

Bu dizideki tarih sözlükleri dünya tarihi, sanat, iş hayatı, kentler, ülkeler, kültürler, görenekler, sinema, küresel çatışmalar, uluslararası ilişkiler, edebiyat, müzik, felsefe, din, spor ve tiyatro gibi çok çeşitli alanlarda temel bilgiler sunuyor. Uzmanlarca hazırlanan sözlüklerin hepsi, ele alınan konuya ilişkin son derece bilgilendirici bir giriş makalesinin yanı sıra, bazı durumlarda uzun tarihsel dönemleri kapsamakla birlikte, daha yakın olaylara geniş yer veren ayrıntılı bir kronolojiyi içeriyor.

Alfabetik sözlük maddeleri ilgili konuyu benzersiz kılan ana kişileri, olayları, siyasetleri, sosyal meseleleri, kurumları ve politikaları anlatıyor; maddelerdeki çapraz göndermelerle tarama kolaylığı sağlıyor. Kapsamlı bibliyografyaların birkaç genel konu alanına ayrılması, öğrencilere, araştırmacılara ve daha geniş bilgi edinmek isteyenlere mükemmel erişim noktaları sunuyor. Ayrıca dönem ödevi yapan ya da başlangıç düzeyinde araştırma projesi yürüten lise ve üniversite öğrencilerine yardımcı olacak haritalar, fotoğraflar ve tamamlayıcı bilgi ekleri veriliyor. Kısacası, dizideki tarih sözlükleri söz konusu alanları araştırmayı tasarlayanlar için dört dörtlük hareket noktası sayılacak bir nitelik taşıyor.

Ansiklopedik Osmanlı Tarih Sözlüğü

Selçuk Akşin Somel

İçindekiler

Editörün Önsözü *Jon Woronoff*

Teşekkürler

Okur İçin Notlar

Haritalar

Kronoloji

OsmanlıPadişahları

Sadrazamlar

Giriş

SÖZLÜK

Bibliyografya

Yazar Hakkında

Editörün Önsözü

Bir dönem Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Avrupa'nın büyük bölümünü kapsayan Osmanlı İmparatorluğu, sırf coğrafi sınırlar açısından bakıldığında tarihteki çok az imparatorluğun boy ölçüşebileceği düzeydedir. Kuruluş ve genişleme sürecinin inanılmaz kısalığı açısından emsali yoktur. Ama içeriden milliyetçiliğin ve dışarıdan yabancı saldırının baskısı altında çöküşü daha hızlı ve doğrusu daha az şanlı oldu. Gerek onu yıkan Batılı devletler, gerekse yerine geçen yeni devletler (Türkiye Cumhuriyeti dâhil) hoşlanmadıkları ve hatta bazen nefret duydukları Osmanlı İmparatorluğu'nun geçmişteki ihtişamının izlerinden çoğunu kolektif hafızadan sildiler. Oysa kendi döneminde Osmanlılar dünyadaki en dinamik güçlerden biriydi ve dünyanın insanı şaşırtacak kadar büyük bir kesimini idare etmeyi başarmıştı. Dahası, bu imparatorluk ömrünün büyük bir bölümünde gelişmeye açık ve ileri görüşlüydü. Diğer imparatorlukların çoğundan daha uzun bir ömürle altı yüzyılı aşkın bir süre ayakta kalmasının da gösterdiği üzere, atılımları çarpıcıydı ve kudreti müthişti. Aslında, erken modern Avrupa ve Ortadoğu tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi göz önünde tutulmaksızın anlaşılabilir.

Ansiklopedik Osmanlı Tarih Sözlüğü imparatorluğun doğuş, yükseliş ve gerileme dönemlerini anlatırken, savaş, devlet yönetimi, din, kültür ve hatta bilim gibi değişik alanlardaki birçok atılımına ışık tutuyor. Sadece bir kez okumayla geçirilemeyecek ölçüde etraflı kronoloji, imparatorluğun ne kadar hareketli ve uzun ömürlü olduğunu ortaya koyuyor. Giriş bölümü imparatorluğu coğrafi bağlamına oturtuyor, tarihsel seyrinin izini sürüyor, nasıl işlediğini ve sonuçta hangi yönleriyle aksadığını anlamaya yardımcı oluyor. Ayrıntılar ise birkaç yüze varan sözlük maddelerinde açıklanıyor. Birçoğu elinizdeki genişletilmiş baskı için özel olarak yazılan maddeler, en başta önemli kişilere ilişkin yararlı bilgiler sunuyor: Bütün padişahlar, birçok sadrazam, idareci ve komutan, din ve halk önderleri, sanatçılar, mimarlar ve yazarlar, imparatorlukta payı olan başka önemli insanlar. Diğer maddeler yerleri ve kurumları, savaşları ve antlaşmaları, eğitim ve ekonomi alanlarını, günlük yaşamın daha sıradan ama can alıcı yönlerini ele alıyor. Daha fazla bilgi edinmek isteyenler İngilizce, Fransızca, Almanca ve Türkçe kaynakları içeren genişletilmiş bibliyografyaya başvurabilir.

Mükemmel birinci baskıyı eklerle bu ikinci baskıda daha da zenginleştiren Selçuk Akşin Somel, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çalışmış ve 1993'ten 1998'e kadar Tarih Bölümü başkan vekilliğini üstlendiği Bilkent Üniversitesi'nde bunu Türk öğrencilere ders olarak okutmuş bir akademisyendir. Halen İstanbul'daki Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Uzmanlık alanı 19. yüzyılda eğitim, cinsiyet, istatistik ve merkezî bürokrasinin modernleşmesidir. Ama ilgi alanları ve yazı konuları çok daha geniştir. Yaşadığımız dünyayı anlamak istiyorsak, gözardı edemeyeceğimiz bir zamanın ve mekânın en önemli yönlerinin çarpıcı bir dökümünü sunuyor bize bu kitapta.

Jon Woronoff
Dizi Editörü

Teşekkürler

Kitabın birinci baskısı Oktay Özel, Mehmet Kalpaklı ve Cadoc Douglas Leighton'ın değerli ve çok yararlı eleştirileriyle ortaya çıktı. Ayrıca Cadoc Douglas Leighton, sözlüğün büyük bölümünü gözden geçirme zahmetine girdi. Uğraşları için ona minnettarım. Son olarak, David Thornton, Slobodan Ilić ve Nebahat Öksüz bu eserin tamamlanması için ufuk açıcı bir ortam yaratmaya epey katkıda bulundular. Onlara da aynı ölçüde şükran borçluyum.

İkinci baskının geliştirilmesi konusundaki cömert desteğinden dolayı Dr. Zeynep N. Yelçe'ye derin minnet borcum var. Tarih haritalarını zenginleştirmesinden dolayı Hande Akyürek'e de teşekkür etmek isterim. Bu kitapta görsel malzemelerini kullanmama cömertçe izin veren Dr. Walter B. Denny, Andrea Schuler ve Dr. Beatrice St. Laurent'e teşekkür borçluyum. Padişahların orijinal minyatürlerini sağlamaya yardımcı olan Topkapı Sarayı Kütüphanesi için de aynı şey geçerlidir. Son ama çok önemli bir destek olarak, çalışmamı sürdürmem için gerekli manevi gücü sağlayan eşim Tezer Somel'e teşekkür etmek isterim.

Okur İçin Notlar

Günümüz Türkçesinde yerleşmiş bazı yaygın yazım biçimleri (Bâbiâli, beylerbeyi, cemiyet, eyalet, ıslahat, ilmiye, kaptanıderya, ziraat vb.) dışında, tarihsel bağlama uygunluk açısından Osmanlıca kavramlar, terimler, unvanlar, kurumlar, eser ve kişi adları özgün biçimleriyle verilmiştir. Osmanlı sınırları içindeki coğrafi yer adları konusunda, metinde ilk geçtikleri yerlerde önceki ya da sonraki özgün biçimleri belirtilmek üzere, Osmanlıca/Türkçe karşılıklar esas alınmıştır. Yaygın ve yerleşik Türkçe/Osmanlıca karşılıklarının bulunduğu durumlar dışında, bütün yabancı kişi ve coğrafi yer adlarında kendi özgün dillerindeki yazım biçimleri aynen korunmuştur.

Bilgilere hızlı ve verimli ulaşmayı kolaylaştırmak ve bu kitabı olabildiğince yararlı bir başvuru aracına dönüştürmek açısından, kapsamlı çapraz göndermelere yer verilmiştir. Her sözlük maddesinde **kahn yazılmış** terimler sözlükte birer madde olarak yer aldıklarını belirtmektedir. Konuyla ilgili başka maddelere *bkz.* ve *ayrıca bkz.* göndermeleriyle işaret edilmektedir.

HARİTA 1

OSMANLI TOPRAKLARI, 1300–1683

Toprak Kazanımları

1326
1362
1389
1451
1481
1520
1566
1683

(1453) Ele geçirildiği yıl

*Viyana(1529; 1683)Muharebe ya da kuşatma

Roma

Venedik

ADRIYATİK

Otranto (1480-1481)

Kilis (1537)

Şibenik

Knin

Banyaluka (1572)

Zigetvar (1568)

Kanije (1600)

Pesprim (1552)

Viyana (1529; 1683)

Yanikkale

Uyvar (1663)

Eğri (1596)

Estergon

Buda

Peşte

MACARİSTAN (1441)

Peç (1543)

Mohaç (1526)

Sava

Tisa

Temeşvar

Çanad (1551)

Varad (1531)

Haçova (1663)

DUBROVNİK

Dıraç (1501)

İşkodra (1429)

*Kosova (1389; 1448)

SIRBİSTAN (1439; 1459)

Tuna

Belgrad (1521)

BOSNA (1463)

HERSEK (1439; 1459)

KARADAĞ

ERDEL BAĞLI DEVLETİ (1395)

EFLÂK BAĞLI DEVLETİ (1395)

Tuna
Bükreş
BOĞDAN BAĞLI DEVLETİ (1455)
Prut
Hotin (1621)
Kamaniçe (1672)
PODOLYA (1678)
Dinyeper
Bug
YEDİSAN (1526)
Akkerman (1484)
Kiliya (1484)
DOBRUCA (1395)
Silistre
Varna (1444)
BULGARİSTAN (1393)
*Niğbolu (1396)
KORFU
*Preveze (1538)
AYAMAVRA (1479)
KEFALONYA (1479-1502)
ZENTA (1479)
Navarin (1499)
MORA (1460)
*1571 İnebahtı (1499)
TESALYA (1394)
Yanya (1430)
ARNAVUTLUK (1423)
Üsküp (1391)
MAKEDONYA
Selanik (1387; 1430)
Serez (1380)
Vardar
Niş (1386)
Sofya (1385)
Filibe (1380)
Meriç
Gelibolu (1354)
TAŞOZ (1456)
LİMNİ (1456)
MİDİLLİ (1462)
SAKIZ (1566)
NAKŞA (1566)
Hanya
Kandiye
GİRİT (1669)
RODOS (1523)
MENTEŞE (1390; 1425)
AYDIN (1390; 1425)
SARUHAN (1390; 1425)
GERMİYAN (1390; 1428)
HAMİD (1390; 1414)
TEKE (1390; 1425)
KARESİ (1345)
*Pelekanon (1333)
İstanbul (1453)
İzmit (1337)
Bursa (1326)
İzmit (1331)
Kütahya (1380)

Sakarya
GEREDE (1354)
Amasra (1459)
CANDAR
Kastamonu (1392; 1461)
*1402 Ankara (1354)
Amasya (1392)
ERETNA
Kızılırmak
Kayseri (1398)
Sivas (1398)
Kemah (1515)
Samsun
Tokat
PONTUS RUM
Trabzon (1461)
Batum (1461)
Konya
KARAMAN (1397; 1468)
Alâiye (1471)
Tarsus
Adana (1516)
Elbistan (1521)
Tortum (1549)
Ahıska
Kars
*Çaldıran (1514)
SAFEVİLER
Van (1534; 1548)
Bitlis
SAFEVİLER
Musul (1514)
Mardin
DULKADİR
*Mercidabık (1516)
MEMLÛKLER
Halep
Hama (1516)
Şam (1516)
MEMLÛKLER
Kudüs (1516)
KIBRIS (1571)
*Ridaniye (1517)
MEMLÛKLER
Kahire (1517)
İskenderiye (1517)
Nil
BINGAZİ (1521)
AKDENİZ
TRABLUS (1551)
Trablus
CERBE
MALTA (1557; 1565)
CEZAYİR (1533)
TUNUS (1533; 1570; 1574)
BASRA KÖRFEZİ
Basra (1538)
Necef
Kerbela
Bağdat (1534)

SAFEVİLER

Fırat

Dicle

KERKÜK

Süleymaniye

Kasr-ı Şirin

Kirmanşah

LURİSTAN

Hemedan

SAFEVİLER

Tebriz (1514; 1534; 1548; 1585)

SAFEVİLER

NAHÇIVAN

KARABAĞ

Aras

GÜRCİSTAN (1578)

Tiflis

Kura

Gence

ŞİRVAN

Derbend

Bakü

HAZAR DENİZİ

Volga

Don

Kuban

Azak

AZAK DENİZİ

Anapa

KIRIM HANLIĞI

KARADENİZ

HARİTA 2

OSMANLI TOPRAKLARI, 1683–1923

Toprak Kayıpları

1699

1718

1774

1812

1830

1878

1913

1923

(1829) Özerklik tarihi ya da dönemi

[1878] Bağımsızlık tarihi

*Plevne Muharebe ya da kuşatma

Sevr Antlaşması'ndan sonra Türk sınırı

Fransız nüfuz alanı

İtalyan nüfuz alanı

İngiliz nüfuz alanı

Askerden arındırılmış bölge

Roma

Venedik

ADRIYATİK
Saraybosna
BOSNA-HERSEK Avusturya-Macaristan işgali 1878
Viyana
Buda
Peşte
MACARİSTAN Habsburglara 1699
Tuna
Sava
BANAT Habsburglara 1718
Temeşvar
Tisa
Varad
Cluj
ERDEL Habsburglara 1699
KARADAĞ [1878]
Novi Pazar
İşkodra
Tiran
ARNAVUTLUK [1813]
Üsküp
MAKEDONYA kuzey kesimi Sırlara güney kesimi Yunanlılara 1913
SİRBİSTAN (1829) [1878]
Niş
Belgrad
Habsburg işgali 1718-1739
Tuna
EFLÂK
Bükreş
ROMANYA 1858 [1878]
BOĞDAN
Prut
Çernivtsi
BUKOVİNA Habsburglara 1775
PODOLYA Lehistan'a 1699
Dinyeper
Bug
YEDİSAN Rusya'ya 1792
Rusya'ya 1794
İsmail
Tulça
DOBRUCA Romanya'ya 1878
Silistre
Varna
Rusçuk
BULGARİSTAN (1878) [1908]
DOĞU RUMELİ
Filibe
Meriç
Sofya
*1877 Plevne
KORFU
EPİR Yunanistan'a 1913
Yanya
İYON ADALARI
*Navarin 1827
YUNANİSTAN (1829) [1830]
Atina
TESALYA Yunan ilhaki 1881
Larissa

Selanik
TRAKYA Bulgaristan'a 1913 Yunanistan'a 1920-1922
Edirne
Gelibolu
TAŞOZ
LİMNİ
MİDİLLİ
SAKIZ
İKARİA
Hanya
Kandiye
GİRİT Yunanistan'a 1913
RODOS
Aydın
*1770 Çeşme
İzmir
Yunanistan'a 1920-1922
Çanakkale
İstanbul
Bursa
Kütahya
Afyon
İtalyan
Antalya
Bolu
Sakarya
Kastamonu
Ankara
ANADOLU
Kızılırmak
Konya
Karaman
Adana
İskenderun
Türkiye'ye 1939
Kayseri
Sivas
Samsun
*1853 Sinop
Trabzon
Rize
Erzincan
Erzurum
Malatya
Fransız
Maraş
Antep
Urfa
Diyarbakir
Mardin
İngiliz
Van
Bitlis
Ermenistan'a 1918-1920
ABHAZYA Rusya'ya 1829
Batum
MEGRELYA Rusya'ya 1803
GÜRCİSTAN
Tiflis
Kura

DAĞISTAN
Derbend
AZERBAYCAN Osmanlı işgali 1722-1735
Bakü
HAZAR DENİZİ
ERMENİSTAN
Aras
Erivan
KARABAĞ Rus işgali 1722-1735
Tebriz
İRAN Osmanlı işgali 1722-1735
Kırmanşah
Hemedan
İRAN
KUVEYT İngiliz koruması 1920
Basra
Necef
Kerbela
Bağdat
İRAK İngiliz mandası 1920
SURIYE Fransız mandası 1920
Halep
Hama
LÜBNAN Fransız mandası 1920
Beyrut
Şam
Kudüs
Gazze
Lefkoşa
Magosa
KIBRIS İngiliz işgali 1878
Kahire
Süveyş
MISIR İngiliz işgali 1892
Nil
İskenderiye
AKDENİZ
Bingazi
BERKA İtalyan ilhakı 1912
TRABLUS İtalyan ilhakı 1912
Trablus
MALTA
TUNUS Fransız koruması 1881
Tunus

Kronoloji

1040–1157 Ortadoğu'da Selçuklu İmparatorluğu.

1071 26 Ağustos: Malazgirt Muharebesi (Doğu Anadolu) ve Selçuklular karşısında Bizans yenilgisi. Türkmenlerin Anadolu'nun büyük bir bölümüne egemen olması.

1075 ?–1308 Anadolu (Rum) Selçuklu Devleti.

1243 26 Haziran–3 Temmuz: Köseadağ Muharebesi, Anadolu'da Moğol istilası ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin tedricen dağılması.

1258 ? Osman Gazi'nin doğumu.

1261–1300 Batı Anadolu'da Menteşe, Aydın, Saruhan, Karesi ve Osmanlı beyliklerinin kurulması.

1281 ? Orhan Gazi'nin doğumu.

yak. 1290–1326 I. Osman I dönemi.

1301 27 Haziran: Koyunhisar (İzmit Körfezi) Muharebesi ve Osman'ın Bizans ordusu karşısındaki zaferi.

1308 Son Selçuklu sultanı II. Mesud'un ölümü.

1326–1362 Orhan Gazi dönemi.

1326 6 Nisan: Bursa'nın fethi. I. Osman'ın ölümü ve Orhan'ın tahta çıkışı.

1327 ya da **1329** İlk Osmanlı gümüş sikkesinin (akçe) Bursa'da basılması.

1330 Haziran: Pelekanon'da (Maltepe) III. Andronikos karşısında Osmanlı zaferi. Yeniçeri ocağının nüvesinin kurulması.

1331 Nikaia'nın (İznik) fethi. İznik'te ilk Osmanlı medresesinin kurulması ve Davud ül-Kayserî'nin müderris olarak atanması.

1333 Osmanlı beyliğinin ilk veziri Alaeddin Paşa'nın ölümü.

1335 İran'da İlhanlı devletinin yıkılması.

1337 Nikomedia'nın (İzmit) fethi. Osmanlıların Konstantinopolis'e yönelik ilk saldırı girişimi.

1345 Karesi beyliğinin ilhaki.

1346 Orhan'ın Bizans imparatoru VI. Kantakuzenos'un kızı Teodora'yla evlenmesi.

1350 İlk Osmanlı müderrisi Davud ül-Kayserî'nin ölümü.

1352 Orhan'ın Cenevizlere kapitülasyonlar tanınması. Orhan'ın oğlu Süleyman'ın Adrianapolis'e (Edirne) varması. Süleyman'ın Çimpe'yi işgali. Trakya'da Osmanlı fetihlerinin başlaması.

1354 2 Mart: Trakya, Gelibolu ve Konstantinopolis'te büyük deprem ve Gelibolu'nun ilhaki. Ankara'nın işgali.

1355 Stefan Dušan'ın ölümü ve Sırp İmparatorluğu'nun parçalanması.

1361 Şehzâde Murad'ın Edirne'yi fethi.

1362–1389 I. Murad dönemi.

1362 Orhan'ın ölümü. I. Murad'ın tahta çıkışı. Anadolu'da Osmanlılara başkaldırı.

1363–1365 Güney Bulgaristan ve Trakya'da yayılma. Philippopolis'in (Filibe) fethi.

1366 Papa V. Urbanus'un Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi ilan etmesi. **24 Ağustos:** Savoia kontu VI. Amadeo'nun Gelibolu'yu ele geçirmesi.

1371 26 Eylül: Çirmen'de Sırp prensleri Vukašin ve Uglješa karşısından zafer. Balkan hükümdarlarının Osmanlı hâkimiyetini tanınması.

1373 Bizans prensi Andronikos ve Osmanlı şehzâdesi Savcı'nın babalarına karşı birlikte ayaklanmaları (**ilkbahar**) ve yenilgiye uğramaları (**Eylül**).

1375–1380 Germiyanogulları ve Hamitoğulları beyliklerinin kısmen ilhaki.

1376 18 Ekim: IV. Andronikos'un Osmanlı ve Ceneviz desteğiyle Bizans imparatoru olması.

Andronikos'un Gelibolu'yu Osmanlılara bırakması.

1379 1 Temmuz: V. İonnis Palaiologos'un Osmanlı desteğiyle Bizans tahtına tekrar oturması.

1382 Sofya'nın fethi.

1383 19 Eylül: Osmanlıların Serez'e girişi.

1386 Osmanlıların Niş'e girişi. Kuzey Anadolu'daki Amasya bölgesine Osmanlı müdahalesi. Karamanlı beyliğine karşı zafer.

1387 Selanik'in fethi.

1388 27 Ağustos: Sırp, Boşnak ve Bulgar koalisyonunun Ploşnik'te (Pločnik) Osmanlıları yenilgiye uğratması. **Sonbahar:** Osmanlıların Kuzey Bulgaristan'ı işgali.

1389–1402 I. Bayezid dönemi.

1389 15 Haziran: Kosova Ovası'nda Balkan devletleri koalisyonuna karşı zafer. **Haziran:** I. Murad'ın ölümü ve I. Bayezid'in cülusu.

1389–1390 Batı Anadolu'daki Osmanlı fetihleriyle Menteşe, Aydın, Saruhan, Germiyanogulları ve Hamitoğulları beyliklerinin varlığına son verilmesi.

1390 Mart: Karamanlıların yenilgiye uğratılması. Palaiologos askerlerinin Bayezid'in Anadolu ordusuna katılması.

1390-91 veya **1395** Anadolu Hisarı'nın inşası.

1391 Antalya ve Alâiye'nin ilhaki. Üsküp'ün fethi. Kuzey Arnavutluk'a akınlar.

1392 Kastamonu ve Amasya'da Osmanlı varlığı. Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin karşısında geri çekilme.

1393 Bayezid'in Balkanlar'a dönmesi ve Kuzey Bulgaristan'ı ilhak etmesi; Bizans imparatoru dâhil Balkanlar'daki bütün bağlı hükümdarları Karaferye'de (Veroia) huzuruna çağırması.

1394–1402 Konstantinopolis'e yönelik Osmanlı ablukası.

1394 Tesalya'nın fethi. Mora'ya (Peloponnesos) yönelik akınlar.

1395 14 Nisan: Timur'un Terek'te Altın Ordu hükümdarı Toktamış'ı yenilgiye uğratması. Bayezid'in Macaristan ve Eflâk seferi. **17 Mayıs:** Argeş Muharebesi. Eflâk'ın Osmanlılara bağlı bir devlete dönüşmesi. **3 Haziran:** Bulgaristan kralı Şişman'ın idamı. Osmanlılara karşı Venedik, Macaristan ve Bizans ittifakı.

1396 25 Eylül: Niğbolu Muharebesi.

1397 Bayezid'in Anadolu'ya dönmesi ve Karamanlı topraklarını ilhak etmesi.

1398 Vidin Bulgar prensliğinin ve Kadı Burhaneddin beyliğinin fethi.

1399 Osmanlıların Fırat vadisindeki Memlûk şehirleri Malatya ve Elbistan'ı işgal etmesi.

1400 II. Manuel Palaiologos'un Osmanlılara karşı Avrupa'da destek arayışı.

10 Ağustos: Timur'un Sivas'ı yağmalaması.

1401 Bayezid'in Erzincan'ı ilhak etmesi. Timur'un Şam yakınında Memlûk (Mısır) ordusunu yenmesi (**5 Ocak**) ve Bağdat'ı ele geçirmesi (**9 Temmuz**).

1402–1413 Fetret Devri.

1402 28 Temmuz: Timur'un Ankara Muharebesi'nde Bayezid'i yenmesi. **Aralık:** Timur'un İzmir'i Hospitalier Şövalyeleri'nden alması.

1403 8 Mart: Bayezid'in esaretteyken Akşehir'de ölümü. Fetret Devri'nin başlangıcı. Eski Türkmen beyliklerin yeniden bağımsızlığa kavuşması. Bayezid'in oğulları Süleyman, İsa, Musa ve Mehmed'in Osmanlı toprakları üzerinde denetim için kavgaya tutuşmaları. **Ekim:** Süleyman'ın Selanik'i Bizans'a geri vermesi.

1405 19 Şubat: Timur'un Otrar'da (günümüz Kazakistan'ı) ölümü. Mehmed'in İsa'yı yenmesi ve Anadolu'daki Osmanlı topraklarını denetim altına alması, Süleyman'ın Balkan topraklarına egemen olması. Ahmedî'nin *İskendernâme*'nin ikinci metnini tamamlaması.

1406 Mehmed ve Süleyman arasında savaş.

1410 15 Haziran ve **11 Temmuz:** Süleyman'ın Balkanlar'da Musa'yı yenmesi.

1411 Musa'nın Süleyman'ı mağlup ederek (**Şubat**) Konstantinopolis'i kuşatması (**yaz**).

1412 Temmuz: Musa'ya karşı Mehmed ve Bizans imparatoru Manuel arasında ittifak. Kadızâde-i Rumî'nin ölümü.

1413–1421 I. Mehmed dönemi.

1413 5 Temmuz: Mehmed'in Sofya yakınında Musa'yı yenmesi. Osmanlı topraklarını birleştirmesi ve fetrete son vermesi. Bursa'ya yönelik Karamanlı saldırısı. Ahmedî'nin ölümü.

1414 I. Mehmed'in Konya'yı kuşatması. Hamitoğulları beyliğinin yeniden ele geçirilmesi.

1415 Yaz: Batı Anadolu'da Osmanlı seferleri. Venedik'le çatışma.

1416 I. Bayezid'in oğlu Mustafa'nın Rumeli'de ortaya çıkması. **29 Mayıs:** Venediklilerin Gelibolu'da Osmanlı donanmasını yok etmesi. Şeyh Bedreddin'in isyanı (**yaz**) ve idamı (**18 Aralık**). **Sonbahar:** Eflâk prensi Mircea'nın Tuna'nın güneyindeki Osmanlı topraklarına saldırması. I. Mehmed'in Kuzey Anadolu'daki Candaroğulları beyliğini ele geçirmesi.

1417 Karaman'a yönelik istila (**sonbahar**) ve Orta Anadolu'da Niğde ve Kırşehir'in fethi.

1418 Canik beyliğine karşı sefer.

1419 Mircea'ya karşı sefer ve Giurgiu'nun (Yergöğü) işgali.

1421–1444 II. Murad'ın birinci dönemi.

1421 Mayıs: I. Mehmed'in ölümü. II. Murad'ın tahta çıkışı. Mustafa'nın Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'a egemen olması.

1422 Ocak: II. Murad'ın Ulubat'ta Mustafa'yı yenmesi. Mustafa'nın Edirne'de idamı. **2 Haziran–6 Eylül:** Konstantinopolis kuşatması. Murad'ın kardeşi Mustafa'nın Anadolu'da isyan etmesi.

1423–1430 Selanik'te Venedik denetimi. Osmanlı-Venedik savaşı.

1423 Murad'ın Mustafa'yı yenmesi. Osmanlıların Candaroğulları ve Karamanlı beyliklerini yenmesi.

Mayıs: Mora'da Osmanlı seferi. **Haziran:** Arnavutluk'un Osmanlı denetimine girişi.

1424 22 Şubat: Osmanlılar ve Bizanslılar arasında barış antlaşması.

1425 Osmanlıların Batı Anadolu'daki Türkmen Mentеше ve Teke beyliklerini geri alması.

1427 19 Temmuz: Sırbistan despotu Stefan Lazarević'in ölümü. Macarların Belgrad'ı ilhaki. Osmanlıların Golubaç'ı (Güvercinlik) fethi. Macar kralı Sigismund'un Yergöğü'nü işgali. Karamanlıların Hamitoğulları beyliğine saldırısı.

1428 Osmanlı-Macar barışı. Germiyanoğulları beyliğinin Osmanlı topraklarına katılması.

1429 Timur'un oğlu Şahruh Azerbaycan'da.

1430 Selanik (**29 Mart**) ve Yanya'nın (**Ekim**) fethi.

1432–1433 Güney Arnavutluk'ta ayaklanma.

1434–1437 Eflâk, Sırbistan ve Bosna üzerinde Osmanlı-Macar çekişmesi.

1435 Şahruh Doğu Anadolu'da.

1437 Hamitoğulları beyliğinin Karamanlılardan geri alınması. Sigismund'un ölümü.

1438 Transilvanya'ya (Erdel) yönelik Osmanlı askerî seferi.

1439 Smederevo'nun (Semendire) fethi. Sırbistan'ın bağımsızlığının sona ermesi. Bosna'nın Osmanlılara bağlanması.

1440 Osmanlıların Belgrad'ı ele geçirme girişiminin sonuçsuz kalması.

1441–1442 Janós Hunyadi'nin Erdel'de Osmanlıları yenmesi.

1443 25 Aralık: Balkanlar'a yönelik Macar istilası. Zlatitsa (İzladi) Muharebesi ve Osmanlı yenilgisi. İskender Bey'in Kuzey Arnavutluk'ta isyan etmesi.

1444–1446 II. Mehmed'in birinci dönemi.

1444 12 Haziran: Osmanlılar ve Macarlar arasında Edirne Barışı. Sırbistan'ın geri verilmesi. Eflâk'ın Macar nüfuz alanına bırakılması. **Ağustos:** Osmanlılar ve Karamanlılar arasında barış (Yenişehir). Hamitoğulları beyliğinin Karamanlılara bırakılması. II. Murad'ın oğlu II. Mehmed lehine tahttan feragat etmesi. Hıristiyan koalisyonunun Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'a saldırısı. Varna Muharebesi (**10 Kasım**) ve Osmanlıların Macarlar ve müttefikleri karşısındaki zaferi.

1446–1451 II. Murad'ın ikinci dönemi.

1446 II. Murad'ın ikinci cülusu. Mora'ya yönelik sefer.

1448 II. Murad'ın İskender Bey'e karşı seferi. Janós Hunyadi'nin Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'a saldırısı. **17–19 Ekim:** İkinci Kosova Muharebesi ve Macar yenilgisi.

1449 Eflâk'a sefer ve Yergöğü'nün geri alınması.

1450 II. Murad'ın İskender Bey'e yönelik ikinci seferi ve Krujë (Akçahisar) kuşatması.

1451–1481 II. Mehmed'in ikinci dönemi.

1451 3 Şubat: II. Murad'ın ölümü. **18 Şubat:** II. Mehmed'in tahta çıkışı. **Mayıs–Haziran:** Karamanlılara yönelik sefer. Venedik'le (**10 Eylül**) ve Macaristan'la (**20 Kasım**) barış antlaşmalarının yenilenmesi. Yazıcızâde Mehmed'in ölümü.

1452 Ocak–Ağustos: İstanbul Boğazı'nı denetlemek amacıyla Rumeli Hisarı'nın inşası.

1453 6 Nisan–29 Mayıs: Bizans'a savaş ilanı. Konstantinopolis'in kuşatılması ve fethi. **29 Mayıs:** Konstantinopolis'in Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni payitahtı ilan edilmesi. **10 Temmuz:** Çandarlı Halil Paşa'nın idamı. Silivri kalesinin teslim olması. Ege adaları İmroz (İmroz), Lemnos (Limni) ve Thassos'un (Taşoz) Osmanlı egemenliğini tanıması.

1454 18 Nisan: Venedik'le barış anlaşması. Sırbistan'a yönelik askerî sefer. Osmanlı donanmasının Karadeniz'e girişi. Karadeniz kıyılarındaki Ceneviz kolonilerinin Osmanlılara vergi ödemeyi kabul etmesi. İstanbul'da Eski Saray'ın inşa edilmesi.

1455 5 Ekim: Boğdan'ın bağlı prensliğe dönüşmesi. II. Mehmed'in Sırbistan'a karşı ikinci seferi düzenlemesi.

1456 21 Temmuz–6 Ağustos: Osmanlıların Belgrad'ı ele geçirme girişiminin sonuçsuz kalması. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlılara vergi ödemeyi kabul etmesi.

1457 İskender Bey'in Albulena'da Osmanlıları yenmesi.

1458 Mahmud Paşa'nın Sırbistan'a yönelik bir sefere komuta etmesi. II. Mehmed'in Mora'ya girişi. İstanbul'da Yedikule Hisarı'nın ve Eyüp Camii'nin inşası.

1459 Haziran: Semendire'nin teslim olması ve Sırbistan'ın bir devlet olarak ortadan kalkması. Amasra'nın ilhakı. Papa II. Pius'un Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi çağrısında bulunması. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin lağv edilmesi.

1460 Mora'nın ilhakı.

1461 Candaroğulları beyliğinin ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına katılması.

1462 Yaz: Eflâk'ın işgali. **Eylül:** Mahmud Paşa'nın Lesbos'u (Midilli) ele geçirmesi.

1463 Osmanlı-Venedik savaşı. Venediklilerin Mora'yı işgali. II. Mehmed'in Bosna'ya girişi. **16 Aralık:** Macarlar Jajce'de (Yayçe).

1464 İlkbahar: Osmanlıların Venediklileri Mora'dan çıkarması. II. Mehmed'in Yayçe'ye saldırısı.

1466 İskender Bey'e karşı sefer. Elbasan kalesinin inşası.

1467 İskender Bey'e karşı yeniden sefer düzenlenmesi.

1468 17 Ocak: İskender Bey'in ölümü. Karamanlı beyliğinin fethi. Toros Dağları'nda Türkmen oymakların Osmanlı kuvvetlerine direnişi.

1469–1474 Karaman'da Osmanlı yönetimine yerel muhalefetin bastırılması.

1469 Venedik'in Enos ve Yeni Foça'ya saldırısı.

1470 11 Temmuz: Euböia'nın (Eğriboz) fethi. **Aralık:** İstanbul'da Fatih Camii Külliyesi'nin tamamlanması. Ali Kuşçu'nun Semâniye Medreseleri'ni kurması.

1471 Akkoyunlular, Venedik, Kıbrıs, Alâiye emiri ve St. Jean Şövalyeleri arasında Osmanlılara karşı bir koalisyon kurulması.

1472 Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a bağlı birliklerin Tokat'ı yıkması. Karamanlıların Akkoyunlularla birlikte Karaman'ı işgali. Topkapı Sarayı'nın inşası.

1473 11 Ağustos: II. Mehmed'in Başkent Muharebesi'nde Uzun Hasan'ı yenmesi. Uzun Hasan'ın Hıristiyan müttefiklerinin Ege kıyılarına ve Midilli'ye saldırısı.

1474 Güney Anadolu'da Venedik-Karamanlı koalisyonuna karşı Osmanlı zaferi. Erdel'e yönelik sefer. **6 Şubat:** Osmanlı öncü birliklerinin Varad'ı (Varaždin) yakması. **Mayıs–Ağustos:** Venedik kalesi Shkodër'in (İşkodra) kuşatılması. Ali Kuşçu'nun ölümü.

1475 17 Ocak: Boğdan'da Osmanlı yenilgisi. **Haziran:** Kırım'daki Ceneviz kolonilerinin fethi. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı egemenliğine girişi.

1476 Temmuz: II. Mehmed'in Boğdan'a karşı seferi. **Yaz:** Macarların Böğürdelen'i (Sabacz) işgali ve Semendire'yi kuşatması.

1477 Yaz: Venedik kaleleri Lepanto (İnebahtı) ve Krujë'nin kuşatılması. Osmanlı akıncılarının Venedik'e ulaşması. Molla Hüsrev'in *Dürrerü'l-Ahkâm*'ı tamamlaması.

1478 6 Haziran: Krujë'nin teslim olması. **Haziran–Ağustos:** İşkodra kuşatması. Osmanlı akıncıları Kuzey İtalya'daki Friuli'de.

1479 25 Ocak: Osmanlı-Venedik barışı. İşkodra ve Krujë'nin Osmanlılara bırakılması. **Ekim:** Erdel'de Osmanlı akıncılarının yenilgisi. Kuzey Kafkasya'da Anapa, Kopa ve Tamatarhan'ın fethi. Venedik adaları Santa Maura (Ayamavra), Kefalonya ve Zante'nin işgal edilmesi.

1480 Hersek dükalığının ilhakı. **Ağustos:** Osmanlı öncü birliklerinin Karintiya'ya ve Steiermark'a saldırısı. **11 Ağustos:** Gedik Ahmed Paşa'nın İtalyan seferi ve Otranto'yu fethi. **Mayıs–Temmuz:** Mesih Paşa'nın Rodos'u kuşatması. Molla Hüsrev'in ölümü.

1481–1512 II. Bayezid dönemi.

1481 3 Mayıs: II. Mehmed'in ölümü. **20 Mayıs:** II. Bayezid'in tahta çıkışı. **20 Haziran:** II. Bayezid ve kardeşi Cem arasında iç savaş ve Yenişehir Muharebesi. **11 Eylül:** Otranto'daki Osmanlı kuvvetlerinin teslim olması. Kazaskerlik makamının Anadolu ve Rumeli kollarına ayrılması.

1482 Cem'in Karamanlı beyi Kasım Bey'le ittifakı ve Anadolu'daki hareketler. **26 Temmuz:** Cem'in yenilgiye uğrayıp Rodos kaçışı. **Kasım:** Gedik Ahmed Paşa'nın idamı.

1483 Osmanlı-Macar barışı. Karamanlı beyi Kasım Bey'in ölümü.

1484–1491 Osmanlı-Memlûk savaşı.

1484 Mayıs–Ağustos: II. Bayezid'in Boğdan seferi, Kiliya ve Akkerman kalelerini fethi.

1485 Osmanlıların Kilikya'yı (Tarsus, Adana ve Misis) işgali. Malatya ve Kilikya'da Osmanlılara karşı Memlûk zaferleri.

1486 Kilikya'da ikinci Osmanlı yenilgisi. Sinan Paşa'nın ölümü.

1488 16 Ağustos: Kilikya'da Memlûklere yönelik sefer ve Tarsus'ta Osmanlı yenilgisi. Molla Gürânî ve Hocazâde Muslihiddin Mustafa'nın ölümleri.

1489 22 Mart: Osmanlı-Leh barış anlaşması. **2 Nisan:** Osmanlıların Adana kalesini Memlûklere teslim etmesi. Memlûklerin Osmanlılara karşı Türkmen beyliği Dulkadiroğullarıyla ittifakı.

1490 Memlûklerin Kayseri'yi kuşatması ve Osmanlıları yenmesi.

1491 İlkbahar: Osmanlı-Memlûk barışı. Kilikya'nın Memlûk nüfuzu altında kalması.
1492 Macaristan seferi ve Belgrad kuşatması. Avusturya içlerine Osmanlı akınları.
1493 Macaristan ve Avusturya'ya yönelik Osmanlı akınları.
1494 6 Nisan: Ticari ilişkileri düzenleyici hükümler de içeren Osmanlı-Leh barış anlaşması. Osmanlı-Macar barışı.
1495 23 Ocak: Lütfi Tokadı'nın idamı. **25 Şubat:** Cem'in ölümü. Rus-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin başlaması.
1496 Bosna'daki Macar kalelerinin fethi. Karadağ üzerinde Osmanlı himayesi. Boğdan'a yönelik Leh istilası. Leh-Macar ittifakı.
1497–1499 Osmanlı-Leh savaşı.
1498 Lehistan'a yönelik Osmanlı akınları.
1499–1503 Osmanlı-Venedik savaşı.
1499 Sapienza'da Venediklilere karşı Osmanlı deniz zaferi (**28 Temmuz**) ve Venedik kaleleri Modon (**10 Ağustos**), Navarin (**12 Ağustos**), Koron (**16 Ağustos**) ve İnebahtı'nın (**30 Ağustos**) fethi. Venediklilerin Preveze'ye saldırısı ve Kefalonya adasını işgali.
1500 Osmanlı-Macar savaşı. Toros Dağları'ndaki son Karamanlı faaliyetlerinin bertaraf edilmesi. İran'da Safevi devletinin ortaya çıkışı.
1501 13 Ağustos: Midilli'ye yönelik Fransız saldırısı. Venedik kalesi Durrës'in (Dıraç) fethi.
1502 Papalık, Venedik ve Fransa arasındaki Hıristiyan koalisyonunun Osmanlı adası Ayamavra'yı işgali. Bosna'da Macar kaleleri Lovca (Lofça) ve Brusac'ın fethi. **20 Mayıs:** Osmanlı-Venedik barışı. Osmanlıların Ayamavra'yı geri alması, Modon, Koron ve Navarin adalarını elde tutması. Kefalonya'nın ise Venedik'te kalması.
1503 10 Ağustos: Osmanlılar ile Macaristan, Fransa, İspanya, Portekiz ve Rodos St. Jean Şövalyeleri koalisyonu arasında barış.
1504 Safevi hükümdarı Şah İsmail'in Bağdat'ı işgali. İdris-i Bitlisî'nin *Heşt Bihişt*'i tamamlaması.
1505 13 Ekim: Bayezid Camii'nin tamamlanması.
1507 Şah İsmail'in Anadolu'ya akınlar düzenlemesi ve Dulkadiroğulları beyliğine saldırması.
1509–1511 II. Bayezid'in yaşlanması nedeniyle patlak veren veraset kavgası. Korkud, Ahmed, Şehinşah ve Selim şehzâdeler arasında padişahlık çekişmesi.
1509 29 Mayıs: Korkud'un Memlûk desteğini sağlamak için Kahire'ye gidişi. **14 Eylül:** İstanbul'da büyük deprem. Necatî'nin ölümü.
1511 Osmanlı İmparatorluğu'nda iç savaş. Şehzâde Selim'in İstanbul'a karşı kuvvet toplamak üzere Kırım'a gidişi. **Mart–Temmuz:** Güney Anadolu'da Şah İsmail tarafından desteklenen Şahkulu isyanı. Osmanlı ordularının yenilgilere uğraması. Selim'in Edirne'yi işgali. Şehinşah'ın ölümü. **12 Temmuz:** Şahkulu'nun Sivas yakınlarında yenilip öldürülmesi. **28 Temmuz:** II. Bayezid'e ve Selim'e bağlı kuvvetlerin Trakya'da çarpışması ve Selim'in yenilgiye uğraması. **21 Ağustos:** Şehzâde Ahmed'in İstanbul'a girişinin Yeniçerilerce önlenmesi. Osmanlı-Macar barış anlaşması.
1512–1520 I. Selim dönemi.
1512 6 Mart: Yeniçerilerin padişahlık için Selim'e destek vermesi. **24 Nisan:** Selim'in babasını tahttan çekilmeye zorlaması. **26 Mayıs:** II. Bayezid'in ölümü. I. Selim'in Anadolu'da kardeşlerine karşı harekete geçmesi.
1513 Korkud'un Bursa yakınında idamı. **24 Nisan:** Yenişehir'de I. Selim ile Ahmed arasında muharebe ve Ahmed'in idamı.
1514 23 Ağustos: İran'a yönelik sefer ve Çaldıran Muharebesi'nde Osmanlı zaferi. **6 Eylül:** Selim'in Tebriz'e girişi. **Kasım:** Selim'in Amasya'ya dönüşü.
1515 Şubat: Amasya'da Yeniçeri isyanı ve Sadrazam Dukaginoğlu Ahmed Paşa'nın idamı. **19 Mayıs:** Safevi kalesi Kemah'ın fethi. **12 Haziran:** Dulkadiroğulları beyliğinin ilhaki. Anadolu'nun büyük bölümünde Osmanlı hâkimiyetinin tamamlanması.
1516–1517 Osmanlı-Memlûk savaşı.
1516 Nisan: Safevi şehri Diyarbakır'ın fethi. Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlılara boyun eğmesi. Memlûklere karşı Osmanlı seferi.
24 Ağustos: Mercidabık Muharebesi'nde (Halep) Memlûk yenilgisi. **28 Ağustos:** I. Selim'in Halep'e girişi. Hama (**19 Eylül**), Humus (**21 Eylül**) ve Şam'ın (**27 Eylül**) Osmanlı kuvvetlerine boyun eğmesi. **30 Aralık:** I. Selim'in Kudüs'e girişi.
1517 2 Ocak: I. Selim Gazze'de. Osmanlı ordusunun Sina'yı aşması. **22 Ocak:** Ridaniye Muharebesi ve Memlûklere karşı Osmanlı zaferi. **26 Ocak:** I. Selim'in Kahire'ye girişi. **27–30 Ocak:** Son Memlûk hükümdarı Tumanbay'ın Kahire'deki direnişi. **7 Nisan:** Safevi kalesi Mardin'in alınması. **13 Nisan:**

Tumanbay'ın idamı. **17 Temmuz:** Mekke şerifinin Osmanlılara bağlılığını bildirmesi. I. Selim'in hâdim-i haremeyn-i şerifeyn ("kutsal melcelerin hizmetkârı") unvanını alması. **6 Aralık:** Zvornik'e (Bosna) yönelik Macar saldırısı.

1518 5 Mart: I. Selim'in Şam'dan ayrılması. **Nisan:** Lübnan ayaklanmasının bastırılması. **25 Temmuz:** I. Selim'in İstanbul'a dönüşü.

1519 Nisan: Orta Anadolu'da Bozoklu Celâl öncülüğündeki halk isyanının bastırılması.

1520–1566 I. Süleyman dönemi.

1520 21 Eylül: I. Selim'in ölümü. **30 Eylül:** I. Süleyman'ın tahta çıkışı. **3 Ekim:** Süleyman'ın hukukun üstünlüğüne ve adalete bağlı kalacağını bildirmesi. I. Selim'in sert yönetimi sırasında mağdur olanların tazmin edilmesi, buna karşılık suiistimale karışmış devlet görevlilerinin cezalandırılması. Neşri'nin ölümü.

1521 Şubat: Suriye valisi Canberdi Gazali'nin giriştiği isyanın bastırılması. **29 Ağustos:** Belgrad'ın fethi. Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'yi tamamlaması. İdris-i Bitlisi'nin ölümü.

1522 Temmuz: Dulkadiroğulları sülalesinin son mensuplarının idamı. **Temmuz–Ocak:** St. Jean Şövalyeleri'nin elindeki Rodos kalesinin kuşatılması. **Aralık:** Sultan Selim Camii'nin tamamlanması.

1523 21 Ocak: Rodos'un fethi. **27 Haziran:** İbrahim Paşa'nın sadrazam olması.

1524 Mısır'da Ahmed Paşa'nın isyanı (Ocak) ve idamı (Ağustos).

1525 25 Mart: İstanbul'da Yeniçeri isyanı. **Haziran:** Sadrazam İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Osmanlı yönetimini güçlendirmesi. **Aralık:** İstanbul'daki Fransız sefirinin Habsburglara karşı Osmanlı desteğini sağlaması. Lehistan'la anlaşma.

1526 29 Ağustos: Osmanlı-Macar savaşı. Mohaç Muharebesi ve Macar yenilgisi. **10 Aralık:** I. Süleyman'ın Budin'e girişi. **Eylül:** Anadolu'da Osmanlı karşıtı isyan. **10 Kasım:** Janós Zápolya'nın Macaristan kralı olması.

1527 Nisan–Temmuz: İbrahim Paşa'nın Anadolu'daki isyanı bastırması. **Kış:** Yayçe'nin geri alınması ve Banja Luka (Banaluka) kalesinin ele geçirilmesi. Avusturya arşidükü Ferdinand Budin'de.

1528 I. Süleyman ile Leh kralı I. Zygmunt arasında "ebedi" barış anlaşması.

1529 Mayıs: I. Süleyman'ın Avusturya seferine başlaması. **8 Eylül:** Budin'in geri alınması. **14 Eylül:** Janós Zápolya'nın Budin'de taç giymesi. **26 Eylül–16 Ekim:** Viyana kuşatması. Melâmî şeyhi İsmail Maşukî'nin idamı.

1530 Ekim ve Kasım: Osmanlılar ve İstanbul'daki Habsburg elçileri arasında barış müzakereleri.

1531 Aralık: Avusturya kuvvetlerinin Budin'i kuşatması.

1532 Nisan–Eylül: Avusturya'ya yönelik yeni sefer. **28 Ağustos:** Güns kalesinin fethi. **11 Eylül:** I. Süleyman Graz'da (Graç). **8 Ağustos:** Andrea Doria'nın Koron'u ele geçirmesi. **Sonbahar:** Osmanlı-Leh ittifakı.

1533 22 Haziran: Ferdinand'la barış. Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanıderya olması. **Ağustos:** Tunus'un fethi. **12 Eylül:** Osmanlı–İran savaşı.

1534 1 Nisan: Koron'un geri alınması. **16 Nisan:** Kemâl Paşazâde'nin ölümü. **Haziran:** I. Süleyman'ın İran seferi. **23 Haziran:** Van'ın alınması. **13 Temmuz:** İbrahim Paşa'nın Tebriz'e girişi. **Ekim:** Gilan sultanının Osmanlılara bağlılığını bildirmesi.

29 Ekim: Osmanlı ordusunun Hemedan'a ulaşması. **30 Kasım:** I. Süleyman'ın Bağdat'a girişi. **Aralık:** İran kuvvetlerinin Tebriz'i geri alması ve Van'ı kuşatması.

1535 Nisan: I. Süleyman'ın Bağdat'tan Tebriz'e gidişi. **30 Haziran:** Tebriz'in geri alınması. **21 Temmuz:** Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza'nın Osmanlılara katılması. Tunus'un V. Karl'a (Şarlken) kaptırılması.

1536 8 Ocak: I. Süleyman'ın İstanbul'a dönüşü. **18 Şubat:** I. Süleyman'ın Fransa'ya kapitülasyonlar tanınması. **5 Mart:** İbrahim Paşa'nın idamı. **18 Kasım:** Barbaros Hayreddin Paşa'nın Minorka'ya saldırısı.

1537 12 Mart: Bosna'daki Klis (Kilis) kalesinin fethi. **Mayıs:** Osmanlı donanmasının İtalya seferi.

Temmuz: Apulia'ya baskın. **13 Temmuz:** I. Süleyman Vlorë'de (Avlonya). **25 Ağustos:** Korfu kuşatması. **Sonbahar:** Barbaros Hayreddin Paşa'nın Ege adalarında Osmanlı deniz hâkimiyetini sağlaması.

1538 13 Temmuz: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Girit'e baskını. **24 Temmuz:** Basra'nın Osmanlı topraklarına katılması. **27 Temmuz:** Mısır valisi Süleyman Paşa'nın Aden'i fethi. **4 Eylül:** Süleyman Paşa'nın Hindistan'daki Diu'ya varması. **28 Eylül:** Preveze Deniz Savaşı ve Haçlı donanması karşısında Osmanlı zaferi. **4 Ekim:** Güney Boğdan'ın ilhakı. Sehî Bey'in *Heşt Bihişt*'ini I. Süleyman'a sunması.

1539 10 Ağustos: Dalmaçya'daki Kaştel Novi'nin fethi.

1540 2 Ekim: Osmanlı-Venedik barışı. Janós Zápolya'nın ölümü (**22 Ağustos**) ve Habsburgların Buda'yı kuşatması (**sonbahar**).

1541 Haziran–Eylül: Habsburglara karşı sefer. **29 Ağustos:** Macaristan'ın ilhakı. **2 Eylül:** I. Süleyman Budin'de. **20 Ekim:** V. Karl'ın (Şarlken) Cezayir'e saldırısı. **24 Ekim:** Cezayir'de Habsburg yenilgisi.

1542 24 Ekim: Budin'e yönelik Habsburg saldırısının püskürtülmesi.

1543 Nisan–Ekim: Süleyman'ın Macaristan seferi. Valpovo (**22 Haziran**), Pécs (Peç, **4 Temmuz**), Sıklós (**8 Temmuz**), Estzergomi (Estergon, **10 Ağustos**) ve Székesfehérvár'ın (İstolni Belgrad, **4 Eylül**) fethi. **20 Ağustos:** bir Fransız-Osmanlı filosunun Nice'i alması.

1544 Nisan: Bosna'da Vişegrad (Vişegrad), Neograd, Hatvan ve Dombovar'ın fethi.

1545 10 Kasım: Osmanlı-Habsburg ateşkese.

1546 12 Şubat: Yemen'deki Taiz'in alınması. **4 Temmuz:** Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü. Latifi'nin *Tezkiretü'ş-Şuarâ*'sını I. Süleyman'a sunması.

1547 1 Ağustos: Papalık, Venedik ve Fransa'nın da taraf olduğu Osmanlı-Habsburg barış antlaşması. **23 Ağustos:** Yemen'de San'a'nın fethi.

1548 Mart–Eylül: İran seferi. **27 Temmuz:** I. Süleyman Tebriz'de. **25 Ağustos:** Van'ın fethi. **Kasım 1548–Haziran 1549:** I. Süleyman'ın kışı ve ilkbaharı Halep'te geçirmesi. **Ağustos:** Mimar Sinan'ın Şehzâde Camii'ni tamamlaması. Sehî Bey'in ölümü.

1549 Haziran: I. Süleyman'ın Halep'ten Diyarbekir'e gidişi. **17 Eylül:** Gürcü kalesi Tortum'un fethi. **12 Aralık:** I. Süleyman'ın İstanbul'a dönüşü.

1551 14 Temmuz: Turgud Reis'in Malta'ya ilk saldırısı. **Ağustos:** Şah Tahmasb'ın Anadolu'ya girişi. **14 Ağustos:** Malta Şövalyeleri'nin elindeki Trablus'un (Libya) fethi. Sokollu Mehmed Paşa'nın Orta Avrupa seferi. **Sonbahar:** Beçkerek (Beçkerek), Várad (Varat), Csanád (Çanad) ve Lippa'nın (Lipva) fethi.

1552 Nisan: Osmanlıların Hürmüz Boğazı'nda Portekizlilere saldırısının boşa çıkması. Osmanlıların Veszprém (Pesprim, **11 Nisan**), Timişoara (Temeşvar, **26 Temmuz**) ve Szolnok (Solnok, **Eylül**) kalelerinin ele geçirmesi. **9 Eylül–18 Ekim:** Eger (Erlau, Eğri) kuşatması.

1553 Osmanlı–İran savaşı. 6 Ekim: I. Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın Ereğli'de (Konya) idamı. **Kasım:** I. Süleyman'ın Halep seferi.

1554 Erivan (18 Temmuz), Karabağ (26 Temmuz) ve Nahçıvan'ın (28 Temmuz) işgali. 22 Ağustos: Kerkük sancağının fethi. **30 Ekim:** I. Süleyman'ın Nahçıvan'dan Amasya'ya dönüşü. Balkanlar'da Düzmece Mustafa isyanı. Piri Reis'in idamı. Seydî Ali Reis'in *Kitâbü'l-Muhîr*'i tamamlaması. İstanbul'da ilk kahvehanelerin açılması.

1555 29 Mayıs: İran'la Amasya Barışı. **2 Haziran:** Osmanlı-Habsburg ateşkese. **31 Temmuz:** Düzmece Mustafa'nın idamı.

1556 Osmanlı-Habsburg savaşı. 31 Temmuz: Szigetvár'ı (Zigetvar) ele geçirme girişiminin boşa çıkması. Cezayir'de İspanyol kalesi Vahran'ın fethi. **16 Ağustos:** Mimar Sinan'ın Süleymaniye Camii'ni tamamlaması. Fuzulî'nin ölümü.

1557 Tunus'ta İspanyol kalesi Bizerte'nin alınması. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin yeniden kurulması. Seydî Ali Reis'in *Mirâtü'l-Memâlik*'i yazması. Taşköprülüzâde İsmeddin Ahmed'in *Şakaiku'n-Numâniyye* adlı biyografik ansiklopedisini tamamlanması.

1558 Osmanlıların Mayorka adasına saldırı. Hürrem Sultan'ın ölümü.

1559 Mayıs: I. Süleyman'ın oğulları Selim ve Bayezid arasında iç savaş. **Kasım:** Şehzâde Bayezid'in İran'a sığınması.

1560 12 Mart: İspanyol donanmasının Cerbe kalesini ele geçirmesi. **7 Mayıs:** Osmanlı donanmasının Malta'ya ulaşması. **31 Temmuz:** Cerbe'nin geri alınması.

1561 25 Eylül: Şehzâde Bayezid'in İran'da idamı. Celâlzâde Mustafa Çelebi *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*'i tamamlaması. Taşköprülüzâde İsmeddin Ahmed'in ölümü.

1562 1 Temmuz: Osmanlı-Habsburg barışı.

1563 20 Eylül: İstanbul'da yıkıcı sel. Seydî Ali Reis'in ölümü.

1565 Osmanlı-Habsburg husumeti. 20 Mayıs–11 Eylül: Malta kuşatması. **28 Haziran:** Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazam olması.

1566–1574 II. Selim dönemi.

1566 14 Nisan: Cenevizlerin elindeki Khios'un (Sakız) fethi. **1 Mayıs:** I. Süleyman'ın Orta Avrupa seferi. Zigetvar (**5 Ağustos–7 Eylül**) ve Babocsa'nın (Baboka, **30 Eylül**) fethi. **6 Eylül:** I. Süleyman'ın ölümü. **24 Eylül:** II. Selim'in tahta çıkışı. Belgrad'da (**26 Ekim**) ve İstanbul'da (**5 Aralık**) Yeniçeriler arasında huzursuzluk.

1567 Ağustos: Yemen'de Mutahhar öncülüğündeki isyan. Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin ölümü.

1568 17 Şubat: Osmanlı-Habsburg barışı. **İlkbahar:** Yemen'deki isyancılara karşı harekât. Aşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-Şuarâ*'yı tamamlaması.

1569 15 Mayıs: Aden'in alınması. **26 Temmuz:** San'a'nın geri alınması. Osmanlı donanması Açe'de (Sumatra). Ruslara karşı sefer. **Eylül:** Don-Volga kanal projesi ve Astrahan kuşatması. **19 Eylül:** İstanbul'da büyük yangın. **18 Ekim:** II. Selim'in Fransa'ya yeni kapitülasyonlar tanınması.

1570 Ocak: Tunus'un alınması. **Mayıs 1570–Ağustos 1571:** Kıbrıs seferi. **9 Eylül:** Lefkoşa'nın fethi. Yemen'deki harekâtın tamamlanması.

1571 20 Mayıs: Osmanlılara karşı Kutsal İttifak'ın oluşturulması. **1 Ağustos:** Magosa'nın fethi. **7 Ekim:** İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı yenilgisi.

1572 Kırım Tatarlarının Moskof Devletini istilası. Osmanlıların Valois hanedanına mensup Fransa kralı III. Henri'nin Leh tahtına oturmasına destek vermesi. **Ekim:** Avusturya donanmasının komutanı Don Juan'ın Tunus'u ele geçirmesi. Kınalızâde Ali Çelebi ve Birgivi Mehmed Efendi'nin ölümü.

1573 7 Mart: Osmanlı-Venedik barışı. **3 Haziran:** Güney İtalya'ya deniz seferi. Ayasofya'ya iki minare daha eklenmesi.

1574–1595 III. Murad dönemi.

1574 14 Ocak: Yeniçeri ayaklanması. **Haziran:** Boğdan prensine karşı sefer. **24 Ağustos:** Tunus'un geri alınması. Mimar Sinan'ın Edirne'deki Selimiye Camii'ni tamamlaması. **23 Ağustos:** Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin ölümü. **12 Aralık:** II. Selim'in ölümü. **22 Aralık:** III. Murad'ın tahta çıkışı. III. Murad'ın beş kardeşinin idamı.

1575 22 Ocak: Feridun Bey'in *Münşeâtü's-Selâtin*'ini III. Murad'a sunması. **8 Ağustos:** Osmanlı-Venedik barışının yenilenmesi.

1577 1 Ocak: Osmanlı-Habsburg barışının yenilenmesi. **30 Temmuz:** Lehistan'la barış antlaşması. Takiyüddin'in İstanbul'da bir rasathane kurması.

1578 İran'la savaş ve Gürcistan seferi. 10 Ağustos: Çıldır zaferi. **24 Ağustos:** Gürcistan'ın ilhakı. **12 Eylül:** Şirvan'ın alınması. **11 Kasım:** İranlılara karşı Şemahi zaferi. **4 Ağustos:** Fas'ta Vadiü'l-Mehazin Muharebesi ve Portekizlilerin yenilgiye uğratılması. Fas'ın Osmanlı himayesine girmesi.

1579 7 Ocak: Osmanlıların Şirvan'dan çekilmesi. **Mart:** İngiliz-Osmanlı diplomatik ilişkilerinin gelişmesi. **30 Mart:** Tiflis'e yönelik İran saldırısı. **12 Ekim:** Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi. **23 Ekim:** Şirvan'ın geri alınması.

1580 İngiliz tüccarlara kapitülasyonlar tanınması. Takiyüddin'in rasathanesinin Yeniçeriler tarafından yıkılması.

1581 7 Ocak: İran'dan barış girişimleri. **6 Temmuz:** Fransa'ya yeni kapitülasyonlar tanınması. Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Nushâtü's-Selâtin*'i tamamlaması.

1582 Latifi'nin ölümü.

1583 16 Mart: Feridun Bey'in ölümü. **6 Haziran:** Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya'daki Beş-Tepe'de İranlılara karşı zaferi. Şemahi (**Temmuz**) ve Erivan'da (**Ekim**) kaleler kurulması.

1584 Ekim 1583–Kasım 1584: Kırım beyleri arasında hanlık çatışması.

1585 22 Eylül: Osmanlıların Tebriz'e girişi. **23 Eylül:** Azerbaycan'ın ilhakı. **6 Kasım:** İranlıların Fahusfenc'de (Tebriz) Osmanlıları yenmesi. Takiyüddin'in ölümü.

1586 Azerbaycan'a takviye ordu birliklerinin gönderilmesi. Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Menâkıb-ı Hünerverân*'i tamamlaması.

1587 Gürcistan'da düzenli eyalet idaresinin kurulması.

1588 9 Nisan: Mimar Sinan'ın ölümü. **Ekim:** Karabağ ve Gence'nin fethi.

1589 3 Nisan: Sikke değerinin düşürülmesi ve İstanbul'da Yeniçeri isyanı.

1590 21 Mart: Osmanlı-İranbarışı. **29 Kasım:** Habsburglarla barışın yenilenmesi.

1591 Mart: İzmit Körfezi ve Sapanca Gölü arasında bir kanal açma girişimi. Eski İran topraklarının bir bölümünün geri verilmesi yönündeki İran talebinin reddedilmesi.

1592 Ekim: Avusturya içlerine yönelik Osmanlı akınları nedeniyle Habsburglarla barışın sona ermesi. Habsburgların vergi ödemeye yanaşmaması.

1593 27 Ocak: İstanbul'da sipahi ayaklanması. **20 Haziran:** Avusturya'nın Sisak'ta Osmanlılara karşı zaferi. **Temmuz:** Habsburglara karşı sefer. **13 Ekim:** Pesprim'in alınması. **4 Kasım:** İstolni Belgrad'da Osmanlı yenilgisi.

1594 Mayıs: Estergon ve Hatvan'a yönelik Habsburg saldırıları. Tata (**17 Temmuz**) ve Raab (Győr, Yanıkkale, **27 Eylül**) kalelerinin alınması. **16–22 Ekim:** Osmanlıların Komárom'u kuşatması. **Kasım:** Erdel, Eflâk ve Boğdan prenslerinin Habsburglara katılması. **13 Kasım:** Eflâk ve Boğdan'da Müslümanların katledilmesi.

1595–1603 III. Mehmed dönemi.

1595 6 Ocak: Eflâk ordusunun Silistre'yi yakması. **16 Ocak:** III. Murad'ın ölümü. **27 Ocak:** III. Mehmed'in tahta çıkışı. **28 Ocak:** III. Mehmed'in 19 kardeşini boğdurması. **14 Mayıs:** Eflâk ve Boğdan'ın eyalete dönüştürülmesi. **4–7 Ağustos:** Estergon'da Habsburglarla çatışmalar ve Osmanlı yenilgisi. **24–28 Ağustos:** Eflâklılarla Kalugeran Muharebesi ve Osmanlıların Bükreş'i işgali. Estergon (**2 Eylül**) ve Vişegrad (**8 Eylül**) kalelerinin Habsburglara kaptırılması. **18 Eylül:** Tırговиşte'nin alınması. **Ekim:**

Osmanlıların Eflâk'tan çekilmesi. **31 Ekim:** Eflâklıların Yergöğü'nü ele geçirmesi ve sivil Müslüman halkı katletmesi.

1596 20 Haziran: III. Mehmed'in Orta Avrupa seferi. **3 Eylül:** Hatvan kalesinin Avusturyalılara kaptırılması. **21 Eylül:** III. Mehmed Erlau (Eğri) ovasında. **23 Eylül:** Eğri kalesinin fethi. **25–26 Ekim:** Haçova (Mezőkeresztes) Muharebesi'nde Habsburglara karşı Osmanlı zaferi. **Ekim:** Haçova'da sipahi birliklerine karşı sert disiplin önlemlerinin Anadolu'daki tımarlı sınıf arasında sosyal hoşnutsuzluk yaratması. **22 Aralık:** III. Mehmed İstanbul'da. Anadolu'da Celâlî karışıklıklarının başlaması. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı tamamlaması.

1597 Habsburgların Yanıkkale'yi kuşatması ve Buda'ya tehdit etmesi. **9 Haziran:** Habsburglara karşı sefer. **12 Ekim:** Osmanlıların Tata kalesini ele geçirmesi. **23 Ekim:** Erdel prensinin Temeşvar'ı kuşatması. **1598 29 Mart:** Yanıkkale'nin düşmesi. Osmanlıların Çanad (**8 Eylül**) ve Arad (**10 Eylül**) kalelerini alması. **28 Eylül:** Avusturyalıların Buda'ya kuşatması. **30 Eylül:** Eflâk prens Mihai'nin Niğbolu'ya saldırması. Celâlî elebaşı Karayazıcı Abdülhalim'in Urfa'ya işgal etmesi.

1599 15 Mayıs: Osmanlıların Orta Avrupa seferi. **Haziran:** Celâlî âsilere karşı askerî sefer. **18 Eylül:** Osmanlı ordusunun Buda'ya ulaşması. **2 Ekim:** Hoca Sadeddin Efendi'nin ölümü. Waitzen'de (Vaç, **11 Ekim**) ve Parkany'de (Çiğerdelen, **13 Ekim**) Osmanlı-Habsburg barış görüşmeleri. **Ekim:** Prens Mihai'nin Boğdan ve Erdel'i işgali. Gürcü prens Simon'un Osmanlılara karşı isyanı.

1600 7 Nisan: Bâkî'nin ölümü. **25 Nisan:** Karayazıcı Abdülhalim'in Urfa'da teslim olması. **23 Eylül:** Karayazıcı'nın Kayseri'de Osmanlı kuvvetlerini yenmesi. **22 Ekim:** Habsburgların elindeki Kanisza (Kanije) kalesinin fethi. Gelibolulu Mustafa Âlî ve Selânikî Mustafa Efendi'nin ölümü.

1601 9 Ağustos: Orta Avrupa seferi. **12 Ağustos:** Karayazıcı'nın Sepetli'de (Kuzey Anadolu) yenilmesi ve ölmesi. **19 Ağustos:** Eflâk prensi Mihai'nin ölümü. **18 Kasım:** Arşidük Ferdinand'ın Kanije önünde yenilgiye uğratılması.

1602 6 Ağustos: Osmanlıların İstolni Belgrad'ı geri alması. **Sonbahar:** Avusturya arşidükü Matthias'ın Peşte'yi ele geçirmesi ve Buda'ya kuşatması.

1603–1617 I. Ahmed dönemi.

1603 6 Ocak: İstanbul'da sipahi isyanı. **7 Haziran:** III. Mehmed'in büyük oğlu Şehzâde Mahmud'un idamı. **14 Temmuz:** Peşte'de Osmanlı yenilgisi. **26 Eylül:** Şah Abbas'ın Tebriz'i ele geçirmesi. **29 Eylül:** Sofyan'da İran zaferi. **26 Ekim:** Nahçıvan'ın İranlılara kaptırılması. **15 Kasım:** Erivan şehrinin İran'a teslim olması. **22 Aralık:** III. Mehmed'in ölümü. **23 Aralık:** I. Ahmed'in tahta çıkışı.

1604 8 Haziran: Şah Abbas'ın Erivan ve Kars kalelerini ele geçirmesi. **15 Haziran:** İran'a karşı sefer. **25 Eylül:** Osmanlıların Peşte'yi geri alması. **18 Ekim:** Osmanlıların Estergon'u kuşatması.

1605 14 Haziran: Erdel halkının Osmanlılardan yana tutum değiştirmesi. Osmanlıların Çiğerdelen (**29 Ağustos**) ve Vişegrad'ı (**8 Eylül**) fethi. **9 Eylül:** Urmiye'de Osmanlılara karşı İran zaferi. **3 Ekim:** Estergon'un geri alınması. **18 Ekim:** Osmanlıların Steinamanger'i (Szombathely) ele geçirmesi. **12 Kasım:** Celâlî âsilerin Bolvadin'de devlete bağlı birlikleri yenmesi. **20 Kasım:** Osmanlıların Erdel prensi Boçkay'ı Erdel hükümdarı ilan etmesi. Osmanlı topraklarında tütün tüketiminin başlaması.

1606 Eylül: Halep beylerbeyi Canbulatoğlu Ali Paşa'nın ayaklanması. **11 Kasım:** Osmanlı-Habsburg Zitvatorok barış antlaşması.

1607 Ocak: Celâlî âsilerin Batı Anadolu'ya girişi. **15 Haziran:** Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlîleri bastırmak üzere Anadolu seferine çıkması. **23 Ekim:** Osmanlı birliklerinin Oruçovası'nda (Halep) Maanoğlu Fahreddin ve Canbulatoğlu Ali Paşa'nın ortak kuvvetlerini yenmesi. **13 Kasım:** Halep'in Osmanlı denetimine girişi.

1608 Alacaçayır (Maraş, **5 Ağustos**) ve Şebinkarahisar'da (**2 Eylül**) Celâlîlerin yenilmesi. **18 Aralık:** Kuyucu Murad Paşa'nın İstanbul'a dönüşü.

1609 Haziran: Anadolu'da Celâlî kalıntılarının temizlenmesi.

1610 24 Mayıs: İran'a karşı sefer.

1612 6 Temmuz: Osmanlıların Felemenk Cumhuriyeti'ne kapitülasyonlar tanınması. **20 Kasım:** Osmanlı-İran barışı.

1613 Yaz: İçki yasağı.

1614 Temmuz: Erdel'in İstanbul'a yakınlaşması. **6 Temmuz:** Malta'ya yönelik Osmanlı deniz saldırısı. **Ağustos:** Kazakların Sinop baskını.

1615 22 Mayıs: İran'a karşı sefer.

1616 11 Eylül–5 Kasım: Erivan kuşatması.

1617–1618 I. Mustafa'nın birinci padişahlık dönemi.

1617 9 Haziran: Sultan Ahmed Camii'nin tamamlanması. **27 Eylül:** Osmanlı-Leh barışı. **21 Kasım:** I. Ahmed'in ölümü. **22 Kasım:** I. Mustafa'nın cülusu.

1618–1622 II. Osman dönemi.

1618 26 Şubat: I. Mustafa'nın haledilmesi, II. Osman'ın tahta çıkışı. **10 Eylül:** Pul-i Şikeste'de Osmanlılara karşı İran zaferi. **26 Eylül:** Osmanlı-İran barışı.

1620 20 Eylül, 7 Ekim: Kuzey Besarabya'da Leh ordularının yenilgiye uğraması.

1621 12 Ocak: Şehzâde Mehmed'in idamı. **24 Ocak:** Haliç'in donması. **9 Şubat:** İstanbul Boğazı'nın güney kesiminin donması. **Mayıs–Eylül:** II. Osman komutasında Lehistan seferi. **8 Eylül–27 Eylül:** Leh kalesi Hotin'e yönelik sonuçsuz Osmanlı saldırıları. **6 Ekim:** Osmanlı-Leh barışı ve Hotin'in ilhaki.

1622–1623 I. Mustafa'nın ikinci padişahlık dönemi.

1622 19 Mayıs: Yeniçeri isyanının sonunda II. Osman'ın tahttan indirilişi ve I. Mustafa'nın ikinci kez cülusu. **20 Mayıs:** II. Osman'ın idamı. Payitahtta Yeniçeri hâkimiyeti. **Kasım:** Erzurum beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'nın Yeniçerilere karşı ayaklanması.

1623–1640 IV. Murad dönemi.

1623 1–8 Ocak: İstanbul'da Sipahi ayaklanması ve II. Osman'ı öldürtenlerin idamı. **Mart:** Anadolu valilerinden çoğunun Abaza Mehmed Paşa'nın ayaklanmasına katılması. Anadolu'da Yeniçerilerin yerel birlikler tarafından topluca öldürülmeleri. **10 Eylül:** I. Mustafa'nın haledilmesi ve IV. Murad'ın tahta çıkışı.

1624 12 Ocak: Bağdat ve Irak'ın İran'a kaptırılması. **Mayıs–Temmuz:** Kırım'da Osmanlılara karşı isyan. **20 Temmuz:** İstanbul Boğazı'na yönelik Kazak akınları. **5 Eylül:** Abaza Mehmed Paşa'nın merkeze bağlı birliklerce Kayseri'de yenilmesi ve isyanın bastırılması. Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum beylerbeyliği görevinde bırakılması. **Aralık:** Batı Anadolu'da Cennetoğlu isyanının bastırılması. Emir Çelebi'nin *Enmuzecü't-Tıbb*'ı tamamlaması.

1625 Mayıs: Bağdat'ı geri almak için İran'a karşı sefer. **12 Kasım:** Osmanlı ve Safevi birliklerinin Bağdat yakınında çatışması. **13 Kasım:** Bağdat kuşatması.

1626 29 Nisan: Osmanlı ve Safevi ordularının Bağdat'ta çatışması. **3 Temmuz:** Osmanlıların somut sonuçlar almaksızın Bağdat'tan çekilmesi. **Yaz:** Abaza Mehmed Paşa'nın ikinci isyanı. **Aralık:** Abaza Mehmed Paşa'ya karşı harekât.

1627 Yaz: İran kuvvetlerinin Ahıska'yı kuşatması. **15 Kasım:** Abaza Mehmed Paşa isyanının merkezi olan Erzurum'a yönelik kuşatmanın başarısızlığa uğraması.

1628 6 Eylül: İkinci Erzurum kuşatması. **22 Eylül:** Abaza Mehmed Paşa'nın boyun eğmesi. **3 Ekim:** Aziz Mahmud Hüdaî Efendi'nin ölümü.

1629 Haziran 1629–Kasım 1630: İran'a karşı sefer.

1630 5 Mayıs: İran'ın güneybatı kesimindeki Mihriban'da Safevilere karşı zafer. **9 Haziran:** Hemedan'ın işgali. **25 Haziran:** IV. Murad'ın Nef'î'ye hicivli şiirler yazmayı yasaklaması. **14 Temmuz:** Çemhal (Luristan) zaferi. **5 Ekim–14 Kasım:** İkinci Bağdat kuşatması. Osmanlı ordusunun geri çekilmesi.

1631 Koçi Bey'in devletteki bozukluklara ilişkin risalesini IV. Murad'a sunması.

1632 10 Şubat: Yeniçeri isyanı ve Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesi. **10 Şubat–18 Mayıs:** Yeniçerilerden destek alan Sadrazam Recep Paşa'nın Saray'a hâkim olması. **18 Mayıs:** IV. Murad'ın Recep Paşa'yı idam ettirmesi. **8 Haziran:** Padişahın Yeniçeriler üzerinde denetimi sağlaması. **Ağustos:** Batı Anadolu'da İlyas Paşa isyanının bastırılması.

1633 2 Eylül: İstanbul'da büyük yangın. **16 Eylül:** İstanbul'dakahvehanelerin kapatılması ve tütün içmenin yasaklanması. **15 Ekim:** Safevilerin Van'dan çıkarılması. **Sonbahar–Kış:** Anadolu'da asayişin sağlanması.

1634 İlmiye sınıfının bastırılması. **1 Ocak:** Müftü Ahizâde Hüseyin Efendi'nin idamı. **5 Ağustos:** İçkinin yasaklanması. **Eylül:** Osmanlı-Leh barışı.

1635 27 Ocak: Nef'î'nin idamı. **Mart–Aralık:** İran'a yönelik Revan (Erivan) seferi. **13 Nisan:** Dürzi emiri Maanoğlu Fahreddin'in idamı. **28 Temmuz–8 Ağustos:** Erivan'ın fethi. **27 Ağustos:** Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Süleyman'ın idamı. **11 Eylül:** Tebriz'in işgali.

1636 1 Nisan: Erivan'ın İranlılara kaptırılması. **1 Ekim:** Erdelen'de (Orta İran) Osmanlı yenilgisi. **3 Ekim:** Erdel'de karışıklıklar ve Szalonta'da Osmanlı yenilgisi.

1637 17 Şubat: Şehzâde Kasım'ın idamı. **Nisan 1637–Ocak 1639:** IV. Murad'ın Bağdat seferi. **5 Temmuz:** Azak kalesinin Don Kazaklarına kaptırılması.

1638 16 Ekim–25 Aralık: Bağdat'ın geri alınması. Emir Çelebi'nin ölümü.

1639 17 Mayıs: Osmanlı-İran Kasr-ı Şirin Antlaşması. I. Mustafa'nın ölümü.

1640–1648 İbrahim dönemi.

1640 9 Şubat: IV. Murad'ın ölümü ve İbrahim'in cülusu. **30 Ağustos:** İstanbul'da büyük yangın.

1642 Şubat: Azak kalesinin geri alınması.

1645 19 Nisan: Venedik'in elindeki Girit'e yönelik sefer. **24 Haziran:** Osmanlı birliklerinin Girit'e girişi. **26 Haziran:** İstanbul'da büyük yangın. **27 Haziran–19 Ağustos:** Hanya'nın fethi. **1646 9 Mart:** Kisamo kalesinin fethi. **7 Nisan:** Venediklilerin Bozcaada'yı işgali. Girit'te Milopotamo (**11 Ekim**) ve Rethymno (Resmo, **15 Ekim**) kalelerinin fethi. **1647 7 Temmuz:** Osmanlıların Girit'te Heraklion'u (Kandiye) abluka altına alması. **Eylül:** Bosna'daki Şibenik (Şibenik), Kilis ve Knin kalelerine yönelik Venedik saldırıları. **1648–1687 IV. Mehmed dönemi.** **1648 24 Mayıs:** Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması. **29 Mayıs:** İstanbul'da deprem. **12 Haziran–23 Ekim:** Kandiye kuşatması. **8 Ağustos:** İbrahim'in haledilmesi ve IV. Mehmed'in tahta çıkışı. **18 Ağustos:** İbrahim'in idamı. **28 Ekim:** İstanbul'da sipahi isyanının bastırılması ve Yeniçeri hâkimiyetinin başlaması. Sabetay Sevi'nin Yahudiler arasında yeni dinî inancını yaymaya başlaması. Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'yı tamamlaması. **1649 Mayıs:** Venedik donanmasıyla çatışma ve Çanakkale Boğazı'ndaki Venedik abluhasının kaldırılması. **7 Temmuz:** İsyancı sipahi elebaşı Gürcü Abdünnebi'nin İstanbul yakınında yenilgiye uğratılması. **30 Ağustos:** İkinci Kandiye kuşatması. **1650 15 Mart:** Çanakkale Boğazı'na yönelik ikinci Venedik abluhası. Koçi Bey'in ölümü. **1651 9 Haziran:** Girit'teki Sitia (Estiye) kalesinin işgali. **13 Haziran:** Osmanlı donanmasının Naksos (Nakşa) adası açıklarında Venediklilere yenilmesi. **21 Ağustos:** İstanbul'da Sikke değerinin düşürülmesi yüzünden çıkan halk isyanı. **3 Eylül:** Kösem Sultan'ın idamı ve Yeniçeri hâkimiyetinin sona erışı. Saray'da iktidarın Hatice Turhan Sultan'ın eline geçişi. **1653–1654 Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Osmanlı maliyesini düzeltmeye yönelik sert politikaları.** **1653 23 Şubat:** İstanbul'da deprem. Kâtib Çelebi'nin *Düstürü'l-Amel fi Islahi'l-Halel*'i tamamlaması. **1654 16 Mayıs:** Çanakkale Boğazı'nda Venedik donanmasına karşı zafer. **1656 4–9 Mart:** İstanbul'da sikke değerinin düşürülmesi yüzünden çıkan halk isyanı ve üst düzey memurların idamı. **26 Haziran:** Osmanlıların Çanakkale Boğazı'nda Venedik donanmasına yenilmesi. Venediklilerin Bozcaada, Semadirek ve Limni adalarını işgali. **15 Eylül:** Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazam olması. Anadolu'da Abaza Hasan Paşa öncülüğündeki sekban isyanı. **1657 19 Temmuz:** Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeye zorlanması. **1 Eylül:** Osmanlıların Bozcaada'yı geri alması. **24 Eylül:** Kâtib Çelebi'nin ölümü. **15 Kasım:** Venediklilerin Limni'den çıkarılması. **1658 23 Haziran:** Köprülü Mehmed Paşa'nın âsi Erdel prensi György Rákóczi'ye karşı bir hareket başlatması. Osmanlıların Barksay'ı Erdel kralı olarak ataması. **1 Eylül:** Erdel'de Jenoe, Sebeş ve Lugoş kalelerinin ilhakı. **Kasım:** Anadolu'da Abaza Hasan Paşa isyanını bastırmaya yönelik askerî sefer. **1659 17 Şubat:** Halep'te Abaza Hasan Paşa isyanı elebaşlarının öldürülmesi. **12 Temmuz:** Osmanlıların ve Kırım Tatarlarının Konokop'ta (Ukrayna) Ruslara yenilmesi. **12 Kasım:** Âsi Eflâk prensi Mihnea'nın yenilmesi. Eflâk başkentinin Tırgovişte'den Bükreş'e taşınması. Ghika'nın Eflâk prensi olması. **1660 23 Mayıs:** Rákóczi'nin Habsburg desteğiyle Erdel'i geri alma girişiminin Szamos'taki (Someş) Osmanlı zaferiyle önlenmesi. **24 Temmuz:** İstanbul'da büyük yangın. **Temmuz, Ağustos:** Habsburglara karşı sefer. **27 Ağustos:** Banat'ta Avusturyalıların elindeki Grosswardein (Varat) kalesinin fethi. **1661 29 Ekim:** Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü. **30 Ekim:** Onun oğlu Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam olması. İstanbul'da Köprülü Kütüphanesi inşaatının tamamlanması. **1662 23 Ocak:** Barksay'ı öldüren ve kendisini Erdel kralı ilan eden Janós Kemény'nin yenilgiye uğratılması. Osmanlıların Mihi Apafi'yi yeni Erdel prensi olarak ataması. **1663 12 Nisan:** Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Habsburglara yönelik sefere başlaması. **17 Ağustos:** Osmanlıların Habsburglara bağlı Macar topraklarındaki Neuhäusel (Uyvar) kalesini kuşatması. **24 Eylül:** Uyvar'ın fethi. **3 Kasım:** Osmanlıların Novigrad'ı (Slovakya) alması. **1664 25 Ocak:** Habsburgların Zigetvar'ı kuşatması. **30 Haziran:** Osmanlıların Hırvatistan'daki Serinvar (Yenikale) kalesini fethi. **1 Ağustos:** Habsburg, İspanyol ve Fransız birliklerinden oluşan Kutsal İttifak kuvvetlerinin St. Gotthard'da Osmanlıları yenmesi. **10 Ağustos:** Osmanlı-Habsburg Vasvar Barış Antlaşması. **1665 24 Temmuz:** Topkapı Sarayı'nda yaygın. **1666 15 Mayıs:** Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit seferi. **Kasım:** Kandiye'ye asker yığınağı. Sabetay Sevi'nin yakalanması ve zorla İslam'a döndürülmesi. **1667–1669 25 Mayıs 1667–5 Eylül 1669:** Kandiye kuşatması. **1669 Osmanlı-Venedik barışı (5 Eylül)** ve Kandiye kalesinin işgali (**27 Eylül**). Girit'in tamamen Osmanlı denetimine girişi. **1670 5 Mayıs:** Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Girit'ten Tekirdağı'na gidişi.

1672 Ukrayna Kazaklarının statüsü konusunda Lehistan'la anlaşmazlık. **4 Haziran:** Kazak atamanı Doroşenko'yu korumak üzere IV. Mehmed'in komutasında Lehistan'a karşı seferin başlaması. **18 Ağustos:** Leh kalesi Kamyanets'in (Kamaniçe) kuşatılması. Kamaniçe (**27 Ağustos**) ve Lwów'un (Lviv) (**9 Eylül**) fethi. **18 Ekim:** Osmanlı toprak kazanımlarını tanıyan ve Lehistan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ödemekle yükümlü kılan Osmanlı-Leh Bucaş Barış Antlaşması. Leh Diyeti'nin bu anlaşmayı reddetmesi. Lehlerin Lwów'u geri alması.

1673 7 Ağustos: Bucaş Antlaşması'nı uygulamak için Lehistan'a yönelik sefer. **17 Ekim:** Lehlerin Osmanlı kalesi Hotin'i ele geçirmesi.

1674 18 Ağustos: Leh kalesi Ladyzyn'in fethi.

1675 Ağustos: Osmanlıların Lwów kuşatmasının sonuçsuz kalması.

1676 27 Eylül: Osmanlıların İzvança (Zorawno) Muharebesi'nde Lehleri yenmesi. **3 Ekim:** Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü. **5 Ekim:** Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olması. **27 Ekim:** Bucaş Antlaşması hükümlerini teyit eden Osmanlı-Leh İzvança Barış Antlaşması. Kamaniçe ve Ukrayna'nın Osmanlı topraklarına katılışı.

1677 Ruslarla ittifaka giren Kazak ataman Doroşenko konusunda Osmanlı-Rus anlaşmazlığı. **14 Ağustos–7 Eylül:** Osmanlıların Czehryn (Çehrin) kuşatmasının sonuçsuz kalması. Kuşatmadaki başarısızlıktan dolayı Kırım hanı Selim Giray'ın azledilmesi. Malî işlemlerde malî takvimin kullanılmaya başlaması.

1678 30 Nisan: IV. Mehmed'in Rusya'ya karşı sefere başlaması. **19 Temmuz–20 Ağustos:** Rus kalesi Çehrin'in kuşatılması. **21 Ağustos:** Çehrin'in fethi.

1680 29 Ekim: Rusya'ya karşı sefer.

1681 15 Ocak: Mekke'de sağanak yağmur yüzünden sel. **11 Şubat:** Rusya'nın Kamaniçe-Podolya'yı Osmanlı toprakları olarak tanımasını öngören Osmanlı-Rus Radzin Barış Antlaşması. **24 Temmuz:** Fransız donanmasının Sakız'da Cezayir gemilerine saldırması.

1682 9 Ocak: İmre Tököli'nin Orta Macaristan üzerinde hak iddialarının Osmanlılarca tanınması. **9 Haziran:** Vasvar Barış Antlaşması süresinin 20 yıl daha uzatılması için Habsburg önerisinin Osmanlılarca reddi. **27 Temmuz:** Buda beylerbeyi İbrahim Paşa'nın Orta Macaristan seferi. **15 Ağustos:** Avusturyalıların elindeki Kosice (Kaşa, Kaschau) kalesinin ele geçirilmesi. Tököli'nin Orta Macaristan krallığı tahtına oturması.

1683 1 Nisan: Habsburglara karşı sefer. **27 Haziran:** İstolni Belgrad'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'ya saldırma kararını alması. **14 Temmuz–12 Eylül:** İkinci Viyana kuşatması. **12 Eylül:** Avusturya, Leh, Sakson ve Bavyera birliklerinden oluşan koalisyonun Kahlenberg'de (Alaman Dağı) Osmanlı, KırımTatar, Eflâk ve Erdel birliklerinden oluşan koalisyonu yenmesi. **22 Eylül:** Osmanlı ordusunun Buda'ya çekilmesi. Kırım hanı Murad Giray'ın azledilmesi. **1 Kasım:** Estergon'un Lehlere kaptırılması. **25 Aralık:** Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Belgrad'da idamı.

1684 18 Haziran: Habsburglar, Papalık, Venedik, Lehistan, Malta, Toskana ve (daha sonraları) Rusya'dan oluşan yeni bir Kutsal İttifak kurulması. Avusturyalıların Vişegrad'ı alması. **27 Haziran:** Vaç'ta Osmanlı yenilgisi. **15 Temmuz–3 Kasım:** Avusturyalıların Buda kuşatmasının sonuçsuz kalması. **15 Temmuz:** Venedik'in Osmanlılara savaş ilan etmesi. **8 Ağustos:** Venediklilerin Dalmaçya kıyısına saldırması ve Ayamavra kalesini ele geçirmesi. **26 Eylül:** Leh kral Sobieski'nin Kamaniçe'de yenilgiye uğraması. **28 Eylül:** Preveze'nin Venedik'e kaptırılması.

1685 Ağustos: Venedik'in Koron kalesini ele geçirmesi. **16 Ağustos:** Osmanlıların Estergon'u geri alma girişiminin başarısızlığa uğraması. **19 Ağustos:** Uyvar'ın Habsburglara kaptırılması. **1 Ekim:** Vani Mehmed Efendi'nin ölümü. **10 Ekim:** Bojan'da Lehistan'a karşı Osmanlı zaferi. Wilhelm ve Joan Blaeuv'in *Atlas Major* kitabının Ebubekir ed-Dimaşkı tarafından tercüme edilmesi.

1686 Venediklilerin Navarin (**15 Haziran**), Modon, Arkadia, Argos (**Temmuz**) ve Navplion'u (**30 Ağustos**) alması. **2 Eylül:** Buda'nın Habsburglara kaptırılması. **Eylül, Ekim:** Simontornya, Siklós, Peç, Segedin ve Kaposvar kalelerinin düşmesi.

1687–1691 II. Süleyman dönemi.

1687 12 Ağustos: Avusturyalıların Mohaç Muharebesi'nde Osmanlıları yenmesi. **Eylül:** Valpo, Požega (Pojege) ve Osijek (Ösek) kalelerinin düşmesi. **3 Eylül:** Kamaniçe'i almaya yönelik başarısız Leh girişi. **5 Eylül:** Osmanlı ordusunda Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı isyan. **Eylül, Ekim:** Yeniçeri birliklerinin İstanbul üzerine yürümesi. **25 Eylül:** Atina ve Mora'nın Venedik denetimine girişi. **8 Kasım:** IV. Mehmed'in tahttan indirilişi ve II. Süleyman'ın tahta çıkışı.

1688 14 Ocak: Habsburgların Eğri'yi ele geçirmesi. **14 Ağustos:** Kırım Tatarlarının Kamaniçe'yi Leh kuşatmasından kurtarması. İstolni Belgrad (**6 Eylül**) ve Belgrad'ın (**8 Eylül**) Avusturyalıların eline geçmesi. **30 Ekim:** Venediklilerin Eğriboz'u işgal girişiminin boşa çıkması.

1689 25–30 Mayıs: Kırım Tatarlarının Perekop'ta (Orkapu) Rusları yenmesi. **6 Haziran:** II. Süleyman'ın komutasında ordunun Avusturya seferine çıkması. **8 Temmuz:** Gladova ve Orsova (Adakale) kalelerinin fethi. Avusturyalıların Batucina'da (**30 Ağustos**) ve Niş'te (**24 Eylül**) Osmanlıları yenmesi. Vidin, Üsküp, Priştine, Prizren ve Avlonya'da Osmanlı denetiminin son bulması. **25 Ekim:** Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazam olması.

1690 Ocak–Şubat: Kırım hanı Selim Giray'ın Makedonya'yı ve Kosova bölgesini geri alması. İstanbul'da deprem (**5 Mayıs**) ve yangın (**7–8 Haziran**). **11 Temmuz:** Habsburgların Kanije kalesini ele geçirmesi. Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın Niş (**9 Eylül**), Semendire (**27 Eylül**) ve Belgrad'ı (**8 Ekim**) geri alması. Malî reform ve gümüş sikke kuruşa geçiş.

1691–1695 II. Ahmed dönemi.

1691 1–2 Ocak: İstanbul'daki Mısır Çarşısı'nda yangın. **6 Mart:** Avlonya'nın Venediklilerden geri alınması. **22 Haziran:** II. Süleyman'ın ölümü ve II. Ahmed'in tahta çıkışı. **19 Ağustos:** Habsburgların Salankamen Muharebesi'nde Osmanlıları yenmesi ve Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın ölümü.

1692 12 Haziran: Varat kalesinin Habsburglara kaptırılması. **18 Temmuz:** Venediklilerin Hanya'ya (Girit) saldırısı. Leh ordusunun Kamanıçe'yi (Ukrayna) kuşatması. Belgrad'ın surlarla çevrilmesi.

1693 6 Ocak: IV. Mehmed'in ölümü. **7 Haziran; 5 Eylül:** İstanbul'da büyük yangınlar. **7 Ağustos–12 Eylül:** Belgrad'a yönelik başarısız Avusturya kuşatması.

1694 28 Haziran: Venediklilerin Gabella (Dalmaçya) kalesini alması. **12 Eylül:** Osmanlıların Petrovaradin'e saldırısı. **21 Eylül:** Sakız'ın Venediklilere kaptırılması.

1695–1703 II. Mustafa dönemi.

1695 6 Şubat: II. Ahmed'in ölümü ve II. Mustafa'nın tahta çıkışı. **22 Şubat:** Osmanlıların Sakız'ı geri alması. **30 Haziran:** II. Mustafa'nın Avusturya cephesindeki ordunun başına geçmesi. **9 Eylül:**

Habsburgların elindeki Lipva (Banat) kalesinin fethi. **18 Eylül:** Midilli açıklarında Venediklilere karşı deniz zaferi. **22 Eylül:** Habsburgların elindeki Lugo kalesinin fethi. **13 Ekim:** Büyük Petro'nun Azak kalesine saldırısı. Ömür boyu iltizam sistemine geçiş.

1696 6 Ağustos: Rusların Azak'ı alması. **27 Ağustos:** Habsburgların elindeki Ulaş (Banat) kalesinin fethi.

1697 11 Eylül: Avusturyalıların Zenta Muharebesi'nde Osmanlıları yenmesi. **18 Eylül:** Amucazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazam olması. **17 Ekim:** Habsburg ordusunun Saraybosna'yı yıkması.

1698 Ekim: Karlofça'da Osmanlılar ve Kutsal İttifak arasında barış görüşmelerinin başlaması.

1699 26 Ocak: Karlofça Antlaşması. Osmanlıların Macaristan, Hırvatistan, Erdel ve Batı Ukrayna'dan çekilmesi. **10 Eylül:** II. Mustafa'nın Edirne'den İstanbul'a dönüşü.

1700 14 Temmuz: Rusya'yla İstanbul Barış Antlaşması. Rusya'nın Kırım Hanlığı'na bağlılık konumunun son bulması.

1701 3–4 Aralık: İstanbul Kapalıçarşı'da yangın.

1702 4 Eylül: Amucazâde Hüseyin Paşa'nın Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yle anlaşmazlıklardan dolayı sadrazamlıktan çekilmesi.

1703–1730 III. Ahmed dönemi.

1703 24 Ocak: Rami Mehmed Paşa'nın sadrazam olması. **18 Temmuz–22 Ağustos:** Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye karşı isyan. **22 Ağustos:** II. Mustafa'nın tahttan indirilişi ve III. Ahmed'in tahta çıkışı.

17 Kasım: Yeni padişahın isyan elebaşlarını tasfiye etmesi. **29 Aralık:** II. Mustafa'nın ölümü.

1704 Bağdat'ın bir Memlûk sülalesinin denetimine girişi. **29 Mayıs:** Sikke değerinin düşürülmesi.

1706 İstanbul'da veba salgını.

1707 Rami Mehmed Paşa'nın ölümü.

1708 14 Aralık: Cezayir'deki Vahran kalesinin fethi. Sikke değerinin düşürülmesi. İstanbul'da deprem.

1709 Ağustos: İsveç kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) Poltava'da Büyük Petro karşısında uğradığı yenilginin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması. Aleksandros Mavrokordatos'nun ölümü.

1710 Osmanlıların XII. Karl'ı Rusya'ya teslim etmeye yanaşmaması.

1711 9 Nisan: Rus-Osmanlı Savaşı. Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın Büyük Petro'ya karşı sefere çıkması. **19–20 Temmuz:** Osmanlıların Prut'ta Büyük Petro'yu ve ordusunu kuşatması. **21 Temmuz:**

Baltacı Mehmed Paşa'nın şartlı olarak Büyük Petro'yu ve ordusunu serbest bırakması. İtrî'nin ölümü. İzmir'de veba salgını.

1712 10 Nisan: Nâbi'nin ölümü. **16 Nisan:** İstanbul'da Rusların Azak kalesinden çekilmesini öngören barış antlaşmasına varılması.

1713 12 Şubat: XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) Yeniçeriler tarafından yakalanması. **24 Haziran:** XII. Karl'ın İsveç'e gönderilme koşullarını belirleyen Rus-Osmanlı Edirne Antlaşması. Selanik'te veba salgını.

1714 Temmuz: Balyabarda'da (Patras) deprem. **8 Aralık:** Osmanlıların Venedik'e savaş açma kararı.

1715 1 Nisan: III. Ahmed'in komutasında Venedik seferinin başlaması. **7 Haziran:** Venediklilerden Tenos (İstandil) adasının alınması. **7 Ağustos:** Osmanlıların Navplion'u ele geçirmesiyle Kuzey Mora'daki Venedik denetiminin son bulması. **22 Ağustos:** Mora'nın fethinin tamamlanması. **24 Eylül:** Venediklilerin Girit'te Souda, Granbusa ve Sparlanka kalelerini kaybetmeleri.

1716 24 Nisan: Osmanlı-Habsburg savaşı. **5 Ağustos:** Avusturyalılar Petrovaradin Muharebesi'nde Osmanlıları yenmesi. **Eylül:** Naîmâ'nın ölümü. **20 Ekim:** Temeşvar'ın Avusturyalılara kaptırılması.

1717 18 Ağustos: Avusturyalıların Belgrad'ı Osmanlılardan alması. Kayseri'de şiddetli deprem.

1718 9 Mayıs: İbrahim Paşa'nın (Nevşehirli Damad) sadrazam olması. **16-17 Temmuz:** İstanbul'da büyük yangın. **21 Temmuz:** Pasarofça Antlaşması. Osmanlıların Mora'yı Venedik'ten geri alması ve Belgrad'ı Avusturyalılara bırakması. Bâbiâli'nin Fenerli Rumları Eflâk ve Boğdan voyvodaları olarak atamaya başlaması.

1718-1730 Lale Devri.

1719 6 Mart, 25 Mayıs: İstanbul'da yaklaşık 150 bin kişinin ölümüne yol açan deprem ve veba salgını. **21-22 Temmuz:** İstanbul'da büyük yangın.

1721 Halep'te veba salgını.

1723 9 Temmuz: Osmanlıların İran'a savaş açması ve Gürcistan'ı ilhakı. **15 Ekim:** Kirmanşah'ın İran'dan alınması.

1724 6 Mayıs: Osmanlıların Hoy'u ele geçirmesi. **24 Haziran:** Batı İran'ı paylaşmaya dönük Rus-Osmanlı antlaşması. Hemedan (**31 Ağustos**) ve Erivan'ın (**3 Ekim**) işgali.

1725 Tebriz (**3 Ağustos**), Gence (**4 Eylül**) ve Hürremabad'ın (**6 Eylül**) fethi. İsmail Hakkı Bursalı'nın ölümü.

1726 İstanbul'da veba salgını.

1727 Temmuz: İbrahim Müteferrika ve Mehmed Said'in ilk Müslüman matbaasını kurması. **4 Ekim:** İran'daki Osmanlı toprak kazanımlarının tanınmasını sağlayan Hemedan Barış Antlaşması.

1729 27 Temmuz: İstanbul'da büyük yangın.

1730-1754I. Mahmud dönemi.

1730 2 Temmuz: Nadir Han komutasındaki İran kuvvetlerinin Nihavend'i Osmanlılardan alması. **Temmuz:** Hemedan'ın İran'a kaptırılması. **3 Ağustos:** İran'a karşı yeni bir sefer başlatma kararı. **28 Eylül-2 Ekim:** Patrona Halil İsyanı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın (**1 Ekim**) öldürülüşü, III. Ahmed'in tahttan indirilişi ve I. Mahmud'un tahta çıkışı (**2 Ekim**). **15 Kasım:** İsyan elebaşlarının tasfiye edilmesi. Nedim'in ölümü.

1731 28 Ocak: İstanbul'da bir Arnavut isyanının bastırılması. **30 Temmuz:** Kirmanşah'ın İranlılardan geri alınması. **16 Eylül:** Korican'da İranlılara karşı zafer. **11 Ekim:** Osmanlıların Urmiye'yi alması. **4 Aralık:** Tebriz'in düşmesi.

1732 10 Ocak: İran'la varılan barış anlaşmasıyla Kuzey Azerbaycan, Dağistan ve Gürcistan'daki Osmanlı fetihlerinin tanınması. İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*'i yayımlaması. Levni'nin ölümü.

1733 12 Ocak: İran'ın Bağdat'a saldırısı. **19 Temmuz:** Bağdat'ta Nadir Han'a karşı Osmanlı zaferi. **Sonbahar:** Kafkasya ve Kuzey Irak'ta Osmanlı toprak kayıpları. Fransız dönme Ahmed Paşa'nın Humbaracı Ocağı'nı yeniden düzenlemesi. Üsküdar'da bir askerî teknik okul olan Hendesehâne'nin kurulması.

1735 6 Nisan: Nadir Han'ın Kars'ı kuşatması.

1736 8 Mart: Nadir Han'ın kendisini İran şahı ilan etmesi. Rusların Kırım'a saldırarak Azak (**3 Mayıs**) ve Kılburun (**Mayıs**) kalelerini alması. **16 Haziran:** Osmanlıların Rusya'ya karşı askerî harekâta girişmesi. **1 Temmuz:** III. Ahmed'in ölümü. **17 Ekim:** İran'la İstanbul Antlaşması uyarınca Osmanlıların Kafkasya'yı İran'a bırakması ve Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenmiş sınırı tanıması. **12 Kasım:** Kırım Tatarlarının Rusları yenmesi. Kahire'de veba salgını.

1737 Balkanlar'a yönelik Avusturya saldırısı. Avusturyalıların Banyaluka (Bosna, **4 Ağustos**), Vidin (Bulgaristan, **10 Eylül**), Pirot (Sırbistan, **11 Eylül**) ve Niş'te (**20 Ekim**) yenilgiye uğratılması. **Kasım-Aralık:** Rusların Kırım ve Azak'tan çıkarılması. **6 Nisan:** İzmir'de deprem. Orta Arabistan'da Vahhabî hareketinin ortaya çıkışı.

1738 25 Ocak: Bâbiâli'nin Rákóczi'yi Erdel kralı olarak tanıması. **8 Ağustos:** Rusların Dinyester'de yenilgiye uğratılması. **Ağustos:** Rusların Kılburun ve Oçakov (Özü) kalelerinden çekilmesi. **15 Ağustos:** Osmanlıların Adakale'yi Habsburglardan alması. **17 Eylül:** Belgrad'da Avusturya'nın yenilgiye uğratılması.

1739 Nisan: İstanbul'da deprem. **22 Temmuz:** Krozka'da Avusturyalılara karşı zafer. **19 Ağustos:** Hotin kalesinin Ruslara kaptırılması. **Ağustos:** Rusların Yaş ve Bender'i işgali. **4 Eylül:** Osmanlıların Belgrad'ı geri alması. **18 Eylül:** Habsburg İmparatorluğu ve Rusya'yla Belgrad Antlaşması.

1740 20 Ocak: İsveç'le savunma paktı. **30 Mayıs:** Osmanlıların Fransa'ya kalıcı statüde kapitülasyonlar tanınması. Sikke değerinin düşürülmesi.

1741 İzmir ve Selanik'te veba salgını.

1743 Osmanlı-İran savaşı (**Yaz 1743-Eylül 1746**). **Yaz:** Nadir Şah'ın Bağdat'a saldırması ve Kerkük'ü alması. **27 Eylül-4 Ekim:** Musul'a yönelik İran kuşatmasının sonuçsuz kalması.

1744 29 Temmuz-9 Ekim: Nadir Şah'ın Kars kuşatmasının sonuçsuz kalması.

1745 23 Ağustos: İranlıların Kagâverd'de (Erivan) Osmanlıları yenmesi. **27-28 Aralık:** İstanbul'da büyük yangın. İbrahim Müteferrika'nın ölümü.

1746 4 Eylül: İran'la barış. Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla (1639) belirlenmiş sınırların aynen korunması.

1748 Bosna'daki Müslümanların yeni vergilere karşı ayaklanması.

1749 6 Ocak: Beşiktaş'taki (Taksim, İstanbul) sarnıcın tamamlanması. **18 Ocak:** Nuruosmaniye Camii'nin inşası. Ahmed Resmî Efendi'nin *Halifetü'l-Rüesâ*'yı tamamlaması.

1750 8 Ocak: İstanbul'da güneş tutulması nedeniyle toplu panik. **3-4 Şubat:** İstanbul'da büyük yangın.

26-27 Nisan: Kapalıçarşı'nın yanması. **Haziran:** Balyabarda (Patras)'da deprem.

1751 29-30 Temmuz: İstanbul'da deprem ve veba salgını.

1754-1757 III. Osman dönemi.

1754 2-3 Eylül: İstanbul'da deprem. **13 Aralık:** I. Mahmud'un ölümü ve III. Osman'ın tahta çıkışı.

1755 İstanbul'da sert kış. **11 Ocak:** Haliç'in donması. **27-28 Eylül:** Feci bir yangınla İstanbul'un büyük bölümünün yıkılması.

1756 4-5 Temmuz: İstanbul'da büyük yangın ve deprem.

1757-1774 III. Mustafa dönemi.

1757 İbrahim Hakkı'nın (Erzurumlu) *Marifetnâme*'yi tamamlaması. **11 Ocak:** Koca Râgıb Paşa'nın sadrazam olması. **29 Ekim:** III. Osman'ın ölümü. **30 Ekim:** III. Mustafa'nın tahta çıkışı.

1758 Ahmed Resmî Efendi'nin *Viyana Sefaretnâmesi*'ni tamamlaması.

1759 30 Ekim, 25 Kasım: Halep, Şam, Safed ve Nablus'ta şiddetli depremler.

1759-1760 Selanik, İzmir, İskenderiye ve Kahire'de veba salgını.

1760 31 Mart: İstanbul'da Laleli Camii'nin inşası.

1761 29 Mart: Prusya-Osmanlı dostluk antlaşması.

1762-1763 Selanik ve Halep'te veba salgını.

1763 Mart: Koca Râgıb Paşa'nın bir kütüphane kurması. **7 Nisan:** Koca Râgıb Paşa'nın ölümü.

1765 11 Temmuz: İzmir'de deprem.

1766 22 Mayıs: İstanbul'da büyük deprem. Yeniden bağımlı statüye getirmek üzere Gürcü İmereti krallığına karşı sefer. Sikke değerinin düşürülmesi. İzmir'de veba salgını.

1767 23 Ocak: İstanbul'da büyük yangın.

1768 8 Ekim: Rusya imparatoriçesi II. Katerina'nın Leh kralının seçilmesine müdahalesine tepki olarak, Osmanlıların Rusya'ya savaş açması.

1769 31 Ocak: Kırım Tatarlarının Rusya'ya saldırısı. **27 Mart:** Osmanlı ordusunun Rusya'ya karşı sefere çıkması. **1 Mayıs, 12 Ağustos:** Hotin'de Rusların yenilgiye uğratılması. **21 Eylül:** Hotin'in düşmesi. Rusların Boğdan ve Eflâk'ı işgali. Mısır'da Ali Bey'in öncülüğünde isyan.

1770 Şubat-Nisan: Rus Baltık filosunun Ege Denizi'ne girmesi ve bir Yunan isyanını kışkırtması. **1 Mart:** İstanbul'da yangın. **13 Nisan:** Payitahtta başka bir yangın. **Nisan:** Yunan isyanının bastırılması. **6-7 Temmuz:** Rusların Çeşme'de Osmanlı donanmasını yok etmesi. **1 Ağustos:** Kagul'da (Tuna Deltası) Osmanlı yenilgisi. **Sonbahar:** Osmanlı kuvvetlerinin Eflâk'tan çekilmesi. **22 Ekim:** Osmanlıların Limni'yi Ruslardan geri alması. Mısırlıların Hicaz, Filistin ve Şam'ı işgali. İstanbul'da veba salgını.

1771 4 Nisan: Rusların Tulça'yı (Tulcea) işgali. **24 Haziran:** Kırım Tatarlarının işbirliğiyle Kırım'ın Rus işgali altına girişi. Özü (**2 Ağustos**) ve Yergöğü'nde (**12 Eylül**) iki Rus yenilgisi. Subhizâde Abdülaziz Efendi'nin Avrupa kaynaklı bir tıp eserinin, Hermann Boerhave tarafından yazılmış *Aphorisma*'nın ilk tam tercümesini tamamlaması. İstanbul'da veba salgını.

1772 Fokşani (**Ağustos**) ve Bükreş'te (**9 Kasım 1772-15 Şubat 1773**) barış görüşmeleri.

1773 Mayıs: Mısır isyanının bastırılması. Osmanlıların Silistre'ye (**29 Haziran**) ve Varna'ya (**20 Ekim**) doğru Rus ilerleyişini durdurması. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'un açılması. Bağdat'ta veba salgını.

1774-1789 I. Abdülhamid dönemi.

1774 21 Ocak: III. Mustafa'nın ölümü ve I. Abdülhamid'in tahta çıkışı. **21 Temmuz:** Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması. Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığı.

1775 Mart: İranlıların Basra'yı kuşatması. **Sonbahar:** Habsburgların Bukovina'yı ilhakı.
1776 Nisan: Basra'nın İran'a kaptırılması. **2 Mayıs:** Osmanlıların İran'a savaş açması.
1777 5 Mayıs: Sine'de İranlılara karşı zafer.
1778 16 Haziran–5 Ekim: İzmir'de art arda şiddetli depremler.
1779 21 Mart: Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ilgili Aynalıkavak Tenkihnamesi'nde Kırım'ın bağımsızlığının vurgulanması, ayrıca Eflâk ve Boğdan üzerinde Rusya'ya haklar tanınması. Basra'nın geri alınması.
1780 İbrahim Hakkı'nın (Erzurumlu) ölümü.
1781 Ahmed Resmî Efendi'nin *Hulâsatü'l-İtibâr*'ı tamamlaması. Selanik'te veba salgını.
1782 21–22 Ağustos: İstanbul'da büyük yangın. **31 Aralık:** Halil Hâmid Paşa'nın sadrazam olması.
1783 9 Temmuz: Rusların Kırım'ı ilhakı. Ahmed Resmî Efendi'nin ölümü.
1784 8 Ocak: Osmanlıların Kırım'daki Rus ilhakını tanınması. Kahire'de kıtlık. Şehir ahalisinin diğer Osmanlı şehirlerine göç etmesi.
1785 Ocak: Balyabarda'da (Patras) deprem. Halil Hâmid Paşa'nın azledilişi (**31 Mart**) ve idamı.
1786 İstanbul'da veba salgını. Şehir nüfusunun yaklaşık üçte birinin salgında ölmesi.
1787 13 Ağustos: Osmanlıların Rusya'ya savaş açması. İstanbul'u yıkan büyük yangın.
1788 9 Şubat: Habsburgların Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması. **21 Eylül:** Mühlenbach'ta Avusturyalılara karşı zafer. **17 Aralık:** Özü kalesinin Ruslara kaptırılması. İsveç'in Rusya'ya savaş açması. Sikke değerinin düşürülmesi.
1789–1807 III. Selim dönemi.
1789 6 Nisan: I. Abdülhamid'in ölümü. **7 Nisan:** III. Selim'in tahta çıkışı. **11 Temmuz:** Rusya'ya karşı Osmanlı-İsveç ittifakı. **1 Ağustos:** Fokşani'de Ruslar ve Avusturyalılar karşısında alınan yenilgi. **22 Eylül:** Buzau'da Rus zaferi. **8 Ekim:** Belgrad'ın Habsburglara kaptırılması. **11 Ekim:** Rusların Akkerman'a girmesi. **9 Kasım:** Avusturyalıların Bükreş'i işgali.
1790 31 Ocak: Osmanlı-Prusya ittifakı. **8 Haziran:** Yergöğü'nde Avusturyalılara karşı Osmanlı zaferi. Rusların Kiliya'yı (**30 Ekim**) ve İşması'ı (İzmail, **22 Aralık**) alması. Sikke değerinin düşürülmesi.
1791 10 Temmuz: Maçin'in Ruslara kaptırılması. **4 Ağustos:** Habsburg-Osmanlı Ziştovi Barış Antlaşması.
1792 9 Ocak: Yaş Barış Antlaşması'yla Karadeniz'in kuzey kıyı şeridindeki Rus toprak kazanımlarının tanınması. **13 Eylül:** İstanbul'da büyük yangın. Nizâm-ı Cedîd reformlarının başlaması.
1793 24 Şubat: İlk Nizâm-ı Cedîd askerî birliklerinin kurulması.
1794 İlk modern askerî hastanenin açılması. İstanbul'da art arda depremler.
1795 Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un açılması. **7–8 Temmuz:** İstanbul'da büyük yangın.
1796 26 Nisan: Lazkiye'de şiddetli deprem.
1797 Sonbahar–Kış: Kuzey Bulgaristan'a hâkim olan savaş ağası Pazvandoğlu'na karşı askerî harekât. Rigas Velestinlis'in "Anayasa" broşürünü tamamlaması.
1798 2 Temmuz: Napolyon Bonapart'ın İskenderiye'yi işgali. **22 Temmuz:** Fransızların Kahire'yi ele geçirmesi. **1 Ağustos:** İngilizlerin Abukir'de Fransız donanmasını yok etmesi. **2 Eylül:** Osmanlıların Fransa'ya savaş açması. **Eylül:** Akdeniz'de ortak Osmanlı, Rus ve İngiliz deniz kuvveti. Halep'te şehir halkının yaklaşık yarısının ölümüne yol açan kıtlık.
1799 3 Ocak: Şeyh Gâlib'in ölümü. Rus-Osmanlı ittifakı. **5 Ocak:** Fransa'ya karşı Osmanlı-İngiliz ittifakı. **18 Mart–21 Mayıs:** Bonapart ve kuvvetlerinin Akkâ'daki yenilgisi. **25 Temmuz:** Osmanlıların Abukir'deki yenilgisi. **22 Ağustos:** Bonapart'ın Mısır'dan ayrılması. Mütercim Âsım'ın *Burhan-ı Katî*'yi III. Selim'e sunması.
1800 21 Mart: İyon adalarının Osmanlı topraklarına katılması. Krikor Amira Balyan'ın Selimiye Kışlası'nı inşası.
1801 2 Eylül: Fransız birliklerinin Mısır'dan çekilmesi.
1802 25 Haziran: Osmanlı-Fransız barışı. **26 Ekim:** İstanbul'da deprem.
1803 Vahhabîlerin Taif (**Mart**) ve Mekke'yi (**30 Nisan**) işgali. **8 Temmuz:** Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valisi olması.
1804 Nisan: Yerel Yeniçeri kuvvetlerinin zulmüne karşı Sırp isyanının başlaması. **4 Haziran:** Balyabarda'da (Patras) deprem.
1806 Kış: III. Selim'in Napolyon'u imparator olarak tanınması. **Haziran:** Yerel âyânların direnişi yüzünden Nizâm-ı Cedîd için asker alımın Balkanlar'da geniş çapta uygulanamaması. **Aralık:** Osmanlı-Fransız yakınlaşması. Rusların Boğdan ve Eflâk'ı işgali. **22 Aralık:** Osmanlıların Rusya'ya savaş açması.
1807–1808 IV. Mustafa dönemi.

1807 28 Ocak–1 Mart: İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alması ve İstanbul'u tehdit etmesi. **20 Mart–14 Eylül:** İngilizlerin İskenderiye'yi işgali. **12 Nisan:** Rusya'ya karşı sefer. **25–29 Mayıs:** Kabakçı Vakası. **29 Mayıs:** III. Selim'in tahttan indirilişi ve IV. Mustafa'nın tahta çıkışı. **31 Mayıs:** Nizâm-ı Cedîd reformlarının sona erdirilmesi. Saray ve Yeniçeri Ocağı arasında anlaşma. **25 Ağustos:** Rus-Osmanlı ateşkese. Vahhabîlerin Hicaz'a hâkim olması.

1808–1839 II. Mahmud dönemi.

1808 28 Temmuz: Alemdâr Mustafa Paşa'nın İstanbul'u işgal etmesi ve sadrazam olması; III. Selim'in katli, IV. Mustafa'nın hal'i ve II. Mahmud'un cülusu. **7 Ekim:** Padişahın haksız merkez politikalarına karşı âyân kesimine direnme hakkını tanıyan Sened-i İttifak'ı imzalaması. **14 Ekim:** Sekban-ı Cedîd adıyla yeni bir askerî ocağın kurulması. **14–18 Kasım:** Yeniçeri isyanı ve İstanbul'da kanlı çarpışmalar. **15 Kasım:** Yeniçerilerin Alemdâr Mustafa Paşa'yı öldürmesi. IV. Mustafa idamı. **18 Kasım:** II. Mahmud ve Yeniçeriler arasındaki anlaşmayla, yeni askerî ocağın dağıtılması.

1809 5 Ocak: İngiliz-Osmanlı barış anlaşması. **23 Temmuz:** Rusya'ya karşı Osmanlı askerî seferi. **24 Ekim:** Silistre'de Rus yenilgisi.

1810 16 Şubat: Kandiye'de yıkıcı deprem. **25 Haziran:** II. Mahmud'un Rusya'ya cihâd ilan etmesi. **27 Eylül:** Rusların Rusçuk ve Yergöğü'nü işgali. **Sonbahar:** Halet Efendi'nin Bağdat'ta doğrudan Osmanlı yönetimini sağlamak üzere Memlûk Süleyman Paşa'yı öldürtmesi. Sikke değerinin düşürülmesi.

1811 1 Mart: Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da Memlûk sınıfını ortadan kaldırması.

1812 28 Mayıs: Rus-Osmanlı Bükreş Barış Antlaşması. Rusya'nın Besarabya bölgesinin bir kesimini alması ve Sırpların sınırlı özerklik elde etmesi. **2 Aralık:** Mısır birliklerinin Medine'yi Vahhabîlerden geri alması.

1812–1813 Trabzon valisinin Karadeniz bölgesindeki önde gelen âyânları tasfiye etmesi.

1813 23 Ocak: Mısır birliklerinin Vahhabîleri Mekke'den çıkarması. **3–7 Ekim:** Karayorgiyeviç ailesi öncülüğündeki Sırp isyanının bastırılması. Davud Paşa'nın Bağdat'ta Memlûk yönetimini geri getirmesi.

1814–1815 Orta Anadolu âyânı Çapanoğlu Süleyman'ın (1814) ölümüyle, Bâbiâli'nin Anadolu içlerini denetim altına alma fırsatını bulması.

1814 Aleksandros İpsilanti'nin Rusya'da Yunan milliyetçi derneği Filiki Eterya'yı kurması.

1815–1820 Halep valisinin Kuzey Suriye'de ve Maraş'ta âyân nüfuzunu zayıflatmayı başarması.

1815 Mart: Miloš Obrenović öncülüğündeki yeni Sırp isyanı. **Ağustos:** Rus baskısı üzerine II. Mahmud'un Sırp meclisini tanınması. II. Mahmud'un Topkapı Sarayı'ndan Beşiktaş Sarayı'na taşınması.

1816 Merkezî iktidarın daha önce Karaosmanoğlu ailesince yönetilen Batı Anadolu'yu denetim altına alması. Selanik'te veba salgını.

1817 Mustafa Behcet Efendi'nin *Tertib-i Eczâ*'yı yayımlaması.

1818 26 Eylül: Mısır birliklerinin Vahhabî hareketinin merkezi Dariyye'yi (Necd, Orta Arabistan) ele geçirmesi. Mütercim Âsım'ın *Kamusü'l-Muhîr* tercümesini tamamlaması.

1819 Mütercim Âsım'ın ölümü.

1820 Nisan: Merkezî iktidarın Batı Balkanlar'da Tepedelenli Ali Paşa'nın nüfuzuna son vermeye yönelişi.

20 Ağustos 1820–24 Ocak 1822: Osmanlı birliklerinin Ali Paşa'yı Yanya'da (Epir) kuşatması.

1821 12 Şubat: Mora'da ve Ege adalarında Yunan bağımsızlık savaşının başlaması. **Mart:** İpsilanti'nin Boğdan'da Osmanlılara karşı bir Yunan isyanını örgütlemesi. **22 Nisan:** İstanbul'da Rum Ortodoks Patriği'nin idamı. **23 Nisan:** Tercüme Odası'nın kurulması. **7 Haziran:** Osmanlı kuvvetlerinin İpsilanti öncülüğündeki hareketi bastırması. **Yaz:** Mora, Atina, Thebai ve Mesolongi'nin düşüşü. Makedonya ve Tesalya'daki Yunan isyanlarının bastırılması. Osmanlıların Atina ve Korinthos'u geri alması, ama Mora'ya girememesi. **15 Kasım:** İran'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi. Bayezid, Eleşgird, Bitlis, Muş ve Erciş'in İranlılara kaptırılması.

1822 13 Ocak: Mora'daki Yunanlıların bağımsızlık ilan etmeleri. **24 Ocak:** Tepedelenli Ali Paşa'nın idamı. **23 Mart:** Sakız'da Yunan isyanı. **13 Ağustos:** Halep'te en az 12 bin kişinin can verdiği yıkıcı deprem.

1823 28 Temmuz: Osmanlı-İran savaşını sona erdiren ve önceki sınırlara dönülmesini sağlayan Erzurum Antlaşması.

1824 1 Nisan: Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Mora ve Girit valisi olarak atanması. Sikke değerinin düşürülmesi.

1825 24 Şubat: İbrahim Paşa komutasındaki Mısır birliklerinin Mora'ya girişi. **İlkbahar–Yaz:** Mora'nın geri alınması. **30 Nisan 1825–23 Nisan 1826:** Mısır birliklerinin Mesolongi kuşatması.

1826 23 Nisan: Mesolongi'nin alınması ve Mora'da Osmanlı-Mısır denetiminin tamamen sağlanması. **15–17 Haziran:** Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (“Vaka-i Hayriyye”). **16 Haziran:** Muallem Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu ocağının kurulması. **10 Temmuz:** Bektaşî tarikatının

dağıtılması. **31 Ağustos:** İstanbul'da büyük yangında Bâbiâli bina topluluğunun yanması. **7 Ekim:** Akkerman Muahedesi uyarınca Bükreş Antlaşması hükümlerinin teyit edilmesi ve Kafkasya üzerindeki Rus denetiminin tanınması. Şânizâde Ataulлах Efendi'nin ölümü. Muzika-i Hümâyûn'un kurulması. **1827 Mart:** Tıbhâne-i Âmir'e'nin açılması. **5 Haziran:** Atina'nın geri alınması. **6 Temmuz:** Rusya, Büyük Britanya ve Fransa'nın Yunanlılara desteklerini ilan ettikleri St. Petersburg Protokolü. **20 Ekim:** İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarının Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yok etmeleri. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk buharlı gemi. **1828 28 Nisan:** Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi. Rusların İbrail (Brâila, **Haziran**), Kars (**Temmuz**) ve Varna'yı (**Ekim**) işgali. **Ekim:** Britanya ve Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'yı Mora'da çekilmeye zorlaması. **1829 3 Mart:** Kıyafet nizamnâmesi. **5 Mayıs:** İstanbul'da deprem. Rusya'nın Erzurum (**8 Temmuz**) ve Edirne'yi (**19–22 Ağustos**) alması. **14 Eylül:** Yunanistan'a özerklik verilmesini, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan'daki özerkliğin genişletilmesini ve Gürcistan'ın Rusya'ya bırakılmasını öngören Edirne Barış Antlaşması. Sikke değerinin düşürülmesi. Keçecizâde İzzet Molla'nın ölümü. **1830 24 Nisan:** Yunanistan'ın egemen bir ülke olması. **5 Temmuz:** Fransızların Cezayir'i işgali. **1831 5 Ocak:** Katoliklerin resmen bir "millet" olarak tanınması. **20 Ekim:** Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Filistin'e saldırması. **11 Kasım:** İlk Osmanlıca gazete *Takvim-i Vakayi*'nin yayımlanması. Nüfus sayımı (1831–1838). Bağdat üzerindeki Memlûk denetimine son verilmesi. Tımar sisteminin kaldırılması. İstanbul'da kolera salgını ve karantina uygulamasına geçiş. İshak Efendi'nin (Başhoca) *Mecmuai Ulûm-i Riyâziyye*'yi ve Mustafa Behcet Efendi'nin *İllet-i Cedîde Risalesi*'ni yayımlaması. **1832 İbrahim Paşa'nın Akkâ (27 Mayıs) ve Şam'ı (15 Haziran) ele geçirmesi.** Osmanlı birliklerinin Humus (**8 Temmuz**), Belen (**29 Temmuz**) ve Konya'da (**21 Aralık**) İbrahim Paşa karşısında yenilgiye uğraması. **10 Aralık:** Sisam'ın (Samos) özerkleşmesi. **1833 2 Şubat:** İbrahim Paşa'nın Kütahya'ya ulaşması. **20 Şubat:** II. Mahmud'un isteği üzerine Rus donanmasının İstanbul Boğazı'na girişi. **8 Nisan:** Mısır'la Kütahya Antlaşması. Osmanlıların Suriye, Filistin ve Lübnan'ın Mısır denetim alanı içinde olduğunu kabul etmesi. **8 Temmuz:** Rusya'yla varılan savunma amaçlı Hünkâr İskeleyi Antlaşması'yla Karadeniz'de Rus deniz üstünlüğünün sağlanması. **30 Ağustos:** İstanbul'da büyük yangın. Prusyalı askerî danışmanların topçu birliklerini yeniden düzenlemede görev almaları. **1834 Ağustos:** Yeni zorunlu askerlik sistemi ve eyalet milislerinin (redif) oluşturulması. Rusların 1828'den beri işgal altında tuttıkları Eflâk ve Boğdan'dan çekilmeleri. Kayseri'de şiddetli deprem. Sikke değerinin düşürülmesi. Mustafa Behcet Efendi'nin ölümü. **1835 Mayıs:** Osmanlı kuvvetlerinin Trablus'u işgali. **1 Temmuz:** Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'nin kurulması. Bürokrasinin yeniden düzenlenmesi ve yeni bir rütbe sistemine geçiş. İshak Efendi'nin (Başhoca) ölümü. **1836 11 Mart:** Reisülküttâb makamının Hariciye Nezâreti'ne dönüşmesi. **13 Mart:** Dâhiliye Nezâreti'nin kurulması. Muzika-i Hümâyûn Mektebi'nin açılması. Kahire ve İskenderiye'de veba salgını. **1837 Nisan:** II. Mahmud'un Bulgaristan'ın doğu ve kuzey kesimlerindeki gezisi. **13 Temmuz:** Mustafa Reşid Paşa'nın hariciye nâzırı olması. Sivil halk için ilk modern sağlık ocağının açılması. **1838 28 Şubat:** Maliye Nezâreti'nin kurulması. **25 Mart:** Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması. **30 Mart:** "Sadrazam" unvanının "başvekil" olarak değiştirilmesi. **25 Mayıs:** Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığa kavuşma niyetini açıklamasıyla Bâbiâli ve Mısır arasında gerginliğin başlaması. **16 Ağustos:** Büyük Britanya'yla ticaret anlaşması. **20 Ekim:** Kürtaj yasağına ilişkin ferman yayınlanması. **Aralık:** İç pasaport sistemine geçiş. **1839–1861 Abdülmecid dönemi.** **1839 Şubat:** Eğitimde genel modernleşmeye ilişkin bir planın onaylanması. **24 Haziran:** Mısırlıların Nizip'te Osmanlıları yenmesi. **30 Haziran:** II. Mahmud'un ölümü. **1 Temmuz:** Abdülmecid'in tahta çıkışı. **2 Temmuz:** Koca Hüsrev Paşa'nın sadrazam olması. **3 Temmuz:** Kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını Mısır'a göndermesi. **3 Kasım:** Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nu ilan etmesi. **1840 7 Şubat:** Vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi. **3 Mayıs:** Ceza Kanunname-i Hümâyûnu'nun yürürlüğe girişi. **2 Haziran:** İzmir'de deprem. **8 Haziran:** Koca Hüsrev Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi. **3 Temmuz:** *Ceride-i Havâdis* gazetesinin yayımlanması. **15 Temmuz:** Londra Antlaşması'yla Mısır'ın özerk bir eyalet olarak tanınması. **29 Temmuz:** Eyalet sisteminin yeniden düzenlenmesi. **Ekim 1840–Şubat 1841:** İngiliz ve Osmanlı askerî baskısı karşısından Mehmed Ali Paşa'nın Suriye ve Filistin'den kuvvetlerini çekmek zorunda kalması. **12 Ekim:** Lübnan emiri II. Beşir'in

devrilişi. Posta Nezâreti'nin kurulması. İlk karma mahkemeler. Malî takvimin hicri takvimin yanı sıra ikinci takvim sistemi olarak resmen kabul edilmesi.

1841 Şubat: Niş (1842 boyunca süren) köylü isyanı. **13 Şubat:** Mısır'ı yönetmenin bir padişah fermanıya Mehmed Ali Paşa'ya aile hakkı olarak verilmesi. **13 Temmuz:** Osmanlı İmparatorluğu'nun ve büyük devletlerin imzaladığı Boğazlar Sözleşmesi'yle yabancı savaş gemilerinin İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'na girişinin yasaklanması. **Ekim:** Lübnan'da Marunîlere yönelik Dürzi saldırıları. Ordunun eyalet komutanlıklarına ayrılması.

1842 7 Nisan: Vergi Nizamnamesi ve yeni taşra teşkilâtı.

1843 1 Ocak: İç savaşı sona erdirmek amacıyla Cebel-i Lübnan'ın Marunî ve Dürzi sancaklarına bölünmesi. **Eylül:** Zorunlu askerlik sisteminde reform ve kuvvetlerin beş ordu olarak yeniden düzenlenmesi.

1844 Haziran–Temmuz: Abdülmecid'in İzmit, Bursa, Gelibolu ve Ege adalarını kapsayan gezisi. **13 Eylül:** Yerel idari meclislerin hükümet denetimine tabi kılınması. Gümüş sikke mecidiyeye geçiş. Vapur şirketi *Fevâid-i Osmâniyye*'nin kurulması.

1845 15 Ekim: Cebel-i Lübnan'ın idaresinde değişiklikler. Botan (Doğu Anadolu) emiri Bedirhan'ın hükümet kuvvetlerine teslim olmak zorunda bırakılması. Dârülfünûn'u kurmaya dönük ilk girişim. Anadolu ve Balkanlar'da ilk kapsamlı ekonomik sayım.

1846 Mayıs: Abdülmecid'in Varna gezisi. **19 Temmuz–17 Ağustos:** Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'u ziyareti. **28 Eylül:** Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması. **30 Kasım:** İsmail Dede Efendi'nin ölümü. Bir jandarma teşkilâtının kurulması.

1847 14 Nisan: İran'la aşiret meselelerinin çözülmesini sağlayan Erzurum Antlaşması. **Eylül:** İlk resmî ortaokulların (rüşdiyye mektebi) açılması. İstanbul'daki köle pazarının kapatılması. İlk resmî yıllığın (salnâme) yayımlanması.

1848 28 Nisan: Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi. **Haziran:** Avrupa'daki devrimlerin Eflâk ve Boğdan'ı etkilemesi. **28 Haziran:** Çar I. Nikolay'ın ayaklanmaları bastırmak üzere Tuna voyvodalıklarına askerî birlikler göndermesi. **2 Ağustos:** Osmanlıların İbrail'i işgali. **12 Ağustos:** Mustafa Reşid Paşa'nın ikinci kez sadrazamlığa atanması. İstanbul'da Dârümuallimin adlı erkek öğretmen okulunun kurulması.

1849 Nisan: Vidin'de (Bulgaristan) köylü isyanı. **1 Ağustos:** Mehmed Ali Paşa'nın ölümü. **Ağustos–Eylül:** Macaristan ve Polonya'dan kaçan devrimcilerin Osmanlı İmparatorluğu'na sığınması. **17 Eylül:** Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mülteci krizi yüzünden ilişkilerin kopması. Bitlis'in ele geçirilmesi.

1850 Mayıs: Fransa cumhurbaşkanı Louis-Napolyon'un Bâbüâli'den Kutsal Topraklar'daki Katolik rahiplere ayrıcalık istemesi. **Mayıs–Temmuz:** Vidin'de köylü isyanı. **28 Temmuz:** Kanunname-i Ticaret'in yürürlüğe girmesi. Protestanların resmen bir “millet” olarak tanınması. Ahmed Cevdet (Paşa) ve Fuad'ın (Paşa) *Kavâid-i Osmâniyye*'yi hazırlaması.

1851 14 Temmuz: Ceza Kanunname-i Hümayûnu'nda değişiklikler. **18 Temmuz:** Encümen-i Dâniş'in kurulması. **Kasım:** Çar I. Nikolay'ın kutsal yerlerin mevcut statüsünün değiştirilmemesi konusunda Abdülmecid'i uyarması. Vapur işletmesi *Şirket-i Hayriyye*'nin kurulması.

1852 9 Şubat: Kutsal yerler için oluşturulan Osmanlı encümeninin hazırladığı iki gizli raporun gerek Fransa'yı, gerekse Rusya'yı tatmin etmemesi. **Temmuz:** Fransız donanmasının Trablusşam'a (Lübnan) ulaşması. **5 Ağustos:** Mustafa Reşid Paşa'nın yerine Âli Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi. **Aralık:** Rus ordusu Boğdan sınırına yığınak yaparken, Çar I. Nikolay'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks halk üzerinde Rusya'ya haklar tanınmasını istemesi.

1853 Mayıs: Bâbüâli'nin bütün Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde Rus himayesinin tanınması yönündeki talebi geri çevirmesi. **25 Haziran:** İngiliz ve Fransız gemilerinin Çanakkale Boğazı'na ulaşması. **3 Temmuz:** Rusya'nın Eflâk ve Boğdan'a girmesi. **4 Ekim:** Bâbüâli'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi. **30 Kasım:** Rusların Sinop'ta demirli Osmanlı Karadeniz filosunu yok etmesi.

1854 Şubat–Nisan: Yunanistan'ın Tesalya ve Epir'de Yunan ayaklanmalarını kıskırtması. Büyük Britanya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla bir askerî ittifak imzalaması (**2 Mart**) ve Rusya'ya savaş açması (**27 Mart**). Osmanlıların Rusları Eflâk'tan çıkarması (**Haziran**) ve Bükreş'e girmesi (**6 Ağustos**). **Eylül:** Osmanlı ve Müttefik kuvvetlerinin Sivastopol kalesini kuşatması. **20 Eylül:** Avusturya birliklerinin Tuna voyvodalıklarını işgali. **25 Eylül:** Şûrâ-yı Islahat'ın kurulması. Nikogos Balyan ve Garabet Amira Balyan'ın Ortaköy Camii'ni inşası.

1855 23 Mart: Garabet Amira Balyan'ın inşa ettiği Dolmabahçe Camii'nin ibadete açılması. **2 Mayıs:** Âli Paşa'nın sadrazam olması. **28 Haziran:** İlk dış borç sözleşmesi. **9 Eylül:** İmparatorluk içinde telgraf haberleşmesinin başlaması. **Ekim:** Osmanlı ve Müttefik kuvvetlerinin Sivastopol kalesini alması. **28**

Kasım: Rusya'nın Kars kalesini alması. İmparatorluk içinde ilk demiryolu hattı (Köstence-Boğazköy). Ahmed Cevdet Paşa'nın *Târîh-i Cevdet*'in ilk ciltlerini tamamlaması. Dolmabahçe Sarayı'nın tamamlanması. Koca Hüsrev Paşa'nın ölümü.

1856 28 Şubat: İslahat Fermanı. **30 Mart:** Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumuna içine alınmasını sağlayan Paris Antlaşması. **15 Nisan:** Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Büyük Britanya, Fransa ve Avusturya tarafından garanti edilmesi. **1 Kasım:** Âli Paşa'nın yerine Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi. Tanzimat reformlarının ideoloğu Sadık Rifat Paşa'nın ölümü.

1857 27 Ocak: Osmanlı topraklarında köle ticaretinin padişah fermanıyla yasaklanması. **Mart:** Maarif Nezâreti'nin kurulması.

1858 7 Ocak: Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü. **11 Ocak:** Âli Paşa'nın sadrazam olması. **Mart 1858–Yaz 1859:** Cebel-i Lübnan'da Marunî köylü ayaklanması. **6 Haziran:** Tarım arazilerinde özel mülkiyeti düzenleyen Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesi. **7 Temmuz:** İstanbul'da belediye idaresinin kuruluşu. **15 Temmuz:** Cidde'de (Hicaz) Hıristiyan karşıtı olaylar. **9 Ağustos:** Yeni Ceza Kanunname-i Hümayûnu'yla basın özgürlüğüne kısıtlamalar getirilmesi. **22 Eylül:** Eyalet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesi. Dış borç sözleşmesi.

1859 12 Şubat: Mekteb-i Mülkiye'nin kurulması. **14 Eylül:** Sultan Abdülmecid'e yönelik bir suikast tertibinin açığa çıkarılması (Kuleli Vakası). İbrahim Şinasi'nin *Şâir Evlenmesi* adlı tiyatro komedisini tamamlaması. Çerkez kabilelerinin Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına toplu göçü.

1860 Nisan: Bulgarların kendilerini ayrı bir "millet" ilan etmeleri. **Mayıs–6 Temmuz:** Cebel-i Lübnan'da Marunîler ve Dürziler arasında din kavgalarının patlak vermesi. **9 Temmuz:** Şam'da Hıristiyanların Müslümanlarca katledilmesi. **17 Temmuz:** Fuad Paşa'nın bölgede asayişin sağlamasını üzere Suriye'ye gidişi. **5 Ekim:** Rum Ortodoks cemaatinde reform. **21 Ekim:** İbrahim Şinasi ve Agâh Efendi'nin Müslümanlara ait ilk özel gazete *Tercümân-i Ahvâl*'i yayımlaması.

1861–1876 Abdülaziz dönemi.

1861 9 Haziran: Cebel-i Lübnan'ın müstakil bir sancak olarak yeniden düzenlenmesi. **25 Haziran:** Abdülmecid'in ölümü ve Abdülaziz'in tahta çıkışı. **Yaz–Sonbahar:** Hersek'in sınır yörelerine yönelik Karadağ saldırısı. **15 Ekim:** Kanunname-i Ticaret'te değişiklikler. Münif Efendi'nin (Paşa) Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'yi kurması.

1862 Nisan: Abdülaziz'in Mısır gezisi. **Yaz:** Osmanlıların Karadağ'a girişi. **27 Haziran:** İbrahim Şinasi'nin *Tasvir-i Efkar* gazetesini yayımlaması. **Temmuz:** Münif Paşa'nın *Mecmua-i Fünûn*'u yayımlaması ve Zeytin'de Ermeni isyanı. **31 Ağustos:** İşkodra Antlaşması'yla önceki Karadağ sınırlarına dönülmesi. İzmir'de ilk Osmanlıca tiyatro oyunlarının Ermenilerce sahnelenmesi.

1863 Şubat: İstanbul'da Osmanlıca tiyatro. **4 Şubat:** Bank-ı Osmânî-i Şâhâne'nin kurulması. **29 Mart:** Ermeniler için nizamnâme-i millet. **Kasım:** Midhat Paşa'nın Niş sancağında Memleket Sandıkları'nın kurulmasına önayak olması.

1864 7 Kasım: Önce Bulgaristan'da uygulamaya geçirilen taşra teşkilâtı reformu (*Vilâyet Nizamnâmesi*).

1865 1 Ocak: Hükümete yönelik eleştirileri kısıtlayan *Matbuât Nizamnâmesi*'nin yürürlüğe girmesi. **3 Mayıs:** Yahudiler için nizamnâme-i millet. **Yaz:** Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın bürokratik tahakkümüne karşı Yeni Osmanlılar muhalefetinin oluşturulması. Nizâmiye mahkemelerinin kurulması. Beylerbeyi Sarayı'nın Sarkis Balyan tarafından inşası.

1866 14 Mayıs 1866–Ekim 1867: Girit'te Yunan isyanı. **26 Ekim:** Eflâk ve Boğdan'ın Romanya adı altında birleşmesi. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılması. Leskofçalı Gâlib'in ölümü.

1867 10 Mart: Yeni *Matbuât Nizamnâmesi*'yle hükümete yönelik eleştirilerin yasaklanması. **3 Nisan:** Taşra teşkilâtı reformunun yeni oluşturulan 13 vilâyeti kapsayacak şekilde genişletilmesi (*Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi*). **18 Nisan:** Belgrad kalesinden son Osmanlı birliklerinin ayrılması. **14 Mayıs:** Yeni Osmanlıların muhalefet faaliyetlerini Avrupa'da yürütmek üzere İstanbul'dan ayrılmaları. **8**

Haziran: Mısır valisinin Bâbü'ali'den yasama bağımsızlığını sağlayan "hıdiv" unvanını alması. **21**

Haziran–7 Ağustos: Abdülaziz'in Avrupa devletlerine resmî ziyaretlerde bulunması. **31 Ağustos:** Ali Suavi'nin Londra'da ilk Yeni Osmanlı gazetesi *Muhbir*'i yayımlaması. **4 Ekim:** Âli Paşa'nın Girit'teki isyancılar için af ilan etmesi.

1868 14 Şubat: Girit için yeni idari düzen. **1 Nisan:** Şûrâ-yı Devlet'in kurulması. **Mayıs:** *Mecelle*'yi hazırlamak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin oluşturulması. **9 Haziran:** Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu içinde mülke edinme hakkını elde etmesi. **29 Haziran:** Namık Kemal ve Ziya'nın Londra'da Yeni Osmanlı gazetesi *Hürriyet*'i yayımlaması. **1 Eylül:** Galatasaray Lisesi'nin açılması.

1869 22 Ocak: *Basiret* gazetesinin yayımlanması. **12 Şubat:** Fuad Paşa'nın ölümü. **8 Temmuz:** Müze-i Hümayun'un açılması. **1 Eylül:** *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*'nin yürürlüğe girmesi. **27 Eylül:** Ağırılık

ve ölçü birimlerinde metrik sisteme geçiş. **17 Kasım:** Süveyş Kanalı'nın açılması. **19 Kasım:** Gedikpaşa Tiyatrosu'nun Osmanlıca tiyatro oyunlarının ana merkezi haline gelmesi.

1870 Şubat: Dârülfünûn'un resmen açılması. **11 Mart:** Bulgarların ayrı bir "millet" olarak tanınması. **24 Kasım:** Teodor Kasab'ın mizah dergisi *Diyojen*'i yayımlaması. **25 Kasım:** Namık Kemal'in İstanbul'a dönüşü. Kız öğretmen okulu Dârülmuallimat'ın kurulması. Selim Sâbit Efendi'nin *Rehnumâ-yı Muallimîn*'i hazırlaması. Ahmed Vefik Paşa'nın *Fezleke-i Târih-i Osmânî* tamamlaması.

1871 17 Ocak: Londra'da Boğazlar'la ilgili uluslararası konferansta Karadeniz'in askerden arındırılmış bölge statüsünün sona erdirilmesi. **21 Ocak:** *İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi*'nin yürürlüğe girmesi. **Nisan:** Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Yemen ve Asir dağlık bölgelerinde Osmanlı askerî varlığını sağlaması. **16 Nisan:** Antakya'da şiddetli deprem. **13 Haziran:** Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde başmuharrir olması. **31 Temmuz:** Mahmud Nedim Paşa'nın yerine Midhat Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi. Şemseddin Sami Fraşeri'nin *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat*'ı yayımlaması. İlk resmî ilkokullar (ibtidâî mektepler). **7 Eylül:** Âlî Paşa'nın ölümü. **8 Eylül:** Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olması. **13 Eylül:** İbrahim Şinasi'nin ölümü. Yeni Osmanlılardan çoğunun İstanbul'a dönüşü. Recâizâde Mahmud Ekrem'in şiir kitabı *Nağme-i Seher*'i yayımlaması. Çırağan Sarayı'nın tamamlanması.

1872–1875 Anadolu ve Balkanlar'da ağır kuraklık ve kıtlık.

1873 1 Nisan: Namık Kemal'in *Vatan Yahud Silistre* oyununun İstanbul'da yurtseverlik heyecanı uyandırması. **5 Nisan:** *İbret* gazetesinin hükümet kararıyla kapatılması. **9 Nisan:** Yeni Osmanlıların imparatorluk içindeki uzak yerlere sürgün edilmeleri. **8 Haziran:** Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş özerklik elde etmesi. İstanbul'da Şeker Ahmed Paşa'nın düzenlediği ilk sanat sergisi.

1874 Temmuz 1874–1876: Hersek köylerinde iç kargaşa. Sarkis ve Agob Balyan'ın Akaretler konutlarını inşası.

1875 Eylül: Kavuklu Hamdi'nin Hayalhâne-i Osmânî tiyatro topluluğunu kurması. **6 Ekim:** Yabancı tahviller için faiz ödemelerinin düşürülmesi (*tenzil-i faiz*). **30 Aralık:** Üç İmparator Birliği'nin (Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya) Bâbiâli'ye Bosna ve Hersek'te adli ve idari reformlar talep eden Andrassy Notası'nı göndermesi.

1876 30 Mayıs–31 Ağustos: V. Murad dönemi.

1876–1909 II. Abdülhamid dönemi.

1876 2 Mayıs: Bulgaristan'ın Filibe ve Pazarcık yörelerinde ayaklanma. **6 Mayıs:** Selanik'te din kavgaları, Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesi. **10 Mayıs:** İstanbul'da medrese talebelerinin isyanı. **30 Mayıs:** Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve V. Murad'ın tahta çıkışı. **4 Haziran:** Abdülaziz'in intihar ettiğinin açıklanması. **2 Temmuz:** Yeni Osmanlıların İstanbul'a dönüşü. Sırp'ların ve Karadağlıların Osmanlı topraklarına saldırması. **19–24 Temmuz:** Sırp'ların Aleksinaç'ta yenilgiye uğraması. **31 Ağustos:** V. Murad'ın hal'i ve II. Abdülhamid'in cülusu. **19 Aralık:** Midhat Paşa'nın sadrazamlığı. **23 Aralık:** Balkanlar'ın siyasi geleceği konusunda kararlar almak üzere İstanbul'da uluslararası konferans ("Tersane konferansı") toplanması ve ilk Osmanlı anayasasının yürürlüğe girmesi. *Sabah* gazetesinin yayımlanması.

1877 18 Ocak: Osmanlıların "Tersane konferansı"nın Balkan halklarına tavizler verilmesi yönündeki talebini reddetmesi. **5 Şubat:** Midhat Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesi ve Avrupa'ya sürgün olarak gönderilmesi. **19 Mart:** Meclis-i Mebusân'ın açılması. **24 Nisan:** Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi. **21 Haziran–2 Ekim:** Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Doğu Anadolu'yu Rusya'ya karşı savunması. **20 Temmuz–10 Aralık:** Gazi Osman Paşa'nın Plevne'yi savunması. **Eylül:** Meclis-i Mebusân'ın Vilâyet Belediye Nizamnâmesi'ni kabul etmesi. **18 Kasım:** Rusların Kars'ı alması.

1878 4 Ocak: Sırp ve Karadağ saldırıları sonucunda Sofya'daki Osmanlı Balkan ordusunun dağılması. **5 Ocak:** Rusların Erzurum saldırısı. **20 Ocak:** Rusların Edirne'ye girişi. **13 Şubat:** Abdülhamid'in Meclis-i Mebusân'ı dağıtması. **3 Mart:** Rus-Osmanlı Ayastefanos Antlaşması'yla şimdiki Bulgaristan'ın yanı sıra şimdiki Makedonya ve Kuzey Yunanistan'ı kapsayan büyük bir Bulgaristan devletinin oluşturulması. **20 Mayıs 1878:** Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'e yönelik bir darbe girişiminde ölmesi (*Çırağan Vakası*). **4 Haziran:** Britanya'nın Kıbrıs'ı işgali. **10 Haziran:** Prizren Arnavut Birliği'nin kurulması. **25 Haziran:** Ahmed Midhat Efendi'nin günlük gazete *Tercüman-ı Hakikat*'i yayımlaması. **13 Temmuz:** Diğer büyük devletlerin Ayastefanos düzenlemesine tepkisi üzerine toplanan Berlin Kongresi'nde Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığının tanınması ve Bulgaristan'ın daha küçük bir özerk prenslik olarak düzenlenmesi. **Temmuz:** Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali. Osmanlı para biriminde altın standardına geçiş. Mekteb-i Hukuk'un açılması. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın *Nestere*'ni tamamlaması.

1879 4 Mayıs: Adliye Nezâreti'nin karma mahkemeler üzerindeki idari yetkisinin adli reformla genişletilmesi. **Eylül 1879–İlkbahar 1881:** Osmanlılara ve İran'a karşı Şeyh Ubeydullah'ın öncülüğünde Kürt isyanı. **18 Kasım:** Divân-ı Muhasebât'ın ve İstatistik Müdüriyyet-i Umumiyesi'nin kurulması.

1880 18 Mayıs: Yeni Osmanlı şairlerinden Adana valisi Ziya Paşa'nın ölümü. Necib Melhame Paşa'nın gizli polis örgütünün (*Hafiyе Teşkilâtı*) başına getirilmesi.

1881 Mart–Nisan: Arnavut ayrılıkçılığının bastırılması. **İlkbahar:** Doğu Anadolu'da asayişin sağlanması.

12 Mayıs: Fransa'nın Tunus'u işgalinin Bardo Antlaşması'yla meşrulaşması. **29 Haziran:** Midhat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i öldürmekten dolayı hüküm giymesi (*Yıldız Muhakemeleri*). **2 Temmuz:** Yunanistan'ın Tesalya'yı ilhakı. **23 Kasım:** Düyûn-ı Umûmiyye'nin kurulması.

1882 11 Temmuz: Britanya'nın Mısır'ı işgali. **28 Eylül:** İstanbul'da ilk genel kütüphanenin (Bayezid Kütüphanesi) kurulması. Şemseddin Sami Fraşeri'nin *Kamûs-i Fransevî*'nin ilk cildini yayımlaması. Doğu Avrupa'dan Filistin'e toplu Yahudi göçünün başlaması.

1883 15 Mart: Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin açılması.

1884 7 Mayıs: Midhat Paşa'nın Taif'te (Hicaz) öldürülmesi. **28 Haziran:** Hacı Arif Bey'in ölümü. İstanbul'da kızlar için bir sanayi mektebinin açılması.

1885 Ocak: Mardiros Minakyan'ın Osmanlı Dram Kumpanyası'nı kurması. **18 Eylül:** Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli Vilâyeti'ni ilhakı. Zorunlu askerlik kanununun çıkarılması. Şemseddin Sami Fraşeri'nin *Kamûsü'l-Âlâm*'in ilk cildini yayımlaması. Beşir Fuad'ın *Beşer*'i yayımlaması.

1886 Yaz: Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan devrimci Hınçak komitesinin Cenevre'de kurulması. **21 Ağustos:** Murad Bey'in *Mizân* gazetesini yayımlaması. Abdülhak Hâmid'in *Makber*'i tamamlaması.

1887 5 Şubat: Beşir Fuad'ın ölümü.

1888 12 Ağustos: Paris ile İstanbul arasında direk demiryolu bağlantısının kurulması. **28 Ağustos:** Menâfi Sandıkları'nın yeni kurulan Ziraat Bankası bünyesinde birleştirilmesi. **2 Aralık:** Namık Kemal'in ölümü.

1889 28 Şubat: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin çalışmalarını durdurması. **21 Mayıs:** Askerî tıp öğrencilerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelini oluşturacak İttihâd-i Osmânî Cemiyeti adlı gizli örgütünü kurmaları. **Yaz:** Ahmed Rıza'nın İstanbul'dan ayrılıp Paris'e gidişi. Girit'te askerî valilerin doğrudan yönetimine geçiş.

1890 Yaz: Milliyetçi Ermeni Daşnak komitesinin kurulması. Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî*'nin ilk cildini yayımlaması. Nâbîzâde Nazım'ın *Karabibik*'i tamamlaması.

1891 Ocak 1891–Temmuz 1892: Yemen'de isyan. *Servet* gazetesinin edebiyat eki olarak *Servet-i Fünûn*'un yayımlanması. Ahmed Vefik Paşa'nın ve Şevki Bey'in ölümü.

1892 Fatma Âliye'nin Muhâdarât'ı yayımlaması.

1893 5 Kasım: İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün kurulması. Nâbîzâde Nazım'ın ölümü.

1894 10 Temmuz: İstanbul'da yıkıcı deprem. **Ağustos:** Sason'da bir süre sonra başka Anadolu şehirlerine sıçrayan Ermeni isyanı. **1–3 Kasım:** Diyarbekir'de iç kargaşa. *İkdâm* gazetesinin yayımlanması.

1895 25 Mayıs: Ahmed Cevdet Paşa'nın ölümü. **30 Eylül–9 Ekim:** İstanbul'da Ermeni olayları. Mîzâncı Murad Bey'in Paris'teki Jön Türk muhalefetinin başına geçmesi. **1 Aralık:** Ahmed Rıza'nın Paris'te *Meşveret*'i yayımlaması. Necib Asım Yazıksız'ın *Ural ve Altay Lisanları*'nı tamamlaması.

1896 18 Mayıs 1896–Aralık 1897: Girit'te Yunan ayaklanması. **Ağustos:** Jön Türklerin II. Abdülhamid'i devirme girişiminin sonuçsuz kalması. **24–26 Ağustos:** Ermeni tedhişçilerin Bank-ı Osmânî-i Şâhâne'nin ana binasını işgal etmeleri. *Servet-i Fünûn* dergisi çevresinde Edebiyat-ı Cedide akımının ortaya çıkışı. Nâbîzâde Nazım'ın *Zehra* romanının yayımlanması. Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası*'nı tamamlaması. Halid Ziya Uşaklıgil'in *Mâi ve Siyah*'ı yayımlaması.

1897 Ocak–Şubat: Girit'te ayaklanmacıların Yunanistan'dan destek alması. **18 Nisan:** Osmanlıların Yunanistan'a savaş açması. **17 Mayıs:** Osmanlı ordusunun Yunan kuvvetlerini yenmesi. **4 Aralık:** Yunan-Osmanlı barışı. **19 Aralık:** Büyük devletlerin Osmanlı devletini Girit'e özerklik vermeye zorlaması. Mîzâncı Murad Bey'in İstanbul'a dönüşü. Necib Asım Yazıksız'ın *En Eski Türk Yazısı*'nı yayımlaması. Zekâî Dede'nin ölümü.

1898 Kasım: Kosova'daki Arnavutların özerklik ve kültürel haklar istemeleri. Ayşe Sıdika'nın *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri*'ni yayımlaması. İlk Kürtçe gazete *Kürdistan*'ın Cenevre'de basıma girmesi.

1899 Şemseddin Sami Fraşeri'nin Kamûs-i Türkî'yi tamamlaması. Mehmed Câvid'in *İlm-i İktisâd*'in ilk cildini yayımlaması. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye*'yi yazması. Halid Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnû* romanının yayımlanması.

1900 4 Nisan: Gazi Osman Paşa'nın ölümü. **1 Eylül:** Dârülfünûn'un kesin olarak açılması. Tevfik Fikret'in şiir kitabı *Rubâb-ı Şikeste*'yi yayımlaması. **5–12 Kasım:** Fransız donanmasının Bâbîâlî'yi borçlarını ödemeye zorlamak için Midilli'yi işgali. Ahmed Şuayb'ın *Hayat ve Kitaplar*'ı yayımlaması.

1902 4–9 Şubat: Paris'teki Birinci Jön Türk Kongresi. **21 Eylül:** Makedonya'da Bulgar isyanı. **13 Aralık:** Bâbîâlî'nin "üç Makedonya vilâyeti Selanik, Manastır ve Kosova için genel müfettişlik" oluşturması.

1903 19 Mart: Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nün kurulması. **29 Nisan:** Bulgar tedhişçilerin Selanik'teki Osmanlı Bankası şubelerini havaya uçurmaları. **2 Ağustos–Ekim:** Makedonya ve Trakya'da geniş çaplı Bulgar isyanı. **9 Ekim:** Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Münih'te reform programını açıklamaları. **25 Kasım:** Osmanlıların bu reform programını kabul etmeye zorlanması. Selim Sırrı Tarcan'ın *Terbiye-i Bedeniyye*'yi yayımlaması. Ayşe Sıdika'nın ölümü.

1904 Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyâset* kitabının yayımlanması. Şemseddin Sami Fraşeri'nin (18 Haziran) ve V. Murad'ın (29 Ağustos) ölümü. Ekim: Abdullah Cevdet'in Cenevre'de Jön Türk dergisi *İctihâd*'ı yayımlaması. **Eylül 1904–Ekim 1905:** Yemen'de isyan.

1905 Nisan–Eylül: Yemenlilerce ele geçirilen San'a'nın Osmanlı kuvvetlerince geri alınması. **21 Temmuz:** Ermenilerin II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişimi. Arnavut milliyetçilerin Bulgarlara karşı bir gerilla grubu oluşturması. Galatasaray Spor Kulübü'nün kurulması (**1 Ekim**). Makedonya vilâyetlerinin maliyesi üzerinde uluslararası denetimi kabul ettirmek üzere, büyük devletlerce gönderilen bir filonun Midilli'yi işgal etmesi (**26 Kasım**) ve Limni'deki gümrük idaresini ele geçirmesi (**5 Aralık**). Yayımcı Teodor Kasab'ın ölümü.

1906 Şubat: Osmanlıların Sina yarımadasındaki Akabe ve Taba'yı işgali. **Eylül 1906:** Selanik'te muhalif Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulması. **1 Ekim:** Osmanlıların Taba'dan çekilmesi ve şimdiki Mısır-İsrail sınırının çizilmesi.

1907 3 Mayıs 1907: Fenerbahçe Spor Kulübü'nün kurulması. **27 Eylül 1907:** Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesi. **25–27 Aralık:** İkinci Jön Türk Kongresi. Şeker Ahmed Paşa'nın ölümü.

1908 4–24 Temmuz: Jön Türk Devrimi. **24 Temmuz:** 1876 tarihli Kanûn-i Esâsi'nin yeniden yürürlüğe konulması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) yönetimi ele geçirmesi. **31 Temmuz:** Hicaz demiryolunun tamamlanması. **2 Ağustos:** *Tanin* gazetesinin yayımlanması. **Eylül:** Osmanlı Olimpiyat Komitesi'nin kurulması. **14 Eylül:** Ahrâr Fırkası'nın kurulması. **5 Ekim:** Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı. **Kasım:** Meclis-i Mebusân seçimleri. **17 Aralık:** Meclis-i Mebusân'ın açılması. Ahmed Şuayb ve Mehmed Câvid'in *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*'nı yayımlaması. Prens Sabahaddin'in *Teşebbüs-i Şahsî ve Ademi Merkezîyyet Hakkında Bir İzâh ve Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezûniyyet Hakkında Bir İzâh* broşürlerini yazması.

1909–1918 V. Mehmed dönemi.

1909 6 Nisan: Muhalif gazeteci Hasan Tahsin'in faili meçhule kurban gitmesi. **13–24 Nisan:** 31 Mart İsyanı. **14 Nisan:** Ermenilerin katledildiği Adana'da iç kargaşa. **24 Nisan:** Selanik'ten gelen "Hareket Ordusu"nun İstanbul'daki isyanı bastırması. **27 Nisan:** II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi ve V. Mehmed'in tahta çıkışı. **21 Ağustos:** Anayasa reformu. Târîh-i Osmânî Encümeni'nin kurulması. Yazar Mehmed Süreyya'nın ölümü.

1910 19 Ocak: Çırağan Sarayı'nda yangın. **1 Nisan:** Arnavut ayaklanması. **10 Haziran:** Muhalif gazeteci Ahmed Samim'in öldürülmesi. **Sonbahar 1910–Nisan 1911:** Yemen'de isyan ve Yemenli lider İmam Yahya'nın San'a'yı kuşatması. Ahmed Şuayb, Münif Paşa, Osman Hamdi Bey ve Selim Sâbit Efendi'nin ölümü.

1911 4–5 Ocak: Bâbüâli'de yangın. **Kış–İlkbahar:** Arnavut ayaklanması. **Haziran:** V. Mehmed'in sorunlu Kosova bölgesine gezisi. **31 Ağustos:** Yusuf Akçura'nın Türk Yurdu Cemiyeti'ni kurması. **4 Ekim:** İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırması. **11 Ekim:** İmam Yahya'yla varılan anlaşma çerçevesinde Yemen'e özerklik verilmesi. **Kasım:** İktidara muhalif Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulması. **Aralık:** Seçimler (*Sopalı Seçim*). *Genç Kalemler* dergisinin yayımlanması. Satı el-Husrî'nin *İlm-i Akvâm*'i yayımlaması. Tevfik Fikret'in şiir kitabı *Halûk'un Defteri*'ni tamamlaması. Diran Kelekyan'ın bir Türkçe-Fransızca sözlük yayımlaması. Oyuncu Kavuklu Hamdi'nin ölümü.

1912 22 Mart: Türk Yurdu Cemiyeti'nin yerine Türk Ocağı'nın kurulması. **24 Nisan–20 Mayıs:** İtalyanların On İki Ada'yı işgali. **Temmuz:** Arnavutların özerklik için isyanı. **22 Temmuz:** İTC muhaliflerinin Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadaretiyle iktidara gelişi (*Büyük Kabine*). Bâbüâli'nin Arnavutlara özerklik ve kültürel haklar (**9 Ağustos**) tanınmasından sonra Arnavut isyanının sona ermesi (**Eylül**). **8 Ekim:** Yeni Pazar ve Kuzey Arnavutluk'a yönelik bir Karadağ saldırısıyla Birinci Balkan Savaşı'nın başlaması. **15 Ekim:** Uşi Antlaşması'yla Osmanlıların Libya'yı İtalyanlara bırakması. **18 Ekim:** Bulgaristan ve Sırbistan'ın savaş ilanı. **20 Ekim:** Yunanistan'ın savaş ilanı ve Girit'i ilhakı. Bulgarların Kırklareli (**22–24 Ekim**) ve Lüleburgaz'daki (**22 Ekim–2 Kasım**) zaferlerin ardından Çatalca'ya ulaşması. Sırların Kosova bölgesini işgali (**23 Ekim**) ve Osmanlıların Kumanovo'daki yenilgisi (**23–24 Ekim**). Yunanlıların Preveze'yi alması (**3 Kasım**) ve Selanik'e girmesi (**8 Kasım**). Bahâ Tevfik'in *Felsefe* dergisini yayımlaması. Ahmed Midhat Efendi'nin ve Şair Eşref'in ölümü.

1913 23 Ocak: İTC'nin bir darbeyle iktidara gelişi (*Bâbîali Baskını*). **6 Mart:** Yanya'nın Yunanistan'a kaptırılması. **15 Mart:** İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanûn-i Muvakkati. **18–30 Mart:** Bulgarların İstanbul'a yönelik saldırısının boşa çıkması. **28 Mart:** Edirne'nin Bulgarlara teslim olması. **22 Nisan:** Sırpların İşkodra'yı ele geçirmesi. **26 Nisan:** Şer'î mahkemelerin sıkı devlet denetimi altına alınması. **30 Mayıs:** Londra Antlaşması'yla Osmanlıların Balkan sınırının Enez (Ege kıyısı) ile Midye (Kıyıköy, Karadeniz) arasında bir hatla belirlenerek Edirne'nin Bulgaristan'a terki. **11 Haziran:** Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi. **21 Temmuz:** Balkan galipleri arasındaki çekişme ve İkinci Balkan Savaşı'nın başlaması. Osmanlıların Bulgaristan'a saldırıyla Doğu Trakya ve Edirne'yi geri alması. **29 Eylül:** Bu yeni gelişmenin İstanbul Antlaşması'yla onaylanması. Suriyeli aydınların özerklik yanlısı Ademi Merkezîyet Partisi'ni kurması. Babanzâde Ahmed Nâim'in *İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyyet* kitabının yayımlanması. Salih Zeki'nin *Âsâr-ı Bakîyye*'yi yayımlaması. Kâmil Paşa'nın ve Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin ölümü.

1914 Osmanlı İmparatorluğu'nun Mihver devletleri ve İtilaf devletleri arasında çatışmanın başlamasından sonra tarafsızlığını ilan etmesi. **2 Ağustos:** Osmanlıların Almanya'yla gizli bir savunma antlaşması imzalaması. **9 Eylül:** Kapitülasyonların kaldırılması. **29 Ekim:** Resmen Osmanlı bayrağı çekilen Alman savaş gemilerinin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması. **2 Kasım:** Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmesi. **3 Kasım:** İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na saldırması. **5 Kasım:** Britanya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması. **6–9 Kasım:** Rusların Erzurum'a doğru ilerleyişinin durdurulması. **14 Kasım:** V. Mehmed'in İtilaf devletlerine karşı cihâd-ı ekber ilan etmesi. **22 Kasım:** İngilizlerin Basra'yı işgali. Britanya'nın Kıbrıs'ı ilhak etmesi (**Aralık**) ve Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesi (**18 Aralık**). **22 Aralık:** Enver Paşa'nın Rusya'ya karşı bir kış saldırısına girişmesi ve Sarıkamış felaketi. Diğer gelişmeler: *Dârülbendâyi* adlı tiyatro okulunun kurulması. Bahâ Tefik'in *Felsefe-i Ferd* kitabının yayımlanması. "1914 Kuşağı" olarak bilinen ressam çevresinin ortaya çıkışı. Emrullah Efendi, Mehmed Said Paşa ve Recaîzâde Mahmud Ekrem'in ölümü.

1915 I. Dünya Savaşı cepheleri. Anadolu: Kafkasya'daki Rus karşı-saldırısının Osmanlılar için feci sonuçlara yol açması (**Ocak**). Doğu Anadolu'da Ermeni isyanı (**Nisan**). Ermeni nüfusunun topyekûn katledilişi ve Anadolu'dan Suriye'ye tehciri (**Mayıs**). Süveyş Kanalı: Osmanlı kuvvetlerinin Süveyş Kanalı'na yönelişi (**Ocak**). İngilizlerin el-Kantare'de Osmanlıları yenmesi (**3 Şubat**). Çanakkale Boğazı: İtilaf gemilerinin Çanakkale Boğazı'na denizsaldırısı (**18 Mart**). Gelibolu yarımadasına çıkan İtilaf kuvvetlerine karşı Osmanlı direnişi (**25 Nisan 1915–9 Ocak 1916**). Irak: Osmanlıların İngilizleri Basra'dan çıkarma girişiminin sonuçsuz kalması (**12 Nisan**). Bağdat'a yönelik İngiliz saldırısının boşa çıkması (**28 Eylül**). İngiliz ordusunun Kut ül-Amare'de kuşatılması (**8 Aralık**). Diğer gelişmeler: Kadınların Adliye Nezâreti tarafından atanmaya başlaması (**25 Mart**). Kadınlar için bir üniversite açılması. Cemal Paşa'nın Suriyeli milliyetçileri idam ettirmesi. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* kitabının ilk cildinin yayımlanması. Tefik Fikret'in ölümü.

1916 I. Dünya Savaşı cepheleri. Gelibolu: İtilaf devletlerinin Gelibolu'dan çekilmesi (**10 Ocak**). Anadolu: Rus birliklerinin Erzurum ve Muş (**Şubat**), Rize (**Mart**), Trabzon (**18 Nisan**) ve Erzincan'a (**Temmuz sonları**) ulaşması. Osmanlı kuvvetlerinin Doğu Anadolu'daki Rus ilerleyişini durdurması (**Ağustos**). Irak: İngiliz ordusunun Kut ül-Amare'de teslim olması (**29 Nisan**). İran'daki Rus birliklerinin Irak'a saldırısı (**3 Haziran**). Osmanlı kuvvetlerinin Rusları yenmesi ve İran'a girmesi (**Haziran–Ağustos**). Güney Irak'ta yeni İngiliz saldırısı (**Aralık**). Süveyş Kanalı: Süveyş Kanalı'na yönelik yeni Osmanlı saldırısı (**Temmuz–Ağustos**). İngiliz karşı-saldırıyla Osmanlıların Sina yarımadasından püskürtülmesi (**Aralık**). Diğer cepheler: Osmanlı birliklerinin Galiçya'daki Avusturya-Rusya cephesinde çarpışması (**Ağustos**), Rumen cephesi (**Ağustos–Aralık**) ve Makedonya cephesi (**Ekim**). Hicaz'da Osmanlılara karşı Mekke Şerifi Hüseyin'in başlattığı Arap isyanı (**5 Haziran**). Diğer gelişmeler: Şeyhülislâmın kabineden çıkarılması, makamının nezâret yerine müdüriyet konumuna indirilmesi (**Nisan**).

1917 I. Dünya Savaşı. İngilizlerin Gazze'de yenilmesi (**Mart**). İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'ı işgali (**11 Mart**). Ortak İngiliz-Arap hücumuyla Güney Filistin'deki Osmanlı savunma hattının yıkılması (**26 Ekim–1 Kasım**). Kudüs'ün düşüşü (**9 Aralık**). Diğer gelişmeler: Talat Paşa'nın sadrazam olması (**3 Şubat**). Din mekteplerinin seküler denetim altına alınması. Malî işlemlerde Gregoryen takvimin uygulanmaya başlaması (**21 Şubat**). Kadınlara daha geniş haklar tanıyan Hukuk-i Aile Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesi (**7 Kasım**). *Dârülelhân* adlı konservatuvarın kurulması.

1918–1922 VI. Mehmed dönemi.

1918 I. Dünya Savaşı. Brest-Litovsk Antlaşması uyarınca Sovyet Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı İmparatorluğu'na geri vermesi (**3 Mart**). İngiliz ordusunun Kerkük'ü işgali (**6 Mayıs**). Nablus'un düşüşü (**20 Eylül**). Şam'da Arap isyanı (**1 Ekim**). Fransız donanmasının Beyrut (**6 Ekim**) ve İskenderun'u (**14 Ekim**) işgali. Osmanlıların teslim olması (Mondros Mütarekesi, **31 Ekim**). İtilaf kuvvetlerinin İzmir'i

işgali (7 Kasım). İtilaf donanmasının İstanbul'a varması (13 Kasım). Osmanlıların Musul'dan çekilmesi (Kasım). Yemen'in bağımsızlığa kavuşması (Kasım). Diğer gelişmeler: Eski padişah II. Abdülhamid'in ölümü (10 Şubat). V. Mehmed'in ölümü (3 Temmuz). VI. Mehmed'in tahta çıkışı (4 Temmuz). İTC liderlerinin ülkeden ayrılışı (3 Kasım). VI. Mehmed'in Meclis-i Mebusân'ı dağıtması (23 Kasım). 1919 21 Ocak: Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ölümü. Ocak-Nisan: İtalyanların Güney Anadolu'yu işgali. 9 Mart: İngiliz kuvvetlerinin Samsun'a çıkışı. 15 Mayıs: Yunanistan'ın İzmir'i işgali. 19 Mayıs: VI. Mehmed'in Karadeniz bölgesinde asayışı sağlamakla görevlendirdiği Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a varışı. Mehmed Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'ı yayımlaması. 1920 16 Mart: İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'u işgali. 23 Nisan: Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması. 10 Ağustos: Anadolu'nun İtilaf devletleri, Yunanlılar, Ermeniler ve Kürtler arasında paylaşılmasını öngören Sevr Antlaşması. 3 Aralık: Türk-Ermeni Gümrü Antlaşması. Mardiros Mınakyan'ın ve Ömer Seyfeddin'in ölümü. 1921 15 Mart: Talât Paşa'nın Berlin'de suikasta uğraması. 16 Mart: Türk-Sovyet Moskova Antlaşması. 24 Ağustos: Yunanlıların Sakarya Muharebesi'nde yenilgiye uğraması. 13 Ekim: Türk-Sovyet Kars Antlaşması'yla şimdiki Türkiye-Gürcistan ve Türkiye-Ermenistan sınırlarının belirlenmesi. 20 Ekim: Türk-Fransız Ankara Antlaşması'yla İskenderun sancağı dışında şimdiki Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi. Anadolu'nun Akdeniz kıyısındaki İtalyan birliklerinin çekilmesi. Salih Zeki'nin ölümü. 1922 30 Ağustos: Batı Anadolu'daki nihai muharebede Yunan ordusunun çöküşü. 9 Eylül: Türk ordusunun İzmir'e girişi. Eylül: İtilaf kuvvetlerinin ve Yunanlıların Anadolu ve Doğu Trakya'dan çekilmesi. 1 Kasım: Saltanatın ilgası. 16 Kasım: VI. Mehmed'in Türkiye'den ayrılması. 19 Kasım: Şehzâde Abdülmecid'in halife olması. 1923 24 Temmuz: Lozan Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen ortadan kalkması. 2 Ekim: İtilaf birliklerinin İstanbul'dan çekilmesi. 29 Ekim: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve Mustafa Kemal'in (Atatürk) ilk cumhurbaşkanı olması. 1924 3 Mart: Halifeliğin ilgası. 4 Mart: Osmanlı hanedanı mensuplarının ülkeden sürülmesi. 25 Ekim: Ziya Gökalp'in ölümü.

Osmanlı Padişahları

(Bütün Osmanlı padişahları sözlükte yer almaktadır.)

- I. Osman (Gazi) yak. 1290–1326
- Orhan (Gazi) 1326–1362
- I. Murad (Hüdâvendigâr) 1362–1389
- I. Bayezid (Yıldırım) 1389–1402
- Fetret Devri 1402–1413
- I. Mehmed (Çelebi, Kirişçi) 1413–1421
- II. Murad 1421–1444
- II. Mehmed (Fatih Sultan) 1444–1446
- II. Murad (ikinci dönem) 1446–1451
- II. Mehmed (Fatih Sultan) (ikinci dönem) 1451–1481
- II. Bayezid 1481–1512
- I. Selim (Yavuz Sultan) 1512–1520
- I. Süleyman (Kanuni Sultan) 1520–1566
- II. Selim (Sarı, Sarhoş) 1566–1574
- III. Murad 1574–1595
- III. Mehmed 1595–1603
- I. Ahmed 1603–1617
- I. Mustafa 1617–1618
- II. Osman (Genç) 1618–1622
- I. Mustafa (ikinci dönem) 1622–1623
- IV. Murad 1623–1640
- İbrahim (Deli) 1640–1648
- IV. Mehmed (Avcı) 1648–1687
- II. Süleyman 1687–1691
- II. Ahmed 1691–1695

II. Mustafa 1695–1703
III. Ahmed 1703–1730
I. Mahmud 1730–1754
III. Osman 1754–1757
III. Mustafa 1757–1774
I. Abdülhamid 1774–1789
III. Selim 1789–1807
IV. Mustafa 1807–1808
II. Mahmud (Adli) 1808–1839
Abdülmeçid 1839–1861
Abdülaziz 1861–1876
V. Murad 1876
II. Abdülhamid 1876–1909
V. Mehmed (Reşad) 1909–1918
VI. Mehmed (Vahideddin) 1918–1922

Sadrazamlar

(* işaretli sadrazamlar sözlükte yer almaktadır.)

Çandarlı Kara Halil (Hayreddin) Paşa 1368 (?)–1387
Çandarlı Ali Paşa 1387–1406
Amasyalı Bayezid Paşa ?–1421
Çandarlı İbrahim Paşa 1421–1429
Hoca Nizameddin Mehmed Paşa 1429–1439
Çandarlı Halil Paşa 1439–1453
Mahmud Paşa 1453–1466
Rum Mehmed Paşa 1466–1469
İshak Paşa 1469–1472
Mahmud Paşa (ikinci defa) 1472–1473
*Gedik Ahmed Paşa 1474–1477
Karamanî Mehmed Paşa 1477–1481
Gedik Ahmed Paşa (ikinci defa) 1481–1482
İshak Paşa 1482
Davud Paşa 1482–1497
Hersekzâde Ahmed Paşa 1497–1498
Çandarlı İbrahim Paşa 1498–1499
Mesih Paşa 1499–1501
Hadım Ali Paşa 1501–1503
Hersekzâde Ahmed Paşa (ikinci defa) 1503–1506
Hadım Ali Paşa (ikinci defa) 1506–1511
Hersekzâde Ahmed Paşa (üçüncü defa) 1511
Koca Mustafa Paşa 1511–1512
Hersekzâde Ahmed Paşa (dördüncü defa) 1512–1514
Dukaginoğlu Ahmed Paşa 1514–1515
Hersekzâde Ahmed Paşa (beşinci defa) 1515–1516
Hadım Sinan Paşa 1516–1517
Yunus Paşa 1517
Pirî Mehmed Paşa 1518–1523
*İbrahim Paşa (Pargalı) 1523–1535
Ayas Mehmed Paşa 1536–1539
*Lütfî Paşa 1539–1541
Hadım Süleyman Paşa 1541–1544
Rüstem Paşa 1544–1553
Kara Ahmed Paşa 1553–1555
Rüstem Paşa (ikinci defa) 1555–1561
Semiz Ali Paşa 1561–1565

*Sokollu Mehmed Paşa 1565–1579
Semin Ahmed Paşa 1579–1580
Koca Sinan Paşa 1580–1582
Kanijeli Siyavuş Paşa 1582–1584
Özdemiroğlu Osman Paşa 1584–1585
Hadım Mesih Süleyman Paşa 1585–1586
Kanijeli Siyavuş Paşa (ikinci defa) 1586–1589
Koca Sinan Paşa (ikinci defa) 1589–1591
Gazi Ferhad Paşa 1591–1592
Kanijeli Siyavuş Paşa (üçüncü defa) 1592–1593
Koca Sinan Paşa (üçüncü defa) 1593–1595
Gazi Ferhad Paşa (ikinci defa) 1595
Koca Sinan Paşa (dördüncü defa) 1595
Lala Mehmed Paşa 1595
Koca Sinan Paşa (beşinci defa) 1595–1596
Damad İbrahim Paşa 1596
Cağalazâde Sinan Paşa 1596
Damad İbrahim Paşa (ikinci defa) 1596–1597
Hadım Hasan Paşa 1597–1598
Cerrah Mehmed Paşa 1598–1599
Damad İbrahim Paşa (üçüncü defa) 1599–1601
Yemişçi Hasan Paşa 1601–1603
Malkoç Yavuz Ali Paşa 1603–1604
Bosnalı Lala Mehmed Paşa 1604–1606
Kapdan Derviş Mehmed Paşa 1606
*Kuyucu Murad Paşa 1606–1611
Nasuh Paşa 1611–1614
Öküz Kara Mehmed Paşa 1614–1616
Kapdan Halil Paşa 1616–1619
Öküz Kara Mehmed Paşa (ikinci defa) 1619
Kapdan Güzelce Ali Paşa 1619–1621
Ohrili Hüseyin Paşa 1621
Dilaver Paşa 1621–1622
Kara Davud Paşa 1622
Merre Hüseyin Paşa 1622
Lefkeli Mustafa Paşa 1622
Gürcü Hadım Mehmed Paşa 1622–1623
Merre Hüseyin Paşa (ikinci defa) 1623
Kemankeş Kara Ali Paşa 1623–1624
Çerkes Mehmed Paşa 1624–1625
Hafız Ahmed Paşa 1625–1626
Kapdan Halil Paşa (ikinci defa) 1626–1628
Boşnak Hüsrev Paşa 1628–1631
Hafız Ahmed Paşa (ikinci defa) 1631–1632
Topal Receb Paşa 1632
Tabaniyassı Mehmed Paşa 1632–1637
Bayram Paşa 1637–1638
Tayyar Mehmed Paşa 1638
Kemankeş Kara Mustafa Paşa 1638–1644
Semin Mehmed Paşa 1644–1645
Defterdar Salih Paşa 1645–1647
Kapdan Musa Paşa 1647
Hezarpare Ahmed Paşa 1647–1648
Sofu Mehmed Paşa 1648–1649
Kara Murad Paşa 1649–1650
Melek Ahmed Paşa 1650–1651
Siyavuş Paşa 1651

Gürcü Mehmed Paşa 1651–1652
*Tarhuncu Ahmed Paşa 1652–1653
Kapdan Derviş Mehmed Paşa 1653–1654
İbşir Mustafa Paşa 1654–1655
Kara Murad Paşa (ikinci defa) 1655
Ermeni Süleyman Paşa 1655–1656
Gazi Deli Hüseyin Paşa 1656
Zurnazen Mustafa Paşa 1656
Siyavuş Paşa (ikinci defa) 1656
Boynueğri Mehmed Paşa 1656
*Köprülü Mehmed Paşa 1656–1661
*Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa 1661–1676
*Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1676–1683
Kara İbrahim Paşa 1683–1685
Sarı Süleyman Paşa 1685–1687
Siyavuş Paşa 1687–1688
Nişancı İsmail Paşa 1688
Tekfurdağlı Bekri Mustafa Paşa 1688–1689
*Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa 1689–1691
Arabacı Ali Paşa 1691–1692
Çalık Ali Paşa 1692–1693
Bıyıklı Mustafa Paşa 1693–1694
Sürmeli Ali Paşa 1694–1695
Elmas Mehmed Paşa 1695–1697
*Amucazâde Hüseyin Paşa 1697–1702
Daltaban Mustafa Paşa 1702–1703
*Rami Mehmed Paşa 1703
Kavanoş Ahmed Paşa 1703
Moralı Enişte Hasan Paşa 1703–1704
Kalaylıkoz Ahmed Paşa 1704
Baltacı Mehmed Paşa 1704–1706
Çorlulu Ali Paşa 1706–1710
Köprülüzâde Numan Paşa 1710
Baltacı Mehmed Paşa (ikinci defa) 1710–1711
Ağa Yusuf Paşa 1711–1712
Silahdar Abaza Süleyman Paşa 1712–1713
Kapdan Hoca İbrahim Paşa 1713
Damad Silahdar Ali Paşa 1713–1716
Hacı Halil Paşa 1716–1717
Kayserili Nişancı Mehmed Paşa 1717–1718
*İbrahim Paşa (Nevşehirli Damad) 1718–1730
Silahdar Mehmed Paşa 1730–1731
Kabakulak İbrahim Paşa 1731
Topal Osman Paşa 1731–1732
Hekimoğlu Ali Paşa 1732–1735
Gürcü İsmail Paşa 1735
Silahdar Seyyid Mehmed Paşa 1736–1737
Muhsinzâde Abdullah Paşa 1737
Yeğen Mehmed Paşa 1737–1739
Hacı İvaz Mehmed Paşa 1739–1740
Nişancı Kör Ahmed Paşa 1740–1742
Hekimoğlu Ali Paşa (ikinci defa) 1742–1743
Seyyid Hasan Paşa 1743–1746
Tiryaki Hacı Mehmed Paşa 1746–1747
Kerküklü Boynueğri Abdullah Paşa 1747–1750
Devatdar Mehmed Emin Paşa 1750–1752
Bahir Mustafa Paşa 1752–1755

Hekimoğlu Ali Paşa (üçüncü defa) 1755
Nailî Abdullah Paşa 1755
Tevkiî Bıyıklı Ali Paşa 1755
Yirmisekizzâde Said Mehmed Paşa 1755–1756
Bahir Mustafa Paşa (ikinci defa) 1756–1757
*Koca Râgıb Paşa 1757–1763
Tevkiî Hamza Hâmid Paşa 1763
Bahir Mustafa Paşa (üçüncü defa) 1763–1765
Muhsinzâde Mehmed Paşa 1765–1768
Silahdar Hamza Mahir Paşa 1768
Tevkiî Mehmed Emin Paşa 1768–1769
Moldovancı Ali Paşa 1769
Halil Paşa 1769–1770
Silahdar Mehmed Paşa 1770–1771
Muhsinzâde Mehmed Paşa (ikinci defa) 1771–1774
İzzet Mehmed Paşa 1774–1775
Derviş Mehmed Paşa 1775–1777
Darendeli Mehmed Paşa 1777–1778
Kalafat Mehmed Paşa 1778–1779
Silahdar Seyyid Mehmed Efendi 1779–1781
İzzet Mehmed Paşa (ikinci defa) 1781–1782
Yeğen Mehmed Paşa 1782
*Halil Hâmid Paşa 1782–1785
Hazinedar Şahin Ali Paşa 1785–1786
Koca Yusuf Paşa 1786–1789
Cenaze Hasan Paşa 1789
Cezayirli Gazi Hasan Paşa 1789–1790
Ruscuklu Şerif Hasan Paşa 1790–1791
Koca Yusuf Paşa (ikinci defa) 1791–1792
Damad Melek Mehmed Paşa 1792–1794
Zağferanbolulu İzzet Mehmed Paşa 1794–1798
Kör Yusuf Ziya Paşa 1798–1805
Hafız İsmail Paşa 1805–1806
Keçiboynuzu İbrahim Hilmi Paşa 1806–1807
Çelebi Mustafa Paşa 1807–1808
*Alemdâr Mustafa Paşa 1808
Çavuşbaşı Arnavut Memiş Paşa 1808–1809
Kör Yusuf Ziya Paşa (ikinci defa) 1809–1811
Laz Ahmed Paşa 1811–1812
Hurşid Ahmed Paşa 1812–1815
Mehmed Emin Rauf Paşa 1815–1818
Derviş Mehmed Paşa 1818–1820
İspartalı Seyyid Ali Paşa 1820–1821
Benderli Ali Paşa 1821
İzmirli Hacı Salih Paşa 1821–1822
Deli Abdullah Paşa 1822–1823
Silahdar Ali Paşa 1823
Mehmed Said Galib Paşa 1823–1824
Benderli Mehmed Selim Paşa 1824–1828
İzzet Mehmed Paşa 1828–1829
Reşid Mehmed Paşa 1829–1833
Rauf Paşa (ikinci defa) 1833–1839
*Koca Hüsrev Paşa 1839–1840
Rauf Paşa (üçüncü defa) 1840–1841
İzzet Mehmed Paşa (ikinci defa) 1841–1842
Rauf Paşa (dördüncü defa) 1842–1846
*Mustafa Reşid Paşa 1846–1848

İbrahim Sarım Paşa 1848
Mustafa Reşid Paşa (ikinci defa) 1848–1852
Rauf Paşa (beşinci defa) 1852
Mustafa Reşid Paşa (üçüncü defa) 1852
*Âlî Paşa 1852
Damad Mehmed Ali Paşa 1852–1853
Mustafa Nailî Paşa 1853
Mustafa Nailî Paşa (ikinci defa) 1853–1854
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa 1854
Mustafa Reşid Paşa (dördüncü defa) 1854–1855
Âlî Paşa (ikinci defa) 1855–1856
Mustafa Reşid Paşa (beşinci defa) 1856–1857
Mustafa Nailî Paşa (üçüncü defa) 1857
Mustafa Reşid Paşa (altıncı defa) 1857–1858
Âlî Paşa (üçüncü defa) 1858–1859
Kıbrıslı Mehmed Paşa (ikinci defa) 1859
Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa 1859–1860
Kıbrıslı Mehmed Paşa (üçüncü defa) 1860–1861
Âlî Paşa (dördüncü defa) 1861
*Fuad Paşa 1861–1863
Yusuf Kâmil Paşa 1863
Fuad Paşa (ikinci defa) 1863–1866
Mütercim Rüşdü Paşa (ikinci defa) 1866–1867
Âlî Paşa (beşinci defa) 1867–1871
*Mahmud Nedim Paşa 1871–1872
*Midhat Paşa 1872
Mütercim Rüşdü Paşa (üçüncü defa) 1872–1873
Ahmed Esad Paşa 1873
Şirvanizâde Mehmed Rüşdü Paşa 1873–1874
Hüseyin Avni Paşa 1874–1875
Ahmed Esad Paşa (ikinci defa) 1875
Mahmud Nedim Paşa (ikinci defa) 1875–1876
Mütercim Rüşdü Paşa (dördüncü defa) 1876
Midhat Paşa (ikinci defa) 1876–1877
İbrahim Edhem Paşa 1877–1878
Ahmed Hamdi Paşa 1878
*Ahmed Vefik Paşa 1878
Mehmed Sadık Paşa 1878
Mütercim Rüşdü Paşa (beşinci defa) 1878
Mehmed Esad Safvet Paşa 1878
Tunuslu Hayreddin Paşa 1878–1879
Ahmed Arifi Paşa 1879
*Mehmed Said Paşa 1879–1880
Mehmed Kadri Paşa 1880
Mehmed Said Paşa (ikinci defa) 1880–1882
Abdurrahman Nureddin Paşa 1882
Mehmed Said Paşa (üçüncü defa) 1882
Ahmed Vefik Paşa (ikinci defa) 1882
Mehmed Said Paşa (dördüncü defa) 1882–1885
*Kâmil Paşa 1885–1891
Ahmed Cevat Paşa 1891–1895
Mehmed Said Paşa (beşinci defa) 1895
Kâmil Paşa (ikinci defa) 1895
Halil Rifat Paşa 1895–1901
Mehmed Said Paşa (altıncı defa) 1901–1903
Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa 1903–1908
Mehmed Said Paşa (yedinci defa) 1908

Kâmil Paşa (üçüncü defa) 1908–1909
Hüseyin Hilmi Paşa 1909
Ahmed Tevfik Paşa 1909
Hüseyin Hilmi Paşa (ikinci defa) 1909–1910
İbrahim Hakkı Paşa 1910–1911
Mehmed Said Paşa (sekizinci defa) 1911–1912
*Gazi Ahmed Muhtar Paşa 1912
Kâmil Paşa (dördüncü defa) 1912–1913
*Mahmud Şevket Paşa 1913
Said Halim Paşa 1913–1917
*Talât Paşa 1917–1918
Ahmed İzzet Paşa 1918
Ahmed Tevfik Paşa (ikinci defa) 1918–1919
Ahmed Tevfik Paşa (üçüncü defa) 1919
Damad Ferid Paşa 1919
Damad Ferid Paşa (ikinci defa) 1919
Damad Ferid Paşa (üçüncü defa) 1919
Ali Rıza Paşa 1919–1920
Salih Hulusi Paşa 1920
Damad Ferid Paşa (dördüncü defa) 1920
Damad Ferid Paşa (beşinci defa) 1920
Ahmed Tevfik Paşa (üçüncü defa) 1920–1922

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu ortaçağ sonlarında sahneye çıkan son büyük Müslüman siyasi oluşumuydu ve varlığını 20. yüzyıl başlarına kadar sürdürdü. Bir anlamda Yakındoğu ve Akdeniz imparatorlukları (yani Pers İmparatorluğu, Helenistik devletler, Roma İmparatorluğu, Bizans, Emevi ve Abbasi imparatorlukları) silsilesinin son mensubuydu. Bütün bu oluşumlar şehir esaslı emperyal güç, ben-merkezci dünya uygarlığı söylemi, meşru iktidarın bir merkezde toplanışı, aracı kuruluşlara yetki devri ve çok-etnisiteli yapı özelliklerini paylaşmaktaydı. Bu imparatorluklar arasında sadece Osmanlı İmparatorluğu hem dünya tarihi, hem de iç yapı açısından modern çağa ulaşabildi.

Osmanlıların Bizans, Çin, Moğol İmparatorluğu, Habsburg İmparatorluğu ve Rusya gibi belli büyük emperyal oluşumlarla ortak bazı yapısal özellikleri vardı. Bu imparatorluklar arasında sadece Habsburglar ve Osmanlılar ortaçağ sonlarından 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan kesintisiz bir hanedan soyuna dayandı. Dolayısıyla her iki imparatorluğun da bir yönetici hanedanın adıyla anılması şaşırtıcı değildir. Devlet iktidarının meşruiyetini ve çeşitli etnik toplulukların merkezi otoriteye zorunlu bağlılığını sağlayan şey hanedanın ortak payda olmasıydı.

Gerek Bizanslılar, gerekse Osmanlılar gururla kendilerini bir önceki şanlı emperyal uygarlığın devamı sayarlardı. Gurur duyulan geçmiş Bizanslılar açısından, Hristiyanlığın bir devlet dini haline geldiği ve devletin bu inancın küresel savunucusu olarak öne çıktığı geç antik çağ Roma İmparatorluğu' ydu. Osmanlılar açısından ise, İslam' ı bir dünya dini mertebesine çıkaran Emevi ve Abbasi imparatorluklarının etkileyici geleneğiydi.

Kadim bir uygarlık kökeninin parçası olmaktan gelen bu gururun bir sonucu olarak, Bizanslılar, Osmanlılar ve Çinliler kendilerini sahih inancın ve uygarlığın yegâne merkezi sayarlardı. Bu bakımdan sınırlarının dışındaki toplulukları barbarlar olarak görürlerdi; Osmanlıların kullandığı "harbî" ibaresi, Müslüman otoritesinin himayesi dışındaki kâfirler anlamındaydı. Ne var ki, bu ayırım çoğunlukla dar ırkçı önyargılardan uzaktı. Tam tersine, bu imparatorluklar, din değiştirmeye ve başat uygarlığı özümsemeye yatkınlık göstermeleri koşuluyla barbarları kendi emperyal sistemleriyle bütünleştirmeye oldukça açıktı.

Tıpkı Moğol İmparatorluğu gibi, Osmanlılar da emperyal sınırlar içinde gayrimüslim topluluklara karşı dini hoşgörü politikası izlediler. Her iki imparatorluk da gayrimüslim toplulukları korumayı gözettiler ve emperyal çıkarlar doğrultusunda onların hizmetlerinden yararlandılar. Ancak Moğol İmparatorluğu' ndan farklı olarak, Osmanlılar gayrimüslimlerin üst siyasi kademelere yükselmesine izin vermediler—en azından 1856 Islahat Fermanı' na kadar.

Osmanlı İmparatorluğu ve Çin (özellikle Ming hanedanı) soya dayanmayan merkezî bürokrasilerin varlığı gibi ortak bir özelliğe sahipti. Ancak bu son derece kurumlaşmış memuriyet sistemleri kurumsal özerklikten yoksundu. Buna bağlı olarak, bürokratlar çoğu kez padişahların ve imparatorların keyfi ceza ve idam kararlarına hedef olurdu. Öte yandan, bir çok Çin ve Osmanlı hükümdarı güçlü oligarşilerin elinde birer kukladan ibaretti; gerek Çin, gerekse Osmanlı başkentinde siyaset zaman zaman saray kadınlarının ve saray görevlilerinin müdahalelerine maruz kalırdı.

19. yüzyıldaki Osmanlı reform dönemi 18. yüzyıl Rusya' sıyla çarpıcı benzerlikler taşır; Büyük Petro modernleşme önünde çetin bir engel oluşturan Streltsi birliklerini ortadan kaldırırken, II. Mahmud reformları başlatmanın ilk adımlarından biri olarak, Yeniçeri Ocağı' nı dağıttı. Her iki hükümdar Avrupa tarzı devlet kurumları oluşturma sürecinde, imparatorluğu merkezileştirmeye yönelik acımasız yollara başvurdu. Gerek Petro, gerekse Mahmud bürokraside ve orduda Avrupa tarzı üniformaları zorunlu kıldı. Reform önlemleri sırasında Ortodoks ruhban kesimi ve İslam ilmiye sınıfı aynı şekilde eski siyasi gücünü kaybetti.

Gelgelelim, Rusya' dan farklı olarak, Osmanlılar başında buldukları imparatorluğu Avrupa' nın büyük devletleriyle boy ölçüşebilecek modern bir çetin güce dönüştürmeyi başaramadılar. Avrupa' nın Hristiyan karakterinin Osmanlı reformcularının toptan bir Batılılaşma politikası izlemeleri önünde bir engel oluşturması, Rusya' nın durumuyla belirgin bir tezattı. İslam Osmanlı devletinin ve uygarlığının temel bir kimliğiydi; bu durum 19. yüzyıl reformcularının seçici bir modernleşme yolunu tutmalarını zorunlu kıldı. Reformun ana unsurları silahlı kuvvetler, devlet kurumları, taşra teşkilâtı ve maddi altyapı olarak kaldı; radikal bir kültürel dönüşüme cesaret edilemedi. Hukuk alanında şeriat sivil kesim üzerindeki tekeli korudu.

Ayrıca, Büyük Petro reformlarını Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi çağından önce gerçekleştirmişti. 19. yüzyıl başlarının Rusya'sı yüzyıllık modernleşme adımlarından sonra, bu devrimlerin yarattığı güçlüklerle direnmeye hazırdı. 19. yüzyıl başlarının Osmanlı İmparatorluğu ise aksine, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik yayılmacılığının yanı sıra, uç veren Balkan milliyetçilikleriyle başa çıkmak için hazırlıksızdı. Nitekim bu iki devrimin uzun vadeli dönüştürücü etkileri, köhne monarşilerce yönetilen çok-etnisiteli, çağdışı imparatorlukların korunmasına izin vermedi; I. Dünya Savaşı'nın bitişi Habsburg, Alman, Rus, Çin ve Osmanlı imparatorluklarının çöküşünün habercisi olmuştur.

Ana Özellikler ve Gelişim Çizgisi

Osmanlı İmparatorluğu ilk dönemden başlayarak, Batı dillerinde Osmanlıların kendileri için asla kullanmadıkları bir terimle *Turkey/Turquie/Türkei* olarak anıldı. Osmanlıların gözünde ise bu imparatorluk "Devlet-i Aliyye", "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne" ya da "Devlet-i Osmaniyye"ydi. Bu terimler Osmanlı benlik algısında bir etnik unsurun belirgin yokluğunu iletir. Buna karşılık, kurucu hanedan ve imparatorluğun kuruluşunun ilk yüzyıldaki yönetici elit tabaka ağırlıklı olarak Oğuz Türk etnik kökenindedir. Batı'nın imparatorluğa yakıştırdığı "Türklük", kurucu unsurun Türk oluşuyla ya da belki Türk teriminin 19.yüzyıla kadar "Müslüman" ya da "İslam"la eşanlamlı olmasıyla bağlantılı olabilir.

Osmanlı devleti başından itibaren bir Müslüman kurumuydu. Hristiyan Balkanlar'daki ve Orta Avrupa'daki Osmanlı yayılmasının kökleri kısmen "gazâ"ya dönük din saikına dayandırılabilir. İlk Osmanlı hükümdarları (I. Osman, Orhan) "İslam uğruna savaşan kişi" anlamında gazi unvanıyla anılırlar. Öte yandan, Osmanlı devleti özgül bir coğrafi bağlamda, İslam ve Hristiyan dünya uygarlıkları arasındaki bir sınır bölgesinde ortaya çıktı. Başlangıçta Osmanlı beyliği Batı Anadolu ve Balkan Müslüman ve Hristiyan topluluklarının günlük yaşamda etkileşim içinde olduğu bir sınır devletiydi. Anadolu Müslümanlarının bir özelliği öteden beri katılıktan uzak bir dinî bakış açısı taşıma eğilimi olmuştur. Türkmen İslam anlayışı Şamanlık, Budizm ve Hristiyanlıktan gelme unsurlar barındırır ve Şiiğin güçlü etkisi altındaydı. Bizzat ilk Osmanlı hükümdarlarının dinsel ve kültürel hoşgörüyü özendiren bu kültür ortamının parçası olduğunu gösteren bulgular vardır. Bu koşullar Osmanlı devletinin yerel gelenek ve görenekleri kendi idari usulleriyle bütünleştirmesini kolaylaştırdı.

Bazı Osmanlı hükümdarlarının Osmanlı devletini Roma İmparatorluğu'nun devamı saymasına (sözgelimi, II. Mehmed'in kendisini "Kayser-i Rûm" olarak anmasına) karşın, devlet ve padişahlık anlayışlarının esas kaynağı kadim Yakındoğu, İslam ve Orta Asya modelleriydi. Kadim İran pratiğinde olduğu gibi, devlet adaletin başta gelen temsilcisiydi. Adalet zenginlik ve askerî güç saikiyle birlikte devlet idaresinin yol gösterici ilkesiydi. Divân-ı Hümâyûn hem merkezî idarenin ana organı, hem de her Osmanlı uyuğunun başvurma hakkına sahip olduğu yüce adalet mahkemesiydi.

Bir Sünnî İslam imparatorluğu unsuru olarak, Osmanlı hukuk sistemi büyük ölçüde şeriata dayalıydı. Kadılar, yani İslami yargıçlar adaleti sağlamaktan sorumluydu; ayrıca belediye reisliği görevini yerine getirirdi. Benzer bir şekilde, Osmanlı eğitim kurumları İslamiyet çerçevesinde işlev görürdü. İlkokulların amacı İslam akidelerini öğretmektir; öğrenciler Kur'an'ı hatmederdi. Medreseler İslam ve akli bilimler üzerine daha uzmanca dersler sunardı. İdareye gerekli fıkıh âlimlerini, kadıları ve müderrisleri "ilmiye" olarak bilinen sosyal kesim sağlardı.

Şeriatin uygulandığı başka bir alan, gayrimüslimlere yönelik politikaydı. Ortak bir İbrahimi geleneğe bağlı olmalarından dolayı, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi tektanrıci topluluklar "ehli kitap" ve "ehli zimmet" sayılırdı. Rum Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve daha sonraları Katolik, Protestan ve Bulgar Ortodoks halkları kendi din önderlerinin yetkisi altındaki meşru cemaatler ("millet") olarak kabul edilirdi. Canlarının, inançlarının ve mallarının prensipte güvence altında olmasına karşın, bu cemaatlerin mensupları özel bir kelle vergisi ("cizye") ödemekle yükümlüydü; ayrıca askerlik yapamaz ve bürokrasiye giremezdi.

Padişahlık kurumu esas olarak bir hükümdarın mutlak yönetimini ilahi takdirin bir alameti sayan Türk-Moğol siyasi geleneklerine dayanmaktaydı. Bu bağlamda padişahların şeriattan bağımsız hukuk kuralları ("kanun") koyma yönünde meşru yetkisi vardı. Dolayısıyla Osmanlı hukuk sistemi şeriat ve kanun olmak üzere iki alanda oluşmaktaydı. Padişahın ilke olarak şeriata karşı çıkmamasına rağmen, din dışı alanlarda yasal düzenlemeler yapmayı sağlayan bu gelenek 19. yüzyıldaki reform döneminde hukuk sisteminin sekülerleşmesi için yararlı bir emsal oluşturmuştur.

Orta Asya saltanat anlayışının başka bir vechesi, veraset sorunu bağlamında karşımıza çıkar. İlk başta bir hükümdarın ölümünden sonra yerine kimin geçeceği konusunda belirlenmiş bir kural yoktu; ölen padişahın bütün oğulları taht üzerinde aynı ölçüde meşru hakka sahipti. Böylece kimi zaman bir padişah

ölünce, payitahtı ele geçirmek isteyen şehzâdeler arasındaki silahlı mücadeleyle imparatorluğun bir kargaşa ortamına girdiği olurdu. Devlet ve idare içinde farklı çıkar gruplarını temsil eden farklı kesimler (vezirler, ilmiye, Saray, Yeniçeriler, sipahiler vs.) belirli şehzâdeleri diğerlerine karşı desteklerdi. Şehzâdelerden birinin payitahta hâkim olmayı başarması, padişahlığı için gerekli meşruiyeti sağlardı. Böyle koşullar çoğu kez yeni tahta geçmiş padişahın daha küçük kardeşlerini öldürtmesine yol açardı. Genç şehzâdelerin öldürülmesine özellikle 16. yüzyıl sonlarında halkın gösterdiği tepki ve merkezî otoritenin kurumlaşması, 1617'den itibaren hanedanın en yaşlı erkek mensubunun tahta çıkmasına dayalı veraset düzenine geçişi getirdi (*ekberiyet*).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta Avrupa, Arap ülkeleri ve İran'da hızla yayılmasını, tımar sistemi diye bilinen bir askerî-tarım sal düzen mümkün kıldı. Anadolu ve Balkanlar'da devlete ait olan ve tahıl üretilen arazilerin ayrıldığı tımarlar, toprağa bağlı köylülerce ekilip biçilirdi ("çift-hâne" sistemi). Her tımar İstanbul'dan atanan ve vergi toplama yetkisi olan bir süvari ("sipahi") tarafından idare edilirdi. Savaş döneminde sipahilerin tam teçhizatlı süvari olarak orduya katılmaları beklenirdi; sipahi sayısı tımarın tarımsal üretkenlik düzeyine bağlıydı. Süvari birlikleri 16. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ordusunun ana gövdesini oluşturdu. Tımar sistemi hem hatırı sayılır bir süvari kuvvetinin sürekli hazır olmasını, hem de imparatorluğun nüvesini oluşturan bölgelerde idarenin merkezileşmesini sağlamıştır.

Osmanlı mutlakiyetçiliğinin önemli bir direği de padişahın kölelerinden oluşan sosyal kesim, yani çoğunlukla Hıristiyan köylülerin erkek çocukları arasından devşirilen "kul"lardı. İlk seçimden sonra daha zeki çocuklar İslam bilimleri, pratik hünerler ve devlet idaresinde eğitim görmek üzere Saraya alınırken, geri kalanlar Yeniçeri olarak yetiştirilirdi. Padişaha mutlak sadakat anlayışı bütün kullara aşılırdı. Yönetici elit tabakaya mensup olmalarına karşın, kullar hükümdarın iradesiyle ve resmen yargılanmaksızın cezalandırılabilir, hatta idam edilebilirdi. II. Mehmed döneminden itibaren sadrazamların ve vezirlerin gittikçe kullar arasından atanması, iktidarın dosdoğru padişahın kişiliğinde toplanmasını teşvik etti. Öte yandan, Yeniçeriler, 16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı ordusunun asıl vurucu gücü haline geldi. Bu piyade ocağı özel eğitimden geçer ve ateşli silahlarla donatılırdı.

Kullar (idareciler, askerî komutanlar, Yeniçeriler, sipahiler) ve ilmiye (kadılar, müderrisler ve müftüler) vergiden muaf olan yönetici askerî sınıfı ("askeriye") oluştururdu. Yönetilen üretici kesimler, yani reâyâ (tüccarlar, zanaatkarlar, köylüler, göçebeler) vergi ödeyen sınıftı. Bu iki kesim siyasi statü açısından ayrıydı ve idare reâyâ kökenli insanların yönetici askerî sınıfa girmemesi için elinden geleni yapardı.

16.yüzyılın sonuna doğru, sipahi kuvvetlerinin Avrupa ordularında kullanılan yeni ateşli silahlar karşısında etkisiz kalması nedeniyle, Yeniçeriler Orta Avrupa'daki savaşlarda daha büyük bir rol oynamaya başladı. Süvarilerin yeni silahlara ayak uyduramaması, Osmanlı devletini ateşli silahlarla donatılmış Yeniçeri birliklerinin sayısını artırmaya yöneltti. Ama nakit maaş ödenen bu profesyonel birliklerdeki artış, mirî tımar arazilerinin hazır bir nakit kaynağı olarak mültezimlere kiralanmasını zorunlu kıldı. Bu adım imparatorluğun temel askerî ve idari yapısının fiilen dağılmasını getirdi. Tımar arazilerindeki sipahilerin idari, ekonomik ve askerî işlevleri gittikçe geçerliliğini yitirdi. Öte yandan, taşra bağlantıları olan mültezimler yerel iktidar grupları olarak öne çıktı ve kırsal kesime hâkim oldu. Bu gelişmeler taşra teşkilâtının tedricen ademi merkezileşmesine yol açtı.

Daimi birliklerin sayısını artırmanın başka bir yolu, orduya paralı askerler ("sekban") almaktı; bunlar aslında ateşli silahlar kullanabilen topraksız köylülerdi. Devlet onlara sadece savaş döneminde maaş öderdi; barışa döndüğünde bu paralı askerler çoğu kez eşkıyalara dönüşerek, köylere, kasabalara ve şehirlere saldırdı. Sekbanlar ayrıca âsi taşra valilerine hazır asker deposu işlevini görürdü.

Payitahtın yanı sıra taşra şehirlerinde Yeniçeri insan gücünün büyük çapta artışı beraberinde bu ocağın bir siyasi hizip olarak daha büyük nüfuz kazanmasını getirdi. Yeniçeri ayaklanmaları 1588'den sonra yönetimi sarsmaya başladı; Yeniçeriler 1622–1807 arasında padişahların tahttan indirilişinde aktif rol oynadı; payitahttaki siyasi hizipler Yeniçerileri kendi yanlarına çekmeye çalıştı. Bu gelişme padişahlık iktidarının zayıflamasıyla ilintiliydi. Saray ya da ilmiye mensupları gibi siyasi hizipler, padişahları yönlendirmek için Yeniçeri komutanlarını kullandı.

İkinci Viyana kuşatmasının (1683) ardından Hıristiyan devletler karşısında alınan büyük çaplı yenilgilerle yaşanan sarsıcı tecrübe Osmanlı özgüvenini yıktı. Bu durum Osmanlı devlet adamlarını Avrupa teknolojisinin üstünlüğünü kabul etmeye ve Osmanlı ordusunu güçlendirmeye yönelik kısmi teknik uyarlamalar yapmaya yöneltti. Osmanlı yönetimi ayrıca 1699'dan sonra uluslararası sorunları çözenin bir aracı olarak diplomasiye daha büyük önem vermek zorunda kaldı. Bu gelişme askerî elit tabakaya kıyasla bürokrasinin siyasi konumunu güçlendirdi. Geçmişte sadrazamlığa atanan kişiler çoğunlukla Yeniçeri ağalarıyken, 1699'dan sonra önde gelen kalemiye mensupları sadrazamlığa hâkim oldu. Bu dönemde Bâbüli, imparatorluğun asıl iktidar merkezi olarak öne çıktı. Koca Râgıb Paşa (1698–1763) ve Halil Hâmid Paşa (1736–1785) gibi reformcular ve 19. yüzyılın Mustafa Reşid Paşa (1800–

1858), Fuad Paşa (1815–1869), Âli Paşa (1815–1871) ve Midhat Paşa (1822–1884) gibi devlet adamları bürokratik kademelerde ilerleyerek yükseldi.

Taşra teşkilâtı alanında 17.yüzyılda başlayan idari ademi merkezileşme eğilimi 18.yüzyılda doruğuna ulaştı. Devlet arazilerinde iltizam uygulamasına geçiş, vergi tahsilatının yanı sıra zamanla asker toplama ve asayiş sağlama gibi işlevleri de üstlenen bir âyân sınıfının ortaya çıkışına yol açtı. 18.yüzyılın ikinci yarısında, Balkan, Anadolu ve Arap eyaletlerinde geniş toprakları denetim altında tutan güçlü aileler öne çıktı. Bu gelişmeler yönetici askerî sınıf ile reâyâ arasındaki geleneksel ayrımın fiilen ortadan kalktığının işaretiydi.

Ama yönetim önde gelen âyânlara resmî unvanlar vermekle birlikte, bu yerel otoriteleri ayrı bir güç olarak neredeyse hiç tanımadı. Osmanlı devleti siyasi iktidarı âyânlarla paylaşmayı sadece bir kez resmen kabul etti; bu olay reformculara destek veren Rusçuk (Bulgaristan) âyânı Alemdâr Mustafa Paşa'nın (1765–1808) İstanbul'u 1808'de işgal etmesi ve sadrazam olması sırasında yaşandı. Alemdâr Mustafa Paşa önde gelen âyânlardan bazılarını payitahta çağırdı; bu meclis âyânların siyasi gücünü tanıyan ve onlara devletin haksız kararlarına direnme hakkını veren bir "Sened-i İttifak" hazırladı. Ama Sened-i İttifak II. Mahmud (hd 1808–1839) tarafından imzalanmakla birlikte, ölü bir metin olarak kaldı; çünkü bu padişah olayın akabinde Alemdâr Mustafa Paşa'dan kurtulmayı başardıktan sonra, âyânlarını gücünü ezmeye dönük bir politika izledi.

Genelde 19.yüzyıla ve 20. yüzyıl başlarına damgasını vuran gelişme, imparatorluğu ayakta tutmak için merkezî iktidarı pekiştirme politikasıydı. İdari merkezileşme âyânlar, ilmiye ve gayri Sünnî tarikatlar gibi ara iktidar gruplarının merkezî otorite lehine zayıflatılmasını sağladı. Gayrimüslim topluluklarda milliyetçiliğin ortaya çıkması, Avrupa'nın Aydınlanma ve Fransız Devrimi ideallerinin Osmanlı tebaası içinde güç kazanması, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında katı bir statü ayrımının abes olduğunu açık seçik gösterdi. Avrupalı tüccarlar için ekonomik liberalizmin uygulanması, hukuk sistemini modernleştirmeyi zorunlu kıldı. İstanbul ve eyaletler arasında haberleşme ve ulaşım hatlarının yaygınlaşması, imparatorluğun iç bütünleşmesine destek verdi. Modern eğitim görmüş olan yeni memur sınıfı eyaletlerde reform tedbirlerini uygulamaya geçirdi. Bazı genç memurlar arasında Bâbüâlî otokrasisine karşı çıkan ve anayasal bir parlamenter rejimden (*meşrutiyet*) yana olan bir aydın tabakası ortaya çıktı. Bütün bu gelişmeler imparatorluğun modernlik öncesi koşullardan modernliğe tedrici geçişini yansıtmaktaydı.

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırması (1826) siyasi iktidarın padişah elinde toplanmasına en güçlü muhalefetin bertaraf edilmesi anlamına gelmiştir. Ardından modern bir devlet yapısının yaratılması yönünde ilk adımlar atıldı. Modern bir ordu kuruldu; feodal tımar sistemi kaldırıldı; vakıfların denetim altına alınmasıyla ilmiye sınıfının malî gücü kısıtlandı; ilk modern nüfus sayımı yapıldı; kurallara dayalı bir liyakat ve rütbe sistemine istinat eden bir bürokrasi ("mülkiye") oluşturuldu; nezâretler ve bir kabine sistemi kuruldu; yarı-yasama yetkisine sahip idare meclisleri oluşturuldu. Ayrıca Avrupa tarzı giyim, bürokrasi ve ordu mensupları için zorunlu hale getirildi.

Bu adımlar Abdülmecid (hd 1839–1861), Abdülaziz (hd 1861–1876) ve II. Abdülhamid (hd 1876–1909) dönemlerindeki kapsamlı reformlara zemin hazırladı. Osmanlı reform sürecinin "Magna Carta"sı, bir anayasal belge anlamında belli temel ilkeleri ortaya koyan ve Tanzimat Fermanı olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'ydu (3 Kasım 1839). Metnin ana ilkeleri bütün imparatorluk tebaasına can ve mal güvencesi verilmesi, adil yargılamaya dayanmayan cezaların yasaklanması, Müslüman ve gayrimüslim tebaanın kanunlar önünde eşitliğinin örtük olarak tanınması, kişinin ekonomik takatine uygun olarak vergi alınması, iltizamın kaldırılması ve askerlik hizmeti süresinin belirlenmesiydi. Bu belge yönetici askerî sınıf ve reâyâ arasında zaten artık geçerliliği kalmamış olan statü ayrımını resmen ortadan kaldırdı.

1839–1876 arasındaki dönemin modernleşme reformlarını esas olarak Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa ve Midhat Paşa başlattı. Bu sadrazamlar arasında, ilk üçü Bâbüâlî'nin padişahlar üzerinde bürokratik hegemonya kurmasını sağladı, hukuk ve mahkeme sistemlerini sekülerleştirme yönünde önemli adımlar attı, modern yaygın eğitimin temelini hazırladı ve belli ölçüde bir yerel katılımı sağlayan bir taşra teşkilâtı oluşturdu. İslahat Fermanı (28 Şubat 1856) gayrimüslimlere eşit hakları açıkça tanıdı; ayrıca Osmanlılık politikasının, yani hepsi devlete ve padişaha sadık farklı topluluklardan oluşan birleşik bir Osmanlılık anlayışını dayatma çabasının başlamasında bir dönüm noktası oldu. Bu önlemler modern bir devlet aygıtı kurulması için gerekli koşulları sağlamakla birlikte, demokratik reformları getirmede.

Bâbüâlî'nin 1839–1871 arasında padişahlar üzerinde kurduğu ve Sultan Abdülaziz'in 1871'den sonraki keyfi yönetiminde de az çok koruduğu hâkimiyet, "Yeni Osmanlılar" olarak bilinen bir muhalefet hareketinin ortaya çıkışını tetikledi. Gazetecilerden ve genç memurlardan oluşan ve içinde Namık Kemal'in (1840–1888) de yer aldığı bu ilk Osmanlı aydın tabakası hürriyet ve vatan kavramlarına ilk kez

bir siyasi anlam yükledi. Namık Kemal Avrupa'nın Aydınlanma ideallerini ve İslami değerleri teorik bir düzeyde birleştirmeye çalıştı. Yeni Osmanlıların başta gelen siyasi amacı, anayasal parlamenter yönetimi getirmektir. Yeni Osmanlıların 1867–1876 arasında sindirilmesine karşın, benzer görüşlere sahip Midhat Paşa onların fikirlerini kısa bir süre hayata geçirdi. 1877'de toplanan ilk Osmanlı Meclis-i Mebusânı ertesi yıl II. Abdülhamid tarafından dağıtıldı.

Abdülhamid otokrasisi hem İslami muhafazakârlıkla, hem de reformculukla belirlenen bir dönemi beraberinde getirdi. Abdülhamid rejimi Arnavutlar ve Araplar arasında milliyetçi eğilimleri zayıflatmak ve aşiretler arasında merkezî otoritenin meşruiyetini güçlendirmek amacıyla İslamcılığa başvurdu. Öte yandan, adli sistemin modernleştirilmesi ve memuriyetin profesyonelleştirilmesi gibi kurumsal reformlar ve taşrada eğitimin yaygınlaşması, imparatorluk içinde demiryolu ve haberleşme ağlarının genişletilmesi ve tarımsal üretim düzeyinin yükseltilmesi gibi altyapı gelişmeleri, maddi ilerleme için bir itici güç sağladı.

Sıkı sansür önlemlerine ve polis gözetimine karşın, bu dönem belli kültürel gelişmelere de sahne oldu. Basın yaygınlaştı ve yayınlar çoğaldı; roman ve hikâye gibi modern edebi türler gelişti ve şiirde denemelere girildi; ağıdalı resmî evrak üslubu sadeleştirilerek daha standart bir düz yazıya dönüştürüldü; resim, heykel ve mimarlık sanatlarını desteklemeye yönelik Sanâyi-i Nefise Mektebi (1883) açıldı; müzecilik gelişti. Gazetelerde kültürel Türkçülük tartışılmaya başlandı.

Zamanla çeşitli gizli siyasi grupları kapsayacak genel bir kategoriye dönüşen Jön Türk hareketi, Abdülhamid'in polis rejimine karşı direniş örgütleyerek parlamenter sistemi geri getirme hedefinde birleşti. Bu grupların en önemlisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) sonunda II. Abdülhamid'i Meclis-i Mebusân'ı toplamak (1908) zorunda bıraktı.

1908–1913 arası emsali görülmemiş bir siyasi özgürlük, çoğulculuk ve kültürel yenilik dönemiydi. Ama imparatorluğun devam eden dağılma süreci ve taşradaki milliyetçi isyanlar zamanla kültürel yaşamdaki Türkçü unsuru güçlendirdi. Siyasi düzeyde ise Türk olmayan halklar arasında başgösteren isyanlar ve Balkanlar'ın kaybedilmesi, Osmanlı ve İslamcı politikaların başarısızlığını gösterdi.

İTC'nin askerî kanadınca düzenlenen 30 Ocak 1913 darbesi, siyasi çoğulculuğu sona erdirerek askerî bir diktatörlüğün önünü açtı. Osmanlı devleti 1913–1918 arasında ilk kez açıkça Türk milliyetçisi ve sekülerist bir tutum takındı. Bir ulusal ekonomi kurmaya ve bir Türk ticari sınıfının ortaya çıkmasını desteklemeye yönelik adımlar atıldı; kapitülasyonlar kaldırıldı (1914); eğitimi tam sekülerleştirmeye dönük önlemler alındı; 1917'deki yasal düzenlemeyle çok eşlilik kısıtlandı; Müslüman kadı mahkemeleri Adliye Nezâreti'nin idari yetkisi altına alındı. Aynı zamanda başta Ermeniler olmak üzere Anadolu'daki Gayrimüslim nüfus topluluklarının varlığı sona erdirilerek imparatorluk Müslümanlaştırıldı. Tüm bu adımlar bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra izlenen daha radikal reformların habercisi olmuştur.

Siyasi Tarih

Osmanlılar Moğol istilasından ve Anadolu Selçuklularının çöküşünden sonra Anadolu'nun kuzeybatı kesiminde bir küçük bir beylik olarak ortaya çıktı. Anadolu'nun önemsiz beylikleri arasında sayılmasına karşın, ilk hükümdarı I. Osman (hd 1289–1326) komşu Bizans kasabalarına ve hisarlarına karşı bir dizi askerî harekâta girişti ve sonunda Bursa'yı ele geçirmeyi (1326) başardı.

Onun oğlu Orhan (hd 1326–1362) bu beyliğin sınırlarını genişletti. Başa geçişini izleyen ilk yıllarda Osmanlılar Nikaia (İznik, 1331) ve Nikomedia (İzmit, 1337) dâhil, Anadolu'daki geri kalan Bizans topraklarının çoğunu ele geçirdi. Orhan 1345'te Karesi Türkmen beyliğini (şimdiki Balıkesir ve Çanakkale illeri) topraklarına kattı. Bu yayılma Osmanlıların Balkanlar'a saldıracak bir askerî konuma kavuşmasını sağladı. Orhan'ın Bizans tahtı üzerinde hak iddia eden V. İonnis Kantakuzenos'a destek vermesi (1346) Bizans iç siyasetine çok yakından bulaşmasını getirdi. Osmanlılar bu vesileyle Balkanlar'a girdi ve Gelibolu yarımadasının Avrupa yakasında müstahkem bir mevzi olan Çimpe'yi aldı (1352). Bunu Gelibolu (1354), Tsourollos (Çorlu, 1359), Didymoteikhon (Dimetoka, 1359) ve sonunda Adrianopolis (Edirne, 1361) kalelerinin fethi izledi.

Orhan'ın yönetimi bir bürokrasinin, merkezî idari kurumların ve medrese eğitiminin ortaya çıkışına sahne oldu. İlk Osmanlı sikkeleri onun döneminde basıldı. Beyliğin gittikçe artan gücü, Hıristiyan ve Müslüman komşularınca geleceklere açısından ciddi bir tehdit olarak görülmesine yol açtı.

Orhan'ın oğlu I. Murad ("Hüdâvendigâr", hd 1362–1389) tahta çıktığında, Ankara'da Osmanlı karşıtı bir ayaklanma patlak verdi ve çarçabuk bastırıldı. Murad'ın döneminde Osmanlı devleti bir beylik olmaktan çıkarak, Anadolu beyliklerinin ve Balkan monarşilerinin çoğuna hükmeden büyük bir devlete dönüştü. 1363–1371 arasında Güney Bulgaristan ve Trakya ele geçirildi. Papanın Osmanlılara karşı bir

Haçlı seferi ilan etmesine (1366) karşın, bu harekât bir türlü başlatılmadı. Büyük bir Sırp ordusu 1371’de Çirmen’de yenilgiye uğratıldı. O tarihten sonra gerek Bizans, gerekse Bulgaristan krallığı Osmanlılara bağlı devletler konumuna düştü.

Osmanlılar 1375–1380 arasında Anadolu’da yayılarak, Germiyanoğulları ve Hamitoğulları beyliklerinin bazı kesimlerini ilhak etti. Balkanlar’da Osmanlıların yayılma girişimlerini Hıristiyanlara karşı cihâd çerçevesinde meşrulaştırmaları mümkündür; Müslüman Anadolu beylikleri açısından bu konu daha zordur. Osmanlı hükümdarları Germiyanoğulları beyliğinin belli topraklarını Osmanlı şehzâdesi Bayezid için çeyiz olarak kabul ettiklerini ya da Hamitoğulları beyliğinin bazı topraklarını satın aldıklarını ileri sürerek, ilhaklarını meşrulaştırmaya çalıştılar. Anadolu’daki Osmanlı yayılmasıyla çıkarları tehlikeye giren büyük Türkmen beyliği Karamanlılar, Osmanlılara karşı bir askerî saldırı başlattı. Ama bu hareket Osmanlılara Karamanlıları hain ilan etmeleri, Osmanlı topraklarına “arkadan” vurarak cihâd davasına zarar vermekle ve kâfirlere yardımcı olmakla suçlamaları için bir bahane sağladı. Böylece bu beyliği ilhak etmek dinin gereği gibi gösterildi.

1383–1389 döneminde Balkanlar ve Anadolu’daki Osmanlı yayılması sürdü. Serez (1383), Sofya (1385), Niş (1386) ve Selanik (1387) ele geçirildi. Murad’ın 1387’de Karamanlı saldırısını püskürtmesi üzerine, Anadolu’daki Türkmen beylikleri Osmanlılara biat etti. Osmanlı gücünün sürekli yükselişi ve Balkan devletleri üzerinde artan baskı, Sırları, Boşnakları ve Bulgarları Osmanlılara karşı bir koalisyon oluşturmaya yöneltti. Bunu izleyen Birinci Kosova Muharebesi (20 Haziran 1389) Osmanlı zaferiyle sonuçlandı; ama Murad muharebe alanında öldürüldü.

Murad’ın oğlu I. Bayezid (“Yıldırım”, hd 1389–1402) Osmanlı devletini batıda Tuna’ya, doğuda da Fırat’a dayanan sınırlarıyla bir merkezî imparatorluğa dönüştürdü. Anadolu’da Ege kıyısındaki Türkmen beylikleri ilhak edildi (1389–1390), Antalya ve Alanya ele geçirildi (1391), Kuzey Anadolu’daki Kastamonu ve Amasya işgal edildi (1393), Karamanlı ve Kadı Burhaneddin (Sivas) beylikleri dağıtıldı (1397–1398) ve Memlük kasabaları Malatya ve Elbistan ilhak edildi (1399).

Balkanlar’da Makedonya’nın Üsküp şehri ele geçirildi (1391), Bulgaristan krallığı dağıtıldı (1393), Arnavutluk ve Tesalya ilhak edildi (1394) ve Eflâk bağlı bir devlete dönüştürüldü (1395). Tuna’daki Osmanlı hâkimiyeti Macaristan’ın siyasi çıkarlarını tehdit ettiğinden, bu krallık Osmanlıları Balkanlar’dan çıkarmak için Venedik ve Bizans’la bir ittifak oluşturdu. Koalisyon ordusu ve Osmanlılar 25 Eylül 1396’da Niğbolu’da karşı karşıya geldi; Bayezid muharebeden zaferle çıktı.

Bu büyük zafer Osmanlı devletinin önemli bir İslam imparatorluğu konumuna yükselişinde bir dönüm noktası oldu; I. Bayezid “sultan” unvanını kullanan ilk Osmanlı hükümdarı oldu. Ama güçlerini kaybeden Türkmen beyleri Osmanlılara karşı destek için, Doğu Avrupa’dan Hindistan’a kadar uzanan büyük bir Avrasya imparatorluğunun kurucusu Timur’a (1336–1405) başvurdular. Timur’un üstünlük taslaması üzerine, Osmanlı sultanı ona kafa tuttu ve iki tarafın orduları Ankara’da karşı karşıya geldi (28 Temmuz 1402). Osmanlılar yenildi ve Bayezid tutsak düştü. Timur onun ilhak etmiş olduğu Türkmen beyliklerini tekrar canlandırdı.

Bayezid’in oğullarının geri kalan Osmanlı topraklarının denetimi için kavgaya tuttuğu 1402–1413 arası dönem Fetret Devri olarak bilinir. Sonunda Osmanlı devletinin tek hükümdarı olarak üstünlük kazanan I. Mehmed (“Çelebi”, “Kirişçi”, hd 1413–1421) merkezî yönetimi istikrara kavuşturmak ve Türkmen beyliklerinden bazı toprakları geri almak için uğraştı. Ne var ki, I. Bayezid döneminde varılmış Osmanlı sınırlarına ancak II. Mehmed döneminin sonuna doğru yeniden ulaşılabilirdi.

I. Mehmed’in oğlu II. Murad (hd 1421–1444 ve 1446–1451) Osmanlı gücünün canlanmasından çekinen öbür Türkmen beyliklerinin yanı sıra bağlı Balkan devletlerinin saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Böylece II. Murad dönemi sürekli mücadeleyle, Anadolu’da ve Balkanlar’da savaşlar ve ayaklanmalarla geçti. Bu süreçte Türkmen beyliklerinin çoğu yeniden ele geçirildi ve Osmanlılar Balkanlar’da yayılmaya devam etti.

Başlıca meselelerden biri Sırbistan, Bosna ve Eflâk üzerinde Macarlarla nüfuz mücadelesiydi. Murad’ın Sırbistan’ı ele geçirmesine ve Bosna’nın Osmanlılara bağlı bir devlet haline gelmesine (1439) karşın, Macar komutanı Janós Hunyadi Erdel’de (1442) Osmanlıları yenilgiye uğrattı. Sürekli Macar saldırıları Murad’ı barış istemek zorunda bıraktı (Edirne Antlaşması, 12 Haziran 1444). Murad’ın genç ve tecrübesiz oğlu II. Mehmed (“Fatih”, hd 1444–1446, 1451–1481) lehine tahttan feragat etmesi, Hıristiyan devletlerce savaşı yenilemek için bir fırsat olarak görüldü. Varna’ya kadar ilerleyen birleşik bir Macar ve Ulah ordusu, Murad tarafından güçlükle alt edildi (10 Kasım 1444). Devletin farklı hizipleri arasında süren iktidar mücadeleleri sonunda Murad’ı tekrar başa geçmek (1446–1451) zorunda bıraktı. Bu ikinci dönemde Murad 1444’te başkaldırmış olan bağlı Balkan devletlerine boyun eğdirdi ve Macarları Balkanlar’dan çıkardı (İkinci Kosova Muharebesi, 17–19 Ekim 1448).

II. Mehmed'in "Fatih Sultan" lakabını elde ettiği ikinci padişahlığı sırasında, I. Bayezid dönemindeki imparatorluk sınırlarına dönüldü. Genç padişah giriştiği ilk seferde Konstantinopolis'i fethetti (29 Mayıs 1453); böylece sürekli bir güvenlik tehdidi yaratan ve Batı'dan Haçlıları çeken Bizans'ı bertaraf etti. Ardından Pontus Rum imparatorluğunu ve Karamanlı beyliğini de kapsamak üzere, Anadolu'nun Fırat nehrinin batısında kalan kesimi Osmanlı topraklarına katıldı; Bosna ve Mora dâhil, ama Belgrad hariç olmak üzere, Balkanlar'ın Tuna ve Sava nehirlerinin güneyinde kalan kesimi imparatorluk içine alındı; Boğdan ve Kırım Hanlığı birer tâbi devlet haline getirildi. II. Mehmed'in yönetimi sırasında Osmanlı idari, sosyal ve ekonomik kurumları tam anlamıyla olgunluk kazandı.

Dönemin önemli uluslararası meselelerinden biri Balkanlar'ın batı kesimi üzerinde Venedik'le rekabetti ve bu çekişme bir dizi savaşa yol açtı. 1460–1479 arasındaki savaş Arnavut prensi İskender Bey'in (Cerc Kastrioti) Osmanlılara karşı ayaklanmasıyla çaktı. Doğu Anadolu ve İran'daki Türkmen Akkoyunlu devletinin hükümdarı Uzun Hasan da Venedik'le işbirliği yaparak, imparatorluğa doğudan saldırdı. II. Mehmed hemen harekete geçerek Başkent (Otlukbeli) Muharebesi'nde (11 Ağustos 1473) Uzun Hasan'ı yendi. Sonunda Osmanlı-Venedik barış antlaşmasıyla (25 Ocak 1479) Balkanlar'ın Güney Adriyatik kıyıları Dıraç ve Bar dışında Osmanlı yönetimine girdi.

Anlaşıldığı kadarıyla II. Mehmed İtalyan yarımadasına yönelik bir sefer tasarlamaktaydı; ama ani ölümü (3 Mayıs 1481) Osmanlı yayılcılığında bir duraklamayı getirdi. Balkan ve Anadolu seferleri için gerekli kaynağın aşırı vergilerle ve başka sert önlemlerle sağlanması halkın yanı sıra yönetici çevrelerde de hoşnutsuzluk yaratmıştı. Mehmed'in oğlu II. Bayezid'le (hd 1481–1512) birlikte sadece sınırlı savaşların yürütüldüğü nispeten barışçıl bir döneme girildi.

Bu dönemin önemli bir siyasi gelişmesi İran'da Şah İsmail'in (hd 1500–1524) yönettiği Safevi devletinin ortaya çıkışıydı. Bu yeni militan Şii devletinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkmenleri kışkırtması 1511'te Batı Anadolu'da Şahkulu İsyanı olarak bilinen bir iç savaşa yol açtı. Bu isyan ancak büyük güçle bastırılabilirdi.

I. Selim'in ("Yavuz", hd 1512–1520) babası II. Bayezid'i tahttan çekilmeye zorlamasıyla Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başladı. Bu hükümdara acımasız bir otokrat olmasından dolayı "Yavuz Sultan" lakabı takıldı. Onun yönetiminde bütün Türkmen başkaldırıları en sert önlemlerle bastırıldı ve Şah İsmail'in destekçileri ülkeden kaçmak zorunda kaldı.

Selim nispeten kısa padişahlığı sırasında Osmanlı devletini dönemin tek büyük İslam imparatorluğuna dönüştürdü. İlk hamlesi Safevi İran'ına yönelikti; Şah İsmail'i Çaldıran Muharebesi'nde (23 Ağustos 1514) yendi ve Kürdistan, Azerbaycan ve Batı İran'ı işgal etti. Ardından Memlûk Sultanlığı'na saldırdı ve Memlûk ordularını Mercidabık (Halep, 24 Ağustos 1516) ve Ridaniye (Kahire, 22 Ocak 1517) muharebelerinde bozguna uğrattı. Memlûk topraklarının fethiyle Suriye, Cebel-i Lübnan, Filistin, Mısır ve Hicaz bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'na katılmış oldu. Klasik İslam uygarlığının beşiğini oluşturan ve kutsal şehirler Mekke, Medine ve Kudüs'ü de içine alan bütün bu topraklarda Osmanlılar İslam'ın koruyucusu rolünü üstlendi; padişah hâdimu haremeynüş-şerîfeyn ("kutsal melcelerin hizmetkârı") unvanını benimsedi. Bu gelişmeler dünyada başta gelen İslam gücü olarak Osmanlı devletinin dinî kimliğini sağlamlaştırdı. Osmanlılar jeostratejik bakımdan bütün Doğu Akdeniz havzasının yanı sıra Kızıldeniz'i denetim altına aldı ve Osmanlı nüfuz alanı ta Hint Okyanusu'na kadar ulaşmaya başladı.

I. Süleyman ("Kanuni", hd 1520–1566) Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya gücü konumunu pekiştirdi. Onun döneminde Rodos, Belgrad ve Macaristan'ın büyük bölümü Osmanlı yönetimine girdi. Osmanlılar 1529'da Viyana'yı kuşattı. Doğuda Irak, Van ve Gürcistan ilhak edildi. Kuzey Afrika'da Cezayir ve Trablus Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı seferleri Güney Fransa'daki Nice'ten Hindistan'daki Diu'ya kadar uzanan bir alana yayıldı. Osmanlı kaptanıderyası Barbaros Hayreddin Paşa Preveze Deniz Savaşı'nda (28 Eylül 1538) Andrea Doria komutasındaki bir Haçlı donanmasını yenerek, Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü sağladı.

Bu dönemde imparatorluğun uluslararası durumunu Habsburg İmparatorluğu'yla ve İran'la ilişkileri belirledi. Habsburg imparatoru V. Karl'ın (Şarlken) Macar toprakları üzerinde hak iddia etmesi bir dizi savaşa yol açtı. Osmanlılar Fransa'yla ortak düşmana karşı bir ittifaka girdi ve Fransızlarla birlikte deniz seferleri düzenledi. Osmanlıların 1521–1555 arasındaki baskısı Karl'ın Orta Avrupa'daki Protestan hükümdarlara tavizler vermesini ve zamanla Protestanlığı resmen tanımasını zorunlu kıldı.

Öte yandan, Habsburgların İran'la diplomatik ilişki kurması, Osmanlıları iki cephede savaşma açmazıyla karşı karşıya bıraktı. Süleyman böyle bir olasılığın önüne geçmek için elinden geleni yaparak, İran'la çatışmaya sadece Habsburglarla barış dönemlerinde girdi. İran'la bir dizi savaştan sonra, Amasya Barışı (29 Mayıs 1555) kesin bir sınır çizilmesini sağladı ve Irak'taki Osmanlı denetimi sağlamlaştı.

I. Süleyman'ın oğlu II. Selim ("Sarhoş", hd 1566–1574) becerikli sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın yardımıyla babasının yayılma politikasını sürdürdü. Döneminin başlıca olayları Sakız, Kıbrıs ve Tunus

fetihleriydi. Osmanlıların stratejik bakımdan önemli Kıbrıs adasını Venedik'ten alması üzerine, Hıristiyan devletler bir Kutsal İttifak oluşturdu ve İnebahtı Deniz Savaşı'nda (7 Ekim 1571) Osmanlı donanmasını yendi. Bu yenilgi stratejik bir önem taşımamakla birlikte, Akdeniz'deki Osmanlı deniz kuvvetlerinin gittikçe saldırıya açık hale geldiğini gösterdi.

III. Murad (1574–1595), III. Mehmed (1595–1603) ve I. Ahmed (1603–1617) dönemlerinde Osmanlı yayılmacılığı doruğa ulaştı ve belirli iç sorunlar açığa çıktı. İran'la (1578–1590; 1603–1612; 1615–1619) ve Habsburglarla (1593–1606) uzun ve yorucu savaşlar Osmanlı malî kaynaklarını tüketmişti. Bazen iki cephede yürütülen bu savaşlar, diplomatik kayıplara yol açtı ve önemli toprak kazanımları sağlamadı. Örneğin, Zitvatorok Barışı (1606) Osmanlıların Habsburglar üzerindeki egemen konumunu sona erdirdi. Bu savaşlar imparatorluk içinde yapısal değişikliklere ve karışıklıklara da neden oldu.

Orta Avrupa'daki savaşlar geleneksel sipahilerin ateşli silahlar karşısındaki etkisizliğini açıkça ortaya koydu. Yeniçeri ve sekban sayısının artırmak için alınan önlemler siyasette padişahın gücünün zayıflaması, idarede ademi merkezileşme ve Osmanlı ekonomisinde parasallaşma yönünde kalıcı sonuçlar doğurdu. Ayrıca, Yeniçeri-sekban çekişmesi (özü itibarıyla yönetici askeriye ve yönetilen reâyâ mensupları arasında bir çekişme) kırsal kesimde karışıklıklara yol açtı. Yeniçerilerin özellikle II. Osman'ı (hd 1618–1622) idam ettikten sonra payitahtta hâkim güç konumuna ulaşması üzerine, Anadolu'daki sekbanlar âsi valilerin öncülüğünde İstanbul'a başkaldırdılar. Osmanlı hükümeti Anadolu'nun geniş bölgelerini denetleyemez hale geldi.

17. yüzyılın bir dizi zayıf hükümdarı içinde sadece IV. Murad (hd 1623–1640) kendi başına politikalar belirleyebildi. Tahta 11 yaşında çıktığında, Yeniçerilerle işbirliği içindeki annesi Kösem Sultan'ın denetimi altındaydı. Yeniçeri hâkimiyetini ve annesinin nüfuzunu kırarak kendi yönetimini kurmayı ancak dokuz yıl sonra, 1632'de başarabildi. Yeniçerilerin kendi şahsına sadakatini elde etti ve payitahtta asayiş sağlamak için sert yöntemlere başvurdu. Ardından Bağdat'ı 1625'te ele geçirmiş olan İran'a karşı seferlere girişti. Bu arada Anadolu'da sekbanlarla yakın ilişkileri olan idarecileri tasfiyeye yönelik acımasız önlemler aldı. İran'ın elindeki Erivan (Revan) şehrini 1635'te ele geçirdi ve 1639'da Bağdat'ı geri aldı. Murad'ın erken ölümüyle ülke içindeki dehşet dönemi sona erdi ve Anadolu'ya huzur geldi.

Sonraki padişahlar İbrahim ("Deli", hd 1640–1648), IV. Mehmed ("Avcı", hd 1648–1687), II. Süleyman (hd 1687–1691) ve II. Ahmed (hd 1691–1695) kendi hükümetlerine söz geçiremediler. İbrahim'in evhamlı ve dengesiz karakteri annesi Kösem Sultan'ın, Saray görevlilerinin ve Yeniçerilerin payitahtta siyasi denetimi tekrar ele geçirmelerine ve imparatorluğu diledikleri gibi yönetmelerine fırsat verdi. Bu padişahın tahttan indirilmesinin ardından, siyasi hizipler ve Saray grupları arasındaki iktidar mücadelesi İstanbul'da anarşiye yol açtı. Yeni padişah IV. Mehmed henüz yedi yaşındaydı ve olayları denetim altına alabilecek durumda değildi.

Sekiz yıl süren bu karışıklık hali 1656'da sadrazamlığa atanan Köprülü Mehmed Paşa tarafından sona erdirildi. O sırada Venedik donanması Osmanlıları Girit'in fethinden caydırmak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almıştı. Bu ablukayla Osmanlı payitahtının Akdeniz'le su yolu bağlantısı kesilmişti. Yeni sadrazamın ilk işi Venedik donanmasını alt etmek ve İstanbul'a ulaşımı sağlayan güney deniz yolunu güvence altına almak oldu. Sonraki adımları ise payitahtta huzuru bozan Yeniçeri komutanlarının tasfiye edilmesi, Erdel üzerindeki Osmanlı hegemonyasının yeniden sağlanması ve Anadolu'daki isyanların bastırılması oldu. Köprülü Mehmed Paşa imparatorluk içinde merkezî otoriteyi tekrar sağlamak için IV. Murad'ın politikalarını andıran son derece sert önlemlere başvurdu.

Onun ölümünden (1661) sonra, oğlu Köprülü Fazıl Ahmed Paşa sadrazamlığa atandı. Görev döneminde Orta Avrupa'daki Osmanlı sınırlarını istikrara kavuşturan (1664), Girit'i (1669) ve Podolya'daki Kamaniçe'yi (Batı Ukrayna, 1672) ele geçiren Fazıl Ahmed Paşa'nın 1676'da ölmesi üzerine, Köprülü Mehmed Paşa'nın evlatlığı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadrazam oldu.

Kara Mustafa Paşa'nın Viyana'yı (1683) ele geçirme girişimi, Orta Avrupa'daki Osmanlı varlığının sona ermesini getirdi. Yeterli hazırlık yapılmadan girilen Viyana kuşatması Habsburglar, Lehistan, Venedik ve Rusya'dan oluşan bir Kutsal İttifak kurulmasına fırsat sağladı. Bu koalisyona 1683'ten 1699'a kadar süren uzun bir savaş döneminde Osmanlıları yenerek Macaristan, Erdel ve Mora'dan çıkarmayı başardı. Karlofça Antlaşması (26 Ocak 1699) Osmanlıların hatırı sayılır toprağı Hıristiyan devletlere bıraktığı ilk uluslararası anlaşma oldu. Osmanlı İmparatorluğu bir daha Avrupa'da topraklarını genişletemedi.

17. yüzyılda olduğu gibi, 18. yüzyıl padişahları II. Mustafa (hd 1695–1703), III. Ahmed (hd 1703–1730), I. Mahmud (hd 1730–1754), III. Osman (hd 1754–1757), III. Mustafa (hd 1757–1774) ve I. Abdülhamid (hd 1774–1789) gerçek anlamda otokrat değildi. 18. yüzyıla damga vuran sadrazamlardı. Aynı yüzyılın başka bir özelliği taşrada kimi zaman bir eyaletin tamamına hâkim olan büyük âyân ailelerinin ortaya çıkışıydı. Bu yüzyılda iki padişah Yeniçeriler tarafından tahttan indirildi: 1703 İsyanı ve

Patrona Halil İsyamı (1730). Birinci isyan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin siyasi hâkimiyetine ve II. Mustafa'nın ona kişisel bağımlılığına tepki olarak patlak verdi. Patrona Halil İsyamı'nın sebebi ise Sadrazam İbrahim Paşa ve yakın çevresinin akraba iltimasının ve aşırı lüks yaşam tarzının doğudaki İran saldırılarına karşılık vermedeki aczle birleşmesinin halk arasında yarattığı hoşnutsuzluktu. Osmanlıların 18. yüzyıldaki uluslararası ilişkilerini Rusya, Avusturya, Venedik ve İran'la savaşlar belirledi. Bu yüzyılın sonuna doğru, Ruslar Karadeniz'e sızdı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı için büyük bir tehdit kaynağına dönüştü.

Kuzey Savaşı sırasında İsveç kralı XII. Karl (Demirbaş Şarl) Poltava Muharebesi'nde (1709) Ruslara yenilince, Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kaldı. Rusların iade edilmesi yönündeki talebinin Osmanlı yönetimince reddedilmesi bir Rus-Osmanlı Savaşı'na yol açtı. Büyük Petro komutasındaki Rus ordusu Prut nehri kıyısında Osmanlı birliklerince kuşatıldı (1711). Ruslar barış istediler ve İstanbul Antlaşması'yla (1700) elde etmiş oldukları Azak kalesinden vazgeçtiler.

Ruslar karşısındaki bu zaferin ardından, Osmanlılar Karlofça Antlaşması'yla Venedik'e bırakılmış olan Mora'yı geri almaya çalıştılar. Osmanlı birlikleri Mora yarımadasına saldırdı (1714) ve Venediklileri püskürttü. Bunun üzerine Avusturya Osmanlı devletine savaş açtı (1716). Osmanlılar yenilgiye uğradı ve Belgrad Avusturyalılara kaptırıldı (1717). Pasarofça Antlaşması'yla (1718) Mora'daki Osmanlı yönetimi tanındı, ama Sırbistan ve Temeşvar Avusturyalılara bırakıldı. Doğuda ise Osmanlılar İran'a saldırmak için bir fırsat gördü; Afganlar Safevi hanedanını bertaraf etmişti ve ülkede bir iç kavga (1722–1723) vardı. İran topraklarına giren Osmanlı orduları Azerbaycan'ı ve asıl İran'ın batı kesimini işgal etti. Ama Nadir Ali öncülüğünde toparlanan İranlılar Osmanlı işgaline giren bütün toprakları geri almayı başardı (1733). İran şahı olarak başa geçen Nadir Ali'nin 1743'te Bağdat ve Musul'a yönelik saldırısı sonuçsuz kaldı. Daha sonra giriştiği Kars seferinde (1744–1745) ise Osmanlıları yendi. İran'la varılan barış (1746) IV. Murad döneminde belirlenmiş sınırları (1639) teyit etti.

Rusya 1736'da Karadeniz'e giriş yolu elde etme niyetiyle Kırım Hanlığı'na ve Besarabya'ya saldırdı. Kısa bir süre sonra, Habsburg birlikleri Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'a girerek, Bosna, Niş ve Kuzey Bulgaristan üzerine yürüdü. Ama Kırım'da Ruslar, Balkanlar'da da Avusturyalılar yenilgiye uğrattı. Ruslar 1738'de Kırım ve Bender'e (Boğdan) ikinci kez saldırdı, ama yine başarısız oldu. Bu arada Avusturyalılara karşı bir saldırıya geçen Osmanlı ordusu sonunda Sırbistan ve Belgrad'ı geri aldı (1739). Habsburglarla ve Rusya'yla imzalanan Belgrad Antlaşması'nda (4 Eylül 1739) Osmanlı toprak kazanımları tanındı.

Lehistan tahtının veraseti konusundaki anlaşmazlıktan çıkan 1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı, Osmanlılar açısından felâketle sonuçlandı ve geniş çaplı siyasi neticeler doğurdu. Bu uzun süreli çatışma sırasında Rus Baltık filosu Doğu Akdeniz'e girdi ve Osmanlı donanmasını Çeşme'de yaktı (1770); Ruslar Mora'da bir Yunan isyanı başlattı (1770), Kırım ve bitişindeki Karadeniz kıyılarını işgal etti (1771) ve güneyde Bulgaristan'a kadar ulaştı (1774). Küçük Kaynarca Antlaşması'nın (21 Temmuz 1774) başlıca maddeleri Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığının kabul edilmesi, Karadeniz'in kuzey kıyılarının Rusya'ya bırakılması, Kafkasya'daki Rus nüfuzu alanının genişlemesi, Rus ticaret gemilerine Karadeniz limanlarına giriş serbestliği verilmesi ve Rusya'nın Eflâk, Boğdan ve Ege adalarındaki Ortodoks halkların hâmisi olarak tanınmasıydı.

Bu savaş Rusya'nın Osmanlılar karşısındaki askerî üstünlüğünün yanı sıra, Osmanlı tebaası Ortodoks halkların hâmisi sıfatıyla Balkanlar üzerinde hâkimiyet kurma peşinde olduğunu açıkça gösterdi. Osmanlı devletinin aczini gören Balkan Hıristiyanları Rusya'ya ayrılıkçı gayelerin bir destekçisi olarak bakmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu artık Doğu Avrupa'da büyük bir devlet olmaktan çıktı.

Osmanlıların Kırım'ı geri alma umuduyla Rusya'ya 1786'da açtığı savaş yeni toprak kayıplarıyla sonuçlandı. Yayılmak için bir fırsat bulan Avusturyalılar Bosna, Kuzey Bulgaristan ve Boğdan'a saldırdı; ama Habsburg topraklarına püskürtüldü. Ruslar ise hem Besarabya'da, hem de Kuzey Kafkasya'da Osmanlıları yendi (1788–1790). Avusturya ve Rusya Fransız Devrimi'nin Avrupa'daki etkilerinden endişe ettiği için, 1791'de bütün taraflar barışa yöneldi ve ertesi yıl savaş tamamen sona erdi. Osmanlı-Habsburg Zıştovi Barışı'yla (1791) önceki sınırlar korunurken, Yaş Barışı'yla (1792) Ruslar Besarabya'yı elde etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1792'den dağılmasına kadar geçen tarihini geniş çapta büyük devletlerin (İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya) Osmanlı topraklarını denetim altına almak için yürüttüğü diplomasi ve mücadele, buna mukabil söz konusu emellere karşı koymaya yönelik Osmanlı taktikleri belirledi. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak üzere idare ve orduyu güçlendirmeyi amaçlayan Osmanlı reform önlemleri bu çerçevede ele alınmalıdır. Dönemin başka bir özelliği Gayrimüslim halkların (Rum, Sırp, Bulgar, Ermeni) ve Türk olmayan Müslüman halkların (Arnavut, Arap) büyük devletlerce bir ölçüde desteklenen milliyetçi hareketlerinin

açığa çıkmasıydı. Osmanlı reformlarının önemli ölçüde tebaa halklar arasında devletin meşruiyetini güçlendirmeye yönelik olması şaşırtıcı değildi.

III. Mustafa'nın oğlu III. Selim (hd 1789–1807) Osmanlı ordularındaki genel bozukluğun ve imparatorluğun Hıristiyan Avrupa karşısındaki zayıflığının farkındaydı. Gerçi daha önce orduyu güçlendirmek için adımlar atılmıştı; ama Selim ve bazı danışmanları daha kapsamlı kurumsal reformlara girişme gereğini kavramıştır.

Orduyu modernleştirmek, idari sistemi ve ekonomik yapıyı düzeltmek amacıyla 1792–1807 arasında Nizâm-ı Cedid reformlarına girişildi. Avrupa anlayışı doğrultusunda alternatif bir ordu oluşturuldu, örgütlendi ve eğitildi. Ama Yeniçeri Ocağı'nın dağıtılmasından endişen duyan ve iktidarın padişahta merkezileşmesinde çıkarı bozulan Yeniçerilerin, ilmiye ve bürokrasi içindeki bazı çevrelerin kıskırttığı bir isyan sonunda Selim tahttan indirildi.

Onun ardılı IV. Mustafa (hd 1807–1808) muhafazakârlığın bir savunucusuydu. Ama başını Alemdâr Mustafa Paşa'nın çektiği reform destekçileri IV. Mustafa'yı tahttan indirip yerine küçük kardeşi II. Mahmud'u ("Adli", hd 1808–1839) geçirdi. Muhafazakârların hâlâ güçlü olmasına karşın, II. Mahmud 1810–1822 arasında yerel âyân iktidarını asgari düzeye indirmeyi ve merkezî otoriteyi geri getirmeyi başardı. Kapsamlı yapısal değişikliklerin önü ise ancak merkezileştirme reformlarına karşı bir siper oluşturan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla açılabilirdi; bu fırsat 1826'da Yeniçerilerin Yunanlı âsiler karşısında etkisiz kalmasıyla ortaya çıktı.

II. Mahmud dönemi bir dizi felâkete sahne oldu. 1806–1812 Rus-Osmanlı Savaşı Besarabya'nın tamamen elden çıkmasına ve Sırbistan'ın kısmi özerklik kazanmasına yol açtı. Yunan kurtuluş savaşı (1821–1829) Yunanistan'ın bağımsızlığıyla sonuçlandı. Yunan bağımsızlığını güvence altına alan 1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı ayrıca Sırbistan'ın daha geniş özerkliğe kavuşmasını ve Rusya'nın Kafkasya'da yeni topraklar kazanmasını sağladı. Âsi Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile Bâbüâli arasındaki iki savaş (1830–1833, 1839) Mısır'ın yarı-bağımsızlığına neden oldu. Öte yandan, modern bir devlet yapısı kurma yönündeki ilk adımları Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (3 Kasım 1839) izledi.

II. Mahmud'dan sonra tahta oğulları Abdülmecid (hd 1839–1861) ve Abdülaziz (hd 1861–1876) başa geçti. 1839–1871 arasındaki dönem başında Mustafa Reşid Paşa (1800–1858), Âli Paşa (1815–1871) ve Fuad Paşa'nın (1815–1869) bulunduğu Bâbüâli bürokrasisinin hâkimiyetine sahne oldu. Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Osmanlılar Büyük Britanya'yla yakınlaştı; ama Kırım Savaşı (1853–1856) ve ardından Âli Paşa'nın ölümüne kadar süren dönem payitahtta daha geniş Fransız diplomatik nüfuzunu getirdi. İlk başta Filistin'de kutsal yerler sorunu üzerine Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çıkan Kırım Savaşı, Fransa ve Büyük Britanya'yı Osmanlı tarafında yer almaya yöneltti. Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ve Islahat Fermanı sayesinde, Osmanlılar Avrupa Uyumu'nun bir parçası olarak tanındı.

Bâbüâli bürokrasisinin hegemonyası otoriter olmakla birlikte, idari mekanizmanın nispeten düzgün işlemesini sağladı. Fakat Âli Paşa'nın ölümünden (1871) sonra, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa (1818–1883) padişah mutlakiyetçiliğini Abdülaziz'in şahsında canlandırmaya çalıştı. Ama bu girişimler sadece imparatorluk içinde genel kargaşaya ve siyasi istikrarsızlığa yol açtı.

Çalışmalarını 1865'ten beri yürüten Yeni Osmanlılar adlı muhalefet hareketinin amacı anayasal parlamenter yönetime geçişi (meşrutiyet) sağlamaktı. Bu hareketin mensupları 1873–1876 arasında uzak vilâyetlere sürüldü. Ama parlamenter rejimin imparatorluk için her derde deva bir çare olduğuna inanan Midhat Paşa, orduyla ve medrese talebeleriyle işbirliği içinde bir darbe düzenleyerek, Abdülaziz'i tahttan indirip yerine V. Murad'ı (hd 1876) geçirmeyi başardı. Ne var ki yeni padişah cülusun akabinde ağır bir sinir krizi geçirerek iş göremez oldu. Bunun üzerine V. Murad'ın yerine küçük kardeşi II. Abdülhamid (hd 1876–1909) tahta oturdu. Midhat Paşa ve Yeni Osmanlılar ilk Osmanlı anayasasını (*Kanun-i Esasî*) hazırladı ve Meclis-i Mebusân adıyla ilk Osmanlı parlamentosunu topladı. Birinci Meşrutiyet Dönemi olarak bilinen ve 1877'de başlayan bu parlamenter deney 1878'de II. Abdülhamid'in meclisi dağıtmasıyla son buldu; meclis ancak 1908'de yeniden toplanacaktı.

İlk anayasal yönetim deneyine oldukça elverişsiz iç ve dış koşullarda girişilmişti; Osmanlı devletinin iflâsı ve moratoryum (*tenzil-i faiz*, 1875) ilanı; Hersek'te Slav isyanı (1875), Bulgar isyanı (1876) ve Osmanlı-Sırp Savaşı (1875–1876); 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı; ardından batıda Bulgaristan, Bosna, Tesalya ve Kıbrıs'ın, doğuda da Kars ve Batum'un kaybedilmesini getiren Berlin Kongresi (1878). Bu kritik olaylar Abdülhamid'e padişah otokrasisini yeniden kurma ve içte bağımsız siyasi faaliyetleri yasaklama fırsatını verdi.

Abdülhamid'in polis rejimine karşı mücadele eden başlıca muhalefet odakları Jön Türkler ve Ermeni milliyetçi komiteleriydi. Jön Türk hareketi Türk kökenlilerin yanı sıra Türk olmayan bazı milliyetlerin (Araplar, Arnavutlar) mensuplarını da kapsayan çeşitli gizli gruplardan oluşmaktaydı. Hepsinin meşrutiyet düzenine dönüş gibi ortak bir hedefte buluşmasına karşın, aralarında belli başlı siyasi meseleler konusunda

bir mutabakat yoktu. Birinci Jön Türk Kongresi (Paris, 4–9 Şubat 1902) imparatorluk içinde ademi merkezî bir siyasi sisteme geçmek isteyenler ile merkezileşmeden yana olanlar arasında köklü bir ayrılığa yol açtı. Esas olarak Türk olmayan muhaliflerden ve Prens Sabahaddin (1878–1948) gibi Türk liberallerinden oluşan birinci kesim, II. Abdülhamid’i tahttan indirmek için dış askerî müdahalenin gereğine inanmaktaydı. Ahmed Rıza’nın (1859–1930) temsil ettiği ikinci kesim her türlü dış müdahaleye karşıydı. Bu gruplar içinde, 1906’dan sonra Ahmed Rıza’nın başında bulunduğu Terakki ve İttihat Cemiyeti (1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti [İTC] oldu), genç subaylar arasında destek buldu ve II. Abdülhamid’i 1908’de Meclis-i Mebusân’ı yeniden toplamaya zorladı.

Ermenilerin hedefi Anadolu’da özerklik kazanmak ya da bağımsız bir devlet kurmaktı. Abdülhamid rejimi Orta ve Doğu Anadolu’da gittikçe artan milliyetçi faaliyetlerinin önüne geçmek için yerine göre Türk halkını ve yerel Kürt aşiretlerini Ermenilere karşı kullandı. Ermeni topluluklarına karşı 1894–1896’da girişilen katliamlar bu politikanın bir sonucuydu.

1908’deki Jön Türk Devrimi’yle bir siyasi çoğulculuk dönemine girildi. Devrimin motor gücü konumundaki İTC’nin Kasım 1908’deki ilk Meclis-i Mebusân seçimlerinde belirgin bir siyasi avantaj elde etmesine karşın, imparatorluğun gelecekteki yapısına ilişkin anlaşmazlıklar muhalefet partilerini doğurdu.

Bu partilerden Ahrâr Fırkası Prens Sabahaddin’e yakinken, Mutedil Hürriyetperverân Fırkası çeper vilâyetlerindeki aşiret reislerinin feodal çıkarlarını temsil etmekteydi. Buna karşılık, ilmiye sınıfına dayanan Ahâli Fırkası ve Osmanlı Demokrat Fırkası 1945 sonrasında moda kavram olacak olan sosyal demokrasi ideallerine benzerlikler arz ediyordu. Ancak İTC hükümetini zorlayan ilk ciddi muhalefet, İTC’nin gittikçe otoriterleşme eğilimine bir tepki olarak ortaya çıkan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti’nden geldi. Bu örgüt Ahrâr Fırkası’yla birlikte 1909’da 31 Mart İsyanı’nı başlattı, ama Selanik’ten gelen ordu birliklerince bastırıldı.

İTC bu isyanı bastırmayı II. Abdülhamid’i tahttan indirmek ve kardeşi V. Mehmed Reşad’ı (hd 1909–1818) tahta çıkarmak için vesile olarak kullandı. İsyanı bastıran ordu komutanı Mahmud Şevket Paşa’nın desteğini arkasına alarak, imparatorluk payitahtındaki denetimini güçlendirdi. Tek tek muhalefet partilerinin seçimlerde İTC’yle yarışamayacağını ortaya çıkması üzerine, bazı partiler bir araya gelerek Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nı (HİF) kurdu. Ne var ki, İTC ve HİF arasındaki kavgalar imparatorlukta siyasi istikrarsızlığa yol açtı; bu durum İtalya’yı ve Balkan devletlerini Osmanlı topraklarına saldırmak için cesaretlendirdi.

Jön Türk Devrimi imparatorluğun geleceği konusundaki yüksek beklentiler yaratmasına karşın, sonraki olaylar dağılma sürecinin durmadığını ortaya koydu. İkinci Meşrutiyet Dönemi’nin (1908–1918) ilk ayları Bosna, Bulgaristan ve Girit’in tamamen kopmasına sahne oldu. Arnavutluk, Güney Suriye ve Yemen’deki isyanlar (1910–1911) bastırılmadı. İtalya şimdiki Libya’yı oluşturan Trablusgarp vilâyetini ve Bingazi sancağını işgal etti (1911–1912). Balkan Savaşları (1912–1913) Osmanlıların Edirne ve Doğu Trakya dışındaki bütün Balkan topraklarından çekilmesiyle sonuçlandı. Bu olaylar kendisini Türk halkının başlıca temsilcisi sayan İTC’yi katılımcı bir siyasi sistemin beyhude olduğu kanısına yöneltti. 1913 darbesi Enver Paşa (1881–1922), Cemal Paşa (1872–1922) ve Talât Paşa (1874–1921) “üçlü”sünün hâkimiyetini sağladı. V. Mehmed sadece hükümet kararlarını onaylayan kukla bir kişilik olarak kaldı. HİF dâhil bütün muhalefet partileri sindirildi; medyaya sansür getirildi.

İmparatorluğun hızlanan dağılma süreci ve Osmanlıların baş düşmanı Rusya’nın Büyük Britanya ve Fransa’yla ittifakı, İTC’yi Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanında yer almak zorunda bıraktı. Bu kamplaşma Osmanlıların I. Dünya Savaşı’na girmesinde de etkili oldu. Osmanlıların çoğunlukla savunmaya dönük bir konumla Kafkasya, Çanakkale Boğazı, Irak ve Filistin’de çarpışması, imparatorluğun nihai çöküşünü önleyemedi. Savaş sırasında İTC’nin İtilaf kuvvetleriyle işbirliği yaptığından kuşkulandığı Anadolu Ermenileri ya toptan katledildi ya da zorla Anadolu’dan Suriye’ye tehcir edildi. Bu tehcir (1915) sırasında da gerçekleşen katliamlar ve ölümler, Anadolu’daki Ermeni halkının fiziksel imhasına yol açtı. Osmanlı devleti 30 Ekim 1918’de teslim olduğunda (*Mondros Mütarekesi*), Anadolu dışında bütün Osmanlı toprakları İtilaf devletlerince işgal edilmişti.

İtilaf devletlerinin Anadolu’yu paylaşma tasarısı daha sonra Sevr Antlaşması’nda (10 Ağustos 1920) ifadesini buldu. Yunanistan imparatorluğun zayıflığından yararlanarak Anadolu’yu istilaya başladı. Yeni padişah VI. Mehmed Vahideddin’in (hd 1918–1922) İtilaf devletlerinin baskılarına boyun eğmeye meyilli olması nedeniyle, genel durum Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa (1881–1938) öncülüğünde bir Türk milliyetçi hareketinin örgütlenmesini getirdi. Ankara’daki Türk hükümetinin içeride ve dışarıda tanınması, İstanbul’daki Osmanlı rejiminin önemini azalttı. Anadolu kuvvetlerinin Yunanlılar karşısındaki zaferi (*Başkumandanlık Meydan Savaşı*, 30 Ağustos 1922) Türkiye’de yeni bir devletin ortaya çıktığının simgesiydi. Düşman işbirlikçisi ilan edilen VI. Mehmed Türkiye’den kaçmak zorunda kaldı.

İmparatorluğun varlığını hukuken sona erdiren Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ve cumhuriyetin

resmen ilanı (29 Ekim 1923) Osmanlı devletinin dağılmasında son adımlar oldu. VI. Mehmed'in ardılı II. Abdülmecid (1922–1924) sadece manevi anlamı olan halife unvanını taşıdı ve halifeliğin 3 Mart 1924'te kaldırılması üzerine, ülkeden ayrılmak zorunda bırakıldı. Bu son önlem Türkiye'de Osmanlı hanedanının ve aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi tarihinin bitişi demektir.

Osmanlı Ekonomisi: Periferileşme ve Canlanma

Emperyal varoluş sürecindeki Osmanlı ekonomik tarihi kabaca üç ana dönem çerçevesinde ele alınabilir. Birinci dönem aynı alışverişin, takasın karakteristik olduğu, para akışının şehir ticaret merkezleriyle sınırlı kaldığı ve köylülerin az çok toprağa bağlı olduğu bir tarımsal sistemin ağır basmasıyla ayırt edilir. 16. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan ikinci dönemin ayırıcı özellikleri tarım sektöründe parasallaşmanın yayılması, iltizamın ağır basması ve toprağa bağlı köylülüğün ortadan kalkmasıdır. 19. yüzyıl başlarında girilen üçüncü dönemi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya pazarıyla bütünleşmesi, ekonomik liberalizm ve sanayi ülkelerinin Osmanlı pazarları üzerindeki hâkimiyeti belirler. Son kalıptan geç bir sapma, İTC'nin İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde izlediği *milli iktisat* politikasıdır.

Osmanlılar kuruluş evresinde Doğu Roma, yani Bizans'ın yanı sıra önceki Balkan krallıklarında geçerli eski tarım usullerini ve geleneklerini devralıp bünyelerine kattılar. 16. yüzyıldan önce Osmanlı topraklarının ayırt edici özellikleri düşük nüfus, az sayıda şehir merkezi, yönetici askerî sınıf ile vergi ödeyen ahali arasında belirgin bir statü ayrımı, tahıl yetiştirilen tarım arazileri üzerindeki devlet denetiminin yaygınlığı (*mirî arazi düzeni*) ve ekonomi konusunda patrimonyal bir yönetim anlayışıydı. Merkezî otorite kendisini halkı beslemekle yükümlü "kerîm devlet" olarak gördü. Üretim aşırı kârın mekruh sayıldığı geleneksel din anlayışı çerçevesine değerlendirilirdi. Devlet otoritesi tekelini tehdit edici özerk sosyal-siyasi grupların ortaya çıkmasını önleme yönündeki siyasi kaygı bu tutumu destekler nitelikteydi. Tarımdaki tımar sisteminin (yukarıda anlatılan) katılığı, rekabetin tekelci düzenlemelerle kısıtlandığı Osmanlı şehirlerindeki lonca yapısının sıklığıyla birleşti.

Bununla birlikte, imparatorluk dahilinde ticari yaşam yaygındı ve hatta bazı köyler ticaret ağının bir parçasıydı. Bursa, Amasya ve İstanbul gibi şehirler tanınmış ipek üretimi ve uluslararası ticaret merkezleriydi; bu şehirlerde Floransalı tüccar toplulukları vardı. Patrimonyal âdetler yüzünden, Osmanlılar devlet ekonomisi anlayışını edinmekten ve merkantilist politikalar izlemekten geri kaldılar. Ordu esas olarak tımarlarca beslenen sipahilerden oluştuğundan, devlet için bir malî yük oluşturmuyordu. Ayrıca, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Osmanlı fetihleri bir malî gelir kaynağı sağladı ve devlet hazinesini doldurmaya hizmet etti.

16. yüzyılın belki de en önemli yapısal değişimi nüfus artışıydı. Aynı dönemde şahıs ve vakıf arazileri devlet arazilerinin aleyhine genişledi. Bu süreçte köylüler daha bağımsızlaştı ve gittikçe sipahlere kafa tuttu; yönetici sınıf ile üretici kitleler arasındaki statü ayrımı katılığını yitirmeye başladı. Köylerden ayrılan çok sayıda köylü şehirlere göç edip medreselere girdi ya da paralı asker olup ateşli silahları kullanma becerisini edindi.

Yenidünya'dan Osmanlı topraklarına ucuz gümüş akışının artışı başka bir can alıcı yapısal gelişmeydi. Devletin para biriminin gümüş akçeye dayanması nedeniyle, bunun parasal değerindeki düşüş merkantilist Avrupa ile imparatorluk arasındaki ticarete açığı büyüttü. Fransa ve Britanya gibi önemli ticari güçlere tanınan kapitülasyonlar, mamûl mal ithalatının artmasını getirdi. Ucuz gümüşün varlığı enflasyonist sonuçlar doğurarak, devleti ve sipahiler gibi devlete bağlı kesimleri yoksullaştırdı. Sikke değerinin 1584–1586'da büyük çapta düşmesi payitahttaki Yeniçerilerin kanlı bir isyanına yol açtı.

Bu arada, 16. yüzyıl sonlarındaki nüfus artışı yeni arazilere dönük bir talep artışı getirirken, azledilen sipahiler yeni tımarlar yaratmanın bir aracı olarak fetihlere girişilmesi için yönetime baskı uyguladılar. Bu baskılar imparatorluğu İran'a (1578–1590 ve 1603–1612) ve Habsburglara (1592–1606) karşı bitkin düşürücü seferler açmaya zorladı. Ne var ki, fetih bir malî kaynak olarak kârlı olmaktan çıkmıştı. Avrupa cephesindeki savaşlar ateşli silahlarla donatılmış birlikler gerektirdiğinden, gittikçe işlevsizleşen sipahilerin yerine Yeniçerileri ve köylü kökenli paralı askerleri (levendler, sekbanlar) geçirme zorunluluğu doğdu. Nakit maaş verilen bu birliklerin hızla artması hazineye büyük bir malî yük getirdi. Dahası, barış dönemlerinde terhis edilen ve maaştan yoksun kalan levendlerin ve sekbanların köyleri, kasabaları ve şehirleri yağmalamaları taşrada bir asayişsizlik kaynağına dönüştü.

Hazır nakit para sağlamanın etkili yollarından biri iltizamdı. Daha önceleri iltizam sınırlı bir ölçüde uygulanırken, 16. yüzyıl sonlarında devlete ait tarım arazilerinde bu usulün yayılması fiilen tımar sisteminin iflâsına yol açtı. Bir ila üç yıllık kısa sürelerle arazi kiralayan mültezimler, köylüleri aşırıya varan bir derecede sömürdüler. Aynı dönemde mevcut vergiler çarpıcı biçimde yükseltildi ve bir dizi yeni vergi konuldu.

17.yüzyıl Celâli ayaklanmalarının yol açtığı sosyal altüst oluşla başladı; terhis edilmiş sipahiler, sekbanlar ve levendler kırsal kesime ve taşra şehirlerine dadandı. Celâli saldırılarının, mültezim zorbalıklarının ve aşırı yükseltelen vergileri ödeme güçlüğü'nün bir araya gelmesi, Anadolu ve Balkan köylülerini ücra yerlerde güvenliğe kavuşmak için köylerinden topluca kaçmaya zorladı. Bunun kısa vadedeki ekonomik sonucu tarımsal üretimde keskin bir düşüş oldu. Taşradaki genel asayişsizlik Küçük Buz Çağı'nın iklim koşullarıyla birleşince, Anadolu şehirlerindeki nüfusun gerilemesine ve genel ticaretin yanı sıra zanaat üretiminin düşmesine yol açtı.

İran savaşları yüzünden Osmanlı topraklarındaki ipek üretimi için gerekli hammadde ithalatının kesilmesi, Bursa ve Mora'daki ipek sanayilerini olumsuz etkiledi. Aynı dönemde iç pazarların alım gücündeki genel bir gerileme, ipekli dokumaların yanı sıra diğer mamûl mallara dönük talebi zayıflattı.

Ekonomik gerileme koşulları ticaretin ve zanaat üretiminin artmaya başladığı 17. yüzyıl ortalarına doğru tersine döndü. Ham yünlü dokumaların yanı sıra aba (kaba yünlü kumaş) üretiminde genel bir genişlemeyi gözlemlemek mümkündür. Fakat Osmanlı toprakları gittikçe ağırlıklı tarım ürünleri ihraç eder hale geldi. İzmir uluslararası ticarete dönük yeni bir liman olarak öne çıktı. Batı dokumalarının ithalatındaki artışa karşın, Osmanlı zanaat üretimi hâlâ Avrupa mallarıyla rekabet edebilecek durumdaydı. Genel Osmanlı ticaretinde uluslararası işlemlerin payı değer bakımından sınırlı düzeyde kaldı ve Osmanlı tüccarları özerk ticaret ağlarını korudular. Osmanlı ekonomisi hâlâ dünya ekonomisinin dışında olduğundan, içsel dinamizmini sürdürdü.

Temel Osmanlı para birimi akçenin değer istikrarını yitirmesi nedeniyle, Felemenk *thaler*'i (Osmanlıca *esedi kuruş*), İspanyol *real*'i (Osmanlıca *riyal kuruş*) ve Leh *isolette*'si (Osmanlıca *zolota*) gibi yabancı para birimleri iç pazarlara aktı. Bu durum yönetimin yine gümüş standardı temelinde kuruş birimine geçişle bir para reformuna giriştiği 1690'a kadar sürdü.

Kutsal İttifak'la (1683–1699) savaş sosyal karışıklıklar yarattı; devlet bir kez daha vergilerle halktan para sızdırma yoluna gitti ve kırsal kesimde güvenliğin genelde azalması köylü kitlelerini köylerinden kaçmaya zorladı. Bâbiâli tarımsal üretimi desteklemek, sosyal istikrarı güçlendirmek ve aynı zamanda nakit akışını sağlamak amacıyla, mültezimlere devlet arazilerini ömür boyu kiralama sistemini ("malikâne") uygulamaya koydu. Bu yöntem âyânların eyaletlerde yeni bir ekonomik ve sosyal güç olarak yükselişini teşvik etti. Bu gelişmeyle bağlantılı olarak, Makedonya ve Batı Anadolu gibi bölgelerde büyük çiftlikler ortaya çıktı ve Osmanlı tarımında ticarileşme arttı.

18.yüzyılda Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerine Fransa hâkim oldu. Osmanlı ihracatı pamuk, tütün ve yün gibi hammaddeleri kapsarken, ithalatı mamûl ürünlerden oluşmaktaydı. Bu arada Avrupa'yla ticarete uzmanlaşmış Osmanlı tüccarları içinde Gayrimüslimler öne çıktı. Çok sayıda tüccar imparatorluk sınırları içinde dokunulmazlık elde etmek ve kapitülasyonlardan yararlanmak için Avrupa pasaportları edindi. Buna karşılık, Osmanlı devleti yerel tüccarları yabancı rakiplerine karşı desteklemek için herhangi bir koruyucu önlem almadı. Bâbiâli yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı dış ticaret dengesini korumaya dönük bir politika izlemedi.

Koruyucu önlemler almaktan kaçınan Osmanlı devleti, bireylerin servet birikimine karşı kuşkucu tavrını da sürdürdü. Devletin özel mülkiyet dokunulmazlığı yönünde bir güvence vermemesi nedeniyle, zengin tüccarlar bile uzun süreli ticari işletmeler kuramadı. Mülkiyetle ilgili bir hukuki güvencenin yokluğu Osmanlı imalatının gelişimini olumsuz etkiledi. 1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı'na kadar, Osmanlı imalatı esas olarak devlet yatırımlarıyla genişledi. Cam, sabun, şeker, kâğıt, dokuma ve barut gibi malların üretimi için fabrikalar kuruldu. Ne var ki, yönetim mevcut lonca sisteminin bozulacağı endişesinden dolayı, özel şahısların büyük çaplı imalat girişimlerine yatırımda bulunmasına karşı güçlü bir güvensizlik beslemekteydi. Devletin patrimoniyal ekonomik bakış açısına sıkıca bağlı kalması ve merkantilizmin yararını kavrayamaması nedeniyle, ticari faaliyetlere dayalı sermaye birikimi imalat girişimlerine yönlendirilemedi.

1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı Osmanlı ekonomik tarihinde bir dönüm noktasını oluşturur. Savaşın doğrudan bir sonucu, Karadeniz'in Rus ticari faaliyetlerine açılması oldu. Fakat yenilgiyi Rusya ve Avusturya'yla bir dizi savaşın izlemesi Osmanlı maliyesine büyük bir darbe vurdu. Devlet olağanüstü vergilere başvurmak zorunda kaldı; başka bir önlem o zamana kadar nispeten kararlı olan kuruşun değerini düşürme yönündeki eski politikaya dönüştü. Bu arada, Osmanlı devletinin belirgin askerî zayıflığı âyânlara merkezî otorite karşısında özerklik için bastırma cesaretini verdi. Bunun bir sonucu olarak, taşra âyânları arasındaki iktidar mücadelelerinin yanı sıra Bâbiâli'nin yollarda güvenliği sağlayamaması iç ve dış ticareti aksattı; Balkan ve Anadolu şehirlerindeki birçok ticaret panayırı küçüldü ya da ortadan kalktı.

Öte yandan, Avrupa'yla genel Osmanlı ticareti 18.yüzyılın son çeyreğinde önemli ölçüde arttı. Bu artışa toplam ihracatta hammaddelerin, ithalatta ise mamûl malların oranında bir yükseliş eşlik etti. Aynı dönemde Osmanlı liman şehirlerinde Batılı tüccarların rolü büyük önem kazandı. Bununla birlikte, dünya

ticaretinin toplam hacmi içinde Osmanlı ticaretinin payı önemli ölçüde küçüldü; Akdeniz bölgesi dışında hızla genişleyen pazarlarda Osmanlı varlığı hiç yoktu. Osmanlıların Batı ticaretine gittikçe artan bağımlılığı Osmanlı ekonomisinin periferileşmesinin işaretiydi.

Osmanlı yönetici eliti merkantilizm anlayışını, dengeli ticaretin önemini, ayrıca Osmanlı tüccar sınıfını korumayı ancak 1774'ten sonra ciddi olarak düşünmeye başladı. III. Selim ve Sadrazam Halil Hâmid Paşa gibi idareciler tarımsal üretkenliği artırmaya yönelik politikaları destekledi, yerel tüccarlara ayrıcalıklar tanıdı, mamûl malların ithalatını azaltacak ve bu mallardan bazılarını üreten fabrikalar açılmasını sağlayacak önlemleri teşvik etti. Ne var ki, 1774–1839 arasındaki siyasi istikrarsızlık ve aralıksız savaşlar Osmanlı ekonomik yaşamında önemli bir dönüşüm gerçekleştirmenin önünde aşılmaz engeller oluşturdu.

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak ucuz İngiliz ürünlerinin istilası Osmanlı zanaat üretimine, özellikle de dokuma imalatına büyük bir darbe indirdi. Bu gelişmeye öteden beri loncaların ekonomik çıkarlarını temsil eden Yeniçeri Ocağı'nın yok edilmesi eşlik etti. Ardından 1838 tarihli İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşması uyarınca devlet tekellerinin ve lonca ayrıcalıklarının yasaklanması, yabancı tüccarlara Osmanlı pazarlarına girişte tam bir serbestlik sağladı. Osmanlı devleti fiilen liberal bir ekonomik politika izlemeye başladı.

Yakın dönemdeki araştırmalar Osmanlı pazarlarının dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin Osmanlı imalatında tam bir yıkıma yol açmadığını ortaya koymaktadır. Loncalar çerçevesindeki üretimin ciddi biçimde gerilemesine karşın, lonca sistemi dışındaki imalat sektörleri dış rekabete karşı dayanıklı çıktı. Çoğunlukla taşrada olan bu atölyeler ipekli dokumaların yanı sıra halılar, danteller, çeşitli örgüler gibi malları üretmekteydi. Üretim organizasyonunun çoğu kez aile ölçeğini aşmamasına karşın, böyle üretim birimleri yeni ama ucuz ve pratik Batı teknolojilerini benimsedi ve ürün fiyatlarını düşürdü. Söz konusu mallar hem iç, hem de dış pazarlara dönüktü.

Ne var ki, orduya ve bürokrasiye hizmet veren devlet işletmeleri bir yana bırakılırsa, büyük ölçekli üretim birimleri 1870'lere kadar hemen hiç yoktu. 19.yüzyılın son çeyreğinde İstanbul, Selanik, İzmir, Bursa ve Samsun gibi şehirlerde sınırlı kapsamda bir hafif sanayi ortaya çıktı; bu tür işletmeler un, makarna, bira ve sigara gibi malları üretmekteydi. Aşağı yukarı aynı sıralarda İstanbul, Selanik, Edirne, Bursa, Adana, Erzurum, Halep ve Cebel-i Lübnan gibi yerlerde dokuma atölyeleri yaygınlaştı.

Batı Avrupa'yla Osmanlı ticareti yüzyıl içinde genişlemeye devam etti. Başlıca ithalat kalemleri çeşitli dokumalar, pamuklu mallar, ayrıca buğday, un, şeker, çay, kahve ve pirinç gibi erzaklardı. İhracat kalemleri ise kuru üzüm, incir, haşhaş, tütün, post, ham yün, ham pamuk ve ham ipekti. Yegâne önemli mamûl ihracat kalemi halıydı. Bununla birlikte, Osmanlı dış ticareti iç ticaret hacmine kıyasla hâlâ düşük düzeydeydi. Yüzyılın birinci yarısında iç ticarete hâkim olan yabancı tüccarların yerini, yüzyılın ikinci yarısında gittikçe Gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının alması önemli bir gelişmeydi. Balkan vilâyetleri, Batı Anadolu, Kilikya ve Suriye'de demiryolu hatlarının yaygınlaşması bu bölgelerin dünya pazarına açılmasını teşvik etti.

Son yüzyılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan genel yapısal değişimleri kavramak için, coğrafi parametrelerin yanı sıra demografik parametreler de göz önünde tutulmalıdır. İmparatorluk 1800'de yaklaşık 26 milyonluk bir nüfusla 3 milyon kilometrekare dolayında bir alanı kapsamaktaydı. 1914'te ise yüzölçümü 1,4 milyon kilometrekareye, nüfusu yaklaşık 18,5 milyona inmişti. Bu rakamlar yüzyıl boyunca büyük çaplı toprak kayıplarına ve mutlak sayı açısından nüfus azalmasına karşın, genel nüfus yoğunluğunun bir ölçüde yükseldiğini göstermektedir. Bu da belirli bir nüfus artışı demektir. Yüzyılın başlarında âyânların siyasi gücünün kırılması, 1858 Arazi Kanunnamesi'nin yürürlüğe girmesi ve devlet zoruyla Anadolu ve Suriye'deki Türkmen ve Bedevi aşiretlerinin yerleşik yaşama geçmesi tarım arazilerinin ve üretimin genişlemesine büyük katkıda bulundu. 1890'larda Anadolu'da demiryollarının inşası Orta Anadolu buğdayının ihracatını geliştirdi. 1873–1896'taki küresel malî kriz dışında, dünya buğday fiyatlarının yükselmesi Osmanlı üreticilerine yaradı.

Gelgelelim, nüfus artışına rağmen, nispi nüfus yoğunluğu hâlâ oldukça düşüktü. Bunun bir sonucu olarak, tarımda yoğun üretim yöntemleri gelişmedi, tarım teknolojileri genelde ilkel yapıda kaldı ve işletme birimi başına üretkenlik düzeyi durgun bir seyir izledi. 20. yüzyıl başlarında Kanada ve Avustralya gibi buğday üreticisi yeni bölgelerin ortaya çıkışı, Osmanlı tarımının nispeten marjinalleşmesine yol açtı.

Bâbüâli 19.yüzyıl boyunca malî sıkıntılar çekti. Merkezileşmenin vergi gelirlerinde epeyce bir artış sağlamasına karşın, yeni devlet aygıtının ve yeni ordunun giderleri, şehir üst sınıflarındaki Batılı yaşam tarzı yüzünden lüks mal ithalatının artması ve ekonomik liberalleşmeden dolayı gümrük vergilerini yükseltmede güçlük çekilmesi Osmanlı maliyesini zor duruma düşürdü. 1844'teki para reformu istikrarlı bir kuruş, mecdiye ve altın lira sistemi yarattıysa da, hükümetin bir kamu finansmanı aracı olarak değer düşürme stratejilerine başvurma yolunu kesti. 1854'ten sonra uluslararası piyasalardan artan borçlanmaların sağladığı kaynaklar üretken sektörlerle yatırılmadı ve 1873'te küresel malî krizin

başlamısından kısa bir süre sonra, Bâbiâli borç faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etti (1875). Avrupa alacaklıların ve Osmanlı devletinin 1881’de kurduğu Düyûn-ı Umûmiye tarım arazilerinin, madenlerin ve limanların önemli bir kısmının idaresini üstlendi. Bu arazilerin ve işletmelerin gelirleri borç ödemelerine tahsis edildi. Borçların muntazam ödenmesi Bâbiâli’nin esas olarak Almanya ve Fransa’dan yeni krediler almasını sağladı.

Kırım Savaşı’nı izleyen yıllarda Osmanlı devlet elitinin bazı kesimlerinde müdahalecilik ve korumacılık yönünde güçlenen bir eğilim ortaya çıktı. Âli Paşa gibi Osmanlı devlet adamları kapitülasyonları kaldırmak için beyhude bir uğraşa girdi. Bâbiâli 1860’lardan itibaren Osmanlı imalatını korumaya dönük adımlar attı. Sanayi Islahat Şûrası 1867–1874 arasında Osmanlı loncalarını canlandıracak önlemleri benimsedi. Ne var ki, loncaları desteklemeye yönelik bu çabalar sonuçsuz kaldı.

Jön Türk Devrimi’nden sonra yeni rejim ilk başta liberal ekonomik ilkeleri destekledi. Fakat Balkan Savaşları ve İTC askerî diktatörlüğü, ekonomik politikalarda da Türk milliyetçiliği eğilimlerini güçlendirdi. Birçoğu yabancı pasaportlarla ve kapitülasyonlarla korunan yabancı, Levanten ve yerel Gayrimüslim tüccarların ve girişimcilerin güçlü varlığı, İTC tarafından Avrupa ülkelerine yarı-sömürge bağımlılığının bir sonucu olarak görüldü. Rumların ve Ermenilerin yanı sıra Levantenler 1913’ten itibaren sistematik müsaderelelere maruz kalırken, İTC rejimi Müslüman bir Türk burjuvazisinin ortaya çıkışını teşvik etti. I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine, Bâbiâli tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdı ve Friedrich List’in korumacılık fikirlerinden ilham alan “millî iktisat” politikasını sistematik biçimde uyguladı. Savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasına karşın, ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti benzer bir politikayı 1945’e kadar sürdürdü.

Osmanlı Uygarlığı

Osmanlılar son büyük Akdeniz İslam imparatorluğunu ve uygarlığını yarattı. Abbasiler ile Osmanlılar arasında antik Yunan dünyası ile Roma İmparatorluğu arasındaki benzer bir ilişkinin bulunduğu, yani birincisinin teorik bilimlere katkıda bulunduğu, ikincisinin ise pragmatik bir uygarlık olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Osmanlılar Abbasilerden devraldıkları bilimsel ve kültürel atılımlara esas olarak pragmatik katkılarda bulundular. Bu bakımdan Osmanlı yaratıcılığı çoğunlukla imparatorluğun örgütlenmesi ve idaresiyle yakından bağlantılı alanlarda karşımıza çıkar. İmparatorluğun parlak döneminde Osmanlı yönetici sınıfı, devleti ideal düzenin (“nizâm-ı âlem”) koruyucusu olarak görürdü; temelleri şeriata, kadim Yakındoğu ve Orta Asya siyasi geleneklerine dayanan normatif bir kavramdı bu. Osmanlı devleti dinin, adaletin ve refahın koruyucusu işlevini üstlendi.

Matematik, astronomi ve tıp gibi alanlardaki Osmanlı bilimsel atılımlarının esas olarak Osmanlı siyasi varoluşunun ilk iki yüz yılında, yani imparatorluğun kurumsal yapısının yerine oturduğu 15.yüzyıl ortalarından önce ortaya çıkmış olması dikkate değer bir noktadır. Bu, ilmiye sınıfında bürokratlaşmanın daha yeni başladığı ve Sünnî skolastik felsefesinin medrese hayatında henüz mutlak bir norm haline gelmediği bir dönemdi. Bazı Anadolu bilginleri köken itibarıyla diğer Türkmen beyliklerinden veya Kahire’yle (Memlûk Sultanlığı) ya da Semerkant’la (Orta Asya) yakın fikri bağlara sahipti. Kadızâde-i Rûmî (1337–1412), Ali Kuşçu (?–1474), Sinan Paşa (1440?–1486) ve Mirim Çelebi (?–1525) gibi astronomi bilginleri ve matematikçiler, Murad bin İshak (14.yüzyıl), Şeyh Cemâleddin Aksarayî (?–1388), Hacı Paşa (1334/35–1413?) ve Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali (1386–1468’den sonra) gibi hekimler bu erken dönemde yetişti.

16.yüzyıldan sonra doğa bilimleri ve matematikle deneysel, yani skolastiklikten uzak bir yaklaşımla uğraşan bilginlere tek tük rastlanır. Matematikte Matrakçı Nasuh (?–1564?) ve Ali bin Veli bin Hamza el-Magribi (?–1614) gibi, tıpta Davud bin Ömer el-Antakî (1511–99) ve Emir Çelebi (?–1638) gibi isimlerden söz edilebilir. Bu sayılanlar dışında, bilgiye ve bilime yaklaşım esas itibarıyla ansiklopedikti. Doğa bilimleri ve matematik İslam ilahiyatı bağlamında sınıflandırılırdı ve rasyonel bilimler İslam bilimleri ile birlikte manevî bilimler sayılırdı. Hocazâde Muslihiddin Mustafa’nın (?–1488) etkisi altında, Osmanlı medreseleri saf felsefi düşünceye kuşkuyla bakan İmam Gazali’in (1058–1111) ilahiyat yaklaşımını benimsedi. Bu gelişmenin Osmanlı ulema çevresinde kurgusal düşüncenin gelişmemesinin sebeplerinden birisini teşkil ettiği düşünülebilir. Osmanlı ansiklopedik bilginleri arasında Molla Fenarî (?–1430/31), Lutfî Tokadî (?–1494), Taşköprülüzâde İsmâeddin Ahmed (1495–1561), Kâtib Çelebi (1608–1656) ve İbrahim Hakkî Efendi (Erzurumlu) (1703–1780) gibi kişiler sayılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 16.yüzyılda Akdeniz havzasında, Asya ve Hint Okyanusu’nda askerî yayılması coğrafi bilimlerde ve haritacılıkta Osmanlı katkılarını getirdi. Pirî Reis (1470–1554) ve Seydî Ali Reis (1498?–1563) gibi denizcilerin deniz coğrafyası alanında dönemlerine göre hayli bilimsel eserler yazdıkları bilinmektedir. Pirî Reis özellikle Atlas Okyanusu’nu, Karayiplerde Antiller bölgesini ve Güney

Amerika'nın doğu kıyılarını gösteren meşhur dünya haritasıyla (1513) tanınır. Matrakçı Nasuh'un katkıları Anadolu ve Mezopotamya'nın ayrıntılı coğrafi tasvirlerine ve bu bölgelerdeki başlıca şehirlerin minyatür haritalarına dayanır. Seyyah Evliyâ Çelebi (1611–1682'den sonra) gördüğü yerlerin coğrafyası, tarihi ve kültürel gelenekleri üzerinde etraflı anlatımlarıyla döneminin bir antropoloğu sayılır. Bugün bile dilbilimciler bölgesel dillerin tarihsel gelişimini anlamak için onun *Seyahatnâme*'sinde Kafkasya gibi bölgelerle ilgili olarak aktardığı dil örneklerini incelemektedir.

Merkezî bir bürokratik imparatorluğun yönetici askerî sınıfına mensup olan çok sayıda âlim Sünni Hanefî fikhî konusunda sivrildi. Molla Fenârî, Molla Hüsrev (?–1480), Molla Gürânî (1416–1488), Kemal Paşazâde (1468–1534) ve Ebussuud Efendi (1490–1575) gibi âlimler Osmanlı devletinin emperyal çıkarlarını şeriatla bağdaştıran risaleler yazdılar ve bu doğrultuda fikhî tefsirlerinde bulundular. Bu çalışmalar modernlik öncesi dönemin diğer İslam devletlerinden hiç birinin ulaşamadığı zengin bir fikhî literatürünün gelişmesini sağladı. Ne var ki, ilahiyatı devlet çıkarlarıyla uyumlu hale getirme gayesi çoğu kez Şii kaynaklı ya da sofuca ayrı fikirlere tahammül göstermeyen ve gittikçe devlet-merkezli yapıya bürünen bir dinî katılığı da beraberinde getirdi.

Siyasi ve sosyal düzene ilişkin geleneksel Osmanlı anlayışı, devletin varoluş sebebini toplumun refahı çerçevesinde ele alırdı. Bu bağlamda vakıflar bayındırlık işlerinin ve hizmetlerinin kurulmasında ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynardı. Vakıflarca desteklenen “imâret” adlı kurumlar yol, geçit ve köprü bakımı, kervansaray, bedesten, hamam, cami, mektep, medrese, kütüphane ve hastane yönetimi, fakirlere yiyecek dağıtımı gibi birçok alanda hizmetler sunardı. Günümüzde Balkanlar'ın, Anadolu'nun ya da Arap ülkelerinin her eski Osmanlı şehrinin merkezinde böyle bir yapının yıkıntıları görülür.

Osmanlı uygarlığının belki de en çarpıcı görsel simgesi mimari üslupta, özellikle de camilerin mimarisinde karşımıza çıkar. Orta Asya'nın ilk Müslüman Türkleri ve Selçuklular bile kubbelere ve narin minarelere dönük bir eğilim göstermişlerdi. Ayasofya klasik Osmanlı camii üslubunun olgunlaşması için önemli bir mimari örnek sağladı. Osmanlı mimari üslubu Mimar Sinan'ın (1490–1588) eserleriyle mükemmelliğe erişti. Mütevazî boyutlar taşıyan önceki Selçuklu ve ilk Osmanlı camilerinin aksine, 15. yüzyıl sonlarından itibaren yapılan camilerde iç mekânın muhtemelen emperyal azameti simgeleyen huşu uyandırıcı ferahlığı öne çıktı. Doğu Akdeniz'de Saraybosna'dan Kahire'ye kadar bütün büyük şehirlerdeki camilerin ana kubbeleri ve narin minareleri Osmanlı geçmişinin izlerini yansıtır.

Osmanlılar görsel sanatlarda da özgün üsluplar geliştirdi. Birçok kamusal binada iç duvarları bezemek için çiniler kullanıldı. Bu çinilerde diğer İslam uygarlıklarındaki geometrik desenlerin aksine, ağırlıklı olarak çiçek motifleri tasvir edilir, ayrıca süslü Kur'an ayetleri ya da hadisleri yazılırdı. Görsel sanatların başka bir dalı olan minyatür, nesnelere gerçekçi ve ayrıntılı biçimde tasvir eden gösterişsiz üslubuyla özgün bir Osmanlı karakteri kazandı.

Edebi sanatlara gelince, yönetici askerî sınıfın estetik zevkini en iyi yansıtan ve eğitimli elit tabakanın kozmopolit karakterini ortaya koyan şey Osmanlı divân edebiyatıydı. Edebiyat dilinin Osmanlı Türkçesi olmasına karşın, Arapça ve Farsça kaynaklı yoğun kelime ve üslup aktarımı zengin ve özenli bir yapay dil yarattı; bu dil Osmanlıların evrensel bir İslam imparatorluğu yönetme savını simgeleyen bir “evrensel İslam dili” mahiyetindeydi. Birçok Osmanlı edebî şahsiyetinin aslında bürokrat ve idareci olması, kısmen edebî alanlardaki yaratıcılığın zariflik ve kibarlık belirtisi sayılmasının bir sonucuydu.

Edebiyatın ve güzel sanatların gelişmesine katkıda bulunan kurumsal bir etken, yaygın tekkeleriyle Mevlevî tarikatydı. Mevlevî ayinlerinde Celâleddin Rûmî'nin mistik şiirlerinin okunması ve musiki icra edilmesi, tasavvuf şiirinin ve Türk klasik müziğinin gelişmesine destek oldu. Entelektüel eğilimler taşıyan birçok şehirli bu tarikata bağlıydı.

İlmiye mensuplarının katı Sünnî inancını benimsemesine karşın, Müslüman Osmanlı ahalisi içinde çeşitli tarikatlar yaygın bir yandaş kitlesi buldu. Halvetîler ve Nakşibendîler gibi bazı tarikatlar Sünniliğe yakındı ve çoğunlukla merkezî otoriteye muhalif bir tutum içinde değildi. Bektaşîler, Melâmîler ve Kalenderîler gibi diğer tarikatlar ise Şiiliğe daha yakındı ve halkın Osmanlı devletinden hoşnutsuzluğunun yansıdığı mecralardı. Özellikle Kalenderîler ve Kızılbaşlar 16.yüzyılda Anadolu'da ayaklanmaları kışkırttıkları için baskıya uğradılar. Bektaşî tarikatı aykırı görüşlere sahip olmakla birlikte, Yeniçerilerle yakından bağlantılı olduğundan, bu ocağın dağıtıldığı 1826'ya kadar merkezî otoriteyle iyi geçindi.

Osmanlıların teknolojik becerilerine duydukları özgüven, Osmanlı yönetici elitinin Avrupa askerî ve teknolojik üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldığı 1683–1699 savaşlarından sonra tamamen ortadan kalktı. Osmanlı reformcu çevreleri 1789'dan itibaren sınırlı askerî yenilikler yetersiz buldu ve daha kapsamlı kurumsal reformlar yönünde adımlar attı. 19.yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa idari ve kültürel kurumları geniş çapta alınıp uyarlandı. Bununla birlikte, kapsamlı reform dönemlerinde bile, Osmanlı uygarlığı ben-merkezci yapısını korudu; reformların kapsamını ve genişliğini belirleyen Osmanlılardı. Söz konusu adımlar atılırken, çoğunlukla Avrupa başkentlerindeki Osmanlı sefirlerinin

sağladığı bilgiler temelinde hareket edildi. Batı tarzında yeni idari kurumlar merkezî otoritenin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirildi. Nitekim Osmanlılar eğitim için az sayıda öğrenciyi Avrupa okullarına ve üniversitelerine gönderdiler; sonraki eğitilmiş elitlerin çoğu İstanbul'da kurulan devlet okullarının mezunlarıydı.

Osmanlı yönetici elitinin klasik benlik anlayışının belli yönlerinin 19.yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında sürdürüğü söylenebilir. Geleneksel nizâm-ı âlem anlayışının ortadan kalkmasına karşın, Osmanlı devleti kendisini hukuk ve düzenin aracı saymaya devam etti. Reform döneminde Avrupa'nın Aydınlanma anlayışına dayalı maddi ilerleme ("terakki") kavramı, iç düzeni intizam, disiplin ve verimlilik doğrultusunda yeniden düzenleme ("tanzimat") çerçevesinde uygulandı. Bu yeniden düzenlemenin nihai hedefi temelde pragmatikti; idari merkezileşmenin amacı devleti ve imparatorluğu kurtarmaktı.

Önceki dönemlerde olduğu gibi, 19.yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı entelektüel düşüncesi esas itibarıyla devlet-merkezli pragmatizm çerçevesinde kaldı; sağlam bir teorik ya da kurgusal yaklaşıma dayanmadı. Teorik bir sentez formüle etmeye çalışan Namık Kemal önemli bir istisnayı. İslam tarihinde ilk kez Batı tarzı reformların ve İslam'ın bağdaşabilirliği meselesine kafa yordu. Bâbîâli otokrasisini eleştiren bir kişi olarak, imparatorlukta parlamenter sisteme geçişi destekledi. Bunu yaparken de, Aydınlanma çağına siyasi kavramları ve İslami kavramlar arasında sentez kurarak, bir siyaset teorisi formüle etmeye çalıştı. Namık Kemal'den sonra, İslami modernistler Batı kurumlarını ve teknolojisini İslam'la çelişmeden uyarlama meselesi üzerinde durdular, ama pragmatizmin sınırları içinde kaldılar.

Başka bir kurgusal girişim Ziya Gökalp'ten (1876–1924) geldi; Türk milliyetçiliği ve sekülerizmi teorisini kurmaya yönelik bir çabaydı bu. Ziya Gökalp İslam öncesi Türk tarihini, halk kültürünü ve edebiyatını analiz etti ve Émile Durkheim'in sosyoloji teorisi çerçevesinde eğitim, Batılılaşma ve din meseleleri üzerinde durdu. İslam vecibelerini ve hukuk sisteminde tam sekülerleşmeyi bağdaştırabileceğine inandığı "sosyolojik fıkıh yöntemi" ("ictimâî usûl-i fıkıh") yaklaşımını ortaya koydu.

Namık Kemal, İslami modernistler ve Ziya Gökalp dışında, Osmanlılar 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'dan başlıca iki siyasi düşünce ekolü ithal ettiler. İTC mensupları hem seküler hedeflere, hem de merkezîyetçi ve otoriter eğilimlere uyan Fransız felsefe akımı pozitivistliği uyarladılar. Buna karşılık, Prens Sabahaddin gibi liberaller idari ademi merkezileşmenin ve bireyciliği geliştirmenin farklı etnik toplulukların hoşnutsuzluğunu etkisizleştireceği, bir ekonomik atılımın kıvılcımını tutuşturacağı ve böylece imparatorluğun geleceğini güvence altına alacağı kanısındaydı. Köklü biçimde farklı olmakla birlikte, bu yaklaşımların ikisi de imparatorluğu kurtarmayı gözetken aynı pragmatik hedefe yönelikti. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bölümü eski İTC mensubu olan kurucuları, lâik bir cumhuriyet kurarak İTC'nin pozitivist mirasını sürdürmüşlerdir.

A

ABDAL. Türk **tasavvufunun** daha radikal biçimlerinde manevi merteye. Bir abdal Allah dışında her şeyden vazgeçer. Hakikatin mutlak ve doğrudan bilgisi mertebesine ulaşmıştır. Abdalın temel sosyal idealleri mazlumlara ve zayıflara ulaşip yardımcı olmak ve kâfirlere karşı çarpısmaktır. Onun gözünde dünyevi varlıklar Allah'a teslimiyetle bağdaşmaz. "Abdal" ya da "baba" olarak da anılan sınır **dervişlerinin Anadolu**'ya girişi **Türkmenlerin** 11.yüzyıldaki göç dalgalarına kadar iner. Abdallar Batı Anadolu ve **Balkanlar**'ın sınır bölgelerini İslamlaştırmada, ayrıca **İslam**'ın şamanist inançlardan türetilmiş sapkın biçimlerini aşılama ve bu inançları Türkmen aşiretçiliğinin koşullarına uydurmada hatırı sayılır bir rol oynadılar. *Ayrıca bkz.* İRAN; KIZILBAŞLAR; SÜNNİLİK; TARİKATLAR.

ABDULLAH CEVDET (1869–1932). "Doktor Abdullah Cevdet" olarak da bilinir. Osmanlı toplumunun Batılılaşmasından yana olan radikal Osmanlı aydını. Askerî tabip olarak eğitim gördü. **Jön Türklere** katıldı ve **II. Abdülhamid**'e karşı **muhalefet** faaliyetlerinde liberal **Prens Sabahaddin**'le işbirliği yaptı. *Osmanlı* ve *İctihâd* dergilerini yayımladı. Biyolojik materyalizmden ve Sosyal Darwinist fikirlerden etkilendi. Bu bağlamda kitlelere ve demokratik siyasete güvensizlikle baktı. Seçkinlerin kitleler üzerinde öncü ve belirleyici bir rol oynadığını vurguladı.

1908 Devrimi'nden sonra, muhalefet partisi **Hürriyet ve İtilâf Fırkası** içinde yer aldı. **Kürt** olan Abdullah Cevdet kısa bir süre Kürt ayrılıkçı faaliyetlerine katıldı (1921–1922). Osmanlıların tam bir Avrupalılaşmaya yönelmesi gerektiğini, **kadınların** özgürleşmesini ve Latin **yazısına** geçişi savundu; ilerleme önünde bir engel olarak gördüğü dine düşmandı. Bu anlamda Kemalist **reformların** bir entelektüel öncüsü sayılır. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BABANZÂDE AHMED NÂİM; BAHÂ TEVFİK; BATILILAŞMA; BEŞİR FUAD; EL-HUSRÎ, SATI; ZİYA GÖKALP.

ABDÜLAZİZ (1830–1876). **Tanzimat** döneminin ikinci yarısında başta olan Osmanlı **padişahı. II. Mahmud**'un ve Pertevniyal Valide Sultan'ın oğlu. Kardeşi **Abdülmeccid**'in yerine tahta çıktı (1861). Yönetiminin ilk on yılında, **Âli Paşa** ve **Fuad Paşa** gibi reformcu devlet adamları **merkez teşkilâtı, taşra teşkilâtı, hukuk, maliye, eğitim** ve **ordu** alanlarında **reform** önlemlerini yönlendirmeye devam etti. Aynı dönemde imparatorluk Karadağ isyanı (1862), Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarının **Romanya** adı altında birleşmesi (1866), **Sırbistan**'ın ve **Mısır**'ın daha geniş özerklik elde etmesi (1867), **Girit** isyanı (1867) ve **Bulgarların** ayrı bir **millet** olarak tanınması (1870) gibi siyasi olaylarla karşı karşıya kaldı. Abdülaziz Avrupa devletlerine resmî ziyaretlerde bulunan (1867) tek Osmanlı padişahıydı. Aynı dönemde **Yeni Osmanlılar** Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın bürokratik hâkimiyetine karşı bir muhalefet oluşturdu (1867–1871).

Âli Paşa'nın ölümünden (1871) sonra, **Sadrazam Mahmud Nedim Paşa** Abdülaziz'i mutlak bir hükümdar olarak davranmaya teşvik etti. Padişah üzerinde etkili siyasi denetimin yokluğu genel idari ve siyasi kargaşaya yol açarak, sonunda devletin iflâs etmesini getirdi (1875). Mahmud Nedim Paşa'nın **Bosna**, Hersek (1875) ve **Bulgaristan** (1876) isyanlarını bastıramaması üzerine, **Midhat Paşa** ordu ve ulemayla birlikte Abdülaziz'in tahttan indirilmesini ve yerine yeğeni **V. Murad**'ın geçirilmesini sağlayan bir darbe düzenledi. Kısa bir süre sonra Abdülaziz tartışmalı koşullarda canına kıydı (4 Haziran 1876). 13 oğlu içerisinde Abdülmeccid, 1922-1924 arasında son **halifelik** görevini üstlenmiştir. *Ayrıca bkz.* SALTANAT.

ABDÜLHAMİD I (1725–1789). Osmanlı **padişahı. III. Ahmed**'in ve Şermi Rabia Kadın'ın oğlu. Büyük kardeşi **III. Mustafa**'nın yerine başa geçti. Hayatının 49 yılını "kafes" tecridinde geçirdikten sonra tahta çıktığında, **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** son aşamasındaydı; Rus birlikleri Varna'ya ulaşmıştı. Kozluca'daki yenilgiden sonra, Osmanlılar Rus barış koşullarını kabul etmek zorunda kaldı (**Küçük Kaynarca Antlaşması**, 21 Temmuz 1774). Bu antlaşmayla **Kırım** ve Karadeniz'in kuzey kıyı şeridi

Osmanlıların elinden çıktı. Osmanlı zayıflığından istifade eden **Habsburglar** Bukovina'yı (1775) ilhak ederken, **İran** da Basra'ya saldırdı (1776).

Bâbüâli aynı dönemde **Suriye**, Mora ve **Mısır**'da iç ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. **Halil Hâmid Paşa** ve Cezayirli Hasan Paşa bu isyanları bastırdı ve idare, **ordu** ve **donanmada reform** yönünde adımlar attı. Topçuluğu modernleştirmek üzere Fransız askerî uzmanlar getirildi.

1774'te bağımsızlaşan Kırım Hanlığı, **Rusya** ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir anlaşmazlık kaynağı olmaya devam etti. Ruslar Kırım'ı ilhak ettiğinde (1783), Bâbüâli askerî bakımdan karşılık veremedi. Bu arada **Büyük Britanya** ve **Prusya** Osmanlıları savaşa girmeleri için sıkıştırdı. Avusturya ve Rus hükümdarlarının Kırım'da bir araya gelmesi, Osmanlıları tepki vermeye zorladı. Rusya'nın Kırım'dan çekilmesi yönündeki Osmanlı talebini geri çevirmesi üzerine, Bâbüâli Rusya'ya savaş açtı (1787). Ruslara katılan Habsburglar Tuna voyvodalıklarına saldırdı. Osmanlıların Habsburg ordularını yenmesine karşın, Ruslar Hotin ve Yaş kalelerini aldı. I. Abdülhamid bu savaş sırasında öldü (1789).

Osmanlı İmparatorluğu I. Abdülhamid döneminde Doğu Avrupa'da hâkim güç olmaktan çıktı. Osmanlı yönetici elitleri Avrupa çizgisinde reform adımları atma gereğinin farkına vardı. Ama kapsamlı bir reform projesi ancak I. Abdülhamid'in ardılı **III. Selim** döneminde başlatıldı. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; İSPANYA; İSVEÇ; LEHİSTAN.*

ABDÜLHAMİD II (1842–1918). Otokratik modernleştirme girişimleriyle modern **Türkiye**'nin altyapısını hazırlayan Osmanlı **padişahı**. **Abdülmecid**'in ve Tîr-i Müjgân Kadın'ın oğlu. İlk Osmanlı anayasasının yürürlüğe konulduğu 1876'da, büyük kardeşi **V. Murad**'ın yerine başa geçti. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı** sırasında **Meclis-i Mebusân**'ı dağıttı ve otokratik bir yönetim kurdu. Balkan ve Doğu Anadolu cephelerinde **Rusya**'yla savaş, tam bir yenilgiyle sonuçlandı. Rus birlikleri **İstanbul** kapılarına ulaştı ve **Ayastefanos Antlaşması** (Mart 1878) **Balkanlar**'daki Osmanlı varlığını fiilen sona erdirdi. Bu antlaşmanın Berlin'de gözden geçirilip değiştirilmesini ancak diğer büyük devletlerin müdahalesi sağlayabildi. **Berlin Kongresi** (Temmuz 1878) Güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı yönetiminin sürmesine izin vermekle birlikte, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını **Arnavutluk**, **Makedonya** ve Trakya'yla sınırladı.

II. Abdülhamid **Ermeni** ve **Bulgar**-Makedon **milliyetçiliğinin** önüne geçmek için sert önlemlere başvururken, Arnavut ve Arap ayrılıkçılığını engellemek için **Pan-İslamcılık** politikasını uyguladı. Bu amaçla Osmanlı yaşamının her alanını denetleyen ve başında **Necib Melhame Paşa**'nın bulunduğu bir gizli **polis** teşkilâtı kurdu. Matbuat üzerindeki sansür aşırı boyutlara vardı. İmparatorluk sınırları içinde seyahat kısıtlandı. Öte yandan, Abdülhamid döneminde adalet, **eğitim** ve **ulaşım** alanlarında modernleştirme **reformları** sürdürüldü. **Tanzimat** döneminde başlamış olan gazetecilik ancak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline geldi. Uluslararası alanda II. Abdülhamid **Büyük Britanya**, **Fransa**, **Almanya** ve **Rusya** arasında bir tarafsızlık politikası izledi.

Meclis-i Mebusân'ın dağıtılması, siyasi ve fikri alanlarda artan baskı **Jön Türk muhalefeti**ni ortaya çıkardı. Jön Türkler arasında öne çıkan **İttihat ve Terakki Cemiyeti** zamanla **ordu** içinde geniş bir örgütlenme ağı kurdu ve sonunda padişahı 1908'de Meclis-i Mebusân'ı yeniden açmaya zorladı. II. Abdülhamid 1909'da **31 Mart İsyanı**'nın ardından tahttan indirildi. *Ayrıca bkz. 1908 DEVRİMİ; DEVLET; MİDHAT PAŞA; MUHALEFET; YILDIZ SARAYI.*

ABDÜLMECİD (1823–1861). **Tanzimat** dönemini başlatan Osmanlı **padişahı**. **II. Mahmud**'un ve Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu ve ardılı. Tahta 1839'da geçti. Aynı yıl Osmanlı tebaasına temel haklar tanıyan ve bir **devlet reformu** politikasını duyuran **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** çıkarıldı. Bu politikayı **sadrazam** makamındaki **Mustafa Reşid Paşa**, **Âli Paşa** ve **Fuad Paşa** yürüttü. **Londra Antlaşması**'yla (1840) **Mısır** özerk bir **eyalet** olarak tanındı. **Bâbüâli** ve **Rusya** arasında **kutsal yerlerle** ilgili anlaşmazlık **Kırım Savaşı**'na (1853–1856) yol açtı. **Paris Antlaşması**'yla (1856) Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumu içine alındı ve **Islahat Fermanı**'yla gayrimüslimlere yeni haklar sağlandı. Gayrimüslim tebaanın devlete sadakatini sağlamak ve **milliyetçiliği** zayıflatmak amacıyla **Osmanlıcılık** politikası izlendi. Kırım Savaşı'nın yanı sıra, saray yaşamındaki **Batıllaşma** Bâbüâli'nin Avrupalı alacaklılara gittikçe daha fazla borçlanmasına yol açtı.

Abdülmecid Tanzimat devlet adamlarıyla uyumlu bir padişah olarak bilinmesine karşın Kırım Savaşı'na değin saray mensubu damatlar (Fethi Paşa; Halil Rifat Paşa; Mehmed Ali Paşa; Said Paşa) ve reformculuğa mesafeli devlet adamları (İzzet Mehmed Paşa; Rauf Paşa) aracılığıyla Bâbüâli'nin fazla güç kazanmasını önlemiştir. *Ayrıca bkz. BÜYÜK BRİTANYA; DOLMABAĞÇE SARAYI; FRANSA.*

II. Abdülhamid, imzasız, 52-44 cm (TSM, 17/126).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

Abdülmeccid, Rupen Manas, 144-125 cm (TSM, 3/24).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

AÇE SULTANLIĞI. Sumatra adasının (şimdiki Endonezya) kuzeybatı ucunda 13. yüzyıl sonlarında kurulan İslam devleti. Osmanlılar ve Açe Sultanlığı arasında **diplomatik** ilişkiler Açe hükümdarı Ali Riayat Syah'ın Portekiz saldırılarına karşı **I. Süleyman**'dan askerî yardım istemesi (1565) üzerine kuruldu. **II. Selim** Açe'ye top ve misket tüfeği gibi ateşli silahlar, top dökümhaneleri kurmak üzere bir top ustası ve başka zanaatkârları da taşıyan bir filo gönderdi. O dönemden itibaren Açe Sultanlığı, Osmanlı padişahlarını **halife** olarak kabul etti. İki ülke arasındaki bu dinî bağlantı 19. yüzyıl sonlarına kadar sürdü. **Kırım Savaşı** sırasında Açe Sultanlığı Osmanlı devletine malî destek sağladı. Son Açe sultanının 1903'te Hollanda sömürgeciliğine boyun eğmek zorunda kalmasıyla, Osmanlı-Açe bağlantısı kesildi. *Ayrıca bkz. FELEMENK; HİNDİSTAN; PAN-İSLAMCILIK.*

ADALET. *Bkz. KADI; KANUN; HUKUK; MAHKEMELER; MİLLET; NİZÂMÎYE MAHKEMELERİ; ŞERİAT.*

ADÂLETNÂME. Esas itibariyle yeni bir **padişahca**, yönetiminin başlamasının bir simgesi olarak çıkarılan adalet fermanı. Adâletnâmelerin amacı **devlet** otoritesini temsil edenlerin **reâyâya** karşı kanunları ve kuralları çiğnemelerini önlemektir. Adâletnâme çıkarmak mutlak devlet otoritesinin ve adaletin birbiriyle yakından bağlantılı olduğu yolundaki geleneksel Yakındoğu anlayışıyla uyumlu olarak, hükümdarın diğer bütün makamlar, kanunlar ve âdetler üzerindeki mutlak yetkisini simgelerdi. *Ayrıca bkz. DIVÂN-I HÜMÂYÜN; KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ; MERKEZ TEŞKİLÂTI; NİZÂM-I ÂLEM.*

ADIVAR, HALİDE EDİB (1884–1964). Kadın siyasetçi, romancı ve gerçekçi yazar. **İstanbul**'daki Dârülmualimat'ta ve Kız İdadî'sinde öğretmenlik yaptı. 1908'den sonra çeşitli gazetelerde ve dergilerde makaleleri çıktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir mensubuydu. **I. Dünya Savaşı** sırasında **Suriye**'de kız mekteplerinin ve yetimhanelerin kuruluşuna önyak oldu. 1918'de **Dârülfünûn**'da Batı **edebiyatı** hocalığına atandı. Anadolu'da milliyetçi hareketin başlaması üzerine **Ankara**'ya gitti ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer aldı. Ama Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından radikal **reform** önlemlerini ve tek parti rejimini onaylamadığı için, 1926'da **Türkiye**'den ayrılarak 1939'a kadar yurtdışında kaldı. Dönüşünde İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı profesörü oldu ve 1950–1954 arasında milletvekilliği yaptı. Adivar'ın Türk edebiyatına katkısı romanlarındaki sosyal gerçekçi ve izlenimci yaklaşımda yatar; kadın kahramanları karşımıza olayların aktif birer öznesi olarak çıkar. Eserleri arasında *Sinekli Bakkal* (1936), *Vurun Kahpeye* (1923), *Ateşten Gömlek* (1921), *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (1928), *Tatarcık* (1939), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri* (1935) ve *Kubbede Kalan Hoş Seda* (1974) sayılabilir. *Ayrıca bkz. AYŞE SIDIKA; CİVELEK, ULVİYE MEVLÂN; FATMA ÂLİYE; KADINLAR.*

Halide Edib Adivar.
Kaynak: Adnan Sayar Özel Koleksiyonu, İstanbul.

AĞA. Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli sosyal, idari ve askerî makamlardaki kişilere verilen unvan. Sivil yaşamda aşiret reisleri, eşraf ve büyük toprak sahipleri için kullanılırdı. Osmanlı **bürokrasisinde** ve **ordusunda** orta ve üst kademelerde ağa unvanını taşıyan yetkililerin sayısı bir hayli fazlaydı. *Ayrıca bkz. BEY; ÇELEBİ; EFENDİ; PAŞA; ŞEYH.*

AĞAOĞLU, AHMED. *Bkz. AHMED AGAYEF*

AĞIRLIKLAR VE ÖLÇÜLER. Osmanlıca evzân ve mikyâs. Osmanlılar 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar standart bir ölçüm sisteminden yoksundu. İmparatorluk içindeki her yörenin kendine özgü geleneksel ağırlık ve ölçü sistemi vardı. Bu özellikle batman, çeki, dirhem, kantar, kile, ratl ve yük gibi ağırlık birimleri için geçerliydi; idari merkezce uygulanan arşın (0,758 m), çârşık (17 cm), dönüm (919,30 metrekare), endâze (0,650 m) ve fersah (5.685 m) gibi uzunluk ve alan birimleri ise standart ölçü anlayışına yakın sayılırdı.

Tam standartlaşma yönünde önemli bir adım **Şûrâ-yı Devlet** reisi **Midhat Paşa** ve aynı kurumun üyesi İbrahim Edhem Paşa tarafından atıldı. İki ağırlıklarda ve ölçülerde metrik sisteme geçişi öngören

kanunun yürürlüğe girmesini sağladı (27 Eylül 1869). O tarihten itibaren idare metrik sistemi tek standart olarak uyguladı. Buna karşılık sivil halk, cumhuriyet dönemine kadar geleneksel ağırlık ve ölçü birimlerini kullanmayı sürdürdü. *Ayrıca bkz. İSTATİSTİK.*

AHDNÂME. 1. Pakt, antlaşma. 2. Ayrıcalık. 3. **Kapitülasyonlar.**

AHİ. *Bkz. FÜTÜVVET.*

AHMED I (1590–1617). Osmanlı **padişahı. III. Mehmed**'in ve Handan Sultan'ın oğlu ve ardılı. Tahta çıktığı 1603'te, Osmanlılar batıda **Habsburglarla**, doğuda da Safevi **İran**'ıyla savaş halindeydi. Osmanlı-Habsburg savaşı **Zitvatorok Antlaşması**'yla (Kasım 1606) sona erdi. O sırada **Celâli** âsiler **Anadolu**'nun geniş kesimlerini denetim altında tutmaktaydı. **Kuyucu Murad Paşa** son derece gaddar yöntemlerle kırsal kesimde asayiş sağladı (1607–1609). Bunu izleyen Osmanlı-İran barışı (Kasım 1612) ancak 1615'e kadar sürdü. Bu arada Osmanlı **donanması** Doğu Akdeniz havzasının güvenliğini sağlamak için Malta ve Floransa korsanlarıyla savaşa tutuştu. Ukrayna Kazakları Karadeniz'de bir Osmanlı deniz gücünün yokluğundan yararlanarak Sinop'a saldırdı (1614).

I. Ahmed tahta çıktığında kardeşlerini idam ettirmeyen ilk padişahı. Bu davranış en kıdemli hanedan mensubunun başa geçmesine dayalı **veraset** sisteminin fiilen yerleşmesini sağladı. Zitvatorok Antlaşması Osmanlıların Habsburglar karşısındaki diplomatik üstünlüğüne son verdi. Dindar bir hükümdar olan I. Ahmed, **Sultan Ahmed Camii**'nin inşa edilmesi emrini verdi. *Ayrıca bkz. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ; KÖSEM SULTAN.*

AHMED II (1643–1695). Osmanlı **padişahı. İbrahim**'in ve Muazzez Sultan'ın oğlu. Kardeşi **II. Süleyman**'ın yerine başa geçti. Gençlik yıllarını **kafeste** geçirdikten sonra 1691'de tahta çıktı. O sırada Osmanlılar **Viyana kuşatmasının** (1683) ardından Kutsal İttifak'la savaş halindeydi. **Sadrzâzâ Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa**'nın Sırkamen Muharebesi'nde (**Sırbistan**) ölmesi üzerine, Osmanlı **ordusu** Belgrad'a çekilmek zorunda kaldı (1691). Bu arada Leh ordusu Kamaniçe'yi (Ukrayna) kuşattı ve Venedik donanması **Girit**'e saldırdı (1692). Bu saldırıların boşa çıkarılmasına karşın, Venedikliler Dalmaçya'nın bazı kesimlerini ve Sakız'ı işgal ettiler (1694). Öte yandan **Suriye, Cebel-i Lübnan, Irak** ve **Hicaz**'da Osmanlı karşıtı isyanlar çıktı. Petervaradin'i geri almaya yönelik Osmanlı girişimleri sonuçsuz kaldı. II. Ahmed 1695'te öldüğünde, Kutsal İttifak'la savaş hâlâ sürmekteydi. *Ayrıca bkz. MUSTAFA II; VENEDİK.*

AHMED III (1673–1736). Osmanlı **padişahı. IV. Mehmed**'in ve Rabia Emetullah Gülnüş Sultan'ın oğlu. Kardeşi **II. Mustafa**'nın yerine başa geçti. **1703 İsyanı**'nın ardından tahta çıktığı için, ilk yılları iktidarını sağlamlaştırmakla ve isyan elebaşlarını cezalandırmakla geçirdi. Bu dönemde **Bâbiâli** dış ilişkilerde bir tarafsızlık politikası izlemeye çalıştı. Ama **İsveç** kralı XII. Karl'ın Kuzey Savaşı'nda **Ruslara** yenilmesi ve Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalması, Osmanlı devletinin çatışmaya bulaşmasını beraberinde getirdi (1711). XII. Karl'ın iade edilmesi yönündeki Rus talebinin geri çevrilmesi Prut Savaşı'na yol açtı. **Sadrzâzâ** Baltacı Mehmed Paşa Büyük Petro'yu ve **ordusunu** Tuna deltasının kuzeyinde sıkıştırdı ve Rusların Azak kalesinden çekilmesini sağlayan bir barış antlaşmasını kabul ettirdi (23 Temmuz 1711).

III. Ahmed Çeşmesi.

Bu noktada Osmanlılar **Karlofça Antlaşması**'yla kaybedilmiş toprakları geri almaya yöneldi. **Venedik**'e (1714–1718) ve **Habsburglara** (1716–1718) karşı savaş bir yandan Mora'nın yeniden ele geçirilmesini sağlarken, diğer yandan Belgrad'ın elden çıkmasına (**Pasarofça Antlaşması**, Temmuz 1718) yol açtı. Aynı dönemde Bâbiâli **Fenerli Rumları Eflâk** ve **Boğdan** voyvodaları olarak atamaya başladı.

İbrahim Paşa (Nevşehirli Damad) 1718'den 1730'a kadar süren sadrazamlığı sırasında, kültürel canlılık ve Avrupalı komşularla barış dönemi olan **Lale Devri**'ne girilmesinde etkili rol oynadı. Buna karşılık, Bâbiâli doğuda **İran**'la savaşa tutuştu (1723). Osmanlılar İran'ın batı kesimini işgal etti; ama aşiretlerin direnişi ve İran'ın Osmanlı topraklarına yönelik başarılı karşı saldırıları **İstanbul**'da tedirginlik yarattı. Yönetici elit tabakanın gösterişli lüks yaşam tarzının halk arasında yarattığı hoşnutsuzluğun doğudaki askeri başarısızlıklarla birleşmesi, III. Ahmed'in tahttan indirilmesiyle (1730) sonuçlanan bir halk isyanına yol açtı (**Patrona Halil İsyanı**). 1736'da ölen III. Ahmed kendi döneminde şair, hat ustası, ayrıca sanatçıların ve bilginlerin hâmisî olarak tanınmıştı. *Ayrıca bkz. İBRAHİM MÜTEFERRİKA; LEVNÎ; NEDİM.*

AHMED AGAYEF (1869–1939). Ahmet Ağaoğlu olarak da bilinir. Akademisyen, yazar ve ideolog. Şimdiki Dağlık Karabağ bölgesindeki Şuşa’da Azeri bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Yerel Rus okulundaki ilk ve orta öğrenimi gördükten sonra, Paris’in Sorbonne Üniversitesi’nde tarih, dilbilim ve hukuk okudu. 1894’te döndüğü Azerbaycan’da öğretmenlik yaparken, bir yandan da gazetecilikle uğraştı ve milliyetçi faaliyetlerde yer aldı. 1909’da **İstanbul**’a gitti, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’ne (İTC) katıldı, **Türkçülüğün** bir sözcüsü olarak öne çıktı ve **Meclis-i Mebusân**’a seçildi. Bu arada **Dârülfünûn**’da Türk tarihi dersleri verdi. Rusya’daki Ekim Devrimi’nden (1917) sonra, anavatanının bağımsızlığına destek vermek üzere 1918’de Azerbaycan’a döndü. Fakat 1919’da İstanbul’a dönüşünün ardından, galip İtilaf kuvvetlerince İTC liderlerinden biri olarak tutuklandı ve Malta’ya sürüldü. Serbest bırakıldığı 1921’den sonra, **Ankara**’daki ulusal direnişe katıldı. 1922–1931 arasında milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bulundu ve Ankara Hukuk Fakültesi’nde profesörlük yaptı. Seküler bir Türk milliyetçisi olan Agayef aynı zamanda **Batılılaşmanın** açık sözlü bir savunucusuydu. Siyasi **liberalizmden** yana olması, ömrünün sonuna doğru Kemalist rejimden tepkiler görmesine yol açtı. *Ayrıca bkz. AKÇURA, YUSUF; MUHALEFET; SİYASİ PARTİLER.*

AHMED CEVDET PAŞA (1822–1895). Tarihçi, hukukçu ve muhafazakâr **Tanzimat** reformcusu. Lofça’da (**Bulgaristan**) doğdu, **medresede** okudu ve özel **eğitim** gördü. **Mustafa Reşid Paşa**’nın himaye ettiği kişilerden biri olarak, çeşitli idari ve siyasi görevlerde bulundu. **Encümen-i Dâniş** üyesiiken, 1774–1826 arasındaki Osmanlı tarihini konu alan *Târîh-i Cevdet*’i (1855–1884) yazdı. Meclis-i Âli-i Tanzimat üyesi olarak Arazi Kanunnamesi (1858), Ceza Kanunnamesi (1858) ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin reisi olarak, **Mecelle**’nin (1868–1926) hazırlanmasına yön verdi. Birçok **vilâyette** valilik yaptı; adalet, maarif, evkaf, dâhiliye ve ticaret nâzırlıklarına atandı. Ahmed Cevdet Paşa tam **Batılılaşmaya** karşı çıkan, ama geleneksel İslami değerlerini koruyacak şekilde Batı kurumlarını kısmen ve pragmatik bir yaklaşımla benimsemeyi savunan **reformcu** bir devlet adamıydı. 1860’lardan sonra **Midhat Paşa** ile artan bir siyasal uyumsuzluk içerisine girdi. 1878 sonrasında Mutlakiyet rejimine destek verdi ve Midhat Paşa’yı yargılayan Yıldız Mahkemesi’nin reisliğini yaptı (1881).

Tezâkir adlı eseri 1850’lerden 1870’lere kadar edindiği idari ve siyasi tecrübeleri aktarır. **Fuad Paşa**’yla birlikte *Kavâid-i Osmâniyye*’yi (“Osmanlı Grameri”, 1850) yazdı. *Ayrıca bkz. ABDÜLAZİZ; ABDÜLHAMİD II; ABDÜLMECİD; HUKUK; TARİHYAZIMI.*

AHMED MİDHAT EFENDİ (1844–1912). Batı kültürünü popülerleştiren yazar ve gazeteci. **İstanbul**’da doğdu, Niş’teki (şimdiki **Sırbistan**) rüşdiyye mektebinden mezun oldu. **Midhat Paşa**’nın himayesine girdi. Onunla birlikte gittiği Bağdat’ta (1868), resmî vilâyet gazetesini çıkardı. İstanbul’a dönüşünde, gazeteci ve yayımcı olarak çalıştı. Namık Kemal’in başyazarlığını yaptığı **İbret** gazetesinin idareciliğini yaparken diğer **Yeni Osmanlılarla** birlikte Rodos’a sürüldü (1873–1876). **II. Abdülhamid**’in güvenini kazandıktan sonra, günlük gazete **Tercüman-ı Hakikat**’i (1878) yayımladı. Bu gazete yeni gazeteciler ve yazarlar kuşağı için bir okul oldu. Ahmed Midhat Efendi **edebiyattan iktisada**, doğa bilimlerinden dine kadar uzanan çeşitli konularda 150’den fazla didaktik kitap ve broşür yazdı. Sade Türkçeyle yazılmış olan bu eserler, modern bilgilerin ve kültürün halk arasında yayılmasına katkıda bulundu. *Ayrıca bkz. AYDINLANMA; AHMED VEFİK PAŞA; BASIN; BATILILAŞMA; BEŞİR FUAD; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; İBRAHİM ŞİNASİ; MÜNİF PAŞA; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.*

AHMED NÂİM. *Bkz. BABANZÂDE AHMED NÂİM.*

AHMED RASİM (1864–1932). **Gazeteci** ve fıkra yazarı. **İstanbul**’da doğdu, geleneklere bağlı bir ortamda yetişti. **Dârüşşafaka**’dan mezun oldu. İstanbul’un günlük yaşamına ilişkin fıkralardan oluşan *Şehir Mektupları* (1897) kitabıyla tanındı. Sonraki eserleri **Bâbîâli**’nin üst düzey memurlarından Pera’nın **fahişelerine** ve yankesicilerine kadar varmak üzere, payitahttaki sosyal yaşamın hemen her yönünü tasvir eder. Rasim eserlerinde keskin gözlemlerinin yanı sıra yalın edebî üslubu ve mizahıyla da dikkat çeker. *Falaka, Fuuş-i Atik ve Hamamcı Ülfet* gibi kitapları, yüzyıl sonunun Osmanlı İstanbul’una ilişkin önemli edebî kaynaklardır. *Ayrıca bkz. BASIN; EDEBİYAT-I CEDİDE.*

AHMED REFİK. *Bkz. ALTINAY, AHMED REFİK.*

AHMED RESMÎ (1700–1783). Orta Avrupa devletlerine ilişkin gözlemleriyle tanınan diplomat, tarihçi ve yazar. Resmo’da (**Girit**) doğdu. **Memuriyete** girdi ve değişik görevlerde bulundu. 1757’de sefir olarak

gönderildiği Viyana’da, **Habsburg İmparatorluğu**’na ilişkin kişisel gözlemlerinin ayrıntılı bir dökümünü kaleme aldı (*Viyana Sefaretnâmesi*, 1758). 1763’de Berlin’e sefir olarak atandı; **Prusya** ve Berlin’i konu alan başka bir kitap yazdı (*Sefaretnâme-yi Prusya*, 1886). Kitabında anlattığı şeyler daha yaşadığı dönemde Avrupa’da özellikle ilgi uyandırdı. Bu eserleri modernlik öncesi dönemin bir Osmanlı bürokratinin 18.yüzyılın aydın Orta Avrupa monarşilerine bakışını yansıtır. Ahmed Resmî Efendi’nin **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** ve **Küçük Kaynarca Antlaşması** üzerine gözlemlerini içeren *Hulâsatü’l İtibâr* (1781) ve **reisülküttâbların** biyografilerini veren *Hâlifetü’l-Rüesâ* (1749) adlı eserleri 18. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından önemli kaynaklardır. *Ayrıca bkz.* BATILILAŞMA; EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ; İBRAHİM MÜTEFERRİKA; REFORM; TANZİMAT.

AHMED RIZA (1859–1930). Gazeteci, siyasetçi ve **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) reisi. **Fransa**’da zirai bilimler öğrenimi gördü. Osmanlı toplumunun az gelişmişliğinin **eğitim** yoluyla açılabilceği kanısına vardı. **Bursa**’da maarif idarecisi olarak görev yaptıktan sonra, 1889’da memurluktan istifa etti ve Fransız pozitivist düşünürlerin derslerine katılmak üzere Paris’e gitti. Bir **Jön Türk** grubuyla tanıştı ve İTC’nin Paris şubesini kurdu. 1895’te İTC’nin yayın organı olarak **Meşveret**’i çıkarmaya başladı; daha sonra yayımladığı *Şura-yı Ümmet*’te **pozitivizm**, merkezîyetçilik ve devlet esası **Batılılaşma** fikirlerini savundu. **Prens Sabahaddin**’in liberal fikirlerine karşı çıktı. **1908 Devrimi**’nden sonra **İstanbul**’a döndü ve **Meclis-i Âyân** reisi oldu. Ahmed Rıza’ya göre, tarımı ve sanayiye geliştirmenin başlıca aracı eğitimdi. Sosyal gelişme için **İslam**’dan yararlanılabildi ve padişah imparatorluğun farklı etnik toplulukları arasında birleştirici bir bağlılık simgesi işlevini görebilirdi. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; BABANZÂDE AHMED NÂİM; EL-HUSRÎ, SATI; ZİYA GÖKALP.

AHMED ŞUAYIB (1876–1910). Yazar, hukukçu ve sanat eleştirmeni. **İstanbul**’da doğdu. Mekteb-i Hukuk’tan mezun oldu; aynı kuruma idare hukuku ve uluslararası hukuk hocası olarak döndü. Daha sonra **memuriyete** girdi ve İstanbul maarif müdürlüğüne atandı. Ölmeden önce Divân-ı Muhâsebât’ta müddeiumumiydi. Daha ziyade modern Türk sanat eleştirisinin bir öncüsü olarak tanınan Ahmed Şuayib, **Servet-i Fünûn** dergisine edebiyat eleştirisi üzerine makaleler yazdı. **Edebiyat-ı Cedide** akımı içinde yer almakla birlikte, üslupla ilgili eleştirilerini bu akımın edebi ürünlerine de yöneltti. Osmanlı edebiyat çevrelerine Hippolyte Taine, Gustave Flaubert, Gabriel Monod, Ernest Lavisse, Leopold von Ranke ve Theodor Mommsen gibi Batılı yazarların ve tarihçilerin eleştirel yaklaşımlarını tanıtmada etkili bir rol oynadı. 1908–1910 arasında **Mehmed Cavid**’le birlikte ilk Osmanlı sosyoloji ve bilim dergisi *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*’nı yayımladı. Eserleri arasında *Hayat ve Kitaplar* (1901), *Hukuk-ı İdare I–II* (1910–1913) ve *Hukuk-ı Umûmiyye-i Düvel* (1912) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT.

AHMED VEFİK PAŞA (1823–1891). Türk kültürünün ve **tiyatrosunun** gelişmesine katkıda bulunan diplomat, siyasetçi ve yazar. **İstanbul** ve Paris’te öğrenim gördü, ardından **Tercüme Odası**’na girdi. 1851’de **Encümen-i Dâniş** üyesi oldu. Birçok kez **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye** üyeliğine atandı; Paris sefirliği (1860), evkaf ve maarif nâzırlığı yaptı. 1878’de ilk Osmanlı **Meclis-i Mebusân**’ının reisi oldu. **II. Abdülhamid** döneminde iki kez **sadrızamlık** yaptı (1878, 1882). Osmanlı tarihinin ilk ders kitabını (*Fezleke-i Târîh-i Osmânî*, 1870) yazdı ve Fransız yazarlardan (Fénélon, Hugo, Le Sage, Molière, Voltaire) sade bir Osmanlıcayla sayısız edebi tercüme yaptı. Orta Asyalı iki yazar Ebulgazi Bahadır Han ve Ali Şir Nevai’nin eserlerini de tercüme etti. Ahmed Vefik Paşa Türk kültürel **milliyetçiliğinin** öncülerinden biri sayılır ve Fransız oyunlarını tercüme ederek, imparatorlukta Batı tarzı tiyatrosunun gelişmesine katkısıyla hatırlanır. *Ayrıca bkz.* AHMED MİDHAT EFENDİ; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; DİL; EDEBİYAT; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; İBRAHİM ŞİNASÎ; MÜNİF PAŞA; ŞEMSEDDİN SAMÎ FRAŞERÎ.

AHMEDÎ (1334?–1413). Yazar ve şair. Şiirsel dille yazılmış ilk Osmanlı tarihinin yazarı olarak tanınır. Hayatına dair eldeki bilgiler, asıl adının İbrahim oluşu dışında güvenilir değildir. Eski biyografik kaynaklar doğum yerini Germiyan ya da Sivas olarak verir. Ahmedî **Mısır**’da **eğitim** gördü. **Anadolu**’ya döndükten sonra, anlaşıldığı kadarıyla Aydınoğulları ve Germiyanlı beyliklerinin hizmetine girdi. Bu dönemde Arapça ve Farsça iki gramer kitabı yazdı. Muhtemelen 1405’e doğru Osmanlı şehzâdesi Süleyman’ın **Edirne**’deki maiyetinde görev aldı. Bu fırsattan yararlanarak, *İskendernâme* (1390, 1405) adlı genel tarih eserini, Osmanlı tarihi üzerine bir bölümü kapsayacak şekilde genişletti. Şehzâde Süleyman’ın ölümünün (1410) ardından, Osmanlı şehzâdesi Mehmed’in (**I. Mehmed**) Amasya’daki maiyetine katıldı ve orada öldü. Ahmedî’nin şiirsel eserleri arasında *Cemşid ü Hurşid* ve **tip** üzerine bir şiir olan *Tervîh ül-Ervâh*

(“Ruhları Rahatlatma”) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* ÂŞIKPAŞAZÂDE; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; EDEBİYAT; IDRİS-İ BITLİSİ; KEMAL PAŞAZÂDE; TARİHYAZIMI; ŞİİR.

AİLE. Varlıklı Osmanlı aileleri esas olarak üç kuşağın çoğu kez bir arada yaşadığı geniş ataerkil birimlerden oluşurdu. **İslam**'a göre erkeklerin dört kadınla evlenmesinin caiz olmasına karşın, çekeşlilik kuraldan ziyade istisnayı. Akrabaların ve **nikâha** dayalı hısımların yanı sıra, kız ya da erkek sükârdeşlere ve evde hizmetçilik yapan evlâtlıklara da aile fertleri gibi davranılırdı. Aile içinde erkekler, **kadınların** dış dünyayla temas derecesini belirleme hakkına sahipti. Ancak seçkin **ilmiye** ailelerinde kadınlar genelde iyi eğitim aldıklarından dolayı kocalarına karşı özgüvenleri daha yüksekti.

Osmanlı reform çağında imparatorluğun bekası açısından sağlıklı ve eğitilmiş bir nüfusun önemi anlaşılmasıyla birlikte kadının çocukları yetiştirme konusu kamuoyunda tartışılır oldu. Başta **Namık Kemal** ve **Şemseddin Sami Fraşeri** olmak üzere Osmanlı aydınları karı ve kocanın az çok eşit ortaklığına dayalı çekirdek aile anlayışının propagandasını yaptılar. Bu görüşe göre okul eğitimi görmüş kadın doğum sonrasında yavrusunun gerek beden, gerekse milli terbiye açısından sağlıklı yetişmesinde kilit rol oynamalıydı. Söz konusu yaklaşım **Fatma Âliye**, **Ayşe Sıdika** gibi **II. Abdülhamid** devri kadın yazarlarınca desteklendi. **Jön Türk Devrimi** sonrasında gerek feminist hareket (**Ulviye Mevlân**), gerekse **İttihat ve Terakki Cemiyeti** kadının ailedeki konumunu güçlendirici politikalarda rol oynadılar. *Ayrıca bkz.* BOŞANMA; HÂNE; KAPI; KÖLELİK; KÜRTAJ.

AKÇURA, YUSUF (1876–1935). Pan-Türkçü fikirleri savunan **gazeteci** ve tarihçi. Simbirsk'te (**Rusya**) doğdu. **İstanbul**'a göç etti. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de askerî talebeyken, **Jön Türk** hareketinde yer aldığı için Libya'ya sürgün edildi. **Fransa**'ya kaçarak, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne katıldı. Yurt dışında çıkan Osmanlı gazetelerine makaleler yazdı. 1908'de İstanbul'da diğer Türkçü aydınlarla birlikte *Türk Yurdu* dergisini yayımladı. Milliyetçi Türk Ocağı (1914) cemiyetinin kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca **Dârülfünûn**'da Türk tarihi dersleri verdi. **I. Dünya Savaşı**'ndan sonra Anadolu hareketine katıldı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildi. Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yaptı (1932–1935). Bir Pan-Türkçü olan Yusuf Akçura, **Osmanlıcılığın** ve **İslamcılığın** imparatorluğu ayakta tutmada yetersiz olduğu görüşündeydi. Modernleşmeye ilişkin fikirleri devletçi bir yönelimi ve Marksist bir vurguyu taşıyor. Eserleri arasında *Üç Tarz-ı Siyâset* (1904), *Ulûm ve Târîh* (1906), *Türkiye Siyâsî Târîhi* (1906) ve *Şark Meselesine Dâir Tarih-i Siyâsî Notları* (1920) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* ABDÜLHAMİD II; AHMED AGAYEF; JÖN TÜRKLER; MİLLİYETÇİLİK; TARİHYAZIMI; TÜRKÇÜLÜK.

ALEKSANDR EKZARH EFENDİ (1810–1891). Aleksandr Stoilov Boev ya da Hacı Beyoğlu olarak da bilinir. **Bulgar gazeteci**, aydın ve siyasetçi. Eski Zağra'da (Stara Zagora, **Bulgaristan**) doğdu. **İstanbul**'daki bir **Rum** okulunda, ardından Bükreş Akademisi'nde, daha sonra Budapeşte, Viyana ve Münih'te **eğitim** gördü. 1836'de Paris'e giderek matematik öğrenimine başladı. Bu arada Paris'teki Osmanlı sefaretine memur olarak girdi; bu yeni mevkiinden yararlanarak, Fransız hükümet görevlileriyle irtibat kurdu ve dikkatlerini Osmanlı yönetimi altındaki Bulgarların ve **Balkan Hıristiyanlarının** meselelerine çekti. 1843'te **Bâbüâli**'nin yanı sıra İstanbul'daki sefaretlere gönderdiği bir dilekçede, Bulgarlar ve Osmanlılar arasında bir konfederasyon önerdi. 1846'da Londra'ya giderek, İngiliz devlet ricaline Bulgarlarla ilgili raporlar sundu ve daha sonra St. Petersburg'a giderek, Çar I. Nikolay'la görüştü. İstanbul'a dönüşünde (1849) yönetimini üstlendiği Bulgar günlük gazetesi *Tsarigradski Vestnik*'i (“İstanbul Gazetesi”) **Rum Ortodoks Patrikliği**'nden bağımsız bir Bulgar cemaati oluşturmayı savunan bir siyasi organa dönüştürdü. Bu dönemde Bulgarların, Rum Patrikliği'nin ve Osmanlı devletinin çıkarlarını bağdaştıracak siyasi formüller geliştirdi. Paris'te Osmanlı diplomatı olarak bulundu (1866–1870). **Berlin Kongresi**'nin (1878) ardından kurulan özerk Bulgaristan prensliğinin başına geçme yönündeki girişimi sonuçsuz kaldı. Yarı özerk Osmanlı vilâyeti Doğu Rumeli'de 1885'e kadar bir yerel idareci ve yüksek hâkim olarak görev yaptı. Bulgar ulusal uyanış döneminin kilit kişiliklerinden biri olan Aleksandr Ekzarh, siyasi çalışmalarıyla ve yayımlarıyla Osmanlıların 1870'te Bulgar **milletini** tanınmasını sağladı. *Ayrıca bkz.* EL-BUSTANÎ, BUTRUS; İBRAHİM ŞİNASİ; RİGAS VELESTİNLİS; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.

ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA (1765–1808). **Sadrazam**, **âyân** ve askerî komutan. Bayrakdar Mustafa Paşa olarak da bilinir. Hotin'de (Batı Ukrayna) doğdu, **Yeniçeri Ocağı**'na girdi ve 1786–1792 Rus-Osmanlı Savaşı'nda çarpıştı. Daha sonra Rusçuk (**Bulgaristan**) âyanı Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın hizmetinde görevler aldı. Onun öldürülmesinden sonra yerine geçti (Ağustos 1806). **Boğdan** ve **Eflâk**'ta Rus birliklerini alt etmedeki başarısı (1806) Silistre valiliğine atanmasını (Şubat 1807) sağladı.

III. Selim'in tahttan indirilmesi üzerine reformcu bürokratları himayesine alan Alemdâr Mustafa Paşa, padişahı tekrar başa geçirmek amacıyla birliklerinin başında **İstanbul** üzerine yürüdü ve sadrazamlık makamına el koydu (Temmuz 1808). III. Selim'in **reformlara** muhalif çevrelerce öldürülmesini önleyemedi. **IV. Mustafa**'yı tahttan indirdi ve yerine küçük kardeşi **II. Mahmud**'un geçmesini sağladı. İstanbul'a çağırıldığı **Anadolu** ve **Balkan** âyanlarınca kabul edilen **Sened-i İttifak** (Ekim 1808) âyanların siyasi statüsünü meşrulaştırdı ve **padişahın** mutlak iktidarına sınırlamalar getirdi. Alemdâr Mustafa Paşa ayrıca modern bir **ordu** ocağının temelini attı. Ancak Yeniçerilere karşı sert önlemleri ve **sarayın** gücünü sınırlama politikası, her iki kesimin tepkisini çekti. Yeniçeriler Bâbüâlî'deki makamına saldırdığında, II. Mahmud onu korumak için muhafızlarını göndermekten kaçındı. Alemdâr Mustafa Paşa intihar etti (Kasım 1808). *Ayrıca bkz. KABAĞÇI VAKASI; NİZAM-I CEDİD.*

ALEVİLER. *Bkz. KIZILBAŞLAR.*

ALFABE. *Bkz. YAZI.*

ALİ KUŞÇU (?–1474). Astronomi bilgini ve matematikçi. Semerkant'ta (Türkistan) doğdu. **Astronomi** ve **matematik** derslerini **Uluğ Bey** ve **Kadızâde-i Rumî**'den aldı. İkinci hocasının ölümünden sonra, Semerkant rasathanesinin başına getirildi. Uluğ Bey'in ünlü astronomi cetvelini tamamlamasına yardımcı oldu. Onun öldürülmesi üzerine, Azerbaycan'daki Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın hizmetine girdi. Uzun Hasan tarafından Osmanlı padişahı **II. Mehmed**'e elçi olarak gönderildi. Kısa bir süre sonra **padişah** onu **Ayasofya medresesine** bir **müderris** olarak atadı. Semâniye medreselerinin (**Fatih Camii Külliyesi**) kurulmasına katkıda bulunan Ali Kuşçu, astronominin yanı sıra ilahiyat ("kelâm") ve filoloji üzerine risaleler yazdı. *Risâle fi'l-Heve* adlı eserinde göksel cisimlerin dünyaya uzaklığını hesaplama sorununu ele aldı. Uluğ Bey'in astronomi cetveli üzerine şerhi, cetveldeki faraziyelerin matematiksel ispatlarını ortaya koyması açısından dikkate değerdir. *Ayrıca bkz. BAŞKENT MUHAREBESİ.*

ÂLÎ PAŞA (1815–1871). Diplomat, **sadrazam** ve **Tanzimat** reformcusu. Asıl adı Mehmed Emin'dir. **İstanbul**'da doğdu, **memuriyete** girdi ve **Tercüme Odası**'nda çalıştı. Viyana, St. Petersburg ve Londra'ya diplomat olarak gönderildi. **Mustafa Reşid Paşa**'nın himaye ettiği kişilerden biri olarak, 1846'da hariciye nâzirliğine atandı. İlk sadrazamlığını 1852'de yaptı. **Kırım Savaşı**'ndan (1853–1856) sonra **Paris Antlaşması**'nı (1856) imzaladı ve Sultan **Abdülmeccid**'i gayrimüslimlere yeni haklar tanıyan **Islahat Fermanı**'nı çıkarmaya teşvik etti. Beşinci kez sadrazamlık görevinde bulunduğu 1867'de, **Sırbistan** ve **Girit** krizleriyle uğraştı. Sonuçta Osmanlı birlikleri Belgrad'dan çekildi ve Girit'e özyönetim hakkı verildi. Âlî Paşa'nın **idare**, **eğitim** ve **hukuk** alanlarındaki reformlarının amacı, Osmanlı yönetimini yeniden merkezileştirmek ve **Osmanlılık** politikasını desteklemektir. Ancak yetkilerin **Bâbüâlî**'de toplanması ve **basına** yönelik sansürcü uygulamaları Osmanlı aydınlarının tepkisini çekmiştir. *Ayrıca bkz. AHMED CEVDET PAŞA; FUAD PAŞA; REFORM; YENİ OSMANLILAR.*

ALİ SUAVİ (1839–1878). **Yeni Osmanlılar** hareketi içinde yer alan **gazeteci** ve devrimci. **İstanbul**'da mütevazı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. **Rüşdiyye** mektebini bitirdikten sonra, kâtip olarak bürokrasiye girdi; bu arada camilerde dinî **eğitim** almayı sürdürdü. 1856–1866 arasında İstanbul, Simav (**Anadolu**) ve Filibe'de (**Bulgaristan**) çeşitli rüşdiyye mekteplerinde ve **medreselerde** hocalık yaptı. İstanbul'a döndüğü 1866'da derin din bilgisine sahip bir vaiz iddiasıyla adını duyurdu. Günlük *Muhbir* gazetesinde Osmanlı dış politikasına ilişkin sert makaleleri, gazetenin kapatılmasına ve kendisinin de Kastamonu'ya sürülmesine yol açtı (Şubat 1867). Mayıs ayında Paris'e kaçtı, Yeni Osmanlı **muhalefetine** katıldı ve Londra'da *Muhbir*'i yayımlamaya başladı (Ağustos 1867). Fakat kısa bir süre sonra Yeni Osmanlılardan koptu ve bağımsız yayın faaliyetlerini Fransa'da sürdürdü. İstanbul'a dönüşünde, **Mekteb-i Sultanî** müdürlüğüne atandı (Haziran 1877). Bu görevden alınmasından sonra, **II. Abdülhamid**'e karşı bir darbe girişiminde bulundu; ama **padişaha** sadık muhafızlarca öldürüldü (Mayıs 1878).

Ali Suavi radikal fikirlerinin yanı sıra geniş çaplı ansiklopedik bilgi birikimi açısından da dikkate değerdir. Bir **İslamcı** olmasına karşın, **Türkçülüğü** de savundu. Bir **ilmiye** mensubu olarak tanınmasına karşın, din ve devlet işlerinin ayrılmasından yanaydı. **Halifelik** kurumunun akide açısından bâtil olduğu görüşündeydi. Otokrasiye karşı anayasacılığı ve monarşiye karşı cumhuriyetçi rejimi destekledi. Ona göre, namaz sırasında Kur'an ayetlerinin Türkçe mealinin okunması aynı ölçüde geçerliydi. *Ayrıca bkz. İSLAMİ MODERNİZM; NAMIK KEMAL.*

ALMANYA. 18. yüzyıla kadar bir siyasi yapı anlamında Almanya kavramı esas olarak Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve **Habsburg İmparatorluğu**'yla özdeşleştirilirdi. Osmanlılar bu devletleri "Almanlar" anlamındaki Slavca *Njemci* teriminden türetmeyle "Nemçe" diye anardı. Modern anlamda Almanya, Osmanlılar arasında Prusya'nın büyük devletlerinden biri olarak yükselişiyle tanındı.

Prusya'yla düzenli bir ilişki **III. Mustafa** döneminde (1757–1774) gelişti; iki devletin ortak kaygısı Habsburgların girişimleriydi. Osmanlılar ve Prusyalılar arasında 1790'da imzalanan savunma antlaşması, **Bâbüâli**'nin Habsburglarla (1791) ve **Rusya**'yla (1792) barış anlaşmalarında kazanımlar elde etmesini sağladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun birleşik Habsburg ve Rus saldırıları karşısında toprak bütünlüğünü korumadaki acizliği, Bâbüâli'yi Prusya ve **Büyük Britanya**'nın sürekli diplomatik desteğine bağımlı hale getirdi. Prusya Napolyon savaşları, **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı**, Mısır krizi, **Kırım Savaşı** ve **Girit krizi** sırasında Osmanlılara karşı hayırhah tutumunu sürdürdü.

Almanya'nın 1871'de birleşmesi, Rus yayılmasına karşı Osmanlıları destekleme yönündeki Prusya politikasında bir değişiklik getirmede. **Berlin Kongresi** (1878) bu politikanın ölçülü bir sergilenişiydi. **II. Abdülhamid**'in büyük devletler arasında bir tarafsızlık politikası izlemesine karşın, Osmanlı **ordusu** bir Alman modeli temelinde yeniden düzenlendi. II. Wilhelm'in 1890'dan sonraki yeni emperyal politikası, Almanya'nın Bağdat demiryolu gibi yatırımlarla Osmanlı İmparatorluğu'na stratejik müdahalesini getirdi. Stratejik yakınlaşmaya dönük bu eğilim, Osmanlıların Mihver devletleri safında **I. Dünya Savaşı**'na katılmasıyla sonuçlandı. *Ayrıca bkz. DEMİRYOLLARI; DİPLOMASİ.*

ALTINAY, AHMED REFİK (1880–1937). Popüler tarihçi ve yazar. **İstanbul**'da doğdu. Askerî okullarda **eğitim** gördü ve askerî bir kariyer seçti. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de tarih hocalığı yaptı ve *Askerî Mecmuası*'yı yönetti. Bu arada çeşitli dergilerde tarih üzerine bir dizi makale yazdı. 1908'den sonra **Târîh-i Osmânî Encümeni**'nin kuruluşunda yer aldı. Askerî sansür müfettişliği yaptı (1912–1914). **Dârülfünûn**'da Osmanlı tarihi dersleri verdi (1919–1933). Ahmed Refik Altınay'ın **tarihyazını** açısından önemi çok sayıda popüler yayından gelir. Osmanlı tarihine ilişkin akademik araştırmalara dayalı kitapları ve makaleleri popüler bir dille yazıldığı için genel okur kitlesine ulaşmıştır. Eserleri arasında *Lâle Devri* (1915), *Köprülüler* (1915) ve *Kadınlar Saltanatı* (1916–1923) sayılabilir.

AMASYA ANTLAŞMASI. Osmanlılar ve Safeviler arasında barış antlaşması (29 Mayıs 1555). İki imparatorluk arasındaki ilk yazılı anlaşmadır. Osmanlılar ve Safeviler 1514'ten beri kısa aralıklar dışında hep savaş halindeydi. **I. Süleyman**'ın düzenlediği yeni bir seferle (1548) Osmanlılar Tebriz'i geri aldı, Van'ı ve Gürcistan'ın bazı kesimlerini ele geçirdi. Ama Safeviler 1551'de Doğu **Anadolu**'daki Adilcevaz, Ahlat, Bargiri ve Erciş'i ve kalelerini geri almayı başardı. Bu gelişme Osmanlıları **İran**'a yeniden saldırmaya yöneltti; Safevilerden Erivan, Karabağ ve Nahçıvan'ın yanı sıra Kerkük alındı (1553–1554). İran'ın isteği üzerine Osmanlı ve Safevi temsilcilerinin Amasya'da yürüttüğü müzakere sonunda imzalanan antlaşma, iki imparatorluk arasında kısa aralıklarla 41 yıl sürmüş olan savaş sona erdirdi.

Antlaşma uyarınca İranlılar Tebriz ve Doğu Anadolu'nun yanı sıra **Irak**'taki Osmanlı toprak kazanımlarını tanıdı. Buna karşılık İranlı hacıların Irak'ta **Şiîliğ**in kutsal yerleri Kerbela ve Necef'i ziyaret etmelerine izin verildi. Doğu Anadolu'nun Osmanlı yönetimine girişi, Orta Anadolu'ya İran saldırılarına karşı güvence altına aldı. Irak üzerinde hâkimiyet **Hindistan** ve Ortadoğu arasındaki **ticaret** yollarının Osmanlı denetimine girmesini getirdi. Amasya Antlaşması 1578'e kadar yürürlükte kaldı. *Ayrıca bkz. KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI.*

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (ABD). Dolaylı ABD-Osmanlı temaslarının geçmişi 18. yüzyıl sonlarında Amerikalıların ticaret gemilerini Akdeniz'deki korsan saldırılarından korumak amacıyla **Cezayir** (1795), Trablus (1796) ve **Tunus**'taki (1797) Osmanlı yetkilileriyle yıllık vergi antlaşmaları imzalamalarına kadar iner. Berberi Savaşları'nda (1801–1805) ve Cezayir Savaşı'nda (1814–1816) elde ettikleri zaferler Amerikalıların haraç yükümlülüklerinden kurtulmalarını sağladı.

Bâbüâli'nin ABD'yi resmen tanımaması nedeniyle, İzmir'e bir Amerikan konsolosu atama girişimleri (1802, 1808 ve 1811) Osmanlılarca geri çevrildi. Bununla birlikte İngiliz bayrağıyla korunan Amerikalı tüccarlar ve misyonerler başlıca Osmanlı limanlarında faaliyetlerini artırdılar. Osmanlı devleti ABD'yi 1830'da bir **ticaret** ve deniz ulaşımı antlaşması imzalayarak tanıdı.

Sonraki yıllarda ABD ticari faaliyetlerinin artmasına karşın, Amerikalı Protestanların misyonerlik çalışmaları ikili ilişkilere yeni bir boyut kattı. Amerikan Yurtdışı Misyon Temsilcileri Kurulu'na (ABC FM) bağlı misyonerler 1819'dan itibaren Doğu Akdeniz'de yoğun bir çalışmaya girdi; **Lübnan**, **Bulgaristan** ve **Anadolu**'da birçok okul kurdu. Yerel **Ermeni**, **Rum Ortodoks** ve Marunî kiliselerinin

ABCFM misyonerlerinin faaliyetlerini şikâyet etmeleri, Osmanlı **hükümeti** ve misyonerler arasında sıklıkla gerginliklere yol açtı.

Başka bir çatışma kaynağı ABCFM okullarının Bulgar ve Ermeni **milliyetçi** hareketlerinin yuvaları haline geldiği yolundaki Osmanlı kuşkularıydı. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'nın ardından, **II. Abdülhamid** idaresinin misyoner okullarını sıkı gözetim altına almaya çalışması ABD hükümetiyle gerginlikler yarattı. Ermenilerin 1890'larda Anadolu'daki katliamlara ilişkin anlatımlarının yanı sıra Amerikan basınında çıkan sayısız misyoner raporları ABD'de Osmanlı aleyhtarı bir kamuoyunun oluşmasına katkıda bulundu. ABD İtilaf devletleri safında **I. Dünya Savaşı**'na girmesiyle, ABD-Osmanlı diplomatik ilişkileri kesildi (1917). *Ayrıca bkz.* EL-BUSTANÎ, BUTRUS; ROBERT KOLEJ.

AMUCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA (1644–1702). **Sadrazam** ve reformcu. **Köprülü Mehmed Paşa**'nın yeğeni. **Viyana kuşatmasında**(1683) çarpıştıktan sonra, imparatorluğun çeşitli kesimlerinde komutan ve **beylerbeyi** olarak görev yaptı. **Vezir** (1689) ve ardından sadaret kaymakamı (1691) oldu. **Kaptanıderya** (1694) olarak atandıktan sonra, Venedik donanmasını yendi ve Sakız'ı geri aldı (1695). 1697'de sadrazamlığa getirildi. Osmanlılar o sırada **Habsburglar** karşısında Zenta yenilgisine uğramıştı ve **Macaristan**'ı geri alma umudu yitirilmişti. Amucazâde Hüseyin Paşa **Kutsal İttifak**'la **Karlofça Antlaşması**'na (1699) varılmasıyla sonuçlanan barış görüşmelerinin başlamasında belirleyici bir rol oynadı. Macaristan, **Erdel** ve Batı Ukrayna'yı bırakmasına karşın, bir barış dönemine girilmesini sağladı ve böylece imparatorluğu güçlendirmeye yönelik idari, malî ve askerî **reformları** başlattı. *Ayrıca bkz.* RUSYA; VENEDİK.

ANADOLU. Ortadoğu'da Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz'le çevrili yarımada. Küçük Asya olarak da bilinir. **Balkanlar**'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun nüvesiydi. Osmanlı klasik döneminde, Anadolu ("Anatoli") aslında Küçük Asya'nın orta ve batı kesimini kapsayan bir **eyaletin** adıydı. Bir coğrafi terim olarak, 19. yüzyılda Trabzon'dan İskenderun'a çekilen hayali bir hattın batındaki bölge için kullanılmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus-devlet olarak kurulmasıyla birlikte, coğrafi Anadolu Fırat nehrinin doğusundaki bölgeleri de kapsayan bir anlam kazandı.

Bugünkü anlamıyla Anadolu Osmanlılar tarafından Balkanlar'a kıyasla nispeten geç bir tarihte ele geçirildi. Osmanlıların tam hâkimiyeti ancak **Çaldıran Muharebesi**'nden (1514) sonra sağlandı. O zaman bile Doğu Anadolu'daki birçok bölge özerkti ve yerel **Kürt** aşiret reislerinin yönetimindeydi. 19. yüzyılda Doğu Anadolu'nun bu kesimlerini düzenli idare altına alma girişimlerinde bulunulmasına karşın, bu iş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar başarısız kaldı. *Ayrıca bkz.* BAYEZİD I; ERMENİLER; İRAN; RUM ORTODOKS CEMAATİ; SELİM I; TÜRKİYE; TÜRKMEN BEYLİKLERİ.

ANADOLU HİSARI. **İstanbul Boğazı**'nın Anadolu yakasında bulunup boğazın en dar noktasında **Bayezid I** ("Yıldırım") tarafından yaptırılan kale. Diğer bilinen isimleri *Güzelhisar*, *Güzelcehisar*, *Yenihisar*'dır. Yapım tarihi konusu konusunda kaynaklar 1390, 1391 veya 1395 yıllarını vermektedir. Bir iç kale, bir de dış kale duvarından oluşur. İç kale İstanbul'un en eski Osmanlı yapısını teşkil eder. Kalenin yapım amacı boğaz deniz trafiğinin denetlenmesi ve o sıralarda abluka altına alınan **Konstantinopolis**'e Karadeniz'den gelebilecek olası askeri desteği önlemektir. **İstanbul**'un fethinden sonra Anadolu Hisarı'nın stratejik işlevi azalmakla beraber 1624'de Boğaziçi'ne yönelik Kazak akımı dolayısıyla payitahtın savunması açısından yeniden önem kazandı. *Ayrıca bkz.* BOĞAZLAR; MİMARİ; RUMELİ HİSARI.

ANAYASA. Parlamenter bir organda temsil edilen farklı gruplar arasında bir "sosyal sözleşme"ye dayalı siyasi sistemi tanımlayıcı bir siyasi belge anlamında anayasa Osmanlı toplumunda ancak 1876'da ortaya çıktı. **Sened-i İttifak** (1808), **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** (1839) ya da **Islahat Fermanı** (1856) gibi önceki belgeler, hükümdarın kendi yetkileri ve tebaasının hakları konusunda belli değişiklikleri duyurduğu beratların özelliklerini taşır. Yine de bu beratlar anayasa, yasama ve adalet alanlarında daha ileri reformlara temel oluşturdu.

İlk Osmanlı anayasası **Abdülaziz**'in tahttan indirildiği ve ruhsal durumu bozuk **V. Murad**'ın kısa döneminin ardından **II. Abdülhamid**'in tahta çıktığı 1876'da yürürlüğe konuldu. **Midhat Paşa**'nın ve **Yeni Osmanlılara** yakın görüşlere sahip siyasetçilerin hükümetteki hâkimiyeti anayasa projesinin uygulamaya geçirilmesine olanak verdi. Belçika (1831) ve **Prusya** (1850) anayasaları örnek alınarak hazırlanan Kanûn-ı Esâsi 23 Aralık 1876'da bizzat **padişah** tarafından ilan edildi.

Bu belge liberal anayasaların temel özelliklerinden yoksundu. Kanûn-ı Esâsi'ye göre, **hükümet** üyeleri doğrudan padişah tarafından atanacaktı. Bu bakımdan hükümet Meclis-i Mebusân'a değil, padişaha karşı sorumluydu. **Meclis-i Mebusân** ancak önerilen **kanunları** görüşebilirdi; kendi başına kanun çıkarma

yetkisi yoktu. Padişah Meclis-i Mebusân'ı toplama ya da dağıtma konusunda mutlak yetkiye sahipti. II. Abdülhamid'in 1878'de Meclis-i Mebusân'ı dağıtması ve 1908'e kadar toplamaması, teknik bakımdan anayasa hükümlerine uygundu.

1908 Devrimi sonrasında Kanûn-i Esâsî yeniden uygulamaya kondu. Ne var ki Abdülhamid'in padişahlığı devam etmekteydi ve anayasanın liberal olmayan niteliği olduğu gibi sürüyordu. 1909'da patlak veren **31 Mart İsyanı**'nın bastırılıp Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında *meşrûti islahat* yapıldı ve anayasa daha demokratik ve liberal bir yapıya kavuşturuldu. Böylelikle Meclis-i Mebusân'a egemen bir organ statüsü kazandırılmıştır. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; LİBERALİZM; MECLİS-İ ÂYÂN; MUHALEFET; SİYASİ PARTİLER.*

ANKARA. Osmanlı döneminde sancak/eyalet merkezi ve bugünkü **Türkiye**'nin başkenti. Orta Anadolu'da yer alır. **Bizans**'in elindeyken 1073'te **Selçuklular** tarafından alındı. Birinci **Haçlı seferi** sırasında Toulouse kontu IV. Raimond tarafından geri alınıp Bizanslılara bırakılmasına (1097) karşın, Türkmen Danişmend beyliğince 1127'de yeniden ele geçirildi. Selçuklu döneminde zengin bir ticaret merkezine (1169–1243) dönüşen Ankara, Anadolu'daki Moğol istilasının (1243) ardından Eretna devletine bağlandı. İzleyen dönemde güçlü **loncalar** (ahiler) tarafından yönetildi.

Osmanlı kuvvetlerince 1354'te ele geçirildikten sonra ahilerce geri alındı; 1361'de temelli Osmanlı yönetimine girdi. **I. Bayezid** 1402'de **Timur**'la giriştiği **Ankara Muharebesi**'nde yenilgiye uğradı ve tutsak alınıp Ankara kalesine kapatıldı. **Fetret Devri** sırasında Bayezid'in oğulları arasında el değiştiren Ankara 1413'te Anadolu beylerbeyliğine bağlı bir **sancak** ve 1550 dolaylarında bu beylerbeyliğin merkezi oldu. Tiftik ve ayakkabı üretiminde uzmanlaşmış olan ve tabakhanelerin bulunduğu bir şehir olarak öne çıktı. Nüfusu 1590'a doğru 25 bine ulaştı. **Celâli ayaklanmalarının** refah düzeyine ağır bir darbe vurmasına karşın, 17. yüzyılın ikinci yarısında toparlandı. Fakat Ankara geçişinin 19. yüzyılın sonuna doğru Güney Afrika ve California'da da yetiştirilmeye başlaması şehrin tiftik üretimindeki tekeline son verdi. Ankara 1920'de Türk ulusal direniş hareketinin siyasi merkezi olarak önem kazandı; İtilaf devletlerinin **İstanbul**'da son Osmanlı **Meclis-i Mebusân**'ını kapatması üzerine, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı (23 Nisan 1920). Yunanlılar karşısında elde edilen zaferin ardından, Ankara resmen yeni rejimin başkenti oldu (13 Ekim 1923). *Ayrıca bkz. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; ÇAPANOĞLU SÜLALESİ.*

ANKARA MUHAREBESİ. Osmanlılar ve Timurlular arasındaki muharebe. Ankara Muharebesi'ndeki Osmanlı yenilgisi sonucu **Fetret Devri** (1402–1413) başlamıştır.

I. Bayezid'in **Türkmen beylikleri** aleyhine topraklarını genişletmesi, Cengiz Han imparatorluğunun ardılı devletlerin ve İlhanlıların üstünlüğüne dayalı yerleşik siyasi anlayışa aykırıydı. Aynı dönemde Semerkant'ı merkez edinen **Timur**, **Hindistan**'dan **Rusya**'ya kadar uzanan geniş bir Avrasya imparatorluğu kurmuştu. Kendisini Moğol hükümdarının meşru ardılı saydığından, I. Bayezid'in öteki Müslüman devletleri ele geçirmeye dönük hırslı hedeflerini kendi otoritesine karşı bir kafa tutma olarak gördü ve iki hükümdar arasında bir çatışma kaçınılmaz hale geldi. I. Bayezid'in hakaret dolu ifadelerle Timur'un üstünlüğünü reddettiği mektuplar sonunda 28 Temmuz 1402'de Ankara Muharebesi'ne yol açtı. **Anadolu**'da yeni gerçekleşen Osmanlı yayılmasının meşru olarak görülmediği, Osmanlı ordusundaki **Türkmen** kökenli askerlerin topluca firar ederek Timur'un safına geçmesiyle açıkça ortaya çıktı. Buna karşılık, **Balkanlar**'dan toplanmış Hıristiyan birlikler I. Bayezid'e sadık kaldı. Ankara Muharebesi'ndeki Osmanlı yenilgisinin yeni oluşan imparatorluğa indirdiği ağır darbenin etkisi ancak **II. Mehmed** döneminde atlatılabildi. *Ayrıca bkz. MEHMED I; ŞEYH BEDREDDİN AYAKLANMASI.*

ARAP ÜLKELERİ. Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz ve Yemen, **I. Selim** döneminde Osmanlı yönetimine girdi (1516–1518). **Cezayir** daha önce 1516'da **Barbaros Hayreddin Paşa** tarafından ele geçirilmişti. Bağdat (1534) ve **Tunus** (1569) **I. Süleyman** ve **II. Selim** dönemlerinde imparatorluk topraklarına katıldı. Arap ülkelerindeki Osmanlı yayılması toplam **nüfus** içinde Müslümanların demografik ağırlığını artırdı; kutsal şehirlerin ve klasik **İslam** kültürü merkezlerinin Osmanlı yönetimine girmesi imparatorluğun İslami karakterini güçlendirdi. Ama Arap ülkelerinde önemli bir Türk nüfus iskânına girilmediği için, Arap **şehirlerinde** Türk kültürünün etkisi sınırlı kaldı. Halep ile Suriye ve Filistin'in bazı bölgeleri dışında, **tımar sistemi** uygulanmadı. Arap ülkelerinin valileri yerel giderleri karşıladıktan sonra yıllık sabit meblağları **İstanbul**'a aktarırdı. Bu bakımdan söz konusu bölgeler imparatorluğun nüvesi içinde değildi.

Bazı Arap eyaletlerinin yerel idaresinde âyânların ve Memlûklerin gücü 17. yüzyıldan sonra arttı. Cezayir ve Mısır imparatorluktan erken koptukları için, Osmanlı modernleşmesinin etkilerinden uzak kaldı. Arap ülkeleri ancak **Tanzimat** reformlarıyla doğrudan Osmanlı yönetimiyle karşılaştı. **Reformlara**

karşı yerel tepki özellikle Suriye ve Filistin’de, daha sınırlı ölçüde olmak üzere **Irak**’ta Arap **milliyetçiliğinin** ortaya çıkışına katkıda bulundu. **I. Dünya Savaşı Büyük Britanya**’dan destek alan Araplara **Bâbîâlî**’ye başkaldırmak için bir fırsat verdi. Savaşın bitişiyle birlikte Arap ülkelerindeki Osmanlı varlığı sona erdi. *Ayrıca bkz.* ÂYÂN; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; CEBEL-İ LÜBNAN; FRANSA; HALİFE; MEHMED ALİ PAŞA (KAVALALI); PAN-İSLAMCILIK; RUM ORTODOKS CEMAATİ.

ARAZİ SİSTEMİ. *Bkz.* TARIM SİSTEMİ.

ARNAVUTLUK. Güneydoğu Avrupa’da, **Yunanistan** ve eski Yugoslavya arasında yer alan ülke. **Anadolu Türkleri** Arnavutluk’a ilk kez 1337’de, Aydınoğulları **Türkmen beyliğinin** Arnavut âsilere karşı **Bizans İmparatorluğu**’nu desteklemek üzere Dıraç’a birlikler göndermesiyle girdi.

Osmanlıların **Balkanlar**’a girdiği 14. yüzyıl ortalarında, Arnavutluk yerel feodal beyler arasında bölünmüş durumdaydı. İlk Osmanlı-Arnavut karşılaşması 1385’te yaşandı; Osmanlılar Karl Topia adlı feodal beyi II. Balşa’ya karşı destekledi. Arnavutluk’ta artan Osmanlı siyasi nüfuzu, **Venedik**’i Osmanlılara karşı dengeyi sağlamak kıyı kaleleri Leş, Dıraç ve Drivasto’yu ele geçirmeye yöneltti.

Kosova Muharebesi’nin (1389) ardından şimdiki Üsküp çevresindeki bölge Osmanlı idari sistemiyle bütünüleşirken, daha batıdaki yerel Arnavut feodal beyleri özerk kaldı. Arnavut-ili **sancağının** kurulduğu 1417’de bile, **tımarlı sipahiler** ağırlıklı olarak Hıristiyan olan yerel Arnavut feodal beylerdi. Osmanlılara karşı Hıristiyan Arnavut direnişi 1432–1478 arasındaki döneme damgasını vurdu; zamanla başına Cerc Kastrioti’nin (İskender Bey, 1405–1468) geçtiği ve Venedik ile Napoli’nin desteklediği bir dizi Arnavut isyanı **II. Murad**’ı ve **II. Mehmed**’i Kuzey Arnavutluk’a seferler düzenlemek zorunda bıraktı. Arnavutluk üzerinde Osmanlı hâkimiyeti ancak 1460–1479 Osmanlı-Venedik Savaşı’nın ardından Kuzey Arnavutluk’un işgal edilmesiyle ve İşkodra (1479), Dıraç (1501) ve Bar (Antivari, 1571) kalelerinin ele geçirilmesiyle sağlanabildi.

İslam dinine dönen eski Arnavut feodal beyleri, Osmanlı yönetimi boyunca sipahi ya da özerk kabile reisi (“bayrakdar”) konumuyla arazileri denetim altında tutmaya devam ettiler. Arnavutluk’un büyük bölümü 17. yüzyıldan sonra İslamlaşırken, belli yöreler Ortodoks ya da Katolik olarak kaldı. Kabile yapılarını ve savaşıç özelliklerini koruyan Müslüman Arnavutlar **Bâbîâlî**’ye Batı Balkanlar’ın bekçileri olarak hizmet ettiler. Kuzeydeki Gegler ağırlıklı olarak Sünni Müslüman’dı, güneydeki Tosklar **Bektaşî tarikatına** bağlıydı. Arnavut kökenli bir dizi Müslüman Osmanlı devleti adamı, komutanı ve aydını yetişti. 1683–1699 savaşları sırasında şimdiki Kosova bölgesinin Sırp ahalisinin **Habsburg** topraklarına göç etmesi üzerine, Osmanlı yönetimi bölgeye güneyden getirttiği Arnavutları yerleştirdi. Böylece Arnavut demografik varlığı güneydeki Korinthos Körfezi’nden (Yunanistan) kuzeydeki Kurşunlu’ya kadar (**Sırbistan**) uzandı.

Osmanlı **merkez teşkilâtının** zayıflaması Arnavutluk’ta güçlü **âyânların** ortaya çıkışını teşvik etti; bunlardan Buşatlı ailesi kuzey kesimi, **Tepedelenli Ali Paşa** (1744–1822) güney kesimi denetim altına aldı. **II. Mahmud**’un ve **Tanzimat** döneminin merkezî politikalarıyla Arnavut âyânların yerel gücünün kırılması Osmanlı devletine karşı hoşnutsuzluğa yol açtı.

Arnavut **milliyetçiliği** çeşitli etkenlerin bir sonucu olarak ortaya çıktı: Bâbîâlî’nin merkezileştirme çabaları, Osmanlı gücünün zayıflaması, Arnavut topraklarının komşu Balkan monarşileri arasında paylaşılma olasılığı ve Ortodoks Arnavutların **İstanbul**’daki **Rum Ortodoks Patrikliği**’nin Helenleştirme girişimlerine tepkisi. Osmanlıların **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**’nda yenilgiye uğraması üzerine, Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlar Prizren Birliği’ni oluşturdu ve Arnavutluk için özerklik istedi. Bu talep gözardı edildi ve Arnavut milliyetçiliği **II. Abdülhamid** tarafından bastırıldı. Öte yandan Bulgar-Makedon, Sırp ve Yunan komitacı faaliyetleri dolayısıyla Arnavutlar da kendi çetelerini oluşturdular. Söz konusu milliyetçi Arnavut çeteleri **İttihat ve Terakki** ile işbirliği yaparak **Makedonya**’da isyan çıkardılar ve Abdülhamid’i anayasayı yeniden yürürlüğe koymaya zorladılar (**1908 Devrimi**). Ancak yeni İttihatçı yönetim Arnavut kültürel taleplerini dikkate almadığından 1912’ye değin bir dizi Arnavut isyanı patlak verdi. Sonunda **Balkan Savaşları** Arnavutluk’taki Osmanlı varlığını sona erdirdi. *Ayrıca bkz.* İSMAİL KEMAL (VLORA); RUM ORTODOKS CEMAATİ; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.

ARPALIK. Kazançlı kadrodan ya da uygun maaştan yoksun kaldıklarında, sivil elitlere (**kadılar, saray gözdeleri**) iltizam için verilen **devlete ait (mirî) arazi.** *Bkz.* İLTİZAM.

ARŞİVLER. Osmanlı tarih araştırmalarında kullanılan başlıca arşivler Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi, şeriyye sicilleri, Vakıflar Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi’dir. **İstanbul**’da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin koleksiyonu, merkezî idari makamlar arasındaki ve **Bâbîâlî** ile **vilâyet**

idareleri arasındaki resmî işlemlerle ilgilidir. Şerhiye sicilleri İstanbul'un yanı sıra taşra **şehirlerinin** sosyal ve ekonomik tarihi üzerine bilgiler içerir. Şimdiki Türkiye sınırlarının dışındaki bölgelerle ilgili şerhiye sicilleri ağırlıklı olarak ilk düzenlendikleri yerlerde. **Anadolu şehirlerine** ait şerhiye sicilleri **Ankara**'daki Milli Kütüphane'de bir araya getirilmiştir. Ekonomik ve tarımsal tarih açısından can alıcı önem sahip Vakıflar Arşivi ile Tapu ve Kadastro Arşivi Ankara'dadır. Ayrıca **Bank-ı Osmânî-i Şâhâne**'nin arşivleri vardır. Bu koleksiyon 1863–1922 arasındaki Osmanlı malî işlemlerinin yanı sıra, Osmanlı ticaret hayatı üzerine çok değerli belgeler içerir. Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı askerî tarih arşivi Osmanlı savaş tarihi ve ordu yapısı hakkında önemli vesikalar içerirse de ancak sınırlı düzeyde kullanıma açıktır. Sayılan arşivler 15. ve 20. yüzyıllar arasında bütün Doğu Akdeniz havzası ve Güneydoğu Avrupa'nın tarihi açısından önemli bir kaynaktır. *Ayrıca bkz. KÜTÜPHANE.*

ASKERÎ SINIF. Askeriye olarak bilinir. Klasik dönemde Osmanlı toplumunun yönetici tabakasını oluşturan komutanlar, idareciler ve **ilmiye** mensupları bu sınıfa mensuptular. Topluca **reâyâ** olarak adlandırılan köylülerin, zanaatkarların ve tüccarların oluşturduğu üretici tabakalardan ayrı bir konuma sahipti. Osmanlı devletinin amacı askerî sınıf ve reâyâ arasındaki sosyal ayrımı ayakta tutmaktı; olağanüstü askerî yeteneklere sahip olmadığı ya da **medreselerden** mezun olma şartı gibi bir eğitimsel engeli aşip ilmiye sınıfına katılmadığı sürece, reâyâyâ mensup birinin askerî sınıfa girmesi çok zordu. Askerî sınıf **vergidin** muafı.

Askerî sınıf ve reâyâ arasındaki bu keskin ayrım 17. yüzyıldan itibaren gittikçe bulanıklaştı. **Tımar sisteminin** bozulmasıyla birlikte, taşrada reâyâ kökenli **âyânlar** kırsal kesime hâkim oldu. **Sened-i İttifak** (1808) dışında, devletçe resmen bir statü grubu olarak tanınmamasına karşın, bu kesim taşra düzeyinde askerî sınıfın ekonomik, idari ve askerî otoritesini paylaştı. Askerî sınıf ve reâyâ ayrılığı resmen **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'yla (1839) kaldırıldı. *Ayrıca bkz. MEMURİYET; MÜLKİYE; ORDU.*

ASTRONOMİ. İslam uygarlıklarında astronomiye dönük pratik ilgi namaz vakitlerini belirlemek, kibleyi saptamak ve ay takvimini kesinleştirmek amacıyla güneşin ve ayın konumlarını hesaplama gereğine dayanırdı. Bu belirlemeler yapıldığında, rasathane bir kurum olarak işlevini yerine getirmiş sayılırdı ve genellikle kapatılırdı. Bu nedenlerle İslam uygarlığında rasathaneler çoğunlukla kısa ömürlüydü.

Kadıza'de-i Rumî ilk Osmanlı astronomi bilgini olarak kabul edilir. Osmanlı astronomisi **Uluğ Bey**'in kurduğu ve **II. Mehmed** döneminde **Ali Kuşçu**'nun temsil ettiği Semerkant Okulu'nun güçlü etkisi altında kaldı. **Hocazâde Muslihiddin Mustafa**, Mirim Çelebi ve **Seydî Ali Reis** gibi bilginler ve denizciler klasik İslam astronomi bilginlerinin risaleleri üzerine şerhler yazdılar ya da önceki yazarların eserlerini tercüme ettiler. Modernlik öncesi dönemde Osmanlıların kurduğu tek rasathane, yukarıda belirtilen pratik ihtiyaçları karşılamak üzere **Takiyüddin** tarafından açıldı ve 1575–1580 arasında faaliyet gösterdi.

Dünyanın küre biçimli olduğu 16.yüzyıla doğru benimsendi ve Batlamyus astronomisinin dünya merkezli bakış açısı Osmanlılar arasında 17. yüzyıl ortalarına kadar geçerliliğini korudu. Kopernik'in güneş merkezli sisteminin Müslüman Osmanlılarca öğrenilmesini **Tezkireci Köse İbrahim Efendi** ve **Ebubekir ed-Dimaşkî** 1660'larda ve 1685'te sağladı. Teleskopu bir astronomi aleti olarak ilk kez Yanyalı Esad Efendi 1720'lerde tarif etti. 19. yüzyılda modern **ortaöğretim** ve **yükseköğretim** okullarının kurulması, ayrıca bilim dergilerinin çıkarılması Osmanlı astronomisinin Batı Avrupa'daki bilimsel gelişmelerle bütünleşmesini getirdi. Kandilli rasathanesi 1911'de kuruldu. *Ayrıca bkz. İBRAHİM MÜTEFERRİKA; KÂTİB ÇELEBİ.*

ÂŞÂR. Öşr olarak da bilinir. Sözcük anlamı “onda bir” demektir. **Şeriat** uyarınca tarımsal ürünlerden alınan vergidir. Araziye ve taşıdığı statüye göre farklı oranlarda tahsil edilirdi. Tahıl yetiştirilen alanlarda geçerli oran 16. yüzyıl ortalarına kadar genellikle sekizde birdi; ama **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi**'nin **fetvâları** sonucunda, kuvvet kullanılarak ele geçirilmiş bölgelerde ürünün beşte birinin vergi olarak tahsil edilmesi benimsendi. Böylece **Kıbrıs** ve **Girit** gibi daha geç fethedilen yerlerde bu oran uygulandı. Âşâr temel Osmanlı vergilerinden biriydi ve 1925'e kadar toplanmaya devam etti. *Ayrıca bkz. İLTİZAM; MALİYE; VERGİ.*

ÂŞİK ÇELEBİ (1520–1572). Metinleri 16. yüzyıldaki Osmanlı sosyal yaşamı üzerine değerli bilgiler veren yazar, tercüman ve şair. Asıl adı Pîr Mehmed'dir. Prizren'de (Kosova, **Balkanlar**) **seyyid** bir ailenin çocuğu olarak doğdu. **İstanbul**'da **medrese eğitimi** gördü; döneminin seçkin bilginlerinden ders aldı. **Bursa**'da **mahkeme** kâtipliği ve bir **vakfın** yedieminliğini yaptıktan sonra, geri kalan ömrünü **kadı** göreviyle bir dizi Balkan **şehrinde** geçirdi. Osmanlı bilginlerince Arapça yazılmış manzum ve nesir eserleri Türkçeye tercüme etti. Kaleme aldığı *Meşâirü'ş-Şuarâ* (“Şairlerin Duyguları”, 1568), Osmanlı

şairlerinin biyografik bir incelemesidir. Bu eserinde sadece şairlerin hayatlarına ve eserlerine dair veriler sunmakla kalmaz; döneminin İstanbul elit tabakasının sosyal ilişkileri ve gelenekleri üzerine kişisel gözlemlerini de aktarır. Bu tabakaya mensup bir kişi olması açısından, gözlemleri özel değer taşır. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; LATİFİ; SEHİ BEY.*

ÂŞIKPAŞAZÂDE (1400–16. yüzyıl başları). Osmanlı kuruluş ve yükselme devirlerini bir bütün olarak kaleme alan en eski Osmanlı tarihçisi. Asıl adının Derviş Ahmed olması bir **derviş** olduğuna işaret eder. Uzun ömrü boyunca Osmanlı sınırlar içinde ve ötesinde birçok seyahat yaptı ve döneminin bir dizi önemli şahsiyetiyle tanıştı. İmparatorluğun kuruluşundan 1502/03 yılına kadarki olayları aktaran *Tevârihi Âl-i Osman*'ı yazmaya başladığında 86 yaşındaydı. Bu eser aktardığı şeylerin görgü tanığı anlatımlarına ya da başka bilgili kişilerin açıklamalarına dayanması açısından, Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için hayli önemli bir kaynaktır. *Ayrıca bkz. AHMEDİ; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; İDRİS-İ BİTLİSİ; KEMAL PAŞAZÂDE; TARİHYAZIMI.*

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL (1881–1938). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu. Selanik'te doğdu. Manastır ve **İstanbul**'da askerî eğitim gördü. Genç bir subayken, **II. Abdülhamid** otokrasisine karşı gizli muhalefet faaliyetlerine katıldı. 1909'daki **31 Mart İsyanı**'nın bastırılmasında görev aldı. İtalyan işgaline karşı çarpışmak üzere Libya'ya gitti (1911). **I. Dünya Savaşı** sırasında **Gelibolu**'ya yönelik İtilaf saldırısını püskürtmedeki (1915) rolüyle üne kavuştu. Savaşın ardından imparatorluğun parçalanması ihtimalinin ortaya çıkması üzerine **Anadolu**'ya geçti. **Ankara**'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasına (23 Nisan 1920) önyak oldu. Anadolu ve Doğu Trakya'nın Eylül 1922'de İtilaf kuvvetlerinin ve Yunanlıların işgalinden kurtulmasıyla sonuçlanan savaşı yönetti. Bu zaferin ardından radikal bir reform programını başlattı: **Padişahlığa** son verildi, Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi (29 Ekim 1923) ve daha sonra **halifelik** kaldırıldı. Atatürk tek bir Türk ulusu temelinde lâik bir Türk ulusal **devleti** kurma hedefi doğrultusunda ölümüne kadar otoriter önlemlere başvurdu. Alfabe, **dil** ve **eğitimde** reformlar yapılmasında ve **kadınların** özgürleşmesinde etkili oldu. *Ayrıca bkz. ABDULLAH CEVDET; BATILILAŞMA; HALİFE; İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ; TÜRKİYE; YAZI.*

ATEŞLİ SİLAHLAR. Toplardan oluşan ateşli silahlar Osmanlılarca 15. yüzyılın birinci yarısından itibaren kullanıldı. **Konstantinopolis**'in fethi çoğu kaynakta kuşatma sırasında yoğun top ateşinin etkili biçimde kullanılmasına bağlanır. Avrupa'da ateşli silah teknolojisinin gelişmesi ve **Habsburg İmparatorluğu**'nun askerî üstünlüğü, Osmanlıları **orduda** ateşli silah kullanımını artırmaya yöneltti. Ateşli silahların **Yeniçeri** birlikleriyle sınırlı olması ve feodal **tımar** birimlerinde misket tüfeğine rağbet olmaması nedeniyle, Osmanlı devleti ateşli silahlara aşına paralı askerler olan **sekbanları** kullanma yoluna gitti. Kırsal kesimde kaçak ateşli silah üretimi sonucunda silahlı avare köylülerin ortaya çıkması bir asayişsizlik kaynağına dönüştü. Sekbanlar 1687/88'de fiilen imparatorluğa hâkim oldu. İmparatorluğun âdemi merkezileşmesi ve **âyânların** gücünün artması kısmen sekbanların ortaya çıkışının sonucuydu; bu süreçte **Anadolu** ve **Balkan** köylüleri arasında ateşli silah kullanımı yaygınlaştı. *Ayrıca bkz. TİMAR SİSTEMİ.*

AVÂRİZ. Üretimle uğraşan ve yönetici olmayan köylü, zanaatkâr ve tüccar sınıflardan toplanan olağanüstü vergilere verilen toplu ad. Kelime olarak “geçici” ya da “arızî” anlamına gelir. Avâriz vergilerinin konulması ilk başta savaş dönemiyle sınırlıydı. Ama 1575'ten itibaren sıkça savaşa girilmesi nedeniyle, bu vergi grubu özellikle 17. yüzyılın ilk on yılında düzenli bir mahiyet kazandı.

Farklı çeşitleri olan avâriz vergileri çoğunlukla nakit olarak tahsil edilirdi. Ama kimi zaman aynı ödeme ya da **donanmaya** kürekçi olarak alınma yöntemi uygulanırdı. Avâriz vergilerinin tahsilatında “avâriz-hâne” birimleri esas alınırdı. Yöreye ve avâriz vergisinin çeşidine göre, bir avâriz-hâne birimi dört ila elli demografik hânedan oluşabilirdi. Örneğin, nakit olarak toplanan avâriz vergilerinde dört ya da beş demografik hâne bir avâriz-hâne birimi sayılırdı; vergi yükü bu hâneler arasında paylaşılırdı. Buna karşılık, donanmaya kürekçi alınırken, elli demografik hâne bir avâriz birimini oluştururdu; yani bu elli hânedan bir adam seçilirdi.

Avâriz vergilerinin halka ağır yük getirmesi nedeniyle, malî talepleri karşılayacak “avâriz vakıfları” oluşturmak köylüler ve şehirli halk arasında yaygın bir uygulamaya dönüştü. Barış döneminde vakıf gelirleri yerel bayındırlık, **eğitim** ve hayır işlerine harcanırdı. Devletin avâriz vergileri toplamaktan vazgeçtiği 19. yüzyılda ise gittikçe devlet okullarının giderlerine ya da altyapı projelerine tahsis edildi. *Ayrıca bkz. AŞÂR; CİZYE; VERGİ.*

AVUSTURYA-MACARİSTAN. Bkz. HABSBURG İMPARATORLUĞU.

ÂYÂN. Yerel **taşra teşkilâtında** görev alan ve idareye nüfuz eden yerel eşraf. 16. yüzyılın sonuna doğru gittikçe artan **para** ihtiyacı, Osmanlı yönetimini **mirî** arazileri sözleşmeyle mültezimlere vermeye yöneltti. Bu kişilerin ulaştığı ekonomik güç ve devlet arazileri üzerindeki yarı-sahiplik hakları, âyân sınıfının ortaya çıkışına katkıda bulundu. Valiler atandıkları eyaletlerde oturmak yerine, işlerini **iltizamla** uğraşan ve genellikle yerel güç tabanına sahip olan vekiller (“mütesellim”) aracılığıyla görmeye başladılar. Köylülerin kısa süreli iltizamda büyük sıkıntılar çekmeleri nedeniyle, 1695’ten itibaren farklı bir sistem benimsendi. Bu doğrultuda düşük yıllık vergi ödemeleri karşılığında iltizam verme yoluna gidildi. Büyük âyânların iltizamı kısımlara ayırıp kiralama yoluyla, **kazâ** ya da köy düzeyindeki daha küçük âyânlara hâkim olması mümkündü. Özellikle 18.yüzyılda âyânlar **Bâbâli** için gelir ve asker temininde vazgeçilmez bir konum kazandı.

Âyânlar taşra ve belediye idareleri açısından da hayati öneme sahipti. **Tepedelenli Ali Paşa (Arnavutluk)**, **Karaosmanoğlu** (Batı Anadolu) ve **Çapanoğlu** (Orta Anadolu) gibi “hanedan” ya da “sülale” oluşturacak güce ulaşan büyük âyânlardan bazıları çok geniş bölgeleri denetim altında tutmaktaydı. **II. Mahmud** padişahlık dönemi boyunca âyânların siyasi gücünü azaltmaya çalıştı. **Tanzimat** döneminde âyânlar **idare meclislerinin** üyeleri haline geldi. *Ayrıca bkz. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA; SENED-İ İTTİFAK; TARIM SİSTEMİ; TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

AYASOFYA. İstanbul’un fethinden sonra bir Osmanlı **camisine** çevrilen en büyük Bizans kilisesi. Yunanca adı Hagia Sofia’dır (“Kutsal Bilgelik”). **Bizans**’ın Doğu Roma başkenti olmasından sonra, 360’ta inşa edilen ilk yapı 404’teki bir halk isyanında yıkıldı. Aynı yerde 415’te daha büyük bir kilise yapıldı; ama o da Nika isyanında (532) aynı akıbete uğradı. Şimdiki yapı İustinianos döneminde inşa edildi (537).

Haçlı ordularının yağmaladığı (1204) Ayasofya, Osmanlıların şehri ele geçirdiği sırada bakımsızlıktan harap haldeydi. Onarımlardan sonra camiye çevrildi. Bina içindeki Bizans mozaikleri uzun süre açıkta kaldıktan sonra 1506’da sıvayla kapatıldı. Dört minaresi farklı dönemlerde dikildi. Tuğladan yapılan ilk minare **II. Mehmed** döneminden, ikinci minare ise **II. Bayezid** döneminden kalmadır; son iki kalın minare **Mimar Sinan** tarafından inşa edildi.

Osmanlı payitahtının ana camisi haline gelen Ayasofya, **medrese** binalarının eklenmesiyle Osmanlı bilim hayatının bir merkezi konumunu da kazandı. **Molla Hüsrev** Ayasofya’nın ilk **müderrisiydi**. **Fatih Camii**, Bayezid Camii, **Süleymaniye Camii** ve **Sultan Ahmed Camii** gibi yeni külliyelerin inşasıyla payitahttaki bilim merkezlerinin sayısı arttı.

Ayasofya.

AYASTEFANOS ANTLAŞMASI. 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı’nın ardından imzalanan ve daha büyük bir **Bulgaristan** yaratılmasını öngören barış antlaşması (3 Mart 1878). **Balkanlar**’daki ve Doğu **Anadolu**’daki Osmanlı yenilgiler Rus kuvvetlerinin **İstanbul** yakınlarına kadar varmasını sağlamıştı. Ateşkes isteyen Osmanlıların Rus şartlarını kabul etmeden başka seçeneği yoktu. Antlaşmaya göre, Karadağ, **Romanya** ve **Sırbistan** tam bağımsızlık elde edecekti; Karadeniz’den **Arnavutluk**’a kadar uzanan ve **Makedonya**’nın yanı sıra Trakya’nın Ege kıyılarını içine alan daha büyük bir bağlı Bulgar prensliği oluşturulacaktı. Böylece Osmanlı yönetimindeki **Bosna**, Arnavutluk ve Tesalya ile Trakya arasındaki kara bağlantısı kesilecekti. Rusya Dobruca’yı (Doğu Romanya) ve Doğu Anadolu’nun Kars, Ardahan ve Bayezid yörelerini ilhak edecekti. Osmanlılar Arnavutluk ve Tesalya’da reform önlemleri almayı kabul edecek ve ağı bir savaş tazminatı ödeyecekti.

Bu hükümlerin Güneydoğu Avrupa’daki güç dengesinde köklü değişikliğe yol açacak nitelikte olması nedeniyle, **Büyük Britanya**, Avusturya ve diğer büyük devletler koşulları gözden geçirecek bir uluslararası konferans istedi. Böylece **Berlin Kongresi**’ndeki düzenlemeler Ayastefanos Antlaşması’nın yerini aldı. *Ayrıca bkz. ABDÜLHAMİD II; DIPLOMASİ; DOĞU SORUNU; HABSBURG İMPARATORLUĞU.*

AYDINLANMA. Avrupa’nın Aydınlanma anlayışıyla önce Osmanlı İmparatorluğu’nun gayrimüslim uyrukları tanıştı. **Rum** ve **Ermeni** tüccarların Orta ve Batı Avrupa’yla ticari ilişkiler ve Avrupa eğitilmiş gayrimüslimlerin sayısındaki artış, 18. yüzyılda Aydınlanma ideallerinin özellikle **Balkanlar**’da yaygın kabul görmesini getirdi. Balkan **milliyetçiliklerinin** kökleri bu sürece dayanır. Aynı dönemde Avrupa’dan yeni askerî ve daha sonra idari teknikleri alma gereği, Osmanlı yöneticileri arasında akılcı düzen ve ilerleme kavramlarının gelişmesi sonucunu doğurdu. Bu 19. yüzyılda taşradaki halklara yönelik bir tür

“uygarlaştırma misyonu”na dönüştü. **Rigas Velestinlis** tarafından hazırlanan **anayasa** (1797) ve **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** (1839) Aydınlanma ideallerinden etkilenmiş siyasi belgelerin başta gelen örnekleri sayılabilir. Osmanlı Türk Müslümanlar arasında kültürel aydınlanma **İbrahim Şinasi**’nin 1860’ta öncülük ettiği sivil **basının** ortaya çıkışıyla başladı ve **Ahmed Midhat Efendi** ile **Şemseddin Sami Fraşeri** tarafından sürdürüldü. *Ayrıca bkz.* AHMED VEFİK PAŞA; BEŞİR FUAD; EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ; MÜNİF PAŞA; REFORM; TANZİMAT.

AYKIRI İNANÇLAR. Osmanlı devletinin resmî **Sünni** anlayışına karşı olan **İslam** mezhepleri ve tarikatlarını içermektedir. Hazreti Muhammed’in ölümünden sonraki ilk üç **halifenin** meşruiyetini tanımayan **Şii** öğretileri, geleneksel Sünni bakış açısından en başta gelen aykırı görüşlerdi. Bu sorun kısmen siyasiydi. Şiiğin **halifelik** kurumunu temelden reddetmesi, Osmanlı **padişahlarının** imparatorluk içindeki ve dünyanın her yanındaki bütün Müslümanların din önderi olma savını baltalayıcı nitelikteydi. Öğreti farklılıklarının ve **Türkmen** göçebelerin yerleşik Sünni ahaliyle tezat içindeki ücre sosyal koşullarının bir araya gelmesi, aykırı özelliklere sahip güçlü akımların ortaya çıkışına hatırı sayılır ölçüde katkıda bulundu. Hurûfî, **Kalenderî**, **Kızılbaş** ve **Melâmî** akımları aykırı inançlar başlığı içine alınabilir. *Ayrıca bkz.* ABDAL; BEKTAŞÎ TARİKATI; DÜRZİLER; MOLLA KAABIZ.

AYŞE SIDIKA (?–1903). İlk Osmanlı kadın pedagogu. **İstanbul**’daki Dârülmuallimat’ta coğrafya, ahlak ve elişleri hocalığı yaptıktan sonra bu kurumun müdiresi oldu. *Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri* (1897–1898) kitabında, uygarlığın gerçek ölçüsünün bir toplumdaki **kadınların** eğitim düzeyi olduğunu, çünkü çocukların yetişmesinde onların belirleyici rol oynadığını vurguladı. Bedensel, zihinsel ve dinsel/İslami **eğitimin** bir sentezini oluşturmak gerektiğini savundu. Usûl-i Cedîd (“Yeni Eğitim Yöntemi”) akımının entelektüel temsilcilerinden biriydi. *Ayrıca bkz.* SELİM SÂBİT EFENDİ.

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ (1543–1628). **Tasavvuf şeyhi**, şair ve Celvetî tarikatının kurucusu. Koçhisar’da (Orta Anadolu) mutasavvıf bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babasından temel **eğitim** aldıktan ve **İstanbul**’daki **medreselerden** mezun olduktan sonra, **Edirne**’deki Sultan Selim Medresesi’nde **müderris** yardımcısı (“muid”) oldu. Şam ve Kahire’de **kadı** vekili (“nâib”) olarak görev yaptı. **Mısır**’da bulunduğu sırada **Halvetî tarikatına** girdi. Ardından **Bursa**’daki Ferhadiyye Medresesi’nde müderrisliğe atandı (1573).

Gördüğü mistik bir rüya üzerine tasavvuf şeyhi Üftâde’nin müridi olmayı seçmesi (1576) hayatını köklü biçimde değiştirdi. Üç yıl ona hizmet ettikten sonra, halifesi olarak Sivrihisar’a gitti. **Balkanlar**’da dinsel amaçlı seyahatler yaptı ve sonunda Çamlıca’ya (İstanbul) yerleşti(1594). Orada Celvetî tarikatının merkezine dönüşecek olan bir külliye kurdu.

Manevî güçleriyle tanınan Aziz Mahmud Hüdâyî, halk arasında ermiş olarak kabul edildi. Benzer şekilde, **III. Murad**, **II. Osman** ve **IV. Murad** gibi **padişahlardan** büyük saygı gördü. Müridi olan **I. Ahmed** döneminde siyasi kararlarda önemli bir rol oynadı. **Sünniliğe** bağlı olmasına karşın, **dans** ve **müzik** icrası gibi aykırı tasavvuf âdetlerini savunmakta sakınca görmedi.

Aziz Mahmud Hüdâyî önde gelen Osmanlı tasavvuf şairlerinden biri sayılır. **Yunus Emre**’nin üslup etkisini taşıyan şiirleri *Divân-ı İlâhiyât*’ta toplanmıştır. *Nefâisü’l-Mecâlis* (“Meclislerin Güzellikleri”) kitabı belli Kur’an ayetlerinin tefsirini içerir; *Tarikatnâme* tasavvuf kurallarını açıklar. I. Ahmed’e yazdığı mektupların toplandığı *Tezâkir-i Hüdâyî*, 17. yüzyıl başlarının Osmanlı siyasetini anlamak için önemli bir tarihsel kaynaktır. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT; ŞİİR; TARİHYAZIMI.

B

BABANZÂDE AHMED NÂİM (1873–1934), Muhafazakâr İslamcı aydın ve profesör. Bağdat'ta doğdu. **Galatasaray Lisesi** ve **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun oldu. **1908 Devrimi**'nden önce Hariciye Nezâreti'nde çalıştı, Galatasaray Lisesi'nde Arapça dersi verdi ve dergilerde Arap **edebiyatı** üzerine makaleler yazdı. Devrim sonrasında Maarif Nezâreti'nde üst düzey bir görev aldı; **Dârülfünûn**'da felsefe ve psikoloji hocası oldu. 1912–1921 arasında psikoloji, felsefe ve ahlak üzerine kitaplar ve makaleler yazdı, Fransızca psikoloji eserleri tercüme etti. Babanzâde Ahmed Nâim ümmet dışında her türlü siyasi bağlılığa karşı çıkan ödünsüz bir Müslüman düşünürdü. Ona göre, **milliyetçilik** putperestliğe benzer bir şeydi. Bu sebeple–ve ayrıca **Kürt** kökenli olmasından dolayı–Türkçü ve Batıcı aydınlara sürekli saldırdı, **Anadolu**'daki milliyetçi harekete karşı çıktı ve **Atatürk**'e düşmanca tavır takındı. Eserleri arasında *Felsefe Dersleri* (1917), *İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyyet* (1913) ve *Ahlâk-ı İslamiyye Esasları* (1924) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; ERSOY, MEHMED AKİF; İSLAM; İSLAMİ MODERNİZM; SÜNNİLİK; TÜRKÇÜLÜK.

BÂBİÂLİ. 18. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar **sadrızamlık** makamı ve Osmanlı **hükümet** merkezi. Bir siyasi odak olarak 17. yüzyıl sonlarından itibaren **padişahların** gittikçe etkisizleşmesiyle öne çıktı. 19. yüzyıla kadar aynı zamanda sadrazamın konağıydı. **II. Mahmud** döneminde tamamen bir idari makama dönüştü. Yeni oluşturulan ana nezâretler (Hariciye, Dâhiliye, Maliye), **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye** ve diğer heyetler Bâbiâli'deydi. Kabine toplantıları da orada yapılırdı. *Ayrıca bkz.* DEVLET; DİVÂN-I HÜMÂYÛN; HÜKÜMET.

Bâbiâli.

BABÜRLÜ İMPARATORLUĞU. *Bkz.* HİNDİSTAN.

BAHÂ TEVFİK (1881–1914), Materyalist düşünür ve yayımcı. İzmir'de doğdu. **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun oldu. İlk Türk felsefe dergisini çıkardı (*Felsefe*, 1912). Felsefenin doğa bilimlerine özgü yöntemlerden ayrı tutulabileceği kanısındaydı. Başlıca eseri *Yeni Ahlâk*'ta (1910) kitle psikolojisini insan sapkınlıklarının bir kaynağı olarak gördü. *Felsefe-i Ferd*'de (1914) bireysel insanı Nietzsche'ci bir yaklaşımla ele aldı. Orta Asya kültürüne dönüş yönündeki Türkçü eğilimi sert biçimde eleştirdi, ekonomik ve siyasi **liberalizmi** ve **Batılılaşmayı** savundu. Ona göre, Batılılaşma milliyetten vazgeçme değil, “hak” ve “ödev” kavramlarını benimsemeydi. Ernst Haeckel ve Ludwig Büchner'in eserlerini tercüme etti. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; BEŞİR FUAD; MÜNİF PAŞA; POZİTİVİZM.

BAĞLI DEVLETLER. Osmanlı üstünlüğünü tanıyan, ona düzenli vergi (“harac”) ödeyen ve genellikle seferlerde Osmanlı **ordusunu** desteklemek üzere askerî birlikler gönderen devletler. **I. Murad** döneminde **Türkmen beylikleri** ve **Balkan devletleri** (**Bulgaristan**, **Bizans İmparatorluğu**, **Sırbistan**) böyle bir konuma girdi. Bunlar 15. yüzyıl içinde düzenli **eyaletlere** dönüştü. Eflâk, Boğdan ve Erdel (**Romanya**), **Ragusa**, **Kırım Hanlığı**, Gürcistan, Çerkezistan, **Hicaz**, Trablus, **Tunus** ve **Cezayir** bağlı devlet statüsünü 19. yüzyıla kadar korudular. **Habsburg İmparatorluğu**, **Lehistan** ve **Venedik** 16. yüzyılda Osmanlılara düzenli vergi ödediler. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde, Bulgaristan, Sırbistan ve **Mısır** gibi eski düzenli eyalet bölgeleri (*eyâlât-ı mümtâze*) ayrılmanın ilk aşaması olarak bağlı devlet statüsüne geçtiler. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ.

BÂKÎ (1526–1600), Osmanlı divân şairi. Asıl adı Mahmud Abdülbâkî'ydi. Mütevazı bir aileden gelmesine karşın, **medrese eğitimi** gördü ve **müderris** oldu. Döneminin en büyük şairi sayıldı ve 1560'larda **I.**

Süleyman'a yakın aydın çevresine girdi. Bir İslam âlimi olarak, **ilmiye** sınıfı içinde **şeyhülislâmlıktan** sonra ulaşılabilir en yüksek mevki olan **kadıaskerliğe** iki kez atandı. Gazel şiir türünün en büyük ustalarından biri olarak kabul edilir. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT; FUZULÎ.

BALYAN AİLESİ. Osmanlı hanedanına hizmet eden mimarlar yetiştirmiş **Ermeni** aile. 19.yüzyılda bu aileye mensup mimarlar **İstanbul**'da sayısız **saray**, köşk ve **cami** inşa etti. Osmanlı **mimarisinin Batılılaşmasında** öncü rol oynadı ve Batı formlarını Osmanlı üslubuyla sentezleştirmeyi başardı.

1. Krikor Amira Balyan (1764–1831). **III. Selim**'in ve **II. Mahmud**'un saray mimarlığını yaptı. Eserleri arasında Selimiye (1800) ve Davudpaşa (1827) kışlaları, Aynalıkavak Sarayı, Beşiktaş Sarayı, eski Çırağan Sarayı ve Nusretiye Camii sayılabilir.

2. Senekerim Balyan (?–1833). Krikor Balyan'ın küçük kardeşi. Bayezid yangın kulesini inşa etti.

3. Garabet Amira Balyan (1800–1866). Krikor Balyan'ın oğlu. Babasının yerine saray mimarı oldu ve II. Mahmud, **Abdülmeccid** ve **Abdülaziz**'e hizmet etti. Eserleri arasında Ermeni hastanesi (1832–1834), üç Ermeni kilisesi (1834–1838), II. Mahmud türbesi (1840), iki fabrika (1842–1843), Ortaköy Camii (1854), Dolmabahçe Camii (1853–1855) ve **Dolmabahçe Sarayı** (1853–1855) sayılabilir.

4. Nkogos Balyan (1826–1858). Garabet Balyan'ın oğlu. Paris'teki École Sainte Barbe'da mimarlık eğitimi gördü. Daha sonra Sultan Abdülmeccid'e sanat danışmanlığı yaptı ve Batı mimarlığı bilgilerini Osmanlı mimarlarına öğretmek üzere bir okul kurdu. Ortaköy Camii'nin ve Dolmabahçe Sarayı'nın inşasında babasına yardım etti. Kendi başına İhlamur Sarayı'nı ve Küçüksu Sarayı'nı inşa etti.

5. Sarkis Balyan (1835–1899). Garabet Balyan'ın oğlu. École Sainte Barbe'da mimarlık eğitimini sürdürmek üzere kardeşiyle birlikte Paris'e gitti. İstanbul'a döndükten sonra, küçük kardeşi Agob Balyan'ın projelerinde müteahhit olarak çalıştı. Kardeşinin ölümü ve **II. Abdülhamid** dönemi mesleki kariyerini kesintiye uğrattı. Siyasi suçlamalar yüzünden Paris'e gitmek zorunda kaldı. İstanbul'a ancak ömrünün sonuna doğru döndü.

6. Agob Balyan (1838–1875). Garabet Balyan'ın oğlu. École Sainte Barbe'dan mezun oldu. Beylerbeyi Sarayı (1865), Çırağan Sarayı (1863–1871), Valide Sultan Sarayı, Zeytinburnu Barut Fabrikası (1874), Akaretler konutları (1874), Harbiye Nezâreti binaları, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Makruhyan Ermeni Mektebi'nin tasarımını yaptı. Patriklik Meclisi'nin bir üyesi olarak, Ermeni cemaat yaşamında önemli bir rol oynadı. Ermeni yazarların ve müzisyenlerin hâmilliğini yaptı.

Ayrıca bkz. MİMAR KEMALİDİN; MİMAR SİNAN.

BALKAN SAVAŞLARI. Osmanlı Rumeli topraklarına göz diken Balkan ülkeleri **Bulgaristan**, **Yunanistan**, Karadağ ve **Sırbistan** 1912'de bir askerî ittifak oluşturdu ve Ekim'de aynı anda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırıya geçti. Birinci Balkan Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan neredeyse tamamen çekilmesiyle ve **Arnavutluk**'un bağımsız bir ülke haline gelmesiyle sonuçlandı (**Londra Antlaşması**, Mayıs 1913). İkinci Balkan Savaşı Yunanlılara ve Sırlara kıyasla Bulgarların çok daha geniş toprak kazanmasının yarattığı tepki ve kıskançlıktan çıktı. Yunanistan, Sırbistan ve **Romanya** Temmuz 1913'te Bulgaristan'a saldırdı. Osmanlılar bu fırsattan yararlanarak **Edirne**'yi ve Doğu Trakya'nın bazı kesimlerini Bulgarlardan geri aldı (İstanbul Antlaşması, Eylül 1913). **Türkiye**'nin mevcut sınırları İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra çizilen Osmanlı Balkan sınırlarına bazı küçük farklılıklarla denk düşer. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; MİLLİYETÇİLİK.

BALKANLAR. Güneydoğu Avrupa'da **Arnavutluk**, **Bosna** ve Hersek, **Bulgaristan**, Hırvatistan, **Yunanistan**, **Makedonya**, Karadağ, **Romanya** ve **Sırbistan** ülkelerinin yanı sıra Türkiye'nin Trakya bölgesini kapsayan yarımada. Balkan toprakları geçmişte Osmanlı emperyal gücünün ilk dayanaklarından biriydi. Osmanlı birlikleri 1354'ten itibaren Trakya'da müstahkem mevziler elde etti. Balkan prensliklerinde feodal parçalanmanın hüküm sürdüğü bu dönemde, Osmanlıların merkezî otoritesi ve askerî gücü bölgedeki hâkimiyetlerini hızla genişletmelerine olanak verdi. Osmanlı yönetimi altında feodal yükümlülüklerin daha hafif olması nedeniyle, bu değişim köylülerce bir ölçüde olumlu karşılanmıştır. **II. Mehmed**'in öldüğü 1481'de, Belgrad, Adriyatik kıyısındaki belli Venedik kaleleri ve bağlı devlet

konumundaki **Eflâk** ve **Boğdan** prenslikleri dışında, bütün Balkanlar doğrudan Osmanlı yönetimi altındaydı.

Macaristan, Hırvatistan'ın bazı kesimleri ve **Girit** de 17. yüzyılın sonundan önce Osmanlı topraklarına katıldı. Bulgaristan, Trakya ve Makedonya'ya Müslüman Türk göçmenler yerleştirildi. Arnavutların, Bosnalı Slavların ve Giritli Rumların önemlice bir kesimi İslamlaştırıldı. Balkan **şehirleri** yapı ve nüfus bakımından İslami bir kimlik kazanırken, köylüler çoğunlukla Hıristiyan olarak kaldı.

1683'teki başarısız **Viyana kuşatması** Balkanlar'da Osmanlı gerilemesinin başlamasında dönüm noktası oldu. Bir yandan **Habsburg İmparatorluğu**'nun ve **Rusya**'nın saldırıları, diğer yandan gayrimüslim halklar arasında uç veren **milliyetçilik** Osmanlı topraklarının hızla küçülmesini getirdi. Böylece Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Bosna 1829–1878 arasında imparatorluktan koştı. Arnavutluk, Makedonya ve Batı Trakya da Balkan Savaşları sırasında kaybedildi. *Ayrıca bkz.* AYASTEFANOS ANTLAŞMASI; BAĞLI DEVLETLER; BELGRAD ANTLAŞMASI; BERLİN KONGRESİ; BULGARLAR; DUBROVNIK; EDİRNE; EDİRNE ANTLAŞMASI; GAZİ OSMAN PAŞA; MİLLET; KARLOFÇA ANTLAŞMASI; PASAROFÇA ANTLAŞMASI; RUM ORTODOKS CEMAATİ.

BALTALİMANI MUAHADESİ. *Bkz.* 1838 TİCARET ANLAŞMASI.

BANKACILIK. **İslam**'ın tefeciliği yasaklamasına karşın, dince mubah biçimler (“para vakıfları”), itibar mektubu kullanımı ve ilkel bir bankacılık yöntemi (“dolap”) altında gizlenen bankacılık faaliyetleri yaygındı ve **İstanbul**'da İtalyan tüccarlarca yürütülmekteydi. **İltizam** uygulamasını genişlemesiyle ortaya çıkan güçlü sarraflar, spekülatif işlemler sayesinde Osmanlı **maliyesi** ve ekonomik yaşamı üzerinde hatırı sayılır nüfuz elde ettiler. 16. yüzyılın ikinci yarısında Sefardi **Yahudi** sarraflar Osmanlı saray çevresinde özellikle nüfuzlu bir konum kazandılar. Modern anlamda bankacılık 19. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız ve İngiliz sermayesiyle **Bank-ı Osmânî-i Şâhâne**'nin (1863) kurulmasıyla başladı. **Ziraat Bankası** (1888) imparatorluğun **devlet** kaynaklarıyla kurulan ilk bankası oldu. *Ayrıca bkz.* ERMENİLER; EKONOMİ; RUMLAR.

BANK-I OSMÂNÎ-İ ŞÂHÂNE. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir merkez bankası mahiyetini taşıyan ilk banka. Fransız ve İngiliz sermayesiyle 1863'te kuruldu. Osmanlı **hükümeti** bu kuruma banknot çıkarma imtiyazını verdi. Bank-ı Osmânî-i Şâhâne hükümetin malî işlemlerinin çoğunda resmî temsilci işlevini gördü. Aynı zamanda bir özel girişim olması nedeniyle, hükümetin aldığı kredilerde aracı konumuyla kâr elde etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, bu kurum merkez bankası işlevini yitirdi ve şimdiki Osmanlı Bankası'na dönüştü. *Ayrıca bkz.* BANKACILIK; EKONOMİ; MALİYE; PARA; ZİRAAT BANKASI.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (?–1546). Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü sağlayan Türk korsan ve Osmanlı kaptanıderyası. Midilli'de doğdu. Gençlik yıllarında bir korsan olarak, Hıristiyan donanmalarına karşı etkili oldu. Kardeşi Oruç'la birlikte 1516'da **Cezayir**'i ele geçirdi. İlk başta Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir hükümdar statüsü taşıyan, Cezayir'in 1533'te bir **beylerbeylik** olarak düzenlenmesiyle, bu **eyaletin** valisi oldu. Ayrıca Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'a karşı bütün deniz kuvvetlerini birleştirmek üzere **kaptanıderyalığa** atandı. Preveze'de Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasını yenmesi (1538) Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü sağladı. *Ayrıca bkz.* PREVEZE DENİZ SAVAŞI; SELİM I; SÜLEYMAN I.

*Barbaros Hayreddin Paşa, Nigari, yak. 1540 (TSM, H.2134/9).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.*

BASIN. Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan ilk gazeteler Türkçe değildi. **İstanbul**'daki Fransız sefaretî 1795'te Fransız Devrimi'nin atılımlarını duyurmak amacıyla *Bulletin des Nouvelles*'i çıkardı. 1820'lerde İzmir bir Fransızca basın merkezi olarak önem kazandı. Fransız vatandaşı Alexandre Blacque *Le Spectateur Oriental* adlı gazeteyi yayımladı (1821–1827); yerel gayrimüslimlerce *Le Smyrnéen* ve *Le Courrier de Smyrne* gibi gazeteler kuruldu. **Mısır**'da 1828'de **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın resmî yayın organı olarak *Vakayi-i Mısıriyye* adlı bir Türkçe-Arapça gazete çıkarıldı. İlk Osmanlıca gazete olan resmî nitelikteki **Takvim-i Vakayi/Le Moniteur Ottoman** (1831) bir süre İstanbul'daki tek Türkçe gazete olarak kaldı. 1840'ta İngiliz vatandaşı William Churchill yarı resmî nitelikteki **Ceride-i Havâdis** adlı Türkçe gazeteyi yayımlamaya başladı.

İbrahim Şinasi ve Ağâh Efendi'nin *Tercümân-ı Ahvâl*'ı yayımlamasıyla (1860) gayri resmî bir Türkçe basın ortaya çıktı; sonraki yıllarda onu başka özel Türkçe gazeteler izledi. 1864'ten itibaren her taşra idaresi kendi yerel resmî gazetesini çıkarmaya başladı; bunlar çoğu kez bölgenin diline de yer vererek iki dilde yayın yaptılar. Bu gazetelerle bir taşra basını oluşmaya başladı. Kısa bir sürede Türk basını siyasi **muhalefetin** bir aracına dönüştü ve **Yeni Osmanlı** gazeteciler yetiştirdi. Aşağı yukarı aynı sıralarda, **Bâbüâli** Matbuât Nizamnâmesi'ni (1864) çıkararak, hükümete yönelik her türlü eleştiriyi yasakladı. Basın üzerindeki resmî sansürün **II. Abdülhamid** döneminde yoğunlaşması, Türkçe gazetelerin sayıca azalmasına yol açtı. Öte yandan, Abdülhamid dönemi mesleki dergileri ve **kadın** dergilerini de kapsamak üzere süreli yayınların sayısında bir artışa sahne oldu.

1908 Devrimi resmî sansüre son verdi ve 1913'teki askerî darbeye kadar Türk basını **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) destekçileri ile muhalefet yanlıları arasında bir çatışma alanı oldu. İTC 1913–1918 döneminde resmî sansürü geri getirdi ve muhalif gazeteciler ya tutuklandı ya da ülkeden ayrılmak zorunda bırakıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, **I. Dünya Savaşı** sonrasında (1918–1922) İtilaf kuvvetleri İstanbul'da basın sansürü uyguladı. *Ayrıca bkz. BASİRET; DİYOJEN; GENÇ KALEMLER; HÜRRİYET; İBRET; İCTİHÂD; İKDAM; MEŞVERET; MİZÂN; NAMIK KEMAL; SABAH; SEBİLÜRREŞÂD; SERVET-İ FÜNÛN; TANİN; TASVİR-İ EFKÂR; TERCÜMÂN-I HAKİKAT.*

BASİRET. Muhafazakâr günlük gazete. 1868–1878 arasında çıktı. Yayımcısı **Basiretçi Ali Efendi**'ydi. Dönemin **hükümete** karşı dostça bir tutum izleyen ya da **Yeni Osmanlılara** karşı fikri muhalefet yürüten diğer gazetelerinin aksine, **İstanbul**'daki alt orta sınıf muhafazakâr Müslüman halkın bakış açısını temsil etti. Bağımsız tutumuyla **Tanzimat** döneminde kamuoyunu oluşturmada etkili oldu. *Ayrıca bkz. BASIN; CERİDE-İ HAVÂDİS; SEBİLÜRREŞÂD; TAKVİM-İ VAKAYİ.*

BASİRETÇİ ALİ EFENDİ (1838–1912). Gazeteci ve yazar. **Aile** geçmişi ve **eğitimi** hakkında çok az şey bilinmektedir. Bir alt kademe kâtibî olarak 1863'te Maliye Nezâreti'ne girdi. **Ahmed Midhat Efendi** ve Âyetullah Efendi gibi eski **Yeni Osmanlıların** editoryal desteğiyle 1870'te günlük **Basiret** gazetesini çıkarmaya başladı. Gazete kısa sürede **İstanbul**'un muhafazakâr Müslüman kitlelerinin sözcüsü konumunu kazandı. *Basiret*'in 1870 Fransa-Prusya Savaşı sırasında Fransa'ya karşı Prusya'ya desteklemesi nedeniyle, **Alman** şansölyesi Bismarck, Ali Efendi'yi Berlin'e davet etti ve son model bir matbaayı armağan olarak verdi. *Basiret* 1871–1876 arasında Orta Asya Müslümanlarını, **Rus** yayılcılığını ve Uygurlar üzerindeki Çin baskılarını konu alan haberleriyle, **Pan-İslamcı** bir davayı savundu. Ali Efendi Mayıs 1878'de **II. Abdülhamid**'e karşı tertibe girmekle suçlandı ve Kudüs'e sürüldü. Daha sonra Lâdik, Hayfa (**Filistin**), Karaburun, Söke ve Erdek'te **kaymakam** olarak görev yaptı. İstanbul'a ancak **1908 Devrimi**'nden sonra dönebildi. *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme* (1909) adlı kitabı, İstanbul'un 19. yüzyıl sonlarındaki sosyal yaşamına ilişkin önemli bir kaynaktır. *Ayrıca bkz. BASIN.*

BAŞ KADIN. Padişahın haremde bir oğul doğuran ilk **kadın** “baş kadın” olarak anılırdı. Baş kadın genellikle harem kadınları arasında en üst mertebede bulunan **hasekilerden** çıkardı. Padişahın oğlunun annesi sıfatıyla özel ayrıcalıklardan yararlanırdı. *Ayrıca bkz. VÂLİDE SULTAN.*

BAŞKENT MUHAREBESİ. Erzurum yakınındaki Tercan ovasında, **II. Mehmed**'in ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın **orduları** arasındaki muharebe (11 Ağustos 1473). Otlukbeli Muharebesi olarak da bilinir. Uzun Hasan karşısındaki Osmanlı zaferi Doğu **Anadolu** ve **İran**'daki Akkoyunlu **Türkmen** devletinin yıkılışına yol açtı.

II. Mehmed'in Anadolu'daki yayılcı girişimleri Akkoyunluları **Venedik**'le ve diğer Hıristiyan devletlerle bir ittifak oluşturmaya yöneltti. Bu hamle Uzun Hasan'a karşı bir sefer düzenleme gerekçesi sağladı. O sırada Osmanlılarla savaş halinde olan Venedikliler, Akkoyunluları desteklemek üzere topçu birlikleri gönderdiler. Akkoyunlu ordusunun insan gücü açısından üstün olmasına karşın, Osmanlı birlikleri düzenli ve daha donanımlıydı. Yaklaşık bir gün süren muharebenin sonucunu Osmanlı top ve tüfek gücü belirledi.

Uzun Hasan başkenti Tebriz'e çekilmek zorunda kaldı. II. Mehmed Akkoyunlu ordusunun kalıntılarını takip etmek için gerekli lojistikten yoksun olduğu için **İstanbul**'a döndü. Bu muharebeden sonra Osmanlı nüfuzu Orta Anadolu ovalarının ötesine geçerek, Doğu Anadolu'nun kuzey kesimlerine ulaştı. Buna karşılık, Akkoyunlular tekrar eski güçlerine kavuşamadılar ve sonunda İran'daki Safevilere boyun eğdiler. *Ayrıca bkz. ÇALDIRAN MUHAREBESİ.*

BAŞLIKLAR. Eski kültürlerde başlık etnik, dinî ya da mesleki gruplar için bir sembol işlevini görürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde her sosyal ve mesleki grubun (**vezirler**, komutanlar, âlimler [**ilmiye**], zanaatkarlar, farklı Hıristiyan cemaatleri, **Yahudiler** vs.) belirlenmiş bir başlığı vardı. Başka bir sosyal grubun başlığını takmak yasaktı. Böylece farklı **memuriyet** makamları için çeşitli sarık biçimleri ortaya çıktı. Geleneksel mezar taşları genellikle ölünün yaşarken taktığı başlığın biçiminde olurdu. 1826'da bütün memurların ve subayların yeni resmî başlık olarak fes giymesi zorunlu hale getirildi. Cumhuriyet yönetimi 1925'te fesi eski rejimi simgelediği gerekçesiyle yasakladı. *Ayrıca bkz.* MÜLKİYE.

BATILILAŞMA. Osmanlılar ve Avrupa arasındaki temasların geçmişi ilk dönemlere kadar indirilebilir. Örneğin, İtalyan şehir-devletleriyle daha 14. yüzyılda temaslar vardı. Askerî teknoloji ürünleri gibi kültürel unsurlar Osmanlılar tarafından kolayca benimsendi. Fakat din ve uygarlık farklılığı Batı'yla daha sıkı temasları köstekledi. 18. yüzyıldan önce, **Kâtib Çelebi** gibi az sayıda bilgin, Batı'nın bilimsel bilgilerini sınırlı ölçüde Osmanlı dünyasına aktardı.

Osmanlı yönetici sınıfının 1683–1699 savaşlarında Batı bilimlerinin ve teknolojisinin üstünlüğünü açıkça görmesi, bu dünyadan daha geniş çapta aktarımları yönelmeyi kaçınılmaz kıldı. Osmanlıların Batılılaşma süreci 1789'a kadar arazi bir nitelik taşıdı. Örneğin, askerî teknik okulların ya da ilk matbaanın kurulmasında belli kişilerin girişimleri önemli bir rol oynadı. **Lale Devri** sırasında Barok üslup sivil ve kamusal **mimarinin** bir parçası haline geldi.

Planlı ve **devlet** destekli bir Batılılaşma süreci **III. Selim** döneminde **Nizâm-ı Cedîd** programıyla başladı. **Yeniçerilerin** tepkisiyle kesintiye uğrayan kurumsal Batılılaşma **II. Mahmud**'la birlikte tekrar benimsendi ve **Tanzimat** dönemi boyunca sürdü. Osmanlı Batılılaşmasının bir özelliği radikalizmden yoksun olması, **adalet** ve **eğitim** alanlarında yeni ve geleneksel kurumların bir arada bulunmasıydı. 1870'lere kadar Batılılaşma ve **reformlar** otoriter merkezileşmeyle eşanlı görüldü.

Meşrutiyet ve siyasi katılım biçimindeki siyasi Batılılaşma ilk Osmanlı **Meclis-i Mebusân** deneyiyle (1877–1878) başladı. **II. Abdülhamid** dönemi (1878–1908) tepkici özelliğiyle siyasi özgürlüğün kısıtlanmasını, dinî ve otoriter değerlerin öne çıkarılmasını getirmekle birlikte, imparatorluğun altyapı ve eğitim bakımından ilerlemesini sağladı. **1908 Devrimi**'nden sonra sosyal ve kültürel yaşamın Batılılaşması hızlandı; çünkü siyasi iktidarı ele geçiren **İttihat ve Terakki Cemiyeti** Auguste Comte'un **pozitivizminin** öngördüğü "aşamalı" ilerleme anlayışına bağlıydı. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; ABDÜLHAMİD II; AHMED VEFİK PAŞA; ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; AYDINLANMA; İBRAHİM MÜTEFERRİKA; POZİTİVİZM; TÜRKİYE.

BAYEZİD I (1359–1403). Osmanlı topraklarını emperyal boyutlara ulaştıran **padişah. I. Murad**'ın ve Gülçiçek Hatun'un oğlu ve ardılı. "Sultan" unvanını kullanan ilk Osmanlı hükümdarıdır. "Yıldırım" lakabıyla tanınır. Babasının **Kosova Muharebesi**'nde (1389) öldürülmesinden sonra tahta çıktı. Bu durumdan yararlanarak ayaklanan **Anadolu**'daki bağlı **Türkmen beyliklerini** ilhak etti; **Balkanlar**'da ve Anadolu'da merkezî idareyi sağlamlaştırdı. Aynı dönemde **Arnavutluk** doğrudan Osmanlı yönetimine girdi ve **Bulgaristan** krallığı ortadan kaldırıldı. I. Bayezid'in 1396'da Niğbolu'da bir **Haçlı ordusunu** yenilgiye uğratması, Balkanlar üzerindeki Osmanlı denetimini pekiştirdi. İslam dünyasında Osmanlı itibarının gittikçe artması, I. Bayezid'i Avrasya'da büyük bir imparatorluk kurmuş olan **Timur**'a meydan okumaya yöneltti. Osmanlı yenilgisiyle sonuçlanan **Ankara Muharebesi**'nde (1402) tutsak düştü. Timur'un eski Türkmen beyliklerine topraklarını geri vermesi, yeni kurulmuş imparatorluğun dağılmasını getirdi. I. Bayezid tutsakken öldü ve Osmanlı toprakları **Fetret Devri** (1402–1413) olarak bilinen bir kargaşaya sürüklendi. *Ayrıca bkz.* MEHMED I.

BAYEZİD II (1447–1512). Osmanlı yayılma sürecinde kazanılmış topraklar üzerindeki denetimi pekiştiren **padişah. II. Mehmed** ve Gülbahar Hatun'un oğlu. Babasının ölümüyle (1481) bir **veraset** krizi ortaya çıkınca, küçük kardeşi **Cem**'le bir iç savaşa tutuştu. Payitahtı ele geçirdikten sonra, Cem'in birliklerini **Bursa**'daki Yenişehir ovasında yenilgiye uğrattı (20 Haziran 1481). **Memlûk Sultanlığı**'na sığınmak zorunda kalan Cem'in Osmanlı tahtını ele geçirmeye yönelik sonraki girişimleri Napoli'de ölmesiyle noktalandı.

II. Bayezid babasının aksine, büyük çaplı fetihlere girişmedi. **Kul** kökenli **vezirlere** ve komutanlara dayalı bir iktidar yerine, bir barış politikasından yana olan **ilmiye** sınıfının desteğini esas aldı. Bununla birlikte, **Boğdan**'dan Kili ve Akkerman kalelerini alması, imparatorluk ile **Kırım Hanlığı** arasında kara bağlantısını (1484) sağladı; Hersek de onun döneminde imparatorluğa tamamen katıldı (1496). Cem meselesinin yanı sıra, Kilikya Ramazanoğulları beyliğinin statüsü konusundaki anlaşmazlık bir Osmanlı-**Memlûk** savaşına yol açtı (1484–1491). Varılan barışla Ramazanoğulları üzerinde Osmanlı hâkimiyeti

sağlanırken, Memlûklerin geri kalan Kilikya topraklarındaki nüfuzu sürdü. **Venedik**'le savaşta (1499–1503) Mora'daki Modon, Navarin, Koron ve İnebahti kalelerinin fethi (1499) **Yunanistan** ve Doğu Akdeniz üzerindeki Osmanlı egemenliğini güçlendirdi.

*I. Bayezid (Şemailname, Nakkaş Osman, TSM, H.1563).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.*

II. Bayezid döneminin son yıllarındaki en önemli mesele **İran**'da Safevi devletinin ortaya çıkışıydı. Militan **Şiiliği** destekleyen Safeviler **Anadolu**'daki **Türkmen** oymakları üzerinde güçlü bir dinsel etki yarattı; **Kızılbaş** toplulukları Safevi şahlara siyasi ve dinî bağlılık anlayışını yaydı. Bu gelişmeyi imparatorluğun istikrarı açısından hayati bir tehdit olarak gören **Sünni** Osmanlılar, Anadolu Şiilerinin İran'a gidiş gelişini yasakladı ve oldukça yüksek sayıda Şii **nüfus** yeni ele geçirilmiş Modon, Koron, Kili ve Akkerman yörelerine iskân edildi. Bu tedbirlere rağmen patlak veren **Şahkulu İsyanı** (1511) büyük güçlüklerle bastırılabilirdi.

Bu kriz veraset sorunuyla çakıştı. Yaşlanan II. Bayezid'in gittikçe pasifleşmesi ve iktidarı vezirlerine bırakması üzerine, oğulları amansız bir taht kavgasına girdi. Padişahın yerine Şehzâde Ahmed'in geçmesini tercih etmesine karşın Şehzâde Selim (**I. Selim**) **Yeniçerilerin** desteğiyle sonunda babasını tahtta çekilmeye zorladı (24 Nisan 1512). Kısa bir süre sonra II. Bayezid öldü. *Ayrıca bkz. GEDİK AHMED PAŞA; LÜTFİ TOKADÎ; NECATÎ; ŞİİLİK.*

BEDESTEN. İslam ve Osmanlı **şehirlerinde** ticari işlerin yürütüldüğü ana bina. Çoğunlukla uluslararası **ticaret** yollarıyla bağlantılı şehirlere kurulurdu. Şehrin büyük tüccarları burada iş görürdü. Bir kurum olarak, bedestenin başlıca işlevleri ithal malların güvenli biçimde depolanması, tüccarlar malî işlemleri için bir mekân sağlanması ve kişilere ait değerli eşyaların (mücevherat, **para**) korunmasıydı. Bedesten günümüzün bankalarına ve döviz bürolarına benzer bir işlev görürdü. Kural olarak hayır işlerine gelir sağlamaya yönelik bir **vakıf** çerçevesinde kurulur ve çoğu kez bir **imâret** içinde yer alırdı. *Ayrıca bkz. BANKACILIK; KARAYOLLARI; LONCALAR; MALİYE; MİMARİ; ULAŞIM.*

Kapalıçarşı.

BEDİRHAN AİLESİ. Diyarbekir ve Musul arasındaki (Güneydoğu **Anadolu** ve Kuzey **Irak**) özerk Botan emirliğini yöneten **Kürt** aile. Kökeni Azizân sülalesine dayanır. **Tanzimat** döneminde Botan emirliği dağıtıldı (1847) ve başındaki Bedirhan Bey Osmanlı İmparatorluğu'nun batı kesimine sürgün edildi. Onun oğullarından ve torunlarından bazıları Kürdistan'ın bağımsızlığı için mücadele ederken, bazı torunları daha sonraları Türkiye Cumhuriyeti'ni destekledi.

1. Bedirhan Bey (1802–1868). Abdullah Bey'in oğlu. Resmen bölgenin **vergi** tahsilcisiydi. 1821'den sonra devletimsi bir idare kurdu. Emirliğini tam bağımsızlığa kavuşturma yönündeki adımlarının ardından, Bâbüali'yle bir çatışmaya girdi. Nasturileri katletmekle (1843) suçlanması üzerine, **Büyük Britanya** ona karşı önlemler alması için **Abdülmeçid**'i sıkıştırdı. Bedirhan Bey 1847'de yenildi ve Girit'e sürgün edildi.

2. Emir Emin Ali Bey (1851–1926). Bedirhan Bey'in oğlu. Girit'te doğdu. **İstanbul**'da hukuk öğrenimi gördü. Bir süre müddeiumumilik ve hâkimlik yaptı; İstanbul şehremini Rıdvan Paşa'nın öldürülmesinden (1906) dolayı, ailesiyle birlikte Isparta'ya ve Akkâ'ya (**Filistin**) sürüldü. İstanbul'a dönüşünde (1908), Ahrâr Fırkası'nı ve ardından imparatorluğun ademi merkezileşmesini savunan **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'nı aktif biçimde destekledi. Kürd Teâvün Cemiyeti'nin (1908) ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin (1918) kurucuları arasında yer aldı. **I. Dünya Savaşı**'ndan sonra Kürdistan'ın tam bağımsızlığını savundu ve Mustafa Kemal Paşa'yı (**Atatürk**) Sivas'ta tutuklamaya yönelik başarısız bir İngiliz tertibine katıldı (1919). **Ankara**'nın **Yunanlılar** karşısındaki zaferinin ardından, **Türkiye**'den ayrılıp **Mısır**'a gitti.

3. Mikdad Midhat Esved Bey (?–?). Emir Emin Ali Bey'in küçük kardeşi. **Jön Türk** muhalefeti içinde yer aldı. Önce Kahire'de, ardından Cenevre'de çıkan *Kürdistan* adlı ilk Kürtçe gazeteyi yayımladı (1898–1902).

4. Süreyya Bedirhan (1883–1938). Emir Emin Ali Bey'in büyük oğlu. Maktala'da (**Suriye**) doğdu. İstanbul'daki Ziraat Mektebi'nden mezun oldu. Ailesiyle birlikte 1906'da Isparta'ya ve Akkâ'ya sürüldü. İstanbul'a döndüğü 1908'de iki dilde yayımlanan *Kürdistan* gazetesini çıkardı. Ama **31 Mart İsyanı**'na katıldığı gerekçesiyle gazetesi kapandı, tutuklandı ve ilk başta verilen idam cezası daha sonra

sürgüne çevrildi (1910). Kahire’de *Kürdistan*’ı çıkarmayı sürdürürken (1917), bağımsız bir Kürdistan için İngiliz desteğini sağlamaya çalıştı. 1923’te Türkiye Cumhuriyeti tarafından ölüme mahkûm edildi. Lübnan’da Hoybun adlı Kürt örgütünün kurucuları arasında yer aldı (1927). *Ayrıca bkz. ÇAPANOĞLU SÜLALESİ; KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ; ŞİHAB AİLESİ; TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.*

BEKTAŞİ TARİKATI. Bazı İslam öncesi **Anadolu** ve Orta Asya din âdetlerini bağdaştırıcı bir sistem altında toplayarak, Anadolu ve **Balkan aykırı inançlarının** temelini oluşturan Sünnilik dışı tarikat. Bu bağdaştırıcı karakteriyle ibadet konusunda gevşek ve diğer inançlara karşı hoşgörülüdür. Bektaşilik bir akım olarak Babailikten ve Haydarî tarikatından doğdu; Abdal Musa ve Balım Sultan tarafından geliştirilerek, 13. ve 16. yüzyıllar arasında bağımsız bir tarikat yapısına kavuştu. Hacı Bektaş tarihsel bakımdan kurucusu olmamakla birlikte, Bektaşiliğin piri kabul edilir. Tarikat özellikle Bektaşiliğin Yeniçeri Ocağı’yla özdeşleşmesinden sonra önem kazandı. Bu bağlantıdan dolayı da Sünnilik dışı karakterine rağmen, 1826’ya kadar Osmanlı devletiyle iyi ilişkiler içinde kaldı. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırıldığı **Vaka-i Hayriye**’yle birlikte, Bektaşilik kanun dışı ilan edildi ve mensupları ağır bir baskıya maruz kaldı. 19. yüzyılın büyük bölümünde Bektaşiler, Kadirilik kisvesi altında faaliyetlerini gizlice sürdürdüler. Bektaşilik kamusal alanda yeniden itibar kazanma çabasına ancak 1908’den sonra yönelebildi. *Ayrıca bkz. ABDAL; İSLAM; KIZILBAŞLAR; ŞİİLİK; TASAVVUF.*

BELGRAD ANTLAŞMASI. Osmanlıların **Habsburg İmparatorluğu**’yla 4 Eylül 1739’da ve **Rusya**’yla 18 Eylül 1739’da imzaladığı barış antlaşması. Habsburglar Belgrad ve çevre topraklarını da kapsam üzere, daha önce Pasarofça Antlaşması’yla elde ettikleri Osmanlı topraklarını bırakmak zorunda kaldılar. *Ayrıca bkz. BALKANLAR; SIRBİSTAN.*

BERAT. Padişahın **tuğrasıyla** imzalanmış belge. Berat ilgili kişiye özel haklar, imtiyazlar ve vergi muafiyetleri sağlardı.

BERLİN KONGRESİ. Osmanlı İmparatorluğu’na ve Balkan ülkelerine ait sınırların büyük devletlerce yeniden çizildiği diplomatik toplantı (13 Temmuz 1878). **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**’nın ardından imzalanan **Ayastefanos Antlaşması** daha büyük bir **Bulgar prensliğinin** kurulmasını öngörerek, **Balkanlar**’da **Rus** üstünlüğüne zemin hazırlamıştı. Mevcut Avrupa güç dengesine ters düşen bu düzenlemenin **Büyük Britanya** ve Avusturya-Macaristan tarafından kabul edilmemesi üzerine Berlin Kongresi toplandı.

Alınan kararlarla Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan toprakları **Arnavutluk, Makedonya** ve Trakya’yla sınırlandı. Bağlı bir prenslik konumundaki Bulgaristan’a Tuna nehri ve Balkan sıradağları arasındaki topraklar bırakıldı. Karadağ, **Romanya** ve **Sırbistan** birer bağımsız monarşiye dönüştü. **Yunanistan** Tesalya bölgesini elde etti; Rusya da Avrupa’da Besarabya’yı ve **Kafkasya**’da Kars’ı ilhak etti. Büyük Britanya Osmanlılara verdiği diplomatik desteğin bir karşılığı olarak **Kıbrıs**’ı alırken, Avusturya-Macaristan fiilen **Bosna** ve Hersek’i işgal etti. Ayrıca, Doğu Anadolu **vilâyetlerinde, Ermenilerin** yararına olacak idari **reform** tedbirleri öngörüldü. Berlin Kongresi’nin düzenlemeleriyle Balkanlar’da bir Osmanlı varlığının sürmesi sağlanırken, Balkan **milliyetçi** beklentileri tatmin edilmedi. Bu durum bölgede yeni krizlere yol açtı. *Ayrıca bkz. ABDÜLHAMİD II; BALKAN SAVAŞLARI; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; HABSBERG İMPARATORLUĞU.*

BEŞİR FUAD (1853–1887). Yazar ve **Aydınlanma** düşüncesinin savunucusu. **İstanbul**’da doğdu. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye’den mezun oldu. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**’nda çarpıştı. Askerliği 1884’te bıraktı ve kendisini yazmaya verdi. Bir ampirist ve materyalist olarak, **edebiyata** ve beşeri bilimlerin diğer alanlarına **matematiğin** ve ampirik bilimlerin uygulanmasını savundu. Romantizme karşı çıkarak, natüralizm akımını benimsedi. Bileğini keserek intihar ettiğinde, ölüme yaklaşırken hissettiği duyguları gözlemleyerek notlar tuttu. Yeni ortaya çıkan Osmanlı yazarlar kuşağı üzerinde derin bir etki bırakarak, natüralizme yönelmelerini sağladı. Eserleri arasında *Victor Hugo* (1884), *Beşer* (1885) ve *Voltaire* (1886) sayılabilir. *Ayrıca bkz. ABDULLAH CEVDET; AHMED MİDHAT EFENDİ; BAHÂ TEVFİK; BATILILAŞMA; EDEBİYAT-I CEDİDE; MÜNİF PAŞA; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.*

BEY. Kaynaklarda “beg” olarak da geçer. 1. Orta Asya Türkî monarşilerinin ve ortaçağ sonlarında **Anadolu Türkmen beyliklerinin** hükümdarlarına verilen san. İlk Osmanlı hükümdarları **I. Osman** ve **Orhan** da bey olarak anılırdı. 2. **Balkanlar**’daki sınır kuvvetlerine komuta eden ve fetihlerde öncül rol oynayan kişi (uç beyi). 3. Aynı zamanda askerî vali olan **sancak** idarecisi (**sancak beyi**). 4. Bir dizi

sancaktan oluşan **beylerbeyliğin** başındaki vali (**beylerbeyi**). Beylerbeyi bütün yerel kuvvetlerden sorumlu bir askerî komutandı. 5. Osmanlı ordusunda 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında binbaşı ve miralay arası rütbelerdeki subaylarca kullanılan unvan. *Ayrıca bkz. AĞA; ÇELEBİ; EFENDİ; PAŞA; ŞEYH.*

BEYLERBEYİ. Bir **beylerbeyliğin** ya da **eyaletin** valisi.

BEYLERBEYLİK. En büyük Osmanlı idari birimi. **Sancaklardan** oluşur ve beylerbeyi tarafından yönetilirdi. 16. yüzyılın sonuna doğru beylerbeylik sayısı, **Macaristan**'daki Budin beylerbeyliğini, Habeş beylerbeyliğini ve Cezâir-Garb (**Cezayir**) beylerbeyliğini de kapsamak üzere otuzu aştı. Bu dönemde beylerbeylikleri **eyalet** olarak anılmaya başladı. **Tımar sisteminin** uygulanmadığı Habeşistan, Cezayir, **Mısır**, Bağdat, Basra ve Lahsa standart beylerbeyliklerinden daha özerkti. Böyle eyaletlerde **sipahilerin** yerel gelirleri tahsil etmesi yerine, beylerbeyi "salyâne" olarak bilinen yıllık sabit bir meblağı **İstanbul**'a aktarırdı. Budin beylerbeyliği gibi payitahttan uzak ve stratejik bakımdan önemli bazı beylerbeyliklerine **vezir** mertebesinde beylerbeyleri atanırdı. Eyaletler 1864'teki nizamnâmeyle kaldırıldı ve yerlerine **vilâyetler** geçirildi. *Ayrıca bkz. BEY; TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

1908 DEVRİMİ. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) öncülüğünde meşruti rejime geri dönülmesini ve **Meclis-i Mebusân**'ın yeniden açılmasını sağlayan askerî isyan (4–24 Temmuz 1908). Jön Türk Devrimi olarak da bilinir. Gizli İTC'nin genç ve yurtsever asker mensupları büyük devletlerin **Makedonya** meselesine giderek artan müdahaleleri dolayısıyla bu bölgenin komşu Balkan devletlerine kaptırılacağı korkusu içindeydi. Onlara göre, **II. Abdülhamid** otokrasisi dış karışmalara direnecek güçte değildi; çünkü siyasi katılımın yokluğu Osmanlı devletini Balkan halklarının yanı sıra büyük devletlerin gözünde gayri meşru kılmaktaydı.

İngiltere kral VII. Edward ile Rus çarı II. Nikolay'ın Reval'da görüşmesi (Haziran 1908) İTC mensuplarınınca **Balkanlar**'a dönük bir müdahalenin başlangıcı olarak görüldü ve onları **hükümete** karşı harekete geçmeye yöneltti. Aralarında Enver Bey'in (daha sonra **Enver Paşa**) bulunduğu bir grup genç subay Makedonya dağlarında II. Abdülhamid'e karşı bir isyan başlatarak, meşruti rejime dönülmesini talep etti. İsyanı bastırmak üzere II. Abdülhamid tarafından gönderilen komutanların bir bölümü öldürüldü, bir bölümü de etkisizleştirildi. Balkanlar'daki Müslümanlar siyasi **reformlar** için **padişaha** toplu telgraflar çekmeye başladı. **Arnavutlar İstanbul** üzerine yürüme tehdidinde bulundu. Manastır'da yerel düzeyde meşruti rejimin ilan edilmesi (23 Temmuz 1908) sonunda Abdülhamid 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi**'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda kaldı.

İTC imparatorlukta ana siyasi güç olarak öne çıktı ve ilk seçimler Kasım 1908'de yapıldı. II. Abdülhamid **31 Mart İsyanı** üzerine tahttan indirilmesine değin meşruti bir hükümdar olarak hareket etti. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; LIBERALİZM; MEŞRUTİYET DÖNEMİ; MUHALEFET; SİYASİ PARTİLER.*

1838 TİCARET ANLAŞMASI. Baltalimanı Muahedesi olarak da bilinir. Osmanlı İmparatorluğu ve **Büyük Britanya** arasında imzalanan (16 Ağustos 1838) ve **devletçe** belirlenmiş **ticaret** tekellerinin kaldırarak, gümrük vergilerinde liberalleşmeyi sağlayan anlaşma. Daha önce ihraç edilmesi yasaklanmış mallar bu kısıtlamadan kurtuldu. İngiliz tüccarlar Osmanlı ürünlerini yerel tüccarlarla aynı koşullar altında alıp satma hakkını elde etti. İhraç ve ithal edilen mallar için gümrük vergileri yüzde 3 gibi sabit bir orana bağlandı. İç kesimlerdeki **eyaletlere** gönderilen ithal mallara ilave yüzde 2'lik bir vergi konuldu. Böylece toplam yüzde 5 oranında vergi ödendiğinde, ithal malların imparatorluk içinde serbestçe taşınması mümkün hale geldi. **Boğazlar**'dan geçen ticaret gemilerine çabuk izin verilmesi ve bütün anlaşma hükümlerinin **Mısır** dâhil bütün Osmanlı topraklarında geçerli olması öngörüldü.

1838 Ticaret Anlaşması Osmanlı iç pazarlarını İngiliz tüccarlara açtı. Çok geçmeden **Fransa**'yla ve başka ülkelerle benzer anlaşmalara varıldı. Böylece Osmanlı ticareti fiilen liberalleşti. Geleneksel olarak devletçe korunan **loncalara** son bir darbe indirildi. Aynı dönemde Mısır valisi **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** ordusuna ve devlet koruması altındaki sanayiye kaynak ayırmasına olanak veren malî araçlardan yoksun bırakıldı. *Ayrıca bkz. BÜYÜK BRİTANYA; MALİYE.*

1877–1878 RUS-OSMANLI SAVAŞI. Osmanlı kaynaklarında "93 Harbi" olarak geçer. Osmanlı İmparatorluğu ve **Rusya** arasındaki son büyük savaş. **Balkanlar**'daki Osmanlı topraklarının küçülmesine, yeni Balkan ulusal devletlerinin ortaya çıkmasına ve **İstanbul**'daki ilk **meşrutiyet** deneyinin sekteye uğramasına yol açtı.

Kırım Savaşı'nın ardından Avrupa'daki siyasi düzenin garantörü konumunu kazanmış olan **Fransa**'nın **Prusya**'ya yenilmesi (1870), Rusya'nın Balkanlar'a hâkim olma ve **Boğazlar**'ı denetleme yönündeki uzun vadeli hedefini ulaşılabılır hale getirdi. Bunun bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu diplomatik bakımdan yalnızlaştı. 1870–1876 arasındaki dönemde **Bâbüâli** üzerindeki Rus diplomatik nüfuzu artarken, yoğunlaşan Pan-Slavist propaganda Balkanlar'da karışıklıklar yarattı. Hersek'teki (1875) ve **Bulgaristan**'daki (1876) Ortodoks Slav ayaklanmalarını, **Sırbistan** ve Karadağ'ın Osmanlı topraklarına yönelik askerî saldırıları (Temmuz 1876) izledi.

Osmanlı kuvvetlerinin Sırları yenmesi üzerine, Rusya baskı uygulayarak Bâbüâli'yi durdurdu. **Büyük Britanya** ve diğer büyük devletler Rus diplomatik müdahalesini kendi çıkarlarına aykırı buldular ve Balkanlar'ın siyasi geleceğine karar vermek amacıyla İstanbul'da Tersane Konferansı'nı topladılar (23 Aralık 1876). Osmanlı yönetimi Balkan halklarının özerkliğinden yana tavizler vermesi yönündeki talebe (18 Ocak 1877) uymaya yanaşmadı. Rusya bunu gerekçe göstererek Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (24 Nisan 1877).

Savaş iki cephede geçti. Her iki taraf da asıl kuvvetlerini Balkan cephesine yığdı. **Romanya** bağımsızlığına destek verilmesi karşılığında, Rus birliklerinin topraklarından geçmesine izin verdi. Osmanlı kuvvetleri Tuna'nın Bulgar tarafındaki Rus ilerleyişini durduramadı. Etkili Osmanlı savunma hatları ancak Balkan sıradağlarında kurulabildi; **Gazi Osman Paşa** ve Süleyman Paşa bu kesimde Rus ordularını yendi (Plevne, 20 Temmuz 1877; Eski Zağra, 23 Temmuz 1877). Gazi Osman Paşa stratejik Plevne **şehrini** Aralık 1877'ye kadar savundu ve üç Rus saldırısını (20 Temmuz; 30 Temmuz; 12 Eylül) püskürttü. Erzak sıkıntısı üzerine Rus kuvvetlerine saldırarak ablukayı yarmaya çalışırken esir düşmesinden sonra, Plevne Rusların eline geçti (10 Aralık 1877). Süleyman Paşa Rus ilerleyişini Bulgaristan'ın kuzeybatı kesiminde durdurmaya çalıştı (Ağustos 1877–Ocak 1878); ama Sırp ve Karadağ hücumları sonunda Osmanlı Balkan **ordusu** çöktü (Sofya, 4 Ocak 1878). Ruslar 20 Ocak 1878'de **Edirne**'ye girdi.

Doğu Anadolu cephesinde **Gazi Ahmed Muhtar Paşa** ilk başta Rus saldırımı Haylaz (21 Haziran 1877), Zivin (25 Haziran 1877), Gedikler (25 Ağustos 1877) ve Yahniler (2 Ekim 1877) savunma hatlarıyla durdurabildi. Ama Rus birlikleri Ömer Paşa'yı Alacadağ'da (15 Ekim 1877) ve Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı Deveboynu'nda (4 Kasım 1877) alt etmeyi başardı. Ardından Kars'ı aldı (18 Kasım 1877) ve Erzurum'a saldırdı (5 Ocak 1878).

Edirne'nin işgalinden sonra, Bâbüâli savaşı sürdürmenin beyhude olduğu kanısıyla ateşkes istedi. İmzalanan **Ayastefanos Antlaşması** (3 Mart 1878) diğer büyük devletlerin çıkarlarını baltalayıcı hükümler içerdiğinden, ölü bir metin olarak kaldı. Nihai barış anlaşmasına **Berlin Kongresi**'nde (13 Temmuz 1878) varıldı. *Ayrıca bkz.* BAĞLI DEVLETLER; DOĞU SORUNU; MİLLİYETÇİLİK; ORDU.

1828–1829 RUS-OSMANLI SAVAŞI. Osmanlı yenilgisiyle sonuçlanan ve Edirne Antlaşması (1829) uyarınca bağımsız bir **Yunanistan**'ın ortaya çıkmasını sağlayan savaş. Osmanlı-**Mısır** kuvvetlerinin Yunan bağımsızlık ayaklanmasını bastırması ve Atina'ya girmesi (Haziran 1827) üzerine, **Rusya**, **Büyük Britanya** ve **Fransa** Londra Protokolü'nü yayımladı (Temmuz 1827). **Bâbüâli**'ye özerk bir Yunan prensliğini tanıma çağrısı yapıldı ve aksi halde askerî müdahaleyle karşılaşacağı bildirildi. Osmanlılar buna aldırmayınca, bir İngiliz-Fransız-Rus donanması bir baskınla Navarin'de demirli Osmanlı-Mısır gemilerini yaktı (Ekim 1827). Söz konusu üç gücün tazminat ödemesi ve Yunanistan meselesine karışmamaları konusundaki Osmanlı talebi karşısında, bu ülkeler sefirleri **İstanbul**'dan ayrıldı. Ardından Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti (Nisan 1828).

O sırada **Yeniçeri** Ocağı dağıtılmıştı ve yeni **ordu** henüz kurulma aşamasındaydı. Bu koşullarda Ruslar batıda Boğdan ve Eflâk'a (**Romanya**) girmekte ve doğuda **Kafkasya**'ya saldırmakta pek güçlük çekmedi. Temmuz 1828'de Kars ve Ekim 1828'de Varna işgal edildi. **Balkan** ve **Anadolu** cephelerindeki direnişe rağmen, Ruslar Temmuz 1829'da Erzurum'u ve sonunda Ağustos 1829'da **Edirne**'yi almayı başardı. Edirne'deki işgalle İstanbul yolunun açılması, Osmanlıları Rusya, Büyük Britanya ve Fransa tarafından dayatılan şartları kabul etmek zorunda bıraktı (15 Ağustos 1829).

Bâbüâli'ye yıllık vergi ödeyecek bağlı bir Yunan prensliği kurulması teklifinin gündeme getirildiği barış görüşmelerinin sonunda Edirne Antlaşması imzalandı (14 Eylül 1829). Buna göre, Ruslar özellikle Kafkasya'da yeni topraklar edindi; **Sırbistan** ile Tuna voyvodalıkları Eflâk ve Boğdan'ın sahip olduğu özerklik genişletildi. Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın bağımsız bir Yunan krallığı fikrini ortaya atması karşısında, Bâbüâli'nin önünde egemen bir Yunanistan'ı kabul etme dışında bir seçenek kalmadı (24 Nisan 1830). *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; MAHMUD II; MİLLİYETÇİLİK.

1768–1774 RUS-OSMANLI SAVAŞI. Osmanlı İmparatorluğu tarafından başlatılan ve Rus zaferlerinin ardından **Küçük Kaynarca Antlaşması**'yla (1774) sona erdirilen çatışma. Bu savaş Rusların kesin biçimde Karadeniz bölgesine girmesini beraberinde getirdi. Bu uzun savaşın ardında **Rusya**'nın Osmanlılara bağlı Gürcü İmereti krallığının içişlerine müdahale etmesi ve Karadağ, Epir (Kuzeybatı **Yunanistan**), Mora (Güney Yunanistan), Eflâk ve Boğdan'daki (**Romanya**) Ortodoks ayaklanmalarını desteklemesi gibi sebepler vardı. Ama başta gelen sebep Rusların Polonyalı kral adayı Stanislaw Poniatowski'yi zorla **Lehistan** kralı olarak başa geçirmesiydi; bu adım Osmanlıların kuzeydeki güvenlik çıkarları açısından önemli bir tehditti.

Savaşı ilan eden tarafın Bâbiâli olmasına karşın, Osmanlılar aslında hazırlıksızdı. Hotin'deki (Batı Ukrayna) ilk Osmanlı başarısından ve Kırım Tatarlarının Ukrayna'ya yönelik baskınlarından sonra, Ruslar bu saldırıları püskürtüp Hotin'i aldılar. Bu arada Rus Baltık filosu Atlas Okyanusu'nu aşip Cebelitarık'ı geçti ve Mora'ya ulaşip bir Yunan isyanını kışkırttı (1770). Osmanlıların isyanı bastırmasına karşın, Rus gemileri bir baskınla Çeşme'de (İzmir) demirli Osmanlı **donanmasını** yaktı (1770).

Boğdan'da Osmanlıları yenilgiye uğratan Rus kara kuvvetleri de Tuna deltasına ulaştı (1770). Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık vaadi üzerine Tatarların Ruslarla işbirliğine girmesi Kırım'ın işgal edilmesini sağladı (1771). Eflâk'taki Rus askerî hâkimiyetinden (1771–1772) stratejik endişeler duyan **Habsburg İmparatorluğu** ve **Prusya**, barış görüşmeleri için II. Katerina'ya baskı uyguladı. Fokşani ve Bükreş'teki müzakereler (1772–1773) sonuç vermeyince savaş sürdü. Silistre ve Varna'ya (Doğu **Bulgaristan**) yönelik bir Rus ileri harekâtının püskürtülmesine karşın, Osmanlı **ordusunun** Şumnu'yla ikmal hatları kesildi (1774). Bunun üzerine Osmanlılar, Yemelyan Pugaçev'in isyanıyla (1773–1774) sıkışmış olan Rusya'nın barış önerisini kabul etti. Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı.

Savaşın başlıca sonuçları Kırım'ın bağımsızlığa kavuşması ve Karadeniz'in kuzey kıyılarının Rusya'ya kapıtılmasıydı. Böylece Karadeniz sadece Osmanlı denetimindeki bir bölge olmaktan çıktı. Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks halkları üzerindeki nüfuzunu artırdı. Toprak bütünlüğünü koruyamaz duruma düşen Osmanlıların Doğu Avrupa'daki ağırlığı sona erdi. Komşu Hıristiyan devletler artık Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmayı tasarlamaya başladı. *Ayrıca bkz. ABDÜLHAMİD I; ALMANYA; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; KAFKASYA; MUSTAFA III.*

1703 İSYANI. Edirne Vakası olarak da bilinir. **II. Mustafa**'nın tahttan indirilmesiyle ve **Şeyhülislâm** Feyzullah Efendi'nin idam edilmesiyle sonuçlanan isyan (18 Temmuz–22 Ağustos 1703). Şeyhülislâmın **padişah** ve **devlet** aygıtı üzerindeki kişisel nüfuzu, ayrıca şeyhülislâmın ve padişahın sürekli **Edirne**'de ikamet etmesi, **İstanbul**'un çeşitli sosyal zümreleri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. **İlmiye** sınıfı ve **Yeniçeriler** Feyzullah Efendi'nin keyfi davranışlarından rahatsızlık duyarken, İstanbul'un zanaatkarları ve tüccarları imparatorluk payitahtının İstanbul'dan Edirne'ye taşınabileceği korkusu içindeydi. İsyân muhtemelen **Sadrızam Rami Mehmed Paşa**'nın kışkırtmasıyla başladı ve bütün İstanbul'a yayıldı. Kalkışmanın ilk başta sadece Feyzullah Efendi ve ailesine yönelik olmasına karşın, İstanbul'a dönmesi yolundaki çağrılara direnmesi II. Mustafa'yı da bir hedef haline getirdi. Padişah tarafından âsilerin üzerine gönderilen **ordunun** saf değiştirmesi isyanını sonucunu belirledi. II. Mustafa tahttan çekilmek zorunda kaldı ve yerine **III. Ahmed** geçti. Feyzullah Efendi ve oğullarından biri öldürüldü. *Ayrıca bkz. KABAKÇI VAKASI; MUHALEFET; OSMAN II; PATRONA HALİL İSYANI.*

BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ (1522–1572). Dinî sofuluğu savunmasıyla tanınan İslam âlimi. Balıkesir'de doğdu. Gençliğinde **tasavvufa** bağlıyken, Birgi medresesinde görev almak için bundan vazgeçti. Özellikle **Kızılbaşların** sindirildiği 1560'larda sofuca vaazlarıyla tanındı. Kur'an'da yer almayan ya da Hazreti Muhammed'in yaşadığı dönemde var olmayan her türlü İslam âdetine karşı çıktı. Sofuca görüşlerinin yerleşik Osmanlı sosyal düzeni için tehlikeli bulunması üzerine, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi** onun saldırdığı tasavvufi tarikatlar gibi kurumların meşruiyetini teyit eden bir **fetvâ** çıkardı. Birgivi Mehmed Efendi imparatorluk içinde gelişen ve 1620'lerde **İstanbul**'da da hâkim hale gelen İslami aşırılığın öncüsü kabul edilir. Aynı zamanda Birgivi'nin eserleri ihyacı hareketlerin güç kazandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca güçlü bir popülarite kazanmış, hatta İstanbul ve Kahire'deki askeri mekteplerde okutulan kitaplar arasında yer almıştır. *Ayrıca bkz. İSLAM; İSLAMİMODERNİZM; KADIZÂDELİLER HAREKETİ; SÜNNİLİK; TASAVVUF.*

I. DÜNYA SAVAŞI. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na Mihver devletlerinin (**Almanya**, **Habsburg İmparatorluğu**, **İtalya**) yanında girmesinin ardında, İtilaf devletlerinin (**Büyük Britanya**, **Fransa**, **Rusya**) paylaşım planlarından kurtulma düşüncesi yatmaktaydı. Savaşın başında ilan edilen tarafsızlığa karşın, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin kontrolündeki **Bâbiâli** Almanya'yla gizli bir savunma

antlaşması imzalandı (2 Ağustos 1914). Resmen Osmanlı bayrağı çekilmiş iki Alman savaş gemisinin Karadeniz'deki Rus limanları Odessa (Hocabey), Sivastopol (Akyar), Novorossiysk ve Feodosiya'yı (Kefe) bombardıman etmesi üzerine, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı (2 Kasım 1914). İngiliz **donanması** hemen **Çanakkale Boğazı**'na saldırdı (3 Kasım 1914), ardından diğer İtilaf devletleri de Osmanlılara savaş ilan etti (5 Kasım 1914). Mihver devletlerinin askerî stratejisi Avrupa cephelerinde ve Avusturya kuvvetlerini rahatlatmak amacıyla **Balkanlar**, **Kafkasya** ve Arap bölgelerinde cepheler açmaktı.

Osmanlılar ile İtilaf devletleri arasındaki ilk çatışmalar Kafkasya'da geçti. Rus kuvvetleri Kars'tan Erzurum'a yöneldi, ama Üçüncü Ordu tarafından durduruldu (6–9 Kasım 1914). Rusların geri çekilmesi üzerine, Osmanlı başkomutan vekili **Enver Paşa**'nın giriştiği kış saldırısı (22 Aralık 1914) bir felâketle sonuçlandı. Doğu **Anadolu**'da yerel **Ermeni** isyancıların desteğiyle karşı saldırıya geçen Rus birlikleri Erzurum ve Muş'a (Şubat 1916), Rize'ye (Mart 1916) ve Trabzon'a (Nisan 1916) kadar ulaştı. Rus ilerleyişi Mustafa Kemal Paşa (**Atatürk**) komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince durduruldu (Ağustos 1916).

İkinci cephe İngiliz kuvvetlerinin Basra'ya saldırıp bölgeyi işgal etmesiyle (22 Kasım 1914) Güney **Irak**'ta açıldı. İngilizleri Basra'dan çıkarma girişimi sonuçsuz kaldı (12 Nisan 1915). Bağdat'a yönelik İngiliz saldırısı püskürtüldü (28 Eylül 1915). Kutü'l-Amare'de kuşatılan (8 Aralık 1915–29 Nisan 1916) İngiliz ordusu teslim olmak zorunda kaldı. Bu arada Batı İran'ı işgal etmiş olan Rus birlikleri Irak'a saldırdı (3 Haziran 1916). Osmanlı ordusu Rusları yenerek İran içlerine ilerledi (Haziran–Ağustos 1916). Ama Güney Irak'taki yeni bir İngiliz saldırı karşısında birliklerini o cepheye aktardı (Aralık 1916).

Süveyş Kanalı'nı denetim altına alma tasarısıyla, Güney **Filistin**'de üçüncü bir cephe ortaya çıktı. Dördüncü Ordu komutanı **Cemal Paşa** Sina yarımadasını aşmaya çalıştı (Ocak 1915). Ama El-Kantare'de İngilizler karşısında yenilgiye uğradı (3 Şubat 1915). İkinci Osmanlı harekâtı Temmuz 1916'da başlatıldı ve Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz mevzilerine karşı saldırıya geçildi (4 Ağustos 1916). İki taraf da üstünlük sağlayamadı. İngiliz ordusu bir karşı saldırıyla Osmanlı kuvvetlerini Sina'dan çıkardı (22 Aralık 1916).

İtilaf donanması Osmanlıları devre dışı bırakmak ve Rusya'yla bir deniz bağlantısı kurmak amacıyla Çanakkale Boğazı'na yöneldi. Kıyılarıdaki Osmanlı tahkimatlarına yönelik deniz saldırısında İtilaf donanmasının yaklaşık üçte biri zaiyata uğradı (18 Mart 1915). Bu başarısızlık üzerine İtilaf güçleri kara harekâtına yöneldi. **Gelibolu** yarımadasındaki İtilaf çıkarma harekâtı Osmanlı direnişiyle karşılaştı (25 Nisan 1915–9 Ocak 1916). Ağır kayıpların verildiği aralıksız çatışmalardan sonra İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazı'ndan çekilmek zorunda kaldı. İki tarafın toplam asker zayıyatı 550 binin üzerindeydi. Gelibolu'da ön planda olan Osmanlı komutanları General Liman von Sanders, Esat Paşa (Bülkat) ve Mustafa Kemal Paşa'ydı. Osmanlı tümenleri ayrıca Galiçya'daki Avusturya-Rusya cephesine (Ağustos 1916), Rumen cephesine (Ağustos–Aralık 1916) ve Makedonya cephesine (Ekim 1916) gönderildi.

Osmanlılar 1917'den sonra Doğu Anadolu dışındaki bütün cephelerde savunma konumuna geçti. Rusya'daki Şubat ve Ekim devrimlerinin Doğu Cephesi'ni rahatlatmasına karşın, Osmanlıların Irak ve Filistin'de İngiliz saldırılarına direnişi gittikçe kırıldı. Arap ayaklanması (ilkbahar 1916) bölgedeki Osmanlı askerî varlığını zayıflatan başka bir etken oldu. Mart 1917'de Bağdat ve Aralık 1917'de Kudüs İngiliz ordusunca işgal edildi. Ekim 1918'e doğru, Osmanlı savunma hatları aşağı yukarı şimdiki Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak sınırlarına çekildi.

Osmanlıların Mondros Mütarekesi'ni (30 Ekim 1918) imzalamasının ardından Almanya ve Avusturya-Macaristan teslim oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri ülkeden kaçtı. Osmanlılar açısından I. Dünya Savaşı'nın başlıca sonucu imparatorluğun fiilen dağılması ve Arap ülkelerinin Anadolu'dan kopması oldu. *Ayrıca bkz.* BOĞAZLAR; BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI; BÜYÜK BRİTANYA; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; DONANMA; ERMENİLER; ORDU; PAN-İSLAMCILIK; TEŞKİLÂT-I MAHSUSA.

BİRİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ. *Bkz.* MEŞRUTİYET DÖNEMİ.

BİZANS İMPARATORLUĞU/BİZANS. **Selçuklu** Türklerinin Bizans yönetimindeki **Anadolu**'ya girişi Malazgirt Muharebesi'ndeki (1071) Bizans yenilgisinden sonra başladı. Bizans İmparatorluğu'nun Batı ve Kuzey Anadolu'daki toprakları geri almayı başarmasına karşın, Miyarokefalon'daki (1176) Selçuklu zaferi **Türklerin** yarımadaadaki varlığını kesin biçimde sağlamlaştırdı. Bizans İmparatorluğu'ndaki iç çekişmelerin yanı sıra, Dördüncü **Haçlı seferi** sonunda **Konstantinopolis**'in Latin hâkimiyetine girişi (1204–1261) Bizans **devletinin** eski gücüne yeniden kavuşmasını önledi.

Osmanlı beyliğinin 13. yüzyılın sonuna doğru sahneye çıktığı sırada, Bizans İmparatorluğu artık küçük bir devlet konumundaydı. Osmanlıların İzmit'i fethinden (1337) sonra, neredeyse bütün Anadolu topraklarını yitirdi. Osmanlılar 1352'den itibaren Trakya'ya ve Bizans yönetimindeki **Balkanlar**'a nüfuz

etmeye başladı. Bu dönemde Bizans-Osmanlı ilişkileri karmaşık bir niteliğe büründü: Osmanlılar Bizans iç kavgalarında aktif olarak yer aldı. **Orhan Gazi** Bizans tahtına oturmak isteyen V. İoannis Kantakuzenos'un girişimlerini (1346–1347) destekledi. Osmanlılar ve Sırlar Bizans üzerinde denetim için mücadeleye tutuştu (1352). IV. Andronikos 1376'da Osmanlı desteği sayesinde imparator oldu. **Fetret Devri** sırasında Bizans imparatoru II. Manuel Osmanlı şehzâdeleri arasındaki kavgaya müdahale etti ve önce Süleyman Çelebi'yi, ardından **I. Mehmed**'i destekledi. Osmanlı devletinin toparlanmasından sonra, Bizans imparatoru VIII. İoannis 1422'de Düzmece Mustafa'yı **II. Murad**'a karşı korudu.

Bu arada Osmanlılar Bizans aleyhinde topraklarını genişletti. 1361'de Edirne ele geçirildi. Sırların Çirmen'deki yenilgisinden (1371) sonra, Bizans İmparatorluğu Osmanlılara **bağlı devlet** konumuna düştü. Serez (1383) ve Selanik (1387) kayıplarının ve **Kosova Muharebesi**'nin ardından fiilen Konstantinopolis surlarının içine sıkışıp kaldı. **I. Bayezid**'in 1394'te başlattığı Konstantinopolis ablukası, **Timur**'un 1402'deki saldırısına kadar sürdü. **Ankara Muharebesi**'ndeki Osmanlı yenilgisi ve onu izleyen **Fetret Devri** esasında Bizanslıların yarım yüzyıl daha ayakta kalmasına fırsat vermiştir. Osmanlılara karşı Avrupa askerî desteğini sağlamak amacıyla 1369'da ve ardından 1439'da Katolikliği benimsemiye yönündeki Bizans girişimleri boşa çıktı. **II. Mehmed**'in 1453'te Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle Bizans İmparatorluğu sona erdi. *Ayrıca bkz.* İSTANBUL; RUMELİ; RUM ORTODOKS CEMAATI; RUM ORTODOKS PATRİKLİĞİ.

BOĞAZLAR. **Balkanlar**'ı **Anadolu**'dan ayıran ve Ege Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan su yolu. **İstanbul Boğazı**, Marmara Denizi ve **Çanakkale Boğazı**'ndan oluşur. Sonradan **İstanbul** adıyla Osmanlı payitahtı olan **Bizans** başkenti Konstantinopolis bu su yolu üzerindeki stratejik öneminden dolayı, bölgeyi denetim altına almak isteyen büyük devletlerin bir hedefiydi. *Ayrıca bkz.* BÜYÜK BRİTANYA; DOĞU SORUNU; GELİBOLU; RUSYA; VENEDİK.

BOĞDAN. *Bkz.* ROMANYA.

BOSNA. Güneydoğu Avrupa'da **Sırbistan**, Hırvatistan ve Dalmaçya arasında kalan bölge. Osmanlılarca 1463'te ele geçirildi. **Habsburg İmparatorluğu**'na yakınlığından dolayı stratejik bir konum taşıması, bölgede **vergi** muafiyetlerinin ve feodal ayrıcalıkların uygulanmasını getirdi. Bosna **beylerbeyliği** idari statüsüne 1580'de kavuştu.

Özellikle **Karlofça Antlaşması**'ndan sonra, *kapetan* denen yerel komutanların askerî ve ekonomik gücü arttı. Bosna Slavlarının hatırı sayılır bir kesimi 18. yüzyıla doğru İslamlaştırıldı. Osmanlı hükümeti 19. yüzyılın ilk yarısında idari merkezileşme ve modernleşme yönünde adımlar atınca, yerel Müslüman eşraf feodal ayrıcalıkların kaldırılmasına direndi. Hüseyin Kapetan Gradašćević önderliğindeki asiler sancak-ı şerif çekerek Osmanlı birliklerini yendiler ve reformların uygulanmasını önlediler (1832). Bosna üzerinde Osmanlı denetimi ancak 1851'de yeniden sağlanabildi.

Hersek'te 1875'teki Hıristiyan ayaklanması **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'na yol açan diplomatik olayları tetikledi. **Berlin Kongresi**'nin bir sonucu olarak, Bosna ve Hersek resmen bir Osmanlı **vilâyeti** olarak kalmakla birlikte, Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildi. Avusturyalıların 1908'deki ilhakıyla, Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla siyasi bağlantısı sona erdi. *Ayrıca bkz.* BALKANLAR; MEHMED II; TANZİMAT.

BOŞANMA. **Şeriat** üç tür boşanmayı öngörür: Kocanın tek taraflı reddine dayalı boşanma ("tâlâk"); karşılıklı rızaya dayalı boşanma ("hul"); mahkeme kararıyla boşanma ("tefrik"). En yaygın boşanma biçimi olan birinci tür tamamen bir erkek ayrıcalığı mahiyetini kazandı. Bir erkek tâlâk yoluyla sırf karısına niyetini bildirerek **nikâhını** keyfi biçimde bozabilirdi. Üçüncü boşanma türü genellikle karının girişimiyle gerçekleşir ve bir **kadı** kararını gerektirirdi. Sonuncu türde kadının kocasından boşanabilmesi üç koşulun gerçekleşmesine bağlıydı: 1. Kocanın akıl sağlığını yitirmesi; 2. Kocanın uzun bir süre – genellikle on yıl – eşine haber göndermeksizin ortadan kaybolması; 3. Eşin kocalık vazifesini yerine getiremeyecek durumda olması. Söz konusu boşanma koşulları kadının ayrılması açısından büyük bir kısıt getirmesine karşın şeriyeye sicilleri bize fiiliyatta kadı ve naiplerin kadınların boşanma talepleri konusunda genelde oldukça anlayışlı yaklaşıtlarını göstermektedir. *Ayrıca bkz.* AİLE; KADINLAR.

BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFİK (1869–1949). Felsefeyi popülerleştiren şair, yazar ve devlet adamı. Cisir-i Mustafa Paşa'da (**Edirne vilâyeti**) doğdu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den 1897'de mezun oldu. **1908 Devrimi**'nden sonra **Meclis-i Mebusân**'a seçildi. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin politikalarına karşı çıkarak, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'na katıldı. **Dârülfünûn**'da felsefe dersleri verdi (1913–1918). **I.**

Dünya Savaşı'ndan sonra maarif nâzırı ve **Şûrâ-yı Devlet** reisi oldu. **Sevr Antlaşması**'nın (1920) imzalanmasındaki rolünden ve Anadolu'daki milliyetçi harekete karşı çıkmasından dolayı, Anadolu hareketinin zaferinden (1922) sonra "150'likler" olarak bilinen öbür muhaliflerle birlikte **Türkiye**'den sınır dışı edildi. Ürdün ve Lübnan'da yaşadktan sonra 1943'te çıkarılan aflu **İstanbul**'a döndü. Rıza Tevfik Bölükbaşı Anadolu halk şairleri ve eserleri üzerine kitaplarıyla, **Bektaşî** tarzında şiirleriyle, ayrıca antik Yunan, Alman ve İslam felsefelerine ilişkin popüler incelemeleriyle tanınır. *Ayrıca bkz.*EDEBİYAT; MUHALEFET.

BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI. I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Mihver devletlerinin Ukrayna'yla (9 Şubat 1918) ve Sovyet **Rusya**'yla (3 Mart 1918) imzaladığı barış antlaşması.

Rusya'da başa geçen Bolşevik rejimi kapsamlı bir barış için savaşın bütün taraflarına yaptığı çağrıya karşılık alamayınca, 15 Aralık 1917'de Mihver devletleriyle (**Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan** ve Osmanlı İmparatorluğu) bir ateşkes imzalama yoluna gitti. Ancak barış müzakerelerinden sonuç çıkmaması Almanların sabrını taşıyarak, askerî harekâtları yeniden başlatmalarına yol açtı. Bu gelişme Bolşevikleri Alman koşullarını kabul etmek zorunda bıraktı; Sovyet Rusya Mihver devletlerinin her biriyle ayrı bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşmalar çoğunlukla Mihver devletlerinin lehineydi ve Rusya'nın çıkarlarına aykırıydı.

Osmanlı İmparatorluğu bu durumu **Berlin Kongresi**'nde Rusya'ya kaptırmış olduğu Transkafkasya topraklarını geri almak için fırsat olarak gördü. Bunun sonucunda Sovyet Rusya Kars, Ardahan ve Batum **sancaklarını** Osmanlılara bıraktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından, **Ankara hükümeti** Ermenistan'la Gümrü (3 Aralık 1920), Sovyet Rusya'yla Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmalarını imzaladı. Bu antlaşmalarla Brest-Litovsk Antlaşması'ndaki hükümlerin çoğu teyit edilirken, Batum Gürcistan'a geri verildi. Son iki antlaşmayla **Türkiye**'nin şimdiki kuzeydoğu sınır hattı çizilmiş oldu. *Ayrıca bkz.* 1877–1878 RUS-OSMANLI SAVAŞI; DİPLOMASİ; KAFKASYA.

BULGARLAR. Balkanlar'ın orta ve doğu kesimlerinde yaşayan bir Ortodoks Slav halk. Bulgaristan krallığı 1372'de Osmanlılara bağlandıktan sonra 1395'te ortadan kaldırıldı. Tuna nehrinin güneyinde kalan Bulgar toprakları Osmanlı İmparatorluğu'nun nüvesini oluşturan bölgeye katıldı. Sofya, Filibe ve Manastır gibi başlıca şehirler İslamlaştı ve Meriç nehri boyuna epeyce **Türkmen** yerleştirildi. Bulgar etnik varlığı esas olarak kırsal kesimle sınırlandı.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bulgar ulusal bilinci üç etkene bağlı olarak gelişti: **Rum Ortodoks Patrikliği**'nin gittikçe yoğunlaşan Helenleştirme politikalarına tepki; Fransız **Aydınlanma** fikirlerinden etkilenen bir Bulgar tüccar sınıfının ortaya çıkışı; özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında etkili hale gelen Pan-Slavist propaganda. Aynoroz'daki Hilandar Manastırı'nın keşişlerinden Paisiy 1761 dolaylarında Bulgar tarihi üzerine ilk eseri yazarak, bu etnik topluluğun şanlı geçmişini vurguladı. İvraca (Vratsa) piskoposu Sofroniy, 19. yüzyıl başlarında Bulgarlar arasında **eğitimi** geliştirme fikrini yaydı.

Eğitimin yaygınlaşması bağımsız bir Bulgar kilisesi oluşturma yönünde bir itici güç yarattı. Bulgar aydınlarının 1858'de Rum Ortodoks Patrikliği'nden ayrıldıklarını ilan etmelerine karşın, bu girişim Osmanlı devletince tanınmadı. Bulgarların **Bâbüâli** tarafından ayrı bir etnik topluluk olarak resmen tanınması ancak 1870'te Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin kurulmasıyla gerçekleşti. 1876'daki Bulgar ayaklanması **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'nı tetikledi ve özerk bir Bulgaristan prensliğinin kurulmasını getirdi (1878). Bulgaristan 1908'de egemen bir monarşi haline geldi. *Ayrıca bkz.* AYASTEFANOS ANTLAŞMASI; ALEKSANDR EKZARH EFENDİ; BERLİN KONGRESİ; MAKEDONYA; MİLLET; ROBERT KOLEJ; RUM ORTODOKS CEMAATİ; RUSYA.

BURSA. Osmanlı payitahtı olan şehirlerden biri. Kuzeybatı **Anadolu**'da yer alır. **Bizanslılardan** 1326'da alındı. **Fetret Devri**'ne kadar Osmanlı devletinin payitahtı olarak kaldı. 1402'den sonra **Edirne**'nin payitaht olmasına karşın, **Konstantinopolis**'in fethine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başta gelen ticaret merkezi olarak gelişti. İzleyen dönemde de 18. yüzyılın sonuna kadar imparatorluğun üç önemli sanayi ve ticaret şehriden biri olmaya devam etti. Bursa'nın ipek ve yün sanayileri, imparatorluğun çöküşüne kadar dokuma ürünleri ihraç etmeyi sürdürdü. *Ayrıca bkz.* İMALAT; TİCARET.

BURSALI İSMAİL HAKKI. *Bkz.* İSMAİL HAKKI BURSALI.

BURSALI MEHMED TAHİR (1861–1925). Bibliyografya çalışmalarıyla tanınan yazar ve araştırmacı. **Bursa**'da doğdu. Askerî eğitim gördü ve subay olarak çeşitli görevler aldı. **Melâmî tarikatına** girerek bir **tasavvuf şeyhi** oldu. İmparatorluktaki **Jön Türk muhalefetine** katıldı. Balkan şehirlerinde ve İzmir'de

kaldığı sırada, yerel yazarların ve şairlerin biyografilerini derledi. **1908 Devrimi**'nden sonra **İttihat ve Terakki Cemiyeti** listesinden Osmanlı **Meclis-i Mebusân**'ına seçildi. 1914'te kamusal alandan ve mesleki yaşamdan çekilerek, bütün zamanını araştırmaya ve yazmaya verdi. En önemli eseri *Osmanlı Müellifleri* (1915–1924) hâlâ Osmanlı yazarlarının biyografilerine ve eserlerine ilişkin ana başvuru kaynaklarından biridir. Diğer eserleri arasında *Türkler'in Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* (1896), *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî* (1898), *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (1899) ve *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslamiyye* (1916) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL; LATİFİ; MEHMED SÜREYYA; SEHÎ BEY; TASAVVUF; TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSAMEDDİN AHMED.

BÜTÇE. Osmanlılarda **devlet** gelirlerinin başlıca kaynakları **cizye** ve **iltizam**dı. Cizye açık arayla en önemli malî kaynaktı. Osmanlı gelir ve gider bilançolarının geçmişi **II. Mehmed** dönemine kadar iner. Bilançonun temel amacı bir fazlanın varlığını saptamaktı. Makul bir bütçenin giderler düşüldükten sonra, **hükümet** memurlarına düzenli maaş ödenmesini sağlayacak bir fazla vermesi beklenirdi. Bu fazlayla birlikte olağanüstü gelirler ve hediyeler hassa (**saray**) hazinesinde tutulurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun nüvesini oluşturan bölgenin dışındaki **beylerbeyliklerinin** kendi eyalet bütçeleri vardı. Bu **eyaletlerde** bütün giderler yerel gelirlerden karşılanır ve ortaya çıkan fazla **İstanbul**'daki hazine-i hümayûna gönderilirdi. Modern anlamda devlet bütçesi, **malîye** alanında da reformların yapıldığı **Tanzimat** döneminde ortaya çıktı. *Ayrıca bkz.* EKONOMİ; PARA; VERGİ.

BÜYÜK BRİTANYA. İngiliz-Osmanlı temaslarının geçmişi **Gelibolu**'da İngiliz Haçlı şövalyeleri ile Osmanlılar arasındaki çatışmalara (1359, 1366, 1368) kadar iner. İngiltere'yle düzenli diplomatik ilişkiler **III. Murad** döneminde (1574–1595) gelişti. İki ülkenin ortak düşmanı konumundaki **İspanya**, siyasi ilişki için bir temel sağladı. İngiliz tüccarlara 1580'de **kapitülasyonlar** tanınması, Osmanlı pazarına ve **ticaret** yollarına dönük İngiliz ilgisini epeyce artırdı. 1581'de Levant Kumpanyası kuruldu. **Viyana kuşatmasından** (1683) sonra Kutsal İttifak'la başlayan yıkıcı savaş, İngiliz ve Felemenk diplomasisiyle önlendi: Kutsal İttifak 1698'de Osmanlılarla müzakereye ikna edildi. İngilizler 1718'deki Osmanlı-**Habsburg** barış görüşmelerinde benzer bir tavır takındı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumadaki aczi, Büyük Britanya'yı Doğu Akdeniz'de Osmanlı varlığını destekleyici bir politika benimsemeye, böylece **Hindistan**'a giden stratejik yolu **Fransa** ve **Rusya**'ya karşı güvende tutmaya yöneltti. Bu politika ilk kez 1798'de **Mısır**'daki Fransız işgali üzerine uygulandı. Büyük Britanya Fransız donanmasını yok etti ve **Bâbıâli**'nin Napolyon'u Mısır'dan çıkarma çabalarını destekledi. Büyük Britanya daha sonra Napolyon savaşları, Mısır krizi, **Kırım Savaşı** ve **Girit krizi** sırasında Osmanlı yanlısı tutumunu sürdürdü.

Ama Büyük Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki stratejik çıkarları 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ve 1875'e varıldığında Süveyş Kanalı hisselerinden çoğunu ele geçirmesiyle epeyce değişti. Mısır stratejik bir bölge olarak İngiliz ilgisinin odağı haline gelirken, Büyük Britanya'nın bakış açısından Osmanlı İmparatorluğu "reform"la düzelemeyecek ve eski gücüne kavuşamayacak kadar çürümüş görünmeye başladı. **Kıbrıs** (1878) ve Mısır (1882) işgali Büyük Britanya'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü artık pek umursamadığını gösterdi.

Buna bağlı olarak, Büyük Britanya'nın uzun vadeli gayeleri konusunda gittikçe kuşkucu tutuma giren Osmanlılar **Almanya**'ya yaklaştı. Bâbıâli'nin 1908'den sonra Büyük Britanya'yla daha sıkı bağlar kurmaya çalışmasına karşın, stratejik konumlar değişmeyecek kadar kökleşmişti. **I. Dünya Savaşı**'nın başlamasıyla bir düşman haline gelen Büyük Britanya **Gelibolu** (1915), **Irak** (1914–1918) ve **Filistin**'de (1917–1918) Osmanlılara karşı saldırılara girişti ve **Hicaz**'da Arap ayaklanmasını başlattı (1916). Son iki harekât başarılı oldu ve savaş bittiğinde İngiliz-Arap birlikleri kuzeyde Halep'e kadar ulaştı. *Ayrıca bkz.* 1838 TİCARET ANLAŞMASI; DEMİRYOLLARI; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; FELEMENK.

C

CAMİ. Müslümanların ibadethanesi. **İslam**'da Cuma günleri ve bayramların ilk günü camide topluca namaz kılmak bir dinî vecibedir. Osmanlı döneminde camiler sadece ibadet yerleri değil, cemaat mensuplarının günlük meseleleri görüştüğü kamusal toplanma yerleriydi. Cuma namazlarında resmî vaizin okuduğu hutbede baştaki **padişaha** dua edilmesi siyasi bakımdan önemliydi. Bir cami ayrıca geleneksel **ilköğretime** denk düşen bir Kur'an mektebi ya da hadis, tefsir gibi medrese derslerinin verildiği bir yer olarak, eğitim kurumu işlevini de görebilirdi. Her köyde ve **mahallede** bir cami bulunurdu; **şehirlerin** ana camisi "ulu cami" olarak anılırdı. Padişahlarca yaptırılan "selâtin camileri" **İstanbul**'un önde gelen kamusal yapıları arasındaydı.

Bursa Ulu Camii.

Kaynak: Beatrice St. Laurent, 1981. Ağa Han Görsel Arşivi'nin izniyle, MIT.

Osmanlı camilerinin **mimari** gelişimi birkaç evreye ayrılabilir. Birinci evreye **dergâh** tipi camiler damgasını vurdu (1325–1424). Selâtin camilerinin örnek alındığı ikinci evre (1447–1617) esas olarak **Mimar Sinan**'ın 16. yüzyıldaki anıtsal eserlerinde ifadesini buldu. Üçüncü evre belirli bir sanat üslubunun öne çıkmadığı bir ara dönemdi. Dördüncü evreyi oluşturan modern dönemde (1748–1908) Avrupa'nın Barok, Rokoko ve emperyal sanat üslupları geleneksel unsurlarla iç içe geçti. Beşinci evre ise **Mimar Kemaleddin**'in modern mühendisliği Osmanlı klasik tasarımıyla kaynaştırmaya dönük girişimleriyle belirlenen ulusal dönemdi (1908–1922). *Ayrıca bkz.* AYASOFYA; FATİH CAMİİ KÜLLİYESİ; İMÂRET; SELİMİYE CAMİİ; SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ; SÜLEYMANİYE CAMİİ KÜLLİYESİ.

Edirne Üç Şerefeli Camii (güneyden dış cephe görünüşü).

Kaynak: Walter B. Denny, 1980. Ağa Han Görsel Arşivi'nin izniyle, MIT.

CARİYE. Kadın köle. Cariyeler savaş ganimeti olarak elde edilir ya da köle pazarlarında satın alınırdı. Ev işlerinde hizmetçi olarak kullanılırdı. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim ve beceri açısından en düşük konumdaki **saray kadınları** "cariye" olarak anılırdı. *Ayrıca bkz.* BAŞ KADIN; HAREM; HASEKİ; KÖLELİK.

CAVİD BEY. *Bkz.* MEHMED CAVİD.

CEBEL-İ LÜBNAN. Şimdiki Lübnan'ı, **Suriye**'nin batı ve İsrail'in kuzey kesimlerini kapsayan dağlık bölge. **I. Selim**'in **Memlûk Sultanlığı**'nı yıkmasıyla (1516–1517) Osmanlı topraklarına katıldı. Akdeniz kıyı şeridi doğrudan Osmanlı yönetimine girerken, dağlık iç kesimler **Dürzi** ve Marunî kabile reislerinin yönetiminde özerk kaldı. Cebel-i Lübnan'ın büyük bölümü Dürzi Maanoğlu sülalesinin hâkimiyeti altındaydı. **Fahreddin Maanoğlu** (hd 1602–1635) bu bölgeyi bağımsızlığa kavuşturmak için uğraştı. Önceleri **Sünni** Müslüman olan **Şihab ailesi** 1697'ten sonra Cebel-i Lübnan'a hâkim oldu. Bu arada Marunî Hıristiyanlar kuzeyden güneye doğru yayıldı ve Cebel-i Lübnan'da önemli bir güç haline geldi. Papalıkla öteden beri var olan yakın ilişkileri 1736'da bir kilise birliğine dönüştü. Şihaboğullarının son emiri II. Beşir (hd 1788–1840) **Bâbüali**'ye karşı **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'yla ittifak girdi.

Mısır kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle (1840), Osmanlıların kurduğu doğrudan yönetim 1860'a kadar sürdü. Bu döneme **Büyük Britanya**'nın desteklediği Dürziler ile **Fransa**'nın desteklediği Marunîler arasındaki çatışmalar damgasını vurdu. Cebel-i Lübnan'ın biri Dürzi, diğeri Marunî olmak üzere iki **kaymakam** tarafından idare edilmesine dayalı düzen 1860–1861'deki iç savaşla sona erdi. Uluslararası diplomatik müdahale sonucunda, Cebel-i Lübnan ayrı ve özel bir **sancak** statüsü kazandı. Bu sancağa **Bâbüali**'nin seçtiği ve büyük devletlerin onayladığı Hıristiyan mutasarrıflar atanmaya başladı. Cebel-i

Lübnan iç güvenlik açısından özerk ve kendi malî rejimine sahip bir bölge haline geldi. Beyrut, Trablusşam ve Sayda gibi şehirler sancağın dışındaydı. Bu düzen ancak **I. Dünya Savaşı** sırasında **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin Cebel-i Lübnan'a bir Müslüman mutasarrıf atamasıyla değişti. Bölge Ekim 1918'deki İngiliz işgaliyle Osmanlı yönetiminden çıktı. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ; EL-BUSTANÎ, BUTRUS.*

CELÂLEDDİN RÛMÎ (1207–1273). Anadolu veli, mutasavvıf ve **Mevlevî tarikatının** piri. Mevlânâ olarak da bilinir. Belh'te (Kuzey Afganistan) doğdu ve ailesiyle birlikte Konya'ya göç etti. **Medrese eğitimi** gördükten sonra **tasavvufa** yöneldi ve Şems-i Tebrizî adlı **dervişin** derin etkisi altında kaldı. Âlimlikten vazgeçerek, tasavvuf şevkiyle dolu bir yaşam sürdü. *Divân-ı Kebîr, Mesnevî ve Rubâiyât* kitaplarında toplanan tasavvufi **şüirlerinin** ana teması vahdet-i vücüt heyecanı ve ilahi aşktır. Lirik bir şiiirinde vecit halindeyken gözünde bütün ırk ve din farklılıklarının yok oluşunu ve gönlünü her insana açışını anlatır.

Celâleddin Rûmî zikir eden Babaî dervişlerin tasavvuf usullerini ve **Melâmî tarikatının** geleneklerini kaynaştırdı; **müziği** ve **dansı** cezbeyle ulaşmanın en iyi yolu olarak gördü. Farsça yazdığı şüirler bu dildeki en güzel eserler olarak kabul edilir. Ölümünden sonra, tasavvuf öğretilerine bağlı kişilerin kurduğu Mevlevî tarikatı Osmanlı kültür yaşamında çok etkili oldu. *Ayrıca bkz. DERGÂH; EDEBİYAT; TARİKATLAR.*

CELÂLÎ AYAKLANMALARI. Anadolu'da 16. ve 17. yüzyıllarda meydana gelen ayaklanmalar için kullanılan genel terim. Osmanlı devletinin **ateşli silahlarla** donanmış askerî birliklere ihtiyacının gittikçe artması, topraksız ya da avare köylülerin **orduya** alınmasını getirdi. **Sekban** ve **levend** olarak anılan bu paralı askerler bir sefer sona erdiğinde ordudan terhis edildiği için, kırsal kesimde bir asayişsizlik ve kargaşa kaynağı haline geldi. Birçok sekban bölüğünün başında Osmanlı ekonomisinin **tımar sisteminden** uzaklaşıp **iltizama** dayalı bir parasal ekonomiye geçişinden zarar gören işsiz **sipahiler** vardı. Osmanlı devletinin **Habsburg İmparatorluğu**'yla ve **İran**'la aynı anda savaşa tutuştuğu 1596–1607 arasında, sekban bölükleri Anadolu'nun geniş kesimlerine hükmetti ve kırsal kesimi yıkıma uğrattı. Çok sayıda köylü arazisini bırakırken, şehirli Anadolu dışındaki yörelere kaçtı.

Sekban-**Yeniçeri** çekişmesi Anadolu'nun geniş bir kesiminde Abaza Mehmed Paşa'nın (1623–1628) ve Abaza Hasan Paşa'nın (1656–1658) öncülüğünde başka bir sekban hâkimiyeti dönemine yol açtı. Sekban başkaldırısının son ve en önemli dönemi, 1683'ten sonra Kutsal İttifak karşısında alınan Osmanlı yenilgileri yüzünden yaşandı. Yeniçerilerin 1687'de devlete yönelik tehdidi karşısında, **padişahlar** bütün Anadolu sekbanlarının başı konumundaki Yeğen Osman Ağa'nın desteğini kazanmaya çalıştı. Bunu fırsat bilen Yeğen Osman **İstanbul** üzerine yürümeyi ve **sadrızamlık** makamına el koymayı tasarladı. Onun Osmanlı iktidar merkezini ele geçirmesi ancak sivil halkın sekbanlara karşı genel bir seferberliğiyle önlenemedi. *Ayrıca bkz. KAPIKULU; KARAYAZICI ABDÜLHALİM; KUYUCU MURAD PAŞA.*

CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ (1490/91?–1567). Tarihçi, bürokrat ve **nişancı**. Koca Nişancı olarak da bilinir. Bir **kadı** oğlu olan Celâlzâde Mustafa Çelebi, **İstanbul**'un en üst kademedeki **medreselerinden** mezun oldu. **Divân-ı Hümayûn**'a bir kâtip olarak girdi ve dönemin Osmanlı devlet adamlarının yanı sıra **I. Selim**'e hizmet etti. **Reisülküttâb** olarak görev yaptı (1525–1534) ve ardından terfi ettirildiği nişancılık makamında, emekliye ayrıldığı 1557'ye kadar kaldı.

Bu dönemde **ferman** ve **kanun** metinlerinin düzenlenmesinde hem üslup, hem de hukuk tekniği bakımından çok önemli rol oynadı. Bunlar daha sonraları din dışı alanlardaki Osmanlı hukuk metinlerinin klasik örnekleri sayıldı. Hizmetlerinden dolayı yaşadığı dönemde büyük saygı gören Celâlzâde, tarih ve ahlak üzerine eserler vermiş bir yazar olarak da tanınır. Kitaplarından *Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* ("Ülkedeki Tabakalar ve Meslek Dereceleri," 1561) 1520–1555 arasında tarihsel olayları konu alır. *Selimnâme* olarak da bilinen *Meâsir-i Selim Hânî* ("Selim Han'ın Güzel Eserleri", 1561'den sonra?) sadece I. Selim dönemi (1512–1520) üzerinde durur ve olayların daha derindeki sebeplerini analiz etmeye çalışır. *Mevâhibü'l-Hallâk fi Merâtibi'l-Ahlâk* ("Ahlak Mertebeleri Çerçevesinde Allah'ın Bahşettiği İhsanlar", 1557'den sonra) çeşitli ahlak meselelerini ayrıntılı olarak ele alır. *Ayrıca bkz. AHMEDÎ; AŞIKPAŞAZÂDE; İDRİS-İ BİTLİSÎ; SÜLEYMAN I; TARİHYAZIMI.*

CEM SULTAN (1459–1495). Osmanlı şehzâdesi ve **II. Bayezid**'in rakibi. **II. Mehmed**'in ve Çiçek Hatun'un oğlu. Avrupa'ya kaçışı gerek Avrupa'da, gerekse **Türkiye**'de halkın hayal gücünden doğan hikâyelere kaynaklık etmiştir.

Babasının beklenmedik ölümü (1481) sırasında, Karaman **beylerbeyi** olarak görev yapmaktaydı. **Sadrzâam** Karamanî Mehmed Paşa bu ölüm haberini Cem Sultan'a ve Amasya valisi olan kardeşi Bayezid'e aynı anda bildirdi. Bayezid **İstanbul**'a daha önce ulaşarak tahtı ele geçirdi. Cem Sultan ona başkaldırıp **Bursa**'yı ele geçirdi ve kendisini meşru hükümdar ilan etti. II. Bayezid onun imparatorluğu **Anadolu** ve **Balkan** kesimlerine ayırma teklifini geri çevirince, iki tarafın **orduları** Yenişehir ovasında karşı karşıya geldi (20 Haziran 1481). Cem yenildi ve **Mısır**'a kaçtı. **Memlûklerden** aldığı siyasi destekle, II. Bayezid'i devirmek için Karamanlı Kasım Bey'le kuvvetlerini birleştirdi. Konya ve Ankara'ya saldıran bu birleşik ordunun püskürtülmesi üzerine, Rodos'taki St. Jean Şövalyeleri'ne sığınmak zorunda kaldı (1482).

II. Bayezid'e karşı çarpışmak için destek almaya çalıştığı St. Jean Şövalyeleri, onu Osmanlılara karşı kullanılacak değerli bir tutsak olarak elde tutmayı tercih etti. Daha sonra **Fransa**'da bu tarikatın denetimindeki kalelere nakledilen Cem Sultan, geri kalan ömrünü Hıristiyan devletlerin elinde bir rehine olarak geçirdi. 1489'da Roma'daki Papalığa teslim edildi. Bu arada II. Bayezid onun serbest bırakılmaması için Hıristiyan yöneticilere yüklü miktarda altın vermekteydi. Fransa kralı VIII. Charles Roma'yı işgal edince, ileride Kudüs'ü ele geçirmeye yönelik bir **Haçlı seferinde** kullanılabilir bir araç olarak Cem'i kendi denetimine aldı. Ama Cem muhtemelen II. Bayezid'in isteği üzerine Papa VI. Alexander tarafından zehirlenerek Napoli'de öldü (1495). *Ayrıca bkz.* GEDİK AHMED PAŞA; SALTANAT; VERASET.

CEMAL PAŞA (1872–1922). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) en önemli simalarından biri olan komutan ve siyasetçi. Midilli'de doğdu. Subayken gizli İTC'ye katıldı ve önde gelen üyeleri arasına girdi. **1908 Devrimi**'nden sonra iç güvenlik ve asayişle ilgili sorumlulukları üstlendi. Adana'daki **Ermenilerin** 1909'da ayaklanması üzerine, isyanı bastırmak üzere bu yöreye gönderildi. İTC'nin bir askerî diktatörlük kurmasıyla sonuçlanan Ocak 1913'teki darbenin ardından, nafia nâzırı ve daha sonra bahriye nâzırı oldu. **I. Dünya Savaşı** başladığında, Şam'daki dördüncü ordunun komutanlığına atandı. Bu görevi fiilen Bilad-ı Şam havzasının genel valiliği mahiyetindeydi. Bu dönemde **Arap** milliyetçilerine karşı sert önlemler aldı. Öte yandan Suriye'ye tehcir edilen Ermenilere nispeten insani koşullar sağlamaya gayret etti. İngiliz işgali altındaki **Mısır**'a karşı giriştiği iki saldırı başarısızlığa uğradı. Mihver devletlerinin savaşı kaybetmesi üzerine, ülkeden ayrıldı ve Afgan ordusunu İngilizlere karşı çarpışmak üzere eğitmekle görevlendirildi. Tiflis'te Ermenilerce öldürüldü. *Ayrıca bkz.* ENVER PAŞA; JÖN TÜRKLER; MİLLİYETÇİLİK; TALÂT PAŞA.

CERİDE-İ HAVÂDİS. Özel bir şahıs tarafından yayımlanan ilk Osmanlıca gazete. William Churchill adlı bir İngiliz gazetecinin yönetiminde 1840'ta **İstanbul**'da haftalık bir gazete olarak çıkmaya başladı. Yazarlarının çoğu muhtemelen **Ermeni** asıllıydı. *Ceride-i Havâdis* **liberalizmin** ekonomik doktrinlerini savundu ve **hükümetin** sağladığı desteklerden dolayı yarı resmî bir mahiyet kazandı. 1860'a kadar imparatorlukta yegâne özel Osmanlıca gazete olarak kaldı. *Ayrıca bkz.* BASIN; İBRAHİM ŞİNASI; TAKVİM-İ VAKAYİ.

CEVDET PAŞA. *Bkz.* AHMED CEVDET PAŞA.

CEZAYİR. Kuzey Afrika'da, **Tunus** ve Fas arasında yer alan ülke. **Barbaros Hayreddin Paşa** tarafından 1516'da ele geçirildi. 1533'te **beylerbeyliği** statüsü kazandı. Cezayir **tımar sisteminin** uygulanmadığı özerk bir sınır **eyaleti**ydi. Vali bölgenin askerî ve idari giderlerini karşıladıktan sonra, sabit bir yıllık meblağı **İstanbul**'a gönderirdi. Merkezî otoritenin gittikçe zayıfladığı 17. yüzyılda, Cezayir'de fiili iktidar atanmış valinin yerine, yerel **Yeniçeri** birliğince seçilen "dayı" ya da "dey" unvanlı komutana geçti. **Anadolu**'dan ve **Balkanlar**'dan gönderilen bu Yeniçeriler, Cezayir'de yabancı bir yönetici unsur konumundaydı. Cezayir, Vahran ve Konstantin gibi başlıca kentsel merkezler dışında kırsal kesimdeki Berberî aşiretleri Dayı'nın idaresi altında değildi. **Fransa** 1830'da Cezayir şehrini işgal etti; ama ülkenin tamamına ancak 1847'de egemen oldu. *Ayrıca bkz.* ARAP ÜLKELERİ; BAĞLI DEVLETLER; TAŞRA TEŞKİLÂTI.

CİHÂD. Genel olarak "din uğruna mücadele" anlamına gelir. Osmanlılar güçlü oldukları sürece cihâd politikasını sürdürdüler. **Karlofça Antlaşması**'ndan sonra, **Bâbüâli** Avrupa devletleriyle ilişkilerinde çıkarlarını savunmanın bir aracı olarak **diplomasiye** başvurmak zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu 1914'te **I. Dünya Savaşı**'na girdiğinde İtilaf devletlerine karşı cihâd ilan etti. *Ayrıca bkz.* GAZÂ; MEHMED V; MİLLET.

CİLTÇİLİK. Osmanlı İmparatorluğu'nda ciltçilik **II. Mehmed** döneminde bir sanat olarak benimsendi. **Hat sanatı, minyatür** ve tezhip alanlarındaki sanatsal gelişmelere paralel olarak canlılık kazandı. Başta gelen ciltçilik merkezleri **İstanbul, Edirne, Bursa** ve Diyarbakır'dı. Kitap kapakları çoğunlukla deriden yapılırdı; ağırlıklı olarak siyah, farklı tonlarda kahverengi, kırmızı, morumsu kahverengi, yeşil, mavi ve eflatuni renklerle boyanırdı. Deri kapakların ön ve arka taraflarında kabartmalı tezhipler yer alırdı. *Ayrıca bkz. EBRU; KÜTÜPHANE; MİNYATÜR; YAYIMCILIK.*

CİNCİ HOCA (?–1648). Padişah **İbrahim** döneminde sarayda nüfuz kazanan üfürükçü. Asıl adı Safranbolulu Hüseyin Efendi'ydi. Muhtemelen Safranbolu'da doğdu ve genç yaşta **İstanbul'a** gitti. **Medrese** eğitimi görürken, üfürükçülükle ve sihirbazlıkla **para** kazanmaya yöneldi. Kısa sürede Cinci Hoca olarak nam saldı ve şöhreti Şehzâde İbrahim'in annesi **Kösem Sultan**'ın kulağına kadar ulaştı. Evhamlı oğlunu iyileştirmesi için onun tarafından **Topkapı Sarayı**'na çağrıldığında, İbrahim'in ruhsal durumunu düzeltmeyi başardı.

İbrahim'in tahta çıktığı 1640'ta, henüz medrese eğitimini tamamlamamış olan Cinci Hoca **sarayın** baskısıyla **ilmiye** sınıfına alındı. 1643'te Galata **kadılığı** görevine getirildi ve ertesi yıl Anadolu **kadıaskeri** oldu. Bu nüfuzlu makamlardan ve **padişah** üzerindeki etkisinden yararlanarak, idari makamları satarak kazanç sağlamaya girişti. Bu suiistimallerden dolayı 1646'da kadıaskerlikten alınmasına karşın, sarayın devreye girmesiyle tekrar görevine döndü. Rüşvet almaya devam ettiği için, 1647'de görevden alınarak önce İzmit'e, ardından **Gelibolu**'ya sürüldü. 1648'de affedildi ve İstanbul'a döndü.

O sırada İbrahim tahttan indirildi ve **IV. Mehmed** tahta çıktı. Cinci Hoca **Yeniçerilere** geleneksel cülûs bahşişini ödemek için hükümetin malî destek talebini geri çevirince, muazzam servetine el konuldu ve **Mısır'a** sürülmesi emri verildi. Ama yolda hastalandığı için, **Bursa**'daki Mihalıç'ta kalmasına izin verildi. Ona bağlı kişilerin İstanbul'daki sipahi isyanına katılması üzerine idam edildi (1648).

Pera ve Galata.

CİNSELLİK. Bkz. AİLE; BOŞANMA; CARİYE; FUHUŞ; HAREM; KADINLAR; KÜRTAJ; NİKÂH.

CİVELEK, ULVİYE MEVLÂN (1893–1964). **Gazeteci** ve feminist eylemci. Göreme'de bir Çerkez köylü ailesinin çocuğu olarak doğdu; **saraya** alınarak **haremdede** yetiştirilip eğitildi. Henüz 13 yaşındayken zorla evlendirildiği yaşlı adamın kısa bir süre sonra ölmesi üzerine, ikinci evliliğini **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin tanınmış muhaliflerinden gazeteci Mevlânzâde Rıfat Bey'le yaptı. **1908 Devrimi**'nden sonra kendisini **kadın** hakları meselesine adadı. 1913'te feminist dergi *Kadınlar Dünyası*'nı çıkardı ve aynı yıl Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'ni kurdu. *Kadınlar Dünyası* 1921'e kadar yayımlandı. Erkeklerle eşit haklar elde etme yönündeki kadın talepleri için bir mecra işlevini gören dergide, Osmanlı kadınlarının özgüvenini yükseltmeye yönelik makalelere yer verildi ve yoksulluk içinde yaşayan kadınların ekonomik koşullarını düzeltmenin yolları tartışıldı. Bu anlamda derginin işçi sınıfına mensup kadınlara hitap eden bir yönü de vardı. Ulviye Mevlân geleneksel cinsiyet rollerini reddetmesi ve Osmanlı elitlerine mesafeli davranması açısından dikkate değerdir. Üst sınıfa mensup feminist çevrelere karşı çıkmasından ve ayrıca ikinci kocasının **Kürt** yanlısı siyasi tutumundan dolayı, ana akım Türk feminist tarih yazımınca genellikle gözardı edilmiştir. *Ayrıca bkz. ADIVAR, HALİDE EDİB; AYŞE SIDIKA; FATMA ÂLİYE.*

CİZYE. Gayrimüslim yetişkin erkeklerin ödemekle yükümlü olduğu özel bir İslami vergi. Hristiyan **bağlı devletlerden** alınan "harac" da bir tür cizye sayılırdı. Her zaman nakit olarak tahsil edilen ve doğrudan **devlet** hazinesine aktarılan cizye, hazinenin nakit gelirlerinin önemli bir kısmını oluştururdu. Bir gayrimüslim ancak aktif askerlik hizmeti verdiği cizyeden muaf tutulabilirdi.

Cizye 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren **mültezimlerce** toplanmaya başladı. Belli gayrimüslim cemaatler bütün topluluk adına sabit bir meblağla cizye ödeme konusunda merkezi idareyle anlaşmaya varabilirdi. Bu durumda cizyeyi yükümlü kişilerden yerel rahip tahsil ederdi. 16. yüzyıl sonlarındaki ekonomik ve malî krizden sonra cizyenin sürekli artması, gayrimüslim tebaa arasında hoşnutsuzluğa yol açtı.

Cizyeden kurtulma isteğinin bazen topluca **İslam'a** dönmeyi getirdiği olurdu. **Islahat Fermanı**'yla (1856) cizye resmen kaldırıldı. Ama gayrimüslimlerin askerlik hizmetini yerine getirmeye pek hevesli olmaması nedeniyle, "askerlikten muafiyet vergisi" adı altında varlığını sürdürdü. *Ayrıca bkz. VERGİ; MİLLET; ZİMMİ.*

COĞRAFI BİLİMLER. Bu alandaki Türk katkılarının geçmişi Maveraünnehir'in Müslümanlaşan ilk Türklerine (Biruni ve Belhi) kadar iner. Osmanlı döneminde ilk coğrafi eser Kazvini'nin *Acâibu'l-Mahlûkat ve Garâibu'l-Mevcûdât* ansiklopedisinin 1420'lerde Rükneddin Ahmed tarafından yapılan tercümesiydi. Bu tercüme muhtemelen dünyanın küre biçimine ilişkin en eski Osmanlıca belirlemeyi içerir. **II. Mehmed** döneminde Batlamyus'un klasik eseri *Giografiki İfğisis* ("Coğrafi Rehber") padişahın kişisel desteğiyle Yunancadan Arapçaya tercüme edildi.

Coğrafi bilimlere özgün Osmanlı katkıları 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıktı. **Pîrî Reis** ve **Seydî Ali Reis** deniz coğrafyası üzerine kapsamlı eserler yazdı. Pîrî Reis'e ait *Kitâb-ı Bahriyye* (1521) 16. yüzyıl başlarında deniz coğrafyasını konu alan temel eserlerden biridir. Osmanlılar Atlas Okyanusu'nun batısında yeni bir kıta keşfedildiğinden ilk kez bu kitapla haberdar oldu. Seydî Ali Reis'in *Muhît* ("Okyanus", 1554) adlı kitabı, önceki Osmanlı ve İslam yazarlarının yanı sıra kendisinin tecrübeleri temelinde, deniz coğrafyası hakkındaki bilgilerin bir sentezini içerir. Aynı dönemde **Matrakçı Nasuh** *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*'i yazdı. Bu kitapta çeşitli **Anadolu** ve Mezopotamya şehirleri, köyleri, dağları, nehirleri vb. hakkındaki coğrafi bilgiler ayrıntılı **minyatürler** biçiminde verilir. Aynı yüzyılın dikkate değer son coğrafi eseri olan Hasanü's-Su'ûdî'nin *Târih-i Hind-i Garbî* (1583) kitabı, geleneksel coğrafi bilgilerin yanı sıra Amerika'yla ilgili egzotik bilgiler içerir.

17. yüzyılda sadece birkaç coğrafyacı yetişti. Kelimenin dar anlamda bir bilgin olmamasına karşın, **Evlîyâ Çelebi**'nin yazdığı *Seyahatnâme* (1630–1682), Orta Avrupa'dan Hazar Denizi'ne kadar gezdiği bölgelerin coğrafi, tarihsel ve etnografik özelliklerini aktarır. **Kâtib Çelebi** ülkelere ilişkin genel coğrafi bilgileri ve açıklamaları içeren *Cihânnümâ*'yı (1648) yazdı. Ayrıca Felemenkli bilgin Abraham Ortelius'un *Atlas Minor* (1655?) adlı eserini Latince'den Osmanlıcaya tercüme etti. Bu, Batı dünyasındaki bir coğrafya kitabının Osmanlıcaya ilk tercümesiydi. Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı **İbrahim Müteferrika**'nın güncel bilimsel şerhleriyle birlikte 1733'te matbu olarak basıldı. Osmanlı coğrafi bilgilerinin Batı bilimleriyle tam uyumlu hale getirilmesi 18. yüzyıl sonlarında ilk modern askerî okulların kurulmasıyla sağlandı. *Ayrıca bkz. ASTRONOMİ; HARİTACILIK.*

CÜLÛS. *Bkz. VERASET.*

Ç

ÇALDIRAN MUHAREBESİ. Osmanlılar ve İran Safevileri arasında muharebe (23 Ağustos 1514).

Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın tam Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağladı.

I. Selim tahta çıktığında, Safevi hükümdarı Şah İsmail'den destek gören Anadolu **Kızılbaşları** Osmanlı yönetimine karşı açık ayaklanma halindeydi. I. Selim Safevilerin üzerine yürüdü ve iki ordu Çaldıran ovasında (Doğu Anadolu) 23 Ağustos 1514'te karşılaştı. Muharebe Safevilerin yenilgiyle sonuçlandı ve I. Selim Safevi başkenti Tebriz'e girdi.

Çaldıran Muharebesi'nin asıl sonucu Osmanlıların Fırat nehrinin doğusundaki ve Kuzey Irak'taki Safevi topraklarını ilhak etmesi oldu. Kızılbaşlara karşı hasmane tutum içindeki **Sünni Kürt** aşiret reisleri I. Selim'e kolaylıkla teslim oldu. Muharebe Anadolu Kızılbaşlarının askerî bakımdan alt edilmesini de beraberinde getirdi. *Ayrıca bkz. İDRİS-İ BİTLİŞİ; KÜRTLER; ŞAHKULU İSYANI.*

ÇANDARLI SÜLALESİ. Osmanlı yönetiminde 1360'lardan 1453'e kadar siyasi bakımdan etkili olan soylu Türk ailesi. Beş **sadrazam** ve bir dizi üst düzey idareci yetiştirmiştir.

Çandarlı sülalesine mensup ilk sadrazam olan Kara Halil Paşa 1368/69'da **I. Murad** tarafından atandı. Sülalenin son seçkin siması Çandarlı Halil Paşa 1428/29'da sadrazam oldu ve **Konstantinopolis**'in fethine kadar nüfuzlu bir konum taşıdı. Fetihten kısa bir süre sonra, **Bizanslılarla** gizlice işbirliği yaptığı gerekçesiyle idam edildi. Bu aslında Osmanlı tarihindeki ilk sadrazam idamıydı. Daha sonra Çandarlı sülalesinin bir başka mensubu İbrahim Paşa'nın 1497/98'de sadrazam olmasına karşın, ailenin siyasi gücü gerçekte 1453'te sona ermiştir.

Çandarlıların sahneden çekilişi **padışahın** serbest hareket eden soylu idarecilere kıyasla çok daha kolay denetleyebildiği kul idareciler sınıfının yükselişinin bir belirtisiydi. *Ayrıca bkz. DEVLET; DEVŞİRME; KÖPRÜLÜ SÜLALESİ; KUL; MEHMED II.*

ÇANAKKALE BOĞAZI. Ege ve Marmara denizlerini birbirine bağlayan boğaz. En dar kesiminde 1,25 kilometre genişliğindedir. Akdeniz'den Karadeniz'e deniz trafiğini kontrol etme olanağını sağlayan Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemi, daha ilk çağlarda Truva ve Asos gibi yörelerde kaleler ve şehirler kurulmasını getirdi. Persler, Büyük İskender, Romalılar ve **Haçlılar** geçmişte Anadolu'ya ya da **Balkanlar**'a geçmek için Çanakkale Boğazı'nı kullandılar. Aynı şekilde Osmanlılar da Balkanlar'a 1354'te Çanakkale Boğazı üzerinden girdiler.

Yeni kurulmuş Osmanlı devleti için Çanakkale Boğazı'nın son derece önemli olmasının sebebi, 1453'e kadar imparatorluğun Anadolu ve Balkan kesimleri arasında tek güvenli bağlantıyı sağlamasıydı. Nitekim Savoia prensi Amadeo'nun 1366'da **Gelibolu** kalesini ele geçirmesi ve buranın 1376'ya kadar **Bizans İmparatorluğu**'nun elinde kalması, Osmanlıların Anadolu ve Balkan topraklarının on yıl boyunca birbirinden kopuk kalmasına yol açtı. **I. Bayezid** döneminde Çanakkale Boğazı'nın her iki yakası tahkim edildi (1390).

Çanakkale Boğazı ayrıca **İstanbul** açısından Akdeniz'le tek deniz bağlantısıydı. Dolayısıyla sonraki yüzyıllarda Haçlılar (1444), Venedikliler (1416; 1464; 1635; 1657), **Ruslar** (1768), İngilizler (1807), İtalyanlar (1912) ve İtilaf donanması (1915) Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almaya ve geçmeye çalıştılar. Kasım 1918'deki mütarekeden sonra, Çanakkale Boğazı İtilaf devletlerince işgal edildi. **Lozan Antlaşması** (1923) Çanakkale Boğazı'nın askerden arındırılması şartını getirdi; ama bu hüküm Montreux Antlaşması'yla (1936) kaldırıldı. *Ayrıca bkz. BOĞAZLAR; İSTANBUL BOĞAZI.*

ÇAPANOĞLU SÜLALESİ. Şimdiki Orta Anadolu'yu 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın ilk on yılında denetim altında tutan Türk **âyân** ailesi. Gücünün doruğundayken Yozgat, **Ankara**, Kayseri, Amasya,

Niğde ve Tarsus'u elinde tutmaktaydı. Muhtemelen **Türkmen** kökenli olan aile Yozgat yöresine 17. yüzyıldan önce yerleşti. Sülalenin kurucusu Koca Ömer Ağa (ö. 1704) Kayseri, Niğde, Çorum, Amasya ve Ankara'da vergi tahsildarlığı yaptı. Onun oğlu Ahmed Paşa (ö. 1764) 1728'de Bozok kasabasını kurdu ve Sivas **mirmirâni** unvanını aldı. Ahmed Paşa'nın acımasızlığıyla nam salan büyük oğlu Mustafa Bey 1781'de bir kölesince öldürüldü. Onun küçük kardeşi Süleyman Bey, Bozok kasabasını mamur hale getirdi ve Çapanoğlu nüfuzunu Tarsus, Maraş, Elbistan ve Harput'a kadar genişletti. **III. Selim**'in reformcu politikalarına desteklemede önemli rol oynadı. **Nizâm-ı Cedîd** ordusuna asker sağlamaya büyük bir katkıda bulundu. **Bâbüâlî**'ye itaat etmeyen rakip âyanları cezalandırdı. **Sened-i İttifak**'ı (1808) imzalayan kişiler arasında yer aldı. Ne var ki, **II. Mahmud** Anadolu üzerindeki muazzam Çapanoğlu otoritesinden rahatsızdı. Süleyman Bey'in ölümünden (1813) sonra, Bâbüâlî ailenin gücünü kırmak için köklü tedbirler aldı. Aileyi zayıflatmak amacıyla, mensupları Anadolu'dan çok uzak yerlere vali olarak atandı. Bununla birlikte, Çapanoğlu sülalesinin Orta Anadolu'daki sosyal ve ekonomik nüfuzu imparatorluğun son günlerine kadar sürdü. *Ayrıca bkz. BEDİRHAN AİLESİ; İLTİZAM; KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ; MAANOĞLU FAHREDDİN; ŞİHAB AİLESİ; TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.*

ÇAVUŞBAŞI. Saray törenlerinde ve **Divân-ı Hümayûn** toplantılarında protokol ve disiplinden sorumlu kişi. Seferler sırasında askerî disiplini sağlayan ya da **İstanbul** ile **eyaletler** arasında kuryelik yapan çavuşlara da komuta ederdi. **Hükümetin** fiilen saraydan **sadrızam** konağına geçtiği 18. yüzyılda adli konulardan sorumlu üst düzey memur konumunu kazandı. Çavuşbaşı makamı 1836'da Adliye Nezâreti'ne dönüştürüldü.

ÇELEBİ. 1. Soylu ve iyi eğitilmiş kişiler için kullanılan unvan. 2. İmparatorluğun ilk yüzyıllarında Osmanlı şehzâdeleri için kullanılan unvan. 3. Konya'daki **Mevlevî tarikatı** dergâhının **şeyhleri** için kullanılan unvan. 4. 17. yüzyıldan sonra Hıristiyan din adamları için kullanılan unvan. *Ayrıca bkz. AĞA; BEY; EFENDİ; PAŞA; ŞEYH.*

ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ. Osmanlı tarımının yapısını açıklamak için Halil İnalçık tarafından geliştirilen teorik kavram. Çift-hâne sistemine göre, yarı kıraç **Anadolu** ve **Balkanlar** kuşağında köylü toplumu eski çağlardan beri iki ana unsurdan oluşan aile üretim birimleri çerçevesinde örgütlenmişti: Köylü **hânesinin** iş gücü ve boyunduruğa vurulan bir çift öküz. Bu iki unsur tarım arazisinin büyüklüğünü ve üretim kapasitesini belirlerdi. Çift-hâne 19. yüzyıla kadar Osmanlı devletince imparatorluğun ekonomik ve sosyal düzeninin temeli sayıldı. Tahıl yetiştirilen tarım arazileri esas olarak **devlete** ait (**mirî**) olmakla birlikte, köylüler bu arazilerin sürekli kiracısı statüsüne "sahip"ti. *Ayrıca bkz. EKONOMİ; TARIM SİSTEMİ; TIMAR.*

ÇİFTLİK. 1. Bir **aile** üretim birimince **çift-hâne sistemi** çerçevesinde işlenen tarım arazisi. 2. Küçük aile üretim birimlerinden oluşan ve bir toprak sahibinin, çoğu kez genişletilmiş yarı-sahiplik haklarına sahip bir mültezimin ya da **âyânın** denetimi altında olan büyük arazi. 3. Köylülerin sömürü koşullarında çalıştığı tarım arazisi. *Ayrıca bkz. İLTİZAM; TARIM SİSTEMİ.*

ÇİNİ. **Mimari** yapıların yüzeylerini süslemede kullanılan renkli ve sırlı fayans. Kelime olarak "Çin işi" anlamına gelir. Daha geniş bir anlamda, aynı yöntemle üretilmiş çanak çömlekler için de kullanılır. Çiniler içine bir miktar kuvars ve kireç katılmış yüksek kaliteli kilden yapılırdı. Bu kil artıldıktan sonra suyla karıştırılır ve bir süre kimyevi havuzlarda bekletilirdi; yapışkan hale geldiğinde bir kalıba dökülür ve güneşte kurutulurdu. Yüzeyi bilerek perdahlanan levha (ya da başka bir biçimdeki ürün) bir fırına konulur ve 900–1000°C sıcaklıkta pişirilirdi. Ardından nesne farklı renk katmanları ve bir dizi özel teknik kullanılarak süslenirdi. Sırlama işleminden sonra ikinci kez fırına konulup pişirilmesiyle nihai ürün elde edilirdi.

Osmanlıların çini tekniğini aldığı **Selçuklular**, bu kadim geleneği Gazneliler, Uygurlar ve Çinlilerden öğrenmişlerdi. Orta Asya ve İran'da gelişen önceki Türk İslam kültürlerinden farklı olarak, Osmanlılar kamu binalarının cephelerini süslemeye yönelik turkuaz renkte sırlı tuğlaları üretmede çini tekniğinden nadiren yararlandılar. Yine diğer İslam kültürlerinin aksine, çinilerde çeşitli geometrik biçimler yerine sadece kare ya da dikdörtgen benimsendi. Osmanlı katkılarında biri elde edilmesi zor olan domates kırmızısıyla süslenmiş çiniler üretmekti; bu renk özellikle lale motiflerinde kullanılırdı.

İznik 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çini işlerinin ana üretim merkezi olarak öne çıktı. Ağırlıklı olarak çiçek (lale, gül, karanfil, sümbül, dağ lalesi vs.) motifleri taşıyan çiniler **Topkapı Sarayı**'ndaki köşklerin ve **İstanbul**'daki başlıca **camilerin** iç mekân duvarlarını süslemede kullanıldı. Camilerin iç

mekânları Kur'an ayetlerinin ya da hadislerin yazıldığı çinilerle de süslenirdi. 17. yüzyıldan sonra Kütahya başka bir çini üretim merkezi haline geldi.

Çini ürünlerin kalitesi 17. yüzyılın sonuna doğru belirgin biçimde düştü. **Lale Devri**'nde İstanbul'da bir çini fabrikası kurarak çini sanatını canlandırma yönünde bir girişimde bulunuldu. Ama İtalya, Avusturya ve Felemenk'ten gelen ucuz ithal fayansların rekabeti, imparatorlukta çini üretiminin çöküşüne yol açtı. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında neo-klasik Osmanlı mimari üslubuyla birlikte Kütahya'da çini üretimi canlandı ve kamu binaları yeniden çinilerle süslenmeye başladı. *Ayrıca bkz. İMALAT; MİMAR KEMALİDİN; SERAMİK; SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ.*

D

DANS. Osmanlıca “raks”. Çok-etnisiteli yapısından dolayı Osmanlı İmparatorluğu farklı dans türlerini içeren çeşitli etnografik gelenekleri barındırmaktaydı. Bu maddede esas olarak **İstanbul**’da ve **Anadolu**’da **Türklerin** dansları ele alınacaktır.

Orta Asya’nın kadim Türklerinin dans gelenekleri şaman ayinleriyle bağlantılıydı. Anadolu halk danslarında bazı şamanist unsurlar korunmuştur. Osmanlı Türk dansları dinî dans, klasik dans ve halk dansı olarak üç türe ayrılabilir.

Dinî danslar **Mevlevî tarikatının** semâsı ya da **Bektaşî tarikatının** semahı gibi ayin gösterilerini kapsar. Geleneksel olarak sadece erkeklerin icra ettiği Mevlevî semâsı, bedenden ve benlikten ayrılıp Allah’a ulaşma amacına yöneliktir. Her semâzen bir mezarı temsil eder. Buna karşılık, Bektaşî semahı cemaatin erkek ve kadın mensuplarının katıldığı bezm-i cem (“dost meclisi”) sırasında icra edilir. Semahın asıl amacı Hazreti Muhammed’in yeğeni ve damadı dördüncü **halife** Hazreti Ali’yi saygıyla anmaktır.

Klasik danslar arasında köçekçe ve çiftetelli öne çıkar. Bu hareketli danslar şehirli Türklerin yanı sıra **Rumlar** ve **Ermeniler** arasında da yaygındı. Köçekçe meslekten kadınlar (çengi, rakkase) ya da erkekler (köçek) tarafından icra edilirdi. Çengiler çoğunlukla Roman ya da **köle** kökenliydi ve haremlerde dans ederdi. Köçekler kadın kıyafeti giyer ve sadece erkek seyirciler önünde oynardı.

Halk dansları ise bölgelere göre farklı özellikler gösterir. Doğu Anadolu’da Artvin, Erzincan ve Erzurum gibi yerlerde revaçta olan bar, saf tutularak oynanan bir danstır; genelde erkeklerce vekadınlarca ayrı oynanır. Batı Anadolu’da Aydın, İzmir ve Muğla gibi yörelerde yaygın olan zeybek erkeksi tavırlarla ayırt edilir; esas olarak erkeklerin oynadığı bu dansa ağır ve dokunaklı müzik ezgileri eşlik eder. Anadolu’nun çoğu kesiminde oynanan halay, düğünlerin yanı sıra resmî ya da dinî bayramlarda hem erkeklerin, hem de kadınların katıldığı bir danstır.

Dinî danslar din çevrelerinde öteden beri tartışmalı bir konudur. **Kemal Paşazâde** gibi muhafazakâr **Sünni** âlimler semânın **İslam**’la bağdaşmadığını ileri sürdüler. **Kadızaâdeliler hareketinin** mensupları gibi köktenciler dinî dansların yasaklanması için hükümete baskı uyguladılar. *Ayrıca bkz. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ; MÜZİK.*

DÂRÜLFÜNÛN. Osmanlı döneminde adı “fen evi” anlamına gelen üniversite. Böyle bir kurumun oluşturulması yönünde ilk öneri 1845’te ortaya atıldı. Ama bunun henüz mümkün olmadığı 1848’de açıkça görüldü. Sonunda 1863’te kamuya açık dersler biçiminde eğitime geçildi ve 1869’da üç fakülte (Felsefe ve Edebiyat, Hukuk, Matematik ve Fizik Bilimleri) kuruldu. Dârülfünûn 1870’te resmen açıldı, ama kısa bir süre sonra kapatıldı. Kurum ancak 1900’de dört fakülteyle (Edebiyat, Matematik ve Fizik Bilimleri, Hukuk, Tıp) istikrarlı bir yapıya kavuşmuştur. 1915’te **kadınlar** için Edebiyat, Matematik ve Fizik fakültelerinin yer aldığı ayrı bir üniversite (Înâs Dârülfünûnu) kuruldu. Dârülfünûn 1933’te İstanbul Üniversitesi adını aldı. *Ayrıca bkz. YÜKSEKÖĞRETİM.*

DÂRÜLHARB. İslam yönetimi altında olmayan topraklar. Müslümanların gözünde insanlar arasındaki temel ayrımın müminler ve kâfirler biçiminde olması nedeniyle, kâfir hâkimiyeti altındaki topraklar gelecekte fethedilecek yerler sayılırdı. Kâfirlerle ateşkes varılmasının mümkün olmasına karşın, İslam dışı devletlere dönük kalıcı diplomatik tanıma ve saygı, Müslümanlar için kabul edilemez bir şeydi. *Ayrıca bkz. CİHÂD; DİPLOMASİ.*

DÂRÜLİSLÂM. İslam diyarı. İdeal anlayışa göre, Müslümanlar tek bir ümmete bağlıydı. Bu bakımdan Müslümanlar arasındaki siyasi bölünmeler ve çatışmalar Müslüman fıkıh âlimlerince **hukuk** sınırları içinde görülmezdi. *Ayrıca bkz. İRAN; PAN-İSLAMCILIK; SÜNNİLİK; ŞİİLİK.*

DÂRÜŞŞAFAKA. İstanbul'da yetim ve öksüz çocukların alındığı yatılı okul. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye (CTİ) tarafından 1873'te kuruldu. **Islahat Fermanı** gayrimüslimlerin okul açma özgürlüğünü güvence altına almıştı. Gelişmiş orta sınıflara sahip **Rum** ve **Ermeni** cemaatleri bu fırsattan yararlanarak, ellerindeki malî birikimi ve eğitilmiş insan gücünü okul ağlarını genişletmeye yatırdılar. Öte yandan yeni misyoner okulları da çoğaldı. Osmanlı devletinin bu gelişmelere ayak uydurmada ağır kalması üzerine, Müslüman aileler modern bir eğitim için çocuklarını ancak gayrimüslim ya da misyoner okullarına gönderebilecekleri endişesine kapıldılar. Bu kaygı varlıklı Müslüman memurları Kapalıçarşı'nın Müslüman çıraklarına modern **eğitim** verecek okullar kurmak üzere 1863'te CTİ'yi oluşturmaya yöneltti. Bu mütevazı okulların eğitime dönük beklenmedik ölçüde yüksek talebi karşılayamayacağı anlaşılınca, CTİ Dârüşşafaka'yı kurmaya karar verdi. Bu okulun La Flèche adlı Fransız askerî lisesine benzer yapıda olması öngörüldü. Okulda doğa bilimlerine büyük ağırlık verildi ve katı bir askerî disiplin uygulandı. Kısa sürede modern ve üst düzey öğretimiyle ünlenen Dârüşşafaka, İstanbul'un gayri resmî Müslüman liseleri içinde en iyilerden biri olarak öne çıktı. Kurumun birçok mezunu geç dönem Osmanlı toplum ve siyaset yaşamında önemli mevkilere ulaştı. *Ayrıca bkz. GALATASARAY LİSESİ; ROBERT KOLEJ.*

DAVUD ÜL-KAYSERİ (?–1350). İlk Osmanlı **medresesinde** ders veren **mutasavvıf** ve **müderris**. Tam adı Şerefeddin Davud bin Mahmud'du. Kayseri'de doğdu ve temel **eğitimi**ni bu şehirde aldı. Ardından **Mısır**'a gitti ve Kahire medreselerinden mezun oldu. **Anadolu**'ya dönüşünde **Bursa**'ya yerleşti ve tasavvuf çalışmalarına yoğunlaştı. Arap mutasavvıf filozof **Muhyiddin İbnu'l-Arabî** üzerine bir dizi eser yazdı. Özellikle şerhleriyle bu filozofun Anadolu Türk mutasavvıflar arasında tanınmasını sağladı.

Orhan İznik'i **Bizans**'tan alınca (1331), bu **şehirde** bir medrese kurdu ve Davud ül-Kayserî'yi ilk müderris olarak atadı. Yaklaşık 20 yıl ders veren ve çok sayıda talebe yetiştiren Davud ül-Kayserî, Osmanlılarda Müslüman eğitiminin gelişmesinde öncü bir rol oynadı. *Ayrıca bkz. MOLLA FENARÎ.*

DEDE EFENDİ. *Bkz. İSMAİL DEDE EFENDİ.*

DEDE KORKUD. **Anadolu** ve Orta Asya **Türkmen** ve **Türkî** halklarının efsanevi gezgin ozanı. Korkud Ata olarak da bilinir. Ona yakıştırılan destansı öykülerin derlenmesiyle *Kitâb-ı Dede Korkud* ortaya çıkmıştır. Orta Asya ve Anadolu **Türkî** halklarının kolektif tarihsel ve kültürel belleğinin ürünü olan bu öyküler, **Oğuz Türklerinin** sosyal yaşamını yansıtır ve **Türklerin** tarihsel gelişim sürecinde geçirdiği çeşitli kültürel değişimleri ortaya koyar. Bu bakımdan Dede Korkud öykülerinde Şamanlık, Budizm, Manicilik, Hıristiyanlık ve **İslam** kaynaklı dinsel etkilerin izleri görülür. Günümüze ulaşan en eski nüsha 15. yüzyıl Anadolu Türkçesiyle yazılmıştır. Dede Korkud destanları eski **Türk edebiyatının** şaheserleri arasında sayılır. *Ayrıca bkz. ŞİİR.*

DEFTERDÂR. 1. 19. yüzyıldan önce hazine dairesinin başındaki kişi. **Rumeli** ve **Anadolu** defterdârları **Divân-ı Hümâyûn** üyeleri idi. Görevlerini sadrazamın gözetiminde yerine getirirlerdi. Bu makama doğrudan **padışahça** atandıkları için, yetki alanlarına giren bölgelerde doğrudan onun temsilcisi sayılırlardı. 19. yüzyılda defterdârlık makamının yerini Maliye Nezâreti aldı. 2. Klasik dönemde **tımar** ve **sancak** sistemlerinin uygulanmadığı uzak **eyaletlerde** malî dairenin başındaki kişi. 3. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında **vilâyetlerde** malî dairenin başındaki kişi. Vilâyet defterdârı valinin gözetiminde olmakla birlikte, payitahttaki Maliye Nezâreti'ne karşı da doğrudan sorumluydu. *Ayrıca bkz. TAŞRA TEŞKİLÂTI; MALİYE; VERGİ.*

DEFTER-İ HÂKANÎ. **Devlete** ait ya da **vakıflarca** idare edilen tarım arazilerinin kaydedildiği defter. **Tımarlardaki** ve diğer devlet arazilerindeki **hânelerin** sayısı ve bu mülklerin her birine ilişkin vergi yükümlülükleri buraya işlenirdi. Defter-i hakanîler sıkı güvenlik altında tutulur ve kayıtlarda herhangi bir değişiklik ancak bir **fermanla** sağlanabilirdi. *Ayrıca bkz. TARIM SİSTEMİ; ARŞİVLER.*

DEMİRYOLLARI. Osmanlı İmparatorluğu demiryolu çağına gecikmeli girdi. İmparatorluğun doğrudan denetim altındaki kesimlerinde ilk demiryolu hattı 1855'te şimdiki **Romanya**'nın Dobruca bölgesinde Köstence ve Boğazköy arasında döşendi. Bunu şimdiki **Bulgaristan** içinde kalan Varna–Ruşçuk hattı ile Batı **Anadolu**'daki İzmir–Aydın ve İzmir–Kasaba bağlantıları (1866) izledi. Bütün bu hatlar İngiliz sermayesiyle kurulup finanse edildi. Sultan **Abdülaziz**'in 1871'deki fermanıyla, Karadeniz ve Akdeniz kıyıları boyunca tali hatlarla birlikte **İstanbul** ve Bağdat arasında bir ana hat kurmaya yönelik somut bir Osmanlı demiryolu politikasının ifade edilmesine karşın, bu tasarı ancak Alman sermayesiyle ve yarım yüzyıl sonra kısmen gerçekleştirilebildi.

Devletin yapımına katıldığı İstanbul–İzmit hattı (1871–1873) ve **Hicaz** demiryolu (1901–1908) dışında, geri kalan hatların hemen hepsi yabancı şirketlerce kuruldu ve onlara aitti. Demiryolu yapımı için Osmanlı **hükümetinin** sağlayamadığı sermayeye ve teknik uzmanlığa gerek vardı. Dolayısıyla **Bâbîâli** yabancı şirketlere döşedikleri hatları belirli bir süreyle işletmek üzere tekeller tanımak zorunda kaldı. Ayrıca, hükümet şirketlere döşenen her kilometre başına sabit bir meblağ ödemenin yanı sıra, asgari kâr garantisi ve açıkları karşılama sözü verdi. Bu garantiler devlet hazinesine büyük bir yük getirmekle birlikte, imparatorluğu saran bir demiryolu şebekesinin ortaya çıkmasını sağladı.

Belçikalı banker Baron de Hirsch Selanik ve Üsküp arasındaki bağlantıyı (1871) ve İstanbul–**Edirne**–Sofya ile Edirne–Dedeağaç (1874) demiryolu hatlarını inşa etti. Sofya–Belgrad hattının tamamlandığı 1888’de Paris “Şark hattı”yla İstanbul’a doğrudan bağlanmış oldu. İstanbul ve Batı **Balkanlar** arasında doğrudan bir demiryolu hattı (Dedeağaç–Selanik–Manastır) 1897’de hizmete açıldı.

Anadolu’da 1860’larda İngiliz girişimlerinin ve İstanbul ile İzmit arasında hükümetçe kurulan hattın ardından, Fransız sermayesiyle **Bursa**–Mudanya hattı (1873) ve Adana–Mersin bağlantısı (1883–1886) döşendi. Ama 1900’den önce bu Anadolu hatları birbirlerinden kopuktu. Alman sermayesinin 1888’den itibaren devreye girmesi, Ankara’ya (1892) ve Konya’ya (1896) bağlanan demiryolu hatlarının inşasını sağladı. 1900’de İzmir–Kasaba hattı Afyon’a ulaştı ve böylece Batı Anadolu iç kesimlere bağlanmış oldu.

Osmanlı yönetimindeki **Arap ülkelerinde** demiryolu inşası Yafa–Kudüs bağlantısına (1891) Fransız yatırımıyla başladı. Fransızlar aynı şekilde Şam–Havran hattının (1894) yapımına da katıldı. Bu hat daha sonra Beyrut’a bağlandı. Halep–Humus–Şam hattı (1893) için Fransızlara bir imtiyaz verildi. Alman destekli Bağdat demiryolu projesinin kısmen gerçekleşmesiyle, bu hatlar genel demiryolu şebekesinin bir parçası haline geldi. Konya–Adana–Halep–Trablusşam, Adana–İskenderun, Halep–Resülayn ve Bağdat–Samarra bağlantıları 1903–1914 arasında tamamlandı. Müslüman sermayesiyle devletçe döşenen Hicaz demiryolu istisnai bir girişimdi. Şam’ı Medine’ye bağlayan bu hat 1908’de hizmete açıldı.

Batı Anadolu ve **Suriye**’deki yerel hatlar dışında, başlıca Anadolu ve Balkan bağlantıları esas olarak askerî mülahazalarla inşa edildi. Dolayısıyla ana demiryolu hatlarından sağlanan ekonomik yararlar güvenliğe oranla düşük düzeyde kaldı. Öte yandan, başta Bağdat demiryolu projesi olmak üzere Osmanlı demiryolu projeleri bir uluslararası anlaşmazlık konusu haline geldi. **Büyük Britanya**’nın Basra Körfezi’ni ve Aşağı **Irak**’ı kendi sömürgesi **Hindistan**’ın güvenliği açısından hayati önemde görmesi nedeniyle, **Almanya**’yı Basra Körfezi’ne bağlayan bir demiryolu projesi bölgedeki rakipsiz konumunu tehlikeye düşürecek bir şeydi. Bunun bir sonucu olarak, İngiliz güvenlik kaygıları ve ondan kaynaklanan diplomatik baskılar Bağdat’ı Basra’ya bağlama tasarısından vazgeçilmesini getirdi.

Osmanlı demiryolu hatlarının uzunluğu 1914’te yaklaşık 7.500 kilometreyi buldu. **Balkan Savaşları** (1912–1913) sırasında kaybedilen Balkan vilâyetlerindeki demiryolları eklendiğinde bu rakam yaklaşık 9.000 kilometreye çıkar. *Ayrıca bkz.* DENİZ ULAŞIMI; KARAYOLLARI.

DEMOKRASİ. Osmanlı İmparatorluğu’nda demokrasinin ve demokratik kurumların gelişmesi yönünde ilk adım, **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**’nda (1839) örtük olarak belirtilen ve **İslahat Fermanı**’yla (1856) teyit edilen Müslüman ve gayrimüslim tebaanın **kanun** önünde eşitliği ilkesiyle atıldı. Taşra idaresinde önce muhassıllık (1840) ve memleket meclisleri (1843), sonra vilayet idare ve genel meclisleri (1867) bünyesinde gözlenen kısmî bir yerel katılımçılık uygulaması ortaya çıktı. Birinci **Meşrutiyet Dönemi**’nde (1877–1878) kısa süreliğine bir yarı-parlamentar sistem uygulandı. Taşra ileri gelenlerinin **Meclis-i Mebusân**’da kısmi temsilinin payitahttaki siyasete katılımlarını sağlayacağı öngörüldü.

İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde (1908–1920) erkeklerle sınırlı olmak üzere genel oy hakkı tanındı. 1908–1913 arasında **siyasi partilerin** varlığıyla belirlenen sınırlı bir çoğulculuk gelişti. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin (İTC) 1913’teki darbesinden sonra, bütün **muhalefet** partileri kapatıldı ve Meclis-i Mebusân seçimleri güdümlü hale geldi. Osmanlıların 1918’de mütareke imzalamasının ardından İTC muhaliflerinin **İstanbul**’da kurduğu hegemonya 1922’ye kadar sürdü. *Ayrıca bkz.* ANAYASA; HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI; LİBERALİZM; LÜTFİ FİKRİ; PRENS SABAHADDİN.

DENİZ ULAŞIMI. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yüzyıllarından dağılışına kadar, deniz ulaşımı en iyi işleyen taşımacılık sistemlerinden biri olarak kaldı. Öte yandan, emperyal merkezden kıyı **şehirlerine** ulaşmanın görece kolaylığı, deniz limanlarının iç kesimlere oranla imparatorlukla daha sıkı bağ içinde olmasını getirdi. Bu durum 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında da geçerliliğini korudu. Karasal **yolların** ilkel yapısı ve **demiryollarının** sınırlı ölçüde yayılması, deniz ulaşımını imparatorluğun uzak kesimlerine ulaşmada vazgeçilmez kıldı. Örneğin, Doğu **Anadolu**’daki Erzurum, Bitlis, Van ya da Mamuretülaziz’e varmak için bir gemiyle **İstanbul**’dan Karadeniz limanı Trabzon’a yolculuk etmek ve oradan bu şehirlere gidecek kervanlara katılmak gerekiyordu. Benzer şekilde, Güneydoğu Anadolu’daki Urfa’ya ya da

Diyarbakir'e gitmek isteyen biri önce gemiyle İskenderun'a varmak ve ardından kervanlarla Halep üzerinden bu menzillere yolculuk etmek zorundaydı.

İstanbul imparatorluğun ana deniz limanıydı; ayrıca Karadeniz ve Tuna limanlar ile Doğu Akdeniz'in başlıca şehirleri, Arabistan ve **Hindistan** arasındaki kuzey-güney **ticaret** arterinin önemli bir transit merkeziydi. Karadeniz limanları Kefe, Kiliya ve Akkerman 15. ve 17. yüzyıllar arasında bu kuzey-güney ticaretinde başta gelen transit merkezleri olarak, kara yoluyla Lehistan, İsveç ve Moskova'yla bağlantıyı sağlardı. Öte yandan, İstanbul'un devasa **nüfusu** için gerekli başlıca gıda ürünlerinin aktarımı da deniz ulaşımına bağlıydı. Diğer önemli Karadeniz limanlar Trabzon, Samsun ve Sinop'tu. Bu limanlardan İbrail'e (**Eflâk**) ağırlıklı olarak pamuklu mallar, ipek kumaşlar, tiftik, incir ve limon taşınırdı; Tuna limanları Niğbolu ve Vidin'den tahıl yüklü gemiler gelirdi. İstanbul'a tahıl taşımak için Karadeniz limanları İshakçı (Aşağı Tuna), Azak (**Kırım Hanlığı**) ve Burgaz (**Bulgaristan**) kullanılırdı. Havaleli malların Karadeniz'den İstanbul'a taşınması esas olarak Rum gemicilerin sorumluluğundaydı. Ama buharlı gemi çağına kadar, Karadeniz'de ulaşım için en elverişli dönem Ağustos ortalarından Ekim başlarına kadar süren altı haftayla sınırlıydı. İstanbul'un başka bir buğday tedarik merkezi olan **Mısır**'la bağlantıda da deniz ulaşımı hayati önemdeydi.

Yabancı ülkelerle Osmanlı ticaretinin büyük bölümü esas olarak deniz ulaşımıyla bağlantılı kervanlarla yürütülürdü. Bu durum kısmen Venedik denetimi ya da korsanlık yüzünden uzun mesafeli deniz yollarının güvensiz oluşunun sonucuydu. Örneğin, Floransa gemileri Pescara ya da Ancona limanlarından yola çıkarak **Dubrovnik**'e varırdı. Mallar daha sonra Saraybosna-Üsküp-Filibe-Edirne kara güzergâhı üzerinde at ya da katır kervanlarıyla taşınırdı.

Osmanlı gemiciliği açısından Akdeniz özellikle Rodos'un St. Jean Şövalyeleri'nden alınmasının (1522) ardından güvenli bir alan haline geldi. Böylece İstanbul ile Mısır limanları İskenderiye ve Dimyat arasında doğrudan bir deniz bağlantısı sağlandı. Başka önemli bir liman özellikle 1550'den sonra gelişen Basra'ydı. Hint ve **Açe** malları Hürmüz Boğazı yoluyla Basra'ya ulaştıktan sonra, kervanlarla Bağdat üzerinden Halep'e taşınırdı. Halep'in başta gelen deniz limanları İskenderun ve Trablusşam'dı. İzmir 17. yüzyıldan sonra Avrupa limanlarıyla deniz bağlantıları sayesinde büyük çaplı bir ticaret merkezi olarak öne çıktı.

Deniz ulaşımı çerçevesinde nehir taşımacılığına da değinmek gerekir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Avrupa arasında önemli bir ulaşım güzergâhı Tuna Nehri'ydi. İbrail, Silistre, Rusçuk, Niğbolu, Vidin ve Semendire gibi nehir limanları işlek ticaret merkezleriydi. Güneyde Nil Nehri başlıca limanı Kahire olmak üzere, Mısır'ın ana ticari arteriydi nehir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna ve Nil dışındaki tek nehir taşımacılığı alanı Birecik, Bağdat ve Basra'yı birbirine bağlayan Fırat-Dicle sistemiydi.

Deniz ulaşımından sadece ticarete değil, hacıların kutsal Mekke ve Medine şehirlerine yolculuğunda da yararlanılırdı. Örneğin, Kuzey Afrika'dan ve kıtanın diğer kesimlerinden gelen hacı kervanları Kahire'den Kızıldeniz limanı Süveyş'e ya da daha küçük limanlara ulaşır, oradan gemilerle Cidde'ye geçerdi.

19. yüzyıl başlarında buharlı gemilerin devreye girmesi, deniz ulaşımının öngörülemez yapısını köklü biçimde değiştirdi. Daha önceleri bir limana varış gününü rüzgârların istikameti ve hızı belirlerken, bu tarih buharlı gemilerle nispeten öngörülebilir hale geldi. Ayrıca gemilerin büyüklüğündeki artış deniz ulaşımı maliyetlerini düşürdü. İngiliz buharlı gemileri 1840'larda Basra Körfezi dışında Osmanlı limanlarının çoğuna düzenli uğramaya başladı. Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılmasıyla, Kızıldeniz ve Basra Körfezi limanlarına ulaşan Avrupa gemilerinin sayısı arttı. Aslında, **Yemen**'in iç kesimlerinin yeniden Osmanlı denetimine girmesi (1871-1872) ve Doğu Arabistan'ın Necd ve el-Ahsa bölgesinde Osmanlı askerî varlığının güçlenmesi (1871-1872), **donanmanın** Süveyş Kanalı üzerinden bu bölgelere daha fazla asker sevk edebilmesinin bir sonucuydu. Fırat ve Dicle nehirlerinde 1860'larda düzenli vapur seferleri başladı.

Osmanlı limanları arasında vapur seferlerinin çoğu İngiliz, Fransız, Avusturya ya da Rus şirketlerinin elindeydi. Osmanlı sivil gemilerinin yelkenliden vapura geçiş yönündeki teknolojik modernleşmesi sınırlı düzeyde kaldı. 1914 gibi geç bir tarihte bile yelkenli gemiler Osmanlı bayrağı taşıyan toplam tonajın üçte ikisini oluşturmaktaydı.

DEREBEY. *Bkz.* ÂYÂN.

DERGÂH. Osmanlıca kaynaklarda "tekiye", "hankah" ve "zâviye" olarak da geçer. Dergâhlarda **derişler** tarikat **şeyhinin** yol göstericiliğinde çeşitli ruhani meşikleri yerine getirirdi. Birçok dergâh bir dizi sosyal ve kültürel işlev de görürdü. Bazıları misafirhane olarak yabancılarına kapı açarken, bazıları da **hat sanatı**, **şiir** ve **müziğin** öğretildiği ve icraların tasavvufi meşiklerin bir parçasını oluşturduğu bir tür sanat okulu

gibi hizmet verirdi. Cüzzamlıların bakımını üstlenen ve **lonca** mensuplarının toplantılarına ev sahipliği eden dergâhlar da vardı. *Ayrıca bkz.* DANS; MEVLEVÎ TARİKATI; EDEBİYAT; TASAVVUF.

DERVİŞ. Çileyle ya da cezbeyle doğrudan Allah'la bütünleşme yolunu arayan mutasavvıf. Dervişler çoğu kez tasavvufî tarikatlara mensup olurdu. Halk arasındaki hatırı sayılır nüfuzları ve efkârı umumiyeği şekillendiren güçleri nedeniyle, Osmanlı yöneticileri daima onlarla ilişkilerine özen gösterirlerdi. **Sünnilik** dışı dinî eğilimler taşıyan dervişler çoğu kez **muhalafet** hareketlerinin başta gelen propagandacıları işlevini de görürlerdi. Batı **Anadolu**'daki ve **Balkanlar**'daki Osmanlı yayılmasının ilk dönemlerinde, dervişler yeni ele geçirilen topraklarda zâviyeler kurdular. Bunlar daha sonraları yeni Türk köylerinin nüvesini oluşturdu. Böylece dervişler Türklerin yeni topraklara yerleşme ve yerel halkı İslamlaştırma sürecinde önemli rol oynadı. *Ayrıca bkz.* ABDAL; DANS; DERGÂH; ŞİİLİK; TARİKATLAR; TASAVVUF.

DEVLET. Patrimonyal özelliklere sahip mutlakiyetçi bir siyasi yapı olarak, Osmanlı devletinin merkezî kurumları 18. yüzyıldan önce **Topkapı Sarayı**'ndaydı. Sarayın "Birun" olarak anılan dış bölümü başlıca yönetim ve hizmet kuruluşlarını barındırırdı. Bunlar arasında **Divân-ı Hümâyûn**'un yanı sıra, törenleri düzenleyen ve padişaha bağlı **Yeniçeri Ocağı**'nı idare eden daireler vardı. **Enderun** olarak anılan ve padişahın özel yaşamını geçirdiği iç bölümde ise, **devşirme** yoluyla **eyaletlerden** getirtilen "iç oğlanları" askerî ve idari beceriler alanında yoğun bir **eğitimden** geçirilirdi. Geleceğin idareci ve komutan kuşağı olarak, hükümdara mutlak sadakat göstermeleri beklenirdi. İdari ve askerî kadrosuyla birlikte Osmanlı devleti, padişahın büyük bir patrimonyal **hânesi** gibiydi.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu (1839) devletin patrimonyal yapısını sona erdirmeye önemli bir adım oldu. Aydın bürokratik mutlakiyetçilik 1839–1876 dönemine damgasını vurdu; **II. Abdülhamid** otokrasiyle belirlenen 1878–1908 döneminde devleti tekrar patrimonyal karaktere kavuşturma yönünde bir girişimde bulunuldu. 1876–1878 ve özellikle 1908–1922 arası meşrutî monarşi dönemleri olarak nitelendirilebilir. *Ayrıca bkz.* ANAYASA; BÂBİÂLİ; HÜKÜMET; KAPI; KUL; MEMURİYET; REFORM; TANZİMAT.

DEVŞİRME. Osmanlı yönetiminin padişaha hizmet etmek üzere Hıristiyan köylerinden düzenli aralıklarla belirli bir sayıda erkek çocuğu toplayıp eğitmesini sağlayan sistem. Bütün savaş esirlerinin beşte birinin hükümdara ait olduğunu öngören şeriata dayandırılırdı. Osmanlılar padişaha köleler sağlamaya yönelik devşirme yöntemini muhtemelen 14. yüzyılın sonunda uygulamaya başladı; **saraya** bağlı kullar olarak yetiştirilen bu köleler padişah mutlakiyetçiliğinin ana temelini oluştururdu. Devşirme her üç ila yedi yılda bir uygulanırdı. **Balkan** ve **Anadolu** köylerinde sekiz ila yirmi yaş arasında olmak üzere, belirli sayıda erkek çocuk seçilip **İstanbul**'a getirilirdi. İçlerinden en iyileri idareci olarak eğitilmek üzere padişah sarayında tutulurdu. Geri kalanlar **Yeniçeri Ocağı**'na girmeden önce Türk **dilini** ve göreneklerini öğrenmek üzere Türk köylerine gönderilirdi. Bazı fakir ailelerin çocuklarını kendi rızalarıyla vermelerine karşın, Hıristiyanlar genellikle devşirmeden kaçınmaya çalışırlardı. 1703'ten sonra devşirme yönteminden vazgeçildi. *Ayrıca bkz.* KÖLELİK; KAPIKULU; KUL; MURAD I; SALTANAT.

DİL. Osmanlı İmparatorluğu ulusal bir **devlet** değildi; siyasi ve sosyal yaşamın değişik alanlarında çeşitli dillerin kullanılması bunun bir yansımasıydı. İdarenin dili ağdalı evrak üslubuna dayalı Osmanlıca, Müslümanların **eğitim** dili ise esas olarak Arapçaydı. **Mevlevî tarikatına** ait **dergâhlarda** Farsça, halk **edebiyatında** ise sade Türkçe kullanılırdı. Çeşitli etnik kökenlerden Müslümanların ve gayrimüslimlerin kendi dillerine dayalı edebiyatları vardı. Yazı diline egemen olan Osmanlıca resmî evrak üslubu ve halk arasında konuşulan Türkçe arasındaki kelime dağarcığı farklılığı, eğitimsiz Türklerin ilkini anlaması önünde bir engeldi. Geniş kelime hazinesinin yanı sıra, Arapça ve Farsçadan alınma yapısal unsurlar taşıyan Osmanlı yazı dili, Osmanlı kültürünün evrensel ve kozmopolit İslami karakterini yansıtan gelişkin bir dilsel kurguya sahipti.

19. yüzyılda Avrupa **Aydınlanma** ideallerinin ve milliyetçi hareketlerin imparatorlukta gayrimüslim tebaa üzerinde gittikçe artan etkisi, Osmanlı yönetimini taşra ahalisinin yerel idareye katılım düzeyini yükseltecek **reform** önlemlerine başvurmak zorunda bıraktı. Öte yandan yönetilenlerin hayatında dil daha büyük bir rol üstlenmeye başladı. Resmî nitelikte gazetelerin yayımlanması ve devlet okullarının kurulması, dildeki değişimin ana kurumsal çerçevesini oluşturdu. Bu kurumların halk arasında yayılması Osmanlıca yazı dilinde değişimleri sorunlu kıldı; böylece zamanla resmî evrak üslubu sadeleşti. Aynı dönemde Türk kültürel **milliyetçiliğinin** gündemine Osmanlıcanın Arapça ve Farsça unsurlardan arındırılması da alındı. Bu gelişmeler sayesinde cumhuriyet dönemine, yazılan ve konuşulan Türkçe

arasındaki uçurumun büyük ölçüde daraldığı bir ortamda girildi. *Ayrıca bkz.* EL-BUSTANÎ, BUTRUS; GENÇ KALEMLER; ÖMER SEYFEDDİN; ŞEMSEDDİN SAMÎ FRAŞERÎ; ŞİİR; TÜRKÇÜLÜK; TÜRKLER; YAZIKSIZ, NECİP ASIM; ZİYA GÖKALP.

DİPLOMASİ. **Karlofça Antlaşması**'na (1699) kadar, Batı Hıristiyanlığı karşısında dinsel ve kültürel üstünlük taslayan geleneksel Müslüman Osmanlı tutumu, **Bâbiâli**'yi Avrupa hükümetlerini eşit konumda görmekten alıkoymuştu. Osmanlılar **Zitvatorok Antlaşması**'ndan (1606) önce **Habsburg** imparatoruna "Viyana kralı" diye hitap eder ve onu diplomatik merteye bakımından **sadrözama** denk görürlerdi.

Batı'nın teknolojik üstünlüğünün ve Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü kendi gücüyle gittikçe koruyamaz hale geldiğinin zamanla kavranması, Bâbiâli'yi Avusturyalılara ve Ruslara karşı koruma sağlamanın etkili bir aracı olarak diplomasiyi gözetmek zorunda bıraktı. **Küçük Kaynarca Antlaşması**'ndan (1774) sonra, Osmanlı İmparatorluğu komşularının saldırılarına karşı Batı Avrupa'yla savunma ittifaklarına yöneldi. Bâbiâli 1793'te ilk kez başlıca Avrupa devletleri başkentlerine daimi sefirler atadı.

Napolyon'un 1798'de **Mısır**'a saldırmasından sonra, **Büyük Britanya** Osmanlı toprak bütünlüğünün en etkili destekçisi haline geldi. Bunun sonucunda **İstanbul**'da güçlü bir İngiliz diplomatik nüfuzu oluştu. Bu durum **Fransa**'nın böyle bir rolü kısmen Büyük Britanya'dan kaptığı **Paris Antlaşması**'na (1856) kadar kısa aralıklar dışında sürdü. Antlaşma Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumunun bir üyesi olarak tanınmasını sağladı. Bâbiâli'nin Batılı devletlere diplomatik yakınlığı 1875'ten itibaren sona erdi.

II. Abdülhamid'in Batı karşıtı otokratik rejimi, Bâbiâli'nin Büyük Britanya ve Fransa karşısında daha tarafsız bir tutuma yönelirken, **Almanya**'ya yakınlaşmasını getirdi. **I. Dünya Savaşı**'nın başında Osmanlılar Büyük Britanya, Fransa ve **Rusya** arasındaki Antant'a karşı Mihver devletleri safına katıldı. Osmanlı tarihinin son döneminde **kapitülasyonlar** ve **Düyun-ı Umûmiyye** gibi ekonomik ve malî mekanizmalar çoğu kez büyük devletlerce Bâbiâli'den diplomatik tavizler koparmak için kullanıldı. *Ayrıca bkz.* ÂLÎ PAŞA; ANKARA MUHAREBESİ; CİHÂD; DOĞU SORUNU; DRAGOMAN; İRAN; KIRIM SAVAŞI; KUTSAL YERLER.

DİVÂN. 1. Devletin üst düzey görevlilerinden oluşan meclis. 2. Bir şaire ait **şüirlerin** toplandığı derleme. 3. Belirli bir konu üzerine derlenmiş bilgileri içeren kitap. 4. Din dışı Türk **müziğinde** bir form. 5. Sedir ya da kanepe. *Ayrıca bkz.* DİVÂN-I HÜMÂYÛN; EDEBİYAT.

DİVÂN-I HÜMÂYÛN. Osmanlı **hükümetinin** merkezî organı ve yüce adalet mahkemesi. Resmî başkanı **padişah**tı. Ama 1475'ten itibaren, padişahın şahsen toplantıları yönetmesi yerine, Divân-ı Hümâyûn odasına açılan kafesli bir pencerenin ardında, devlet işleriyle ilgili görüşmeleri dinlemesi yöntemine geçildi. Padişahın orada olup olmadığının Divân-ı Hümâyûn üyelerince fark edilmesi mümkün değildi. Divân-ı Hümâyûn'un aslı üyeleri **sadrözam**, **Rumeli** ve **Anadolu kadiaskerleri**, **vezirler**, **defterdârlar** ve **nişancıydı**. Gerek görüldüğünde, devlet ricalinin **şeyhülislâm**, **kaptanıderya** ya da **Yeniçeri** ağası gibi mensupları toplantılara katılabilirdi. 18. yüzyılda Divân-ı Hümâyûn sadrazam konağında toplanmaya başladı. Divân-ı Hümâyûn tarafından alınan kararların padişahça onaylanması gerekirdi. Bir bakıma bakanlar kuruluna benzer bir işlev görmesine karşın, Divân-ı Hümâyûn yüce adalet mahkemesi kimliğini korudu. Haksızlığa uğrayan insanların Divân-ı Hümâyûn'a şahsen başvurma hakkı vardı. Divân-ı Hümâyûn 1838'deki reformla **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye**'ye dönüştürüldü. *Ayrıca bkz.* DEVLET; MERKEZ TEŞKİLÂTI.

DİYOJEN. İlk Osmanlıca mizah gazetesi. **İstanbul**'da **Teodor Kasab**'ın yönetiminde haftalık olarak yayımlandı. Yayın hayatına 24 Kasım 1870'te başladı ve temelli kapandığı 10 Ocak 1873'e kadar toplam 184 sayısı çıktı. **Namık Kemal**, Ebüzziya Tevfik ve Âli Bey gibi yazarlar gazeteye katkıda bulundu. **Bâbiâli**'ye yönelik sert eleştirilerinden dolayı üç defa **hükümetçe** yayını durdurulan gazete, Rus çarıyla ve **Mısır** hıdiviyle ilgili eleştiriler yayınlaması nedeniyle temelli kapatıldı. *Ayrıca bkz.* BASIN.

DOĞA BİLİMLERİ. *Bkz.* ASTRONOMİ; COĞRAFİ BİLİMLER; MATEMATİK; TIP.

DOĞU SORUNU. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi ve dağılma ihtimalinin belirmesi, **Balkanlar**, **Anadolu** ve **Arap ülkelerindeki** topraklarını paylaşmak isteyen büyük devletler arasında kapışmalara yol açtı. İmparatorluğun büyük bölümünün sadece bir ya da iki büyük devletçe ilhaki Avrupa güç dengesini bozacağından, bu yöndeki girişimler diğer büyük devletlerin zayıf Osmanlı **hükümetinin** yanında yer

almalarıyla dengelendi. Bu diplomatik ve kimi zaman askerî faaliyetler ve Osmanlı topraklarının nihai paylaşımı konusunda genel bir mutabakatın yokluğu “Doğu Sorunu” olarak ifade edilir.

Doğu Sorunu’nun en önemli aktörleri ve başta gelen hasımları **Büyük Britanya** ve **Rusya**’ydı. Rusya Karadeniz’i Ege Denizi’ne bağlayan **Boğazlar**’ı kontrol ederek Akdeniz’e inmeye çalışırken, Büyük Britanya Rus nüfuzunda böyle bir genişlemeyi **Hindistan**’a giden stratejik yolların güvenliği için bir tehlike olarak gördü. Doğu Sorunu **Küçük Kaynarca Antlaşması**’ndan (1774) sonra ortaya çıktı; Büyük Britanya, **Fransa** ve Rusya arasında stratejik meselelere ve nüfuz alanlarına ilişkin başlıca anlaşmazlıkların çözüme bağlandığı bir uyuşmanın sağlanmasıyla (1894–1907) son buldu. **I. Dünya Savaşı** sırasında Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşma konusunda varılan gizli anlaşmalar 1918’den sonra eski Arap vilâyetlerinde uygulamaya geçirildi. *Ayrıca bkz. ALMANYA; DİPLOMASİ; HABSBURG İMPARATORLUĞU.*

DOLMABAĞÇE SARAYI. Sultan **Abdülmejid** için **İstanbul** Dolmabahçe’de Garabet **Balyan** (1853–1855) tarafından inşa edilen bina topluluğu. Sarayın bulunduğu alan 17. yüzyıldan beri padişahların yazlık konaklar ve köşkler yaptırdığı bir yerdi. Dolmabahçe Sarayı’ndan önce, **III. Selim** İyon ve Korint tarzı sütunlara sahip bir cephesi olan Beşiktaş Sarayı’nı yaptırdı. **II. Mahmud** vaktinin büyük bölümünü burada geçirirdi. Abdülmejid’in Avrupa tarzı anıtsal bir saray istemesi üzerine, bu yapı temelinden yıkıldı.

Deniz kıyısına paralel biçimde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı 600 metre uzunluğundadır. Mâbeyn Dairesi, Muayede Salonu, Harem-i Hümayûn, Veliht Dairesi ve Hazine Dairesi dışında, yaverlerin ve **hadım ağalarının** kaldığı dairelerden ve daha küçük bir dizi köşkten oluşur. **Mimari** üslubu Osmanlı mimari formlarının yanı sıra Avrupa Barok ve Rokoko unsurlarını içeren bir eklektizmi yansıtır. Abdülmejid saraya 1856’da taşındı ve 1861’deki ölümüne kadar orada kaldı. Benzer şekilde, **Abdülaziz**, **V. Murad**, **V. Mehmed** ve **VI. Mehmed** de ömürlerinin büyük bölümünü Dolmabahçe Sarayı’nda geçirdi. Saray ayrıca **Habsburg** imparatoru Franz Joseph (1870), Rus grandükü Nikolay (1878) ve Alman kayzeri II. Wilhelm (1889) gibi konukları ağırladı. İlk Osmanlı **Meclis-i Mebusân**’ı 1877’de Dolmabahçe Sarayı’nda toplandı. *Ayrıca bkz. TOPKAPI SARAYI; YILDIZ SARAYI.*

*Dolmabahçe Camii.
Dolmabahçe Sarayı.*

DONANMA. Osmanlı donanmasının temeli önceki denizci **Türkmen beyliklerinin** kurduğu altyapıya dayanır. İlk tersane ve deniz üssü 14. yüzyılda **Gelibolu**’da kuruldu. Stratejik bakımdan önemli bir donanma ise ancak **II. Mehmed** döneminde yaratıldı. Bu gelişme **Konstantinopolis** ile bir dizi Ege adasının fethinde ve Karadeniz’de hâkimiyetin sağlanmasında yararlı oldu. **Mısır**’a yönelik seferin (1516–1517) başarısı kısmen donanmanın eşgüdümlü desteğinin sonucuydu. Ama Osmanlı donanması en güçlü konumuna **I. Süleyman** döneminde, **Cezayir**’i yöneten **Barbaros Hayreddin Paşa**’nın filosunu Osmanlı komutasına vermesiyle ve bizzat **kaptanıderya** olmasıyla (1533) kavuştu. 17. yüzyıla girilirken, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz Osmanlı donanmasının denetimi altındaydı.

İspanyol, Portekiz, **Felemenk** ve İngiliz donanmalarının aksine, Osmanlılar okyanuslara açılacak bir deniz kuvveti oluşturmadı. **Hindistan**’a ve **Açe**’ye (Sumatra) seferlerin düzenlenmesine karşın, Osmanlı donanması Portekizlileri Hint Okyanusu’ndan çıkaramadı. Osmanlılar 16. yüzyıl sonlarından itibaren teknolojik gelişme bakımından gittikçe Avrupalıların gerisine düştü. Donanmayı modernleştirmeye yönelik tek tük girişimler önemli bir sonuç getirmedi. Rus donanması Çeşme (1770), Navarin (1827) ve Sinop’ta (1853) Osmanlıları yendi. Donanmaya özel bir ilgisi olan Sultan **Abdülaziz**’in çok sayıda zırhlı ve muhrip gemi satın alması, Osmanlı donanmasının 1870’lerde dünyada üçüncü sırayı almasını sağladı. *Ayrıca bkz. COĞRAFİ BİLİMLER; MÜHENDİŞHÂNEİ BAHRÎ-İ HÜMÂYÛN; ORDU; PİRÎ REİS; SEYDÎ ALİ REİS.*

DÖNMELER. 17. yüzyıl ortalarında Musevilikten **İslam**’a dönen bir Müslüman topluluğun mensupları. Osmanlı uyruğu Yahudi mistik **Sabetay Sevi** kendisini Mesih ilan ettiğinde, gerek imparatorlukta, gerekse Avrupa’da çok sayıda **Yahudi** onun müridi oldu. Ama Osmanlı yetkililerince zorla yeniden İslam’a döndürülmesi Sabetaycı harekette bölünmeye yol açtı. Peşinden giderek İslam’a dönen müritleri daha sonraları “Dönmeler” olarak anılmaya başladı. Bu kesim 20. yüzyıla kadar diğer Müslümanlarla kaynaşmadı ve kendi okulları, **camileri** ve mezarlıkları olan ayrı bir cemaat olarak kaldı. Ağırlıklı olarak Selanik’te toplanan Dönmeler, Müslüman bir şehirli orta sınıf olarak seçkin bir konum kazandı. Bu topluluktan bir dizi tanınmış aydın ve siyasetçi yetişti. *Ayrıca bkz. MEHMED CÂVİD.*

DRAGOMAN. Osmanlı döneminde tercümanlara verilen ad. Bu terim ilk başta İslam dışı dünyayla muameleler için görevlendirilen bütün resmî tercümanları belirtirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan Avrupa'yla sürekli temas halinde olması nedeniyle, dragomanlar merkezî idarede özel bir konum kazandılar. 17. yüzyıldan önce **Divân-ı Hümâyûn** dragomanları genelde Hıristiyanlıktan ya da Musevilikten dönmüş Müslümanlardı. Avrupa sefirlerinin çoğunlukla **Levanten** olan kendi sefaret dragomanları vardı. 17. yüzyılda diplomatik ilişkilerin yoğunlaşması dragomanların siyasi önemini artırdı.

Bazı dragomanlar Osmanlı dış politikasında belirleyici bir rol oynadı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, **Aleksandros Mavrokordatos** Divân-ı Hümâyûn'un ilk önemli **Rum** dragomanı oldu. Onunla birlikte Divân-ı Hümâyûn ve Tersane-i Âmire gibi kurumlardaki kilit tercümanlık görevleri **Fenerli Rumların** tekeline girdi. Bazı Rum dragomanlar **Eflâk** ve **Boğdan** voyvodaları olarak atandı. Böylece dragomanlar Osmanlı yönetici eliti içinde özel bir sınıf haline geldi. Yunan bağımsızlık savaşının başlamasının (1821) ardından, **Bâbüâli** Rum dragomanlardan vazgeçti. Avrupa dillerini iyi bilen Müslüman memurlar yetiştirmek üzere **Tercüme Odası** kuruldu. Ancak **İstanbul**'daki sefaretler dragomanları çalıştırmayı sürdürdü. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ.*

DUBROVNIK. Adriyatik kıyısında yer alan ve 1440–1804 arasında **Bâbüâli**'ye vergi ödeyen bağılı cumhuriyet. Ragusa olarak da bilinir. Özellikle savaş dönemlerinde **Venedik** ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki **ticarete** aracılık rolü oynadı. Böylece zenginliği önemli ölçüde arttı. Ekonomisi Osmanlıların Akdeniz ülkeleriyle ticari bağlantılarına dayandığından, Osmanlı egemenliğindeki ticaretin büyük ölçüde Atlantik ülkelerine kaymasıyla geriledi. 1806'da **Rus**, 1808'de Fransız ve 1814'te Avusturya yönetimine girdi. *Ayrıca bkz. BAĞLI DEVLETLER; FRANSA; HABSBURG İMPARATORLUĞU.*

DÜRZİLER. Şiiğin ayrı bir dine dönüşen bir kolunun mensupları. Bu kol Fatımi halifeliği döneminde (909–1171) Vezir Hamza ibn Ali ve Anuştekîn el-Derezî'nin Fatımi halifesi El-Hekim bi-Amr Allah'ın (ö. 1021) tanrısallık savını desteklemesiyle ve bu inancı savunan bir cemaat örgütlemesiyle ortaya çıktı. Cemaat zamanla Batıni ve Neo-Platoncu özellikler taşıyan tektanrıci bir din geliştirdi. Dinin ana akideleri 19. yüzyıla kadar yabancıardan gizli tutuldu. **Suriye** coğrafi bölgesinin Osmanlı yönetiminde olduğu dönemde, **Cebel-i Lübnan**'da ve Suriye'nin kıyı şeridinde esas olarak çiftçi ya da toprak sahibi Dürzi toplulukları vardı. Lübnan'daki bazı Dürzi toplulukları 1700'den itibaren Şam'ın güneyindeki Havran yöresine göç etti.

Maan, Şihab, Tanuh, Canbolat ve Arslan gibi güçlü Dürzi sülaleleri Halep'ten Kudüs'e kadar uzanan bölgelerde derebeyleri ve merkezî otoritenin vergi tahsildarları olarak hüküm sürdüler. Bu sülalelerden bazıları 16. yüzyıl sonlarından itibaren **Bâbüâli**'ye başkaldırdılar. Lübnan'ın dağlık arazisi ve Havran'ın volkanik platosu âsiler için bir sığınak işlevini gördü. Dürzi klanları ve Hıristiyan Marunîler arasında 1840'tan sonra artan gerginlikler ve kavgalar, Avrupa devletlerinin Suriye'ye yönelik çeşitli müdahalelerini kışkırttı. Lübnan'daki iç savaş (1860–1861) çok sayıda Dürzi topluluğunun Havran'daki Cebelü'l-Druz'a göç etmesine yol açtı.

Özerk Cebel-i Lübnan **sancağının** kurulmasıyla (1861) Dürziler ve Marunîler arasında bir ölçüde barışın sağlanmasına karşın, Havran Dürzileri yeni bir sorun kaynağına dönüştü. Bu yörede verimli toprakların azlığı gittikçe büyüyen Dürzi nüfus ile yerel Hıristiyan ve Müslüman köylüler arasında gerginlikler yarattı. Dürziler hükümetin vergi ve zorunlu askerlik politikalarına da direndi. Hükümet otoritesini sağlamak ve yerel çiftçileri Dürzi saldırılarından korumak amacıyla Havran'a 1879'da ve 1908–1911'de Osmanlı birlikleri sevk edildi. Seçkin bir Dürzi aydını olan Şekib Arslan (1869–1946) İkinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde **Osmanlıcılıktan** yana tavır takındı; ama imparatorluğun çöküşünden sonra İslam-Arap milliyetçiliğini destekledi. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ; İLTİZAM.*

DÜYÛN-I UMÛMİYYE. Osmanlı devletinin Avrupalı kredi kuruluşlarına borçlanması ve sonunda borçlarını ödemediği acze düşmesi, Bâbüâli'nin 1875'te bir moratoryum ilan etmesine yol açtı. Balkan krizi (1875–1876), **İstanbul**'daki siyasi kargaşa (1876–1877), **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı** ve Abdülhamid rejimini siyasi bakımdan sağlamlaştırma süreci (1878–1881) nedeniyle bir çözümün ertelenmesinden sonra, nihayet 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye oluşturuldu. Avrupalı alacaklıların temsilcilerince yönetilen kurum, Osmanlı tarım ve madencilik sektörünün hatırı sayılır bir bölümünü denetim altına aldı. Tarımsal üretim sürekli artarken, yurtdışına akan gelirler de gittikçe büyüdü. Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa malî çıkarlarının timsali olduğu kadar, Osmanlıların büyük devletlere ekonomik ve malî bağımlılığının sembolü haline geldi. **Lozan Antlaşması**'ndan sonra kaldırıldı. *Ayrıca bkz. ABDÛLHAMİD II; ABDÛLMECİD; BANK-I OSMÂNÎ-İ ŞÂHÂNE; EKONOMİ; KAPİTÜLASYONLAR; MALİYE.*

E

EBRU. 1. Hâreli desen. 2. Su üstünde boylarla yaratılmış süsleri kâğıda geçirme sanatı. Kâğıt süslemeye dönük ana Osmanlı sanatlarından biri olan ebru büyük olasılıkla Buhara’da (Maveraünnehir) ortaya çıktı, daha sonra **İran**’a geçti ve zamanla **Anadolu**’ya ulaştı. En eski Osmanlı ebru örneği 1553’ten kalmadır. Kullanılacak boylar minerallerden ve bitkilerden hazırlanır. Öğütme işleminden sonra, hamurun kıvamlı olmasını sağlamak için boyaya su katılır. Her boyanın ayrı yerde saklanması gerekir. Büyük bir kaba doldurulan suya “kitre zamkı” denen özel bir yapıştırıcı karıştırılır. Sanatçı karışımı en az on iki saat dinlendirdikten sonra, sıvıya damlattığı boylarla dalgalı desenler oluşturmaya başlar. Boyaların birbirine karışmasını önlemek için safra katılması gerekir. Sanatçı istediği desenleri elde edince, kâğıdı sıvının üstüne yumuşakça yerleştirir ve on-on beş saniye sonra çekip alır. Ebrulu kâğıt kuruduktan sonra, bir cam boncukla ya da taş böceği kabuğuyla (“mühre”) perdahlanır. 3. Kâğıt üstündeki dalgalara verilen ad. *Ayrıca bkz.*MİNYATÜR; RESİM.

EBUBEKİR ED-DİMAŞKÎ (?–1691). Bilgin ve yazar. **İstanbul**’da **müderreslik** yaptıktan sonra, Halep’e **kadı** olarak atandı ve **Sadrızam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa**’nın yakın çevresine girdi. Daha önce pozitif bilimlere ve **coğrafyaya** aşinalığının yanı sıra, bazı Avrupa dilleri de öğrenmiş olması mümkündür. Böyle bir birikimi olsun ya da olmasın, **IV. Mehmed** tarafından Wilhelm ve Joan Blaeuv’in *Atlas Major* (Amsterdam, 1662) kitabını Latince’den Arapçaya çevirmekle görevlendirildi. Kitabın 1685’te tamamlanan kısaltılmış tercümesi, Osmanlı İslam kültürü alanında Kopernik’in güneş merkezli sistemine bir nazariye olarak değinilen ilk eserlerden biridir. *Ayrıca bkz.* ASTRONOMİ; TEZKERECİ KÖSE İBRAHİM EFENDİ.

EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ (?–1799). Diplomat ve yazar. Tosya’da doğdu. **İstanbul**’da **memuriyete** girdi ve 1789’da **reisülküttâb** makamına yükseldi. Viyana’da fevkalade elçi olarak bulundu (1791–1792). 1794’te ikinci kez getirildiği reisülküttâblık görevinden 1796’da alındı ve daha sonra idam edildi. II. Joseph döneminde **Habsburg İmparatorluğu**’nun idari, sosyal ve askerî kurumları ve Avrupalı siyaset filozofları üzerine ayrıntılı ve gerçekçi raporları, **III. Selim**’in **Nizâm-ı Cedîd** reformlarının hazırlanmasına hatırı sayılır bir etkide bulundu. *Ayrıca bkz.* AHMED RESMÎ; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; REFORM; TANZİMAT.

EBUSSUUD EFENDİ, ŞEYHÜLİSLÂM (1490–1574). Fıkıh âlimi, bilgin ve idareci. **İstanbul**’da doğdu. **Müderreslikle** başlayan devlet hizmetini **Bursa** ve **İstanbul kadısı** olarak sürdürdü. **Rumeli kadıaskerliği** yaptıktan sonra, 1548’de **şeyhülislâmlığa** atandı. Bu görevde ölümüne kadar 27 yıl kaldı. Özellikle Osmanlı devletinin siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözeten **şeriat** tefsirleriyle tanınır. *Mecmûa-i Fetvâ*’da toplanan hükümleri, 19. yüzyıla kadar adli davalara emsal oluşturdu. Ebussuud Efendi bir idareci olarak ilmiye sınıfının bürokratikleşmesine katkıda bulundu; şeyhülislâmlığı ilmiye mensuplarının mesleki alanda ulaşabileceği en üst makam haline getirdi. Kur’an tefsiri en seçkin örneklerden biridir. *Ayrıca bkz.* FETVÂ; HUKUK; SÜLEYMAN I.

EDEBİYAT. Osmanlı İmparatorluğu’nda edebiyat çok farklı gelenekler temelinde gelişti. **Türkmen** kültüründen doğan halk edebiyatı, göçebe yaşam tarzını ve Türkmenlerin merkezî otoriteyle çatışmasını yansıtan özelliklere sahipti. Halk **şiiplerinin** çoğu anonimdi. Divân edebiyatı **saray** çevrelerinde, ayrıca yerel valilerin himayesi altında ortaya çıktı. Önceleri Arapça ve Farsça motiflerden, her iki dildeki manzum ve nesir geleneklerinden yararlanırken, 16. yüzyıldan itibaren kendine özgü klasik eserler verdi. Osmanlı resmî evrak üslubu gibi, divân edebiyatı **dili** de geniş çapta Arapça ve Farsça kelimelerle doluydu. Şiirde Ortadoğu tarzında aruz vezni geçerliydi.

Belirtilmesi gereken başka bir önemli gelenek olan tekke edebiyatında **tasavvuf** motifleri kullanılırdı. Bu dinî edebiyatta önceleri halk arasında konuşulan Anadolu Türkçesi esas alınırken, Osmanlı devletinin evrensel bir İslam devleti yapısına bürünmesinden sonra, divân edebiyatının başlıca biçim özellikleri benimsendi. Özellikle **Mevlevî tarikatına** mensup tasavvuf **şeyhleri** görüşlerini şiirle ifade ettiler. Karmaşık edebi üslupların (“inşa”) kullanıldığı resmî **tezkirelerde** bir düzyazı üslubu ortaya çıktı.

19. yüzyıldaki reform dönemi ve Avrupa’nın kültürel etkisi, geleneksel Osmanlı edebî üsluplarının tedricen bırakılmasını getirdi. Basın hayatının gelişmesinin kamuoyu oluşumundaki katkısı yazı dilinde ağdalı Osmanlıca yerine gündelik Türkçenin yer almasına yol açtı. Dilin sadeleştirilmesi ve Fransız edebiyatının örnek alınması, yeni edebî türler olarak romanda ve tiyatrodaki ifadesini buldu. Kültürel **Türkçülük** bir ulusal şiir için asıl kaynak olarak Türkmen manzum ürünlerine yönelirken, geleneksel divân edebiyatı kozmopolit, sosyal ve ulusal içerikten yoksul sayılarak gittikçe reddedildi. *Ayrıca bkz.* ADIVAR, HALİDE EDİB; AHMED MİDHAT EFENDİ; AHMED ŞUAYIB; AHMED VEFİK PAŞA; AŞIK ÇELEBİ; BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFİK; CELÂLEDDİN RÛMÎ; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; EDEBİYAT-I CEDİDE; FERİDUN AHMED BEY; *GENÇ KALEMLER*; GÜRPINAR, HÜSEYİN RAHMİ; İSMAIL HAKKI BURSALI; MİLLİYETÇİLİK; NÂBİ; NÂBİZÂDE NAZİM; NECATÎ; NEDİM; NEF’Î; NEYZEN TEVFİK; ÖMER SEYFEDDİN; TİYATRO; UŞAKLIGİL, HALİD ZİYA; YUNUS EMRE.

EDEBİYAT-I CEDİDE. II. Abdülhamid dönemindeki edebiyat akımı. *Servet-i Fünûn* (1896–1901) adlı edebiyat dergisi etrafında ortaya çıktı. Akımın temsilcileri (Cenab Şahabeddin, **Tevfik Fikret**, Mehmed Rauf, **Halid Ziya Uşaklıgil**, Hüseyin Cahid) geleneksel **şiir** ve nesir anlayışına karşı çıktılar; esas olarak Fransız sembolizminin ve edebî pozitivizminin (*parnassiens*) etkisi altında yeni üsluplar ortaya koydular. Öte yandan, Arapça ve Farsça kelimeleri aşırı kullanarak elitist bir tutum takındılar. Abdülhamid sansürü sosyal ve siyasi konulara odaklanmalarını önleyerek, onları orta sınıfın ya da zengin kişilerin iç dünyası gibi daha “silik” temaları işlemeye yöneltti. Edebiyat-ı cedide akımı özünde geleneksel Osmanlı-Şark kültürünün reddi ve başta Fransa olmak üzere Batı uygarlığının idealize edilmesi anlamına gelmiştir. *Ayrıca bkz.* DİL; EDEBİYAT; TÜRKÇÜLÜK.

EDİRNE. Bursa’dan sonra 1402–1453 arasında Osmanlı payitahtı olan **şehir. Bizans**’tan 1361’de alındı. **Balkan Savaşları**’na kadar Osmanlı Avrupa’sında önemli bir şehir merkeziydi. **İstanbul**’dan Dıraç’a ve Orta Avrupa’ya giden uluslararası **ticaret** yolları üzerindeki konumu, bir **bedestenin** yanı sıra sayısız dokuma **imalatı** biriminin bulunduğu önemli bir ticaret şehrine dönüşmesini sağladı. Osmanlıların inşa ettiği en görkemli **cami** sayılan **Selimiye Camii** buradadır. İstanbul’daki güç odaklarının baskısından ve entrikalarından bunalan **IV. Mehmed** ve **II. Mustafa** gibi padişahlar Edirne’yi alternatif bir ikametgâh haline getirmişlerdi. Hatta **1703 İsyanı**’nın nedenlerinden birisi II. Mustafa’nın devlet merkezini İstanbul’dan Edirne’ye kaydırma konusunda İstanbul ahalisi arasında çıkan dedikodulardı. İmparatorluk toprak kaybettiği ölçüde Edirne’nin bir ordu karargâhı olarak askerî önemi artmıştır. Bu durum 1912’ye değin sürdü. Edirne, hinterlandtan yoksun bir sınır şehri haline gelmesine yol açan Balkan Savaşları’ndan sonra önemini kaybetti. *Ayrıca bkz.* BALKANLAR.

EDİRNE ANTLAŞMASI. Yunanistan’ın bağımsızlığını sağlayan ve Eflâk, Boğdan (**Romanya**) ve **Sırbistan**’ın özerkliklerini güçlendiren barış antlaşması (14 Eylül 1829). **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**’ya bağlı Mısır birliklerinin 1821 Yunan ayaklanmasını büyük ölçüde bastırmasından sonra, **Rusya**, **Büyük Britanya** ve **Fransa** 1827’de **Bâbîâli**’den özerk bir Yunan devletinin kurulmasını talep ettiler. Osmanlıların bu talebi geri çevirmesi üzerine Rusya’nın başlattığı **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı** Osmanlı yenilgisiyle sonuçlandı.

Edirne Antlaşması uyarınca Osmanlılar özerk bir Yunan monarşinin kurulmasını, Tuna deltasındaki bazı kesimlerin, Çerkezistan, Batı Gürcistan ve Ahıska’nın (Kuzeybatı **Kafkasya**) Ruslara bırakılmasını, Eflâk, Boğdan ve Sırbistan’a tanınmış özerklik haklarının genişletilmesini ve **Balkanlar**’daki bazı Osmanlı topraklarının Sırp yönetimine girmesini kabul ettiler. Bâbîâli Rusya’ya ağır bir savaş tazminatı ödemekle yükümlü kılındı; ödemenin tamamlanmasına kadar Rusya’nın Eflâk ve Boğdan’da askerî birlikler bulundurması öngörüldü. Bu bölgelerden son Rus birlikleri 1836’da çekildi. *Ayrıca bkz.* MAHMUD II; MİLLİYETÇİLİK; RUMLAR; RUM ORTODOKS CEMAATİ; YUNANİSTAN.

EDİRNE VAKASI. *Bkz.* 1703 İSYANI

EFENDİ. Kökeni Bizans Yunancasındaki *afēndis*'e dayanır. 1. Soylu ve iyi eğitimli kişiler için kullanılan unvan. 2. **Kadıları** ve **şeyhülislâmı** kapsamak üzere **ilmiye** mensuplarına verilen unvan. 3. Osmanlı şehzâdelerinin 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyıl başlarındaki unvanı. 4. Osmanlı memuriyet sisteminde kâtipler için kullanılan unvan. 5. Eğitimli gayrimüslim elit tabakanın mensuplarına verilen unvan. *Ayrıca bkz.* AĞA; BEY; ÇELEBİ; PAŞA; ŞEYH.

EFLÂK. *Bkz.* ROMANYA.

EĞİTİM. 19. yüzyıldan önce eğitim esas itibarıyla dinî bir mahiyete sahipti. İlkokul çağındaki öğrencilerin Kur'an'ı ezberlemeleri ve temel İslami akideleri öğrenmeleri beklenirdi. Öğrencilerin **medreselerde şariat**, Kur'an tefsiri ve ilgili dinî alanlarda ders alarak bilgi düzeylerini ilerletmeleri mümkündü. Eğitim dili Arapçaydı. Padişah kullarına pratik ve dünyevi eğitimin verildiği saray mektebi **Enderun**'a sıradan Müslümanlar giremezdi. Medrese eğitiminin alternatifi **loncalar** çerçevesinde pratik el becerileri ya da **memuriyet** çerçevesinde yazı ve hesap hünerlerini edinmekti. Bu tarz eğitimler çırak-kalfa-usta ilişkisi bağlamında gerçekleştiriliyordu. Bazı **dergâhlar** güzel sanatlara dönük eğitim sunardı.

Eğitimde modernleşme Osmanlı devletinin **ordu** ve **idare** için Avrupa teknolojisini ve bilimini benimseme gereğini gittikçe kavramasıyla birlikte başladı. Pozitif bilimlerin öğretildiği askerî okullar 1773'ten itibaren kuruldu. Sivil okullarda benzer gelişmeler ancak 1838'den sonra başladı. **İlköğretim**, **ortaöğretim** ve **yükseköğretimin** tek bir kurumsal çerçevede bütünleştirildiği Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi (1869) eğitimi modernleştirmede bir dönüm noktası oldu. **Vilâyetlerde** modern eğitimin yaygınlaşması 1880'den sonra hızlandı. Gayrimüslim cemaat okulları ve yabancı misyoner okulları alternatif modern eğitim biçimleri sağladı. *Ayrıca bkz.* ABDÜLHAMİD II; AYDINLANMA; AYŞE SIDIKA; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; DÂRÜLFÜNÛN; DÂRÜŞŞAFKA; EMRULLAH EFENDİ; EL-HUSRÎ, SATI; SELİM SÂBİT EFENDİ; SPOR.

EKONOMİ. 18. yüzyıl sonlarından önceki Osmanlı ekonomisi üç ana teamül kalıbından hareketle anlaşılabilir: Gelenekçilik, tedbircilik ve kamu maliyeciliği. Osmanlı öncesi dönemin tarımsal yapıları ya da **şehir loncaları** gibi eski ekonomik kurumları korumaya dönük resmî politikanın temelinde gelenekçilik yatmaktaydı. Tedbircilik Osmanlı devletinin dinî-ahlaki tutumu olarak nitelendirilebilir. Buna göre, devlet **İslamî** adaleti gözetmeliydi ve fiyatları düzenleyerek ya da farklı ekonomik statü grupları arasında katı sınırlar (*hadd*) dayatarak bütün ahaliye refah sağlamalıydı. Hiçbir ekonomik kesim diğerlerinin zararına gelişemezdi. Kamu maliyeciliği **Bâbîâli**'nin devlet hazinesine nakit akışını artırmak amacıyla başvurduğu **vergi** ve gümrük politikasını belirtir. Merkantilist düşünce ekonomik zenginliğin artışına yeterli bir hedef olarak değer verirken, Osmanlı ekonomik düşüncesi söz konusu üç gelenekle ulaşılmak istenen hedefler arasında uyumu salık vermekteydi.

19. yüzyılda **ticaret** ve sanayi sektörlerinde ekonomik liberalizmle bağlantılı tutumların geçerlilik kazanmasına karşın, tarım sektörü geleneksel yapıda kaldı. Bir ulusal ekonomi anlayışı 18. yüzyıldan başlayarak sınırlı ölçülerde bazı Osmanlı yönetici seçkinleri (**Rami Mehmed Paşa; Halil Hâmid Paşa; III. Selim**) tarafından paylaşılmasına karşın topyekûn bir uygulama konusu **İttihat ve Terakki Cemiyeti** iktidarına kadar ciddi biçimde ele alınmadı. *Ayrıca bkz.* ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ; HİSBE; İLTİZAM; İMALAT; KAPİTÜLASYONLAR; MEHMED CÂVİD; NİZÂM-I ÂLEM; TARIM SİSTEMİ; VAKIFLAR.

EL-BUSTANÎ, BUTRUS (1819–1883). Arap kültürel **aydınlanmasına** ve **milliyetçiliğine** önyak olan eğitimci, dilbilimci ve ansiklopedici. **Cebel-i Lübnan**'daki Debbiye'de doğdu. Marunî bir Hristiyan ailedendi. Ayn Verka ruhban okulunda öğrenim gördü. İlahiyat ve Arap edebiyatı dersleri aldı; Süryanice, Latince ve İtalyanca öğrendi. Bunlara kendi çabasıyla öğrendiği İngilizceyi de ekledi. Ayn Verka'da hocalık yaptıktan sonra, İngiliz subaylara tercümanlık yapmak üzere Beyrut'a gitti (1840). Bu dönemde Amerikalı misyonerlerle tanıştı ve Protestanlığı benimsedi. Protestan Abeyh ruhban okulunda iki yıl ders verdikten sonra, 1848'de Beyrut'a döndü ve Amerikan konsolosluğunda tercüman olarak çalıştı. Bu arada Kitabı Mukaddes'i Arapçaya çevirmek amacıyla Eski Yunanca ve İbranice öğrendi. 1860'tan itibaren bir aydınlanma öncüsü olarak adını duyurdu. İlk gayri resmî Arapça gazete *Nefir Suriyye*'nin ("Suriye Partisi", 1860) ardından *el-Cinân* ("Yürek", 1870) ve *el-Cuneyne* ("Küçük Bahçe", 1871) gazetelerini çıkardı; hoşgörü, birlik ve **eğitim** konularını işledi. 1863'te Araplara seküler eğitim vermeyi amaçlayan Medresetü'l-Vataniye'yi açtı. Sözlük eserleri *El-Muhîtü'l-Muhîtu* ("Okyanusların Okyanusu", 1870), *El-Kutrü'l-Muhîtu* ("Okyanus Çevresi", 1871) ve yarım kalan *Dâ'iretü'l-Ma'ârif* ("Ansiklopedi", 1876–1900) kitabı, Arap kültürel uyanışının temel taşlarını oluşturur. *Ayrıca bkz.* ALEKSANDR EKZARH EFENDİ;

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ; BASIN; İBRAHİM ŞİNASI; RİGAS VELESTİNLİS; SURIYE; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.

EL-HUSRÎ, SATI (1880–1968). Pedagog, sosyolog ve siyasetçi. San'a'da (**Yemen**) doğdu. **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun oldu; imparatorluğun **Balkan** sancaklarında hoca ve yerel idareci olarak görev yaptı. **1908 Devrimi**'nden sonra **İstanbul**'a döndü; Dârülmuallimin'in müdürlüğünü yaptı, pedagoji ve sosyoloji dersleri verdi. Etnografya üzerine ilk Türkçe akademik inceleme olan *İlm-i Akvâm*'ı (1911) yazdı. *Tedrisât* adlı pedagoji dergisini yönetti ve yeni **eğitim** yaklaşımlarını tanıttı. **Ziya Gökalp**'e karşı bir sosyolojik ekolünün temsilcisi oldu. Emile Durkheim'in görüşlerini savunarak, eğitimin bireyleri ulusal kültürle kaynaştırmanın bir aracı olduğunu vurgulayan Gökalp'in aksine, eğitimin ana amacının bireysel becerileri geliştirmek olduğu kanısındaydı. Ona göre önemli olan hedef sağlam psikolojili ve sağlam bedenli, kendi kararını özgürce alabilecek bireyler yetiştirnekti. İstanbul'da anaokulu hareketinin öncülüğünü yaptı. Arap kökenli bir aydın olarak, **Türkçülüğü** reddetti ve **Osmanlıcılığı** savundu. Osmanlı devletinin 1918'de teslim olmasından sonra, Satı el-Husrî **Suriye** ve **Irak**'taki Arap **milliyetçi** hareketlerine katıldı, Pan-Arapçılığın bir ideoloğu olarak öne çıktı. Irak ve **Mısır**'da bakan ve profesör olarak görev yaptı. Bağdat'ta öldü. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; BABANZÂDE AHMED NÂİM; BATILILAŞMA.

EMİR ÇELEBİ (?–1638). Bilgin ve saray hekimi. Asıl adı Muhammed el-Hüseynî'ydi. Muhtemelen **Edirne**'de doğdu. Kahire'de tıp **eğitimi** gördükten sonra, aynı şehrin Kalavun Mansuriye Hastanesi'ne hekim olarak girdi. **Kaptanıderya** Recep Paşa'nın hekimliğini üstlendikten (1622) sonra **İstanbul**'a gitti ve saray hekimi olmayı başardı. Recep Paşa'nın öldürülmesi (1630) üzerine, bu görevden ayrılmak zorunda kaldı. Ama uzmanlık bilgisini ve becerilerini takdir eden **IV. Murad** tarafından tekrar saray hekimliğine atandı. **Padîşah** üzerindeki siyasi nüfuzundan rahatsızlık duyan Silahdar Mustafa Paşa gibi **saray** ileri gelenlerinin düşmanlığını üzerine çekti. Mustafa Paşa tarafından afyon müptelası olmakla suçlandı. **IV. Murad**'ın emriyle aşırı dozda afyon yutarak canına kıymak zorunda kaldı. Emir Çelebi'nin **tıp** üzerine iki kitabı bilinmektedir. Başta gelen eseri *Enmuzecü't-Tıbb* ("Tıp Örnekleri", 1624) önce tıp bilimlerinin ana ilkeleri, insan duyuları ve organları, yiyecek türleri ve doğal ortam üzerine bilgiler verir. Ardından insan anatomisine ilişkin ayrıntılı bilgiler sunar. Anatomi hakkında daha iyi bilgi edinmek için, yaralı askerleri gözleme ve Hıristiyan cesetlerini kesip inceleme gereğine işaret eder. Yazarın ikinci kitabı *Neticetü't-Tıbb*, hastalıkların, uygun ilaçların ve tedavi yöntemlerinin uzun bir listesinden oluşur.

EMRE, YUNUS. *Bkz.* YUNUS EMRE.

EMRULLAH EFENDİ (1858–1914). Bilgin, eğitim reformcusu ve siyasetçi. Lüleburgaz'da doğdu. **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun olduktan (1881) sonra, çeşitli **vilâyetlerde** maarif müdürlüğü yaptı. 1900'de **İstanbul**'da Maarif Nezâreti'ne bağlı Meclis-i Maarif üyesi oldu. İkinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde **Galatasaray Lisesi**'nin müdürlüğüne atandı. Daha sonra **Meclis-i Mebusân**'a seçildi ve maarif nâzırı oldu (1909–1911). Bu görevi sırasında eğitim sistemini yeniden düzenledi. Önce **yükseköğretime** ağırlık vererek (*Tûbâ Ağacı nazariyesi*), ardından **ortaöğretime** ve **ilköğretime** yoğunlaşarak eğitim reformunu daha ileriye götürdü. Böylece **Satı el-Husrî**'nin öngördüğü yaklaşımın tersini izledi.

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ. Bilimsel çalışmaları teşvik etmek ve uzmanlığa dayalı araştırmalar yürütmek üzere 1851'de oluşturulan kurum. Üyeleri arasından sanat ve bilim alanlarında tanınmış şahsiyetlerin yanı sıra önde gelen Osmanlı devleti adamları vardı. **James Redhouse**, Joseph von Hammer-Purgstall ve Thomas-Xavier Bianchi gibi Batılı oryantalistler ve tarihçiler de onursal üyeleri arasındaydı. Kurumun uzmanlık çalışmaları çerçevesinde, **Fuad Paşa** ve **Ahmed Cevdet Paşa** Osmanlıca gramer üzerine bir inceleme olan *Kavâid-i Osmâniyye*'yi sundu ve Ahmed Cevdet Paşa *Târih-i Cevdet* adlı eserinin ilk üç cildini yazdı. Yüksek beklentilere karşın, bilimsel araştırmaları etkili bir şekilde geliştiremeyen Encümen-i Dâniş uzun bir atalet döneminde sonra 1896'da dağıtıldı. *Ayrıca bkz.* ASTRONOMİ; HARİTACILIK; COĞRAFI BİLİMLER; MATEMATİK; TÂRİH-İ OSMÂNÎ ENCÜMENİ; TARİHYAZIMI; TIP.

ENDERUN. Farsçada "iç kesim" anlamına gelir. 1. Osmanlı padişah **sarayının** özel daireleri (**harem**). 2. Osmanlı sarayının **padîşaha** hizmet veren dört ana bölümden oluşan iç kısmı: Seferli Oda, Kiler, Hazine ve Has Oda. Kul çocuklar padişaha hizmet verirken, sırayla bu bölümlerin hepsinde **eğitim** görürdü. Her bölmedeki dört yıllık hizmetten sonra, sadece en iyiler bir üst bölüme terfi ettirilirdi. Geri kalanlar **Yeniçeri**, komutan ya da düşük rütbeli vali olurdu. Has Oda'ya girebilecek düzeyde yetenekli olanların **beylerbeyi** olarak atanması mümkündü. Bu uzun süreçte genç kullar padişaha mutlak itaat anlayışını

özümser ve **edebiyat**, din, bilim ve askerî beceri alanlarında eğitilirdi. *Ayrıca bkz.* DEVŞİRME; HADİM AĞALARI; KÖLELİK; TOPKAPI SARAYI.

ENVER PAŞA (1881–1922). Osmanlı devletine 1913–1918 yön veren liderlerden biri olan siyasetçi ve komutan. **İstanbul**'da doğdu. Askerî **eğitim** gördü, **II. Abdülhamid**'e karşı **Jön Türk muhalefetine** katıldı, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) önde gelen mensupları arasına girdi. Meşrutî rejimin 1908'de geri getirilmesini sağlayan **Makedonya**'daki askerî isyanın örgütlenmesinde görev aldı. **31 Mart İsyanı**'nın bastırılmasını sağlayan askerî harekâta (1909) ve Libya'da İtalyanlara karşı yürütülen savaşa (1911–1912) katıldı. Osmanlıların Balkan Savaşları'ndaki Avrupa topraklarının hemen hepsini kaybetmesi üzerine, İTC adına bir darbeye öncülük etti (30 Ocak 1913) ve **Edirne**'yi **Bulgarlardan** geri aldı.

Enver Paşa.

Kaynak:George Grantham Koleksiyonu, ABD Kongre Kütüphanesi Baskılar ve Fotoğraflar Bölümü, Röprodüksiyon Sayısı LC-USZ62-77293.

İTC diktatörlüğü sırasında, Enver Paşa yaşı genç ve rütbesi düşük olmasına karşın hızla terfi ettirilerek gerekli kıta tecrübesini kazanmaksızın başkomutan vekili ve harbiye nâzırı oldu. Bu esnada saraya damat olarak Naciye Sultan ile nikâhı kıyıldı. Yönetimdeki önde gelen üç kişiden biri olarak, imparatorluğu **Almanya** ve **Avusturya-Macaristan** tarafında **I. Dünya Savaşı**'na sokmada önemli bir rol oynadı. Kararlarında gözüpek, ihtiyatsız ve sorumsuz olan Enver Paşa 1914 Aralık ayında Kafkas cephesinde **Rusya**'ya karşı cüretli bir saldırıya girişti, ama bölgenin sert hava koşullarını göz önünde tutmadığından Osmanlı Kafkas ordusunun büyük çoğunluğunun Sarıkamış'ta soğuktan telef olmasına neden oldu. Söz konusu felaketin yarattığı askerî boşluk Rusya'ya doğu cephesinde taarruz avantajı ve milliyetçi **Ermeni** unsurlara isyan fırsatı verdi. Bu bağlamda Osmanlı hükümetinin Ermeni nüfusuna yönelik tehcir ve katliam siyasetinin başlıca sorumlularından birisi olarak tanındı.

Bu savaşta alınan yenilgiyle İTC iktidarı son bulunca, Kasım 1918'de **Talât Paşa** ve **Cemal Paşa**'yla birlikte ülkeden gizlice kaçtı. Orta Asya'daki Pan-İslamcı ve Pan-Türkçü kuvvetleri örgütlerken, Bolşeviklere yenildi ve öldürdü. *Ayrıca bkz.* MİLLİYETÇİLİK; PAN-İSLAMCILIK; TEŞKİLÂT-I MAHSUSA; TÜRKÇÜLÜK.

ERDEL. *Bkz.* ROMANYA.

ERMENİLER. Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Ortodoks cemaatinden sonra ikinci önemli gayrimüslim topluluk. Ermeniler **ticaret**, **bankacılık**, iş hayatı ve el sanatlarında aktifti. Başta gelen Ermeni cemaati Kalkedon Konsili'ni tanımayan (Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlı) Gregoryenlerdi; onları ikinci sıradaki Katolikler izlemekteydi. 19. yüzyılda Amerikalı misyonerler bazı Ermenileri Protestanlığa döndürdüler. Ermeni halkı büyük **şehirlerde** ve Doğu Anadolu'nun kırsal kesiminde yerleşikti. Bizans döneminden beri Ermeniler küçük topluluklar halinde dağılmış durumdaydı. Van, Sis (Kozan), Bitlis, Haçin, Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Kayseri ve Maraş **kazâları** dışında, **Anadolu** vilâyetlerinde hatırı sayılır büyüklükte Ermeni toplulukları yoktu.

Diğer gayrimüslim cemaatler gibi, Gregoryen cemaatinin mensupları da Ermeni kilisesince yönetilirdi. Ancak Osmanlı sınırlar içinde **İstanbul** Ermeni Patrikliği'nin yanı sıra, Sis'te Kilikya Katogigosluğu ve Kudüs Ermeni Patrikliği de vardı. Osmanlı payitahtındaki İstanbul Ermeni Patrikliği en büyük siyasi nüfuza sahipti.

19. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Avrupa eğitilmiş Ermeni tüccar sınıfının kamusal işlere katılımı talep etmesi cemaat içinde sürtüşmeler yarattı. Ama **Islahat Fermanı** ruhban kesimini kilise dışındaki elit tabakanın cemaatte reform taleplerini kabul etmek zorunda bıraktı. Bunun bir sonucu olarak 1863'te Ermeniler için çıkarılan nizamnâme-i millet-i Ermeniyân, patriği seçme ve ayrıca kilise ve avam heyetlerinin üye bileşimini belirleme yetkisine sahip bir millet meclisi kurulmasını öngördü.

19. yüzyılın merkezîyetçi politikaları ve **Tanzimat** reformları, **âyânların** ve büyük aşiret reislerinin gücünü kırmaya yönelikti; ama **Bâbîâli**'nin daha önce âyânlarca sağlanan iç güvenliği koruyamaması nedeniyle, Doğu Anadolu'da istikrarı bozucu etkiler yarattı. Ermenileri de kapsayan yerleşik nüfus küçük aşiretlerin saldırılarına hedef oldu; bu durum gittikçe Ermenileri silahlı direnişe ya da güvenlik için **Rusya**'ya göçe yöneltti. Aynı dönemde güçlenen Avrupa eğitilmiş Ermeni seküler aydın tabakası, **hükümetle** işbirliği içindeki geleneksel ruhban ve sarraf elit tabakasına kafa tutmaya başladı.

Bu iki gelişmenin etkisiyle ortaya çıkan Ermeni **milliyetçiliği**, **Berlin Kongresi** sırasında uluslararası sahnede boy gösterdi; İstanbul'daki Ermeni patriği kongreye siyasi özerklik isteğini içeren bir dilekçe sundu. Ermeni ayrılıkçılığının gelişmesinde bir başka etken Anadolu'daki Amerikan misyoner okullarıydı;

bu okullar sayesinde Ermeni gençleri Batı uygarlığının atılımlarından ve Osmanlı düzeninin “gerici” mahiyetinden haberdar oldu.

II. Abdülhamid rejiminin Berlin Kongresi’nde kararlaştırılmış idari reformları Doğu Anadolu’da uygulamaması üzerine, Ermeni devrimciler ve milliyetçiler 1878’den sonra özerklik ya da bağımsızlık için silahlı mücadeleye giriştiler. Daşnak ve Hınçak devrimci partileri Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Sivas **vilâyetleri** üzerinde hak iddia ettiler. Milliyetçilerin umudu tedhiş eylemlerinin ve Osmanlı tarafından gelen sert misillemelerin **Büyük Britanya** ve Rusya’nın diplomatik müdahalelerine ve böylece ayrı bir Ermenistan kurulmasına yol açacağıydı. Hınçak militanlarının hükümet yetkililerine ve Müslüman halka yönelik silahlı saldırıları, Müslüman halk arasında Ermenilere karşı tepki uyandırma açısından başarılı oldu ve 1890– 1893 arasında karşılıklı terörün tırmanmasını getirdi.

Bu şiddet dalgaları Hınçak militanlarının kışkırtması sonucunda Sason’un yerel Ermenilerinin isyan etmesiyle ve bazı yerel Müslümanları öldürmesiyle (1894) doruğa ulaştı. Bu olay Osmanlı kuvvetlerinin ve gayri nizami **Kürt** birliklerinin yerel Ermeni ahaliye karşı geniş çaplı katliamlara girişmesine yol açtı. Katliamlar Avrupa’da halkın tepkisini çekti. Büyük Britanya’nın Bâbiâli’yi Ermenilere siyasi tavizler vermeye zorlama eğiliminde olmasına karşın, bu konudaki Rus isteksizliği Ermeniler lehine bir gelişmeyi önledi. Büyük devletlerden diplomatik bir çözüm beklenemeyeceğinin ortaya çıkması üzerine, Ermeni devrimciler silahlı eylemlerini sürdürdüler. II. Abdülhamid’e yönelik başarısız bir bomba saldırısına giriştiler ve İstanbul’da karışıklıklar çıkardılar (1895); ayrıca **Bank-ı Osmâni-i Şâhâne**’yi hedef alan bir silahlı saldırı düzenlediler (1896). Ancak Mutlakiyet rejiminin sindirme politikası sonucu Ermeni milliyetçiliği büyük ölçüde bastırıldı ve sağ kalan ulusçu Ermeni aydınları ülke dışına kaçtılar. Daşnak partisi 1902’den itibaren Jön Türklerle ve daha sonra **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) ile işbirliğine girdi.

1908 Devrimi başlangıçta Ermenilerde adalet, özgürlük ve eşitlik umutları yarattı. Ancak Nisan 1909’da gerçekleşen büyük Adana katliamı Ermenilerin İTC’ye olan güvenlerini sarstı. **Balkan Savaşları** sırasında bazı milliyetçi Ermenilerin özerklik arayışına girmeleri İTC ile Daşnak partisi arasında fiilen bir kopuş yarattı.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu hasım konumuna geldiler. Kasım ve Aralık 1914’teki ilk Rus-Osmanlı çarpışmalarının ardından, Ocak 1915’teki bir Rus saldırısı Osmanlı ordusunun çözülmesine yol açtı. Rus ordusu Doğu Anadolu’ya sızarken, Daşnak partisi Van’da bir isyan başlatıp bir devlet oluşturdu (Nisan 1915). Doğu Anadolu’da Rus kıyımı ve milliyetçi Ermenilerin bir kısmının düşmanla işbirliği karşısında, Osmanlı yönetimi doğu vilâyetlerindeki bütün Ermeni ahaliyi Suriye ve Kuzey Irak’a tehcir etme yoluna gitti (Mayıs 1915). İlgili kararnamede bu tedbirin geçici ve bölgesel olduğu, Ermenilerin can ve mal güvenliğinin korunacağı belirtildi. Ne var ki, tehcirlerden Anadolu’nun neredeyse tamamı etkilendi; toplu katliamlar, göçebelerin saldırıları ve yağmaları başlıca Osmanlı vilâyetlerinde Ermeni halkının fiziksel imhasıyla sonuçlandı. Bu olayların kesin mahiyeti ya da Ermeni kayıplarının sayısı konusunda akademik çevrelerde görüş birliği yoktur. Ama Osmanlı Ermenilerinin çoğunluğu ya öldürüldü ya da insanlık dışı koşullarda **Kafkasya**, Batı Avrupa veya ABD’ye kaçmak zorunda kaldı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Kasım 1918 teslim olmasının ardından, İtilaf devletleri Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan kurulmasını öngören **Sevr Antlaşması**’nı (Ağustos 1920) dayattı. Bu arada, Kafkasya’daki yeni bağımsız Ermeni cumhuriyeti Anadolu’ya girmeye çalıştı. Ama Anadolu’daki **Ankara** merkezli milliyetçi hareket Sevr Antlaşması’nı reddetti ve Kafkasya’dan Ermeni yayılmasını durdurmayı başardı. Türk-Ermeni Gümrü Antlaşması’yla belirlenen (Aralık 1920) şimdiki Türk-Ermeni sınırı, daha sonra Türk-Sovyet Moskova (Mart 1921) ve Kars (Ekim 1921) antlaşmalarıyla teyit edildi. **Lozan Antlaşması**’yla (Temmuz 1923) Osmanlı İmparatorluğu resmen ortadan kalktı, **Türkiye** kuruldu ve Türkiye Ermenileri ayrı bir azınlık olarak tanındı. *Ayrıca bkz. BALYAN AİLESİ; GÜLLÜ AGOB; KELEKYAN, DİRAN; MINAKYAN, MARDİROS; MİLLET.*

ERSOY, MEHMED AKİF (1873–1936). Şair, İslamcı siyaset adamı ve İstiklâl Marşı’nın yazarı. **İstanbul**’da doğdu. Baytarlık eğitimi gördü. Şiirleri ve düz yazıları 1908’den sonra İslamcı dergiler *Sıratu Müstakim* ve *Sebilürreşâd*’da çıkmaya başladı. Batı bilimlerini ve teknolojisini benimsemenin **İslam**’la uyduğuna vurgularken, sosyal yaşamda Kur’an ilkelerine bağlı kalmayı savundu. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin **sekülerist** eğilimlerine karşı çıkmasına rağmen, **I. Dünya Savaşı**’nın sonuna kadar bu örgütün aktif bir mensubu olarak kaldı. Anadolu’da 1920’de başlayan ulusal harekete katıldı. Bu dönemde İstiklâl Marşı’nı yazdı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından (1923) sonra, **Atatürk**’ün radikal **reformlarını** benimsemedi ve **Türkiye**’den ayrılp **Mısır**’a yerleşti. Şiirlerinin bir derlemesi *Safahat* adlı kitapta yayımlandı. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; İSLAMİMODERNİZM; PAN-İSLAMCILIK.*

ERTUĞRUL, İSMAİL FENNÎ (1855–1946). Yazar ve **mutasavvıf** filozof. Tırnova'da (Veliko Tarnovo, **Bulgaristan**) doğdu; orta derece ve **medrese eğitimi**ni orada gördü. Ardından yerel idarede kâtip oldu. 1875'te **İstanbul**'a tayin edildi ve çeşitli nezâretlerde baş muhasip olarak çalıştı. 1908'de emekliye ayrıldı ve geri kalan ömrünü yazı ve yayın çalışmalarına verdi. Arap mutasavvıf **Muhyiddin İbnu'l-Arabî**'den etkilendi; vahdet-i vücud öğretisini tanımlayan ve savunan eserleri derledi. Ayrıca Ludwig Büchner ve Ernst Haeckel'in materyalist felsefelerini çürütmeye yönelik kitaplar yazdı ve bir felsefe sözlüğü yayımladı. İsmail Fenni Ertuğrul son Osmanlı kuşağının başlıca **İslam** filozoflarından biri olarak kabul edilir. *Ayrıca bkz.* ŞEHBENDERZÂDE AHMED HİLMÎ.

ERZURUM ANTLAŞMASI. 1. Osmanlı İmparatorluğu ve **İran** arasında barış anlaşması (28 Temmuz 1823). Osmanlıların **Balkanlar**'daki Yunan ayaklanmasıyla meşgul olmasını fırsat bilen İranlılar Doğu **Anadolu**'ya ve **Irak**'a saldırdılar (1821). Kars, Bayezid ve Bağdat işgal edildi. Ama Erzurum ve Kerkük'teki Osmanlı direnişi ve Azerbaycan'daki kolera salgını, İran birliklerini çekilmek zorunda bıraktı. Sonuçta **Kasr-ı Şirin Antlaşması**'yla belirlenmiş sınıra geri dönüldü. 2. Osmanlı İmparatorluğu ve İran arasında anlaşma (14 Nisan 1847). İki ülke arasında özellikle sınırın Irak kesiminde 1833'te patlak veren çatışmalar 1842'ye kadar sürdü. Sınırın yeniden düzenlenmesini getiren Erzurum Antlaşması uyarınca, Kasr-ı Şirin yöresinin ovalık kısmı İran'a bırakıldı, dağlık kesimi ise Osmanlı yönetiminde kaldı. İran Süleymaniye üzerindeki hak iddiasından vazgeçerken, Osmanlılar Muhammara (şimdiki Hürremşehir) ve Heder (şimdiki Abadan) üzerindeki İran egemenliğini tanıdı. Böylece İran Şattü'l-Arab'ın doğu yakasını kullanma hakkını elde etti.

ESNAF. Küçük tacirleri, zanaatkarları ve dükkân sahiplerini kapsayan toplu terim. Esnaf şehirli üretici tabakaların önemli bir unsuruydu ve **loncalarda** örgütlenmişti.

Özellikle 16. yüzyıldan sonra merkezî **hükümetin** zayıflamasıyla birlikte, esnaf güç siyasetine gittikçe daha fazla bulaştı. Büyük tüccarlar ve lonca yetkilileri şehir ahalisini temsil edecek ve valiyi bazı vergileri kaldırmaya zorlayacak roller üstlendi. Kriz dönemlerinde esnaf merkezî otoriteye başkaldırdı. **İstanbul**'da 1651'de zanaatkarların isyanı bunun bir örneğiydi.

Yeniçerilerin 17. yüzyılda loncalara girişi, askerî ayaklanmalara halkçı bir mahiyet kazandırdı. Sırasıyla **II. Mustafa**, **III. Ahmed** ve **III. Selim**'in tahttan indirildiği 1703 (Birinci Edirne Vakası), 1730 (Patrona Halil) ve 1807 (Kabakçı Mustafa) Yeniçeri ayaklanmalarında esnaf da yer aldı. Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da dağıtılmasıyla, esnafın siyasi gücü ortadan kalktı. *Ayrıca bkz.* 1703 İSYANI; FÜTÜVVET; KABAKÇI VAKASI; PATRONA HALİL İSYANI.

EŞRÂF. *Bkz.* ŞERİF.

EŞREF (1847–1912). Hicivleri ve eleştirileriyle tanınan şair. Tam adı Mehmed Eşref'ti. Gelenbe'de (Batı Anadolu) doğdu; Manisa'da **medrese eğitimi**ni gördü. Yerel idarede kâtiplik ve maliye memurluğu yaptı. 1878'den sonra çeşitli Anadolu kasabalarında kaymakamlık yaparken, dönemin genellikle tanınmış siyasetçilerini ve imparatorlukta koşulları konu alan mizahi ve iğneleyici şiirler yazdı. Şiirlerinin eleştirel içeriğinden dolayı bir yıllık hapis cezasını çektikten sonra, 1903'te **Mısır**'a kaçtı. Ülkeye ancak 1908'den sonra dönebildi. Toplu şiirleri *Külliyatı Eş'ar* adıyla yayımlandı. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT; MUHALEFET.

EVKAF. *Bkz.* VAKIFLAR.

EVLİYÂ ÇELEBİ (1611–1682'den sonra?). Seyyah. **İstanbul**'da doğdu. Özel hocalardan ders aldı ve **medrese eğitimi**ni gördü; ardından **saray** hizmetine girdi. Kendi ifadesine göre, Hazreti Muhammed'i gördüğü bir rüyadan sonra, seyahati geri kalan hayatının başlıca gayesi haline getirme gereğini duydu (1630). Gezileri 1640'a kadar İstanbul'la sınırlı kaldı. Daha sonra eyalet valilerine, sefirlere ve askerî harekât komutanlarına eşlik ederek, imparatorluğun uzak kesimlerini ve komşu ülkeleri dolaştı. Kimi zaman kendi başına **eyaletleri** gezdi. Kırk yılı aşkın süren seyyahlığı sırasında imparatorluğun Sudan dâhil hemen her eyaletini gördü ve **İran**, Azerbaycan, **Rusya**, **Lehistan**, Avusturya, **Almanya**, **Felemenk** ve **İsveç** gibi yabancı ülkeleri ziyaret etti.

Gördüğü ve yerel idare, eşraf, sanatçılar ve şairler hakkında duyduğu her şeyi yazıya döktü. Ayrıca hikâyeleri, şarkıları, efsaneleri, gelenekleri, sivil, dinî ve askerî **mimari** yapıları, yolların ve **kervansarayların** durumunu kayda geçirdi. Anlatımlarında belirli bir mübalağa payı bırakmak kaydıyla, Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinin 17.yüzyıl ortalarında Osmanlı toprakları, İran, **Kafkasya**, **Balkanlar** ve

Orta Avrupa'nın coğrafya, tarih ve kültürü üzerine temel bir kaynak olduğu söylenebilir. *Ayrıca bkz.*
COĞRAFİ BİLİMLER; KÂTİB ÇELEBİ.

EYALET. Osmanlıtaşra teşkilâtındaki en büyük idari birim. 1590'lardan itibaren **beylerbeyliğinin** yerini alan bu terim 1867'ye kadar kullanıldı. *Ayrıca bkz. VİLÂYET.*

F

FATİH CAMİİ KÜLLİYESİ. Bir Osmanlı padişahınca (**II. Mehmed**) **İstanbul**'da yaptırılan ilk büyük **cami**. Külliye'nin inşa edildiği tepede daha önce On İki Havari Kilisesi vardı. Yapım çalışmaları 1463'ten 1470'e kadar sürdü.

Külliye'nin mimarı Atik Sinan'dı. Caminin ve medresenin inşası birlikte planlandı. Medreseler caminin kuzey ve güney kenarlarındaydı. Doğu kenarında ise bir **hastane** ("dârüşşifâ") ve bir akıl hastanesi ("tabhâne") yer almaktaydı. Külliye içinde ayrıca bir **hamam**, bir **bedesten** ve bir **kervansaray** vardı. Fatih Camii'nin özgün biçimi 1509, 1557 ve 1766'daki depremler yüzünden epeyce değişikliğe uğradı. Her iki minareye 19.yüzyılda birer yeni şerefe eklendi.

Süleymaniye Camii Külliyesi'nin inşa edilmesine kadar, Fatih Camii'nin Sahn-ı Semân ya da Semâniye olarak bilinen medreseleri imparatorluktaki en muteber okullar sayıldı. *Ayrıca bkz. MİMARİ; SELİMİYECAMİİ; SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ.*

FATMA ÂLİYE (1862–1939). Kadın romancı ve yayımcı. **Ahmed Cevdet Paşa**'nın kızı. Özel hocalardan Batı ve Doğu tarzı **eğitim** aldı. Sonraki yıllarda **kadınlara** yönelik yayın dünyasında bir öncü olarak öne çıktı. Ayrıca kadınlar için yaygın eğitim uğruna çalışan ve cinsiyetler arasında eşitliği savunan bir reformcu olarak tanındı. Kur'an'a dayalı savlara başvurarak, kadınların eğitim görmesi gerektiğini vurguladı. Feminist tutumunu ekonomik sebeplerle evliliğe karşı çıkışıyla belirgin olarak ortaya koydu; bu yaklaşım kadınların işgücüne katılması gerektiği yolundaki inancının göstergesiydi. Aynı dönemde, Fatma Âliye Batı kültürünün aşırı taklit edilmesine karşı çıktı ve Osmanlı Türk kültür özelliklerinin korunmasını savundu. En önemli eseri *Muhâdarât*'tır ("Hatıralar", 1892). *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin yayımlanmasında aktif rol oynadı. Diğer eserleri arasında *Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyye* ("Ünlü Müslüman Kadınlar", 1892), *Nisvan-ı İslam* (1892), *Levâiyih-i Hayât* ("Hayata Dair İzlenimler", 1897), *Tedkik-i Ecsâm* ("Cisimler Üzerine İnceleme", 1899) ve *Taaddüd-i Zevcât* ("Çokeşlilik", 1898) sayılabilir. *Ayrıca bkz. ADIVAR, AİLE; HALİDE EDİB; AYŞE SIDIKA; BASIN; CİVELEK, ULVİYE MEVLÂN.*

FELEMENK. Bugünkü Hollanda, Belçika ve çevrelerindeki bölge için Osmanlılarca kullanılan ad. Osmanlı kaynaklarında Filandre olarak da geçer. Osmanlı ve Felemenk ticari ilişkilerinin geçmişi, **diplomatik** temasların öncesine iner. Osmanlı topraklarında daha 16. yüzyıl ortalarında Fransız bayrağı altında faaliyet gösteren Felemenk tüccarları vardı. **Fransa** 1572'den sonra Protestanlara baskı uygulamaya başlayınca, Felemenkiler İngiliz korumasını tercih ettiler. Osmanlıların Batı Akdeniz'de hâkimiyet için **İspanyollara** mücadelede tutuşması nedeniyle, yeni kurulan ve aynı düşmanla karşı karşıya olan Felemenk Cumhuriyeti Osmanlı devletini doğal müttefik olarak gördü.

Osmanlı yönetimi 1609'da Felemenk Cumhuriyeti'yle İspanya'ya karşı bir ittifak kurmak üzere etkili adımlar attı. İlk Felemenk sefiri **İstanbul**'a 1612'de vardı ve **kapitülasyonlar** almayı başardı. Osmanlı-Felemenk ilişkilerinin resmîleşmesi, Felemenk tüccarlarının Doğu Akdeniz'deki **ticaretlerini** hatırı sayılır ölçüde artırmalarını sağladı. İlk Felemenk sefiri Cornelis Haga'nın çabalarıyla, Leiden Üniversitesi Şark araştırmalarının bir merkezi haline geldi. Doğu Akdeniz'de barışı korumak Felemenk'in ticari çıkarlarına uygun düştüğü için, İstanbul'daki Felemenk diplomatları Osmanlı devletinin savaş halinde olduğu Batılı komşularıyla arasını bulmak için, İngiliz sefiriyle birlikte büyük uğraş verdi. **Karlofça Antlaşması**'na (1699) ve **Pasarofça Antlaşması**'na (1718) Felemenk ve İngiliz diplomatik çabaları sonunda varıldı.

Napolyon savaşları sırasında, Osmanlı-Felemenk ilişkileri bozuldu. Birleşik Hollanda Krallığı kurulduğunda (1815), iki ülke arasındaki ticari ilişkiler eski canlılığına kavuşmadı. Osmanlıların 1870'ten sonra Avrupa sömürgelerindeki Müslümanlara karşı izlediği **Pan-İslamcılık** politikası, Hollanda ve **Bâbîâli** arasında gerginlikler yarattı. Hollanda denetimindeki Endonezya'dan gelen Müslüman çocukların Osmanlı askerî okullarında öğrenim görmesi ve Cava'dan gelen hacıların Hicaz'a yerleşmesi üzerine,

Hollanda hükümeti sömürgelerindeki Müslüman halklara dikkat göstermeye mecbur kaldı. **I. Dünya Savaşı**'nın başlamasıyla birlikte, Osmanlı-Hollanda diplomatik ilişkileri kesildi. *Ayrıca bkz. AÇE SULTANLIĞI; ALMANYA; BÜYÜK BRİTANYA.*

FENARÎ, ŞEMSEDDİN MEHMED. *Bkz. MOLLA FENARÎ.*

FENERLİ RUMLAR. Osmanlı merkezî idaresinde 17. ve 18. yüzyıllarda nüfuzlu mevkilerde bulunmuş **İstanbul Rumlarından** oluşan sosyal zümre. Bu elit tabaka İstanbul'un Fener mahallesindeki **Rum Ortodoks Patrikliği**'yle yakın bağlantı içindeki Rum tüccarların ve sarrafların 17. yüzyılda **mültezimlik** yaparak servetlerini artırmalarıyla ortaya çıktı. **Aleksandros Mavrokordatos** gibi Fenerli Rumlar Osmanlı yönetiminde resmî tercüman olarak etkili konum kazandı. **Macaristan** ve **Erdel**'in kaybedilmesinden sonra, **Habsburg İmparatorluğu**'yla sınırdaş hale gelen Tuna voyvodalıklarının yönetimi Fenerli Rumlara bırakıldı. Bu bölgelerden gelen gelirin sağladığı zenginleşme, himaye ettikleri kültürel uğraşlara yansdı. Fenerli Rumlar arasında Yunan kültürel **milliyetçiliğinin** gelişmesine karşın, Osmanlı devletiyle çıkar bağları Yunan bağımsızlık hareketine katılmalarını önledi. Yine de 1821–1828 Yunan ayaklanması Fenerli Rumların Osmanlı yönetimindeki konumuna öldürücü bir darbe indirdi. *Ayrıca bkz. MİLLET; RİĞAS VELESTİNLİS; RUMLAR; RUM ORTODOKS CEMAATİ; YUNANİSTAN; ZİMMÎ.*

FERİDUN AHMED BEY (?-1583). Bürokrat, **nişancı** ve yazar. Muhtemelen **devşirme** kökenliydi. **Defterdâr** Çivizâde Abdullah Çelebi'nin himayesi altında bürokratik kademelerde yükseldi. Onun ölümünden sonra, o sırada **Rumeli beylerbeyi** olan **Sokullu Mehmed Paşa**'nın özel kâtibi oldu (1553). Sokullu'nun **sadrızam** olmasıyla birlikte, devlet işlerindeki nüfuzu arttı. **Reisülküttâblığın** (1570–1573) ardından nişancılık (1573–1576) görevlerinde bulundu. **III. Murad**'ın tahta çıkışıyla birlikte nüfuzu azaldı; Sokullu'ya yakınlığından dolayı Semendire ve daha sonra Köstendil (1577–1581) **sancak beyliklerine** atanarak, **İstanbul**'dan uzaklaştırıldı. 1581'de ikinci kez nişancılığı üstlenmek üzere İstanbul'a çağrıldı. İki yıl sonra öldü.

Feridun Ahmed Bey İslam'ın ilk dönemlerine kadar mektupların ve belgelerin yer aldığı iki ciltlik *Münşeâtü's-Selâtin* ("Sultanların Mektupları", 1575) adlı derlemesiyle tanınır. Bu eser Osmanlı tarihinin kuruluş ve klasik dönemlerini inceleme açısından hayati önem taşır. *Ayrıca bkz. CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; EDEBİYAT; MEMURİYET; TARİHYAZIMI.*

FERMAN. Çoğunlukla idari sorunlar ya da ihtiyaçlar üzerine çıkarılan **kanun** gücündeki padişahlık emri ya da iradesi. Kâtiplerce hazırlanan ferman **sadrızam** ve **nişancı** tarafından **padişaha** sunulur ve onun onayından sonra yayımlanırdı. Yeni bir padişah tahta çıktığında, valilere ve **kadırlara** hükümdar değişikliğini bildiren fermanlar gönderilirdi. Bir ferman seküler nitelikteki örfî hukukun esasını oluşturan **kanun** hükmünde bir düzenleme olarak anlaşılırdı. Bu belgelerde genellikle emrin ya da iradenin **şeriatla** ve önceki kanunlara uygun olduğu ifadesine yer verilirdi. *Ayrıca bkz. DEVLET; HÜKÜMET; SALTANAT.*

FES. *Bkz. BAŞLIKLAR.*

FETRET DEVRİ. **Ankara Muharebesi**'ndeki (1402–1413) yenilginin ardından, **I. Bayezid**'in oğullarının Osmanlı topraklarına hâkim olmak için kavgaya tutuştuğu dönem. I. Bayezid'in **Timur**'a yenilip esir düşmesiyle birlikte, daha önce Osmanlılara boyun eğmiş **Türkmen beylikleri** tekrar bağımsızlıklarına kavuştular. **Balkanlar**'daki bağlı devletler de benzer bir şekilde bağımsız davranmaya başladılar. Süleyman, Musa, İsa ve Mehmed şehzâdeler arasındaki kavgadan, sonuncusu (**I. Mehmed**) 1413'te tek Osmanlı hükümdarı olarak çıktı. Ama I. Bayezid tarafından elde edilmiş olan emperyal güce yeniden kavuşulması yaklaşık 40 yılı aldı. *Ayrıca bkz. BAĞLI DEVLETLER; BİZANS; MEHMED II; MURAD I.*

FETVÂ. **Şeyhülislâmın** ya da başka bir **müftünün şeriatla** ilgili bir hukuki soruya verdiği yazılı cevap.

FIKİH. İslam hukuku. **Sünnilikte** fıkıh kuralları dört mezhebe dayandırılır. Osmanlı fikhının kaynağı devletçe resmen kabul edilen **Hanefi mezhebidir.** *Ayrıca bkz. HUKUK; ŞERİAT.*

FİLİSTİN. Ortadoğu'nun Akdeniz kıyısında şimdiki İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni kapsayan ve **kutsal yerlerin** bulunduğu bölge. Filistin üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti **Memlûk Sultanlığı**'na yönelik

seferle (1516–1517) başladı. Bölge 19. yüzyıla kadar Şam (Güney Suriye) **eyaletine** bağlı Kudüs, Nablus, Safed ve Gazze **sancakları** olarak yönetildi.

Filistin 1831–1840 arasında **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın denetimi altında kaldı. Bu dönemde Mısırlı yöneticiler Katolik ve Protestan misyonerlerin **eğitim** faaliyetlerine hoşgörü gösterdiler. Hıristiyan devletlerin Kudüs'teki kutsal yerlere artan ilgisi ve bunun ardından **Rusya** ve **Fransa**'nın **Bâbüâlî** üzerindeki **diplomatik** baskısı **Kırım Savaşı**'na (1853–1856) yol açtı. Bu ilgi sonraki yıllarda Rusya, Fransa, **Büyük Britanya** ve **Almanya**'nın eğitim faaliyetlerinde ifadesini buldu. Aynı dönemde Doğu Avrupa'da pogromlara maruz kalan **Yahudiler** Filistin'e göç etmeye başladı.

Kudüs'ün uluslararası öneminden dolayı, **Bâbüâlî** doğrudan Dâhiliye Nezâreti'ne bağlı olmak üzere Kudüs, Yafa, Halilülrahman ve Gazze **kazâlarından** oluşan ayrı bir sancak idaresi oluşturdu (1887). Daha önce Suriye **vilâyeti** içinde kalan Nablus ve Akkâ sancakları ise Beyrut vilâyetine bağlandı. Doğu Avrupa'dan gelen Yahudi **nüfusun** artması zamanla Filistin'de bölünmüş bir toplum yarattı. Yahudiler hukuken Osmanlı uyruğu olmakla birlikte yerel halktan ayrı yaşadı. Theodor Herzl'in Filistin'de bir Yahudi devleti için **II. Abdülhamid**'den toprak alma girişimleri sonuçsuz kaldı. Osmanlılar Filistin'den **I. Dünya Savaşı**'nın sonuna doğru çekildi (1918). *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ.*

FRANSA. Osmanlıların Fransa'yla diplomatik temasları özellikle Fransa kralı I. François'nın 1525'te Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl tarafından tutsak alınması üzerine, Fransa'nın Osmanlılardan siyasi ve askerî destek istemesiyle gelişti. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na karşı bir askerî ittifak oluşturmak her iki tarafın stratejik çıkarıydı. Bu ittifak resmen 1536'da imzalandı ve ayrıca Fransız tüccarlarına belli ticari ayrıcalıklar tanındı. Ortak **Habsburg** düşmanının coğrafi konumundan dolayı, Fransa 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik müttefiki oldu.

Osmanlı **ordusunu** modernleştirmeye yönelik **reform** girişimlerinde 18.yüzyıl boyunca Fransız uzmanlardan yararlanıldı. Ne var ki, Fransız Devrimi ve onu izleyen Avrupa savaşları bu stratejik ilişkiyi sona erdirdi. Fransızların 1798'de **Mısır**'ı istilası ve Napolyon'un Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırma tasarısı iki taraf arasında bir mesafe yarattı; bu durum Fransızların 1830'da **Cezayir**'e saldırmasıyla ve âsi Mısır valisi **Mehmed Ali Paşa**'ya destek vermesiyle daha da ağırlaştı.

Kırım Savaşı ve **Paris Antlaşması** Osmanlı-Fransız yakınlığında yeni bir dönem başlattı ve Fransa 1856–1870 arasında Osmanlılar üzerinde hatırı sayılır bir siyasi ve kültürel nüfuz elde etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki kurumsal reformlarında Fransız örnekleri sıkı sıkıya esas alındı. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması üzerine, Fransa Ermeni Katolikler, Marunîler ve Süryani Katolikler gibi Osmanlı uyruğu Katoliklerin siyasi ve kültürel çıkarlarını daha aktif biçimde savundu. **I. Dünya Savaşı**'nda Fransa ve Osmanlı devleti karşı saflarda yer aldı. Fransız donanması **Gelibolu**'ya yönelik İtilaf saldırısına (Mart 1915) katıldı. Osmanlıların Ekim 1918'de **Suriye** ve **Lübnan**'dan çekilmesinden sonra, bu bölge Fransız birliklerince işgal edildi. *Ayrıca bkz. DEMİRYOLLARI; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; SÜLEYMAN I.*

FRAŞERİ, ŞEMSEDDİN SAMİ. *Bkz.ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ*

FUAD PAŞA (KEÇECİZÂDE MEHMED) (1814–1869). **Tanzimat** döneminin önde gelen reformcuları arasında yer alan **sadrizam**. **İstanbul**'da doğdu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun oldu. **Memuriyet** kariyerine 1837'de **Tercüme Odası**'nda başladı. 1852'ye kadar çeşitli ülkelerde özel elçi ve sefir olarak bulundu. St. Petersburg'da görevliyken, Osmanlı topraklarındaki Macar ve Leh siyasi mülteciler yüzünden **Rusya**'yla olası bir savaşı önledi (1849'da). Bu başarısı en üst idari makamlara yükselmesini sağladı. 1852'de hariciye nâzırlığına atandı.

Kırım Savaşı'ndan sonra, Fuad Paşa ve **Âli Paşa** imparatorluğun politikalarına karar veren başlıca kişiler oldu. Fuad Paşa 1856–1869 arasında iki kez sadrazamlık ve dört kez hariciye nâzırlığı yaptı. Bu dönemde idari **reform** önlemlerini uygulamada, imparatorluğun Avrupa devlet sistemiyle bütünleşmesini ileriye götürmede ve **Sultan Abdülaziz**'in otokratik eğilimlerini önüne geçmede etkili rol oynadı. Âli Paşa ve **Ahmed Cevdet Paşa**'yla birlikte **Osmanlıcılığın** önde gelen savunucularından biri olan Fuad Paşa, Türkçe yazılmış ilk modern Osmanlı gramer kitabı olan *Kavâid-i Osmâniyye*'yi(1850) hazırladı. *Ayrıca bkz. YENİ OSMANLILAR.*

FUHUŞ. Gerek kadın, gerekse erkek fuhuş Osmanlı yönetiminin sürdüğü yüzyıllar boyunca ve Osmanlı topraklarının çoğunda mevcuttu. Ama belgelere geçmiş olan fuhuş vakaları esas olarak **İstanbul**'la ilgilidir.

İslam dinince bir günah olarak mahkûm edilmesine karşın, fuhşa genelde müsamaha gösterilirdi. **Şehirlerde** kolluktan sorumlu olan subaşı, fahişelerin isimlerinin kaydedildiği bir defter tutardı. Bir fahişe mesleğini bırakmaya karar verdiğinde, ismi defterden silinirdi. İstanbul'daki fahişelerin birçoğu **Anadolu**'nun küçük kasabalarından ve köylerinden gelmiş kadınlardı. **IV. Murad, IV. Mehmed** ve **III. Selim** dönemlerinde resmî yetkililer ara sıra fahişeleri memleketlerine zorla göndererek, fuhşa karşı önlemler aldılar. Sabıkalı fahişeler çoğu kez Kıbrıs'a ya da Limni'ye sürülürdü. Fahişeler **Yeniçeri** ve **levend** kışlalarına ya da bekâr odalarına giderek iş tutarlardı. Fakat Müslüman **mahallelerinde** umumhânelere genelde göz yumulmazdı. Buna karşılık, Avrupai Pera mahallesi sayısız umumhâneleriyle meşhurdur. Hükümetin 19. yüzyılda **halk sağlığı** konularına eğilmesiyle birlikte, zührevi hastalıkların önlenmesi de gündeme geldi. Bu çerçevede 1880'lerin başlarında fahişelere tıbbi muayene zorunluluğu getirildi.

Erkek fuhşu önde gelen Osmanlı şehirlerinin **hamamlarında** yaygındı. İstanbul ve **Bursa**'yı 16. yüzyılda gezen seyyahlar ve şairler, "hîz oğlan" diye adlandırılan belli erkek fahişelerin vasıflarını ve fiyatlarını ayrıntılı olarak anlatırlar. **Nedim** ve Enderunlu Fâzıl gibi tanınmış şairler böyle oğlanların güzelliğini öven şiirler yazmışlardır. Erkek fahişelere dönük cinsel ilgi **Tanzimat** döneminde geriledi. *Ayrıca bkz. KADINLAR.*

FUZULÎ (1480?–1556). Şair ve bilgin. Muhtemelen Kerbela'da (**Irak**) doğdu. O sırada bu bölge **Türkmen** Akkoyunlu hanedanının yönetimindeydi. **Şii** bir din âlimi olmasına karşın, **şii**lerini Türkçe, Arapça ve Farsça yazdı. **I. Süleyman**'ın 1534'te Bağdat'ı Safevilerden almasıyla Osmanlı tebaasına girdi. Asıl eserlerini sonraki yıllarda verdi. Kısmen dinî inançlarından dolayı, kısmen de Osmanlı edebi çevrelerinden uzak kaldığı için varlıklı bir konuma ulaşamadı. Öldüğünde Necef'teki Hazreti Ali türbesinin bir bakıcısıydı. Fuzulî en büyük Osmanlı lirik şairleri arasında sayılır. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; İRAN.*

FÜTÜVVET. Kökeni "genç adam" anlamdaki Arapça *fetâ* kelimesine dayanır; "yiğitlik" ve "cömertlik" anlamına gelir. 1. **Tasavvufi** tarikatlarla bağlantılı olan ve başında bir din önderi (**şeyh**) bulunan **loncalar**. Her mesleğin bir pîri vardı. Bu tarikatlar çoğu kez muhalif Şii akımlarına eğilimli olduklarından, **Sünni** Osmanlı merkezî otoritesi fütüvvet kuruluşlarına çoğu kez kuşkuyla bakardı. 2. Lonca mensuplarının **Melâmî** tasavvufuna dayalı ahlak düsturu. Bir lonca mensubunun mütevazî ve cömert olması, başkalarını sevmesi, nefesine hâkim olması, geçimi kendi emeğiyle sağlaması, başkalarını kendisinden üstün sayması, dünyevi mallara önem vermemesi, hoşgörülü olması ve tevekkül etmesi beklenirdi. *Ayrıca bkz. ESNAF; ŞİİLİK; TARİKAT.*

G

GALATASARAY LİSESİ. Osmanlıca Mekteb-i Sultânî. **İstanbul**'da seçkin lise. **Tanzimat** reformcuları Osmanlı uyrukları arasındaki dinî ayrımları aşmak ve devlet yönelimli din dışı bir yurtseverlik yaratmak amacıyla **Osmanlılık** anlayışını geliştirdiler. Mevcut devlet okullarının farklı cemaatlerden çocukların karma **eğitimine** uygun bir müfredat sunmaktan uzak olduğu için, mezheplere bağlı olmayacak ve pozitif bilimlere ağırlık verecek bir ortaöğretim okulu olarak 1868'de Galatasaray Lisesi kuruldu. Resmî bir kurum olmasına karşın, bu lise **Fransa** tarafından desteklendi. Lisenin ilk müdürü bir Fransız vatandaşıydı ve eğitim **dili** hem Fransızca, hem de Osmanlıcaydı. Galatasaray Lisesi üst düzey idari ve diplomatik görevlere gelebilecek adaylar yetiştirdi. *Ayrıca bkz. DÂRÜŞŞAFKA; MEKTEB-İ MÜLKİYE; MEMURİYET.*

GAZÂ. Cihâd anlayışı doğrultusunda, kâfirlerin yaşadığı **dârülharbe** boyun eğdirmek üzere **dârüislâmın** sürekli yayılması. **Bizans İmparatorluğu** sınırlarında Osmanlı devletinin ortaya çıkışında gazâ temel bir etkendi. Osmanlı beyliğinin kurucusu **I. Osman** bir **gazi** akıncıydı. Gazâ Bizans'a ve **Balkan** devletlerine yönelik Osmanlı saldırıları için ideolojik gerekçeyi sağladı.

GAZETE/GAZETECİLİK. *Bkz. BASIN.*

GAZİ. İlk baştaki anlamı **İslam** uğruna çarpışan savaşıydı. Osmanlı tarihinin son döneminde muharebede olağanüstü yararlılık gösteren asker anlamını kazandı. Günümüz Türkçesinde ise sadece "yaralanmış muharip" anlamında kullanılır. *Ayrıca bkz. CİHÂD; GAZÂ.*

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA (1839–1918). Asker ve siyasetçi. Osmanlı tarihinin son dönemindeki en büyük komutanlardan biridir. **Bursa**'da Katırcıoğlu ailesine doğdu. Askerî **eğitim** gördü ve kurmay subay oldu. Karadağ (**Balkanlar**) ve Kozan (Güney Anadolu) çatışma bölgelerinde görev yaptı. Yetenekli bir subay olduğu için, Sultan **Abdülaziz**'in oğlu Şehzâde Yusuf İzzeddin'in hocalığına atandı. **Yemen** ve Asir'de Osmanlı askerî otoritesini sağladı (1870–1871) ve 1873'e kadar Yemen valiliği görevinde bulundu. Nafia nâzırlığı, **Girit** valiliği ve İkinci Ordu müşirliği görevlerinin ardından, **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı** sırasında Doğu Anadolu cephesi komutanlığına getirildi; üstün Rus kuvvetlerine epeyce uzun süre direndi. Bu süreçteki üstün hizmetleri nedeniyle onursal **gazi** unvanını aldı. Savaşın sonra erkânı harbiye reisliğine atandı. **Mısır**'da fevkalâde komiserlik görevini yürüttü (1892–1908). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi bakımdan zayıfladığı 1912'de, **sadrızamlığa** atandı ve yeni bir kabine oluşturdu. **Balkan Savaşları** başlayınca istifa etti. **Astronomiye** ve **matematığe** meraklı olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın güneş saatleri ve takvimler üzerine eserleri vardır. *Ayrıca bkz. ORDU.*

GAZİ OSMAN PAŞA (1832–1900). Komutan ve kahraman. Tokat'ta doğdu. Askerî **eğitim** gördü. İlk kez **Kırım Savaşı**'nda çarpıştı. **Anadolu**'nun topografik haritasının hazırlanmasına (1857–1859) katkıda bulundu. 1862'de **Cebel-i Lübnan**'da Yusuf Karam'ın isyanını bastırmakla görevlendirilen askerî kuvvette yer aldı. 1866'da Yunanlı isyancıları denetim altına almak üzere **Girit**'e gönderildi. **Yemen**'de **Gazi Ahmed Muhtar Paşa**'nın komutasında görev yaptı. **Bosna** ayaklanması (1875) ve Osmanlı topraklarına yönelik **Sırp** ve Karadağ saldırıları sırasında, **Rus** subayların komutasındaki Sırp kuvvetlerini yendi.

1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı başlayınca, Bulgar cephesi komutanlığına atandı. Sayıca üstün Rus ve Rumen kuvvetlerinin saldırılarına karşı, Plevne kalesini çok daha küçük bir kuvvetle beş ay savundu (Temmuz–Aralık 1877). Bu başarısından dolayı onursal **gazi** unvanını aldı. Savaşın sonra **saray**

kuvvetlerinin (hassa ordusunun) komutanı ve mâbeyn müşiri oldu. Ölümüne kadar **II. Abdülhamid**'in maiyetinde kaldı. *Ayrıca bkz. AYASTEFANOS ANTLAŞMASI; BERLİN KONGRESİ.*

GEDİK AHMED PAŞA (?–1482). **Sadrazam** ve komutan. **Sırbistan**'da doğdu. **Devşirme** yoluyla **saraya** girdi. **II. Mehmed** döneminde, Doğu Anadolu'da Akkoyunlu devletiyle savaşlarda (1461–1473) sivrildi. 1474'te sadrazam oldu, Kefe kalesini fethetti ve **Kırım Hanlığı** üzerinde kalıcı Osmanlı hegemonyasını kurdu (1475). II. Mehmed'in Kuzey Arnavutluk'ta bir askerî harekât başlatma planına karşı çıktığı için, 1477'de zindana atıldı. Serbest bırakıldığı 1478'de Osmanlı donanmasının başına geçirildi. 1479'da İyon adalarındaki başlıca Hıristiyan müstahkem mevzilerini ele geçirdi ve 1480'de Napoli Krallığı'na bağlı Otranto'yu işgal etti. II. Mehmed'in ölümü (1481) İtalyan yarımadasının daha içlerine ilerlemesini engelledi. Bayezid (**II. Bayezid**) ve **Cem** şehzâdeler arasındaki **veraset** çatışması, onun askerî desteğiyle birincisinin lehine döndü. Gedik Ahmed Paşa 1481'de ikinci kez sadrazamlığa atandı. Ancak İtalyan seferini sürdürme konusundaki ısrarı 1482'de padişah tarafından öldürtülmesine yol açtı. Onu padişaha kafa tutmaya yönelten şey, **Yeniçeriler** üzerindeki mutlak otoritesiydi. *Ayrıca bkz. KUL.*

GELİBOLU. Doğu Trakya'da dar yarımada. Batı **Anadolu** ve **Balkanlar** arasındaki iki geçiş noktasından biridir. **İstanbul Boğazı** dışındaki ikinci geçit olan **Çanakkale Boğazı**, Gelibolu kıyıları boyunca uzanır. Osmanlı tarihi açısından yarımada'nın önem iki olaya dayanır: (1) Osmanlılar Balkan yarımadasına ilk kez 1354'te Gelibolu üzerinden girdi. (2) İtilaf donanmasının **İstanbul**'a ulaşmak amacıyla Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalıştığı 1915'te Gelibolu bir muharebe alanı haline geldi. İngiliz (ANZAC) kara birlikleri Temmuz ve Ağustos 1915'te yarımada'yı işgal etmeye çalıştı; ama bu saldırılar Zığındere ve Anafartalar muharebelerinde General Liman von Sanders, Esat Paşa (Bülkat) ve Miralay Mustafa Kemal (**Atatürk**) komutasındaki Osmanlı kuvvetlerince püskürtüldü. Her iki taraf on binlerce kayıp verdi. Osmanlı direnişi İtilaf devletleri ile **Rusya** arasında sağlam bir lojistik irtibat kurulmasını ve imparatorluğun daha savaşın başında parçalanmasını önledi. *Ayrıca bkz. I. DÜNYA SAVAŞI; BOĞAZLAR; BÜYÜK BRİTANYA.*

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ (1541–1600). Bilgin, bürokrat ve yazar. Gelibolu ve **İstanbul medreselerinden** mezun oldu. Şehzâdelikleri sırasında Selim'in (daha sonra **II. Selim**) ve Murad'ın (daha sonra **III. Murad**) sancak maiyetinde kâtiplik yaptı. Bu dönemlerde çok sayıda divan **şiiri** yazdı. **Bosna** valisi ve **vezir** Lala Mustafa Paşa'nın yanında kâtiplik yaptıktan sonra, Halep **eyaletine** bağlı **tımarların** defterdârı oldu (1579). Bu görevi sırasında yazdığı *Nushâtü's-Selâtin*'de ("Sultanlara Nasihatler"), Osmanlı topraklarındaki siyasi ve sosyal yapıyı anlatarak eleştirdi. 1585'ten sonra imparatorluğun değişik yerlerinde defterdâr, kâtip ve **sancak** mutasarrıfı olarak görev yaptı. Mustafa Âlî esas olarak dünyanın yaratılışıyla başlayan ve II. Selim dönemiyle son bulan *Künhü'l-Ahbâr* ("Bilginin Özü", 1596) adlı genel tarih kitabıyla tanınır. Kitabın son kısımları vezirler, bilginler, **şeyhler** ve şairler üzerine biyografik bilgiler içerir. *Menâkıb-ı Hünerverân* ("Hünerli Kişilerin Menkıbeleri", 1586) adlı eseri ise önde gelen hat ustalarının, minyatür ressamlarının ve mücellitlerin biyografilerini verir. Mustafa Âlî aykırı bir yazardı ve edebî üslup denemelerine girişti. Osmanlı sosyal ve idari kurumlarının gittikçe bozulduğunun farkına varan ilk kişilerden biriydi. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ; SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ; TARİHYAZIMI.*

GENÇ KALEMLER. Üç ayda bir çıkan **edebiyat** ve **sanat** dergisi. Selanik'te 1911–1912'de yayımlandı. Geleneksel ve biçimci Osmanlıca nesir anlayışına karşı çıkarak, "yeni lisan"ı benimsetme amacını güden ilk Osmanlıca edebiyat dergisiydi. Halk arasında konuşulan Türkçeyi bir edebiyat **diline** dönüştürmeye çalıştı. Dergiye katkıda bulunan **Ziya Gökalp**, **Ömer Seyfeddin**, Ali Canib, Aka Gündüz, Kazım Nami ve Hamdullah Subhi gibi yazarlar, **Servet-i Fünûn** ve Fecr-i Âtî edebiyat akımlarını eleştirerek, bütün yazarları "sâde Türkçe" kullanmaya çağırdı. Bu anlamda *Genç Kalemler* daha önce **İbrahim Şinasi**, **Ahmed Vefik Paşa** ve **Şemseddin Sami Fraşeri** tarafından dile getirilen Türk kültürel **milliyetçiliğinin** bir devamı sayılır. *Ayrıca bkz. BASIN; TÜRKÇÜLÜK.*

GİRİT. Doğu Akdeniz'de, **Yunanistan** ve Kuzey Afrika arasında yer alan ada. Osmanlılar tarafından 1669'da ele geçirildi. 19. yüzyıla varıldığında nüfusunun üçte birinden fazlası Müslümanlaşmıştı; bunların bazıları **Anadolu** kökenliydi, ama çoğu Yunanca konuşmaktaydı.

1821'deki Yunan ayaklanması Girit Hıristiyanlarını Müslüman hâkimiyetine başkaldırmaya yöneltti. Bu isyan **Mehmed Ali Paşa**'ya bağlı Mısır birliklerince bastırıldı ve Girit 1841'e kadar Mısır'dan

yönetildi. Daha sonra doğrudan Osmanlı denetiminin yeniden sağlanmasına karşın, ada sürekli çatışmaların yaşandığı bir yer olarak kaldı. 1866–1868'deki büyük ayaklanma Bâbiâli'yi Girit için özel bir statüyü kabul etmek zorunda bıraktı; böylece adanın Hıristiyanları yerel idareye Müslümanlarla eşit konumda katılma hakkını elde etti. Halepa sözleşmesiyle (1878) iki ayrı Müslüman ve Hıristiyan meclis oluşturuldu ve Girit bir Hıristiyan valinin yönetimine bırakıldı.

Bu tavizler yerel Hıristiyanları tatmin etmedi ve 1880'lerdeki sürekli sorunlar 1889'da Osmanlı müdahalesine yol açtı. Adaya vali olarak **ordu** komutanları atanmaya başladı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın kıvılcımını tutuşturan başka bir Hıristiyan ayaklanması (1896–1897) Avrupa devletlerinin diplomatik müdahalesini tetikledi. Bâbiâli 1898'de Girit için özerk bir rejimi kabul etmek zorunda kaldı. Bu düzenleme uyarınca, Yunan kralının oğlu adaya vali atandı. Yunanistan 1912'de Girit'i ilhak etti. Hıristiyanların sürekli baskısıyla Giritli Müslümanlar 1898–1922 arasında **Türkiye**'ye kaçmaya zorlandı. *Ayrıca bkz. BALKAN SAVAŞLARI; RUMLAR.*

GÖKALP, ZİYA. *Bkz. ZİYA GÖKALP.*

GÜLHANE HATT-I HÜMÂYÛNU. Osmanlı **reform** döneminin Magna Charta'sı sayılan belge (3 Kasım 1839). **Tanzimat** Fermanı olarak da bilinir. Hazırlanmasını sağlayan başlıca iç etkenler devlet aygıtındaki belirgin siyasi, idari ve askerî yozlaşma, gayrimüslim ve Müslüman ayrılıkçı kuvvetlerin güçlenmesi ve **padişahın** keyfi iktidarından hoşnutsuz modern bir memur tabakasının ortaya çıkmasıydı. Aynı dönemde Osmanlıların **Mısır** valisi **Mehmed Ali Paşa**'nın kuvvetlerine ve **Rusya**'ya karşı Avrupa'nın ve özellikle **Büyük Britanya**'nın diplomatik desteğine bağımlılığı da Osmanlı yöneticilerini liberal güçlerin sempatisini kazanacak önlemler almaya zorladı.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu biçim itibariyle geleneksel bir belge niteliğini taşır. Devletin ana direklerine ilişkin klasik Osmanlı öğretisine göre düzenlenmiştir; bu öğretilerde ordu, maliye, halkın refahı ve adalet olarak belirlenmiş direklerden sonuncusu devletin asıl temeli sayılır. Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu can ve mal güvenliği konusunda temel güvence sağladı, adil yargılamaya yapılmadan ceza verilemeyeceği ilkesini ilan etti ve **mahkeme** sisteminin yeniden düzenlenmesini, **kanunların** Müslümanlara ve gayrimüslimlere adil bir şekilde uygulanmasını, **iltizamın** kaldırılmasını ve zorunlu askerlik sisteminin yeniden düzenlenmesini öngördü. Sultan **Abdülmecid** fermanın hükümlerine bağlı kalacağını yeminle beyan etti.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nun görünüşteki mimarının **Mustafa Reşid Paşa** olmasına karşın, **Yeniçeri** Ocağı'nın 1826'da dağıtılmasını izleyen dönemde Osmanlı yöneticileri arasında temel reformlara acil ihtiyaç olduğu yolunda bir kanaat tedricen oluşmuştu. 1808 sonrasında taşradaki âyanların siyasal güçlerini kıran **II. Mahmud** Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması, ilmiyenin etkisinin dizginlenmesi ve tımar sisteminin ilgasıyla imparatorluk çapında dengelenmesi olanaksız bir erke sahip olmuştu. Söz konusu denetimsiz erk merkezî otoritenin vergi ve askerlik hususunda topluma orantsız ve keyfi şiddet uygulamasını beraberinde getirdi. Toplum katında meşruiyetini yitiren II. Mahmud idaresi Mısır sorunu ortaya çıktığında ordularının Mehmet Ali Paşa'nın birliklerine karşı savaşma konusunda moralsizliği ve isteksizliğiyle karşılaştı. Buna Anadolu eşrafının geniş çaplı hoşnutsuzluğu ve Mısır'a verdiği destek de eklendi. Bu deneyimler yüzündendir ki 1839'a yeni Mısır krizi patlak verdiğinde başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere Osmanlı yönetici elitleri genel olarak Osmanlı toplumunun gönlünü alarak desteğini kazanmak zorunluluğunu hissetmişlerdir.

Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu imparatorluğun dağılmasına kadar reformlar ve modernleşme için temel program olarak kalmıştır. *Ayrıca bkz. ANAYASA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; ISLAHAT FERMANI.*

GÜLLÜ AGOB (1840–1902?). **Tiyatro** sanatçısı ve yönetmeni. Asıl adı Agob Vartovyan'dır. Osmanlı tiyatrosunun modernleşmesinde ve Türkçe oyunların gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İstanbul'da **Ermeni** bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Küçük bir memurken, Ermeni Şark Tiyatrosu'na oyuncu olarak girdi (1860–1861). Tiyatro işinde tecrübe kazandıktan sonra, kendi kumpanyasını kurdu ve İzmir'de çalıştı. Ermenice oyunları izleyen seyircilerin azalması üzerine, Türk Gedikpaşa Tiyatro'sundaki oyunları yönetmek üzere **Âfi Paşa**'dan on yıllık bir imtiyaz elde etti (1870). Bu dönemde tercüme ettiği yabancı oyunların yanı sıra, **Namık Kemal**, **Ahmed Midhat Efendi** ve Ebüzziya Tevfik gibi Osmanlı yazarlarının oyunlarını sahneledi. **Kavuklu Hamdi**, Ahmed Fehim ve Ahmed Necib gibi Türk sanatçılar da Güllü Agob'un tiyatrosunda çalıştı. **II. Abdülhamid** 1882'de ona **Yıldız Sarayı** tiyatrosuna girme emrini verdi. Müslüman olan Güllü Agob, ölümüne kadar Yıldız Sarayı'nda kaldı. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; MINAKYAN, MARDİROS.*

GÜRPINAR, HÜSEYİN RAHMİ (1864–1944). Romancı ve sosyal eleştirmen. **İstanbul**'da doğdu. **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun oldu. Mahkemelerde ve Nafia Nezâreti'nde memur olarak çalıştı. **1908 Devrimi**'nden sonra memurluktan istifa etti ve kendisini tamamen edebi faaliyetlere verdi. Osmanlı toplumunun değişik katmanlarını konu aldığı gerçekçi hikâyeleri ve romanlarıyla tanınır. Bu eserlerinde **Batılılaşmanın** getirdiği sosyal değişimleri ve eski ile yeni arasındaki çatışmayı işledi. Özellikle hayatlarına anlamlı bir düzen veremeyen sözde Batılı züpelere sert eleştiriler yöneltti. Bireycilik ve sosyal görenekler arasındaki çatışma üzerinde de durdu; kısıtlayıcı bir geleneksel kültür ortamında modern kafalı kişilerin mutsuzluğunu ve bunun **aile** yapıları üzerindeki olumsuz etkilerini anlattı. Romanlarının diğer temaları artan fakirliğin sonuçları ve ahlaki değerlerin bozulmasıdır. En iyi bilinen romanları arasında *Mürebbiye* (1899), *İffet* (1896) ve *Ben Deli Miyim?* (1924) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT; EDEBİYAT-I CEDİDE; UŞAKLIGİL, HALİD ZİYA.

H

HABSBURG İMPARATORLUĞU. Genel olarak Almanlar ile Osmanlılar arasındaki temasların geçmişini muhtemelen Niğbolu Muharebesi'ne (1396) kadar iner. Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının komşu devletler olarak karşı karşıya gelişleri ise Osmanlıların **Macaristan**'ı işgalinden (1526) sonraya rastlar. **I. Süleyman**'ın yeni Macaristan kralı olarak atadığı Janós Zápolya, I. Ferdinand'ın saldırısına uğradı ve ülkesinden kovuldu. Bu gelişme Zápolya'yı tekrar tahta geçirmek üzere 1529'da Habsburglara karşı bir Osmanlı seferini tetikledi ve Viyana ilk kez kuşatıldı. 1533'te varılan barış antlaşmasıyla, I. Ferdinand Osmanlı üstünlüğünü tanıyarak haraç ödemeye yükümlü kılındı. Sonraki çatışmalarda Osmanlıların lehine olan denge 1593–1606 arasındaki savaşlarda tersine döndü ve **Zitvatorok Antlaşması**'yla (1606) Avusturya'nın bağımlı konumu sona erdi.

İkinci **Viyana kuşatmasını** (1683) izleyen döneme Habsburgların Osmanlılar karşısındaki askerî üstünlüğü damgasını vurdu. Osmanlılar 1683–1699 arasında Kutsal İttifak'la tutuştukları savaştan feci bir yenilgiyle çıktılar. **Karlofça Antlaşması**'yla (1699) Macaristan, Hırvatistan ve **Erdel**'i Habsburglara bırakmak zorunda kaldılar. İzleyen dönemde hep Avusturyalılara karşı savunma konumunda kaldılar. **Rusya** ve **Venedik**'le işbirliğine giren Habsburg İmparatorluğu, **Balkanlar**'ın içlerine doğru sızmaya çalıştı. 1714–1718 arasındaki savaşın sonunda Belgrad ve Temeşvar'ı da kapsamak üzere **Sırbistan**'ın kuzey kesimi Avusturya'ya kaptırıldı (**Pasarofça Antlaşması**, 1718). Osmanlılar Belgrad ve Temeşvar'ı 1736–1739 arasında savaşla geri alabildi (**Belgrad Antlaşması**, 1739). Habsburg İmparatorluğu ve Osmanlılar arasındaki son önemli savaşın (1788–1791) sonunda imzalanan Zıstovi Barışı sınırlarda herhangi bir değişiklik getirmedi.

Habsburg İmparatorluğu 19. yüzyılda Balkanlar'a hâkim olmayı gözetten bir yaklaşımla, Osmanlı topraklarında siyasi nüfuzunu artırmayı sürdürdü. Bu hedefe varmak için, Balkanlar'daki **Arnavut** Katoliklerin çıkarlarını koruma rolüne soyundu. Balkanlar'da Habsburg İmparatorluğu ve Rusya arasında tırmanan çekişme ve Rusya'nın Slav milliyetçi hareketlerine yakın ilgisi, Avusturyalıları Arnavut **milliyetçiliğini** desteklemeye yöneltti. Avusturya **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı** ve **Berlin Kongresi** sonucunda işgal ettiği **Bosna** ve Hersek'i 1908'de resmen ilhak etti. **I. Dünya Savaşı**'nda Habsburglar ve Osmanlılar müttefik oldular. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.*

HACI ARİF BEY (1831–1884). Türk klasik **müziğine** yeni formlar katan besteci. **İstanbul**'da doğdu. Daha çocukken, müzik yeteneğiyle dikkat çekti. Aralarında **Zekâî Dede**'nin de olduğu müzisyenlerden özel dersler aldıktan sonra, **Muzika-i Hümayûn**'a girdi ve bir şarkıcı olarak şöhrete kavuştu. Sultan **Abdülmeccid** tarafından saray teşrifatçılığına ve **haremdeki kadınların** müzik hocalığına atandı. Bazı cariyelerle romantik ilişkilerinden dolayı bu görevlerinden ayrılmak zorunda kaldıysa da, daha sonra yeniden saraya alındı. Herhangi bir müzik aleti çalmamasına karşın, çoğunlukla vokal parçalar olmak klasik Türk tarzında birçok beste yaptı. *Ayrıca bkz. SANATLAR.*

HACI KALFA. *Bkz. KÂTİB ÇELEBİ.*

HACI PAŞA (1334/35–1413?). Bilgin ve hekim. Asıl adı Celâleddin Hızır bin Ali'ydi. Muhtemelen Konya'da doğdu. **Anadolu**'daki **medrese eğitiminin** ardından Kahire'deki El-Ezher medresesinde okudu. Daha sonra **tıp** alanında uzmanlaştı ve Kalavun **hastanesinin** başhekimliğine kadar yükseldi. Anadolu'ya dönüşünde, hekimlik ve **kadılık** yaptı. Ünlü eseri *Şifâü'l-Eskam ve'l-Devâü'l-Alâm*'dan ("İletlere Şifa ve Elemlere Deva") dolayı "Anadolu'nun İbni Sina'sı" olarak tanındı.

HAÇLI SEFERLERİ. Önce **kutsal yerleri** Müslümanlardan kurtarmak, daha sonra eski Hıristiyan topraklarını Osmanlılardan geri almak amacıyla Papalık ya da Hıristiyan devletlerin koalisyonları

tarafından düzenlenen askerî harekâtlar. Bunlar ilk başta Batı Hıristiyanlığının Akdeniz havzasının doğu ve batı kesimlerinde İslam devletlerince kuşatılmasına bir karşılık niteliğindedir. Birinci Haçlı seferi Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'un **Selçuklulara** karşı Papalık'tan askerî destek istemesi üzerine başlatıldı (1095). Bu seferle Kudüs, Trablusşam, Antakya ve Urfa Haçlı devletleri yaratıldı (1098–1099). Sonraki yedi Haçlı seferi (1147–1148; 1189–1192; 1198–1204; 1215–1221; 1227–1229; 1248–1250; 1270–1289) Ortadoğu'daki Haçlı devletlerini savunmaya ve yeniden kurmaya yönelikti. Başlangıçta İslam devletlerini hedef almasına karşın, bu harekâtlar aslında Bizans gücünün sarsılmasına yol açtı ve böylece Osmanlıların Batı **Anadolu**'da ve **Balkanlar**'da iktidarlarını kabul ettirmeleri için elverişli koşullar yarattı.

Haçlı seferleri 14. yüzyıl itibaren Güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı yayılmasını durdurmaya yönelik bir nitelik kazandı. Birinci **Kosova Muharebesi** (1389), Niğbolu Muharebesi (1396), Varna Muharebesi (1444), İkinci Kosova Muharebesi (1448), **İnebahtı Deniz Savaşı** (1571) ve **Kutsal İttifak**'ların kurulması bu girişimler arasında sayılabilir. İkinci **Viyana kuşatmasını** (1683–1699) izleyen savaşlar bir İslam devletine karşı uluslararası bir Hıristiyan ittifakına dayanan son askerî harekâtlardı. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ.*

HAÇOVA MUHAREBESİ. Osmanlı **ordusu** ile **Habsburglar** ve müttefikleri arasında, Osmanlı zaferiyle sonuçlanan muharebe (25–26 Ekim 1596).

III. Mehmed 1595'te tahta çıktığında, Osmanlılar Avusturya'yla üç yıldan beri savaş halindeydi. Orta Avrupa'da art arda gelen askerî yenilgiler ve Osmanlılara bağlı **Eflâk** ve **Erdel**'in Habsburglarla ittifaka katılması, Osmanlıları zor bir stratejik konuma düşürmüştü. Osmanlı yetkilileri yeni **padişahı** Habsburglara karşı büyük çaplı bir sefer açmaya ikna etti. Sefer sırasında Eğri kalesi ele geçirildi (21 Eylül). Avusturyalılar kaleyi geri almak için bir ordu gönderdi. Osmanlılar 22 Ekim'de yenilmekle birlikte, Eğri'yi ellerinde tuttular. Bu yenilgi üzerine, III. Mehmed seferi Eğri'nin fethiyle sınırlı tutup beri çekilme emrini verdi. Ama **Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi** padişaha karşı çıktı ve onu savaşı sürdürmeye teşvik etti.

Osmanlı ordusu 25 Ekim'de Haçova ovasında muharebe düzenine geçti. **Kırım**lı Tatar müttefiklerin de yer aldığı Osmanlı ordusunun karşısında Avusturya, **İspanya**, **Erdel**, **Macaristan**, Papalık, Floransa, **Lehistan** ve **Felemenk** birliklerinden oluşan bir koalisyon vardı. Bu askerî kuvvet insan gücü bakımından Osmanlıların iki katıydı. Osmanlılar ilk başta Habsburgların ve müttefiklerinin toplu saldırısına direnemedi; padişahın etrafındaki **Yeniçeriler** cepheden kaçmaya başladı. III. Mehmed telaşa kapıldı ve muharebe alanından ayrılmaya çalıştı. Hoca Sadeddin Efendi padişahın atının dizginini tutarak bir kez daha ona engel oldu. Bozgunun ortasında Yeniçeriler ve Tatar süvarileri padişahı ve şeyhülislamı ön tarafta sıkıca durmuş olarak görünce, Osmanlıların zafere ulaştığını sandılar ve o sırada yağmaya dalmış olan Habsburglara ve müttefiklerine saldırmaya başladılar. Bu saldırılar bozgunu beklenmedik bir zafere dönüştürdü ve Hıristiyan müttefik ordusu yok edildi. Haçova Muharebesi Orta Avrupa'da Osmanlıların galip çıktığı son büyük muharebeydi. Ama ordunun kışın savaşı sürdürecektir lojistik olanaklardan yoksun olması nedeniyle, Osmanlılar bu zaferin semerelerini toplayamadılar. *Ayrıca bkz. ZİTVATOROK ANTLAŞMASI.*

HADİM AĞALARI. **Padişah sarayının** iç kısmında görev yapan hadımlı erkek köleler. Beyaz ve siyahi hadım ağaları olarak ikiye ayrılırlardı. Beyaz hadım ağaları çoğunlukla Kafkas kökenliydi ve görevlerinden biri Hıristiyan köylerinden devşirme yöntemiyle toplanmış köle çocukları eğitmek ve saray ortamına alıştırmaktı. Beyaz hadım ağalarının başındaki "kapı ağası" bütün sarayın nezâretçisi konumundaydı. Siyahi hadım ağaları genellikle Sudan civarındaki bölgeden getirilir ve padişah **hareminde** görev yapardı. Onların başındaki "dârüssaâde ağası" **vâlide sultanın** emrindeydi. 16. yüzyıldan sonra padişahların gittikçe küçük yaşta tahta çıkması nedeniyle, vâlide sultan ve dârüssaâde ağası başta gelen siyasi kişilikler olarak öne çıktı. Merkezî idarede hüküm süren siyasi çatışmalarda, dârüssaâde ağası çoğu kez "saray partisi"ni temsil ederdi. 19. yüzyılda güçlerinin azalmasına karşın, siyahi hadım ağaları imparatorluğun dağılmasına kadar varlıklarını sürdürdüler. *Ayrıca bkz. DEVŞİRME; ENDERUN; HATİCE TURHAN SULTAN; HÜRREM SULTAN; KÖLELİK; KÖSEM SULTAN.*

HAL' ETME. *Bkz. TAHTTAN İNDİRME.*

HALI. Halı dokuma sanatının kökleri Orta Asyalı göçebelerin çadırlarını sıcak tutma ihtiyacına, ayrıca iç mekânları bezeme arzusuna dayanır. **İran**'da ve **Anadolu**'da halı üretimi **Selçukluların** gelişiyi yaygınlaştı. Geometrik süsler taşıyan Selçuklu halılarının ardından, 14. ve 15. yüzyıllar süs motiflerinin çeşitliliğinde bir artışa sahne oldu. Yeni geometrik şekiller ve stilize hayvan figürleri kullanıldı. Seccade,

süslü kandil tasvirlerinin ve gülbezeklerin bulunduğu özgün bir halı çeşidiydi. Batı Anadolu'nun dağlık kesimlerinde yer alan Uşak, Bergama ve Gördes, Osmanlı İmparatorluğu'nun başta gelen halı üretim merkezleriydi.

HALİD ZİYA UŞAKLIGİL. *Bkz.* UŞAKLIGİL, HALİD ZİYA.

HALİDE EDİB ADIVAR. *Bkz.* ADIVAR, HALİDE EDİB.

HALİFE. Bir Müslüman hükümdarın diğer Müslüman hükümdarlara üstünlüğünü belirten unvan. **Sünni** öğretiyeye göre, halifenin Hazreti Muhammed'in mensup olduğu Kureyş kabilesinden olması zorunluydu. Ayrıca bütün İslam ümmetinin tek bir halifesinin olması gerekirdi. Bu koşullar altında Abbasi halifeliğinin 13. yüzyılda çöküşüyle geçerliliğini kaybetti. Osmanlılar **İslam**'ın yayıldığı ilk bölgeler olan **Suriye, Mısır** ve **Hicaz**'ı ele geçirince, Osmanlı **padışahı** da **kutsal yerlerin**, yani, Mekke ve Medine'nin koruyucusu statüsünü kazandı. Müslüman hükümdarlar karşısında siyasi üstünlüklerini vurgulamanın bir yolu olarak, Osmanlı hükümdarları halife unvanını sıklıkla kullandı. Ama dünyadaki bütün Müslümanların dinî önderliğini belirten bu unvan ancak **Küçük Kaynarca Antlaşması**'ndan (1774) sonra Osmanlı padişahlarının kalıcı bir sıfatı haline geldi. **Abdülaziz** ve **II. Abdülhamid** gibi padişahlar siyasi ve diplomatik amaçlarla bu unvandan yararlandılar. Osmanlı İmparatorluğu **Almanya** ve **Avusturya-Macaristan**'ın yanında **I. Dünya Savaşı**'na girdiğinde, **V. Mehmed** bütün Müslümanların halifesi olarak İtilaf devletlerine karşı **cihâd** ilan etti. **Halifelik** 1924'te **Atatürk** tarafından kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* ABDÜLHAMİD I; AÇE SULTANLIĞI; ARAP ÜLKELERİ; DİPLOMASİ; HİNDİSTAN; İRAN; İSLAMCILIK; SELİM I; ŞİİLİK.

HALİFELİK. Osmanlıca hilâfet. Bir Müslüman hükümdarın diğer Müslüman hükümdarlar karşısında dinsel ve siyasi üstünlüğü. *Ayrıca bkz.* HALİFE.

HALİL HÂMİD PAŞA (1736–1785). Reformcu **sadrazam**. Isparta'da doğdu. Genç yaşta **İstanbul**'a giderek, Bâbiâli bürokrasisine girdi. Yetenekleriyle kısa sürede dikkat çekti ve memuriyet kademelerinde yükseldi. 1780'de **reisülküttâb** oldu, 1782'de sadrazamlığa atandı.

Osmanlıların 1783'te **Rusya**'nın Kırım Hanlığı'nın ilhak edişini kabullenmek zorunda kalmaları, askerî zayıflığın bir sonucuydu. Bu nedenle Halil Hâmid Paşa Yeniçeri Ocağı'nda **reform** yapmaya, humbaracılar ve lağımıcılar gibi özel askerî birlikleri geliştirmeye ve **Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn**'u yeniden düzenlemeye dönük adımlar attı. Ayrıca Osmanlı topçu birliklerinin teknolojik düzeyini yükseltmek üzere Fransız askerî uzmanlar getirtti.

Halil Hâmid Paşa imparatorluğun karşı karşıya olduğu ekonomik güçlüklerin farkındaydı. Avrupa ve **Hindistan**'dan lüks dokumaların ithalini önlemeye ve imparatorluk içinde dokuma üretimini teşvik etmeye çalıştı. Ekim yöntemlerini geliştirerek tarımsal üretkenliği artırmayı da tasarladı. Karadeniz'i uluslararası deniz **ticaretine** açarak, Rus ticaretinin hâkimiyetini kısıtlamak için uğraştı. Anlaşıldığı kadarıyla kapsamlı idari reformlara girişme niyetindeydi.

Halil Hâmid Paşa'nın ansızın görevden alınmasının ve daha sonra idam edilmesinin ardındaki sebep hâlâ bir muammadır. Bununla birlikte, **I. Abdülhamid**'in (1774–1789) kendisini tahttan indirip yerine reformcu eğilimli yeğeni Şehzâde Selim'i (**III. Selim**) geçirmeye dönük bir tertipten kuşkulandığı ileri sürülmüştür. *Ayrıca bkz.* AHMED RESMÎ; EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ; KOCA RÂGİB PAŞA.

HALK SAĞLIĞI. Osmanlı geleneksel düzeninde halk sağlığı, **vakıflara** ve **medreselere** bağlı hastanelerin ("dârü's-şifâ") ve akıl hastanelerinin ("bîmârhâne") sorumluluğu altındaydı. Bu bakımdan hastaneler **devlet** otoritesinden bağımsızdı. Öte yandan, **sarayın** başhekimisi ("hekimbaşı") imparatorluk sınırları içindeki bütün hekimlerin başı sayılmaktaydı.

Devletin halk sağlığı konularına ilgisi **III. Selim** döneminde, 1804–1805 dolaylarında Avrupa anlayışı doğrultusunda bir devlet hastanesinin ("tıbbhâne" ya da "spitalya") kurulmasıyla başladı. Bu süreç **Kabakçı Vakası**'nın yarattığı **reform** karşıtı ortamla kesintiye uğradı. **Yeniçeri** Ocağı'nın 1826'da dağıtılmasının ardından 1827'de ilk modern askerî tıp okulu (Tıbbhâne-i Âmire) ve bir hastane (Cerrahhâne) kuruldu. Bu kurumlar 1831'den itibaren Fransız ve Macar hekimlerin atanmasıyla sağlamlaştırıldı. Halk sağlığı için atılan başka bir adım 1836'da karantina kuruluşunun ("tahaffuzhâne") oluşturulmasıydı. Sivil halka hizmet vermeye yönelik ilk modern sağlık ocağı olan Gurebâ Hastahânesi 1837'de açıldı. Bunu 1838'de Meclis-i Tahaffuz-i Ülâ'nın (Karantina Yüksek Meclisi) kurulması izledi.

Kuruluşun adı daha sonra Meclis-i Umûr-i Sıhhiye olarak değiştirildi. Bu önleyici tedbirlerin bir sonucu olarak, 1843'ten sonra **Anadolu**'da veya **Balkanlar**'da hiçbir veba salgını görülmedi.

1836–1876 arasında halk sağlığının cerrahi, dişçilik, ebelik, eczacılık ve aşılama gibi çeşitli yönleriyle ilgili toplam 43 nizamnâme ve kanun çıkarıldı. 1842'de kurulan ebe okulu aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda **kadınlara** yönelik ilk meslek okuluydu. 1864'te **vilâyet** sistemine geçilmesinin ardından, vilâyet merkezlerinde yoksullar için bir dizi hastane açıldı.

Halk sağlığı konuları bürokratik örgütlenme açısından 1849'da Mekteb-i Tıbbiye Nezâreti'nin idaresine bırakıldı. 1914'te Dâhiliye Nezâreti bünyesinde Sıhhiye Müdiriyet-i Umumiyesi oluşturuldu. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; HİLÂL-İ AHMER; KÜRTAJ; REFORM; TIP.*

HALVETÎ TARİKATI. Çileciliğe dayalı ve **Sünniliğe** bağlı **tarikât**. Halvetîler İslam dünyasındaki en yaygın tasavvufi tarikatlardan birini oluşturur. Tarikatın kökeni çoğunlukla Azerbaycan'da faaliyet yürüten Ömer el-Halvetî'ye bağlanır (ö. 1397/98). Ama kurumsal kurucusu Seyyid Yahya-i Şirvânî'dir (ö. 1463/64). Azerbaycan'da geniş taban bulan Halvetîler zamanla **Anadolu**, **Balkanlar**, **Suriye**, **Mısır**, Kuzey Afrika, Sudan ve Güney Asya'ya da yayıldılar; bu süreçte tarikatın Ruşeniyye, Gülşeniyye, Şabaniyye, Sünbüliyye, Cerrahiyye, Ticaniyye gibi yeni kolları ortaya çıktı. 19. yüzyılın ilk yarısında, Bâbü'lî'deki yüksek tabakanın önemli bir kesimi Halvetî tarikatına bağlıydı.

Bu tarikatta tasavvufi eğitim Allah'ın açık ve gizli yedi isminin zikredilmesine dayanır. Allah'a ulaşmak için bu yedi isme tekabül eden yedi manevi katı aşmak gerektiğine inanılır. Bir tarikat mensubunun her manevi katı tamamlamak için 70 bin perdeden geçmesi gerekir. Halvetîler haftanın belli günlerinde tekkelerinde **müziğin** de icra edildiği toplu zikirlerle katılırlar. Diğer tasavvufi tarikatlarda olduğu gibi, ruhu kötülüklerden ve günahlardan arındırmak esastır. Halvetîlerden az yemeleri, az konuşmaları, az uyumaları, münzevi bir hayat sürmeleri, Allah'ı zikretmeleri, tefekkür etmeleri ve **şeyhe** gönülden itaat etmeleri beklenir. *Ayrıca bkz. AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ; DERGÂH; DERVİŞ; TARİKATLAR.*

HAMAM. Türk hamamının Roma ve Bizans hamam geleneklerinin devamı olduğu kabul edilir. **Selçuklu** döneminde de örneklerine rastlanmasına karşın, halkın kullanımına dönük hamamların sayısı özellikle **II. Mehmed** döneminden itibaren arttı. Üç hamam türü ayırt edilebilir: Çoğu kez **camii külliyesinin (imâret)** ayrılmaz bir parçası olan ve **kadınlar** için ayrı bölmeleri bulunan halk hamamları; ileri gelenlerin konaklarında yer alan **saray** hamamları; esas olarak tıbbi amaçlarla kullanılan termal hamamlar (kaplıca, ılıca). Şehirli Osmanlıların gözünde, hamam ziyareti **kahvehanelerdeki** buluşmalara denk önemde bir sosyal olaydı. *Ayrıca bkz. MİMARİ; ŞEHİR.*

HÂNE. 1. **Aile** birimi. 2. Malî amaçlı demografik birim. 19. yüzyıldan önce, demografik bilgiler malî defterlere bireyler yerine hâneler temelinde işlenirdi. Malî anlamda hâne, aile birimi anlamında çok sayıda hâneyi kapsayabilirdi. 3. Osmanlı ricaline hizmet veren kişilerin hepsi. *Ayrıca bkz. DEVLET; KAPI; NÜFUS; SARAY.*

HANEFÎ MEZHEBİ. **Sünniliğin** dört ana mezhebinden biri. Kurucusu İslam âlimi Ebu Hanîfe'dir (ö. 767). Kur'an'ın ve hadislerin kesin kurallar sunmadığı hukuki durumlarda kıyas yöntemini serbestçe uygulamasıyla diğer mezheplerden ayrılır. Osmanlılar Hanefî mezhebini imparatorluk fikhî temeli olarak benimsediler. Bu tutum **Selçuklu** devletlerince izlenen bir geleneğin devamıydı. Esasında başta Karahanlılar olmak üzere Orta Asya Türkî halklarının İslamlaşması Hanefî mezhebine bağlı Samanoğulları aracılığıyla gerçekleştiğinden günümüz Türkî halklarının çoğunluğu –Azeriler, Gagavuzlar, Yakutlar ve Çuvaşlar hariç–Hanefî mezhebine bağlıdır.

İstanbul'dan atanan Osmanlı **kadıları** imparatorluğun her tarafında Hanefî mezhebinin fikhî yaklaşımını uygulamak zorundaydı. Bununla birlikte, diğer mezhep mensuplarının önemli bir nüfusa vardıkları eyaletlerde (**Hicaz**, **Suriye**, **Filistin**, **Mısır**) Hanefîlik dışı yöntemleri uygulamada tecrübeli yerel kadı yardımcılarının (“nâib”) görevlendirilmesine izin verilirdi. *Ayrıca bkz. FIKIH; HUKUK; İSLAM; ŞERİAT.*

HARAC. *Bkz. CİZYE.*

HAREM. Kelimenin Arapça kökeni “yasak”, “korunan” ve “kutsal” anlamlarına gelir. 1. İslam ülkelerinde bir **sarayın**, konağına da evin özel alanı sayılan ve dolayısıyla yabancılara yasak olan kısmı. 2. Haremde yaşayan bütün **kadınlar**. 3. Osmanlı saraylarında Harem-i Hümâyûn. Klasik dönemde saraya

alınacak kadınlar savaş esirleri arasından ya da köle pazarlarından seçilirdi. Padişahın haremine giren kızlar bir **eğitim** sürecinden geçmek zorundaydı. **Loncalarda** olduğu gibi, bu eğitim daha üst mevkilerdeki kadınlarca yönetilen belli aşamalardan oluşurdu. Acemilik aşamasında kızlar **İslam**'ın esaslarını öğrenir ve dikiş, nakış, raks, şarkıcılık, çalgıcılık, kukla oynatma ya da hikâye anlatıcılığı gibi alanlarda beceriler edinirlerdi. Bu süreçte sırasıyla **carıye**, şagird, gedikli ve usta mertebelerine çıkarlardı. Böylece kibar ve hünerli kadınlar haline gelirlerdi. Padişaha mahrem hizmetler verecek olanları kural olarak ustalar arasından **vâlide sultan** seçerdi. Padişahların harem dışında bir kadınla evlenmesi nadirdi. Vâlide sultan emrindeki **hadım ağalarıyla** birlikte harem üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti. 17. yüzyıldan itibaren padişahların siyasi gücünün azalmasıyla birlikte, başında vâlide sultanın bulunduğu harem, iktidar entrikalarına karışan bir siyasi hizip olarak öne çıktı. *Ayrıca bkz. HATİCE TURHAN SULTAN; HÜRREM SULTAN; KÖSEM SULTAN; KÖLELİK; NİKÂH.*

HARİTACILIK. Osmanlılarda haritacılığın gelişmesi Akdeniz'deki ve Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı yayılmasıyla yakından bağlantılıydı. **Pirî Reis** ve **Seydî Ali Reis** gibi denizciler Akdeniz, Atlantik ve Hint Okyanusu kıyılarının haritalarını hazırladılar. Pirî Reis'in Batı Avrupa, Batı Afrika, Brezilya ve Orta Amerika kıyıları ile Antil adalarını gösteren 1513 tarihli Atlas Okyanusu haritası muhtemelen Kristof Kolomb'un kayıp dünya haritasına dayanır. **Matrakçı Nasuh**'un Asya sınır bölgelerindeki **şehirleri** tasvir eden minyatürleri bir bakıma bu şehirlerin kabartmalı haritalarıdır. Karadaki ve denizdeki Osmanlı yayılmasının gerileyişi, Osmanlı haritacılığını başta gelen teşvik unsurundan yoksun bıraktı. Batı Avrupa'da haritacılıkla ilgili gelişmelerin 17. yüzyıldaki bazı eserlerle, **Kâtib Çelebi** ya da **Ebubekir ed-Dimaşki**'nin tercümeleriyle kısmen takip edilmesine karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda modern haritacılık ancak 1773'ten sonra modern askerî okulların kurulmasıyla başladı. *Ayrıca bkz. ASTRONOMİ; COĞRAFYA; HİNDİSTAN.*

HASEKİ. 1. Osmanlı ve **Memlûk** hükümdar **saraylarının** muhafızları. 2. Padişaha mahrem hizmet vermek üzere seçilmiş **harem kadınları**.

HASS. Klasik dönemde 100 bin akçenin üzerinde yıllık gelir sağlayan iktalar ve **tımarlar** için kullanılan terim. Bir hass genellikle padişaha, bir şehzâdeye, bir **beylerbeyine** ya da bir **sancak beyine** ait mülkün parçasıydı. *Ayrıca bkz. SANCAK; ZEÂMET.*

HASTANE. Osmanlı kaynaklarında dârüssıhha, dârüttıbb, mârîstân, bimârîstân, tabhâne, şifâhâne ve dârüşşifâ gibi terimlerle geçer. Müslüman **Anadolu**'da bilinen ilk hastaneler Artuklu emiri Eminuddin (hd 1108–1122) tarafından Mardin ve Harput'ta kuruldu. **Selçuklular** Konya, Kayseri, Aksaray ve Sivas gibi **şehirlerde** hastaneler açtılar.

İlk Osmanlı hastanesi **I. Bayezid** döneminde **Bursa**'da kuruldu. Bir **imâret** içinde yer alan bu kurum aynı zamanda bir tıp okulu işlevini gördü. **Edirne** bir hastanenin açıldığı ilk Osmanlı **Balkan** şehri oldu. Bu adım **II. Murad** döneminde atıldı. **II. Mehmed**'in **İstanbul**'da yaptırdığı hastane Avrupa'da bu tür kurumların en büyüklerinden biriydi. 16. yüzyılda imparatorluğun her yanında hastane sayısı arttı. Çoğu kez hastanelerin **medrese** külliyesi içinde kurulması, tıbbi bakımın yanı sıra mesleki eğitimin de verilmesine olanak sağladı. Akıl hastaları için özel bir bölümün bulunduğu bazı hastanelerde **müzik** de bir tedavi yöntemi olarak kullanılırdı.

Batı'ya özgü bilimsel yöntemlerin uygulanmaya başladığı hastaneler önce askerî kurumlar olarak kuruldu (1794). Sivil halka dönük ilk sağlık ocağı (*Gureba Hastanesi*) 1837'de İstanbul'da açıldı. Osmanlı döneminin sonuna doğru, modern hastaneler sadece payitahtta ve vilâyet merkezlerinde vardı. *Ayrıca bkz. TIP; YÜKSEKÖĞRETİM.*

HAT SANATI. Allah'ın kelamını müminlere aktarmanın aracı olmasından dolayı, İslam güzel sanatları arasında özel bir yeri olan sanat dalı. Hat sanatı çeşitli malzemelere ve nesnelere uygulanırdı. Ama Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başlıca uygulama alanları dinî ve din dışı içerikli yazmalar, cami duvarlarına asılan kitabeler ve resmî belgelerdi. Padişah **fermanları**, **beratları**, emirleri, vakıf belgeleri ve benzeri şeyler kendilerine özgü hat üslupları taşırlardı. *Ayrıca bkz. MİNYATÜR; RESİM.*

HATİCE TURHAN SULTAN (1627–1683). Padişah **İbrahim**'in (hd 1640–1648) birinci eşi (**baş kadın**) ve **IV. Mehmed**'in annesi (**vâlide sultan**). **Rusya**'da doğdu. Tatarlarca tutsak alındıktan sonra **saraya** girdi. İbrahim'in bir saray darbesinin ardından öldürülmesi üzerine yedi yaşındaki oğlu Mehmed'in tahta çıkmasıyla yeni vâlide sultan konumunu kazandı. Bir önceki vâlide sultan **Kösem Sultan**'ın güçlü

konumunu ona kaptırmak istememesi nedeniyle, ikili arasında saray ve **padişahlık** üzerinde bir otorite mücadelesi ortaya çıktı. **Yeniçerilerle** işbirliğine giren Kösem Sultan, Hatice Turhan Sultan'ı ve IV. Mehmed'i öldürtmeye çalıştı. Ama Kösem, Hatice Turhan Sultan'a destek veren saray muhafızlarınca öldürüldü (1651).

Oğlunun henüz küçük olduğu beş yıl boyunca imparatorluk üzerinde mutlak otoriteye sahip olmasına karşın, Hatice Turhan Sultan iç düzeni ve güvenliği sağlayamadığı gibi, **Girit** için **Venedik**'le girişilen savaşta bir başarı da elde edemedi. Sonunda, oğlu IV. Mehmed'le birlikte Osmanlı devletinin idaresini becerikli ve sağlam iradeli **Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa**'ya bırakmaya zorlandı (1656). İzleyen dönemde faal siyasetten çekilerek, kendisini hayır işlerine verdi. *Ayrıca bkz. HAREM; HÜRREM SULTAN; KÖPRÜLÜ SÜLALESİ.*

HEYET-İ VÜKELÂ. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında nâzırlar kabinesi için kullanılan terim. *Ayrıca bkz. HÜKÜMET.*

HEYKEL. İslam öncesinde **Türkler** arasında heykel yapılmasına karşın, İslamlaşma süreci bu sanatın bırakılmasını getirdi. İslam dinindeki suret yasağı nedeniyle, Osmanlılar süs oymalarını mezar taşlarıyla, **camilerin, medreselerin** ve diğer kamu binalarının ana girişleri, sütunları, pencere çerçeveleri ve minare şerefeleriyle sınırlı tuttular. Üç boyutlu heykel sanatı **Sanâyi-i Nefise Mektebi**'nin kurulmasıyla birlikte öğretilmeye başladı. Bu kurumdan yetenekli heykeltıraşların mezun olmasına karşın, heykel sanatı Türkiye'de ancak cumhuriyet döneminde tam anlamıyla yerleşti.

HİCAZ. Arap yarımadasında, **İslam**'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'nin bulunduğu bölge. Bu özelliğinden dolayı, Hicaz'ı denetim altında tutmak Memlûk **Sultanlığı** ve Osmanlı İmparatorluğu açısından İslam'ın üstün gücü olma savının dayanağıydı. Çekişme Osmanlıların 1517'de bölgeyi almasıyla sonuçlandı.

Hicaz 1803–1813 arasındaki Vahhabî hâkimiyet dönemi dışında, 1916'daki Arap isyanına kadar Osmanlı topraklarının bir parçası olarak kaldı. Bununla birlikte, hiçbir zaman düzenli bir Osmanlı **eyaleti** olmadı. **İstanbul**'dan coğrafi uzaklık ve bölgenin ağırlıklı olarak Bedevi nüfusu, Hicaz'ın Osmanlı idari sistemiyle bütünleşmesini engelleyen etkenlerden sadece bazılarıydı. Hazreti Muhammed'in ve **Halife Ali**'nin soyundan gelen Mekke **şerifleri**, Osmanlı devletinin gözardı edemeyeceği yerel siyasi güce sahipti. 1880'lerde onların nüfuzunu bertaraf etmeye yönelik girişimler başarısızlığa uğradı. Hicaz resmîyette İstanbul'dan atanan bir Osmanlı valisinin yönettiği bir idari birim olarak kaldı; ama gerçek iktidarı elinde tutan şeriflerdi. **II. Abdülhamid** döneminde Hicaz Osmanlı devletinin Pan-İslamcı propagandasının etkili bir aracı haline geldi ve İslami sermayeyle finanse edilen Hicaz demiryolu **Pan-İslamcılığın** bir başarısı sayıldı. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ; DEMİRYOLLARI; TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

HİLÂL-İ AHMER. Tam adı Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti. Uluslararası Kızılhaç örgütünün Osmanlı Müslüman dengi. 1864'te yürürlüğe giren ve **Bâbîali** tarafından 1865'te onaylanan Cenevre Sözleşmesi uyarınca, 1868'de *Mecrûhîn ve Marzâ-i Askeriyye İmdâd ve Muavenet Cemiyeti* ("Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Derneği") kuruldu. Ama bu kuruluş gelişme olanağı bulamadı.

1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın başlaması üzerine, Kızılhaç örgütünden destek almak amacıyla 1877'de Hilâl-i Ahmer'i kurma yoluna gidildi. Cemiyet savaş sırasında cephe hattının gerisinde dokuz seyyar hastane ve **İstanbul**'da dört hastane kurdu. Örgütlenme bakımından belirli bir başarı göstermesine karşın, **II. Abdülhamid** rejimince 1878'de kapatıldı. 1897 Yunan-Osmanlı Savaşı cemiyeti "diriltmek" için yeni bir vesile yarattı. Uluslararası Kızılhaç Komitesi sembolünün kırmızı hilâl olmasından dolayı ilk başta meşru bir kuruluş olarak görmediği Hilâl-i Ahmer'i ancak 1907'de resmen tanıdı.

1908 Devrimi'nin ardından Hilâl-i Ahmer önemli bir sivil toplum kuruluşuna dönüştürüldü (1911). **Kadınlar** 1912'den itibaren kuruluştaki hemşire ya da eğitmen olarak aktif görevler üstlendi. Ama Hilâl-i Ahmer 1913 darbesinden sonra **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin fiili denetimi altına girerek, gerçek anlamda sivil karakterini yitirdi. Bu durum **I. Dünya Savaşı**'nın sonuna kadar sürdü. **Hindistan, Mısır** ve Afganistan gibi ülkelerdeki benzer kuruluşlara öncülük eden Hilâl-i Ahmer'in adı cumhuriyet döneminde Kızılay olarak değiştirildi (1927). *Ayrıca bkz. HALK SAĞLIĞI.*

HİNDİSTAN. Osmanlı İmparatorluğu ile Hindistan arasında ilişkiler 15. yüzyıl ortalarından beri vardı. Behmeni Sultanlığı'nın hükümdarları III. Muhammed Şah ve IV. Muhammed Şah, **II. Mehmed** ve **II. Bayezid**'le düzenli haberleşti.

Hindistan'ın Osmanlılarla irtibat kuran başka bir Müslüman devleti Gucerat Sultanlığı'ydı. II. Muzaffar Şah 1518'de **I. Selim**'e bir mektup yazarak, onu bütün Müslümanların **halifesi** olarak tanıdı ve Portekiz tehdidine karşı destek istedi. Gucerat'ın liman şehri olan Diu'ya 1531'de Portekiz'e karşı savunmak üzere bir Osmanlı filosu gönderildi. Gucerat hükümdarı Bahadur Şah'ın 1538'de **I. Süleyman**'a bir diplomatik heyet göndererek Portekiz'e karşı destek istemesi üzerine de bir deniz seferi düzenlendi.

Babürlü İmparatorluğu'yla Osmanlı temasları inişli çıkışlıydı. Her iki imparatorluğun İslam dünyasına önderlik etme savının yol açtığı çekişme, yakın bir ilişkinin gelişmesini engelledi. Babürlülerle ilk temas Osmanlı denizcisi **Seydi Ali Reis**'in 1555'te Portekizlilerle bir deniz savaşının ardından tesadüf eseri Hint kıyılarına varmasıyla başladı. Babürlü imparatoru Hümayun ona resmî bir Osmanlı elçisi gibi davrandı. Ne var ki, ardılı Ekber Şah Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Safeviler, Özbekler ve Portekizlilerle işbirliği yapmayı tasarladı. Babürlülerin **Bâbüâli**'yle bir işbirliğine yönelişi ancak **İranlıların** Hindistan'a saldırmasından sonra gündeme geldi. Şah Cihan önce **IV. Murad**'a (1638) ve daha sonra **IV. Mehmed**'e (1649, 1651) Safevilere karşı bir askerî ittifak önerdi. Osmanlılar da Orta Asya'daki karışıklıklara son vermek için Babürlü desteğini istedi (1651). Osmanlıların **Kutsal İttifak** karşısında aldığı yenilgiler üzerine, **II. Süleyman** 1689'da Evrengizib'den malî yardım istedi. Karşılıklı temasların yoğunlaşması Hint-Osmanlı yaşamının çeşitli alanlarında etkiler yarattı; Tac Mahal Osmanlı mimarlarının desteğiyle inşa edildi. Osmanlı divan şiirinde Hint üslubu (*sebk-i hindî*) rağbet kazandı. İran'da 18. yüzyılda Nadir Şah'ın yükselişi gerek Osmanlılar, gerekse Babürlüler tarafından önemli bir tehdit olarak algılandı. Ama Muhammed Şah'ın **I. Mahmud**'la kurduğu temaslar (1744) somut bir sonuç vermedi.

Babürlü İmparatorluğu'nun gücünü kaybettiği 18. yüzyıl sonlarında, Güney Hindistan'da Maysor hükümdarı Tipu Sultan gibi Müslüman hükümdarlar İngiliz yayılcılığına karşı Osmanlılardan askerî destek almaya çalıştı. Fakat **Ruslarla** ve **Habsburglarla** mücadele eden **I. Abdülhamid** ve **III. Selim** gerekli askerî yardımı sağlayabilecek durumda değildi. Hintli Müslümanlar İngiliz sömürge yönetimi sırasında Osmanlı **halifeliğini** manevî merkezleri olarak gördüler. **Kırım Savaşı, 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı, Balkan Savaşları** ve Milli Mücadele (1919–1922) sırasında, Hintli Müslümanlardan Osmanlı Türk davalarını desteklemeye yönelik oldukça büyük bağışlar geldi. Ne var ki Türkiye'ye dönük bu dinî şevk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924'te halifeliği kaldırmasıyla sona erdi. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; PAN-İSLAMCILIK.*

HİSBE. Ticari işlemlere ve genel ahlaka ilişkin kurallar. Geleneksel Doğu devletleri kendi uyruklarını haksızlıklara karşı korumayı ana görevlerinden biri sayarlardı. **Şeriatın** bir parçası olan hisbe kuralları esasen pazarlarda “adil” fiyatları belirlemeye, müşteriler aleyhine sahtekârlığı ve vurgunculuğu ürünlerin ağırlıklarının ve kalite düzeylerini denetleme yoluyla önlemeye yönelikti. Osmanlı merkezî idaresi çarşılarda hisbe mevzuatına uyulmasını sağlamak için “muhtesib” denen görevlileri atardı. Hisbe kurallarını ihlal eden tüccarlar, muhtesib tarafından **kadı** önüne çıkarılır ve yargılanarak uygun cezaya çarptırılırdı. *Ayrıca bkz. EKONOMİ; FÜTÜVVET; İSLAM; LONCALAR; ŞEHİR.*

HOCA SADEDDİN EFENDİ (1536/37–1599). Âlim, siyasetçi ve tarihçi. **İstanbul**'da doğdu. **İlmiye** sınıfına girerek, bir İslam âlimi olarak adını duyurdu. Şehzâdeliği sırasında Manisa'da hocalığını yaptığı **III. Murad**'ın 1574'te tahta çıkmasıyla, hâce-i sultani unvanıyla siyasette nüfuzlu bir konum kazandı. Bu unvanını ve nüfuzlu konumunu **III. Mehmed** döneminde (1595–1603) korudu. Osmanlı-Habsburg savaşının başladığı 1593'te Haçova'daki (**Macaristan**) muharebe cephesine gitmek zorunda kalan padişaha eşlik etti. Durumun kritikleşmesi üzerine muharebe alanından ayrılmaya çalışan padişahı yerinde kalmaya ikna ederek, **Habsburglara** karşı Osmanlı zaferinin (1596) kazanılmasına önemli rol oynadı. Bu olaydan sonra siyasi nüfuzu daha da arttı. Çok geçmeden rakiplerinin husumetini çekmesi geçici olarak gözden düşmesine yol açtı. Ama kısa bir süre sonra **şeyhülislâm** oldu (1598) ve mutlak güce kavuştu. Hoca Sadeddin Efendi kuruluş evresinden **I. Selim** dönemine kadar Osmanlı tarihini ele alan *Tâcü't-Tevârih* adlı eseriyile tanınır. *Ayrıca bkz. ÂŞIKPAŞAZÂDE; HAÇOVA MUHAREBESİ; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; TARİHYAZIMI; KEMAL PAŞAZÂDE.*

HOCAZÂDE MUSLİHİDDİN MUSTAFA (?–1488). Âlim. **Bursa**'da doğdu. İznik ve Bursa **müftüsü** olarak görev yaptı ve kelâm alanındaki bilgisiyle sivrildi. İbn Rüşd'ün felsefe ve dinin bağdaştırılabileceği yolundaki görüşüne karşı çıktı. Ona göre, matematik bilimleri için akıl gerekliydi; ama aklın kelâm konularına uygulanması hatalara yol açardı. **İmam Gazali**'nin ünlü *Tahafutu'l-Falâsifa* (“Felsefenin Sefaleti”) eserindeki metodolojiyi geliştirdiğini ileri süren Hocazâde Muslihiddin Mustafa, amacının felsefeye karşı **İslami** gelenekçiliği savunmak olduğunu belirtti. Skolastik felsefenin ve gelenekçiliğin Osmanlı ulema çevresinde kökleşmesinde oldukça etkili oldu. *Tahafut ala Tahafuti'l-Falâsifa* (“Felsefenin

Sefaletini Aşan Sefalet”) adlı eseri İslam dünyasında yaygın olarak okundu. *Ayrıca bkz.* İSLAM; SÜNNİLİK.

HOLLANDA. Bkz. FELEMENK

HUKUK. Osmanlıca kaynaklarda “kavânin” ve “şeriat” olarak da geçer. Tarihi boyunca Osmanlı yönetimi üç hukuk kaynağını esas aldı: **Şeriat**, örf ve seküler **kanun**. Bunlardan ilki medeni hukukta ve idare hukukunda, son ikisi ise esas olarak **maliye**, idare ve siyaset alanlarında uygulandı. 19. yüzyıldan itibaren hukuk sisteminin gittikçe sekülerleşmesi, şeriatın uygulama alanını **nikâh**, **boşanma**, miras, borç ve gayrimenkul hakları gibi medeni hukuk konularıyla sınırladı. Buna karşılık, ticaret hukuku, ceza hukuku, idare ve **eğitim** mevzuatı gibi alanlar sekülerleşti. *Ayrıca bkz.* KADI; MAHKEMELER; MECELLE; NİZÂMÎYE MAHKEMELERİ; REFORM; TANZİMAT.

HÜKÜMET. 19. yüzyıldan önce Osmanlı hükümetinin merkezî organı aynı zamanda bir yüce mahkeme olan **Divân-ı Hümâyûn**’du. Klasik dönemde **sarayın** içinde toplanan bu organın başında **padişah** vardı. Divân-ı Hümâyûn’un işlevleri 18. yüzyılda gittikçe sadrazamlık konağına, yani **Bâbüâlî**’ye aktarıldı. Böylece saray ve hükümet arasında bir kurumsal farklılaşma ortaya çıktı. Osmanlı hükümetinin üyeleri padişah, sadrazam, **Rumeli** ve **Anadolu kadiaskerleri**, **vezirler**, **defterdârlar** ve **nişancıydı**. Bu makamlar bütün siyasi işlerin ve atamaların kararlaştırıldığı bir tür kabine oluşturmaktaydı.

18. yüzyılda doğrudan sadrazama karşı sorumlu üç makam hükümette önem kazandı. Bunlar siyasi ve askerî konularda sadrazamın temsilcisi olarak hareket eden **kâhya bey**, adli kararları ve siyasi emirleri iletmekten ve yerine getirmekten sorumlu olan **çavuşbaşı** ve sadrazama bağlı dairelerin başındaki kişi olan **reisülküttâbdı**. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa devletleriyle **diplomasi**nin önem kazanmasıyla, reisülküttâb dış meselelerle ilgilenen asıl yetkili konumunu elde etti.

Söz konusu makamlar 1836–1838’de sırasıyla Dâhiliye, Adliye ve Hariciye nezâretlerine dönüştürüldü. **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**, **Şûrâ-yı Devlet** ve **Meclis-i Mebusân** gibi yarı yasama yetkisine sahip ve yarı temsili nitelikte organların oluşturulmasına karşın, 19. yüzyılın büyük bölümünde reformcu bir aydın otokrasisi çerçevesinde siyasi iktidar Bâbüâlî’nin ya da sarayın elinde kaldı. Sadrazamın yanı sıra kabinedeki nâzırlar padişahça atandıkları için, kişisel olarak ona karşı sorumluydu. 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi** bu işleyişi aynen korudu.

1908 Devrimi’nden önce Heyet-i Vükelâ, Meclis-i Hass, Meclis-i Mahsûs, Meclis-i Vükelâ gibi adlarla anılan kabinede sadrazam, **şeyhülislâm**, dâhiliye ve hariciye nâzırları, serasker, bahriye, adliye, cemaat işleri, maliye, maarif, evkaf, ticaret ve nafia nâzırları yer almaktaydı. 1909’daki anayasal reformlardan sonra parlamenter bir rejim çerçevesinde meşrutî bir hükümet sistemi oluşturuldu. Kabine kolektif bir kimlik kazandı ve nezâretler bir bütün olarak artık Meclis-i Mebusân’a karşı sorumlu hale geldi. Padişah devletin yürütme erkinin sorumsuz ama sembolik başı konumunu taşıyor oldu. *Ayrıca bkz.* MEMURİYET; MERKEZ TEŞKİLÂTI; TAŞRA TEŞKİLÂTI.

HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI. Osmanlı İmparatorluğu ve **Rusya** arasında imzalanan savunma paktı (8 Temmuz 1833). **II. Mahmud**’un ayaklanan **Mısır**’a karşı Rusya’dan destek istemesiyle İbrahim Paşa’nın askerî ilerleyişinin Kütahya’da durmasından (Şubat 1833) sonra Osmanlılar ve Ruslar arasında başlayan yakınlaşmanın sonucu oldu.

Antlaşmaya göre, üçüncü bir ülke imzacı devletlerden birine saldırdığında, diğer taraf saldırıya karşı **ordusuyla** ve **donanmasıyla** destek vermeye yükümlü olacaktı. Sekiz yıl geçerli olması öngörülen antlaşma, açıklanan altı maddenin yanı sıra bir gizli hüküm içermekteydi. Rusya’nın üçüncü bir devletle savaşa girmesi halinde Osmanlılara Karadeniz’i yabancı askerî gemilere kapatma yükümlülüğünü getiren bu hüküm aslında Karadeniz’de Rus üstünlüğünü sağlayacak nitelikteydi.

Karadeniz’de Rus üstünlüğünü çıkarlarına aykırı bulan **Büyük Britanya**, **Habsburg İmparatorluğu**, **Prusya** ve **Fransa** gibi önde gelen Avrupa devletleri Londra’da Osmanlı ve Rus temsilcilerinin de katıldığı bir konferans düzenledi. Karadeniz’in uluslararası rejimini değiştiren **Londra Antlaşması**’yla (1840), Karadeniz üzerindeki Rus üstünlüğüne son verildi. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.

HÜRREM SULTAN (1504?–1558). **I. Süleyman**’ın eşi (**baş kadın**) ve **II. Selim**’in annesi (**vâlîde sultan**). Muhtemelen Slav kökenliydi; Batı kaynaklarında “Roxelana” adıyla geçer. Padişahın **haremine** girdi ve bir oğul (gelecekteki II. Selim) doğurması üzerine, I. Süleyman tarafından nikâh altına alındı. Bu durum daha önce Şehzâde Mustafa’yı doğurmuş olan diğer eş Mâhidevran’ın husumetini çekmesine yol açtı. Padişahın annesi Hafsa Sultan’ın iki **kadın** arasında gittikçe tırmanan çekişmeyi geçici olarak

önlemesine karşın, Hürrem Sultan onun ölümünden sonra harem üzerinde tek otorite haline geldi. Kendi oğlunun önünü açmak için bir tertiple Şehzâde Mustafa'yı bertaraf etti; ayrıca **Sadrızam Pargalı İbrahim Paşa**'nın idama gidişinin koşullarını hazırladı ve böylece damadı Rüstem Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını sağladı. İktidar hırsındaki pervasızlığa karşın, hayırseverliğiyle de tanındı. Bir dizi **cami, medrese ve kervansarayın** kurulmasına destek verdi.

Hürrem Sultan'ın I. Süleyman üzerindeki büyük nüfuzunun Osmanlı tarihi açısından önemli sonuçları olmuştur. Hürrem Sultan ile birlikte **hasekilik** seçkin ve kuvvetli bir makama dönüşmüştür. Bunun yanı sıra padişahın daima yakınında olmak isteyen Hürrem, Aksaray'daki Eski Saray'da ikamet etmek yerine **Topkapı Sarayı**'nda yaşamakta ısrarcı olmuştur. Bunun sonucunda padişaha mensup olan kadınların ana ikametgâhlarının bundan böyle Eski Saray yerine Topkapı Sarayı olma esası geçerli olmuştur. *Ayrıca bkz. SARAY; KADINLAR.*

HÜRRİYET. Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi **Yeni Osmanlıların** yayımladığı muhalif haftalık gazete. Bu grubun Londra'ya kaçtıktan sonra 29 Haziran 1868'de çıkardığı gazeteye gerekli malî desteği **Mısır** hıdivinin küçük kardeşi Mustafa Fazıl Paşa sağladı.

Hürriyet 78. sayısından sonra Cenevre'de basılmaya başladı ve yayın hayatını 22 Haziran 1870'e kadar sürdürdü. Yeni Osmanlıların bir siyasi organı olarak, çoğunlukla **Tanzimat** bürokratlarının otoriter rejimini eleştiren makalelere yer verdi, Osmanlı dış politikasını tahlil etti ve devlet yapısında **reforma** dönük çeşitli tasarılar önerdi. Aynı zamanda edebi konular üzerinde durdu ve Türkçe yazı **dilini** sadeleştirme gereğini savundu. Namık Kemal'in siyasi fikirlerinin çoğu *Hürriyet*'te yayımlandı. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; BASIN.*

HÜRRİYET. Tanzimat döneminden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal anlamda "hürriyet" kavramı yoktu. Bağlantılı olan "serbest" kavramı sadece azat edilmiş köleler için kullanılırdı. Fransız Devrimi fikirlerinin Osmanlı topraklarına girişi hürriyet kavramıyla tanışmada belirleyici oldu. **Rıgas Velestinlis** ve Adamantios Koraes gibi **Rumlar** bu kavramın imparatorluk içinde yayılmasında önemli rol oynadı. Ama Müslüman **Türkler** arasındaki etkisi ancak **İbrahim Şinasi**'nin 19. yüzyıl ortalarındaki edebi eserlerinde ve **Namık Kemal**, Ziya Paşa gibi **Yeni Osmanlıların** yazılarında gözlemlenebilir. Bu ikili Londra'da sürgünken, *Hürriyet* (1868) adıyla **muhalif** bir gazete yayımlandı. Hürriyet kavramı **1908 Devrimi**'ne kadar imparatorluğun yönetici elit tabakasında siyasi bakımdan kanuna aykırı ve sakıncalı sayılırken, **Jön Türkler** tarafından sürekli işlendi. İkinci **Meşrutiyet Dönemi**'yle birlikte geçerli ve köklü bir siyasi kavrama dönüştü. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; HÜKÜMET; SİYASİ PARTİLER.*

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI. İkinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) hegemonyasına karşı kurulan ilk önemli muhalefet partisi. **1908 Devrimi**'ne öncülük eden İTC 1908 sonbaharındaki seçimlerden büyük bir zaferle çıktı. Ama kısa bir süre içinde birçok mebus İTC'den ayrıldı ve **Meclis-i Mebusân**'da bir muhalefet bloğu oluşturdu. İTC'nin gittikçe merkezîyetçi ve baskıcı yapıya bürünen politikaları, liberal ve gelenekçi mebusları **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'nı (HİF) kurmaya yöneltti (21 Kasım 1911). HİF **Osmanlıcılığı** ve **Prens Sabahaddin**'in görüşlerini savundu. İTC'nin aksine, **Büyük Britanya**'yla dostluğu destekledi. **Araplar** ve **Arnavutlar** arasında geniş taban bulurken, **Rumlardan** ve **Ermenilerden** kısmi destek gördü. Fırkaya **Sultan Abdülmecid**'in damatlarından Ferid Paşa öncülük etti.

İTC büyük bir siyasi tehdit olarak gördüğü HİF'yi hileli seçimler (Nisan 1912) sonunda Meclis-i Mebusân'ın dışına attı. Ancak ordunun bazı kesimlerinden gelen baskıyla sonunda hükümeti bırakmak zorunda kaldı. Ardından kurulan **Gazi Ahmed Muhtar Paşa** ve **Kâmil Paşa** kabineleri (22 Temmuz 1912–22 Ocak 1913) siyasi bakımdan HİF'ye yakındı. İTC'nin 23 Ocak 1913'teki darbesi üzerine, önde gelen HİF mensupları **Fransa**'ya kaçtı. **I. Dünya Savaşı** sırasında HİF siyasetçileri İTC rejimine karşı İngilizlerle işbirliği yaptı. Osmanlı yenilgisinin ardından, HİF liderleri **Sadrızam** Damad Ferid Paşa'nın İstanbul hükümetinde aktif bir rol oynadı (Mart 1919–Ekim 1920). **Anadolu**'daki milliyetçi direnişi **padişaha** ve **halifeye** ihanetle suçlamaları nedeniyle, önde gelen HİF siyasetçileri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ülkeyi terk etmeye zorlandı. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; LİBERALİZM; LÜTFİ FİKRİ.*

HÜSREV PAŞA. *Bkz. KOCA HÜSREV PAŞA.*

I

IRAK. Türkiye, İran ve Suudi Arabistan arasında yer alan Ortadoğu ülkesi. Osmanlı döneminden önce, **Türkmen** Akkoyunluların ve İran Safevi devletinin hâkimiyeti altındaydı. Musul (Kuzey Irak) **Çaldıran Muharebesi**'nin (1514) ardından Osmanlı topraklarına katıldı. Irak'ın daha büyük kesimi ise **I. Süleyman**'ın Bağdat'ı Safevilerden almasıyla (1534) Osmanlı yönetimine girdi. Bağlı bir bölge konumundaki Basra 1546'da imparatorlukla bütünleştirildi. Kuzey Irak'ın **Kürt** bölgeleri (Şehrizer) resmen 1554'te Osmanlı hâkimiyetine girmekle birlikte, yerel Kürt aşiret reislerinin idaresinde kaldı.

Irak 16. yüzyılın sonunda Bağdat, Basra, Musul ve Şehrizer **eyaletlerinden** oluşmaktaydı. Musul'un bir kesimi dışında, bu eyaletlerde düzenli bir Osmanlı yönetimi ve **tımar sistemi** kurulmadı. **İstanbul**'a coğrafi uzaklık, Osmanlılara düşman toplulukların (Şiiler, Bedeviler) varlığı ve sürekli Safevi saldırıları, bu eyaletleri Osmanlı ve İran ordularının çarpıştığı bir tampon kuşağına dönüştürdü. Bağdat 1624–1638 arasında Safevilere bağlanırken, Basra 1612'den 1699'a kadar neredeyse bağımsız kaldı. Bağdat ve Basra aslında imparatorluğun geri kalan kesimine göre **Hindistan**'la daha yakın ticari ilişkileri olan ayrı bir ekonomik bölge gibiydi. Basra 17. ve 18. yüzyıllarda İngiliz, Felemenk ve Portekiz gemilerinin uğradığı canlı bir deniz limanıydı. Bağdat 1704'ten 1831'e kadar Gürcü kökenli **Memlûk** sülalelerince yönetildi.

Irak'ta Osmanlıların doğrudan idaresi **II. Mahmud**'un merkezileştirmeye dönük reformlarıyla başladı. **Midhat Paşa**'nın Bağdat valiliği (1869–1872) sırasında, **eğitim**, matbaacılık, haberleşme ve **ulaşım** alanlarında modernleşme yönünde adımlar atmasına, ayrıca Bedevilerin yerleşik yaşama geçi ve sulama kanallarının açılışı gibi yapısal önlemlere başvurmasına karşın, Irak bir bütün olarak imparatorluğun en az gelişmiş bölgeleri arasında kaldı. **Bâbüâli**'nin Bağdat ve Basra'yla ilişkilerde karşılaştığı başka bir sorun, demografik çoğunluğu oluşturan Şii ahalinin **Sünni** Osmanlı **halifeliğini** kabul etmemesi ve komşu Şii İran'a daha sıkı bağlılık duymasıydı. Sünni Osmanlı **devletinin** bu kesimi Osmanlı siyaset çerçevesiyle bütünleştirememesi, merkezî idarenin bölgede güçlü bir varlık sağlamasını önledi.

Irak 1914'ten önce Musul, Bağdat ve Basra **vilâyetlerinden** oluşmaktaydı. **I. Dünya Savaşı**'nın başında İngiliz kuvvetleri Basra'yı işgal etti (1914), ama Bağdat'a ancak Mart 1917'de ulaşabildi. Osmanlı kuvvetlerinin Musul'dan Kasım 1918'de çekilmesine karşın, yeni cumhuriyet rejimi Kuzey Irak'ın Türk toprağı olduğu savını 1924'e kadar sürdürdü. *Ayrıca bkz.* AMASYA ANTLAŞMASI; BÜYÜK BRİTANYA; ERZURUM ANTLAŞMASI; KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI; KÜRTLER; ŞİİLİK.

Bağdat Demiryolu'nun başlangıç noktası Haydarpaşa istasyonu, İstanbul.

ISLAHAT FERMANI. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumu'na alınmasını sağlayan **reform** belgesi (28 Şubat 1856). Sultan **Abdülmeçid** tarafından ilan edilen bu belge, **Kırım Savaşı**'nın (1853–1856) doğrudan bir sonucuydu. **Rusya**'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında savaşa giren **Büyük Britanya**, **Fransa** ve **Prusya** gibi devletler, **padişahın** Hıristiyan uyruklarının haklarını ve ayrıcalıklarını tanıyacak bağlayıcı bir bildiri yayımlanmasını istediler. Diplomatik baskı altında **Bâbüâli**'nin **ilan etmek** zorunda kaldığı Islahat Fermanı'nda, Müslümanların ve gayrimüslimlerin **kanun** önünde eşitliği, gayrimüslimlerin **memuriyete** ve askerliğe alınma hakkı, **cizyenin** kaldırılması, **eğitim** konusunda gayrimüslimlere özgürlük, merkezî ve yerel idari organlara cemaat temsilcilerinin alınması açıkça belirtildi. Ferman ayrıca **Rum**, **Ermeni** ve **Yahudilerin** cemaatiçi reformlar yaparak o zamana değin egemen olan ruhban sınıfının yanı sıra dünyevi nüfus temsilcilerinin de cemaat yönetiminde söz sahibi olmalarını vurguluyordu. Paris Antlaşması'nda Islahat Fermanı'na göndermede bulunulması, bu belgeyi Osmanlı İmparatorluğu için diplomatik bakımdan bağlayıcı bir **ferman** haline getirdi.

Gayrimüslimlere ilişkin hükümler imparatorluk içinde huzursuzluk yarattı. Fermanı Bâbüâli'nin Avrupa karşısındaki zayıflığının bir işareti olarak gören gayrimüslimler, yeni ayrıcalıklar talep etmede daha atılgan hale geldiler. Müslümanlar ise hâkim dinî topluluk statüsünden mahrum kalma durumuyla karşılaştılar. İmparatorluğun Müslümanların elinden gittiği duygusu aydın kesim arasında otoriter olarak telakki

ettikleri Tanzimat reformcularına karşı **Yeni Osmanlılar** kimliği altında demokratik siyasal tepkinin gelişmesine zemin hazırladı. İslahat Fermanı'ndaki hükümlerin çoğu imparatorluğun dağılmasına kadar yürürlükte kaldı. *Ayrıca bkz.* ÂLÎ PAŞA; ANAYASA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; FUAD PAŞA; GÜLHANE HATT-I HÜMÂYÛNU; MUSTAFA REŞİD PAŞA.

İTRÎ (?–1711). Besteci, hat ustası ve şair. Asıl adı Buhurizâde Mustafa Efendi'dir. **Aile** geçmişinin pek açık olmamasına karşın, iyi bir **eğitim** görmüş olması mümkündür. **Mevlevî tarikatına** katıldı ve **sarayın** fasıl heyetine girdi. Besteleri geniş kitlelere ulaştı ve değişik **padişahların** yakın ilgi gösterdiği bir sohbet arkadaşı (“musâhib”) oldu. Esirciler **kethüdası** olarak köle tacirlerin **loncasının** başına getirildiğinde, bu fırsattan yararlanarak, kölelerden dünyanın farklı kesimlerindeki geleneksel **müzik** üzerine bilgiler edindi. Uzun bir süre yürüttüğü **Enderun** hocalığı görevinden 1690'da ayrıldı. Müzikal eserlerinin zengin yelpazesinden dolayı, en büyük Osmanlı bestecilerinden biri sayılır. Hat sanatında verdiği eserler de meşhurdur.

i

İBN KEMAL. *Bkz.* KEMAL PAŞAZÂDE.

İBRAHİM (1615–1648). Osmanlı padişahı. “Deli” lakabıyla da anılır. **I. Ahmed**’in ve Mahpeyker **Kösem Sultan**’ın oğlu. Kardeşi **IV. Murad**’dan sonra başa geçti. Büyük kardeşlerinin daha önce idam edilmesi nedeniyle, başına aynı şeyin gelebileceği dehşetiyle evhamlı bir kişilik kazandı. Tahta 1640’ta çıktığında, annesi **Kösem Sultan**’ın ve **Cinci Hoca**’nın başının çektiği bir **saray** hizbinin avucuna kolayca düştü.

Devlet işlerini 1644’e kadar becerikli bir **sadrazam** olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa yürüttü. Bu dönemde Azak kalesi Kazaklardan geri alındı (1642). Batı **Anadolu**’daki ve Erzurum bölgesindeki yerel isyanlar bastırıldı (1643). Osmanlı-**İran** ilişkileri dostane hale geldi. Ama bu başarılar Cinci Hoca’nın etrafındaki saray çevresinin husumetini çekti. Onların kandırmasıyla İbrahim bu sadrazamı görevden aldı ve ardından idam emrini verdi (1644).

1644–1648 arasındaki dönemi padişah dengesiz kararları ve davranışları belirledi. Osmanlı sarayının siyahi **hadım ağasının** bulunduğu bir kadirganın Malta korsanlarınca ele geçirilmesi, **Venedik**’in elindeki **Girit**’i fethetmeye yönelik pahalı sefere (1645) yol açtı. Bunu izleyen Osmanlı-Venedik savaşı (1645–1669) sırasında, Venedikliler **Bosna**’ya saldırdı (1647) ve **Çanakkale Boğazı**’nı abluka altına aldı (1648).

Kösem Sultan dengesiz oğlunu kontrol edemediğini görünce, muhalifleriyle (**Yeniçeriler**, **ilmiye**, **vezirler**) işbirliğine girerek onu tahttan indirdi (1648). İbrahim’in buna razı olmamasını yeni hükümet için potansiyel bir tehdit saydığından, annesi **tahttan indirilişinin** üzerinden henüz on gün geçmişken, oğlunun idam edilmesi emrini verdi. *Ayrıca bkz.* MURAD V; MUSTAFA I.

İBRAHİM HAKKI EFENDİ (ERZURUMLU) (1703–1780). İmparatorluktaki son geleneksel ansiklopedik bilginlerden biri olan mutasavvıf ve şair. Hasankale’de (şimdi Pasinler, Erzurum) doğdu. Henüz çocukken Tillo’ya (Siirt) giderek, yerel mutasavvıf **Şeyh** Fakirullah’ın müridi oldu. Erzurum’a 1720’de dönünce, **eğitimini** sürdürdü. İcâzet aldıktan sonra tekrar yerleştiği Tillo’da Şeyh Fakirullah’un halifesi oldu. 1752’de **İstanbul** gitti ve **I. Mahmud**’dan **saray kütüphanesinde** çalışma iznini aldı. İmparatorluğun **Mısır** ve **Hicaz** dâhil değişik yerlerini dolaştı. Her bilgi alanını kapsayan eserler verdi. *Marifetnâme* (1757) adlı kitabında **tıp**, fizyoloji, psikoloji, jeoloji, **matematik** ve **astronomi** gibi konuları işledi. Skolastik akıl yürütme temelinde, mineralleri sırasıyla bitkilerin, hayvanların ve insanların izlediği bir evrim nazariyesini ortaya attı. Ona göre, insanların türediği hayvan türü maymundu. *Ayrıca bkz.* TASAVVUF.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA (1670?–1745). Yayımcı, yazar ve **Batılılaşmanın** ilk savunucusu. Cluj’da (**Erdel**) **Macar** bir **ailenin** çocuğu olarak doğdu. Heterodoks Hıristiyan mezhebi Üniteryenlerin papazlık okulunda eğitim gördü. Macar soylusu İmre Tököli’nin öncülüğündeki **Habsburg** karşıtı isyana katıldı ve isyanın başarısızlığa uğraması üzerine, Cluj yakınındaki bir Osmanlı **ordu** birliğine sığındı (1691).

İstanbul’a gitti ve **İslam** dinini benimsedi. Kültürel birikiminden ve dil becerilerinden dolayı, bir tercüman olarak **hükümet** hizmetine alındı.

Lale Devri (1718–1730) sırasında İslam dünyasındaki ilk Müslüman matbaasının kurulmasına önyak oldu (1727). Dönemin Batılı **coğrafya** ve tarih eserlerinin Osmanlıcaya tercüme edilmesinden de aktif rol oynadı. Osmanlı devletinin sürekli gerilemesine kafa yoran bir yazar olarak, *Usûlü’l-Hikem fi Nizâmi’l-Ümem* (“Milletlerin Düzenine İlişkin Felsefi Yöntemler”, 1732) risalesini yazdı. Batılılaşmanın aydın bir destekçisi olarak tanındı; tekrar askerî güce kavuşmanın bir aracı olarak, **Aydınlanma** akımının rasyonel düzen ve üniform nizam kavramlarının önemini vurguladı. *Ayrıca bkz.* AHMED III; İBRAHİM PAŞA (NEVŞEHİRLİ DAMAD); MAHMUD I; REFORM.

İBRAHİM PAŞA (NEVŞEHİRLİ DAMAD) (1662–1730). Adı **Lale Devri**'yle özdeşleşmiş **sadrizam**. Muşkara'da (şimdi Nevşehir) doğdu. Genç yaşta **İstanbul**'a gitti ve **saray** hizmetine girdi. Sarayın değişik birimlerinde alt kademede bir kâtip olarak çalıştıktan sonra, **III. Ahmed**'in bir gözdesi oldu. Çeşitli **Balkan eyaletlerinde** idarecilik görevlerinin ardından, vezir mertebesine yükseldi. Padişahın kızlarından biriyle evlendikten sonra, 1718'de sadrazamlığa atandı ve 1730'a kadar bu makamda kaldı.

İstanbul'da 1718–1730 arasında yaşanan kültürel canlılık ve şenlikli hava payitahtın ayırıcı özelliği haline geldi. Bu dönem daha sonraları Lale Devri olarak anıldı. İbrahim Paşa payitahtın yanı sıra, doğduğu şehirde bir dizi **cami**, çeşme, **medrese** ve **kütüphane** yaptırdı. Fakat idaredeki aşırı akraba iltimasçılığı ve **İran**'la savaştaki başarısızlık halk arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Sonunda **Patrona Halil**'in öncülük ettiği Yeniçeri isyanı çıktı (1730). III. Ahmed tahttan çekilmek zorunda kaldı ve İbrahim Paşa idam edildi. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; İBRAHİM MÜTEFERRİKA; REFORM.*

İBRAHİM PAŞA (PARGALI) (1493–1536). **Sadrizam**. Gücünün zirvesindeyken “Makbul İbrahim Paşa”, ölümünden sonra “Maktul İbrahim Paşa” olarak bilinirdi. Parga'da İtalyan bir **ailenin** çocuğu olarak doğdu. Küçük bir çocukken, Türk korsanlara esir düştü; Manisa'da yaşlı ve zengin bir Türk kadınına köle olarak satıldı. Adı İbrahim olarak değiştirildi ve Müslüman **eğitimi** aldı. Edebiyat ve **müzik** yetenekleriyle, o sırada Manisa valisi olan Şehzâde Süleyman'ın dikkatini çekti ve hizmetine girdi. Tahta çıkan **I. Süleyman**'ın peşinden **Topkapı Sarayı**'na gitti (1520). **Enderun**'un en üst makamında görev yaptıktan ve padişahla birlikte seferlere katıldıktan sonra, 1523'te sadrazamlığa atandı. Ertesi yıl I. Süleyman'ın kız kardeşiyle evlendi.

Bir isyanın patlak verdiği **Mısır** eyaletinde düzeni yeniden sağladı (1524–1525). **Mohaç Muharebesi**'ne (1526) katıldı. **Anadolu**'da Safevi yanlısı bir isyanı bastırdı (1527). Bu başarıları ona ayrıca **serasker** makamını ve **Rumeli** eyaletinin vergi gelirlerini sağladı. Şatafatlı bir yaşam tarzına güçlü eğilimi vardı. Avrupa hükümdarlarınıninkilerle boy ölçüşebilecek bir saray yaptırdı. Geleneğe aldırılmayarak, I. Süleyman'ınkilerle tıpatıp aynı elbiseleri giydi ve **Viyana kuşatması** sırasında padişahla aynı hizada at sürdü (1529).

Habsburg İmparatorluğu'na (1532) ve **İran**'a (1534) karşı seferlerde bir komutan olarak elde ettiği parlak başarıları karşın, İbrahim Paşa'nın aralarında I. Süleyman'ın eşi **Hürrem Sultan**'ın da bulunduğu siyasi hasımları, kendisini padişaha denk görece kadar küstah olduğu söylentisini yaydılar. Bağdat **defterdârını** idam ettirmesi (1535), padişaha onu hedef alan bir hareket olarak aktarıldı. Bu gelişmelerle gözden düştü ve sonunda idam edildi. *Ayrıca bkz. KÖLELİK; KUL.*

İBRAHİM ŞİNASİ (1826–1871). Modern Türk **edebiyatının** kurucularından biri sayılan yazar ve gazeteci. **İstanbul**'da doğdu. Subay babasının **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı**'nda ölmesi nedeniyle öksüz büyüdü. **Memuriyete** girdi. **Mustafa Reşid Paşa**'ya bağlantısı sayesinde, Paris'te kamu maliyesi öğrenimi gördü (1849–1854). Bu sırada devrim yaşamakta olan Fransa'daki siyasal gelişmeleri gözlemledi.

İstanbul'a döndüğünde Meclis-i Maârif üyeliğine atandı (1854–1862). Bu esnada Reşid Paşa'nın rakibi **Âli Paşa**'nın iktidara gelmesi ve **Islahat Fermanı**'nın yayınlanmasında rol oynaması Şinasi'nin Âli Paşa'ya cephe almasına yol açtı. 1860'ta Agâh Efendi'yle birlikte ilk özel Türkçe gazete **Tercümân-ı Ahvâl**'i, iki yıl sonrada **Tasvir-i Efkâr**'ı çıkardı. Bu gazetelerde **hükümet** politikasına yönelik eleştirel makaleleri Meclis-i Maârif üyeliğinden alınmasına neden oldu.

Öte yandan Şinasi Osmanlı-Türk edebiyatını modernleştirme konusunda adımlar attı. İlk defa Osmanlı halk atasözlerini bir araya getiren bir antoloji hazırladı. Fransız şairlerinden (Racine, Lamartine, La Fontaine) yaptığı tercüme 1859'da basıldı. 1865–1869 arasında Paris'te kaldı. Türkçe edebiyat ve gazetecilik **dilinin** sadeleştirilmesine öncülük etti ve **Tanzimat** devlet adamlarının otoriter politikalarını eleştiren şiirler yazdı. Sahne komedisi **Şâir Evlenmesi** (1859) Batı formunda bilinen ilk Osmanlıca oyundur. Bütün bu yönleriyle Şinasi modern Türk kültürünün bir öncüsü olarak görülmelidir. *Ayrıca bkz. AHMED MİDHAT EFENDİ; AHMED VEFİK PAŞA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; MÜNİF PAŞA; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ; TİYATRO.*

İBRET. **İstanbul**'da 1870–1873 arasında yayımlanan **muhafif** günlük gazete. İlk yayımcısı Aleksan Sarrafyan Efendi'ydi. 1872'de **Ahmed Midhat Efendi** tarafından devralınca, başyazarlığına **Namık Kemal** getirildi (13 Haziran 1872–5 Nisan 1873). Gazete **Mahmud Nedim Paşa** idaresini eleştiren makalelere yer verdi ve meşrutiyetin savunucusu olarak öne çıktı. Namık Kemal'in **Vatan yahud Silistre** adlı tiyatro oyununun kitlelerde yurtseverlik coşkusu uyandırması üzerine (1 Nisan 1873), **hükümet**

tarafından kapatıldı ve aralarında Namık Kemal'in de bulunduğu yazarları uzak vilâyetlere sürüldü. *Ayrıca bkz.* ABDÜLAZİZ; BASIN; YENİ OSMANLILAR.

İCÂZET. Bir **medrese** mezununa verilen diploma. *Ayrıca bkz.* EĞİTİM; MÜDERRİS.

İCTİHÂD. **Abdullah Cevdet**'in 1904'te kurduğu fikir dergisi. Önce bir **Jön Türk** organı olarak Cenevre'de (1904–1905), ardından Kahire'de (1905–1911) ve **İstanbul**'da (1911–1932) yayımlandı. Çoğunlukla on beş günde bir ve bazen haftada bir çıkardı. Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı ve Celâl Nuri İleri gibi radikal Batıcıların makaleler yazdığı dergide, o zamana kadar ağır basan seçici **Batılılaşma** anlayışı yerine Osmanlı yaşamında ve kültüründe ödünsüz Avrupalılaşma savunuldu. İşlenen konular arasında **kadın hakları**, **aile** yaşamının modernleşmesi, **eğitimin** tam sekülerleşmesi, **medreselerin** kapatılması ve Latin alfabesine geçilmesi vardı. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BAHÂ TEVFIK; BASIN; EL-HUSRÎ, SATI; SEKÜLARİZM; ZİYA GÖKALP.

İDARE MECLİSİ. Osmanlıca “meclis-i idâre”. **Taşra teşkilâtında** danışma usulünün geçmişi 18. yüzyıla kadar iner; o dönemde valiler yılda bir kez yerel **kadılar**, üst düzey memurları ve **âyânları eyalet** merkezinde toplayarak, **vergi** ve asayiş konularını düzenlerdi. Bu mekanizma 1839'dan sonra “Muhassıllık Meclisi” (“Tahsilârlık Meclisi”) ve “Memleket Meclisi” adları altında sürdürüldü. 1864 Vilâyet Nizamnâmesi **vilâyetler**, **sancaklar** ve **kazâlar** düzeyinde yerel hükümet yetkililerinden, âyânlardan ve gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinden oluşmak üzere idare meclisleri kurulması hükmünü getirdi. İdare meclisinde asıl yetki memurların elinde kalırken, yerli üyeler esas olarak danışman konumunu taşıdılar. İdare meclisi asayiş, maliye ve bayındırlık işleri konusunda kararlar alırdı. Seçilmiş bir organ olmasına karşın, Vilâyet Umumî Meclisi'nin sadece danışma işlevleri vardı. *Ayrıca bkz.* REFORM; TANZİMAT.

İDRİS-İ BİTLİSÎ (?–1521). Kürt âlim ve siyaset adamı. Bitlis'te doğdu. Yerel bir tasavvufî tarikat şeyhinin oğluydu. Gençliğinde Akkoyunlu hükümdarı Yakub Bey'in kâtipliğini yaptı. İran Safevi devletinin Doğu **Anadolu**'ya hâkim olması üzerine, **II. Bayezid**'in maiyetine sığındı (1501). Safevilerle (1514) ve **Memlûk Sultanlığı**'na (1517) yönelik seferlerde **I. Selim**'e danışmanlık hizmeti verdi. Diyarbakir, Mardin ve Urfa civarındaki **Sünni Kürt** aşiretlerinin Osmanlı yönetimine girmesini sağlayan müzakerelerde çok önemli bir rol oynadı. Osmanlı devletinin ilk sekiz padişah dönemindeki tarihini manzum dille anlattığı *Heşt Bihişt* (“Sekiz Cennet”, 1502–1504) adlı kitabıyla tanınır. *Ayrıca bkz.* ÂŞIKPAŞAZÂDE; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; ÇALDIRAN MUHAREBESİ; KEMAL PAŞAZÂDE; TARİHYAZIMI.

İHTİSAB. *Bkz.* HİSBE.

İKDAM. Gazeteci Ahmed Cevdet tarafından 1894'te kurulan ve 1928'e kadar çıkan günlük gazete. Kısa bir dönem için **İstanbul**'un en çok okunan gazetesi oldu. **1908 Devrimi**'ne kadar hem **edebiyat**, hem de tarih bakımından **Türkçülüğün** bir organı işlevini gördü. Sonraki dönemde **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne muhalefet eden ve gazetelere yönelik sansür uygulamasının yanı sıra, gazetecilere polisçe gözdağı verilmesini eleştiren bir gazeteye dönüştü. *Ayrıca bkz.* BASIN; MUHALEFET.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ. *Bkz.* MEŞRUTİYET DÖNEMİ.

İLETİŞİM. *Bkz.* BASIN; POSTA İDARESİ; TELGRAF; ULAŞIM.

İLKÖĞRETİM. Geleneksel Osmanlı ilköğretimi sıbyân mektepleri olarak da bilinen Kur'an mekteplerince verilirdi. Bu kurumlar esas olarak **vakıflarca** desteklenirdi ve hocaları genellikle düzenli maaş yerine öğrenci velilerinden haftalık ücret alırdı. Geleneksel ilköğretimin ana amacı, **İslam**'ın temel akidelerini bilen ve Kur'an'ı ezbere okuyabilen çocuklar yetiştirmektir. Öğrenciler okumayı sökmeye bir Arapça metinle, yani Kur'an'la başladıkları için, bunu Türkçe metinlere uygulamada güçlük çekerlerdi. Yaş ve bilgi düzeyine göre sınıf anlayışı olmayan mahalle mekteplerinde okula başlama ve mezun olma yaşı gibi kayıtlar söz konusu değildi.

Sıbyân mekteplerinde pratik bir pedagojik yaklaşımın yokluğu, hükümeti geleneksel kurumlarda reform girişimlerine yöneltti (1838–1868). Ancak vakıf denetiminde olan mahalle mekteplerine devlet müdahalesi sınırlı kalmaya mahkûmdu. Reform önlemlerinin başarısızlığa uğraması üzerine, Maarif Nezâreti alternatif resmî ilkokullar (ibtidâî mektepler) oluşturma yoluna gitti (1872). Bu okulların

müfredatında hem bilimsel, hem de dinsel içeriğe yer verildi. Okul içindeki sınıf düzeniyle derslerdeki başarıya göre bir kademelendirmeye geçildi ve mesleki eğitimden geçmiş hocaların düzenli maaş alması öngörüldü. **II. Abdülhamid** döneminde ibtidâî mektepler **vilâyetlerin** çoğunda açıldı. *Ayrıca bkz. ORTAÖĞRETİM; SELİM SÂBİT EFENDİ.*

İLMİYE. Din, adalet, fıkıh ve **medrese eğitiminden** sorumlu **devlet** görevlilerinden oluşan sınıf. **Kadılar, müftüler** ve **müderrisler** bu sınıfa mensuptu. Bürokratikleştirilmiş bir hiyerarşik yapı içinde örgütlenen ilmiye mensuplarının mertebelerini, bitirdikleri medresenin seviyesi belirlerdi. Şehirleri önemine göre bir kademe sırası taşıyan görevlere atamalar da buna dayanırdı. Mekke, Medine, **Edirne** veya **Bursa**'daki ilmiye makamları Saraybosna, Ankara veya Erzurum'dakilerden daha üstün sayılırdı. İlmiye içinde en üst kademeleri temsil eden **Rumeli ve Anadolu kadiaskerleri, Divân-ı Hümâyûn** üyeleri idi; **şeyhülislâm** da bazen bu kurumun toplantılarına katılırdı. İlmiye mensupları yönetici **askerî sınıfın** bir kesimini oluşturduğu için **vergiden** muaftı.

16. yüzyıldan sonra belli **âileler** ilmiyenin üst kademelerine hâkim oldu ve akraba iltiması liyakatin önüne geçti. **Vakıflar** ilmiye mensuplarının servet edinmesinin bir aracı haline geldi. Zamanla bu sınıf değişime karşı ayrıcalıklarını korumaya çalışan muhafazakâr bir güce dönüştü. **II. Mahmud**'un idareyi merkezileştirmeye yönelik **reformları** ve vakıfların Şer'iyye ve Evkaf Nezâreti'ne bağlanarak yeniden düzenlenmesi, ilmiyenin malî temelini zayıflattı. Ayrıca, 19. yüzyılda **mahkeme** sisteminin ve **eğitim** sekülerleşmesi, ilmiye sosyal önemini de azalttı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra şeyhülislâmlık makamı Diyanet İşleri Reisliği'ne dönüştürüldü. *Ayrıca bkz. FIKIH; HANEFİ MEZHEBİ; İSLAM; ŞERİAT.*

İLTİZAM. Bir vergi kaynağının gelirini belli bir **para** tutarı karşılığında özel bir üstleniciye bırakmaya dayalı vergi tahsilatı usulü. Özel üstlenicilere iltizam olarak verilen vergi kaynakları "mukataa" olarak anılırdı. **Devletin** nakdî gelirlerinin büyük bölümü **cizyeden** ve mukataalardan sağlanırdı. Kârlı olmayan mukataaların vergi tahsilatı için "emin" olarak adlandırılan maaşlı bir memur atanırdı. Mukataa statüsündeki tarım arazilerine ait **âşârin** tahsilatında, mutabık kalınan götürü meblağı ödemeyi kabul eden kişilere böyle arazileri kiralama yoluna gidilirdi.

İltizam sistemi bu alanda uzmanlaşmış olan ve spekülâtif işlemlerle uğraşan bir sarraf sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. Geniş bir vergi alanını üstlenen mültezim genellikle mukataayı böler ve hisseleri kendisine bağlı daha küçük yerel mültezimlere satardı. İltizam hiyerarşinin tepesinde payitahttaki zengin sarraflar yer alırdı. Padişaha ayrılmış arazilerden ("havass-ı hümâyûn"), merkezî hazineye ait arazilerden, **vezirlere** ve **beylerbeylerine** ait **hass** arpalıklarından toplanacak tarım vergileri genellikle özel şahıslara iltizam olarak verilirdi. Bunlar da çoğunlukla vergi tahsilatı yetkilerini "mütesellim" denen yerel vekillerine devrederlerdi.

17. yüzyıl sonuna doğru devletin nakit sıkıntısı çekmesi üzerine, ilave gelirler sağlamak, köylülerin koşullarını rahatlatmak ve böylece ekonomik üretkenliği korumak amacıyla ömür boyu iltizam ("malikâne") sistemine geçildi. Payitahttaki devlet ricalinin taşradaki **âyân** sınıfı içerisinde daha küçük mültezimler ve mütesellimler atama alışkanlığı malî ve idari ademi merkezileşmeye ve **eyaletlerde** kanuna aykırı malî tekellerin ortaya çıkışına yol açtı.

Osmanlı merkezî otoritesi malî denetimi ancak **II. Mahmud** döneminde âyânların gücünün kırılmasıyla ve mültezimlerin artık **Bâbüâli** tarafından atanmasıyla sağlayabildi. **Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu**'yla (1839) iltizamın resmen kaldırılmasına karşın, bu usul Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar sürdü. *Ayrıca bkz. EKONOMİ; RUMLAR; TARIM SİSTEMİ; VERGİ.*

İMALAT. Osmanlı **ekonomisinde** imalat sektörü, devlete ait teçhizat sanayileri bir yana bırakılırsa, çoğunlukla küçük ölçekliydi ve **lonca** çerçevesiyle sınırlıydı. Çeşitli sanayi mallarının imalatı esas olarak iç pazarın ve şehirlerin ihtiyaçlarını karşılardı. Buna karşılık, ipek sanayisi gibi belli dokumacılık dalları erken bir dönemden itibaren ihracata dönük bir yapı kazandı. **Bursa** 1400'e doğru ipek ticaretinin ve sanayisinin ana merkezlerinden biri haline geldi. Diğer ipek dokumacılığı merkezleri arasında **İstanbul**, Amasya, Halep, Mardin ve Diyarbakır vardı. Osmanlı ipekli dokumaları **Lehistan**, **İsveç** ve özellikle Moskova'da revaçtaydı. Osmanlı ipek dokumacılığının **İran**'dan ham ipek ithalatına bağımlı olması nedeniyle, iki ülke arasındaki savaşlar bu sanayiye olumsuz yönde etkiledi. 1514'teki sefer ve özellikle 1575'ten 1639'a kadar aralıklarla süren uzun savaşlar, Osmanlı ipek dokumacılığı açısından feci sonuçlar doğurdu.

Osmanlı imalat sektörünün diğer ihracat kalemleri tiftik ve pamuklu mallardı. Tiftik 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yalnızca Ankara'da imal edilen bir maldı. Batı **Anadolu** ve Orta **Yunanistan** bölgeleri 17.

yüzyılda pamuk dokumacılığında öne çıkarak, özellikle askerî alanda (**Yeniçeri** üniformaları) iç pazarın ihtiyaçlarını karşıladı. Osmanlı yünlü ve ipekli kumaş sanayilerinin 16. yüzyılın sonuna doğru daha ucuz Batı ürünlerinin ithalatındaki artıştan ciddi biçimde etkilenmesine karşın, başta pamuklu kumaş olmak üzere dokuma ürünleri 18. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'ya dönük başlıca Osmanlı ihracat kalemleri arasında yer aldı. Bu yüzyılda **Edirne**, Selanik, İşkodra, Bursa, Ankara, Tokat, Antakya, Halep ve Bağdat önemli dokumacılık merkezleriydi.

İmparatorlukta artan iç karışıklıkların yanı sıra, Batı Avrupa'da büyük ölçekli ve mekanize dokuma üretiminin zamanla ortaya çıkışı Osmanlı dokuma imalatında kısmi yıkıma yol açtı. Öte yandan, ucuz Avrupa ürünlerinin istilası uzun vadede geleneksel imalatın yeni koşullara bir ölçüde uyum sağlamasını getirdi. Avrupa'dan yeni ve basit teknolojiler ithal edilmeye başladı; küçük ölçekli dokuma imalatı yeni üsluplar ve modalar buldu. Özellikle 1870'ten sonra küçük ölçekli sanayi üretimi artma yoluna girdi. Halı, dantel ve ipekli kumaş gibi mallar 1914'e kadar gittikçe artan miktarda ihraç edildi. Loncaların imalattaki rolü 19. yüzyılda sürekli azaldı. Büyük ölçekli sanayi üretimi ise birkaç istisna dışında, imparatorluğun yıkılışa kadar gelişmedi. *Ayrıca bkz. ÇİNİ; TİCARET.*

İMAM. 1. Namazda cemaatin önünde duran ve bu vecibenin yerine getirilmesine yol gösteren kişi. 2. **İslam**'da bir mezhebin ya da tarikatın kurucusu. 3. Bazı İslam ülkelerinde devlet başkanlarına verilen unvan. *Ayrıca bkz. HANEFİ MEZHEBİ; ŞERİAT.*

İMAM GAZALİ (1058–1111). Skolastik felsefesiyle Osmanlı fikir hayatını etkileyen mutasavvıf ve kelâm âlimi. Tus'ta (**İran**) doğdu. Başarılı bir hoca olarak, Bağdat'taki Nizamiye **medresesinde** kelâm dersleri verdi ve felsefeyle uğraştı. Bir ruhsal bunalımın ardından görevini bırakarak Bağdat'tan ayrıldı (1095). On yılı aşkın bir süre basit bir **derviş** olarak zahitçe bir yaşam sürdü; Şam, Mekke ve Tus'u dolaştı. 1106'dan sonra Nişabur'da kısa bir süre müderrislik yaptı.

Döneminin en büyük kelâm âlimlerinden biri sayılan İmam Gazali, 1095'ten sonra itikat için bir tehdit kaynağı olarak gördüğü saf felsefeye sert eleştirilerde bulundu ve felsefeyi itibarsızlaştırmak için risaleler yazdı. Ona göre, felsefe ancak skolastik kelâm öğrenimine bir hazırlık olarak mubah görülebilirdi. Öte yandan, tasavvufa bir ibadet olarak meşruiyet kazandırmada başarılı oldu; tasavvufun İslam sofuluğuyla gayet bağdaşır olduğunu savundu. İmam Gazali'nin genelde **Sünnilik** üzerinde önemli bir etki bırakması nedeniyle, bu tutumlar daha sonra Osmanlı döneminde de geçerlilik taşıdı. *Ayrıca bkz. HOCAZÂDE MUSLİHİDDİN MUSTAFA; TASAVVUF.*

İMÂRET. Kamusal hizmetler sunan ve **vakıflarca** desteklenen kurumlar. **Camiler, medreseler, kütüphaneler, hastaneler, kervansaraylar, bedestenler, hamamlar, yollar** ve köprüler bu kapsama girer. Devlet böyle kamusal hizmetleri genellikle doğrudan sağlamak yerine, özel hayır kurumlarına bırakırdı. *Ayrıca bkz. ŞEHİR.*

İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL (1870–1957). Biyografi yazarı ve tarihçi. **İstanbul**'da doğdu. Özel bir **eğitim** gördü. Bâbîâlî'nin çeşitli dairelerinde başkâtip olarak çalıştı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında yaşamış Osmanlı bürokratların, şairlerin ve aydınların biyografileri konusunda güvenilir ve eleştirel bir otorite olarak kabul edilir. Bu durum aydın çevrelerle bağlantılarına ve mesleki ilgisine bağlanabilir. Ayrıca, Topkapı Sarayı ve Başbakanlık Osmanlı **Arşivleri**'nin tasnifinde aktif olarak görev aldı ve **Târîh-i Osmânî Encümeni**'nin bir üyesiydi. Eserleri arasında *Son Asır Türk Şairleri*, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* ve *Son Hattatlar* sayılabilir. *Ayrıca bkz. AHMED CEVDET PAŞA; AKÇURA, YUSUF; ALTINAY, AHMED REFİK; BURSALI MEHMED TAHİR; MEHMED SÜREYYA; TARİHYAZIMI.*

İNEBAHTI DENİZ SAVAŞI. **İspanya, Venedik** ve Papalık'tan oluşan Hıristiyan ittifak ve Osmanlılar arasındaki deniz savaşı (7 Ekim 1571). Osmanlı yenilgisiyle sonuçlandı.

Kıbrıs'ı ele geçirmeye yönelik Osmanlı seferi, Papalığı bunu önlemek üzere bir Hıristiyan ittifakı oluşturmaya yöneltti (Mayıs 1571). Hıristiyan **donanması** toplandığında, Osmanlılar Kıbrıs'ı ele geçirmişti ve sefere katılan Osmanlı donanması Adriyatik'teydi. Hıristiyan ve Osmanlı donanmaları **Yunanistan**'ın batı kıyısındaki İnebahtı'da karşılaştı. Osmanlılar yenilerek gemilerinin çoğunu kaybettiler. Bu sonuç Hıristiyan ittifakı açısından önemli stratejik kazanımlar getirmeyen bir zafer olmakla birlikte, Osmanlıların durdurulabileceği yolundaki Hıristiyan güveninin artmasına büyük katkıda bulundu. *Ayrıca bkz. HAÇLI SEFERLERİ; KUTSAL BİRLİK.*

İNGİLTERE. *Bkz.* BÜYÜK BRİTANYA.

İRAN. **Türkiye, Irak,** Afganistan ve Pakistan arasında yer alan Ortadoğu ülkesi. Safevilerin 15. yüzyıl sonlarında ortaya çıkışından önce, İran yerel hanedanlar arasında bölünmüş durumdaydı ve İlhanlı himayesi altındaydı. İlhanlıların yıkılışından sonra, İran **Timur**'un yönetimi altında kısa bir siyasi birlik dönemi yaşadı. Bu devrede Tebriz, Şiraz ve Herat gibi kentlerde mimarlık ve el sanatları gelişti.

Safeviler ülkenin batı kesiminde Osmanlılara karşı direnebilecek bir siyasi güç olarak öne çıktı. Safevi hanedanının Türk kökeni ve militan Şiiliğe dayalı dinî ideolojisi, Osmanlı bürokratik merkezîyetçiliğinden hoşnutsuz Anadolu **Türkmenlerine** çok çekici geldi. **Şahkulu İsyan** (1511) büyük güçle bastırılabilirdi. **I. Selim**'in **Kızılbaş** hareketini gaddar yöntemlerle sindirmesiyle ve 1514'teki Osmanlı-Safevi savaşında Şah İsmail'in yenilmesiyle, **Anadolu**'da Safevi siyasi nüfuzu geçici olarak önlendi. Osmanlılar Azerbaycan'ın yanı sıra Kürdistan'ı ele geçirdiler; 1534'te de şimdiki **Irak**'ı oluşturan bölgeyi Safevilerden aldılar. İran bu Osmanlı kazanımlarını **Amasya Antlaşması**'yla (1555) kabul etti.

Bağdat ve Musul'un birkaç kez el değiştirdiği Osmanlı-İran savaşları 16.yüzyıl sonları ve 17.yüzyıl boyunca sürdü. Bu dönemde İran ve **Habsburg İmparatorluğu** ortak düşmana karşı işbirliğine girdi. **Kasr-ı Şirin Antlaşması**'yla (1639), İran'ın **Kafkasya**'dan Basra Körfezi'ne kadar ve bugün hâlâ büyük ölçüde geçerliliğini koruyan batı sınırı belirlendi. Safeviler 17. yüzyıl sonlarında Afgan saldırıları yüzünden bir iç savaş durumuyla karşı karşıya kaldılar. 1722'de yıkılan Safevi hanedanının yerini ona denk güçte bir hanedan dolduramadı. Osmanlılar İran'ın içerideki zayıflığını Azerbaycan'da toprak kazanımları için bir fırsat olarak gördüler; ama yerel kuvvetler ve Nadir Şah (hd 1730–1747) Osmanlıları püskürtmeyi başardı. **Hindistan**'ı işgal eden ve Osmanlı yönetimindeki Irak'a saldıran Nadir Şah'ın başta olduğu dönem dışında, İran bir daha Safevi dönemindeki gücüne ulaşamadı. İran'daki Şii din adamları 19. yüzyılda Osmanlılara bağlı Irak'taki Bedevi kabileler arasında Şiiliği yaymaya dönük yoğun bir uğraşa girdiler. Irak'taki Şii propagandası ve bununla bağlantılı olarak İranlı hacıların Irak'taki Şii kutsal yerleri Kerbela ve Necef'e seyahati sorunu, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başları boyunca Osmanlılar ve İran arasındaki başlıca meseleleri oluşturdu. *Ayrıca bkz.* AHMED III; ERZURUM ANTLAŞMASI; MAHMUD I; MURAD IV; SÜLEYMAN I; ŞİİLİK.

İSHAK EFENDİ (BAŞHOCA) (?–1835). Deneysel bilimlere desteklemesiyle tanınan bilgin. **Yahudi** bir ailenin çocuğu olarak Narda'da (Yanya, **Yunanistan**) doğdu. Babasının ölümünden sonra, **İstanbul**'a gitti. Eğitimine ilişkin çok az bilgi olmasına karşın, Türkçe, Arapça, Farsça ve İbranice'nin yanı sıra muhtemelen Yunanca, Latince ve Fransızca bilen biriydi. Daha sonraları **İslam** dinine dönerek, 1816'da **Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn**'da **matematik** hocası oldu. 1821'deki Yunan isyanından sonra, **Bâbiâli** baştercümanlığına atandı. 1831'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un müdürü ("başhoca") oldu. Matematik, top yapımı ve tahkimat üzerine bir dizi eser yazdı. Ayrıca deneysel bilimlere ilişkin ilk Türkçe terminolojiyi hazırladı. Yazdığı *Mecmua-i Ulûm-i Riyâziyye* ("Matematik Bilimleri Derlemesi", 1831–1834, 4 cilt) mühendislik okullarında bir ders kitabı olarak okutuldu. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; BATILILAŞMA; DRAGOMAN; EĞİTİM.

İSLAM. Hazreti Muhammed (570–632) tarafından tebliğ edilen tek tanrıcı din. Kelime olarak "teslim olma", "kurtuluş" ve "dostluk" anlamlarına gelir. Tarihte ortaya çıkmış son büyük tek tanrıcı inanç sistemidir. Musevilik ve Hıristiyanlıkla aynı İbrahimî geleneği paylaşır. Kutsal kitabı Allah'tan inmiş vahiyleri içerdiğine inanılan Kur'an'dır. Bu vahiyleri Mekke'de (610–622) ve Medine'de (622–632) kaldığı sırada Hazreti Muhammed'e görünen Cebrael Melek'in aktardığı söylenir. Hazreti Muhammed'e herhangi bir ilahi vasıf yakıştırılmaz; sadece Allah'ın seçilmiş resulü olduğu belirtilir. Sıkı tek tanrıcılığa dayanan İslam, Allah'ın mutlak birliğini vurgular. Aralarında İbrahim, Musa ve İsa'nın da bulunduğu Muhammed öncesindeki bir dizi peygamberi tanıır; Musevilik'in ve Hıristiyanlık'ın kutsal kitaplarını ise aslı metinlerden sapmış olarak görür. İslam'da kurumlaşmış bir ruhban sınıfı yoktur; bununla birlikte **Şii** mezhebinde ulema sınıfı ruhbanlığa yakın sayılabilecek bir konum taşır.

İslam Arabistan'da ortaya çıktı, ama Akdeniz havzasında ve Ortadoğu'da hızla yayıldı. Emevilerin (661–750) ve Abbasilerin (750–1258) kurdukları imparatorluklar, ortaçağda **Hindistan** ve Çin'le birlikte dünya uygarlıklarının zirvesinde yer aldı. İslam dünyasının 10. yüzyıldan sonra yaşadığı parçalanma, Türk imparatorlukları Gazneliler ve **Selçuklular** tarafından bir ölçüde tersine çevrildi. Son büyük İslam imparatorluğu Osmanlı devletiydi.

İslam dünyasındaki ana bölünme hem dinsel, hem de siyasi mahiyet taşır. **Sünniler** inançlarını Kur'an ve hadise dayandırırken, Şiiiler ayrıca Halife Ali'ye ve onun soyundan gelenlere büyük saygı gösterir. Bu

soy çizgisini temsil eden On İki İmam yanılmaz ve kusursuz sayılır. Esrarengiz biçimde ortadan kaybolmuş olan son imam Mehdi'nin İslam'ı arındırmak üzere tekrar dünyaya geleceğine inanılır.

Dinî kaynakları yorumlama konusunda, İslam kültürü farklı yaklaşımları barındırır. Selefiye akımı Kur'an'ı ve hadisleri günlük yaşama katı biçimde uygulamaya çalışırken, kelâm ekolü biçimsel mantığı İslam inancıyla bağdaştırır. **Tasavvuf** ve ondan çıkan çeşitli tarikatlar ise kutsal kitabın bireysel, sezgisel yorumunu tercih eder. Abbasi döneminde ve Endülüs'te Hint **matematiği** ve Yunan felsefesi benimsendi ve İslam uygarlığı çerçevesinde geliştirildi.

Müslümanlar İslam'ın genel olarak insanlığa hitap eden, bozulmamış ve nihai Allah kelâmına dayandığına inandıkları için, dinlerini bütün dünyaya yaymayı temel bir görev sayarlar. Emevi ve Abbasi imparatorluklarının yanı sıra Osmanlı beyliğinin hızlı yayılması kısmen bu dinî şevke bağlanabilir. Öte yandan, aynı İbrahimi geleneğe mensup olan Hıristiyan ve **Yahudi** topluluklar İslami düzenin üstünlüğünü ve kendilerinin düşük konumunu kabul ettikleri sürece, İslam devletlerinde “ehli kitap” ve **zimmî** (“koruma altında”) sayılarak hoşgörüyle karşılanırlar. Bu nedenle İslam devletlerinin çoğunda ayrı Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri, yani **milletler** hâkim Müslüman ümmetle bir arada yaşayabilmıştır.

Kur'an'ı bozulmamış ve nihai Allah kelâmına dayalı bir metin sayma anlayışının başka bir sonucu, Kur'an hükümlerini ve hadisleri sosyal yaşamın her alanına (**hukuk, idare, ekonomi, maliye, aile, eğitim**) uygulamaktır. Bunun sonucunda **şeriatla** ilgili bir külliyat ortaya çıkmış ve dinî dogmaları (“nass”) gündelik yaşama uygulamadaki sorunlardan dolayı farklı mezhepler oluşmuştur.

Devletin başında **padişah-halifenin** bulunması itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslami karakter taşımasına karşın, İslam'ın gündelik yaşama uygulanışı asla mutlaklaşmadı. Bunda **aykırı inançlara** sahip geniş bir **Türkmen** nüfusu kadar, seküler **kanunların** da payı vardı. Resmî görevlilerin bir bölümü **ilmiye** sınıfına mensuptu ve şeriatın yorumlanıp uygulanmasını belirleyen çoğunlukla devlet politikasıydı. Böylece 19. yüzyılda idari yapılar için Avrupa modellerinin benimsenmesi ve seküler hukuk, maliye ve eğitim kurumlarının kapsamında İslami kurumlar aleyhine bir genişleme olması nadiren direnişle karşılaştı.

Osmanlı reform döneminde İslami kurumların çok yavaş gerilediği alanlar aile yaşamı ve miras hukuku, yani **kadınlara, nikâha ve boşanmaya** ilişkin konulardı. **1908 Devrimi**'ne kadar medeni hukuk meseleleri sıkı sıkıya şeriat sınırları çerçevesinde ele alındı. **Aydınlanma** ideallerine ve **pozitivizme** bağlı olan **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, çok eşliliği ve medeni hukukta erkek üstünlüğünü sınırlama yönünde yasal adımlar attı. Cumhuriyet rejimi özellikle 1926'dan sonra şeriatı tamamen uzaklaştı ve kadınların kamusal yaşama tam katılımının koşullarını sağladı. *Ayrıca bkz. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BEKTAŞI TARİKATI; HANEFİ MEZHEBİ; KIZILBAŞLAR; MEDRESE; MÜDERRİS.*

İSLAMCILIK. *Bkz. PAN-İSLAMCILIK.*

İSLAMİ MODERNİZM. 19. yüzyılda İslam dünyasında ortaya çıkan fikir akımı. Hıristiyan ülkelerin İslam dünyasında artan askerî ve ekonomik hâkimiyeti, Asya ve Afrika'da Müslümanlar üzerinde kurulan İngiliz, Fransız ve Rus sömürgeci yönetimleri birçok Müslüman aydında bir özgüven kaybı yarattı. **İslam**'ın son ve kusursuz tek tanrıcı din olduğu anlayışının beraberinde getirdiği üstünlük hissi, Hıristiyan devletlerin teknolojik ve kültürel atılımlarıyla darmadağın oldu. Aynı dönemde Avrupa'da, Müslüman halkların durgunluğunun ve geriliğinin başta gelen sebebinin İslam olduğunu ileri süren oryantalist ve kültürel bakımdan ırkçı görüşler ortaya çıktı.

Bu gelişmeler karşısında, İslami modernizmi temsil eden bazı okumuş Müslümanlar, söz konusu görüşlere karşı çıkmaya başladılar. Abbasi dönemindeki kültürel ve bilimsel atılımlara işaret ederek, Müslüman halkların durgunluğuna ilk baştaki İslam'dan bir sapmanın ve İslam dışı kültürel unsurların İslam uygarlığına sızmasının yol açtığını ileri sürdüler. Ortaya atılan bir başka sav Batı'nın teknolojik başarılarının ortaçağ İslam biliminden ödünç alınan şeyler sayesinde sağlandığıydı. Böylece İslami modernizm iki ana fikri destekledi: İslam dünyasının kurtuluşu özgün bir İslam'a bağlıdır ve Batı teknolojisinin benimsenmesi İslam dünyasının geçmişteki bilimsel atılımlarının geri gelişidir.

İslami modernizm **tasavvuf** gibi geleneksel dinî âdetleri hurafe sayarak reddeden, Kur'an ve hadis gibi asıl kaynaklara dönülmesini isteyen bir tür köktencilikti. **Namık Kemal, Babanzâde Ahmed Nâim ve Mehmed Akif Ersoy** gibi aydınlar Osmanlı İmparatorluğu'nda İslami modernizmin başta gelen temsilcileriydi. *Ayrıca bkz. AYDINLANMA; POZITIVİZM; REFORM; BATILILAŞMA.*

İSMAIL DEDE EFENDİ (1777/78–1846). Besteci ve **tasavvuf şeyhi.** **İstanbul**'da doğdu. Daha sibyan mektebindeyken sesiyle dikkat çekti. Müzisyenlerden özel dersler aldı ve bir **Mevlevî dergâhındaki** müzik faaliyetlerine katıldı. Bir süre muhasebe kaleminde kâtip olarak çalıştı. Ramazan ayı için bestelediği

parçalar geniş kitlelere ulaştı. **III. Selim** tarafından **sarayın** fasıl heyetine katılmaya davet edildi. 1799'dan sonra Yenikapı dergâhında **müzik** hocalığına başladı. III. Selim'in ve **II. Mahmud**'ın sohbet arkadaşı ("musâhib") oldu. **İtrî**'den sonra Türk klasik müziğinin en büyük bestecisi sayılan İsmail Dede Efendi'nin 500'den fazla özgün müzik eseri vardır. *Ayrıca bkz.* HACI ÂRİF BEY; RAUF YEKTÂ.

İSMAİL FENNÎ ERTUĞRUL. *Bkz.* ERTUĞRUL, İSMAİL FENNÎ.

İSMAİL HAKKI BURSALI (1653–1725). **Tasavvuf şeyhi.** Aydos'ta (**Bulgaristan**) doğdu. Celvetiyye tarikatına girdi. 1685'ten sonra **Bursa**'ya yerleşti ve Kur'an tefsiri üzerine dersleriyle tanındı. Celvetiyye tarikatında şeyhlik mertebesine yükseldi; tasavvuf ve ahlak üzerine sayısız eser yazdı. *Ruhü'l-Beyan* kitabı Kur'an'ın klasik tasavvufi tefsirlerinden biri sayılır. *Ayrıca bkz.* AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ; ŞEYH GÂLİB; TARİKAT.

İSMAİL KEMAL (VLORA) (1844–1919). **Jön Türk** ve Arnavut milliyetçisi. Yanya'daki Zosimaia Lisesi'nden mezun oldu. Osmanlı **memuriyet** kadrosuna girdi ve **Midhat Paşa**'nın kâtibi olarak çalıştı. 1860'ların sonlarında Tulça **sancağının** mutasarrıflığını yaptı. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı** ve **Balkanlar**'daki Osmanlı gücünün zayıflaması üzerine, Arnavut **milliyetçiliğine** yöneldi. **II. Abdülhamid** döneminde Jön Türk **muhalefetiyle** işbirliği yaptı; **Arnavutluk**'un bağımsızlığını sağlamayı ve bir monarşi kurmayı amaçlayan bir bakış açısı vardı. Merkezîyetçi **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne karşı liberal **Prens Sabahaddin**'le birlikte hareket etti.

1908 Devrimi'nden sonra, Berat'tan (Orta Arnavutluk) **Meclis-i Mebusân**'a seçildi. İdari ve siyasi ademi merkezîyetçiliği savunan hareket içinde yer aldı. Arnavut ayrılıkçı örgütü Başkim ("Birlik") içinde de aktif olarak çalıştı. **31 Mart İsyanı**'na katılmakla suçlandıysa da, bu itham kanıtlanamadı. **Balkan Savaşları**'ndan sonra kurulan Arnavutluk Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı oldu (1912–1913). Ama Avrupa devletlerinin Avrupalı bir prensi Arnavutluk'un başına geçirmesi üzerine, ülkeden ayrıldı ve Londra'da öldü. *Ayrıca bkz.* LIBERALİZM.

İSMAİL MAŞUKÎ (1508–1529). **Melâmî şeyhi.** Aksaray'da doğdu. Bir Melâmî şeyhi olan babasının ölümünden sonra, halifesi olarak yerine geçti. Hitabet yeteneğiyle müritlerinin sayısını artırdı; askerler ve özellikle **sipahiler** arasında etkili oldu. **İstanbul** ahalişi üzerindeki manevi nüfuzunun güçlenmesi ilmiye mensuplarını tedirgin etti. Faaliyetlerine ilişkin şikâyetler üzerine, **I. Süleyman** ona doğduğu **şehre** dönmesi emrini verdi. Buna uymayı reddeden İsmail Maşukî hapse atıldı. Osmanlı devlet ricalinin geniş mürit kitlesini harekete geçirmesinden çekinmesi nedeniyle, **Şeyhülislâm Kemal Paşazâde** idam cezasına çarptırılmasına izin veren bir **fetvâ** çıkardı. On iki şakirdiyle birlikte idam edilen İsmail Maşukî'nin ölümü, sonraki Melâmîlerce adaletsiz bir devletin eliyle gelmiş bir şehadet olarak kabul edildi. İsmail Maşukî'nin Melâmî inançlarını işleyen bir dizi **şiiri** vardır. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; EDEBİYAT; MUHALEFET.

İSPANYA. Osmanlı-İber temaslarının geçmişi **Bizans İmparatorluğu**'na 13. yüzyıl sonlarında ve 14. yüzyıl başlarında tutulan Katalan paralı askerlerin Batı **Anadolu** ve Trakya'da çarpışmasına kadar iner. Aragon hükümdarları II. Fernando ve I. Isabel'in 1492'de Gırnata emirliğini ele geçirmesi üzerine, Osmanlılar baskıya uğrayan **Yahudilerin** ve Müslümanların topraklarına sığınmalarına izin verdiler.

Akdeniz'in batı ucunda İspanya'nın kurduğu yeni Katolik dünya imparatorluğu ve Akdeniz'in doğu kesimine egemen olan **Sünni** Osmanlı İmparatorluğu hasım hak dini savunucuları konumundaydı. Bu nedenle aralarındaki doğrudan temaslar Akdeniz üzerinde denetim sağlamaya dönük büyük çaplı bir mücadele biçiminde başladı. Çekişme alanlarından biri Kuzey Afrika'ydı; I. Carlos'un **Cezayir**'deki harekâtı İspanyol yenilgisiyle sonuçlandı (1541). Aynı şekilde II. Felipe de Cerbe Muharebesi'nde (**Tunus**, 1560) ağır yenilgiye uğradı ve Tunus 1574'te Osmanlıların eline geçti. İspanyolların başka bir çatışma alanı Doğu Akdeniz'de yayılma girişimi **Preveze Deniz Savaşı**'ndaki (1538) Osmanlı zaferiyle önlendi. Ama daha sonra **İnebahtı Deniz Savaşı**'nda (1571) Osmanlılar yenildi. Bu arada Osmanlı **donanması** İspanya'nın doğu kıyı şeridinde (1543), Sardinya'ya (1543) ve Mayorka'ya (1558) baskınlar düzenledi.

II. Felipe 1577'de Osmanlılarla **diplomatik** ilişki kurmak için **İstanbul**'a bir elçi gönderdi. Fakat **Büyük Britanya** ve Osmanlılar arasındaki dostluk bunun önünde ciddi bir engeldi. Aynı amaçla 1625'te bir İspanyol diplomatik heyetinin İstanbul'a gidişi de İngilizlerce fiilen önlendi. Osmanlıların 1650'de Madrid'e bir sefir göndermesine, İspanyollar ertesi yıl İstanbul'a bir sefir atayarak karşılık verdi. Ama çıkar ayrılıkları nedeniyle bir anlaşmaya varılamadı.

Yüz yılı aşkın bir süre sonra, dostluk anlaşmasına yönelik İspanyol-Osmanlı müzakereleri 1779'da yeniden başladı. İspanyollar **kapitülasyonlarla** ilgili konulara odaklanırken, **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** sonrasında toparlanmaya çalışan **Bâbüâli** savaş halinde olduğu ülkelere İspanya'nın Cebelitarık Boğazı'nın kapatma yükümlülüğünü kabul etmesinde diretti. Osmanlıların amacı **İsveç**'in yer aldığı **Rusya** karşıtı savunma cephesine İspanya'nın da katılmasını sağlamaktı. İspanya'nın böyle bir yükümlülüğe yanaşmamasına karşın, 1782'de bir dostluk antlaşması imzalandı. Böylece İspanyol-Osmanlı diplomatik ilişkileri kuruldu. Madrid'e ilk Osmanlı daimi sefiri 1792'de atandı. *Ayrıca bkz. HABSBURG İMPARATORLUĞU.*

İSTANBUL. Daha önce Konstantinopolis adıyla **Bizans İmparatorluğu**'nun başkenti olan bu şehir, 1453'te fethedildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı oldu. Akdeniz'e ve Karadeniz'e bağlantısından dolayı taşıdığı stratejik konum, Osmanlıların **Balkanlar**'ı ve **Anadolu**'yu denetim altına almasını kolaylaştırdı.

Fethin ardından büyük Bizans kilisesi **Ayasofya**, şehrin ana **camisine** çevrildi. Sonraki yüzyıllarda **Fatih Camii Külliyesi**, Bayezid Camii, **Süleymaniye Camii Külliyesi**, Vâlîde Sultan ve **Sultan Ahmed Camii Külliyesi** gibi yakın büyüklükte camiler inşa edildi. Böylece İstanbul'un karakteristik silüeti ortaya çıktı. Bu camilerin çoğu şehir halkına **eğitim** ve başka kamusal hizmetler sunan **imâretlerle** çevriliydi. **Topkapı Sarayı** şehrin gelişimini belirleyen başka bir anıtsal yapıydı. İstanbul **bedestenleri** İslam dünyasındaki en büyük örnekler arasındaydı. Rum Ortodoks ve Ermeni patriklerinin ikamet yeri olması itibarıyla, şehir oldukça büyük bir gayrimüslim (**Rum, Ermeni ve Yahudi**) topluluk barındırıyordu. Geniş bir imparatorluğun siyasi, ekonomik ve ticari merkezi olarak dünyanın en şehirleri arasında yer alan İstanbul'un nüfusu 17. yüzyılda 700 bine yakındı.

Fakat bir bütün olarak İstanbul'un büyümesi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kadim yarımada, Galata (Pera) ve Üsküdar'dan oluşan üç bölgeyle sınırlı kaldı. Binaların çoğunlukla ahşap olmasından dolayı, sıkça çıkan yangınlar kimi zaman **mahallelerin** tamamen yanıp kül olmasına yol açtı. Pera 19. yüzyılda bir Avrupa şehri özelliklerini kazanarak, daha geleneksel Türk kesimleriyle tezat oluşturan bir yapıya büründü. Osmanlıların 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Balkan yarımadasından çekilmesi, şehri hinterlandından yoksun bıraktı. İstanbul'un askerî bakımdan saldırıya açık olması nedeniyle, Anadolu'da kurulan yeni hükümet başkenti **Ankara**'ya taşındı (1922). *Ayrıca bkz. BOĞAZLAR; İSTANBUL BOĞAZI; LEVANTENLER; MEDRESE; MİMARİ; RUM ORTODOKSPATRİKLİĞİ; ŞEHİR.*

İSTANBUL BOĞAZI. Karadeniz ile Marmara'yı birbirine bağlayan boğaz. En dar kesiminde 660 metre genişliğindedir. Karadeniz'e, **Balkanlar**'a ve Batı **Anadolu**'ya hâkim bir stratejik konumu vardır. Kıyıdaki şehrin Bizanslılarca ve Osmanlılarca başkent seçilmesi buradan kaynaklanır. Karadeniz limanlarını Akdeniz ülkelerine bağlayan **Konstantinopolis/İstanbul**, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının ana ticaret merkeziydi.

Bu imparatorlukların zayıfladığı dönemlerde, öne çıkan güçler ve denizci devletler hep İstanbul Boğazı'nı denetim almaya çalıştı. Dördüncü **Haçlı seferi** (1204) Venedik hegemonyasını getirdi; bunu Ceneviz ve ardından Osmanlı denetimi izledi. **Rusya** 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyılda İstanbul Boğazı'nı denetleme çabasına girdi. Bu tehdit **Büyük Britanya**'nın karşı gücüyle dengelendi. Osmanlılar Mısır valisi **Mehmed Ali Paşa**'nın ilerleyişini durduramayınca, **II. Mahmud** Rusya'dan yardım istedi ve Rus birlikleri İstanbul Boğazı'na yerleştirildi (1833).

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf donanması İstanbul Boğazı'na ulaşmaya, Osmanlı payitahtını işgal etmeye ve böylece Rusya'yla doğrudan bağlantı kurmaya çalıştı. Osmanlıların Kasım 1918'de mütareke imzalamasından sonra, İtilaf gemileri İstanbul Boğazı'na girdi ve 1922'ye kadar orada kaldı. **Lozan Antlaşması**'yla (1923) İstanbul Boğazı'nın askerden arındırılması öngörüldü. Türkiye Cumhuriyeti ancak Montreux Antlaşması'yla (1936) İstanbul Boğazı'nda askeri birlikler bulundurma hakkını elde etti. *Ayrıca bkz. ANADOLU HİSARI; BOĞAZLAR; ÇANAKKALE BOĞAZI; GELİBOLU; HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI; LONDRA ANTLAŞMASI; PARİS ANTLAŞMASI; RUMELİ HİSARI.*

İstanbul Boğazı Asya yakasında Anadoluhisarı.

İSTATİSTİK. Osmanlıca usûl-ı istatistikîyye, ihsâiyât. Bürokratik merkezî idareye dayalı Osmanlı devleti, ele geçirilen toprakların kayda geçirilmesini, **tımarların** ekonomik değerinin saptanmasını ve vergi mükellefi **hânelerin** sayımını 15. yüzyıldan itibaren rutinleştirmişti. Ama bu kayıtların ve sayımların asıl amacı sırf bilgi için güvenilir nicel veriler elde etmekten ziyade devletin malî kaynaklarını belirlemek olduğundan, sayımlarda kullanılan metodoloji toplanan verilerin temsile elverişliliğini esas almazdı.

Esas olarak güvenilir bilgiler için veri derleme **Tanzimat** döneminde başladı ve **II. Abdülhamid** döneminde kurumlaştı. Bu yeni tutumu iki etken hızlandırdı. 1840'larda **iltizam** sistemini tasfiye girişimleri, idareyi kırsal kesimde ekonomik yapı ve mülkiyet ilişkileri konusunda kapsamlı sayımlar yapmaya yöneltti. Verilerin güvenilir ve doğru olmasını gerektiren böyle bir sayım türü, gelirlerin işlendiği temettüât defterlerinde (1844–1845) görülebilir. Başka bir etken de ancak standart ve nicel verilere dayandırılacak düzenli devlet **bütçeleri** hazırlama gereği idi.

Bütçe Nizamnamesi'nin kabul edilmesinden (1855) sonra, taşra idarecilerinin **Bâbiâli**'ye düzenli aralıklarla sosyoekonomik veriler göndermesi zorunlu kılındı. **Mekteb-i Mülkiye** 1859'da kurulduğunda, müfredatındaki derslerden biri istatistiktir. **Ağırlıklar ve ölçüler** için 1869'da metrik sisteme geçilmesi, standart veriler elde etme açısından hayati bir önkoşuldu. Mekteb-i Mülkiye mezunlarının **memuriyet** alınması ve 1880'den sonra gittikçe **taşra teşkilâtına** hâkim olması, istatistiğin modern yaklaşımla uygulanması için gerekli koşulları sonunda yarattı.

Osmanlı İmparatorluğu Bâbiâli'ye bağlı İstatistik Müdüriyyet-i Umumiyyesi'nin kurulmasıyla (1879) istatistik çağına girdi. Ertesi yıl nezâretlerin ve **vilâyet** idarelerinin istatistik komisyonları oluşturmaları istendi.

Nezâretlerin ve vilâyet idarelerinin resmî **salnâmeleri** oldukça geniş istatistiksel veriler içerir. Buna karşılıkla sanayiyle ilgili istatistiksel veriler ancak **1908 Devrimi**'nden sonra yayımlandı. *Ayrıca bkz. NÜFUS.*

İSVEÇ. Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç arasında ilk resmi temas 1587'de, Kral III. Johan'ın oğlu Zygmunt'un **Lehistan** tahtına adaylığı için Osmanlı desteğini istemek üzere **III. Murad**'a bir mektup göndermesiyle kuruldu. Otuz Yıl Savaşı sırasında Kral II. Gustav Adolf 1631'de **IV. Murad**'ı **Erdel**'le birlikte **Habsburg İmparatorluğu**'na karşı bir ittifak oluşturması için sıkıştırdı. Osmanlılar bu tasarıyı reddetti. İsveç'in 1656'da Lehistan'a karşı **Kırım Hanlığı**'nın askerî desteğini elde etmek için **Bâbiâli**'ye başvurusu da sonuçsuz kaldı.

Sürekli bir Osmanlı-İsveç ilişkisi Büyük Kuzey Savaşı sırasında İsveç'in Poltava Muharebesi'nde (1709) **Rusya** karşısında uğradığı yenilginin ardından başladı. İsveç kralı XII. Karl (Osmanlı kaynaklarında "Demirbaş Şarl") Osmanlı topraklarına sığındı. Bender'e yerleştikten sonra, Bâbiâli'deki kulis faaliyetiyle Osmanlıları Rusya'yla bir savaşa sürüklemeyi başardı. Rusların Prut Savaşı'ndan (1711–1712) yenik çıkmasına karşın, Osmanlılar entrikalarından bıktıkları Karl'ı ülkesine dönmeye zorladı (1714).

Karl'ın masrafları ve Bâbiâli'ye muazzam borçları Osmanlı-İsveç ilişkilerinde 1739'a kadar ciddi bir mesele olmaya devam etti. Bu arada 1737'de bir **ticaret** anlaşması imzalandı. Bunu 1740'ta Rusya'ya karşı bir Osmanlı-İsveç ittifakı izledi. **Prusya** kralı Büyük Friedrich'in 1755'te **III. Osman**'la temasa geçmesini İsveç **diplomasisi** sağladı.

1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı'nın ardından, Bâbiâli İsveç'le yeni bir ittifak arayışına girdi. Rus Baltık filosunun savaş sırasında Akdeniz'e ulaşmak için Öresund adlı boğazdan geçmesi nedeniyle, Osmanlılar İsveç'ten ileride Rusya'yla bir savaş çıktığında boğazı kapatmasını istedi. Osmanlıların 1787'de Rusya'ya açtığı savaşa İsveç 1788'de katıldı. Bu askerî ittifak 1789'da resmîleşti. İsveçli askerî uzmanlar **Nizâm-ı Cedîd** reformlarında hayati bir rol oynadılar. Napolyon savaşlarının ardından, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki stratejik ilişkilerin önemi azaldı. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; İSPANYA.*

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ (İTC). Osmanlı siyaset yaşamına 1908–1918 arasında hükmeden siyasi grup ve daha sonra parti. **II. Abdülhamid** otokrasisine karşı **Jön Türk** muhalefetine bir parçası olarak ortaya çıktı. Kökleri kısmen askerî tip öğrencilerinin 1889'da kurduğu İttihâd-i Osmânî Cemiyeti adlı gizli teşkilâta, kısmen de **Ahmed Rıza**'nın Paris'teki faaliyetlerine dayanır. Bizzat adı bu çevrede Comte'çu bir pozitivist ideolojinin benimsendiğine işaret eder. İTC 1895 dolaylarında evrimci modernleşmeye ve meşruti rejimi geri getirmeye yönelik muhafazakâr bir politikadan yana Jön Türkleri temsil eden bir yapı kazandı. **Prens Sabahaddin**'in ademi merkezîyetçi yaklaşımının aksine olarak imparatorluğun bekasını merkezîyetçi bir tasavvura dayandırdı. Osmanlı **Makedonya**'sında 1902'den sonra yakın bağlar kurduğu genç muhalif subaylar Temmuz 1908'de II. Abdülhamid'i zorlayarak, 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi**'nin yeniden yürürlüğe konulmasını sağlamayı başardı.

Çeşitli **siyasi partilerin** katıldığı seçimler sonunda Meclis-i Mebusân'ın toplanmasına karşın, İTC siyasi sahneye hâkim oldu. İTC kendini imparatorluğun ana unsuru olarak kabul ettiği Türklerin temsilcisi olarak gördüğünden tüm diğer unsurlara kuşkuyla baktı ve iktidarı elde tutabilmek için siyasal cinayetler dahil çeşitli gayri meşru yollara başvurdu. Çok uluslu bir imparatorluğa uyguladığı Türk milliyetçi siyaseti nedeniyle **Arnavutluk**'tan **Suriye** ve **Yemen**'e değin geniş bir coğrafyada isyanlar patladı. Oluşan yoğun

muhalefet sonucunda İTC Temmuz 1912 ile Ocak 1913 arasında iktidardan uzaklaştırıldı. Ancak İTC **Balkan Savaşlarını** fırsat bilerek 30 Ocak 1913'teki askerî darbeyle siyasi rakiplerini tasfiye etti. Bir askerî diktatörlük kurarak, 1913–1918 arasında otoriter modernleşme yönünde bir politika izleyerek bir ulusal **ekonomi** inşa etmeye çalıştı. *Milli iktisat* siyaseti bağlamında **Rum** ve **Ermeni** azınlıkları sindirip mülksüzleştirerek sermayelerini Müslümanlara aktardı. Ermeni tehciri ve tehcirin yarattığı ağır sonuçlar başta **Talât Paşa** olmak üzere İTC'nin sorumluluğu altında gerçekleşti. Öte yandan adalet ve **eğitim** alanlarında girişilen **reformlar**, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Türk toplumunun daha da sekülerleşmesini temelini hazırladı. **Anadolu**'daki milliyetçi harekete eski İTC mensupları öncülük etti. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; CEMAL PAŞA; ENVER PAŞA.

J

JAPONYA. Osmanlılar en azından **Kâtib Çelebi**'nin *Cihânnümâ* (1648) kitabında “Cezîre-i Yabonyâ”yı (“Japonya Adası”) anlatmasından beri Japonya’dan haberdardı. Ancak Osmanlı-Japon temasları ilk kez Meici rejiminin 1871’de Fukuçi Geniçiro’yu **İstanbul**’a göndermesiyle kuruldu. Bu ziyaretin amacı Osmanlıların Avrupa’yla ticari ilişkilerini incelemektir. Ziyaretten sonra Meici hükümeti Osmanlı İmparatorluğu’yla diplomatik ilişkileri geliştirmek üzere İstanbul’a bir heyet gönderdi (1881). **II. Abdülhamid**’in bir Osmanlı-Japon anlaşmasına hevesli olmasına karşın, görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Prens Komatsu’nun 1887’deki Avrupa gezisi sırasında II. Abdülhamid’i ziyaret etmesi üzerine, padişah bir iade-i ziyaret mahiyetinde 650 genç deniz subayının bulunduğu *Ertuğrul* firkateynini Yokohama’ya gönderdi (1889–1890). İmparator Meici’nin bu heyeti kabul etmesinden sonra, firkateyn İstanbul’a dönüş yolculuğunun başında büyük bir deniz fırtınasına yakalandı ve Japon kıyılarında battı (Eylül 1890).

1904–1905 Rus-Japon Savaşı’nın ardından Osmanlı İmparatorluğu Japonya’ya bir ülke ve bir uygarlık olarak büyük ilgi duymaya başladı. Osmanlı hükümeti bir subayı gözlemci olarak Mançurya cephe hattına gönderdi. Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu **I. Dünya Savaşı**’nda karşıt askerî ittifaklara mensup olmalarına karşın, iki ülke arasında hiçbir çatışma yaşanmadı. Siyasi yelpazenin farklı kesimlerindeki **İslamcı**, Batıcı ya da **Türkçü** Osmanlı yazarları Japonya’yı başarılı modernleşmenin bir örneği olarak gördüler. **Mehmed Âkif Ersoy** Japonya’yı geleneklerinden ve ahlak anlayışından vazgeçmeksizin Batı bilimlerini ve teknolojisini benimsemeyen bir ülke olarak övdü. Ona göre, tektanrıci olmasalar bile Japonları Müslüman saymak gerekirdi. Türkçü **Ziya Gökalp** Japon modernleşmesini ulusal kültürün korunduğu **Batılılaşma** çizgisinin bir örneği saydı. Böylece Japonya İkinci **Meşrutiyet Dönemi**’nde Osmanlı aydınları arasında önemli bir tartışma konusu haline geldi. *Ayrıca bkz. DİPLOMASI.*

JÖN TÜRK DEVRİMİ. *Bkz. 1908 DEVRİMİ.*

JÖN TÜRKLER. II. Abdülhamid rejimine karşı, 1877–1878 meşrutî düzenini geri getirme ortak hedefiyle 1878–1908 arasında mücadele yürüten siyasi akımları kapsayan genel kategori. Tek başına hareket eden kişilerden ve suikastçı küçük çevrelerden **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) gibi kurumlaşmış yapılara kadar uzanmak üzere geniş bir yelpazeye dayanmaktaydı. Özerklik için uğraşan **Arnavutlar**, **Araplar**, **Ermeniler** ve **Rumlar**, **Mizâncı Murad Bey** gibi muhafazakâr reformcular, **Prens Sabahaddin** gibi ademi merkezîyetçi liberaller, İTC mensubu merkezîyetçi Türkçüler ve İslamcılar siyasi fikirler düzeyinde birbirinden ayrılmaktaydı.

Jön Türk hareketinin önde gelen mensupları çeşitli Batı Avrupa başkentlerinde ve Kahire’de aktif çalışma yürütürken, **İstanbul**’da ve taşra **şehirlerinde** de sempaticiler ve gizli üyeler vardı. Jön Türklerin çeşitliliğine paralel olarak, başını **Meşveret**’in çektiği **muhallif** gazeteler de bir çeşitliliğe sahipti.

Paris’teki Jön Türk Kongresi’nde (1902) Abdülhamid rejimini yıkmada büyük devletlerin oynayacağı rol konusunda bir bölünme ortaya çıktı. Liberaller ve Türk olmayan kesimler II. Abdülhamid’e karşı mücadeleye büyük devletlerden destek almak gerektiğini savunurken, merkezîyetçiler bu fikre karşı çıkarak öbür Jön Türklerden ayrıldılar. İTC’nin temsil ettiği ikinci grup **Balkanlar**’da muhallif subaylarla irtibat kurmayı ve **1908 Devrimi**’ni örgütlemeyi başardı. *Ayrıca bkz. ABDULLAH CEVDET; AHMED RIZA; İSMAİL KEMAL; MİLLİYETÇİLİK; TÜRKÇÜLÜK; ZİYA GÖKALP.*

K

KABAKÇI VAKASI. III. Selim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan isyan (25–29 Mayıs 1807). **Hükümetin** yeni kurulan **Nizâm-ı Cedîd**'in asker sayısı artırma tasarısı ve **Yeniçeri** Ocağı'nı dağıtacağı söylentisi, Şehzâde Mustafa'nın, **şeyhülislâmın** ve **sadrızam** kaymakamının da içinde yer aldığı muhafazakâr siyasi çevrelerde bir tepki yarattı. Yeni ordunun kuvvetlenmesi padişahın siyasi gücünü artıracığından bu tür bir iktidar odaklanmasından **ilmiye** ve bürokrasi rahatsızlık duydu. Bunların yanısıra **Rumeli âyânları** Nizâm-ı Cedîd birliklerinin kendi aleyhlerine kullanılacağı endişesiyle söz konusu ordunun Trakya'dan batıya ilerlemesine izin vermedi (İkinci Edirne Vak'ası, 1806). İstanbul halkı ise artan yüksek fiyatlar ve Nizâm-ı Cedîd taraftarlarının göze batan lüks yaşantısı dolayısıyla **reformlara** tepkiliydi.

Bu sırada Osmanlı Devleti **Fransa**'nın kışkırtmasıyla **Rusya**'ya savaş açmıştı (1806). Napolyon savaşlarının hüküm sürdüğü bu devirde Rusya'nın müttefikleri olan **İngiltere** III. Selim'in Fransız yanlısı politikasına izin veremezdi.

Tüm bu sayılan etkenler birleşerek her türlü askerî yeniliğin kâfir bir devlet yaratacağı fikri halk arasında yayıldı. Bunun etkisiyle, **İstanbul Boğazı**'nda konuşlanmış acemi askerlerden oluşan birlikler hükümete başkaldırmaları için kışkırtıldı. Kabakçı Mustafa adlı bir çavuşun başına geçtiği âsiler, diğer Yeniçerilerden ve reformlara tepkili geniş halk kitlelerinden destek alarak **padişahı** baskı altına almayı başardı. III. Selim'in âsilere teslim ettiği reformcu devlet yetkilileri öldürüldü. Daha da cesaretlenen âsiler, şeyhülislâmdan III. Selim'in tahttan indirilmesini uygun gören bir **fetvâ** elde etti. Yeğeni **IV. Mustafa**'nın tahta çıkmasından sonra, yeni hükümet III. Selim tarafından başlatılmış olan kurumsal ve askerî reformları ortadan kaldırdı. Ancak yeni padişah payitahta egemen olamayıp Kabakçı Mustafa ve avenesini şehre fiilen egemen oldu. Söz konusu anarşi devri **Alemdar Mustafa Paşa**'nın İstanbul'u işgal ederek **II. Mahmud**'u tahta çıkarmasıyla son buldu. *Ayrıca bkz.* BATILILAŞMA; MUHALEFET.

KADI. Hem **şeriatı**, hem de seküler **kanunları** uygulayan İslami yargıç. Merkezî otoritenin atadığı bir yetkiliydi; görev yaptığı **kazânın** ve kazâ merkezi olan **şehrinin** idaresinden de sorumluydu. **İlmiye** sınıfına mensup olan ve İslami gelenekçiliği temsil eden kadılar, Osmanlı Müslüman toplumunda büyük itibar görürdü. Alt kademedeki **medreselerin** mezunları daha küçük şehirlerin bağlı olduğu kazâlara atanırken, **İstanbul**, **Edirne** ve **Bursa**'daki medreselerin mezunları adli ve idari kariyer bakımından daha büyük bir avantaja sahipti.

Kadılar yerel idareci sıfatıyla çarşı fiyatlarının belirlenmesi, şehirdeki temel hizmetlerin sürdürülmesi gibi belediye işlevlerinin yanı sıra, **haberleşme** hatlarının idamesinden, askerlerin toplanmasından ve merkezî otoritenin isteği üzerine işçi ve hayvan naklinden de sorumluydu. Bütün adli, idari ve beledi hükümleri ve kararları bir sicile işlemeleri gerekirdi. Kadıların idari işlevleri 1839'da ilmiye sınıfından olmayan **kaymakamlara** devredildi ve kadılar sadece İslami yargıçlar olarak görev yapmaya devam etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, kadılık makamı kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* HUKUK; İSLAM; KADIASKER; ŞEYHÜLİSLÂM.

KADIASKER. Osmanlı İslami adli sisteminin en üst mertebedeki **kadısı** ve **Divân-ı Hümayûn**'un bir üyesi. Kazâsker olarak da bilinir. İlk başta tek bir kadıasker vardı. İmparatorluğun genişlemesi 1481'de ikinci bir kadıaskerlik makamının oluşturulmasını gerektirdi. Böylece **Rumeli** kadıaskerliği ve **Anadolu** kadıaskerliği biçiminde bir ayırım ortaya çıktı. Kadıaskerler kendi yargı bölgelerinde küçük **şehirlerin** bağlı olduğu **kazâlara** kadı atamada tam yetkiliydi. **Beylerbeylik** merkezi olan kazâlara kadı atamalarında ise sadrazamın onayına gerek vardı. Rumeli kadıaskeri konum itibarıyla Anadolu kadıaskerinden üstün sayılırdı. 16. yüzyılın sonuna doğru **şeyhülislâm** bürokratik bir otorite olarak öne çıkınca, Rumeli ve

Anadolu kadıaskerlerinden daha üstün bir konum elde etti. *Ayrıca bkz. İLMİYE; MERKEZ TEŞKİLÂTI; MURAD I.*

KADINLAR. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman kadınların statüsünü **şeriat** ve halk geleneği belirlemekteydi. Bu etkenlerin ağırlık derecesi sosyal koşullara ve coğrafi yere bağlıydı. 19. yüzyıldan önce **şehirlerde** yaşayan Müslüman kadınlar şeriat hükümlerinin kısıtlamaları altındaydı. Buna göre, bir kadın müstakil bir tüzel kişilik sayılmakla beraber, bir erkekle eşit konumda ve aynı haklara sahip değildi. Erkeklerin dört kadını evlenme hakkı vardı. **Boşanma** hakkı ilke olarak kocaya aitti. Bir kadının ölen babasının terekesinden aldığı miras payı her erkek kardeşe verilenin yarısı kadardı. Bir kadının sosyal rolü annelikle ve ev işleriyle sınırlıydı. Kadınlara eğitim hakkının tanınmasına karşın, uygulamada bu sadece **ilköğretim** için geçerliydi.

Anadolu'da ve **Balkanlar**'da çokeşlilik zengin Müslümanlardan oluşan dar bir çevrede görülen bir uygulamaydı; geleneksel olarak ağır basan âdet tekeşlilikti. Boşanma âdetlerine gelince, Osmanlı mahkeme kayıtları kocalarından boşanmak üzere **kadıya** başvuran Müslüman kadın sayısının hiç de az olmadığını göstermektedir. Kadınların kamusal yaşama katılabildiği Müslüman köylüler, özellikle de Anadolu **Türkmenleri** ve **Kızılbaşlar** arasında şeriata sıkı sıkıya uyulmazdı.

Tanzimat döneminde kız idadîlerinin ve Dârülmuallimat'ın (1870) kurulması, kadınların kamusal yaşama katılımının yolunu açtı. Müslüman kadınlara yönelik ilk dergiler yayımlanmaya başladı. Kadınlar için 1884'den başlayarak "mekteb-i sanâyi"ler açıldı. **Fatma Âliye** ve **Ayşe Sıdika** gibi yazarlar, kadınlara daha geniş haklar tanınmasını talep etti.

1908 Devrimi'nin ardından kadınlar gittikçe sosyal faaliyetlerde yer aldı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** ve ideoloğu **Ziya Gökalp** Müslüman kadınların sosyal statüsünü yükseltmeyi bir görev olarak gördü. 1917 tarihli Hukuk-i Aile Nizamnâmesi, çokeşliliği ilk eşin rızası koşuluna bağladı. Bununla birlikte kadınlara hukuki eşitlik ve oy verme gibi siyasi haklar ancak cumhuriyet döneminde tanındı (1926, 1934). *Ayrıca bkz. ADIVAR, HALİDE EDİB; CİVELEK, ULVİYE MEVLÂN; FUHUŞ; HAREM; MAHALLE; SAZ, LEYLÂ; TÜRKİYE.*

KADIZÂDE-İ RUMÎ (1337–1412). Osmanlı astronomi bilgini ve matematikçi. Asıl adı Musa Paşa bin Mahmud'dur. **Bursa**'da doğdu ve **medrese eğitimi**ni aynı **şehirde** tamamladı. **İran**'ın kuzeydoğu kesimindeki Horasan'a giderek, felsefe öğrenimini Seyyid Şerif Cürcani'nin yanında sürdürdü. Ardından Semerkant'a geçti ve tanınmış astronomi bilgini **Uluğ Bey**'le birlikte çalıştı. Semerkant rasathanesinin başına getirildikten sonra, Uluğ Bey'in astronomi cetvellerinin ("zîc") hazırlanmasına katkıda bulundu. Önceki matematik eserleri üzerine bir dizi önemli şerh yazdı. Bilimlerin gözlem ve deneye dayandırılması gerektiğini savundu; dinî itikat ve bilim konularının ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Astronomi bilgini **Ali Kuşçu**'nun eğitimine katkısı oldu. *Ayrıca bkz. ASTRONOMİ; MATEMATİK.*

KADIZÂDELİLER HAREKETİ. 17. yüzyılda ortaya çıkan köktenci dinî akım. **Mehmed Birgivi**'nin dinî fikirlerinden etkilenen Kadızâde Mehmed Efendi (?–1635), imparatorluğun karşılaştığı sorunların ve zaafların aslında **İslam** ve **şeriat** ilkelerine uyulmamasından kaynaklandığı görüşünü yaydı. Ona göre, **tarikatlardan** tasavvufî âdetleri, özellikle şarkı ve **dans** yasaklanmalıydı. **IV. Murad** döneminde (1623–1640) Kadızâdeliler hareketi **kahve** ve tütüne resmî yasak konulmasını destekledi. Bu ürünleri ve alkollü içecekleri tüketenler doğru dürüst yargılanmaksızın anında infaz edilmeye başladı. **Sadrızam Köprülü Mehmed Paşa**'nın önderlerini **Kıbrıs**'a sürmesine (1656) karşın, Kadızâdeliler hareketinin köktenci zihniyeti **İstanbul**'da 1683'e kadar gücünü korudu. Bu dönemde payitahttaki tarikatlar kitle şiddetine ve fiziksel saldırılara maruz kaldı. *Ayrıca bkz. SÜNNİLİK.*

KAFES. 1. Geleneksel Osmanlı yapılarının pencerelerinde kullanılan **mimari** örgü unsuru. Özel konakların pencerelerindeki ahşap kafesler, yabancıların içeriye görmelerini önlemek açısından sıkı biçimde örülürdü. **Camii, türbe** ya da **saray** pencerelerinin kafesleri metal, taş ya da mermerden yapılırdı. 2. **Dergâhlarda** kadın **tarikât** mensuplarını ayıran bölme. 3. Osmanlı sarayı içinde şehzâdelerin tahta çıkana kadar kapalı bir hayat sürmek zorunda bırakıldığı daire. Şimşirlik ("kılıçlık") olarak da bilinen daire, her şehzâdenin yaklaşık on **cariye** ve üç **hadım ağasıyla** birlikte oturduğu on iki odadan oluşurdu. Hadım ağaları bu şehzâdeleri sürekli gözetim altında tutar ve onların dış dünyayla yegâne bağlantısını sağlardı. *Ayrıca bkz. ŞEHZÂDE; VERASET.*

KAFKASYA. Karadeniz'in doğusunda yer alan ve **İran, Rusya** ve **Türkiye**'yle sınırdış olan coğrafi bölge. Günümüzde güney kesiminde bağımsız **Ermenistan, Azerbaycan** ve Gürcistan devletleri, kuzey

kesiminde ise Rusya Federasyonu'na bağlı Adige, Çeçenya, Dağıstan, İnguşetya, Kabardıyo-Balkarya ve Kuzey Osetya özerk cumhuriyetleri vardır.

Kafkasya'da Osmanlı varlığının geçmişi, Trabzon'la birlikte Batum'un Osmanlı topraklarına katıldığı (1461) **II. Mehmed** dönemine kadar iner. **Çaldıran Muharebesi**'ndeki (1514) zaferin ardından, Kafkasya'da Osmanlı nüfuzu arttı. İran'la 1533–1534'teki savaş Kafkasya ve Azerbaycan'ın geçici olarak işgal edilmesine yol açtı. Tebriz'e **beylerbeyliği** statüsü verildi. Batı Kafkasya (Abhazya, Megrelya, İmereti ve Guria) 1555'te Osmanlı yönetimine girdi. İran'la savaşlar (1578–1603) sırasında, Osmanlılar Kafkasya'nın orta ve doğu kesimlerini ele geçirdi. Erivan, Tiflis, Nahçıvan, Karabağ, Şirvan, Dağıstan ve Tebriz, bu yörelerin tekrar İran'a bırakıldığı 1603–1604'e kadar birer beylerbeyliği olarak kaldı. Erivan 1634–1636 dolaylarında kısa bir süre Osmanlı nüfuzu altına girdi; Osmanlılar Kafkasya'nın orta ve doğu kesimlerini 1722–1723'te ve 1734–1735'ye yeniden ilhak etti. Ama her seferinde bu yöreler İran'a geri verildi. Osmanlılar Kafkasya'nın batı kesiminin aksine, orta ve doğu kesimlerinde sürekli bir varlık kazanamadı.

Kafkasya'ya yönelik Rus yayılcı politikası 19. yüzyılda bu bölgedeki Osmanlı varlığını sarstı. Abhazya, Megrelya, İmereti, Guria ve Ahıska 1803–1829 arasında Rus illeri haline geldi. Rusya **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'nın sonunda Batum, Artvin, Ardahan, Çıldır ve Kars'ı ilhak etti. Artvin, Ardahan, Çıldır ve Kars 1921'de **Türkiye**'ye bırakıldı. 19. yüzyıl boyunca Kafkasya'dan Müslüman göç dalgalarıyla Abhazlar, Çerkezler, Çeçenler ve Gürcüler imparatorluğun çeşitli kesimlerine yerleştirildi. *Ayrıca bkz. BERLİN KONGRESİ; BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI; EDİRNE ANTLAŞMASI.*

KAHVE. Osmanlı İmparatorluğu'nda kahve içmenin ne zaman yaygın bir alışkanlık haline geldiği belirsizdir. Anlaşıldığı kadarıyla kahve 15. yüzyıl başlarında **Yemen**'de bilinen bir içecekti ve 16. yüzyıl başlarında **Hicaz** ve **Mısır**'a ulaştı. **İstanbul**'da kahve tüketimini men eden 1543 tarihli **fetvâların** varlığı Osmanlı payitahtına daha önceki bir tarihte girdiğine işaret eder. İstanbul'da ilk **kahvehane** 1554 dolaylarında açıldı. **Kadıızâdeliler** gibi aşırı dinî akımların **IV. Murad** döneminde kahvenin resmen yasaklanmasını sağlamasına karşın, kahve içmek bir Osmanlı geleneği olarak sürdü. Osmanlı yönetimi **devlet** gelirlerinin kazançlı bir kaynağı olarak kahveye ek vergiler koydu. Osmanlı sınırları içinde Yemen kahve üretilen başlıca bölgeydi.

KAHVEHANE. Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıl ortalarından sonra kahvehanelerin ortaya çıkışı, sivil halk için **camiler** ve kiliseler dışında alternatif bir buluşma mekânı yarattı. Özellikle **İstanbul**'da kahvehaneler siyasi dedikodu ve tartışma merkezleri olarak camilerin ve kiliselerin yerini aldı. Hatta **muhalefet** faaliyetlerinin planlandığı mekânlar işlevini de gördü. Özellikle **Yeniçeriler** ve **Bektaşî tarikatı** mensupları kahvehanelerde toplanmaktan hoşlanırdı. Payitahttaki başlıca kahvehanelerin Yeniçerilerce işletilmesi nedeniyle, bir dizi Yeniçeri isyanının kahvehanelerde planlanmış olması şaşırtıcı değildir. Böyle durumlardan dolayı **hükümetler** kahvehanelerin kapatılması emrini verirdi. *Ayrıca bkz. KAHVE.*

KÂHYA BEY. **Sadrzaman** askerî ve siyasi konulardaki temsilcisi. 17. yüzyılda **padişahların** fiili siyasi gücünün gerilemesiyle ve **Bâbüâlî**'nin ayrı bir bürokratik kurum olarak öne çıkmasıyla birlikte, sadrazaman yardımcıları ve temsilcileri daha büyük önem kazandı. **II. Mahmud**'un idari **reformlarıyla**, kâhya bey dâhiliye nâzırı oldu. *Ayrıca bkz. DEVLET; HÜKÜMET; MEMURİYET; MERKEZ TEŞKİLÂTI.*

KALENDERÎ TARİKATI. Maddi zenginliğe ve kurulu sosyal düzene karşı çıkan ve **aykırı inançlarıyla** tanınan **tarikat**. **Melâmîler** gibi Müslüman **tarikatlardan** yanı sıra, muhtemelen **Hint** ve **İran** mistik geleneklerinden de etkilenen Kalenderîler, hayatlarını gezgin **derişler** olarak sürdürürken, sosyal göreneklere ve kurallara aldırılmazlardı. Saçlarını, sakallarını, bıyıklarını ve kaşlarını tıraş ederlerdi, çaputtan elbiseler giyer ya da bazen çıplak dolaşırlardı, çoğu kez cinsel organlarına zarar verirlerdi. Gönül zenginliğinin her türlü maddi şeye tercih edilir olduğunu ileri sürerek, dinî ya da sosyal âdetleri umursamazlardı. Böyle alışılmamış davranışlarıyla, **Sünni** muhafazakâr **ilmiye** çevrelerinin düşmanlığını çektiler. 16. yüzyılda **devlete** karşı giriştikleri bir dizi ayaklanmada **Türkmenlerden** destek gördüler. Baskılar tarikatın zamanla ortadan kalkmasına ve mensuplarının Haydarîler ya da Hurufîler gibi diğer aykırı tarikatlar içinde erimesini getirdi. *Ayrıca bkz. ABDAL; İSLAM; KIZILBAŞLAR; MUHALEFET.*

KÂMİL PAŞA (1832–1913). Devlet adamı ve idareci. Tam adı Kıbrıslı Mehmed Kâmil'dir. Lefkoşa'da doğdu. Kahire'deki harp okulundan mezun oldu ve **Mısır** hıdivi Abbas Paşa'nın ordusunda görev aldı. Onun ve oğlu Kâmil Paşa'nın ölümünden sonra, **İstanbul**'daki **hükümetin** hizmetine girdi. 1879'a kadar

çeşitli vilâyetlerde idarecilik yaptı. Evkaf nâzırlığı ve maarif nâzırlığı (1879–1883), iki kez de **sadrızamlık** (1885–1895) görevinde bulundu. Ama siyasi amaçlarından kuşkulanan **II. Abdülhamid'in** emriyle valiliklerle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. **1908 Devrimi'nin** ardından üçüncü kez sadrazamlığa atandı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'yle (İTC) anlaşmazlığa düşmesi 1909'da istifa etmesine yol açtı. Haziran 1912'de **Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın** liberal hükümetinde yer aldı. Birinci **Balkan Savaşı**'ndaki yenilgileri izleyen kritik dönemde, liberal **Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın** desteğiyle Ekim 1912'de tekrar sadrazam oldu. İTC'nin 23 Ocak 1913'teki darbesi üzerine, istifa etmek zorunda kaldı. Kâmil Paşa diplomatik tutumunda ödünsüz İngiliz yanlılığıyla tanınmıştı. *Ayrıca bkz.* MEHMED SAİD PAŞA.

KANTEMİR, DİMİTRİ (1673–1723). Boğdan voyvodası, bilgin ve besteci. Yaş'ta doğdu. **Bâbîâlî'nin** babasını Boğdan voyvodası olarak ataması üzerine **İstanbul'a** gönderildi. Orada 20 yılı aşkın bir süre kalarak, **eğitimi Rum Ortodoks Patrikliği** akademisinde ve **Enderun'da** sürdürdü; Rum Ortodoks ve Türk-İslam kültürleri konusunda derin bilgi edindi. 1710'da Boğdan voyvodalığına atandı. 1711 Rus-Osmanlı Savaşı patlak verdiğinde, bunu ülkesini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için bir fırsat olarak gördü ve Rus tarafında yer aldı. Ruslar Prut'ta yenilince, **Rusya'ya** sığınmak zorunda kaldı. *Incrementa atque decrementa Aulæ Othomanicæ* ("Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Gerileyiş Tarihi", 1714–1716) adlı eseri, Osmanlı ve Avrupa kaynaklarının birlikte kullanıldığı ilk Osmanlı tarihi araştırmasıdır. Kitaba kendi gözlemlerini de ekledi. Osmanlı klasik **müziğinin** bir uzmanı olarak yazdığı *Kitâb-i İlmu'l-Musikî ala Vechi'l-Hurûfât*'ta, harflere dayanan yeni bir müzik notasyon sistemini ortaya koydu. *Ayrıca bkz.* BAĞLI DEVLETLER; BALKANLAR; ROMANYA; TARİHYAZIMI.

KANUN. Şeriat dışı alanlarda padişahça çıkarılan düzenleme. Kanunların şeriatla uyumlu olması gerekirdi; şeriatın yetki alanına giren medeni hukuk meseleleri kanunlarla düzenlenemezdi. Toplu kanun metinleri "kanunnâme" olarak anılırdı. Osmanlı döneminde çıkarılan kanunlar dört başlığa ayrılabilir: **Fermanlar** ve **beratlar**; Osmanlı öncesi dönemden kalma yerel göreneklere ya da mevzuatı da içeren **sancak** kanunnâmelerindeki kanunlar; **hükümetin** örgütlenme yapısını düzenleyen kanunnamelerdeki kanunlar; bütün imparatorluk ahalisi geçerlilik taşıyan kanunnamelerdeki kanunlar. **II. Bayezid, II. Mehmed** ve **I. Süleyman** son başlığa giren kanunnâmeler çıkarmışlardı. **Kadılar** şeriatın yanı sıra kanunları da uygulamak zorundaydı. Osmanlı devletinin **kanun** geleneği 19. yüzyılda ceza ve ticaret hukuklarının tedricen sekülerleşmesini kolaylaştırdı. *Ayrıca bkz.* MAHKEMELER; İSLAM.

KANÛN-İ ESÂSÎ. *Bkz.* ANAYASA.

KANUNNÂME. *Bkz.* KANUN.

KAPALIÇARŞI. *Bkz.* BEDESTEN.

KAPI. Devletin bir idari birimi için kullanılan terim. **Saray, sadrazamlık** makamı, payitahttaki diğer **hükümet** daireleri ve valilik daireleri "kapı" olarak anılırdı. 19. yüzyıldan önce resmî dairelerin çoğu bu makamlarda bulunanların özel konaklarında yer alırdı. Böylece kapı terimi makam sahibine görevi ya da özel konumu gereğince bağlı olan bütün personeli kapsayabilirdi. Personel ve makam sahibi arasındaki ilişki esas olarak kişisel sadakat ve himaye çerçevesinde görülürdü ("kapılanma"). Bir kapının mensupları birbirine "kapı yoldaşı" olarak kabul ederdi. Bu anlamda kapı "maiyet" teriminden daha fazlasını ifade eder. Bir makam sahibi gözden düştüğünde veya uzak bir **eyalet**e atandığında, "kapı halkı" olarak anılan personel aynı sıkıntıları çeker ya da ona eşlik ederdi. Makam sahibi ve personel çoğu kez aynı **tarikatın** mensupları olurdu. *Ayrıca bkz.* AİLE; DEVŞİRME; KAPIKULU; KÖLELİK; KUL.

KAPIKULU. Özgül olarak **padişaha** hizmet etmek üzere **devşirme** yoluyla göreve alınmış personel için kullanılan terim. **Yeniçeriler, sarayda** görevli sipahiler, topçu, humbaracı ve lağımçı ocaklarının mensupları, ayrıca Yeniçeri kökenli üst düzey **hükümet** yetkilileri bu kategoriye girerdi. Kapıkulu sınıfı 1826'da teknik anlamda ortadan kalktı. *Ayrıca bkz.* KAPI; KÖLELİK; KUL.

KAPİTÜLASYONLAR. Osmanlıca "ahdnâme" ya da "uhûd-ı atıka". Osmanlı **padişahlarının** yabancı gayrimüslim tüccarlara verdiği tek taraflı ayrıcalıklar. Gayrimüslim ülkelerin uyrukları **şeriat** uyarınca "dârülharb"e mensup, yani herhangi bir Müslüman tarafından köleleştirilme tehlikesine açık sayıldığından, Avrupalı tüccarların can ve mal güvenliği için özel ayrıcalıklara ihtiyacı vardı. Kapitülasyonlar gümrük

vergilerini de düşürerek, **ticaretin** gelişmesini teşvik etti. Osmanlı devleti 18. yüzyıla kadar imparatorluğun ekonomik yaşamını esas olarak **devlet** gelirlerinin artıracak malî tedbirler ve malların tedariki açısından ele aldığı için, yabancılara kapitülasyonlar tanımada rahat davrandı. Kapitülasyonları bir siyasi müdahale aracı olarak kötüye kullanan büyük devletlerin artan diplomatik ve askerî baskıları, ayrıca Osmanlı geleneksel **imalatının** ucuz Avrupa sanayi ürünleri karşısında gerilemesi **Bâbîâlî**'yi kapitülasyonlara daha eleştirel bir yaklaşımla bakmaya yöneltti. **Kırım Savaşı**'ndan (1853–1856) sonra Osmanlılar kapitülasyonları kaldırmaya çalıştı, ama büyük devletler buna direndi. Türk milliyetçilerinin imparatorluğu ekonomik bakımdan sömürgeleştirmenin bir aracı olarak sert biçimde eleştirdiği kapitülasyonlar **Lozan Antlaşması**'yla (1923) kaldırıldı. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; EKONOMİ; LEVANTENLER; MALİYE.*

KAPTANIDERYA. Donanmanın başındaki kişi. Kaptanpaşa olarak da bilinir. Klasik dönemde kaptanıderya, **beylerbeyi** ya da **vezir** rütbesini taşırdı. Vezir olması halinde, **Divân-ı Hümâyûn** toplantılarına bir üye olarak katılırdı. Kaptanıderyanın Ege adaları, **Gelibolu**, Kocaeli ve **Kıbrıs** gibi belli deniz ve kıyı bölgeleri üzerinde idari denetimi vardı. Bu bölgelerin insan gücü ve maddî kaynakları donanmanın kullanımına tahsis edilirdi. Kaptanıderyalık 1867'de Bahriye Nezâreti'ne çevrildi. *Ayrıca bkz. BOĞAZLAR; ÇANAKKALE BOĞAZI; YUNANİSTAN.*

KARACAOĞLAN (16. ya da 17. yüzyıl). Geleneksel halk şairi (“âşık”). Asıl adı ve doğum yeri kesin bilinmemektedir. Bununla birlikte, şiirlerindeki coğrafi isimler, ayrıca âdetleri ve giyim tarzını belirten ibareler Güney ya da Güneydoğu **Anadolu**'nun **Türkmen** göçebeleri arasında yetiştiği izlenimini vermektedir. Karacaoğlan'a atfedilen aşk ve doğu konulu sayısız şiir bir halk geleneği yaratmış ve sonraki yüzyılların şairleri de Karacaoğlan mahlasını kullanmıştır. Dolayısıyla Karacaoğlan'a ait şiirlerin aslında doğaya düşkün halk şairlerinin toplu eserleri olduğunu ileri süren bazı uzmanlar vardır. Aşkın, insani duyguların, doğanın ve göçebe Türkmen sosyal yaşamının gerçekçi ve somut bir dille işlendiği bu şiirler Osmanlı Anadolu'sunda gelişen Türk halk **edebiyatının** en iyi örnekleri arasındadır. *Ayrıca bkz. KÖROĞLU; PİR SULTAN ABDAL.*

KARAGÖZ. Popüler gölge **tiyatrosu**. Terim oyundaki iki ana karakterden birinin isminden gelir. Kökeni bilinmeyen Karagöz oyunu, **İstanbul**'da 17. yüzyıldan itibaren çok rağbet görmüştür. Figürler deve derisinden yapılır. Oyunda İstanbul'un **şehir** yaşamına özgü başlıca karakterlerin (“genç kadın,” “âşık,” “esrarkeş,” “cüce” vs.) yer almasına karşın, senaryoların çoğu Karagöz ile Hacivat arasındaki mizah dolu kavgalardan oluşur. Karagöz alt sınıfları temsil eden basit ve cahil bir karakter, Hacivat ise onun saflığından istifade etmeye çalışan kibar, iyi eğitilmiş ve sinsî bir çelebi adam olarak karşımıza çıkar. Karagöz gösterilerine her zaman **müzik** eşlik eder. Senaryolar erotik ve siyasi nitelikli de olmak üzere çeşitli temaları içerebilir. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT.*

KARAMANLILAR. *Bkz. TÜRKMEN BEYLİKLERİ.*

KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ. Batı **Anadolu**'yu 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında denetim altında tutan Türk **âyân** ailesi. Gücünün doruğundayken Manisa, İzmir, Aydın, Bergama, Isparta ve Gelenbe'ye hâkimdi. Ailenin atası Mehmed Çavuş 17. yüzyıl ortalarında Manisa civarına yerleşen bir **saray** müstahdemiydi. Onun oğlu Kara Osman (ö. 1706) bir **sipahiydi**; daha sonra yerel vergi tahsildarlarının mutemetliğini yaptı. 1691'de ikinci **Viyana kuşatmasına** katılmayan sipahilerin mülklerine el koymakla yetkilendirilmesi, ona hatırı sayılır bir servet kazandırdı. Kara Osman'ın oğlu Hacı Mustafa Ağa, merkezî otoritenin bölgedeki şakileri bertaraf etmesine yardımcı olurken Manisa çevresinde nüfuz alanını genişletti. **Devletin** isteği üzerine dış seferlere aktif biçimde katılması, sülalenin Manisa'daki konumunu sağlamlaştırdı. 1743'te Saruhan'ın vergi tahsildarlığını üstlendi; ama suiistimalleri konusunda halktan gelen şikâyetler üzerine 1754'te idam edildi.

Mustafa Ağa'nın en büyük oğlu Atullah, babasından devraldığı Saruhan vergi tahsildarlığını 1761'de görevden almıncaya kadar sürdürdü. Onun küçük kardeşi Hacı Ahmed Ağa ise Akhisar (1769), İzmir (1770) ve Sancakburnu'na idareci olarak atandı. Sarayda kapıcıbaşı makamına terfi etmesiyle itibarı arttı ve daha sonra Saruhan'ın vergi tahsildarı oldu. Sülalenin başka bir mensubu Hacı Ömer Ağa, Isparta ve Gelenbe'yi nüfuz alanı içine aldı ve döneminin en zengin âyanı olarak nam saldı. **Sened-i İttifak**'ın (1808) hazırlanışında rol oynayan etkili âyanlardan biri oldu. **II. Mahmud**'un merkezileşme politikası Karaosmanoğlu sülalesini olumsuz etkiledi. **Bâbîâlî** ailenin mensupları öldüğünde, boşalan yerel idari ve malî makamlara başka bir Karaosmanoğlu'nu atamaktan kaçındı. Yine de ailenin Manisa civarındaki

ekonomik ve sosyal nüfuzu epeyce uzun bir süre devam etti. *Ayrıca bkz.* BEDİRHAN AİLESİ; ÇAPANOĞLU SÜLALESİ; İLTİZAM; MAANOĞLU FAHREDDİN; ŞİHAB AİLESİ; TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.

KARAYAZICI ABDÜLHALİM (?–1602). Celâli âsi elebaşı. Muhtemelen Urfa bölgesindeki **Türkmen** bir ailedendi. Osmanlı **ordusuna** girdi. Bölük komutanı oldu; sınır kalesi komutanlığı ve Malatya **sancak beyi** kaymakamlığı gibi daha üst askerî rütbelere denk görevler üstlendi. Merkezî otoritenin kendisini asaleten sancakbeyliğine atamaya yanaşmaması üzerine, **şehir** idaresine el koydu. Ardından etrafına **sekbanları** topladı ve **İstanbul**'a başkaldırdı (1598). Başka Celâli birliklerinin katılımıyla, yaklaşık 20 bin kişilik bir kuvvetin başında Urfa, Maraş ve Harput'a saldırdı. Âsilerin bu şehirleri talan etmeleri halkı dehşete düşürdü.

Devlete bağlı birliklerce sıkıştırılınca Urfa'da teslim olan (1600) Karayazıcı Abdülhalim, Anteb'e sancak beyi olarak atandı. Ama idam edilmekten korktuğu için, ikinci bir kez ayaklandı. Merkezî otorite tarafından Amasya ve ardından Çorum sancağının başına getirildi. Bu şehirlerdeki ahalinin Karayazıcı'nın baskıcı yöntemlerini İstanbul'a şikâyet etmesi üzerine, **III. Mehmed**'in emriyle üzerine birlikler gönderildi. Çekildiği Samsun dağlarında öldü. *Ayrıca bkz.* YENİÇERİLER.

KARAYOLLARI. Klasik dönemde Osmanlılar antik Roma yollarının bakımını sürdürdüler. **İstanbul**'dan başlayıp **Edirne** ve Selanik üzerinden Adriyatik limanı Avlonya'ya kadar uzanan "Via Egnatia" bilinen örneklerden biridir. **Bursa**'dan başlayıp Eskişehir, Ankara, Tokat, Erzincan ve Erzurum güzergâhıyla Tebriz'e (**İran**) ve Kütahya, Konya, Adana, Halep ve Şam güzergâhıyla Kahire'ye varan yollar da bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca taşradaki **şehirleri** birbirine bağlayan küçük çapta bir dizi kara güzergâhı vardı. Böyle yollar üzerindeki **kervansaraylar** yolculara, tüccarlara, arabacılara ve kervan işletmecilerine barınak sağlamaktaydı.

İmparatorluğun 16. yüzyıl sonlarından itibaren filen ademi merkezileşmesiyle birlikte, karayolları ticari **ulaşım** açısından daha az ekonomik hale geldi. Her yörede **âyânlar** ve göçebeler, Bedeviler, eşkıyalar gibi diğer iktidar unsurları topraklarından geçiş için vergiler almaya başladılar. Öte yandan, göçebeler ve kervan işletmecileri arasındaki ilişkinin karşılıklı yarara dayandığı örnekler de vardı; göçebeler kendi topraklarından geçen kervanları koruyup hayvan sağlama karşılığında, düzenli harçlar aldılar ve bazen ticarete katıldılar.

II. Mahmud'un merkezileştirmeye dönük sıkı politikaları ve **Tanzimat** dönemindeki idari **reformlar** karayollarında malların ve kişilerin taşınmasının daha güvenli hale gelmesini sağladı. Yerel âyânların zayıflaması, göçebelerin ve Bedevilerin oldukça büyük bir kesiminin yerleşik yaşama geçmesi ve iç gümrük sisteminin kaldırılması kara ulaşımını daha kârlı hale getirdi. Yolların düzelmesiyle birlikte tekerlekli araba kullanımının artması mal taşımacılığının daha randımanlı yürütülmesini sağladı. Bununla birlikte, yük hayvanları 19. yüzyılın sonuna kadar tekerlekli ulaşımdan daha yaygın kullanıldı; yolların çoğu bakımsız ve bozuk halde kaldı. 1830'lardan kervanların Selanik'ten Viyana'ya ulaşması 50 günü almaktaydı. Bir kervan İstanbul'dan Halep'e 40 günde, Halep'ten Bağdat'a 28 günde gitmekteydi. 1904'te imparatorluk içinde toplam uzunluğu 24 bin kilometreyi aşan karayolları çoğunlukla kötü durumdaydı. *Ayrıca bkz.* DEMİRYOLLARI; DENİZ ULAŞIMI.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI. Osmanlı İmparatorluğu ve **Kutsal İttifak** arasındaki savaşı sona erdiren barış antlaşması (26 Ocak 1699). Osmanlıların başarısız **Viyana kuşatmasının** (1683) ardından, **Habsburg İmparatorluğu** müttefikleri **Venedik**, **Lehistan** ve **Rusya**'yla birlikte **Balkanlar**'da ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında ortak bir saldırı başlatmıştı. On beş yıl süren bu savaş dönemi, Osmanlılar açısından feci sonuçlar doğurdu. Barış müzakereleri ancak Osmanlıların sayısız ve ısrarlı başvurularından sonra, **Büyük Britanya** ve Felemenk'in diplomatik çabalarıyla başladı.

Karlofça Antlaşması uyarınca, Osmanlılar **Macaristan**, Hırvatistan ve **Erdel**'i Habsburglara bıraktı. Venedik devleti Dalmaçya ve Mora'nın büyük bölümünü elde etti. Kırım Hanlığı'na vergi yükümünden kurtulan Galiçya ve Batı Ukrayna ise Lehistan'a verildi. Rusya'yla **İstanbul**'da varılan ayrı bir barış anlaşması (14 Temmuz 1700) gereğince, Osmanlılar Azak kalesini ve çevresindeki toprakları Rusya'ya bıraktı. Böylece Orta ve Doğu Avrupa'da hâkim bir güç olmaktan çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Hıristiyan komşularıyla ilişkilerinde bir savunma konumuna geçti. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.

KASAB, TEODOR (1835–1905). **Gazeteci** ve mizah dergisi yayımcısı. Kayseri'de **Rum Ortodoks** bir tüccar ailenin çocuğu olarak doğdu. Babasının ölümünden sonra, **İstanbul**'a gitti ve Rum okullarından mezun oldu. Paris'te 1856 dolaylarında kısa bir süre kaldıktan sonra, İstanbul'da maarif müfettişi olarak

çalıştı. Bu arada Rumca, Ermenice ve Fransızca mizah dergisi *Diogenes*'i yayımladı. 1870'te *Diyojen* adıyla derginin Türkçe bir versiyonu çıkmaya başladı; bu ilk Türkçe mizah dergisi 1873'te resmî sansür heyetince kapatıldı. Teodor Kasab'ın daha sonra yayımladığı *Çingiraklı Tatar*, *Hayal*, *İstikbal*, *Nâşir* gibi dergiler benzer bir akıbetle karşılaştı. 1879'da İtalya'ya kaçan Teodor Kasab orada **Jön Türk** gazeteci Ali Şefkatî Bey'le işbirliği yaptı. Ama **II. Abdülhamid**'in izniyle 1881'de geri döndü ve ölümüne kadar **Yıldız Sarayı**'nın kütüphanecisi olarak hizmet verdi. *Ayrıca bkz.* BASIN; DİL; EDEBİYAT; RUMLAR.

KASR-I ŞİRİN ANTLAŞMASI. Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi **İran**'ı arasında barış anlaşması (17 Mayıs 1639). **IV. Murad**'ın Bağdat'ı Safeviler'den geri almasının (1638) ardından, Osmanlılar İran'ın iç kesimlerine yönelik saldırılara giriştiler. Safevilerin barış istemesi üzerine, tarafların temsilcileri Kasr-ı Şirin **şehirinde** müzakereye oturarak anlaşmaya vardı.

Her iki ordunun mevcut mevzilerinin yeni sınır hattı sayılması konusunda mutabık kalındı. Böylece Erivan, Tebriz ve Zagros yöresi İran'a bırakılırken, Kars, Van, Kerkük, Bağdat ve Basra Osmanlı toprakları içinde kaldı. Safeviler Doğu Anadolu'ya baskınlar düzenlememe teminatını verdi.

İki devlet arasındaki yeni sınır aslında bazı ufak değişiklikler dışında günümüze kadar aynen korundu. Tarafların 18. yüzyıldaki ve 19. yüzyıl başlarındaki çatışmaları sınır hattında bir değişiklik yaratmadı. Bu bakımdan şimdiki Türkiye-İran, Irak-İran ve güney bölümüyle Türkiye-Ermenistan sınırları esasen Kasr-ı Şirin Antlaşması'na dayanır. *Ayrıca bkz.* ERZURUM ANTLAŞMASI.

KÂTİB ÇELEBİ (1608–1657). Bilgin ve yazar. Avrupalı yazarlarca Hacı Kalfa olarak da bilinir. Asıl adı Mustafa bin Abdullah'tır. Bir **Yeniçeri** subayının oğlu olarak **İstanbul**'da doğdu. Özel hocalardan ders aldı. 1623'te **memuriyete** girdi. Osmanlı Asya'sının çeşitli yerlerinde görev yaptıktan sonra 1645'te memuriyetten ayrıldı ve tarih, coğrafya, kozmografya, dinî ilimler, bibliyografya üzerine eserler yazmaya başladı.

Başta gelen eseri *Cihânnümâ* (1648) ülkelere ilişkin genel coğrafi bilgiler ve açıklamalar içerir. **Felemenkli** bilgin Abraham Ortelius'un *Atlas Minor* adlı Latince kitabından Müslüman bir dönmenin yardımıyla yaptığı tercüme (1655?), coğrafya konusunda Osmanlıcaya çevrilmiş ilk Avrupa eseridir. Bu iki kitap coğrafyaya ilişkin geleneksel Osmanlı anlayışının değişmesini sağlamıştır. *Keşfü'z-Zünûn* ("Düşünceler Dizini", 1652?) İslam yazmaları üzerine genel bir bibliyografya çalışması olarak hâlâ değerli bir kaynaktır. *Mizânü'l-Hakk* ("Doğruluk Ölçüsü", 1656?) ve *Düstürü'l-Amel fi Islahi'l-Halel* ("Bozukluğu Düzeltmek İçin Yol Gösterici İlke", 1653) adlı kitapları, Osmanlı devletinin gerilemesine yol açan sebepler üzerinde durur ve **medrese** eğitiminde dinî ve seküler ilimlerin düzeyinin düşmesini eleştirir. Kâtib Çelebi geleneksel âlimlikten uzaklaşan ve Avrupa bilimlerini tanımaya çalışan Osmanlı bilginlerinin öncüsü olarak kabul edilir. *Ayrıca bkz.* BATILILAŞMA; COĞRAFİBİLİMLER; EVLİYÂ ÇELEBİ; İBRAHİM MÜTEFERRİKA.

KAVALALI MEHMED ALİ PAŞA. *Bkz.* MEHMED ALİ PAŞA (KAVALALI)

KAVUKLU HAMDİ (1841–1911). **Tiyatro** sanatçısı ve tuluat ustası. **İstanbul**'da doğdu. Çeşitli tiyatrolarda oyunculuk yaptıktan sonra, 1875'te kendi tiyatro topluluğunu kurdu. Hayalhâne-i Osmânî ve daha sonra Temâşâhâne-i Osmânî adını taşıyan bu topluluk, tuluat tarzındaki tiyatro oyunları ile şöhrete kavuştu. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT; GÜLLÜ AGOB; MINAKYAN, MARDİROS.

KAYMAKAM. 1. Bir görevi vekâleten yerine getiren kişi. 2. Yarbaya denk düşen askerî rütbe. 3. 1864'ten sonra bir **kazânın** mülkî amiri. *Ayrıca bkz.* SANCAK; TAŞRA TEŞKİLÂTI; VİLÂYET.

KAZÂ. Bir kadının adli ve idari yetkisi altındaki coğrafi alan. Kazâlar bir **sancağı** oluştururdu. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'undan (1839) sonra, kazânın idaresi kadıdan alınıp kazâ müdürüne verildi; bu makamın adı 1864'te **kaymakama** çevrildi. 1864'te idari **reformda** kazâ, sancakların ve **vilâyetlerin** temel idari birimi olarak korundu.

KAZÂSKER. *Bkz.* KADIASKER.

KEÇECİZÂDE İZZET MOLLA (1785–1829). Şair ve aydın. **İstanbul**'da doğdu. **İlmiye** sınıfına mensup bir ailedendi. Özel dersler aldıktan ve **medrese eğitimi** gördükten sonra, **müderris** olarak görev yaptı. Halet Efendi'yle **tasavvuf** bağlantısı **II. Mahmud**'un yakın çevresine girmesini sağladı. 1820'de Galata **kadısı** oldu. Halet Efendi'nin azli ve idamı üzerine dönemin sadrazamını eleştiren bir şiir yazması,

Keşan'a sürülmesine yol açtı (1823). Affedildikten sonra İstanbul kadılığına getirildi (1826). **Rusya**'yla savaşa **muhalefet** etmesinden dolayı sürüldüğü (1827) Sivas'ta öldü. Keçecizâde İzzet Molla şiirde geleneksel üslubu savunmasıyla tanınır. Şiirsel eserleri kişisel tecrübelerini yansıtır; **Mevlevî** ve **Nakşibendî** tarikatlarının seçkin **şeyhlerine** methiyeler içerir. *Lâyihalar* adlı kitabında imparatorluğun o dönemdeki durumuna ilişkin siyasi fikirleri yer alır. Oğlu **Fuad Paşa (Keçecizâde Mehmed)**'dir. *Ayrıca bkz.* DİL; EDEBİYAT.

KELEKYAN, DİRAN (1862–1915). Ermeni gazeteci ve yazar. Kayseri asıllıdır. **İstanbul** ve Marsilya'daki Ermeni okullarında öğrenim gördü. İstanbul'a döndükten sonra, çeşitli gazetelerde yazar olarak çalıştı. **II. Abdülhamid** döneminin sonuna doğru Londra'ya kaçtı ve İngiliz gazetelerine makaleler yazdı. **1908 Devrimi**'nin ardından döndüğü İstanbul'da gazetecilik faaliyetlerini sürdürdü. Bu dönemde meşhur Türkçe-Fransızca sözlüğünü hazırladı (1911). *Ayrıca bkz.* BASIN; YAYIMCILIK.

KELLE VERGİSİ. *Bkz.* CİZYE.

KEMAL PAŞAZÂDE (1468–1534). **Şeyhülislâm**, âlim ve tarihçi. Asıl adı Şemseddin Ahmed bin Süleyman'dır. Tokat'ta doğdu. **Edirne**'de **Lütfi Tokadî**, **Hocazâde Muslihiddin Mustafa** gibi âlimlerden ve başka seçkin hocalardan ders aldıktan sonra, Edirne, Üsküp ve **İstanbul**'un çeşitli **medreselerinde müderris** olarak görev yaptı.

Kızılbaş hareketine ve radikal **tasavvufa** karşı verdiği **fetvâlarla** tanındı. Bu fetvâlar **I. Selim** tarafından **Anadolu kadaskerliğine** terfi ettirilmesini sağladı. I. Selim'le birlikte Mısır **seferindeyken** (1517), vahdet-i vücudu savunan mutasavvıf **Muhyiddin İbnu'l-Arabî**'nin görüşlerinin **Sünniliğe** uygun olduğunu belirten bir fetvâ verdi. 1526'da şeyhülislâmlığa atandı.

II. Bayezid ve I. Selim dönemlerindeki Osmanlı devlet politikasında, Anadolu'da **Şüliğe** ve **İran**'da Safevilere karşı ideolojik savaşta kilit bir kişilik olarak tezahür etti. Ayrıca tarih, Kur'an tefsiri, **şariat** üzerine bir dizi eser yazdı ve sözlükler hazırladı. *Tevârih-i Âl-i Osman* kitabı II. Bayezid ve I. Selim dönemlerine ilişkin başlıca kaynaklardan biridir. *Ayrıca bkz.* ÂŞIKPAŞAZÂDE; AYKIRI İNANÇLAR; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; İLMİYE; İRAN; İSLAM; TARİHYAZIMI.

KEMALEDDİN. *Bkz.* MİMAR KEMALEDDİN.

KERVANSARAY. Uzun seyahatlere çıkan kişiler için konaklama yeri. İlk kervansaraylar **Anadolu**'da **Selçuklular** tarafından ana **ticaret** yolları üzerinde kuruldu. Osmanlılar bu âdeti sürdürerek, Anadolu'da ve **Balkanlar**'da yeni kervansaraylar kurdular. **Şehirlerin** dışındaki kervansaraylar **vakıfların** elinde olduğu için parasızdı. Bazı kervansaraylar bir **cami** külliyesinin parçasıydı. *Ayrıca bkz.* İMÂRET; KARAYOLLARI; MİMARİ; ULAŞIM.

KETHÜDA. 1. Bir **beylerbeyinin** ya da başka taşra idarecisinin **hükümet** nezdindeki temsilcisi. 2. Bir **şehir** mahallesinin, topluluğun ya da aşiretin hükümet nezdindeki temsilcisi. 3. Bir **loncanın** hükümetle irtibat içinde olan üst düzey görevlisi.

KIBRIS. **Anadolu** ve **Mısır** arasındaki deniz yolu üzerinde stratejik bir konum taşıyan ada. **Venedik**'in elinde olduğu 1571'de Osmanlılarca ele geçirildi. Fetihden sonra Güney Anadolu'dan getirilen **Türkmen** göçmenler adaya yerleştirildi. (Şimdiki Kıbrıs Türklerinin birçoğu köken olarak bu topluluktan gelir.) Kıbrıs 1832–1840 arasında **Mısır** valisi **Mehmed Ali Paşa**'nın kuvvetlerince geçici olarak işgal edildi. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'ndaki Osmanlı yenilgisinin ardından **Berlin Kongresi** toplandığında, **Bâbîâli** Anadolu'ya yönelik bir **Rus** saldırına karşı güvence karşılığında İngilizlerin Kıbrıs'ı işgaline razı olmak zorunda kaldı. Resmen Osmanlılara bağlı kalan ada 1914'te Britanya tarafından ilhak edildi. **Türkiye** 1923'teki **Lozan Antlaşması**'yla Kıbrıs'ı İngiliz toprağı olarak kabul etti. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.

KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ (1510–1572). Âlim ve yazar. Isparta'da doğdu. **İlmiye** sınıfından bir aileye mensuptu. **Medrese eğitimi** gördü; Kütahya, **Bursa**, **Edirne** ve **İstanbul** medreselerinde **müderrislik** yaptı. Kahire, Şam ve Bursa'da **kadılık** görevinde bulundu. Felsefe ve dinî ilimler üzerine iktibaslar hazırladı ve eserler yazdı. **Devlet** idaresine ilişkin fikirlerini ortaya koyduğu *Ahlâk-ı Âlâi* adlı kitabıyla üne kavuştu. Kadim Yakındoğu'nun yönetim geleneklerini içeren devlet felsefesinde "adalet" ve "denge"

kavramları can alıcı unsurlar olarak öne çıkar. *Ayrıca bkz.* ASKERÎ SINIF; GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ; HÜKÜMET; SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ; SÜLEYMAN I.

KIRIM HANLIĞI. Karadeniz'in kuzey kıyı şeridinde, Kırım yarımadasında bulunan Osmanlılara **bağlı devlet**. Moğol İmparatorluğu'nu oluşturan hanlıklardan Altınordu Hanlığı'nın zayıflaması üzerine 1440'lı yıllarda Cengiz Han soyundan gelen Hacı Giray tarafından kuruldu. Hacı Giray bağımsızlık sürecinde Litvanya Grandüklüğü ve Kıpçak Türklerinden oluşan Tatar oymaklarının desteğini aldı. Kırım Hanlığı Deşt-i Kıpçak'ın (günümüz güney Ukraynası) sınırsız insan kaynakları, bölgenin cömert tarım ve hayvancılık ekonomisi ve yarımada kıyısındaki Ceneviz kolonilerinin ödediği vergilerin sağladığı avantajlarla güçlendi. Ancak Hacı Giray'ın 1466'da vefatı sonrasında oğulları Haydar, Nur Devlet ve Mengli arasında patlak veren taht kavgasına Osmanlılar Mengli Giray lehine müdahale ederek Kırım Hanlığı üzerinde nüfuz kazanmışlar, Ceneviz kolonilerini ortadan kaldırmışlar ve yarımada'nın güney sahilini ilhak ederek Kefe **sancağını** oluşturmuşlardır (1475).

Kırım Hanlığı İstanbul'a bağlı olmakla beraber Kırım Tatarları içişlerinde ve dışişlerinde genelde müstakildiler. Giray hanedanı üyeleri arasından Kırım Hanlarını seçen dört büyük Tatar boyunun kararı Osmanlı yönetimi çoğunlukla kabul ediyordu. Buna karşın Kırım Hanları Osmanlı Devleti'ne sadakat nişanesi olarak aile üyelerinden bazılarını İstanbul'a rehine olarak göndermek zorundaydı.

Cengiz Han'ın soyundan gelen Giray hanedanı, gelenek uyarınca Osmanlı hanedanının yok olması halinde yerine geçme hakkına sahipti. Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun "küçük ortağı" konumunda olmakla birlikte, çoğu kez bağımsız bir **diplomasi** izledi. 16. yüzyıl boyunca **Lehistan** kralı ve Moskof çarı Kırım Hanlığı'na düzenli olarak haraç (*tıyış*) ödüyorlardı. Hanlığın Moskof karşısında 1700'e kadar eşit ve hatta üstün diplomatik statü savında bulunmasının ve Osmanlılar ile Ruslar arasında bir arabulucu rolünü oynamasının dayanağı, geçmişte Moskof prensliğinin Altın Ordu'ya bağlı olmasıydı.

Sahip Giray (hd 1532-51) ve Devlet Giray'ın (hd 1551-77) hanlığında Moskof bir tehdide dönüşmeye başladı. Moskof'un Kazan ve Astrahan hanlıklarını ortadan kaldırmasına karşı Devlet Giray 1571'de Moskova'ya saldırarak şehri yaktı. Ancak Moskof'un artan gücü dolayısıyla Kırım hanları daha fazla İstanbul'a yanaşma ihtiyacını duydular. Öte yandan İstanbul'un Kırım Hanlığı üzerinde büyüyen kontrolü hanların itibarını ve otoritesini azalttı. Buna Lehistan'ın Kazakları ve Rusların Kalmıkları kullanarak yol açtıkları huzursuzluklar da eklendi.

17. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Hanlığı Osmanlıların Lehistan ve Moskof'a karşı savaşlarında hatırı sayılır askeri destek verdi. Podolya'nın 1672'deki fethi sürecine Selim Giray süvarileriyle katıldı. Ancak 1683 **Viyana kuşatmasında** Murat Giray bulunmasına karşın Habsburglara karşı Osmanlı yenilgisini önleyemedi. Buna karşın 1699'a değin Osmanlılara Kırım askeri desteği sürdü.

Osmanlı İmparatorluğu ve **Rusya** arasında imzalanan **Karlofça Antlaşması** (1699) ve İstanbul Antlaşması (1700), Kırım Hanlığı'nı ekonomik ve siyasi bakımdan **Bâbiâli**'ye daha bağımlı hale getirdi. Artık Lehistan ve Rusya hanlığa vergi ödemeyeceklerdi. Ayrıca Tatarlar eskisi gibi Ukrayna'dan esir kaçırıp Osmanlı piyasasına köle süremeyeceklerdi. Bu gelişmeler Kırım Hanlığı'nı ekonomik açıdan sıkıntıya soktu.

1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı ve onu izleyen **Küçük Kaynarca Antlaşması**'yla bağımsızlığına kavuşan Kırım 1783'te Rusya tarafından ilhak edildi. *Ayrıca bkz.* DOĞU SORUNU; MEHMED II.

KIRIM SAVAŞI (1853–1856). Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleri **Fransa**, **Büyük Britanya** ve Piemonte-Sardinya arasındaki savaş. Büyük devletlerin **kutsal yerler** ve **Doğu Sorunu** çerçevesindeki çekişmelerinin bir sonucu olarak patlak verdi. Bâbiâli'nin Kudüs'teki kutsal yerler üzerindeki Katolik ve Ortodoks hak iddialarına ilişkin Fransız ve Rus taleplerine direnememesi üzerine, Rusya Osmanlıların siyasi zayıflığından yararlanarak, imparatorluktaki Ortodokslarla ilgili diplomatik haklar elde etmeye çalıştı. **İstanbul**'a gönderilen Rus olağanüstü sefiri Mart-Mayıs 1853'te **hükümete** kutsal yerler sorununun Rus çıkarlarıyla uyumlu olarak çözülmesini ve bütün Ortodoks Osmanlı tebaasının Rus himayesine bırakılmasını isteyen diplomatik notalar verdi. Bâbiâli'nin bu talepleri geri çevirmesi üzerine, Rus birlikleri **Eflâk** ve **Boğdan**'a girdi (3 Temmuz 1853).

Avusturya, Fransa, Büyük Britanya ve **Prusya**'nın kutsal yerler meselesini müzakereyle çözmeye dönük diplomatik müdahalesi sonuçsuz kaldı. Bâbiâli'nin Rusya'ya savaş ilan etmesinden (4 Ekim 1853) sonra, Osmanlı ve Rus birlikleri Eflâk'ta ve **Kafkasya**'da çatıştı. Rusların Sinop'ta demirli Osmanlı Karadeniz filosunu bir baskınla yok etmesi (30 Kasım 1853), **İstanbul Boğazı** ve **Çanakkale Boğazı**'nı savunmasız bıraktı. Bu durum diğer büyük devletleri telaşa düşürerek, Fransa ve Büyük Britanya'nın askerî müdahalesine yol açtı. Rusya'nın Eflâk ve Boğdan'dan çekilmesi yönündeki ultiimatomu kulak asmaması üzerine, bu iki ülke Osmanlı İmparatorluğu'yla bir askerî ittifak imzaladı (2 Mart 1854) ve

Rusya'ya savaş açtı (27 Mart 1854). Ruslar başarısız Silistre kuşatmasının (15 Mayıs–25 Haziran 1854) ardından Eflâk'taki birliklerini çekmek zorunda kaldı. Bu arada müttefiklerin donanması Baltık kıyısındaki Rus kalelerine saldırdı ve Kronstadt'ı abluka altına aldı (Ağustos 1854).

Müttefik kuvvetler Rusya'yı barış istemeye ve Boğdan'dan çekilmeye zorlamak amacıyla Kırım'a saldırdı (Eylül 1854–Ekim 1855) ve Sivastopol kalesini almayı başardı. Aynı dönemde Osmanlı ve Rus kuvvetleri Kafkasya cephesindeki çarpışmaları sürdürdü. Kars kalesi 28 Kasım 1855'te Rus kuvvetlerine teslim oldu. Böylece Kırım Savaşı son buldu.

Barışı sağlayan **Paris Antlaşması** (30 Mart 1856) Avrupa'daki Rus nüfuzunun Büyük Britanya ve Fransa tarafından sınırlanmasını sağladı ve Fransa'nın 1815'ten beri içinde olduğu diplomatik tecridi sona erdirdi. Öte yandan, Kırım Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla daha yakınlaşmasını getirdi. **Islahat Fermanı** (1856) gayrimüslim uyruklara Müslümanlarla hukuki eşitlik tanıdı. Paris Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa Uyumuna içine aldı. Kırım Savaşı'ndan sonra **Batılılaşma** süreci hızlandı ve yeni reformlar başlatıldı. Aynı dönemde Fransa'nın Bâbüâli üzerindeki siyasi nüfuzu arttı. *Ayrıca bkz. ABDÜLMECİD; HABSBURG İMPARATORLUĞU; ROMANYA; TANZİMAT.*

KIZILBAŞLAR. Anadolu'da militan **Şiiliğin** bir kolunu oluşturan topluluk. Safevilerin dinî nüfuzunun yayılmasıyla ortaya çıktı. İlk başta Azerbaycan'daki Safevi Şiiilerin giydiği kızıl başlık zamanla Anadolu'da **İran**'ın Safevi şahlarına siyasi bağlılığı simgeleyen bir anlam kazandı ve bu akıma adını verdi.

Kızılbaşlık geniş çapta **Türkmenler** ve bir ölçüde **Kürtler** arasında destek buldu. Bu arada yörelere bağlı olarak inanç farklılıkları gelişti. **Bektaşiliğe** benzer bir yaklaşımla, Kızılbaş inanç sisteminde İslam'ın dördüncü **halifesi** Hazreti Ali temel bir yer tutar. Hatta bazı Kızılbaş topluluklarında Allah'ın yansıması olarak gördüğü için, Hazreti Muhammed'den daha kutsal sayılır. Bu halifenin ve oğullarının Emeviler tarafından öldürülmesi, Şiiiler arasında **Sünni** kesime yönelik kalıcı bir nefret yarattı.

Şiiilerin haksızlığa uğramışlık yönündeki dinî duyguları, uğradıkları baskılar ve çektikleri acılar, Sünni Osmanlı devletinin gittikçe merkezileşmesiyle dışlanan Türkmen göçebelerin Kızılbaş inançlarına yakın olmasını getirdi. Militan Kızılbaşların 15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl başlarında Osmanlı yönetimine başkaldırması, şiddete dönük **Şahkulu Ayaklanması**'nın acımasızca bastırılması ve **I. Selim** döneminde Kızılbaşların katliama uğraması imparatorlukta yerleşik Sünni Müslümanlar ile Türkmen Kızılbaş toplulukları arasında derin bir ayrılığa yol açtı.

Bu köklü husumet imparatorluğun dağılmasına kadar aşılıamadı. 19. yüzyılda **Bâbüâli**'nin merkezîyetçilik siyaseti Kızılbaşları da etkiledi. Protestan misyonerlerin Anadolu ve **Suriye** Alevilerinin Hıristiyanlığa döndürme çabalarından ürken **devlet, II. Abdülhamid** döneminde söz konusu topluluğu okullar açmak suretiyle Sünnileştirme siyaseti başlattı. Ancak kısmen başarılı olabildi. *Ayrıca bkz. ABDAL; AYKIRI İNANÇLAR; KALENDERÎ TARİKATI; MUHALEFET; PİR SULTAN ABDAL; ŞİİLİK; TASAVVUF.*

KOCA HÜSREV PAŞA (1756?–1855). Komutan ve **sadrizam**. **Kafkasya**'daki bir Abhaz ailedendi. **Saraya** bir köle olarak girdi ve **Enderun**'da eğitim gördü. Napolyon'un **Mısır**'ı istilası (1800–1801) sırasında Fransızlara karşı çarpıştı ve Mısır valiliğine atandı (1801). **Yeniçeri** birliğini **Nizâm-ı Cedîd** ocağına çevirmeye çalışınca, başını Mehmed Ali'nin (daha sonra **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**) çektiği **Arnavut** askerlerin baskısıyla Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı (Nisan 1803).

İzleyen dönemde çeşitli **eyaletlerde** valilik yaptı ve **kaptanıderya** oldu (1811). Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da dağıtılmasından sonra, serasker olarak Muallem Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir **ordu** kurulmasında belirleyici rol oynadı. Bu süreçte imparatorluk üzerindeki etkili kişi konumunu kazandı. Mısır birlikleri 1833'te Kütahya'ya vardığında, bir barış anlaşmasına varılmasını sağlayarak bu ilerleyişi durdurdu. 1838'de yeni kurulan **Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyye**'nin reisliğine getirildi.

II. Mahmud'un ölümünden sonra, bir oldubittiyle sadrazamlık makamına oturdu. **Mustafa Reşid Paşa**'nın Sultan **Abdülmeccid**'i **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'nun (1839) ilanına ikna etmeyi başararak Koca Hüsrev Paşa'ya bir darbe indirdi. 1840'ta görevden alındı ve bir daha eski siyasi gücüne kavuşamadı. II. Mahmud'un askerî ve idari **reformlarına** belirleyici bir destek vermiş olmasına karşın, **Tanzimat** reformlarına karşı çıktı. Koca Hüsrev Paşa'nın **kapisında** yetiştirdiği iyi eğitilmiş köleler daha sonra **memuriyete** girdi ve devlet aygıtında destekçilerinden oluşan bir şebeke kurdu. *Ayrıca bkz. KÖLELİK; KUL.*

KOCA RÂĞİB PAŞA (1698–1763). **Sadrizam** ve şair. **İstanbul**'da doğdu. **Memuriyete** girerek, çeşitli **eyaletlerde** kâtiplik ve muhasiplik yaptı. Osmanlı-**İran** barışını (1736) sağlayan Osmanlı heyetinde yer aldı. 1737'de sadrazam kâtipi oldu. **Habsburg İmparatorluğu**'yla barış müzakerelerine (1739) katıldı ve

toprak tavizleri koparılmasında önemli bir rol oynadı. 1741’de **reisülküttâblığa** atandı. 1744’ten itibaren **Mısır**, Halep, Sayda ve Şam’da **vezir** rütbesiyle **beylerbeylik** yaptı. 1757’de sadrazam oldu.

İmparatorluğun zayıf askerî ve malî durumunu kavradığı için, komşu devletlere karşı yatıştırıcı bir politika izledi; idari ve malî alanlarda yeniden düzenlemelere girişti. **Devlet** gelirlerini artırmada başarılı oldu. Subayların **eğitimi** için teknik okullar açılmasını teşvik etti. Son yıllarında İstanbul’un imarına dönük yatırımları destekledi ve bir **kütüphane** kurdu.

Koca Râgıb Paşa 18. yüzyılın en önemli Osmanlı şairlerinden biri olarak da tanınır. Temaları itibariyle felsefî bir eğilimi yansıtan şiirleri *Divân*’ında toplanmıştır. Siyasi yazıları ve mektupları *Telhisât* (“Hülâsalar”) adıyla yayımlanmıştır. Diğer kitaplarından *Fethiyye-i Belgrad* Osmanlı devletinin Avusturyalılarla savaşına ilişkin gözlemlerini içerir; *Tahkik ve Tevfik* (“Araştırma ve Başarıya Ulaştırma”) ise Osmanlı-İran barış müzakereleri üzerine bir rapordur. *Ayrıca bkz.* HALİL HÂMİD PAŞA; REFORM.

KOÇİ BEY (?–1650). İdareci ve aydın. **Arnavutluk**’un Görice (Korçë) kasabasında doğdu. **Sarayaya devşirme** yoluyla girdi ve **Enderun**’da eğitim gördü. **IV. Murad** döneminde saray hizmetinin en üst seviyesi olan Has Oda’ya terfi etti ve **padîşahın** sohbet arkadaşlarından biri (“musahib”) oldu. Sultan **İbrahim** döneminde bu konumunu korudu.

Koçi Bey imparatorluğun gerileme sebepleri ve bunu durduracak olası önlemler üzerine risaleleriyle tanınır. IV. Murad’a (1631) ve İbrahim’e (1640) sunduğu risalelerde, gerilemenin ardındaki ana etken olarak, önceki **kanunlara** ve göreneklere uyulmamasına işaret etti. **Şeriatın**, eski kanunların ve düzenlemelerin sıkı sıkıya uygulanmasıyla **devletin** tekrar gücüne kavuşacağını savundu. IV. Murad’ın merkezî otoriteyi güçlendirmeye ve Müslüman tebaanın şeriata uymasını sağlayacak kolluk gözetimini uygulamaya yönelik sert önlemlerinde Koçi Bey’in nüfuzunun hatırı sayılır bir payı vardı. *Ayrıca bkz.* KADIZÂDELİLER HAREKETİ; REFORM.

KONSTANTİNOPOLİS. *Bkz.* İSTANBUL.

KOSOVA MUHAREBESİ. Osmanlılar ve müttefik Hıristiyan orduları arasında Kosova ovasındaki (Bati **Balkanlar**) iki ayrı muharebe.

Birinci Kosova Muharebesi 20 Haziran 1389’da, **I. Murad** komutasındaki Osmanlı ordusu ve Sırp hükümdar Lazar komutasındaki Hıristiyan koalisyonu arasında geçti. Koalisyon **Sırpplar**, **Boşnaklar**, **Hırvatlar**, **Macarlar**, **Ulahlar**, **Bulgarlar** ve **Arnavutlardan** oluşmaktaydı. Muharebenin sonucunda Hıristiyan koalisyonu yenildi ve Sırbistan Osmanlılara bağlandı. Çatışmalar bittikten sonra, I. Murad yaralı bir Sırp prensince öldürüldü.

İkinci Kosova Muharebesi (17–19 Ekim 1448) **II. Murad** komutasındaki Osmanlılar ve Macar kral naibi Janós Hunyadi komutasındaki Hıristiyan koalisyonu arasında geçti. Hıristiyan ordusu **Macarlar**, **Almanlar**, **İtalyanlar**, **Çekler** ve **Ulahlardan** oluşmaktaydı. Üç gün süren muharebe Osmanlı zaferiyle sonuçlandı. Janós Hunyadi’nin Güney Balkan topraklarında Macar nüfuzunu sağlama çabası boşa çıktı. *Ayrıca bkz.* ROMANYA.

KOYUNHİSAR MUHAREBESİ. I. Osman 1301 dolaylarında Nikaia’yı (İznik) kuşattığında, **Bizanslılar** kuşatmayı kırmak için bir ordu gönderdi. Bu ordu 1301 yazında Marmara Denizi’nin güneydoğu kıyısındaki Koyunhisar’da (şimdiki Dilovası) yenilgiye uğratıldı. Bizans emperyal ordusu karşısındaki zafer, Osman’ın diğer uç beyleri arasında öne çıkmasını sağladı ve yeni fetih, yağma ve toprak umudu bir **Türkmen** savaşçı dalgasını Osmanlı beyliğine çekti. Tarihçiler Koyunhisar Muharebesi’ni, Osman’ı ve Osmanlıları ilk kez tarih sahnesine çıkaran olay olarak kabul ederler. *Ayrıca bkz.* TÜRKMEN BEYLİKLERİ.

KÖLELİK. Osmanlılar tarımsal işgücünden **hükümet** hizmetlerine kadar varan çeşitli amaçlarla kölelerden yararlanırlardı. Savaş esirleri ya da satın alınmış köleler çoğu kez yönetici elit mensuplarının mülklerinde veya **wakıflara** bağlı arazilerde çalıştırılırdı. Bunlara “ortakçı kul” denirdi. Başka bir kategori zenginlerin ev işlerinden çalıştırdığı hizmetçi kölelerdi. Padîşahın **kulları** özel bir köle kategorisini oluştururdu. **Devşirme** yoluyla **saray**a alınan kullar ya **Yeniçeri** olarak yetiştirilir ya da **eğitim** görek komutan veya idareci olurdu. **Kafkasya** ya da Afrika’dan getirtilen köleler ise **hadım ağaları** olarak görevlendirilirdi.

İmparatorluktaki başlıca köle ticareti merkezleri Halep, Antalya, Bağdat, Belgrad, Kahire, Erzurum, Medine, Sofya ve **İstanbul**’du. Gayrimüslimlerin köle ticaretiyle uğraşmasına izin verilmezdi. Köle ticareti İstanbul’da 1846’da resmen yasaklanmakla birlikte, 1908’e kadar varlığını sürdürdü. Kafkas

kabilelerinin özellikle 19. yüzyıl ortalarında **Anadolu**'ya göç etmeleri köle ticaretinde bir canlanmaya yol açtı ve Kafkas kökenli birçok kadın Osmanlı konaklarına hizmetçi köle olarak alındı. *Ayrıca bkz. AİLE; KAPI; MEMLÜKLER.*

KÖPRÜLÜ, MEHMED FUAD (1890–1966). Tarihçi ve siyasetçi. **İstanbul**'da doğdu. Üniversite mezunu olmamasına karşın, 1913'te **Dârülfünûn**'da Türk **edebiyatı** hocalığına atandı. Osmanlı tarihinde sosyal bilimsel yaklaşımın kurucusu olarak kabul edilir. İkinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde tarih konusunda **milliyetçiliğin** başta gelen temsilcisi oldu; bir ülkenin tarihini anlamının bir aracı olarak, sosyal yaşamını ve sosyal kurumlarını incelemenin gerekliliğini vurguladı. Émile Durkheim'in sosyolojik yaklaşımını ve Fransız Annales okulunun tarihsel araştırma yöntemini uyguladı. Esas olarak Osmanlı ve İslam kültürel ve kurumsal tarihi alanlarında, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919), *Les Origines de l'Empire Ottoman*(1935) ve *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (1953) gibi çeşitli eserler verdi. *Ayrıca bkz. ALTINAY, AHMED REFİK; TÂRÎH-İ OSMÂNÎ ENCÜMENİ; TARİHYAZIMI.*

KÖPRÜLÜ SÜLALESİ. Osmanlı **merkez teşkilâtında**1656–1710 arasında etkili olan **sadrazamlar**, komutanlar ve idareciler yetiştirmiş aile. Kişiler için *bkz. AMUCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA; KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA; KÖPRÜLÜZÂDE FAZIL AHMED PAŞA; KÖPRÜLÜZÂDE FAZIL MUSTAFA PAŞA; MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA.*

KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA (1575?–1661). **Sadrazam** ve reformcu. **Arnavutluk**'un Berat kasabasında doğdu. **Saray** hizmetine girdi; **tımarlı sipahi**, **sancakbeyi** ve **beylerbeyi** konumunda imparatorluğun değişik kesimlerinde idarecilik yaptı. Sultan **İbrahim**'in ölümünün ardından çıkan siyasi kriz sırasında, sorunları çözemeyen **Hatice Turhan Sultan**'a ağır şartlarını kabul ettirerek, diktatörce yetkilerle sadrazamlığa atandı (1656). Görevde kaldığı beş yılda çok sert yöntemlere başvurarak, merkezi otoriteyi ve iç güvenliği yeniden sağladı. **Çanakkale Boğazı**'nı abluka altına almış olan Venediklileri püskürtmede de başarılı oldu. *Ayrıca bkz. KADIZÂDELİLER HAREKETİ; MEHMED IV; REFORM.*

KÖPRÜLÜZÂDE FAZIL AHMED PAŞA (1635–1676). **Sadrazam** ve **ilmiye** mensubu. **Köprülü Mehmed Paşa**'nın oğlu. Vezirköprü'de doğdu. **Medrese eğitiminin** sonra, **müderris** ve ardından **beylerbeyi** olarak görev yaptı. Babasının ölümü üzerine, sadrazamlığa atandı. Hırvatistan ve **Macaristan**'da **Habsburg** saldırılarına karşı Osmanlı sınırlarını sağlamlaştırdı (1663–1664). Ardından **Girit**'teki son Venedik kalesi Kandiye'yi ele geçirerek, Osmanlı-Venedik savaşına (1645–1669) son verdi. **Lehistan**'ı Kamanıçe-Podolya'dan (Batı Ukrayna) püskürttü ve bu bölgeyi ilhak etti (1672–1676). *Ayrıca bkz. MEHMED IV; VENEDİK.*

KÖPRÜLÜZÂDE FAZIL MUSTAFA PAŞA (1637–1691). **Sadrazam.** **Köprülü Mehmed Paşa**'nın oğlu. **Medrese eğitimi** gördü. 1676'da **vezir** rütbesine yükseldi; çeşitli yerlerde **sancak beyliği** (1683–1684), Venedik deniz saldırılarına maruz kalan Sakız'da ve **Çanakkale Boğazı**'nda komutanlık (1684–1687) yaptı. **Yeniçeri** karışıklıklarını bastırmak üzere **İstanbul**'a çağrıldığında, **IV. Mehmed**'in **tahttan indirilmesini** sağladı (1687). Sadrazamlığa atandığı 1689'dan sonra, **Balkanlar**'da **Kutsal İttifak**'e karşı savaşta Osmanlıların karşılaştığı tersliklerin üstesinden gelmek için uğraştı. Vidin, Niş ve Belgrad'ı **Habsburglardan** geri almayı başardı. İdari kurumlarda **reformlar** yapmaya ve Balkan Hıristiyanlarının durumunu düzeltmeye çalıştı. Slankamen Muharebesi'nde (Voyvodina, Kuzey **Sırbistan**) öldü. *Ayrıca bkz. SÜLEYMAN II; VENEDİK.*

KÖROĞLU (16.yüzyıl?). Çeşitli halk **şiiirlerinin** atfedildiği efsanevi kahraman. Efsanelerin ardındaki asıl tarihsel kişilik hakkında çok az şey bilinmektedir. **Anadolu**, **Balkanlar**, **Kafkasya** ve Orta Asya'da Köroğlu'yla ilgili farklı geleneksel anlatımlar vardır. Kaynaklarda asıl adı Ruşen Ali olarak verilir. Anadolu geleneğine göre, babası Yusuf seyisliğini yaptığı Bolu valisi tarafından damızlık atlar bulmak üzere Fırat'a gönderilir. Oldukça cılız ve çirkin görünüşlü bir kısrak getirmesine çok öfkelenen vali, gözlerine mil çektirerek kör edilmesi emrini verir. Yusuf'un artık Köroğlu olarak anılan oğlu, "Kır At" adını verdiği bu kısrığı yetiştirir ve zamanla büyük bir kahraman haline gelerek, Bolu valisini yenilgiye uğratar ve babasının öcünü alır. Kır At'ın yardımıyla haksızlıklara karşı mücadele eder, fakirleri ve zayıfları destekler. Bu hikâyeler Köroğlu'na atfedilen halk şiiirlerine dönüşmüştür. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; KARACAOĞLAN; PİR SULTAN ABDAL.*

KÖSEM SULTAN (1589?–1651). Vâlide sultan. IV. Murad ve İbrahim'in annesi, **IV. Mehmed**'in ninesi. Tam adı Mahpeyker Kösem Sultan'dır. Boşnak ya da Rum asıllıydı. Çocukken **saraya** alındı. **I. Ahmed**'e Murad ve İbrahim adlı iki oğul verdikten sonra **baş kadın** oldu. Böylece elde ettiği siyasi güçle, I. Ahmed'in ölümünden sonra asıl vâliha Osman'ın yerine akıl hastası **I. Mustafa**'nın tahta çıkmasını sağladı. Ama hasımları I. Mustafa'nın yerine **II. Osman**'ı başa geçirdi.

Küçük yaştaki IV. Murad'ın **padişah** olmasına (1623) kadar gözetim altında tutulan Kösem Sultan, daha sonra vâlide sultan konumuyla **devlet** işlerini yaklaşık on yıl elinde tuttu. IV. Murad'ın 1632'de hâkimiyetine son vermesiyle, siyasetten elini eteğini çekmek zorunda kaldı. Diğer oğlu İbrahim'in tahta çıkmasıyla (1640) yeniden güç kazandı. **Sadrazam** Kemankeş Kara Mustafa Paşa gibi hasımlarını bertaraf etti, evhamlı oğlu İbrahim'i yönlendirdi ve ardından **tahttan indirilip** öldürülmesini sağlayarak (1648), torunu IV. Mehmed'i tahta çıkardı.

Ama yeni vâlide sultan **Hatice Turhan Sultan**, entrika kabiliyetiyle ondan aşağı kalmayan bir rakip olarak öne çıktı. Yeniçeri ağalarından destek alan ve oğluyla birlikte kendisini öldürtmeye çalışan Kösem Sultan'dan daha çabuk harekete geçerek, onu saray muhafızlarına öldürttü. Siyasi pervasızlık bakımından en ünlü saray **kadımlarından** biri olan Kösem Sultan, imparatorluğu uzun bir dönem yönetti. *Ayrıca bkz. CİNCİ HOCA; HAREM; HÜRREM SULTAN.*

KUL. 1. Köle. 2. **Padişahın** kölesi. **Kapıkulu** olarak da bilinen kullar **devşirme** yoluyla **saraya** alınırlardı. Saraydaki **eğitim** sürecinde, **Yeniçeri** mi olacaklarına, yoksa çeşitli kademelerde yükselmek üzere sarayın hizmetinde mi kalacaklarına karar verilirdi. Birçok komutan, **vezir** ve **sadrazam** kul sistemi çerçevesinde yetiştirildi. **I. Murad** tarafından başlatılmakla birlikte, bu kurum ancak **II. Mehmed** döneminde tam anlamıyla olgunlaştı. Mutlakiyetçilikten yana olan II. Mehmed, sadrazamlık makamı da dâhil olmak üzere, idaredeki kilit mevkilere ağırlıklı olarak kulları atamayı tercih etti. Hükümdarın şahsi köleleri konumunda olan kullar, hiçbir hukuki korumaya sahip değildi ve bir adli yargılama olmaksızın, idam cezasına çarptırılabilirdi. Devşirme sisteminin 17 yüzyıldan sonra işlevini yitirmesine rağmen, bürokrasi ve **ordu** mensupları Müslüman kökenli olmalarına bakılmaksızın, kul konumunda sayılmaya ve böylece herhangi bir hukuki korumadan yoksun kalmaya devam ettiler. Kul sistemi **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'yla (1839) kaldırıldı. *Ayrıca bkz. ÇANDARLI SÜLALESİ; KAPI; KÖLELİK; DEVLET.*

KUTSAL BİRLİK. 1. Osmanlıların 1570'te **Kıbrıs**'ı fethi, Papa V. Pius'u **İspanya** ve **Venedik**'le birlikte Osmanlılara karşı bir Kutsal İttifak oluşturmaya yöneltti. Nihai hedef Osmanlıların ele geçirdiği bütün Hıristiyan topraklarını geri almak ve Kuzey Afrika'da Hıristiyan egemenliğini sağlamaktı. Kutsal İttifak'ın savaş filosu Ekim 1571'de **İnebahtı Deniz Savaşı**'nda Osmanlı **donanmasını** yenmeyi başardı. 2. Papa VII. Alexander 1664'te **Habsburg, İspanyol** ve Fransız birliklerini beraber hareket etmeye çağırdı. Oluşturulan bir ortak kuvvet St. Gotthard'da Osmanlı ordusunu yendi (Ağustos 1664). 3. Osmanlıların Viyana'yı ikinci kez kuşatması (1683) üzerine, Papa XI. Innocent Habsburglar, Venedik, Lehistan ve daha sonra **Rusya**'nın yer aldığı bir Kutsal İttifak kurulmasında etkili oldu. Bu siyasi ve askerî ittifakın Osmanlıları **Macaristan** ve **Erdel**'den çıkarmayı başararak **Karlofça Antlaşması** (1699) imzalandı. *Ayrıca bkz. FRANSA; HAÇLI SEFERLERİ.*

KUTSAL YERLER. **Filistin**'de İsa Mesih'le ya da erken Hıristiyanlık dönemiyle bağlantılı olmalarından dolayı kutsal sayılan mekânlar ve kiliseler. **I. Selim**'in **Memlûk Sultanlığı**'nı yenmesiyle, Filistin ve kutsal Osmanlı topraklarına katıldı (1517). Kutsal yerlerin geleneksel kayyumları Fransisken keşişlerdi. Bu Latin kayyumlar 1604'ten sonra Fransız koruması altına girdi.

Rusya'nın bir büyük devlet olarak sahneye çıkması, **Fransa** ve Rusya arasında kutsal yerler üzerinde çekişmeyi getirdi. Her iki taraf da Katolik ya da Ortodoks cemaatler adına daha fazla taviz koparmak için **Bâbüâli**'yi diplomatik baskı altına aldı. Louis Napolyon'un 1850'de Katoliklere daha önce tanınmış ayrıcalıkların daraltıldığını ileri sürmesi üzerine, Bâbüâli kutsal yerlerin nasıl idare edileceğini belirlemek üzere bir karma encümen oluşturulacağı karşılığını verdi. Encümenin Katoliklerden yana bir karar almasından çekinen Rusya, statükonun korunması için diretti. Kutsal yerler üzerindeki bu çekişme **Kırım Savaşı**'nın ana sebeplerinden birini oluşturdu. Rusya 1856'dan sonra kutsal yerler meselesini siyasi amaçlarla kullanmaktan tamamen vazgeçti.

Kutsal yerlerle ilgili başka bir gelişme, Aşkenazi Musevileri arasında **Yahudiler** için olası bir yurt olarak görülmeye başlayan Filistin'e dönük ilginin artmasıydı. Doğu Avrupa'da 1880'den sonraki pogromların ardından, Yahudi göçmen dalgaları Filistin'e ulaştı. Bu yoğun Yahudi göçü kutsal yerlerdeki **nüfusun** dinî bileşimini değiştirdi. Kutsal yerler 1917–1918'de İngiliz kuvvetlerince işgal edildi. *Ayrıca bkz. DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; HAÇLI SEFERLERİ.*

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI. 1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı'nı I. Abdülhamid'in iradesiyle sona erdiren barış antlaşması (21 Temmuz 1774). **Lehistan** tahtına seçim konusundaki çekişme yüzünden başlayan savaş, Kırım dâhil Karadeniz'in kuzey kıyıları, Boğdan, Eflâk (**Romanya**) ve Kuzey Bulgaristan'ın Rus işgali altına girmesiyle sonuçlandı. **Rusya**'da ciddi iç sorun yaratan Yemelyan Pugaçev ayaklanması (1773–1774) Çariçe II. Katerina'yı barış görüşmelerine oturmak zorunda bıraktı. Küçük Kaynarca Antlaşması uyarınca, Kırım Hanlığı sadece Osmanlı Devleti'nin dinî imtiyazlarının korunması kaydıyla bağımsızlığa kavuştu. Dinyeper ve Bug nehirleri arasındaki Karadeniz kıyıları Rusya'ya bırakıldı. Kuzey Kafkasya'daki Kabarday Tatarları Rus denetimi altına girdi. Rusya'ya Eflâk ve Boğdan ile Ege adalarında Ortodoks Osmanlı tebaasını koruma hakkı verildi. Rusya daha sonraları bu hükmün imparatorlukta bütün Ortodoksları kapsadığını savundu. Küçük Kaynarca Antlaşması ayrıca Rusya'ya Osmanlı İmparatorluğu'yla **ticarete** özel haklar (**kapitülasyonlar**) sağladı. Böylece Doğu Avrupa'da önemli bir güç olmaktan çıkan Osmanlı devleti artık toprak bütünlüğünü kendi başına koruyamaz hale geldi. *Ayrıca bkz. BALKANLAR; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU; RUMLAR.*

KÜRTAJ. Osmanlıca "ıskat-i cenin". Yabancı gözlemciler göre, kürtaj Müslüman halk arasında yaygın bir olguydu. **Hanefî mezhebi** gebeliğin ilk 100 günü içinde ve geçerli bir sebeple yapılması kaydıyla kürtaja izin verirdi. Böyle sebepler arasında bir **kadının** bebeğini emzirememesi ya da **ailenin** bir sütanne tutacak maddi güce sahip olmaması da vardı. Bütün İslami mezhepler dört aylık bir dönemden sonra kürtajın cinayet anlamına geldiği konusunda hemfikir idi. Ama anne açısından açık ölüm riski söz konusu olduğunda, bu sınır bile bir tarafa bırakılabilirdi. Osmanlı devleti 1789'dan sonra demografik kaygılarla kürtajı engelleyici önlemler almaya başladı. 1838 tarihli bir ferman kürtajı yasakladı ve bu işe karışan karı, koca ve ayrıca düşük ilacı temin eden kişiler için cezalar getirdi. Ne var ki, bu hükümler ceza hukukuna hiçbir zaman girmedi. Seküler kanunların şeriatla korunan özel bir alana karışmaması nedeniyle, 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayûnu sadece ebeleri, hekimleri ve eczacıları sorumlu tuttu. Kürtajı engellemek için **halk sağlığı** önlemleri araç olarak kullanıldı. Bu arada tanınmış **Yeni Osmanlılar** ve **Jön Türkler** kürtajı kötü bir âdet olarak mahkûm eden popüler broşürler ve edebi eserler yazdılar. Kürtajın önüne geçmeye yönelik hükümet politikaları imparatorluğun son dönemine kadar sürdü. *Ayrıca bkz. HALK SAĞLIĞI; TIP.*

KÜRTLER. Osmanlı **Anadolu**'sunund oğu kesiminde, **Irak** ve **İran**'da dağınık halde yaşayan ve ağırlıklı olarak Müslüman olan Hint-Avrupa kökenli etnik topluluk. Osmanlılardan önce Kürt aşiretleri **Türkmen** Akkoyunlu, Karakoyunlu ve **Şii** Safevi devletlerinin denetimi altındaydı. **I. Selim** İran'la savaşa tuttuğunda, **Sünni** Kürtler Şiilere karşı Osmanlıların doğal müttefikleri haline geldiler. Yerel âlim ve devlet adamı **İdris-i Bitlisî** önde gelen Kürt aşiret reislerinin Osmanlı **devletine** bağlılığını sağladı (1514–1515). Ama dağlık arazi ve Kürt toplumunun aşiret yapısı, Osmanlıların **tımar sistemini** bölgede uygulamasını önledi. Bunun yerine, her aşiret topluluğu **padişaha** sadık ayrı birer yönetim birimi sayılarak, **vergiden**, arazi tapusundan ve nüfus sayımından muaf tutuldu. Doğu Anadolu ve Irak, Osmanlılar ile İran arasında bir tampon kuşak işlevini gördü; Kürtler İran'a karşı savaşlarda Osmanlılara askerî destek sağladı.

Yerel aşiretlerin 1840'larda askerî denetim altına alınmasına karşın, **Tanzimat reformları** uygulanamadı ve bölge idari bakımdan merkezle bütünleştirilemedi. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'nın ardından büyük çaplı bir Kürt ayaklanması patlak verdi ve **Şeyh** Ubeydullah Kürtleri imparatorlukta ayırmaya çalıştı. **II. Abdülhamid** İslamcı politikalara başvurarak ve Hamidiye alaylarını oluşturarak, Kürtleri devlet denetimi altına almaya çalıştı.

Köklü Kürt sülalesi **Bedirhanilerin** bir kolu Kürt **milliyetçiliğin** eaktif olarak katıldı ve 1898'de Kahire'de *Kürdistan* adlı ilk Kürt gazetesini yayımladı. **1908 Devrimi**'nden sonra, **İstanbul**'daki Kürt aydınlarının kurduğu Kürd Teâvün Cemiyeti kısa ömürlü oldu. Osmanlıların **I. Dünya Savaşı**'nın sonunda teslim olması, Kürt ayrılıkçılarının bağımsız bir Kürdistan hedefiyle Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni kurmalarına fırsat verdi; ama Anadolu ulusal hareketi Kürt ayrılıkçılığının önünü fiilen kesti. *Ayrıca bkz. ABDULLAH CEVDET; ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BABANZÂDE AHMED NÂİM.*

KUYUCU MURAD PAŞA (1521?–1611). **Sadrzam** ve komutan. Hırvat bir **ailedendi**. **Devşirme** yoluyla **İstanbul**'a götürüldü. **Sarayda eğitim** gördükten ve çeşitli hizmetlerde bulunduktan sonra, **Mısır** beylerbeyinin **kethüdası** oldu (1554). Mısır'da **sancak beyliğinin** ardından **Yemen**, **Kıbrıs**, **Karaman** ve **Diyarbakır** beylerbeyi olarak görev yaptı (1567–1590). Osmanlı-İran savaşı sırasında esir düştü (1590). 1606'da atandığı sadrazamlık görevini ölümüne kadar sürdürdü. Bu dönemde **Anadolu**'daki **Celâli** âsilerle

yönelik cezalandırma seferlerine bizzat komuta etti. Âsilerin yanı sıra yerel halka son derece sert davrandı. Zorla kuyular kazdırdıktan sonra öldürtüp bunların içine attığı insanların sayısı yaklaşık 30 bin kişiyi buldu. İran'a karşı bir sefere komuta ederken, Azerbaycan'da öldü. *Ayrıca bkz.* AHMED I; KARAYAZICI ABDÜLHALİM; MEHMED III.

KÜLLİYE. *Bkz.*İMÂRET.

KÜTÜPHANE. Kaynaklarda Orta Asya'daki Budist Uygurların zengin kütüphanelere sahip olduğunun belirtilmesine karşın, Türkî halklar arasında bir kurum anlamında kütüphane esas olarak İslamlaşmadan sonra gelişti. **Selçuklularda** ve Osmanlılarda **vakıflarca** desteklenen kütüphaneler **şehirlerde müderrislerin** ya da mahalle halkının yararlanması için kurulurdu. Bu hizmet Osmanlıların ilk döneminde **camiler, türbeler, dergâhlar** ya da **imâretler** içinde verilirken, daha sonraları esas olarak kütüphanelere destek vermeye dönük vakıflar oluşturuldu. Böyle vakıfların senetlerinde kitapların türü ve sayısı, "hâfiz-ı kütüb" denen kütüphanecilerin vasıfları ve mesai süreleri, uygulanacak kataloglama sistemi ve başka ayrıntılar belirlenirdi.

I. Bayezid döneminde **medreseler** kendi kütüphanelerini kurmaya başladılar. **İstanbul**'un fethinden sonra padişahlık **sarayında** oluşturulan ilk önemli Osmanlı kütüphanesini, payitahtın ana camileri ve medreseleri etrafında kurulan çok sayıda kütüphane izledi. **Lale Devri**'nde (1718–1730) halkın yararlanması için kütüphaneler inşa edildi. Taşra şehirlerinin kütüphaneleri çoğunlukla camilere bağlıydı.

İlk modern kütüphaneler 18. yüzyıl sonlarında **Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn** ve **Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn** bünyesinde ortaya çıktı. **Münif Paşa** doğa bilimlerine ilişkin başlıca Batı kaynaklarının bulunabileceği bir araştırma kütüphanesi kurdu (1861). Ama mevcut kurumları yeniden düzenlemeye yönelik bir devlet politikası Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle (1869) sistemleştirildi. Böylece imparatorlukta kütüphanelerin sorumluluğu Maarif Nezâreti'ne verildi. **Devlet** ilk kez 1882'de bir halk kütüphanesi (Bayezid Kütüphanesi) açtı. **1908 Devrimi**'nin ardından bir ulusal kütüphane kurma girişimlerinde bulunulmasına karşın, bu kurum ancak cumhuriyet döneminde ortaya çıktı.

L

LALA. Farsçada “ninni” anlamına gelir. 1. Sütten kesilen küçük **şehzadeye** bakmakla yükümlü **harem** maiyetinin mensuplarının her biri. Genellikle dört kişiden oluşan bu **hadım ağaları** heyeti içinde en yaşlı olan baş mürebbinin sıfatı *başlala* idi. 2. 17. yüzyıl öncesinde **sancak beyliklerine** atanan genç **şehzadeleri** yönetsel ve askerî işlerde eğitmekle mükellef devlet görevlileri. Lalanın bir diğer amacı şehzadenin **İstanbul**’a bağlı kalmasını sağlamaktı. Padişah öldüğünde şehzadeler arasında patlak veren taht kavgasında her bir lala bizatihi kendi can güvenliği açısından bağlı olduğu şehzadenin tahta erişimini isterdi. Tahta cülûs eden yeni padişah sıklıkla en fazla güvendiği kişi olan lalasını **vezirlikle**, bazen **sadrızamlıkla** ödüllendirirdi. Bu yönüyle lalalık mevkii, **Selçuklulardaki** atabek kurumuna benzemekle beraber hiçbir zaman bağımsız bir siyasal güç kazanmamıştır. *Ayrıca bkz.VERASET.*

LALE DEVRİ. Pasarofça Antlaşması (1718) ve Patrona Halil İsyanı (1730) arasında, dünyevi zevklere eğilimin **İstanbul**’daki kültürel ortama damgasını vurduğu dönem.

Avrupa’da ağır maddi zararlara ve toprak kayıplarına yol açan savaşların (1683–1699, 1711–1712, 1714–1718) ardından, **Sadrızam İbrahim Paşa (Nevşehirli Damad)** batıdaki komşulara karşı barışçı bir politika izledi. Bu gelişmeyle birlikte geçmişin sadelik anlayışı yerini günlük yaşamda eğlence ve estetik zevk arayışına bıraktı. **Müzik** ve **şiir** geniş bir kitleye ulaştı; çiçek bahçelerine, özellikle de lale bahçelerine dönük yeni ilgi yaygınlaştı. **Fransa**’dan getirtilen park tasarımları bir dizi **sarayda** ve kamusal alanda aynen uygulandı. Sivil **mimaride** Barok üslubu kullanılmaya başladı. Hayattan keyif alma anlayışı dönemin şiirlerine yansdı ve daha yalın bir üslup revaç kazandı. İlk Osmanlı Müslüman matbaası açıldı.

Bu arada lüks mallara dönük aşırı harcamalardan kaynaklanan enflasyon artışının, İbrahim Paşa’nın ve siyasi çevresinin akraba kayırmacılığının ve Osmanlı topraklarındaki İran askerî ilerlemesi karşısında sergilenen kararsızlığın halk arasında yarattığı hoşnutsuzluk Patrona Halil İsyanı’na yol açtı. **III. Ahmed** tahttan indirildi, İbrahim Paşa öldürüldü ve Lale Devri sona erdi. Ancak dönemin kültürel ortamı sonraki yıllarda da etkili oldu ve aslında bu etki 19. yüzyıl başlarına kadar sürdü. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; CAMİ; EDEBİYAT; İBRAHİM MÜTEFERRİKA; İRAN; LEVNÎ; KÜTÜPHANE; NEDİM; REFORM; YAYIMCILIK.*

LATİFÎ (1491–1582). Yazar, tezkireci ve şair. Kastamonu’da doğdu. İleri gelen bir **ailedendi**; kendi şehrinde eğitim gördü. Belgrad, **İstanbul**, Rodos ve **Mısır**’da **vakıf** muhasibi ve kâtibî olarak görev yaptı. **II. Murad** döneminden 1543’e kadar yaşamış 300’ü aşkın şairin hayat hikâyelerini içeren *Tezkiretü’ş-Şuârâ* kitabını 1546’da **I. Süleyman**’a sundu. Diğer eserlerinden *Evsâf-ı İstanbul* (1525) şehrin kuruluşunun yanı sıra binalarını, **mahallelerini** ve halkının günlük yaşamını anlatır. Yaşadığı dönemde ünlü bir şair de olan Latifî, **Yemen**’e gitmek için bindiği geminin Kızıldeniz’de batmasıyla öldü. *Ayrıca bkz. DİL; EDEBİYAT; SEHÎ BEY; TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSAMEDDİN AHMED.*

LEHİSTAN. Osmanlı kaynaklarında Polonya’ya verilen ad. İlk Leh-Osmanlı temaslarının geçmişi, Lehistan’ın **Macaristan** ve Osmanlı devleti arasında arabuluculuk yapmak üzere **Bursa**’ya bir **diplomatik** heyet gönderdiği 1414’e kadar iner. Macaristan’la gittikçe artan anlaşmazlıklar, Lehistan’ı Osmanlılarla daha yakın bir ilişki kurmaya yöneltti. Bir askerî ittifakı görüşmek üzere 1439’da bir Osmanlı elçisi Krakow’a gönderildi. Buna karşın çok sayıda Leh gönüllüsü Varna’ya değin erişen Haçlı akınlarına katılarak 1444 tarihli Varna savaşına müdahil oldu. O sırada Lehistan resmen Varna seferine katılmamakla birlikte Lehistan ve Macaristan krallıklarını şahsında birleştiren III. Ladislas Varna’da öldürüldü.

Osmanlıların 1456’da **Boğdan**’a, 1475’te **Kırım**’a girmesi ve 1484’te Kili ve Akkerman’ı ilhak etmesi, Karadeniz’e çıkış koridorlarını kaybeden Lehistan’la gerginlikler yarattı. Lehistan bu dönemde Osmanlı

ilerlemesine direnmesi için Boğdan'a askerî destek verdi ve Macaristan'a yaklaştı. Buna karşılık, Osmanlılar 1490'da Leh tüccarlara **kapitülasyonlar** tanıdı. I. Sigismund ve **I. Süleyman** 1528'de Karadeniz'in kuzey kesiminde statükoyu sağlayan "ebedi barış" anlaşmasını imzaladı. Lehistan-Litvanya Birliği'nin kurulmasından sonra, Osmanlılar tahta Valois hanedanından Henryk Walezynin (1573) ve ardından I. Stefan Batory'nin (1575) geçmesini destekledi.

Lehistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Boğdan meselesi bir anlaşmazlık kaynağı olarak kalırken, Zaporozya Kazaklarının belirsiz konumunun yanı sıra Kırım Tatarlarının saldırıları yeni sorunlar doğurdu. Karadeniz'in kuzeyindeki kıyı ovalarının **İstanbul**'a tahıl, hayvan ve inşaat malzemesi tedariki açısından **Bâbüâli** için stratejik önem taşıması nedeniyle, Osmanlılar Lehistan'ın güneydoğusundaki sınır bölgesini denetim altında tutma konusunda hassastı. Boğdan siyasetine Leh müdahalesinin yanı sıra Dinyeper Kazaklarının saldırıları 1620–1621 Osmanlı-Leh Savaşı'na yol açtı. Kazak sorununun 1668'den sonra sürmesi Bâbüâli'yi Lehistan'a karşı başka bir savaşa girişerek, Podolya'yı ve Batı Ukrayna'yı ilhak etmeye (1672) yöneltti. Lehistan Bucaş Antlaşması'yla (1672) Osmanlı İmparatorluğu'na yıllık bir vergi ödeme yükümü altına girdi. III. Jan Sobieski'nin kaybedilen toprakları geri almak için Osmanlılara saldırması ancak vergi yükümünün iptal edilmesini sağlayabildi (İzvança Antlaşması, 1676). İkinci **Viyana kuşatması** (1683) sırasında Sobieski'nin **Habsburglardan** yana askerî müdahalesi Osmanlı bozgununda kritik rol oynadı. Lehistan Kutsal İttifak öncülüğünde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen savaşa, **Erdel, Eflâk ve Boğdan**'ı ele geçirme ve Karadeniz'e geçiş yolu elde etme umuduyla katıldı. Ama sadece 1672'de kaybedilmiş toprakları geri alabildi (**Karlofça Antlaşması**, 1699).

Doğu Avrupa'daki Osmanlı nüfuzunun Avusturya ve **Rusya** lehine zayıflaması, Lehistan açısından olumsuz stratejik sonuçlar doğurdu. İçte soylular arasındaki sürekli anlaşmazlıkların yanı sıra güçlü komşuların siyasi müdahaleleri Lehistan'ın uzun vadeli ve tutarlı politikalar geliştirmesine fırsat vermedi. Rusya'nın kendi adayı II. Stanislaw August Poniatowski'yi tahta geçirmek için Lehistan'a müdahale etmesi üzerine, Osmanlılar **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı**'nı başlattı. Bu savaşın sonucunda Osmanlılar Doğu Avrupa'dan tamamen çekildi ve Lehistan'ın birinci paylaşımı (1772) gerçekleşti.

Osmanlıların 1787-1792 Rus-Osmanlı Savaşı'ndaki yenilgisi Lehistan'ın ikinci (1793) ve üçüncü (1795) paylaşımını kolaylaştırdı. Polonya'nın siyasi varlığının son bulması üzerine çok sayıda Leh mülteci Osmanlı topraklarına sığındı. Söz konusu mültecilerden birçoğu İslamı kabul ederek **Tanzimat** döneminde Osmanlı modernleşmesinde katkı sağladı. *Ayrıca bkz. İSPANYA; İSVEÇ.*

LESKOĞÇALI GÂLİB (1828–1867). Şair. Asıl adı Mustafa'ydı. **Arnavutluk**'un Leskoğça kasabasında doğdu ve orada **eğitim** gördü. Daha sonra **memuriyete** girdi; **İstanbul, Bosna, Tuna vilâyeti, Halep ve Girit**'te kâtip ve muhasip olarak çalıştı. Osmanlı klasik şiir geleneğini korumaya çalışan edebi şahsiyetlerin ve aydınların yer aldığı Encümen-i Şuâra'nın kurucuları arasında yer aldı. Osmanlı divân **şiiirinin** son büyük ustalarından biri olarak kabul edilir. *Ayrıca bkz. DİL; EDEBİYAT; TANZİMAT.*

LEVANTENLER. Avrupa pasaportları taşıyan, **kapitülasyonların** sağladığı ayrıcalıklardan yararlanan ve ağırlıklı olarak Katolik olan topluluk. Büyük Osmanlı liman şehirlerinde oturur ve çoğunlukla **ticaretle** uğraşırlardı. Bazı ailelerden **dragomanlar** da çıkardı. Şehirlerin Avrupai mahallelerinde oturmalarına karşın, birçoğunun imparatorlukta yüzyıllara inen bir geçmişi vardı. İtalyan, Fransız, **Rum ve Ermeni** kökenli bir etnik karışıma dayanan Levantenlerin **dili** Yunanca, İtalyanca ve Türkçenin bir karışımıydı. Fransa, Avusturya, Sardunya ya da Britanya pasaportları olsa da, birçoğu "anavatan"ını hiç görmüş değildi. Avrupalı seyyahlar çoğu kez Levantenleri Batı'nın yozlaşmış karikatürleri gibi tasvir eder ve "Şarklı" sayardı.

20. yüzyıl başlarında Avrupa'nın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda **milliyetçi** politikaların ortaya çıkması ve vatandaşlık konusunda yeni sıkı işlemlerin uygulanması Levantenleri büyük baskı altına aldı. Osmanlılar **Almanya ve Avusturya-Macaristan**'ın safında **I. Dünya Savaşı**'na girince, Levantenler ya Osmanlı vatandaşlığına geçmek ya da pasaportunu taşıdıkları ülkeye göç etmek zorunda kaldılar. Kendilerini asla bir Avrupa ülkesinin vatandaşı saymamalarına karşın, çoğu 1914'te imparatorluktan ayrıldı; geri kalanlar ise Osmanlı vatandaşı oldu. Ne var ki, yeni cumhuriyet rejiminin 1920'lerdeki ayrımcı politikaları karşısında son Levantenler de ülkeden ayrıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki modernleşme sürecinde, şehirli bir orta sınıfını oluşturan Levantenlerin hatırı sayılır bir payı vardı. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; EKONOMİ; İSTANBUL; MİLLET; ZİMMÎ.*

LEVEND. Gayri nizami askerî sınıf. I. Gayri nizami donanma eri. İlk başta **Türk** korsanları belirten levend terimi 17. yüzyıldan itibaren savaş döneminde **Anadolu** kıyılarından ve Ege adalarından toplanan Türk ve **Rum** donanma personeli için kullanıldı. Bu birlikler deniz saldırılarında aktif görev alırdı.

Önceleri ganimetten pay verilen levendlere zamanla düzenli maaş ödenmeye başladı. 18.yüzyılda tersaneler için ihtiyaç duyulan levendler, **İstanbul**'da kendilerine tahsis edilen kışlalarda kalırlardı. Bu birlikler çoğu kez şehrin sivil halkı için bir asayişsizlik kaynağı oluşturdu. 2. Gayri nizami süvari. Böyle bir askerî sınıflı 7.yüzyılda **sekbanlarla** ve sarıcalarla birlikte ortaya çıktı. **Vezirlere** ve **beylerbeylerine** hizmet verdikleri sürece, bu askerler bir hâneye bağlı olma anlamında “**kapılı** levend” olarak anılırdı. Bağlı oldukları kişi azledildiğinde başıboş hale gelen askerlere ise “kapısız levend” denirdi. Bunlar yeni bir idareciye bağlanana kadar köyleri, kasabaları ve **şehirlere** talan ederlerdi; bazen **Celâli ayaklanmalarına** katılırlardı. Her iki türden levendlerin de taşra halkının can ve mal güvenliği için aynı ölçüde tehlikeli olması nedeniyle, merkezî idare bu birlikleri dağıtma yoluna gitti. Eyaletlerden levendlerin bertaraf edilmeleri ancak hepsinin katledilmesiyle mümkün oldu (1776). *Ayrıca bkz.DONANMA.*

LEVNÎ (?–1732). Minyatür ressamı. Asıl adı Abdülcelil'di. Muhtemelen **Edirne**'de 17. yüzyılın sonuna doğru doğdu. Osmanlı **sarayına** girdi ve **II. Mustafa** döneminde “nakkaşbaşı” oldu. Meşhur minyatür **resimlerini III. Ahmed** döneminde yaptı. Önceki ressamlardan farklı olarak, Levnî halk eğlencelerini ve portreleri tasvir etmeyi yeğ tutarak, **Lale Devri**'nin (1718–1730) atmosferini yansıttı. Perspektiften ve renk uyumundan yararlandı; çizdiği insanların kişisel özelliklerini vurguladı. *Silsilenâme* adlı kitabı **I. Osman**'dan III. Ahmed'e kadar **padîşah** portrelerini içerir. Levnî'nin resimleri dönemin yaşam ve giyim tarzını ayrıntılı biçimde tasvir etmelerinden dolayı tarihsel bakımdan önemlidir. *Ayrıca bkz. İBRAHİM PAŞA (NEVŞEHİRLİ DAMAD); NEDİM; SANATLAR.*

LİBERALİZM. Osmanlıca kaynaklarda “serbestî mezhebi” olarak geçer. Bir siyasi akım olarak ancak **1908 Devrimi**'nden sonra ortaya çıktı. Serbest teşebbüs ve **ticaret** anlamında ekonomik liberalizm ise **Tanzimat** döneminde reformcu çevrelerde yaygındı. Devletçe dokunulamaz insan hakları anlayışı, **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'unda (1839) sınırlı biçimde ifadesini buldu. **Yeni Osmanlılar** ve **Jön Türkler** gibi **muhallif** akımlar, **padîşahın** ve **Bâbüâlî**'nin sınırsız yetkilerini kısıma ve meşrutî bir rejime geçişi sağlama peşindeydi.

Hem ekonomik, hem de siyasi liberalizmi kapsayan bir ideoloji ilk kez **Prens Sabahaddin** tarafından ifade edildi. Onun desteklediği Ahrâr Fırkası (1908–1909) ekonomik liberalizmin yanı sıra siyasi ve idari alanlarda ademi merkezîyetçiliği savundu.

Yüzyıldan fazla süren otoriter modernleşme politikasının egemenliği, güçlü bir siyasi liberalizm akımının ortaya çıkmasına fırsat vermedi. Ama siyasi bakımdan öz güvenli bir Osmanlı Türk orta sınıfının yokluğunun da bir belirtisi olarak işaret edilebilir. Bu durum siyasi liberalizm destekçilerini güvenilir bir sosyal tabandan yoksun bıraktı. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; DEMOKRASİ; EL-HUSRÎ, SATI; HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI; LÜTFİ FİKRİ; MEHMED CAVİD; REFORM; ZİYA GÖKALP.*

LİFİJ, AVNİ (1886–1927). Ressam. Samsun'da doğdu. **Sanâyi-i Nefise Mektebi**'ni bitirdikten sonra, daha ileri öğrenim görmek üzere Şehzâde Abdülmecid tarafından Paris'e gönderildi. Dönüşünde orta dereceli mekteplerde ve daha sonra Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde hocalık yaptı. 1914 Kuşağı olarak anılan Osmanlı empresyonist ressamlar grubu içinde yer aldı. Ama diğerlerinden farklı olarak, **resimlerinde** sembolik ifade biçimini kullandı. *Ayrıca bkz.ŞEKER AHMED PAŞA.*

LONCALAR. Osmanlı loncalarının kökleri **Selçuklu** Ahi geleneklerinde yatmaktaydı. Ahiler çoğunlukla **şehirlere** asayiş sağlamaktan da sorumlu olan lonca üyeleri idi. Osmanlı merkezî idaresinin eyaletlerde sağlamlaşmasıyla birlikte, Ahilerin etkisi lonca içi faaliyetlerle sınırlandırıldı. Farklı meslek dalları içinde debbağ loncası en etkili konumdaydı. Osmanlı şehirlerinin ekonomik yaşamı loncalara bağımlıydı. Zanaatkârlar, esnaf ve tüccarlar lonca sistemi dışında iş göremezdi. Osmanlı **devleti** loncaları dış ekonomik rekabetten korur ve ticaret için gerekli hammaddeleri temin etmeye çalışırdı. Öte yandan, loncalar sıkı idari denetim altındaydı. Devlet ve **şeriat** tarafından belirlenen **hisbe** kurallarına uymaları zorunluydu.

16. yüzyılın sonundan itibaren büyüyen ekonomik kriz loncaları kötü etkiledi. Batı Avrupa'ya dizginsiz hammadde akışı ve idarenin bu yönelişin önüne geçemeyişi, loncalar açısından işlerin kesat gitmesine yol açtı. Hammadde giderlerindeki artış geleneksel yaklaşımla zanaat ürünlerinin fiyatlarını sabit tutmayı gerçekçi olmaktan çıkardı. Lonca yönetiminin fiyat belirlemedeki genel katılığı, üyeleri ürünlerinin kalitesini düşürmeye yöneltti. Aynı dönemde idari ve malî ademi merkezleşme loncalar üzerindeki devlet denetimini zayıflattı. Gözetimi etkisizleştiren başka bir etken Osmanlı şehirlerinde **Yeniçerilerin** zanaatkâr sınıfına alınmasıydı; böylece loncalar silahlı direnişe geçebilecek bir güce kavuştu.

Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da dağıtılması loncaların çıkarlarına ters düşen ekonomik politikalara direnme gücüne son darbeyi vurdu. İzleyen dönemde Osmanlı devletinin gittikçe korumacılıktan uzak liberal ekonomik politikalara yönelmesi, loncaların ekonomik rolünü azalttı. 19. yüzyıl sonuna doğru loncaların sosyal ve ekonomik işlevleri önemsizleşti. *Ayrıca bkz.* 1838 TİCARET ANLAŞMASI; EKONOMİ; FÜTÜVVET; İMALAT; KETHÜDA; ŞEYH.

LONDRA ANTLAŞMASI. Mısır'a karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü güvence altına almak amacıyla, **Büyük Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya**'nın imzaladığı uluslararası anlaşma (15 Temmuz 1840). **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın Mısır ordusunun Osmanlıları Nizip'te yenilgiye uğratmasıyla (23–24 Haziran 1839) imparatorluk ordusuz kalmıştı. Osmanlı **donanmasının kaptanıderya** tarafından Mısırlılara teslim edilmesi durumu daha da ağırlaştırdı. Hariciye nâzırı **Mustafa Reşid Paşa**, imparatorluğun korunması için büyük devletlere başvurdu. Büyük Britanya'nın özellikle **1838 Ticaret Anlaşması**'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda elde ettiği ekonomik çıkarlar, Doğu Akdeniz'deki mevcut güç dengesinin Fransa destekli Mısır tarafından bozulması ve Rusya'nın **Hünkâr İskeleyi Antlaşması** (1833) temelinde bir askerî müdahalede bulunma olasılığı, Büyük Britanya'yı Osmanlılara destek vermeye yöneltti.

Londra'da toplanan Britanya, Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcilerinin vardığı mutabakat uyarınca, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da verasete dayalı valiliği ve ayrıca ömür boyu Akkâ valiliği tanındı. Mehmed Ali Paşa'ya buna on gün içinde razı olmaması halinde Akkâ valiliğini kaybedeceği bildirildi. Ayrıca gecikmenin on gün daha sürmesi halinde, Mısır'a askerî müdahalede bulunulacağı tehdidi savuruldu. Mehmed Ali Paşa ilk başta düzenlemeyi kabul etmeye yanaşmamasına karşın, Suriye kıyılarındaki Osmanlı ve İngiliz deniz harekâtı ve beklenen Fransız desteğinin gelmemesi karşısında, Mısır'ın verasete dayalı valiliğiyle yetinmek zorunda kaldı. *Ayrıca bkz.* ARAP ÜLKELERİ; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.

LOZAN ANTLAŞMASI. Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki varlığının sona erdirilmesini ve **Türkiye**'nin egemen bir devlet olarak tanınmasını sağlayan barış antlaşması (24 Temmuz 1923). Osmanlıların **I. Dünya Savaşı**'nın sonunda teslim olmasının ardından, İtilaf devletleri elde kalmış **Anadolu**'yu da kapsam üzere imparatorluğu **Fransa, Büyük Britanya, Yunanistan** ve İtalya arasında paylaşmayı tasarladı. Bu amaçla hazırlanan **Sevr Antlaşması**'nda (10 Ağustos 1920) Ermenistan ve Kürdistan'ın ayrı siyasi birimlere dönüştürülmesi de öngörüldü. **İstanbul dâhil Boğazlar**'ın bir uluslararası komisyonca idare edilmesi kararlaştırıldı. Ancak **Atatürk**'ün öncülüğündeki Anadolu hareketinin Fransız, Yunan ve Ermeni birliklerini püskürtmesi siyasi durumu değiştirdi.

Lozan'da toplanan yeni barış konferansı bazı kesintilerle 21 Kasım 1922'den 24 Temmuz 1923'e kadar sürdü. Varılan Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin mevcut sınırları esas itibarıyla belirlendi. Sadece Irak ve Suriye sınırlarında bazı değişiklikler oldu: Eski İskenderun **sancağı** 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne Hatay adıyla katıldı. Boğazlar 1936'ya kadar askerden arındırılmış olarak kaldı. Öte yandan, Lozan Antlaşması çerçevesinde büyük devletlerin Türkiye'deki **kapitülasyonları** iptal edildi. Yunanistan Trakya'daki Karaağaç mıntıkasını bir savaş tazminatı olarak Türkiye'ye bıraktı; Yunanistan'daki **Türkleri** ve Türkiye'deki **Rumları** kapsayan bir ahali mübadelesine gidilmesi öngörüldü. Türkiye eski imparatorluk toprakları **Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Mısır, Kıbrıs ve Irak** üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçti. *Ayrıca bkz.* ERMENİLER; KÜRTLER.

LÜBNAN. *Bkz.* CEBEL-İ LÜBNAN.

LÜTFİ FİKRİ (1872–1934). Hukukçu ve **muhallif** aydın. Gümüşhane'de doğdu. Kosova valisinin oğluydu. **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun olduktan (1890) sonra, Paris'e gitti ve Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1893). **İstanbul**'da avukatlık yaparken gizli **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne (İTC) katıldı ve tutuklandı (1895). Sürgün edildiği Niğde'den Paris'e kaçtı (1901). Daha sonra 1908'e kadar **Mısır**'da avukat olarak çalıştı.

1908 Devrimi'nin ardından **Meclis-i Mebusân**'a seçildi. Daha sonra İTC'ye muhalif bir çizgiye yöneldi ve hapisanelerdeki işkencelere ilişkin eleştirileriyle dikkat çekti. Muhallif partilerden Mutedil Hürriyetperverân Fırkası ile **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'nın kurucuları arasında yer aldı. İTC'nin otoriter politikalarını eleştiren kısa ömürlü bir dizi gazete çıkardı. İmparatorluktaki muhalefetin sindirilmesiyle, 1913–1918 arasında suskun kaldı.

Meclis-i Mebusân'a 1919'da tekrar seçilmesine karşın, çoğunluğun İTC destekçilerinden oluşması nedeniyle mebusluğu reddetti. 1920–1925 arasında avukatlık yaptı, Mekteb-i Mülkiye'de ders verdi ve

İstanbul barosunun başkanı oldu. 1922'den itibaren **Ankara**'daki **hükümetin** siyasi yapısını gittikçe eleştiren bir tutum içine girdi. *Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesâili* kitabında, güçler ayrılığının gerekliliğini vurguladı. 1923'te **padşahlığı** desteklediği suçlamasıyla yargılandı ve beş yıl kürek cezasına çarptırıldı. Bu cezadan ancak özel bir aflu kurtulabildi. Paris'te öldü. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; DEMOKRASİ; LİBERALİZM.

LÜTFİ PAŞA (1488?–1563). Sadrazam, tarihçi ve yazar. Avlonyalı (Vlora) **Arnavut** bir ailedendi. **Devşirme** yoluyla **saray**a girdi. 1512'den sonra **Anadolu** ve **Balkan eyaletlerinde sancak beyliği** yaptı ve birinci **Viyana kuşatmasına** (1529) katıldı. Terfi ettirildiği 1533'ten başlayarak sırasıyla Karaman, Anadolu ve **Rumeli** beylerbeyliklerini yönetti. 1536–1537'de **vezir**, 1539'da sadrazam oldu. İmparatorluğun en tepedeki idarecisi olarak, acımasızlığını sergilemekten kaçınmadı. Ceza için bir fahişenin cinsel organlarının dağlanmasına izin vermesi üzerinde, **I. Süleyman**'ın kız kardeşi olan eşi bir siyasi kriz çıkardı; bunun sonucunda görevden azledildiği gibi, **boşanmayı** kabul etmek zorunda kaldı (1541).

Trakya'daki Dimetoka kasabasına sürgün edilen Lütfi Paşa, münzevi bir hayat sürdürdü; hacca gitti ve kendisini tarih, kelâm ve fıkıh çalışmalarına verdi. Başlıca eserleri arasında, yönetim ilkelerini ele alan ve devlet adamlığı üzerine öğütlerde bulunan *Âsafnâme* ("Vezirin Kitabı") ve kuruluşundan 1554'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini anlatan *Tevârih-i Âli-i Osman* sayılabilir. *Ayrıca bkz.* CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; HAREM; HOCA SADEDDİN EFENDİ; KEMAL PAŞAZÂDE; TARİHYAZIMI.

LÜTFİ TOKADÎ (1446?–1495). Bilgin ve matematikçi. Asıl adı Lütfullah'tır. Tokat'ta doğdu. **Medrese** eğitimi gördü ve **Ali Kuşçu** gibi döneminin önde gelen bilginlerinden ders aldı. 1471'de **sarayın** baş kütüphaneciliğine ("hâfız-ı kütüb") atandı. Hâmisi **Sinan Paşa**'nın Sivrihisar'a sürülmesi üzerine, gönüllü olarak ona eşlik etti (1476); **İstanbul**'a ancak **II. Mehmed**'in ölümünden sonra döndü. **Bursa**, **Edirne** ve İstanbul'da **müdürlük** yaparken, özgür düşünceli bir kişi olarak tanındı. Hicve son derece meyilli garip bir mizacı vardı; ehliyesiz idarecileri ve **ilmiye** mensuplarının aşırı dinî gayretkeşliğini sert ve alaycı bir dille eleştirdi. Haliyle edindiği düşmanlarca kâfirlikle itham edildi. Epeyce dinî tartışmaya sahne olan çarpıcı bir yargılamadan sonra ölüm cezasına çarptırıldı. Lütfi Tokadî imparatorlukta fikirlerinden dolayı idam edilen ilk bilgindi. *Ayrıca bkz.* İSMAİL MAŞUKÎ; MOLLA KAABİZ.

M

MAANOĞLU FAHREDDİN (1572–1635). Suriye’ye hükmeden **Dürzi** lider. **Cebel-i Lübnan**’da nüfuzlu konuma sahip Maan ailesindendi. Gençliğinde Şuf dağlarında **mültezimlik** yaptı. 1602 dolaylarında **Filistin**’in kuzey kesimindeki Sayda ve Safed’in **sancak beyliğine** yükseldi. 1605’te Beyrut’u ve Lübnan’ın iç kesimindeki Kesrevan’ı denetim altına aldı. **Celâli ayaklanmalarını** fırsat bilerek, bağımsızlığa kavuşmak için çevresinde askerler topladı ve Toskana’nın başındaki Medici ailesiyle irtibata geçti. Osmanlı yönetiminin bu girişimi ezmeye çalışması üzerine, 1613’te İtalya’ya kaçtı. Fakat Bâbîali 1618’de dönüşüne izin vererek, onu ikinci kez Sayda ve Safed sancak beyliğine atadı. Suriye’nin büyük bölümü üzerinde tam denetim sağlamaya dönük bir politika izleyen Fahreddin, hamlelerini **İstanbul**’a bölgede düzen ve asayiş sağlamaya yönelikmiş gibi gösterdi. Bâbîali’nin bölgedeki gücünün artmasından endişe etmesi, 1633’te yeni bir askerî harekâta yol açtı. İstanbul’a getirtilip boğdurulan Fahreddin, günümüz Lübnan’ında bir ulusal kahraman sayılmaktadır. *Ayrıca bkz. ÂYÂN; BEDİRHAN AİLESİ; ÇAPANOĞLU SÜLALESİ; KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ; ŞİHAB AİLESİ; TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.*

MACARİSTAN. Osmanlılar ve Macarlar arasındaki ilk askerî karşılaşmalar Çirmen (1371) ve Niğbolu (1396) muharebelerinde yaşandı. **Sirbistan** kralı Stefan Duşan’ın ölümü sonrasında **Balkanlar**’da ortaya çıkan güç boşluğu kuzeyden Macarlar ve güneyden Osmanlılar tarafından doldurulmaya çalışılmaktaydı. Bu süreçte Osmanlı-Macar çatışmaları artmıştır (Vasag, 1442; Varna, 1444; Kosova, 1448; Belgrad, 1456). Niğbolu muharebesi sonrasında Macar kralı Sigismund’un Osmanlı ilerlemesine karşı Tuna ve Sava ırmakları boyunca kurduğu güçlü tahkimat sistemi Macaristan’ı Osmanlılara karşı 1520’lere değin koruyabilmiştir. 1442’den 1456’ya değin Erdel valisi ve Macar orduları komutanı János Hunyadi bir dizi savaşta Osmanlıları mağlup etmiş, buna mukabil Varna ve Kosova muharebelerinde yenilmiştir. **II. Mehmed**’in 1456’da Belgrad’a alma girişimi yine János Hunyadi’nin savunması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Söz konusu başarısızlık ve Osmanlıların ağırlıkla şark cihetine yönelmeleri (Trabzon, Akkoyunlular, **Memluklar**, **İran**) dolayısıyla ancak **I. Süleyman** devrinde Macaristan’a yeniden taarruza başlandı. 1490 sonrasında Macaristan’ın merkezi bir siyasi yapıdan yoksunluğunun yarattığı zayıflık, Osmanlıların Mohaç’ta kesin zafer kazanmasını ve ülkenin orta kesimini işgal etmesini getirdi.

Kanuni Süleyman’ın bölgedeki ilk başarısı 1521’de Belgrad’ın alınması oldu. Bundan sonra Tuna boyunca inşa edilmiş tüm Macar hisarları fethedildi. Mohaç zaferi (1526) ve kral II. Lajós’un ölümüyle birlikte Macaristan’ın direnişi kırıldı. Başsız kalan Macaristan’da feodal beyler ikiye bölünerek bir kısmı Erdel valisi János Zápolya’yı kral seçerken diğerleri, aynı zamanda Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Karl (Şarlken)’in kardeşi olan Avusturya arşidükü Ferdinand’ın etrafında toplandılar. Osmanlılar János Zápolya’yı Macaristan kralı olarak desteklediler. 1541’deki vefatına değin Zápolya Osmanlı **devletine** büyük ölçüde sadık kaldı. Ferdinand’ın kontrol ettiği bölgeler ise kuzey ve batı Macaristan topraklarıydı. Böylelikle Macaristan 1526–1699 dönemi boyunca Osmanlılar ve **Habsburg İmparatorluğu** arasında bölünmüş olarak kaldı.

Zápolya’nın ölümünden sonra, Budin (“Buda”) beylerbeyliği oluşturuldu ve Macaristan **İstanbul**’dan atanan valilerle doğrudan yönetildi. Stratejik konumu dolayısıyla 1552’de fethedilen Temeşvar ayrı bir beylerbeylik statüsü kazandı. Yerel Macar seçkinlerinin pek çoğu Osmanlı egemenliğini kabullenmediği için Habsburglularla işbirliğine girdiler. Buna mukabil Macarlar arasında yaygınlaşan Protestanlık mezhebi dolayısıyla **Erdel**’deki bir kısım Macar soylusu Katolik Habsburglulara karşı mücadeleye girişti. Osmanlılar bu eğilimlerden Orta Avrupa’da daha fazla genişlemek için yararlandılar. 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında bölge çoğu kez Habsburg ve Osmanlı **ordularının** bir muharebe alanı oldu. 1593-1606 savaşında elde edilen topraklarda Eğri ve Kanije beylerbeylikleri ihdas edildi. Osmanlı fütuhatı 1660’lı yıllarda devam etti. Erdel Beyi II. György Rákóczi’nin Bâbîali’den izin almaksızın **Lehistan**’a müdahalesi ve Zirinoğlu Mikloş’un Osmanlılara saldırıları üzerine önce Erdel Beyliği Kırım Hanlığı’na

yağmalandı. Bunu 1660'da Varad ve 1663'de Uyvar'ın alınması izledi. Söz konusu fetihler Habsburglularla yapılan Vasvar Antlaşmasıyla (1664) onaylandı.

Osmanlı yönetimi altında Macaristan diğer imparatorluk topraklarında olduğu üzere beylerbeylikler ve sancaklardan oluşmaktaydı. Başta Budin olmak üzere önemli şehir ve kasabalar camiler, çarşılar, hamamlar ve kervansaraylarıyla tipik Osmanlı özelliğini kazanmıştı. Buna karşın Macaristan'ın kırsal kesimi Macar ve Hıristiyan niteliğini korudu. Feodal beylerin çoğu Habsburg topraklarına veya Erdel Beyliği'ne göç etseler bile mülkleri ve köylüler üzerindeki feodal yetkilerini devam ettirdiler. Kesin sınırların olmadığı bu bölgede Osmanlı yönetimi feodal etkiyi kıramadı.

İkinci **Viyana kuşatmasının** (1683) ardından Buda ve Peşte Kutsal İttifak ordularınca 1686'da işgal edildi. Macaristan **Karlofça Antlaşması**'yla (1699) Avusturyalılara bırakıldı. *Ayrıca bkz.* MEHMED III; MEHMED IV; MURAD III; MOHAÇ MUHAREBESİ; ROMANYA; SÜLEYMAN I.

MAHALLE. İslam **şehirlerinde** ve kasabalarında temel birim. Önceleri mahalleler çoğunlukla benzer etnik, coğrafi ve dinî geçmişe sahip kişilerden oluşurdu. Bunun bir sonucu olarak, Osmanlı şehirleri Müslüman, **Rum**, **Ermeni** ve **Yahudi** mahallelerine ayrılmış durumdaydı. Her mahallenin başında yerel imam, rahip ya da haham bulunur ve mahalle **camisi**, kilisesi ya da sinagogu bir cemaat merkezi işlevini görürdü. Bir mahalleye taşınmak isteyen kişilerin mahalle reisinden kefalet senedi almaları gerekirdi. Mahalleler genellikle din açısından homojen olmakla birlikte, ayrı maddi zenginlik düzeyinde **hâneleri** barındırırdı. Günümüzdeki mahallelerin aksine, yüksek düzeyde sosyal denetimin olduğu az çok kolektif bir ortam vardı. Doğumdan ölüme kadar her kişinin hayatına, mahalle sakinlerinin çoğu katılırdı. Erkek sakinler yerel **kahvehanede** bir araya gelirken, **kadınlar** yerel **hamamda** buluşurdu. *Ayrıca bkz.* İSTANBUL.

MAHKEMELER. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İslami sosyal düzen çerçevesinde, mahkemelerdeki davalara Müslüman hukukçular, yani **kadılar** bakardı. Kadı mahkemesi **şeriatı** ve **padişah** tarafından yürürlüğe konulmuş seküler **kanunları** uygulardı. Kadılar **kazâ** denen yerel yargı alanlarına padişah beratıyla atanırdı. İdari makamların herhangi bir zanlıyı kadı mahkemesinin yazılı hükmü olmadan cezalandırması kâğıt üzerinde mümkün değildi.

Ticaret ve ceza hukukunun 19. yüzyılda sekülerleşmesi karma nizâmiye mahkemelerinin kurulmasını getirdi; böylece kadı mahkemelerinin yetki alanı medeni hukuk davalarıyla sınırlandı. 1917'de **seyhülislâm** yerine Adliye Nezâreti'ne bağlanan kadı mahkemeleri 1924'te kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* MİLLET; NİZÂMİYE MAHKEMELERİ.

MAHMUD I (1696–1754). Osmanlı **padişahı. II. Mustafa**'nın ve Saliha Sultan'ın oğlu. **Patrona Halil İsyanı**'nın (1730) ardından, amcası **III. Ahmed**'in yerine başa geçti. Yönetiminin ilk yılında, isyanın elebaşlarını tasfiye etti. Daha sonra **vezirleriyle** birlikte, **İran**'a karşı yürütülen savaşa ağırlık verdi. 1731'de Batı İran'ın bazı kesimleri ele geçirildi. 1732'deki antlaşmayla Kuzey Azerbaycan, Dağıstan ve Gürcistan'daki Osmanlı kazanımlarının güvence altına alınmasına karşın, 1733'te başlayan yeni savaş İran'ın Kuzey Irak ve **Kafkasya**'yı fethetmesiyle sonuçlandı. İstanbul Antlaşması (1736) daha önce **Kasr-ı Şirin Antlaşması**'yla belirlenmiş sınır hattına dönülmesini getirdi.

Bu arada Rusların **Kırım**'a saldırıp başlıca kalelerini ele geçirmesi (1736) bir Rus-Osmanlı çatışmasına yol açtı. Bunu Avusturya'nın Balkan şehirleri Banyaluka ve Niş'e yönelik saldırısı izledi (1737). Ama Osmanlılar Belgrad'da **Habsburg** ordusunu yenmeyi başardı ve Avusturyalıları barış istemek zorunda bıraktı. **Rusya**'nın Hotin'i işgal etmesine karşın, Avusturya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlıların **Prusya**, **Lehistan** ve İsveç'le ittifak kurması, Rusları barış müzakerelerine oturmaya mecbur etti. Fransızların diplomatik arabuluculuğuyla varılan **Belgrad Antlaşması** (1739), Avusturya ve Rus birliklerinin Osmanlı topraklarından çekilmesini ve Belgrad'ın yeniden Osmanlılara bırakılmasını sağladı.

Bâbüâli 1740'ta **Fransa**'ya geniş kapsamlı **kapitülasyonlar** tanıdı. İran hükümdarı Nadir Şah'ın İmamiye **Şiilik** inancının Osmanlılarca İslam'ın beşinci mezhebi olarak tanınması için ısrar etmesi, yeni bir Osmanlı-İran savaşına (1743–1746) yol açtı. İki tarafın da üstünlük sağlayamadığı bu askerî çatışmanın sonunda mevcut sınırlar korundu.

I. Mahmud önceki yönetime tepkiden kaynaklanan bir isyanla tahta çıkmasına karşın, **Lale Devri**'nin kültür politikalarını sürdürdü. **Cami**, **kütüphane** ve su kemeri inşası gibi bayındırlık işlerine önem verdi. Öte yandan, Osmanlı **ordusunu** modernleştirmeye yönelik adımlar da attı. Fransız dönme Ahmed Paşa (Claude Alexandre de Bonneval) Humbaracı Ocağı'nı yeniden düzenledi (1733). Aynı yıl Üsküdar'da Hendesehâne adıyla bir askerî teknik okul açıldı. Ama I. Mahmud bu askerî reformu diğer ocakları da

kapsayacak biçimde genişletmeye **Yeniçeri** muhalefeti yüzünden cesaret edemedi. *Ayrıca bkz. İBRAHİM HAKKI EFENDİ (ERZURUMLU); İBRAHİM MÜTEFERRİKA; KOCA RÂGİB PAŞA.*

MAHMUD II (1784–1839). Merkezileşme ve **devlet** yapısında **reform** yönünde belirleyici adımlar atan Osmanlı **padişahı. I. Abdülhamid**'in ve Nakşidil Sultan'ın oğlu. Büyük kardeşi **IV. Mustafa**'nın yerine başa geçti (1808). Tahta çıktığı sırada imparatorluğun büyük bölümü doğrudan merkezî denetimin dışındaydı ve **Yeniçeriler** ile **ilmiye** sınıfının muhafazakâr koalisyonu, modernleştirme reformlarının önünde bir engel oluşturmaktaydı. 1826'ya kadar **âyânları** zayıflatmaya ve **eyaletler** üzerindeki idari **denetimi** güçlendirmeye ağırlık verdi.

Bu politika genelde başarılı olmakla birlikte, **Tepedelenli Ali Paşa** ve **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** olaylarında ters tepti. İlkinin bertaraf edilmesi Yunan bağımsızlık ayaklanmasına (1821–1830) yol açarken, ikincisiyle kapışma **Mısır** üzerindeki Osmanlı hükümrancılığının kaybedilmesini getirdi. Yunan ayaklanmasından kaynaklanan **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı**'nda Osmanlılar yenildi. **Edirne Antlaşması** (1829) Yunan özerkliğini ve Gürcistan'da Rus toprak kazanımlarını sağladı. Osmanlı-Mısır kapışmasıyla yaşanan bir dizi savaşta Mısır kuvvetleri Kütahya'ya kadar ulaştı (1833). II. Mahmud bu kuvvetlerin **İstanbul**'a doğru ilerleyişini ancak **Rusya**'yla **Hünkâr İskelesi Antlaşması**'nı (1833) imzalayarak önleyebildi. Mısır'ın denetim alanına **Suriye, Lübnan** ve **Filistin**'in de alınmasını kabul etmek zorunda kaldı. Mısır'a yönelik yeni bir saldırı girişimi Nizip'te tekrar bir Osmanlı yenilgisiyle (1839) sonuçlandı ve Mısır krizi Avrupa çapında bir boyut kazandı. Sorun II. Mahmud'un ölümünden sonra **Londra Antlaşması**'yla (1840) çözüldü.

II. Mahmud, imzasız (TSM, 17/115).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

II. Mahmud dönemine damgasını vuran bir dizi iç ve dış kriz sonunda, Osmanlılar hatırı sayılır bir toprak kaybına uğradı. Bununla birlikte, 19. yüzyıldaki Osmanlı reformlarının temelleri de atıldı. Yeniçeri Ocağı dağıtıldı (1826) ve ilmiyenin siyasi gücü zayıflatıldı; modern bir **ordu** kuruldu; köhnemiş **tımar sistemine** son verildi; idari reformlara girildi ve nezâretlere dayalı bir hükümet sistemine geçildi; modern bir bürokratik örgütlenmenin temeli hazırlandı; yeni sivil ve askerî okullar açıldı; ilk modern **nüfus sayımı** yapıldı. Acımasız bir kişiliği olan II. Mahmud, halkın sevmediği keyfi bir otokrat olarak kaldı. Topluma rağmen sürdürdüğü merkezileşme siyaseti imparatorluğun neredeyse tüm kesimlerinin muhalefeti beraberinde getirdi. *Ayrıca bkz. ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA; GÜLHANE HATT-I HÜMÂYÜNU; KAFKASYA; KOCA HÜSREV PAŞA; SELİM III; SIRBİSTAN; TANZİMAT; VAKA-İ HAYRİYYE; YUNANİSTAN.*

MAHMUD NEDİM PAŞA (1818–1883). **Sadrazam** ve reform karşıtı siyaset adamı. **İstanbul**'da doğdu. Geleneksel bir **eğitim** aldıktan sonra, **memuriyete** girdi. Reformcu bürokratik çevreden uzak oluşu, **padişahın** mutlak iktidarını sınırlamaya dönük modernleştirme politikalarına muhalefet etmesini getirdi. **Tanzimat** döneminin reformcu devlet adamları **Fuad Paşa** ve **Âli Paşa**'nın ölümüne kadar, ikincil önemdeki adliye ve bahriye nâzırlıklarında bulundu. Trablusgarp valiliği sırasında bölgenin Osmanlı merkeziyle bütünleşmesinde katkıda bulundu.

Sadrazamlığa atandıktan (1871) sonra, **Bâbüali** bürokrasisini zayıflatmaya ve Sultan **Abdülaziz**'in otoritesini güçlendirmeye dönük önlemler aldı. Ancak bu adımların yol açtığı genel kargaşa görevden alınmasını (1872) getirdi. 1875'te **Şûrâ-yı Devlet** reisliğine atanmasının ardından ikinci kez sadrazam oldu. Hersek'teki isyanı önleyemedi. Borç faizi ödemeleri için moratoryum ilan etmesi (1875) Avrupa'da genel bir itiraz dalgası yarattı. Protestocu **medrese** talebelerinin yol açtığı karışıklıklar üzerine görevden alındı (1876). **II. Abdülhamid** döneminde kısa bir süre dâhiliye nâzırlığı yaptı (1879). *Âyine-i Devlet* adlı siyasi risalesi gelenekçi ve reform karşıtı bir devlet ve siyaset anlayışını yansıtır. *Ayrıca bkz. AYDINLANMA; BATILILAŞMA; MİDHAT PAŞA; REFORM.*

MAHMUD ŞEVKET PAŞA (1856–1913). **Sadrazam**, harbiye nâzırı, vali ve komutan. Bağdat'ta doğdu. İleri gelen bir Gürcü ailesindendi. **İstanbul**'da Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'den 1882'de mezun oldu. **II. Abdülhamid** döneminde, silah alım heyetinin bir üyesi olarak dokuz yıl **Almanya**'da kaldı. Bu arada askerî hiyerarşide düzenli terfilerle yükselerek, 1901 ferik rütbesine ulaştı. **Makedonya** sorununun büyük çaplı bir krize dönüştüğü yıllarda Kosova **vilâyetinin** valiliğini yaptı. Bu görevi sırasında güçlü, iş bitirici ve güvenilir bir yönetici olduğunu kanıtladı. **1908 Devrimi**'nin ardından, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) tarafından Selanik'teki Üçüncü Ordu'nun komutanlığına ve **Rumeli** umumi müfettişliğine atandı.

1909'da İstanbul'daki **31 Mart İsyanı**'ını "Hareket Ordusu" olarak anılan kuvvetlerin başında payitahtı işgal ederek bastırın ve örfi idare komutanlığını üstlenen Mahmud Şevket Paşa, Osmanlı siyasetinde kilit bir rol oynamaya başladı. Daha sonra kurulan İTC eğilimli sivil hükümetleri, harbiye nâzırı konumuyla fiilen vesayeti altında tuttu. **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'na yakın liberal bir hükümetin başa geçmesi üzerine, istifa etmek zorunda kaldı (9 Temmuz 1912). Ocak 1913'teki askerî darbenin ardından aktif siyasete girdi; İTC'nin baskısıyla sadrazamlığa atandı. Almanya'da yürüttüğü temaslar, felâketle biten **Balkan Savaşları** sonrasında Osmanlı ordusunu yeniden düzenlemek üzere bir Alman askerî heyetini getirtilmesini sağladı. Liberal muhalefetle bağlantılı tertipçilerce 11 Haziran'da bir suikastla öldürüldü. Genelde Mahmud Şevket Paşa atılğan genç İTC subaylarının sorumsuz siyasi girişimlerini dizginleyen temkinli bir siyasetçi olarak kabul edilir. *Ayrıca bkz. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.*

MAKEDONYA. **Balkanlar**'da yer alan ve eski Yugoslavya'dan ayrılan Makedonya Cumhuriyeti'nin yanı sıra, şimdiki **Yunanistan**'ın kuzey, **Bulgaristan**'ın batı ve **Arnavutluk**'un güneydoğu kesimlerini kapsayan coğrafi bölge. Makedonya'daki Osmanlı varlığı Birinci **Kosova Muharebesi**'nden (1389) sonra tam sağlamaştıysa da, Selanik gibi belli kesimler ancak 1430'da Osmanlı denetimine girdi. Klasik dönemde Makedonya, merkezi Manastır olmak üzere **Rumeli beylerbeyliğinin** orta kesimindeydi. Bölgenin demografik bileşimi **Türkmenlerin** Vardar vadisine ve Serfice (Servia) yöresine iskân edilmesiyle değişime uğradı. Yerel ahalinin bir kesimi de zamanla İslamlaştı. **Şehirler** ve kasabalar Osmanlı İslam kültürünün merkezlerine dönüşürken, Hıristiyanlar büyük ölçüde kırsal kesime kapandı. Bölgede **tımar sistemi** tam anlamıyla uygulandı.

Osmanlıların 16. yüzyılın sonundan itibaren siyasi ve ekonomik bakımdan gerilemesi Makedonya'yı da etkiledi. 1683–1699 arasındaki yorucu savaş ve bir **Habsburg** ordusunun bölgeye geçici olarak girmesi, yerel Hıristiyan halka Osmanlıların zayıflığını gösterdi. Makedonya'nın Helenleşmiş Hıristiyan şehirlleri, Avrupa **Aydınlanma** fikirlerinin etkisi altında ayrılıkçılık yönünde ilk işaretleri verdi. Bölgenin Slav köylüleri 19. yüzyıldaki Bulgar-Makedon eğitim faaliyetlerinin sonucunda belirli bir ulusal bilinç edindi. Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin **Rum Ortodoks Patrikliği**'nden ayrılması (1870) aynı zamanda **Bulgarların** ayrı **millet** olarak resmen tanınmasını getirdi.

Makedonya Slavları 1878'den sonra ilki Bulgar prensliğinden, ikincisi Yunan krallığından siyasi destek alan Bulgar ve Rum kiliseleri arasında çatışma konusu haline geldi. Her iki taraf Osmanlı Makedonya'sında kültürel nüfuz alanını genişletmeye çalıştı. **Berlin Kongresi**'nin (1878) Makedonya'daki Osmanlı yönetimini (Manastır, Selanik ve Kosova **vilâyetleri**) korumasına karşın, Bulgar-Makedonların, Yunanlıların ve Sırların yoğunlaşan gerilla faaliyetleri bölgede iç savaş ortamı yarattı. Bulgar-Makedonların kurduğu İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün 1903'te başlattığı ayaklanma, büyük devletlerin diplomatik müdahalesine yol açtı.

Avusturya ve **Rusya** tarafından hazırlanan ve diğer devletlerce desteklenen yeni bir **reform** programı uyarınca, Makedonya'nın güvenliği ve maliyesi büyük devletlerin gözetimi altında yeniden düzenlendi. Yerel Hıristiyan halkı gözetici bir yaklaşıma dayalı bu program, gelecekteki siyasi statüleri konusunda endişeye kapılan Türk ve Arnavut Müslümanlar arasında tedirginlik yarattı. Arnavutlar ayrı bir milliyetçi gerilla grubu kurarken (1905), yerel Türk memurlar ve subaylar gizli **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne katıldı. Bu kesimlerin gözünde, **padişahın** büyük devletlere diplomatik tavizler vermesi ihanet niteliğindedi. Makedonya'daki Osmanlı İkinci Ordusu'nun isyanı, **Enver** ve Niyazi beylerin gerilla faaliyetleri sonunda **II. Abdülhamid**'i meşruti rejime dönmek zorunda bıraktı (1908). Makedonya'daki Osmanlı varlığı **Balkan Savaşları**'yla (1912–1913) birlikte son buldu. *Ayrıca bkz. MİLLİYETÇİLİK; ZİMMÎ.*

MALİYE. Osmanlı maliyesi aynı ve nakdi vergi ödemelerinin iki kesimine dayanırdı. Başlıca tarım vergisi olan **âşâr** vergi tahsildarlarına ya da **tımarlı sahiplere** aynı olarak ödenirdi. 16. yüzyıl ortalarına değin Orta Avrupa ve İran cephelerindeki yayılmacı savaşlar ve ganimet akışı devlet hazinesi için diğer bir önemli gelir kaynağıydı. Özellikle 16. yüzyıldan sonra **orduda ateşli silahların** daha fazla kullanılması, Osmanlı yönetimini yeni nakit gelirler aramaya yöneltti. **İltizam** dışındaki başlıca nakit gelir kaynakları **cizye** ve **Mısır** ya da **Yemen** gibi salyâneli **eyaletlerden** sağlanan gelirlerdi. 19. yüzyıldan önce yıllık hükümet giderlerinin önemli bir kısmı savaşa ayrılırdı.

Orduyu modernleştirme, idari merkezleşmeyi sağlama ve modern bir **memuriyet** sistemi kurma gereği 19. yüzyılda maliyenin rasyonelleştirilmesini zorunlu kıldı. Modern anlamda ilk bütçe 1863'te hazırlandı. Vergi sisteminde **reform** girişimlerine karşın, sürekli askerî giderlerin yanı sıra **sarayın** müsrifçe harcamaları 1875'te Osmanlı devletinin iflâsına yol açtı. Uluslararası bir denetim aracı olarak 1881'de **Düyûn-ı Umûmiyye**'nin kurulması, Osmanlı devletinin Avrupalı alacaklılara malî bağımlılığını artırdı; bu

durum imparatorluğun çöküşüne kadar sürdü. *Ayrıca bkz.* BANK-I OSMÂNÎ-İ ŞÂHÂNE; BEYLERBEYLİĞİ; DEFTERDÂR; PARA; TARIM SİSTEMİ; VAKIFLAR; VERGİ.

MATEMATİK. Geleneksel olarak manevi bilimlerin rasyonel dalı içinde sınıflandırılan matematik, hâric **medreselerin** alt kademesinde öğretilirdi. Osmanlı bilgileri 14. yüzyılda matematik öğrenimi için genellikle Semerkant'a giderdi. Bu bilim genellikle **astronomiyle** yakından bağlantılı sayılırdı.

Bilinen ilk Osmanlı matematikçisi olan **Kadızzâde-i Rumî**'nin Euklides ve Harezmi üzerine şerhleri, imparatorluğun sonuna kadar medreselerde standart metinler olarak okutuldu. Osmanlı klasik döneminde, en seçkin matematikçiler Semerkantlı **Ali Kuşçu**, **Sinan Paşa**, **Lütfi Tokadı**, Mirim Çelebi ve esas olarak geometriyle uğraşan **Matrakçı Nasuh**'tu. **I. Süleyman**'ın yaptırdığı **Süleymaniye Camii Külliyesi**'nde bir medrese yalnızca matematiğe tahsis edildi. Cezayir asıllı bir matematikçi olan Ali bin Veli bin Hamza el-Magribi (ö. 1614), aritmetik üzerine *Tuhfetü'l-A'dâd li-Dhevi'r-Rüşd ve's-Sedâd* ("Aklın Işığında ve [Sayısal] İlişkilerden Hareketle Sayılar Üzerine Bir Sunuş", 1591) adlı temel bir eser yazdı. Bu kitapta ortaya konulan teoremler, logaritmaların formüle edilmesine elverişliydi. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda matematik esas itibarıyla skolastik şerhin sınırları içinde kaldı. Rasyonel bilimlerin önemini vurgulayan ve doğa bilimlerinde Avrupa'nın üstünlüğünün farkında olan **Kâtib Çelebi** bile, Ali Kuşçu'nun eserleri üzerine şerhler yazmanın ötesine pek geçemedi.

Avrupa'da matematikle ilgili gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'na sistematik bir biçimde aktarılması ancak **Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn** (1773) gibi askerî teknik okulların kurulmasıyla başladı. **İshak Efendi** modern matematiğe ilişkin bir Osmanlıca terminoloji geliştirdi. *Ayrıca bkz.* SALİH ZEKİ.

MATRAKÇI NASUH (?–1564?). Bilgin, sanatçı ve yazar. Muhtemelen **Bosna**'da doğdu. **Devşirme** yoluyla **İstanbul**'a götürüldü ve **sarayda** eğitim gördü. Dövüş sanatlarının bir ustası olarak yetişti ve kalın sopalarla dövüşmeye dayanan "matrak" oyununu icat etti. *Tuhfetü'l-Guzât* ("Gazilere Armağan") adıyla dövüş sporları ve çeşitli silahları kullanma usulleri üzerine bir kitap yazdı. **Matematikle** de uğraşan Matrakçı Nasuh *Cemâlü'l Küttâb ve Kemâlü'l-Hisâb* ("En Güzel Kitaplar ve Hesapta Kusursuzluk") ve *Umdetü'l-Hisâb* ("Hesap İlkesi") adlı kitaplarında ağırlıklı olarak aritmetiksel ilişkiler ve geometri üzerinde durdu. Abbasi tarihçisi Taberi'nin genel tarihini Arapçadan Türkçeye tercüme etti. Ayrıca **I. Selim** ve **I. Süleyman** dönemlerine ilişkin kendi tarihsel gözlemlerini içeren eserler kaleme aldı. *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn* adlı kitabı, sefer güzergâhındaki başlıca **şehirleri** ve yerleri tasvir eden **minyatürler** açısından zengindir. Bizzat çizdiği bu çok ayrıntılı topografik minyatürler Osmanlı **haritacılığına** dikkate değer bir katkıda bulundu.

MAVROKORDATOS, ALEKSANDROS (1641–1709). Diplomat ve bilgin. Sakız'lı bir Rum ailesinden. Padova'da **tıp** öğrenimi gördü ve William Harvey'nin kan dolaşımı teorisi üzerine bir tez yazdı (1664). **İstanbul**'a döndükten sonra, **Sadrzâam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa**'nın hekimi oldu. Onun kişisel güvenini kazanınca, **Divân-ı Hümâyûn**'un baş tercümanlığına atandı (1673). Osmanlı yönetici elitinin nüfuzlu bir mensubu olarak, Karlofça barış müzakerelerinde belirleyici bir rol oynadı (1698–1699). Aleksandros Mavrokordatos 18. yüzyıl boyunca, **II. Mahmud** dönemine kadar **Bâbîâlî**'ye **Eflâk** ve **Boğdan** voyvodaları olarak hizmet veren **Fenerli Rumlar** adındaki etkili sosyal zümrenin kurucusu olarak kabul edilebilir. Batı tıp bilimlerindeki gelişmeler konusunda geniş bilgisinin olmasına karşın, bunları imparatorlukta yayma yönünde hiçbir girişimde bulunmadı. Örneğin, Harvey'nin kan dolaşımı teorisi Müslüman Osmanlılarca ancak 18. yüzyılın sonuna doğru öğrenilebildi. *Ayrıca bkz.* DRAGOMAN; RUM ORTODOKS CEMAATİ; YUNANİSTAN.

MECELLE. **Ahmed Cevdet Paşa**'nın yönetimi altında 1868–1888 arasında derlenen ve 1926'ya kadar yürürlükte kalan Osmanlı medeni hukuku. Esas itibarıyla **Hanefi mezhebinin** fıkıh ilkelerine dayanır. **Tanzimat** dönemindeki hukuk reformları ve karma mahkemelerin kurulması şeriatın yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştı. Mecelle daha önce dağınık olan hukuk emsallerinin tutarlı bir çerçeveye oturtulmasını sağladı ve yargılama usullerine, borçlara ve gayri menkul haklarına ilişkin ilk İslami **kanunları** getirdi. 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun benimsenmesiyle Türkiye'de geçerliliğini yitirdi. Öte yandan imparatorluğun mirasçısı olan **Suriye**, **Irak**, Lübnan, Ürdün ve İsrail'de 1960'lara değin mer'î kaldı. *Ayrıca bkz.* MAHKEMELER.

MECLİS. 1. Kurul, heyet, toplantı. 2. Toplanma yeri. 3. Oturum. 4. Sosyal buluşma. 5. Tiyatro oyunu sahnesi. *Ayrıca bkz.* DİVÂN-I HÜMÂYÛN; İDARE MECLİSİ; MECLİS-İ MEBUSÂN; MECLİS-İ ÂYÂN; MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYYE; ŞEHİR; ŞÛRÂ-YI DEVLET; VİLÂYET.

MECLİS-İ ÂYÂN. Heyet-i Âyân olarak da bilinir. 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi**'nin yürürlüğe girmesinin ardından kuruldu. Üyelerinin daha önce **devlete** hizmet etmiş olma şartıyla bizzat **padişahça** belirlenip atanması nedeniyle temsili bir niteliği yoktu. Asıl görevi **Meclis-i Mebusân**'dan gelen **kanun** tasarılarını **seriata**, padişahın ayrıcalıklarına, **anayasaya**, imparatorluğun toprak bütünlüğüne, iç güvenliğe ve genel ahlaka uygunluk açısından incelemektir. Bunlara ters düşen her türlü kanunu veto etme yetkisi vardı. **Hükümeti** denetleme yetkisi olmayan ve ancak 1909'daki anayasa değişiklikleriyle kanun teklifinde bulunma yetkisini kazanan Meclis-i Âyân, imparatorluğun çöküşüyle ortadan kalktı.

MECLİS-İ HASS. Kabine toplantısı anlamında özel heyet. *Ayrıca bkz.* HÜKÜMET.

MECLİS-İ İDÂRE. *Bkz.* İDARE MECLİSİ.

MECLİS-İ MEBUSÂN. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ortalarına kadar kısmen yasama yetkisine sahip organlar temsili bir mahiyet taşımaksızın işledi. **Divân-ı Hümâyûn** ve **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye** bunun örnekleriydi. **Şûrâ-yı Devlet** (1868) kısmen temsili özelliklere sahip bir yasama organı olarak kuruldu. Parlamentoya benzer bir organ ilk kez Birinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde (1877–1878) toplandı. Bu organ Meclis-i Mebusân ve **Meclis-i Âyân** adlı iki kanattan oluşmaktaydı. **Padişah** tarafından atanan Meclis-i Âyân üyelerine, Meclis-i Mebusân tarafından hazırlanan kanun teklifleri üzerinde geniş kapsamlı veto yetkisi tanınmıştı. Meclis-i Mebusân ancak **hükümetin** ya da padişahın talimatıyla kanun tekliflerini görüşebilir ve hazırlayabilirdi. Bu bakımdan siyasi gücü oldukça sınırlıydı. 1877-1878 döneminde meclisteki toplam 115 mebusun 69'u Müslüman ve 46'sı gayri Müslimdi.

II. Abdülhamid'in çok geçmeden dağıttığı Meclis-i Mebusân ancak **1908 Devrimi**'nden sonra yeniden toplanabildi. 1909'da anayasa değişiklikleriyle siyasi gücü artırıldı; hükümetleri tasdik etme ve düşürme hakkını elde etti. Buna karşılık Meclis-i Âyân'ın siyasi ağırlığı azaldı. Birinci devrede (Aralık 1908-Ocak 1912) toplam 288 mebusun 147'si Türk ve Kürt, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Bulgar ve 4'ü Yahudi'ydi. Başlangıçta mebusların büyük çoğunluğu **İttihat ve Terakki** (İTC) listesinden meclise girmiş olmakla beraber 1909 sonrasında artan sayıda mebus İTC grubundan ayrılarak farklı muhalefet partileri oluşturmuşlar, 1911'de ise tüm muhalif gruplar birleşerek **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**'nı kurmuşlardır.

1912 seçimlerinde muhalefeti bastırmak için şiddet uygulayan İTC yeni oluşturduğu Meclis-i Mebusân'da neredeyse tümüyle kendi taraftarlarını toparlamayı başarmıştır. Ancak bu yeni meclisin meşruiyeti muhalefet nezdinde sorgulanmıştır. 23 Ocak 1913 darbesinden sonra meclis İTC diktatörlüğünün pasif bir onay makamı konumuna indirgenmiştir. **I. Dünya Savaşı** sona erdiğinde **VI. Mehmed** İTC yanlısı olarak gördüğü meclisi lağvetmiştir. Buna karşın Anadolu direnişinin topladığı Sivas Kongresi İstanbul hükümetine yeni seçimler düzenlemeye zorlamış ve son Meclis-i Mebusân Ocak 1920 ile Mart 1920 arasında bir araya gelmiştir. Söz konusu meclis Misak-ı Milli kararını almıştır. Müttefiklerin İstanbul'u işgal etmesiyle Meclis-i Mebusân sona ermiş, Ankara'ya kaçabilen mebuslar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni teşkil etmişlerdir. *Ayrıca bkz.* DEMOKRASİ; SİYASİ PARTİLER.

MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-İ ADLİYYE. Yüksek temyiz **mahkemesi**, ayrıca maliye ve teftiş dairesi olarak işlev gören ve yasama yetkilerine sahip olan heyet. **II. Mahmud**'a bir danışma organı olarak da hizmet vermek üzere 1838'de kuruldu. İlk başta beş üyesi vardı ve **Topkapı Sarayı**'nın Kubbealtı bölümünde toplanırdı. **Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu**'nun (1839) ardından üye sayısı artırıldı.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye **reformların** planlanmasında ve uygulanmasında önemli bir rol oynadı. Yasama işlevlerini üstlenmek üzere 1854'te oluşturulan Meclis-i Âli-i Tanzimat 1861'de tekrar heyetin bünyesine alındı. Gayrimüslimlerin de 1858'den itibaren yer almaya başladığı heyet son dönemlerinde idare ve ordu, yasama ve adalet işleriyle ilgilenen üç komiteden oluşmaktaydı. 1868'de kaldırılarak yerine **Şûrâ-yı Devlet** ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye kuruldu. *Ayrıca bkz.* DEVLET; DİVÂN-İ HÜMÂYÛN; HÜKÜMET.

MECLİS-İ VÜKELÂ. Kabine anlamında vekiller heyeti. *Ayrıca bkz.* HÜKÜMET.

MEDRESE. İslam bilimlerinin öğretildiği **eğitim** kurumu. Medreselerin üçkademeli vardı. Hâriç medreseler pratik bilimlerde öğrenim (Arapça gramere giriş, kelâm, **astronomi**, geometri ve belagat) sağlardı. İkinci kademeyi oluşturan ve esas olarak taşra **şehirlerinde** bulunan dâhil medreselerde fıkıh ve Kur'an tefsiri ilkeleri öğretilirdi. En üst kademedeki medreseler **İstanbul**'da yer alırdı (hazırlık

niteliğindeki Tetimme medresesi ile Semâniye [**Fatih Camii Külliyesi**] ve Süleymaniye [**Süleymaniye Camii Külliyesi**] medreseleri). Bu kurumlar fıkıh, Kur'an tefsiri, skolastik kelâm ve ilgili konular üzerine uzmanlık öğrenimi sunardı.

Vakıflarca desteklenen medreseler genellikle bir **imâret** içinde yer alırdı. Böylece merkezî otorite karşısında özerk bir statü taşırdı. Bir medresenin baş hocası **müderris** olarak anılırdı. Medrese mezunları **ilmiye** mensupları arasına girerdi. Bu sınıftaki rütbe sistemi, kişinin mezun olduğu medresenin türüne göre düzenlenmişti.

İlk Osmanlı medresesi 1331'te İznik'te kuruldu. Medrese eğitimi olgunluk düzeyine **I. Süleyman** döneminde ulaştı. İmparatorluğun sosyoekonomik yapısının 16. yüzyıl sonlarından itibaren bozulmaya yüz tutması medreselere de etkide bulundu. 19. yüzyılda yaygın eğitimin gelişmesiyle birlikte, medreselerin varlık nedeni büyük ölçüde ortadan kalktı. Eğitim modernleşirken yeni sürece ayak uydurabilen pek çok ilmiye mensubu rüşdiyye ve idadi mekteplerinde ders vermeye başladılar. **1908 Devrimi**'nden sonra, bütün kademelerde öğretim verecek bir kurum yaratma yoluyla medrese eğitimini modernleştirmeye dönük girişimlerde bulunuldu (*Dârülhilâfetü'laliyye Medresesi*). Merkezî ve tek örnek bir yaygın eğitim sistemi oluşturma yönündeki cumhuriyet politikası çerçevesinde, medreseler 1924'te nihayet kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* DAVUD ÜL-KAYSERÎ; İSLAM; MOLLA FENARÎ; MOLLA GÛRÂNÎ; MOLLA HÛSREV.

MEHMED I (1380–1421). Fetret Devri'ne son veren Osmanlı **padişahı**. Çelebi Sultan Mehmed ve Mehmed Kirişçi olarak da bilinir. **I. Bayezid**'in ve Devlet Hatun'un oğlu. **Ankara Muharebesi**'nden (1402) önce Amasya **sancak beyi**di. Osmanlıların **Timur** karşısındaki yenilgisinden sonra, Bolu'ya çekildi ve kısa sürede Orta ve Batı **Anadolu**'yu (1404) denetim altına aldı. Taht kavgasına tutuştuğu kardeşlerini alt etti ve daha önce Osmanlı yönetiminde olan toprakları geri aldı (1413). Ankara Muharebesi'nden sonra bağımsızlaşan **Türkmen** ve **Balkan** devletlerini tekrar Osmanlı otoritesine bağladı. I. Mehmed dönemindeki kritik olaylardan biri **Şeyh Bedreddin İsyanı**'ydı. Osmanlı birlikleri 1419–1420'de ilk kez Besarabya'ya girdi. Fetret Devri'nden sonra Osmanlı topraklarını geri almasından dolayı, I. Mehmed bazı kaynaklarda Osmanlı devletinin ikinci kurucusu olarak nitelendirilir. *Ayrıca bkz.* MEHMED II; OSMAN I.

MEHMED II (1432–1481). İstanbul'u fetheden ve Osmanlı devletini bir imparatorluğa dönüştüren **padişah**. “Fatih Sultan” lakabıyla anılır. **II. Murad**'ın oğlu ve ardılı. Babasının tahttan çekilmesiyle 12 yaşında başa geçti. Birinci padişahlık dönemi (1444–1446) bir **Haçlı** harekâtı ve **vezirler** arasında iktidar mücadelesi gibi krizlere sahne oldu. Komutanlığı üstlenmek zorunda kalan II. Murad, Varna Muharebesi'nde (1444) Haçlıları yenilgiye uğrattı ve tekrar tahta oturdu (1446). Onun ölümü (1451) üzerine, II. Mehmed ikinci kez padişah oldu.

II. Mehmed'in ilk önemli girişimi **Konstantinopolis**'i ele geçirerek (1453) **Bizans**'ı yıkmak oldu. Bu şehri aldıktan sonra kendisini Roma imparatorlarının vârisi olarak gördü ve bir cihan imparatorluğu kurma yönünde adımlar attı. Öldüğünde **Sırbistan**, Mora, Ege adaları, Pontus Rum İmparatorluğu, **Bosna**, **Kırım**'ın bir bölümü ve **Arnavutluk**'un kıyı kesimleri gibi ülkeler ve bölgeler Osmanlı topraklarına katılmıştı.

Mutlakiyetçi bir politika izleyen II. Mehmed, başta olduğu dönemde **hükümetin** ve idari organların kurumsal sürekliliğini sağlamak üzere topluca “Fatih Kanunnâmeleri” olarak anılan yasal düzenlemeleri hazırlattı. Önde gelen **Türkmen** ailelerin siyasi gücünü kırma yoluna gitti; **sadrzamları** ve vezirleri kendi **kulları** arasından atadı.

Padişahlığı Avrupa'da Rönesans'ın doruğa çıkışıyla çakışan II. Mehmed, Yunanlı ve İtalyan bilginleri ve hümanistleri **sarayına** davet etti. Sarayda kurdurduğu **kütüphanede** Yunanca ve Latince yazmaların sayısı oldukça yüksekti. Aynı dönemde kurulan Semâniye **medreseleri**, imparatorluğun yıkılışına kadar İslami **eğitim** kurumlarının en muteberleri arasında yer aldı. *Ayrıca bkz.* ALİ KUŞÇU; ÇANDARLI SÜLALESİ; FATİH CAMİİ KÜLLİYESİ; GEDİK AHMED PAŞA; HOCAZÂDE MUSLİHİDDİN MUSTAFA; MOLLA GÛRÂNÎ; MOLLA HÛSREV; SİNAN PAŞA; YUNANİSTAN.

Fatih Sultan Mehmed
(Şemailname, *Nakkaş Osman*, TSM, H.1563).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

MEHMED III (1566–1603). Osmanlı padişahı. III. Murad'ın ve Safiye Sultan'ın oğlu ve ardılı. Manisa'da doğdu. Babasının öldüğü sırada (1595), Manisa **sancak beyi**di. Tahta çıktıktan sonra, 19 küçük kardeşinin idam edilmesi emrini verdi. O sırada Osmanlılar **Habsburglarla** savaş halindeydi. Askerî komuta heyetinin Avusturya kuvvetlerine karşı etkisiz kalması üzerine, lalası **Hoca Sadeddin**

Efendi'nin teşvikiyle bizzat cepheye gidip **ordunun** başına geçti (1596). Eğri kalesi ele geçirildi ve **Haçova Muharebesi**'nde (25-26 Ekim 1596) Habsburglar yenilgiye uğratıldı. Ama Avusturya birliklerinin Budin'i kuşatması (1597) ve **Eflâk** kuvvetlerinin Niğbolu'ya saldırısı (1598) önceki Osmanlı zaferlerini gölgede bıraktı. Ayrıca **Anadolu**'da **Celâli ayaklanmaları** patlak verdi (1596) ve Gürcü prensi Simon Kura kalesini ele geçirdi (1599).

Celâli âsilerin batıya doğru Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine, payitahttaki **sipahi** birlikleri III. Mehmed'i mevcut komutanları ve **vezirleri** değiştirmeye zorladı (1603). Sipahi ayaklanması **Sadrâzam** Yemişçi Hasan Paşa tarafından bastırıldı. Padişah Anadolu ordusunun başına geçirilmesini isteyen oğlu Mahmud'u idam ettirdi. Peşte'de Avusturyalılar karşısında alınan yenilgi ve **İran** saldırıları üzerine doğuda kazanılan zafer haberi aynı anda payitahta ulaştı. III. Mehmed böyle bir ortamda öldü. *Ayrıca bkz. AHMED I.*

MEHMED IV (1642–1693). Osmanlı **padişahı**. **İbrahim**'in ve **Hatice Turhan Sultan**'ın oğlu ve ardılı. Babasının tahttan indirilip öldürüldüğü sırada (1648) henüz altı yaşındaydı. Siyasi iktidar ninesi **Kösem Sultan** ile annesi Hatice Turhan Sultan'ın elindeydi. Bu **kadınlar** arasındaki çekişme payitahtta ayaklanmalara ve kanlı olaylara yol açtı. **Sipahi** isyanının gaddarca bastırılmasıyla, **İstanbul**'da **Yeniçeri** hâkimiyeti başladı. Bunun üzerine eski siphahilerden Gürcü Abdünnebi **Anadolu**'da bir ayaklanmaya girişti (1648). Abdünnebi'nin İstanbul yakınlarında yenilmesine karşın, halkın Yeniçerilere yönelik hoşnutsuzluğu arttı (1649–1650). Bu arada Venedikliler **Çanakkale Boğazı**'nı abluka altına aldı (1651). Yeniçeri hâkimiyeti güçlü müttefikleri Kösem Sultan'ın gelini Hatice Turhan Sultan tarafından öldürtülmesiyle sona erdi (1651).

Sarayda ipleri ele geçiren **hadım ağalarının** hüküm sürdüğü 1651–1656 döneminde yolsuzluklar, kötü yönetim ve halkın hoşnutsuzluğu doruğa çıktı. İmparatorluğun genel siyasi yapısında çöküş tehlikesinin belirmesi üzerine, Hatice Turhan Sultan idareyi ve **orduyu** istikrara kavuşturacak becerikli bir siyasetçiyi başa geçirmek zorunda kaldı. Böylece **Köprülü Mehmed Paşa**'nın diktatörce yetkilerle **sadrâzam** olmasını kabul etti (1656). Köprülü Mehmed Paşa ölümüne (1661) kadar görevde kalarak, payitahttaki serkeş unsurları bastırmayı, Venedikliler karşısında bir deniz zaferi kazanarak Çanakkale Boğazı'ndaki ablukaya son vermeyi, Anadolu'da isyan eden Abaza Hasan Paşa'yı yenmeyi ve devlet **maliyesini** düzeltmeyi başardı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam olarak oğlu **Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa** (1661–1676) ve daha sonra evlatlığı **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa** (1676–1683) geçti. Bu "Köprülü devri" Osmanlıların Avrupa'da fiilen topraklarını genişlettiği son dönem oldu. Uyvar kalesi **Habsburglardan** alındı (1663), **Girit**'in fethi tamamlandı (1669), **Lehistan**'a bağlı Ukrayna ve Kamançe-Podolya ele geçirildi (1672). Ama **Viyana**'yı ele geçirmeye yönelik girişim (1683) bir felâketle sonuçlandı ve batıya dönük Osmanlı yayılmasının sonunu getirdi.

Habsburgların Lehistan'la kurduğu ittifaka (1683) daha sonra **Venedik**'in (1684) ve **Rusya**'nın (1686) katılmasıyla **Kutsal İttifak** ortaya çıktı. Dört cephede çarpışmak zorunda kalan Osmanlılar, **Macaristan**'ı Habsburglara (1686) ve Mora'yı Venediklilere (1687) kaptırdı. Bu yenilgilerin yol açtığı Yeniçeri isyanında tahttan indirilen (1687) IV. Mehmed **Edirne**'de öldü (1693). *Ayrıca bkz. AHMED II; MUSTAFA II; SÜLEYMAN II.*

MEHMED V (REŞAD) (1844–1918). Osmanlı **padişahı**. **Abdülmeccid**'in ve Gülcemal Kadınefendi'nin oğlu. **31 Mart İsyanı**'nın ardından **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) tahttan indirdiği kardeşi **II. Abdülhamid**'in yerine başa geçti (1909). **Padişahlığı** boyunca bir meşrutî hükümdarın sınırları içinde hareket etti.

Yönetiminin ilk ayları Doğu **Anadolu**'da ve Kilikya'da **Ermeni** isyanlarına sahne oldu. Bunu büyük çaplı bir **Arnavut** ayaklanması (1910) izledi. İTC'nin isteği üzerine, V. Mehmed Arnavutları yatıştırmak üzere Selanik, Üsküp ve Kosova'yı kapsayan bir geziye çıktı.

1911'de İtalyanlar Kuzey Afrika'da doğrudan merkeze bağlı son Osmanlı **vilâyeti** Trablusgarp'a (Libya) saldırdı. Libya'daki savaş sürerken, bir ittifak oluşturan komşu Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na saldırısıyla **Balkan Savaşları** (1912–1913) çıktı. Böylece Osmanlılar Libya'nın yanı sıra Balkan vilâyetlerinin hemen hepsini kaybetti. Bu koşullarda İTC bir darbe düzenleyerek, çok-partitli rejime sona verdi (Ocak 1913).

İTC'nin askerî diktatörlüğü sırasında, V. Mehmed sembolik bir **devlet** başkanı gibi davrandı. Osmanlılar Mihver devletlerinin safında **I. Dünya Savaşı**'na katıldığında, Almanların ve İTC'nin sıkıştırması sonucunda dünyadaki Müslümanların **halifesi** sıfatıyla İtilaf devletlerine karşı **cihâd** ilan etti (1914).

Dindar bir hükümdar ve **Mevlevî tarikatının** bir mensubu olan V. Mehmed 1918'de, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre önce öldü. *Ayrıca bkz. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.*

MEHMED VI (VAHİDEDDİN) (1861–1926). Son Osmanlı **padişahı**. **Abdülmecid**'in oğlu. Kardeşi **V. Mehmed**'in yerine başa geçti (1918). O sırada **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) hâlâ iktidardaydı. Osmanlı devletinin **I. Dünya Savaşı**'nın sonunda teslim olmasının (30 Ekim 1918) ardından, İTC liderleri ülkeden ayrıldı. Böylece VI. Mehmed kendisine sadık **sadrızamlar** atayarak iktidarını pekiştirme fırsatını buldu. Artık savaşın kaybedildiğini düşündüğü için, İtilaf devletleriyle, özellikle de İngilizlerle işbirliğine girmeyi hem imparatorluğun, hem de kendi tahtının çıkarına uygun buldu. Bir İTC düşmanı olarak, bu partinin eski mensuplarını sindirdi ve **Meclis-i Mebusân**'ı kapattı (23 Kasım 1918). Yunanlıların İzmir'i işgali (15 Mayıs 1919) üzerine, bir danışma meclisi niteliğindeki Saltanat Şûrâsı'nı topladı (26 Mayıs 1919).

VI. Mehmed'in Karadeniz bölgesini yatıştırmak üzere **Anadolu**'ya gönderdiği (19 Mayıs 1919) Mustafa Kemal Paşa (**Atatürk, Mustafa Kemal**) İtilaf devletlerine karşı Milli Mücadeleyi örgütledi. Padişah bu hareketi İTC'nin siyasi faaliyetlerinin bir devamı saydığından, ulusal direnişi desteklemek için elinden gelen her şeyi yaptı. İtilaf devletlerine karşı çıkmayı gerçekçi bulmadı ve Anadolu'nun paylaşılmasını öngören **Sevr Antlaşması**'nı (10 Ağustos 1920) onayladı.

Anadolu direnişi başarıya ulaştınca, VI. Mehmed ve hükümeti **Ankara**'yla uzlaşma yollarını aradı. Ama siyasi meşruiyetini çoktan yitirmiş durumdaydı. İtilaf devletlerinin Lozan'daki barış konferansına hem Ankara, hem de İstanbul hükümetini davet etmesi üzerine, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi **padişahlığı** ilga etti (1 Kasım 1922). Ülkeden ayrılan VI. Mehmed San Remo'da öldü (1926).

Son Osmanlı padişahı VI. Mehmed'in kişiliği tartışmalı bir konudur. Türk ulusal tarih yazımında ulusal davaya ihanet etmiş biri sayılır.

MEHMED AKİF ERSOY. *Bkz. ERSOY, MEHMED AKİF.*

MEHMED ALİ PAŞA (KAVALALI) (1769–1849). Modern **Mısır**'ın kurucusu. **Yunanistan**'ın Kavala kasabasında doğdu. Gençliğinde tütün ticaretiyle uğraştı. Daha sonra Fransızlara karşı çarpışmak üzere Mısır'a bir **Yeniçeri** olarak gitti (1798). **Orduda** hızla yükselerek, **Koca Hüsrev Paşa**'yı Mısır'dan kovup yerine vali oldu (1803) ve yerel **Memlûklere** tasfiye etti (1811). Konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, Mısır'ı bağımsız bir ülkeye dönüştürme yönünde adımlar attı. İhracata dönük pamuk ekimiyle bu **eyaletin** ekonomik üretkenliğini artırdı ve pamuğu işlemeyi sağlayacak bir sanayi altyapısı oluşturdu. Modern bir ordu ve **donanma** kurdu; mühendisler, doktorlar ve başka teknik uzmanlar yetiştirecek meslek okulları açtı.

Mehmed Ali Paşa ilk başta **II. Mahmud**'un Arabistan'da Vahhabilere ve Yunan ayaklanmasına karşı askerî hareketlerini destekledi. Ama Osmanlı ve Mısır donanmalarının Navarin'de (1827) Avrupa devletlerince yok edilmesi ve **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı**, onu Osmanlı yönetimine başkaldırmaya yöneltti. Kendisine söz verilmiş olan Mora'nın **Yunanistan**'a kaptırılmasını telafi etmek üzere **Girit**'in verilmesi yönündeki isteğinin padişahça geri çevrilmesi üzerine, 1831'de harekete geçen Mısır kuvvetleri **Suriye**, Adana ve Konya'ya girdi, Osmanlı ordularını yendi ve Kütahya'ya ulaştı. II. Mahmud'un baskıcı rejiminden usanmış olan Anadolu eşrafının önemli bir kısmı Mehmed Ali Paşa'ya bağlılığını bildirdi. Ancak Bâbüâli son çare olarak **Rusya**'nın desteğine başvurdu. Ruslar ve Osmanlılar arasındaki savunma amaçlı **Hünkâr İskeleye Antlaşması** (1833) karşısında, Mehmed Ali Paşa kendisine ayrıca Suriye valiliğinin verilmesiyle yetinmek zorunda kaldı.

Osmanlı devletine karşı ikinci bir savaş (1839–1840) Nizip'teki Osmanlı yenilgisiyle ve Osmanlı donanmasının yok edilmesiyle sonuçlanınca, **Büyük Britanya** ve diğer büyük devletler Osmanlılara destek vermek üzere müdahalede bulundu. Mehmed Ali Paşa **Londra Antlaşması**'yla (1840) Mısır'ın verasete dayalı valiliğini elde ettiyse de, tam bağımsız bir Mısır yönündeki nihai amacına ulaşamadı. *Ayrıca bkz. BAĞLI DEVLETLER; DİPLOMASİ; FRANSA.*

MEHMED BİRGİVÎ. *Bkz. BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ.*

MEHMED CAVİD (1875–1926). İktisatçı, siyasetçi ve aydın. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) önde gelen mensuplarından biri. Selanik'te doğdu; tüccar bir **Dönme** ailesindendi. İlk ve orta öğrenimini Selanik ve **İstanbul**'da gördü; **Mekteb-i Mülkiye**'den mezun oldu (1896). Daha sonra **Ziraat Bankası**'nda ve Maarif Nezâreti'nde memur olarak çalıştı; Ayasofya **rüşdiyye mektebinde** ve İstanbul

Dârümuallimin’de iktisat ve maliye dersleri verdi. 1902’de Selanik’e dönerek, okul müdürlüğü ve hocalık yaptı. 1907’de gizli İTC’ye katıldı.

1908 Devrimi’nden sonra, **Meclis-i Mebusân**’a seçildi ve farklı kabinelerde maliye ve nafia nâzırı olarak yer aldı (1909–1914). Osmanlı devletinin **I. Dünya Savaşı**’na girmesine karşı olduğundan, maliye nâzırlığından istifa etti. Bununla birlikte, İTC’nin ekonomik ve malî politikalarını belirlemeye devam etti ve 1917’de tekrar bu göreve getirildi.

Osmanlıların 30 Ekim 1918’de mütareke imzalamasından sonra ülkeden kaçtı. 1921’den sonra **Anadolu**’daki milliyetçi hareketin yanında yer aldı. Ama yeni cumhuriyet rejiminin yönetici kadrosuna alınmadı. 1926’da **Mustafa Kemal Atatürk**’e yönelik bir suikast planının açığa çıkarılması üzerine, baş tertipçilerden biri olarak suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldı.

Döneminin önde gelen aydınlarından biri olan Mehmed Cavid, **Ahmed Şuayb**’la birlikte ilk Osmanlı sosyal bilim dergisi *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*’nı çıkardı. Ekonomik liberalizmi destekledi ve korumacılığa karşı çıktı. *İlm-i İktisâd* (1899–1901) ve *Malumât-ı İktisâdiyye* (1913) adlı eserleri bu liberal tutumu yansıtır. *Ayrıca bkz.* EKONOMİ; LİBERALİZM; MALİYE.

MEHMED SAİD PAŞA (1838–1914). **Sadrizam** ve reformcu. Küçük Said Paşa olarak da bilinir. Erzurum’da doğdu. Erzurum ve **İstanbul medreselerinden** mezun oldu; ardından Erzurum’da kâtip olarak **memuriyete** girdi (1853). İstanbul’a tayininin çıkmasından sonra, **Bâbiâli** bürokrasisinde yükseldi. **II. Abdülhamid**’in tahta çıktığı 1876’da **sarayda** mâbeyn başkâtipliğine atandı. 1877’de **Meclis-i Âyân** reisi oldu. Ertesi yıl adliye nâzırlığına getirildi. Bu görevi sırasında (1878–1879) müddeiumumi makamını oluşturarak, nizâmîye mahkemelerinin yargılama usullerini açıklığa kavuşturarak, yeni ceza ve ticaret **kanunları** hazırlayarak adli reformlara girişti. 1879–1912 arasında dokuz kez sadrazamlık görevinde bulundu.

Mehmed Said Paşa idare, **eğitim** ve **maliye** alanlarında geniş kapsamlı **reformlar** gerçekleştirirken, II. Abdülhamid’in otokratik eğilimlerine teşvik ve destek vermekten de geri kalmadı. **1908 Devrimi**’nden sonra gözden düşmesine karşın, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** tarafından tekrar sadrazamlığa (1911–1912) getirildi. Anılarının içeren *Said Paşa’nın Hatıratı* (1912) Abdülhamid döneminin tarihi açısından temel bir kaynaktır. *Ayrıca bkz.* KÂMİL PAŞA.

MEHMED SÜREYYA (1845–1909). Biyografi çalışmalarıyla tanınan yazar. Dârülmârif’ten mezun olduktan sonra, özel dersler aldı; **Bâbiâli**’de ve Maarif Nezâreti’nde memur olarak çalıştı. Ayrıca yarı resmî gazete *Ceride-i Havâdis*’i yönetti. *Sicill-i Osmânî* (1890–1894) adlı biyografik sözlüğünde 14. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kamu yaşamında görev almış başlıca kişilere dair temel verileri derledi. Yaklaşık 20 bin maddeden oluşan bu eser hâlâ bu alandaki standart kaynaklarından biridir. *Ayrıca bkz.* BURSALI MEHMED TAHİR; İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL; LATİFİ; SEHİ BEY; TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSAMEDDİN AHMED.

MEHMED TAHİR. *Bkz.* BURSALI MEHMED TAHİR.

MEHTERÂN. Osmanlı askerî bandosu. **Yeniçeri** Ocağı’nın bir birimi olarak kurulan mehterân, askerî marşları Türk **müziğinin** kuralları ve kalıpları çerçevesinde icra ederdi. Mehterân müziği bestecileri Osmanlı askerlerinde coşku uyandıracak ve düşman hatlarına korku salacak ezgiler yaratmayı amaçlardı. Osmanlı ordularının 16. ve 18. yüzyıllar arasında Orta Avrupa’da savaşması nedeniyle, mehterân ezgilerinin unsurları Avrupa sivil ve askerî müziğine de girdi. **Bâbiâli**’nin bir resmî yetkili için bir mehterân tahsis etmesi, yüksek makamda bulunduğu için işaretli sayılırdı. **Padişahın, sadrazamın, vezirlerin**, gayrimüslim cemaat önderlerinin ve diğer üst düzey görevlilerin ayrı mehterânları vardı. Osmanlı sivil yaşamında bu bandolar belli namaz vakitlerinde, padişahların cülus törenlerinde, yeni şehzâdelerin doğumunda ve bir askerî zafer haberi alındığında müzik parçaları çalardı. Yeniçeri Ocağı’nın dağıtılmasıyla birlikte, mehterânlar da kaldırıldı; bunların yerini zamanla Batı tarzı bandolar ve **saray** orkestrası aldı. *Ayrıca bkz.* MUZİKA-İ HÜMÂYÜN.

MEKTEB-İ MÜLKİYE. **Hükümet** memurlarına **hukuk**, iktisat, **istatistik**, coğrafya ve Fransızca gibi alanlarda daha ileri **eğitim** vermek üzere 1859’da bir hizmet içi kursu olarak kuruldu. 1877’de iki kademeli ayrı bir **yükseköğretim** kurumu olarak düzenlendi. Osmanlı bürokrasisinin mesleki **eğitime** ve standartlara sahip bir **memuriyet** kadrosuna dönüşmesinde oldukça önemli bir rol oynadı. 1881’den itibaren Mekteb-i Mülkiye mezunlarının **kaymakamlık** ya da **defterdârlık** gibi daha yüksek bürokratik mevkilere yükselmesinin yolu açıldı. Hukuk ve akılçılık ilkeleri temelinde mesleki eğitim alan genç memurların

birçoğu yeni-patrimonyal anlayışa dayalı **II. Abdülhamid** otokrasisine **muhalefete** kolayca kaydı ve **Jön Türklerin** destekçisi oldu. *Ayrıca bkz. DEVLET; MÜLKİYE.*

MEKTEB-İ SULTANÎ. *Bkz. GALATASARAY LİSESİ.*

MELÂMÎ TARİKATI. Her türlü mezhep kuralcılığını ve bir mezhep mahiyeti kazanmaya eğilimli her türlü kurumsal biçimi reddeden **tarikât**. Arap mutasavvıf Hamdun el-Kassar (ö. 884) tarafından kurulmuştur. Melâmîler Allah'la bütünleşmek için benliği tamamen bir yana bırakmak, her türlü haksızlığa ve acıya katlanmak ve mutlak tevazua ulaşmak gerektiğine inanırlardı. Onlara göre, kişinin geçimini sadece kendi emeğiyle sağlaması gerekirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Melâmîler Bayramî tarikatu olarak gelişti ve meslek **loncalarının** üyeleri arasında taban buldu. Halife Ali'ye güçlü bağlılık ve vahdet-i vücuda inanç gibi **aykırı** tutumları Osmanlı merkezî otoritesinde ve özellikle **ilmiye** sınıfında kuşku uyandırdı. 16. yüzyılda **İsmail Maşukî**, Hüsameddin Ankaravî, Hamza Balî ve Beşir Ağa gibi bir dizi Melâmî **şeyhi** dalaletle suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Bu tür baskılara rağmen, Melâmîler 20. yüzyıla kadar zanaatkarlar arasında köklü bir nüfuz taşıdılar. **Fütüvvet** ahlakî Melâmîlere özgü unsurları taşıyor. *Ayrıca bkz. BEKTAŞÎ TARİKATI.*

MEMLÛK SULTANLIĞI. Ortadoğu'da 1250–1517 arasında **Mısır, Suriye, Güney Anadolu** ve **Hicaz**'ı yöneten devlet. Saltanatın babadan öz evladına değil, kendisi eski köle olan sultan efendiden sadık kölelerinden birine aktarıldığı bir siyasi düzendir. Mısır'da Türk kökenli köle komutanların Eyyubi yönetimini yıkarak başa geçmesiyle ortaya çıktı. 1382'ye kadar hükümdarları ağırlıklı olarak Kıpçak Türk kökenliyen (*Bahrî Memlûkları*), sonraki dönemde taht Çerkezlerin elinde kaldı (*Burcî Memlûkları*). Memlûk Sultanlığı **Haçlıları** Ortadoğu'dan kovdu ve Moğol kuvvetlerinin Suriye ve Mısır'ı işgal etmesini önledi. Bağdat'ın 1258'de Moğollarca harabeye uğratılması üzerine Memlûk Kahire'si Sünnî İslam dünyasının başlıca kültür ve ilim merkezi konumuna yükseldi. Moğolların Ortadoğu'da neden oldukları yıkım nedeniyle **Hindistan**'ı Akdeniz'e bağlayan ticaret yolları Kızıldeniz'e kaydı ve başta Mısır olmak üzere Memlûk toprakları zenginleşti. Osmanlı devletinin emperyal bir konum kazanmasına kadar, başta gelen İslam devleti olarak, Mekke ve Medine'deki **kutsal yerleri** denetim altında tuttu.

Osmanlıların Anadolu'da yerel **Türkmen beylikleri** aleyhine yayılması, bu devletleri kendi himayesinde sayan Memlûk Sultanlığı'yla gerginlikler yarattı. Maraş merkezli Türkmen beyliği Dulkadiroğullarının statüsü konusundaki anlaşmazlık, 1485–1491'de bir Osmanlı-Memlûk savaşına yol açtı. Savaşta iki taraf da üstünlük sağlayamadı. Osmanlıların 1516–1517'de Memlûk Sultanlığı'nı fethetmesinin ardında yatan ana saik, Kahire ve Halep'in önde gelen pazarlar olmasından dolayı Mısır ve Suriye'den geçen uluslararası ticaret yollarını denetim altına alma ve kutsal Mekke ve Medine şehirlerine ulaşma arzusuuydu. Aynı dönemde Kızıldeniz'deki Portekiz faaliyetleri Arap dünyasında telaş uyandırmıştı. Araplar gittikçe Osmanlıları bu Hristiyan tehdidini savuşturabilecek güç olarak gördüler. O yıllarda Araplar muhtemelen Osmanlı yönetimini kabul etmeye hazırды.

I. Selim (“Yavuz”) zındık **İran Şahı İsmail'e** destek verdiği bahanesiyle 1516'da Memlûk Devleti'ne saldırdı. Halep yakınlarında gerçekleşen **Mercidabık** meydan savaşında **ateşli silahlarla** mücehhez Osmanlı ordusuna karşı Memlûk süvarileri varlık gösteremedi ve hükümdarları Kansu Gavri savaşta öldü. Yavuz Sultan Selim dağılan Memlûk birlikleri Şam'a ve Kahire'ye değin takip etti. 1517'de Kahire dışında vukubulan **Ridaniye** muharebesinde geriye kalan Memlûk askerleri Osmanlılara teslim oldu.

Memlûk Sultanlığı'nın fethinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu dünyanın başta gelen İslam devleti statüsünü elde etti. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ; KÖLELİK; MEMLÛKLER.*

MEMLÛKLER. Asker olarak yetiştirilen köleler. “Kölemenler” olarak da bilinir. Abbasi ve diğer ortaçağ İslam devletlerinin **ordu** birlikleri, Türk ve Kafkas kökenli kölelerden devşirilmiş askerlerden oluşmaktaydı. Bu devletlerin çoğunda Memlûkler zamanla siyasi iktidara el koydular ve yerel **Arap** halkına yabancı bir yönetici sınıfa dönüştüler. Memlûk birlikleri oluşturma âdeti önce Abbasi **halifesi** Mutasım (hd 833–842) ve daha sonra diğer İslam devletleri tarafından benimsendi. Mutasım'ın ölümünden sonra, Memlûk komutanlar Abbasi halifelerinin tahta çıkışında ve **tahttan indirilişinde** belirleyici bir konum elde ettiler.

Memlûk Sultanlığı Ortadoğu'da Memlûk hâkimiyetinin yaygın bilinen bir örneğidir. Osmanlıların bu sultanlığı fethetmesinden sonra, bir sosyal sınıf olarak Memlûkler yeni beyaz köleler edinme yoluyla ayakta kaldılar ve **Mısır**'ın yerel idare, ekonomi ve siyasetinde nüfuzlarını sürdürdüler. İmparatorluğun gittikçe ademi merkezileşmesi onlara Mısır'ı özerk bir eyalete dönüştürme fırsatını verdi. Napolyon

Bonapart Mısır'ı istila ettiğinde (1798), direniş gösteren kesim Memlûklerdi. **Mehmed Ali Paşa** 1811'de Mısır'daki Memlûk hâkimiyetine son verdi.

Memlûklerin üstünlük sağladığı başka bir Osmanlı bölgesi **Irak**'tı. Gürcü kökenli bir Osmanlı valisi, Daltaban Mustafa Paşa, bölge üzerinde denetimi sağlayınca (1704), Bağdat'taki kilit mevkilere yine Gürcü kökenli köleleri atadı; onun soyundan gelen valiler de aynı uygulamayı sürdürdü. Süleyman Paşa dönemi (1780–1802) Irak'ta Memlûk hâkimiyetini doruğa çıkardı. Bu hâkimiyet ancak **II. Mahmud**'un merkezileştirme politikaları çerçevesinde son buldu (1831). *Ayrıca bkz.* DEVŞİRME; KÖLELİK; KUL.

MEMURİYET. Osmanlı beyliğinin ilk yıl yıllarında, idare ve hukuk meseleleri İslam uygarlığının merkezlerinden gelen **ilmiye** mensuplarınınca çözüldü. Merkezî idarede artan görev farklılaşmasıyla birlikte, kâtiplerden oluşan ayrı bir sınıf ortaya çıktı. Bunlar yazışmalarda ya da malî işlemlerde uzmanlaşmış kişilerdi. Kâtip görevli olduğu dairede bir çirak gibi yetiştirilirdi. Saray mâbeyninin başındaki kişi, padişah **tuğrasını** çeken **nişancıydı**. Sadrazama bağlı dairelerin başında ise **reisülküttâb** (“kâtiplerin reisi”) yer alırdı. “Kalemiye” olarak da anılan Osmanlı bürokrasisi özellikle Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde diplomatik yazışmaların ve müzakerelerin belirleyici bir etken haline geldiği 1699'dan sonra siyasi ağırlık kazandı. Osmanlı reformcularının çoğu memuriyetten gelme kişiler arasından çıktı. Dar anlamıyla nezâretlerin 1830'larda oluşturulmasına karşın, resmî imtihanlar temelinde işe alma ve tarafsız terfî işlemleri ancak **II. Abdülhamid** döneminde sağlam temellere oturmaya başladı. *Ayrıca bkz.* MEKTEB-İ MÜLKİYE; MERKEZ TEŞKİLÂTI; MÜLKİYE; TERCÜME ODASI.

MERCİDABIK MUHAREBESİ. Osmanlı ve **Memlûk orduları** arasında Halep yakınındaki muharebe (24 Ağustos 1516). Osmanlıların **Suriye** ve **Filistin**'i fethetmesini sağladı.

Güney Anadolu'daki **Türkmen devleti** Dulkadiroğulları üzerindeki Osmanlı-Memlûk anlaşmazlığı, 1514 Osmanlı-İran savaşı sırasında kurulan Memlûk-Safevi ittifakı ve Osmanlıların güneye yayılma niyeti, **I. Selim**'i Memlûk Sultanlığı'na karşı bir sefere girişmeye yöneltti. I. Selim Memlûk topraklarına girdiğinde, Halep valisi ve **şehir** halkı Osmanlıların safına geçti. I. Selim'in ve Memlûk sultanı Kansu Gavri'nin orduları Mercidabık ovasında karşı karşıya geldi. Osmanlılar top gücü açısından üstün konumdaydı. Memlûk ordusu yok edildi ve Sultan Kansu Gavri muharebe alanında öldü.

Bu zaferin ardından Osmanlılar büyük çaplı direnişle karşılaşmadan Şam ve Kudüs'e ilerledi. Mercidabık Muharebesi Doğu Akdeniz'deki Memlûk yönetiminin sona ermesinde ve bölgede dört yüzyıllık Osmanlı nüfuzunun başlamasında dönüm noktası oldu. Bu muharebeyi 1517'de son Osmanlı-Memlûk kapışması olan **Ridaniye Muharebesi** izledi. *Ayrıca bkz.* ARAP ÜLKELERİ; ÇALDIRAN MUHAREBESİ.

MERKEZ TEŞKİLÂTI. Merkezî idare olarak da bilinir. Merkez teşkilâtının odağında **sarayda** toplanan **Divân-ı Hümâyûn** yer alırdı. **Hükümetin** en üst organı olan bu meclis aynı zamanda bir yüce adalet mahkemesiydi. Herkes bu organa başvurup adalet arayabilirdi. **Sadrazam**, **Rumeli** ve **Anadolu kadıaskerleri**, **vezirler**, **defterdârlar** ve **nişancı** meclisin asli üyeleri idi. Divân-ı Hümâyûn 18. yüzyılda sadrazamın konağında toplanmaya başladı; bu arada doğrudan sadrazama bağlı üç makam önem kazandı. **Kâhya bey**, **çavuşbaşı** ve **reisülküttâb** mecliste sırasıyla içişleri, adalet ve dış ilişkilerden sorumlu görevlilerdi. Bu makamlar 19. yüzyılda nezâretlere dönüştürüldü. *Ayrıca bkz.* BÂBİÂLİ; DEVLET; MECLİS-İ VÂLÂ-YI AHKÂM-I ADLİYYE; MEMURİYET; MÜLKİYE; ŞÛRÂ-YI DEVLET.

MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA (1634–1683). **Sadrazam. Köprülü Mehmed Paşa**'nın evlatlığı ve damadı. **İstanbul medreselerinde** eğitim gördükten sonra, **hükümet** hizmetine girdi. **Beylerbeyi** (1660), **kaptanıderya** (1661–1666) ve sadrazam vekili olarak görev yaptı. **Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa**'nın ölümü (1676) üzerine, sadrazamlığa atandı. Ukrayna'daki Osmanlı askerî konumunu 1683'e doğru istikrara kavuşturdu; ama giriştiği ikinci **Viyana kuşatması** felâketle sonuçlandı (1683) ve Belgrad'da idam edildi. *Ayrıca bkz.* HABSBURG İMPARATORLUĞU; KUTSAL BİRLİK.

MESRUTİYET DÖNEMİ. 1. Birinci Meşrutiyet Dönemi (1876–1878). **Abdülaziz**'in **tahttan indirilişinin** ardından, **Midhat Paşa** ve **Yeni Osmanlılara** yakın siyasetçiler tarafından 23 Aralık 1876'da başlatıldı. Yeni rejimi kabul etmeye razı olan **II. Abdülhamid**'di. 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi** temelde **padişahın** mutlak iktidarını öne çıkaran ve **Meclis-i Mebusân**'ı bir danışma organı konumunda tutan bir belgeydi. II. Abdülhamid bu anayasadan ve **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'ndaki feci yenilgiyi izleyen kritik siyasi durumdan yararlanarak, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusân'ı kapattı. 2. İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908–1920). **Makedonya**'da II. Abdülhamid otokrasisine karşı Jön Türk isyanı sonucunda 23

Temmuz 1908’de başladı. İmparatorluğun şehirlerinde 23 Ocak 1913’teki darbeye kadar sürecek olan sınırlı bir siyasi çoğulculuğun ortaya çıkmasını sağladı. Anayasada 1909’da yapılan değişikliklerle padişahın mutlak iktidarı kısıtlanırken, Meclis-i Mebusân siyasi güç kazandı. Ne var ki, darbenin ardından siyasi iktidar **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin (İTC) eline geçti ve Meclis-i Mebusân İTC politikalarını meşrulaştıran bir organa dönüştü. İTC hâkimiyeti Osmanlıların savaştan yenik çıkmasıyla Ekim 1918’de sona erdi. İkinci Meşrutiyet Dönemi İtilaf kuvvetlerinin **İstanbul**’u işgal ettiği ve son Osmanlı Meclis-i Mebusân’ının kendisini dağıttığı Mart 1920’ye kadar sürdü. *Ayrıca bkz.* DEMOKRASİ; LİBERALİZM; MUHALEFET; SİYASİ PARTİLER.

MEŞVERET. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin muhalefet dönemindeki yayın organı. Paris’te **Ahmed Rıza**’nın yönetiminde 1 Aralık 1895’ten 1 Temmuz 1908’e kadar yayımlandı. Gazeteye makalelerle katkıda bulunan diğer yazarlar arasında **Mizancı Murad**, **Abdullah Cevdet**, Süleyman Nazif ve Şerafeddin Mağmumi vardı. *Meşveret* imparatorluğa kaçak yollarda gizlice sokuluyor ve **Jön Türklerin** yanı sıra, çoğunlukla askerî okullar üzere yükseköğretim kurumlarının öğrencileri arasında dağıtılıyordu. *Ayrıca bkz.* BASIN.

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ. *Bkz.* CELÂLEDDİN RÛMÎ.

MEVLEVÎ TARİKATI. Vahdet-i vücüt öğretisini benimseyen ve vecde dönmek ayinler düzenleyen **tarikât**. Dayandığı öğretinin yaratıcısı **Celâleddin Rûmî**’ydi; ama yerleşik kurallara, ayinlere ve **dergâhlara** sahip bir tasavvufî tarikat olarak 14. yüzyılda kuruldu. Mevlevîlerin ayin merkezi Konya olmakla birlikte, tarikatın Mevlevîhâne olarak anılan dergâhları Saraybosna’dan Kahire’ye kadar varmak üzere, Osmanlı topraklarındaki diğer başlıca **şehirlerin** hepsinde vardı. Mevlevî vecit ayininin başlıca biçimi, koroyla birlikte Mevlevî **müziği** icrasının eşliğinde yapılan semâydı.

Mevlevî tarikatı 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Müslüman toplumunun iyi eğitilmiş ve aydın mensupları için bir buluşma yeri haline geldi. **III. Selim**, **II. Mahmud**, **Abdülmecid** ve **V. Mehmed** gibi padişahlar Mevlevî tarikatına mensuptu. Mevlevîhaneler dinî işlevler görmeyen yanı sıra, Türk klasik müziğinin ve **şiiirinin** geliştirildiği kültür merkezleri olarak da öne çıktı. Mevlevî tarikatının mensupları genelde açık fikirli, hoşgörülü ve kültürel zevk sahibi kişiler olarak görüldü. *Ayrıca bkz.* BEKTAŞI TARİKATI; DİL; EDEBİYAT.

MINAKYAN, MARDİROS (1837–1920). Modern Türk **tiyatrosunun** kurucularından biri sayılan oyuncu ve yönetmen. İstanbul’da bir **Ermeni** ailesinin çocuğu olarak doğdu. Önce muallim yardımcısı olarak çalıştı. 1857’de sahneye çıkmaya başladı ve 1862’de profesyonel oyuncu oldu. Bir süre oyunculuğa ara verip Kayseri’de muallimlik yaptıktan (1863–1872) sonra, İstanbul’a dönüp Mağakyan ve **Güllü Agob** tiyatrolarında rol aldı (1872–1878). İstanbul, İzmir, Adana, **Edirne**, Selanik, Tiflis ve **Mısır**’daki Ermeni tiyatrolarında çalıştı (1878–1885). Ardından kurduğu Osmanlı Dram Kumpanyası en önemli Osmanlı tiyatro topluluğu haline geldi ve sanat faaliyetlerini 1904’e kadar sürdürdü. Osmanlı kültürüne bu hizmetlerinden dolayı 1912 **padişah** tarafından nişanla ödüllendirilen Mardiros Minakyan, 1914–1916 arasında Dârülbeyatı’da (İstanbul Konservatuarı) hoca olarak ders verdi. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT.

MISIR. Kuzey Afrika’nın doğu kesiminde, İsrail, Sudan ve Libya’yla sınırdış ülke. **Memlûk Sultanlığı**’nın elindeyken 1517’de **I. Selim** tarafından ele geçirildi ve **beylerbeyliği** statüsüyle Osmanlı topraklarına katıldı. **Anadolu**’daki ve **Balkanlar**’daki **eyaletlerden** farklı olarak **timar sisteminin** uygulanmadığı Mısır idari bakımdan özerk kaldı. Vali her yıl eyalet gelirlerinden askerî ve idari giderleri karşıladıktan sonra, sabit bir meblağı **İstanbul**’a gönderirdi. İstanbul’dan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun ikinci büyük şehri Kahire’ydi.

Ülkenin Osmanlı yönetimine girmesine karşın, Memlûkler **mültezim** konumuyla Mısır’da önemli bir sosyal rol oynamaya devam etti. Osmanlı merkezî otoritesinin 16. yüzyıl sonlarından itibaren zayıflamasıyla birlikte, Memlûk oligarşisi İstanbul’dan yarı bağımsız hale geldi.

Fransa’nın Mısır istilasının (1798–1801) ardından, **Mehmed Ali Paşa** iktidarı ele geçirdi ve Mısır valisi oldu. Ekonomik ve askerî modernleşmeye girişerek Mısır’ı güçlü bir yapıya kavuşturdu. Yunanistan’ın bağımsızlığından (1830) sonra, Mehmed Ali Paşa ve **Bâbüali** arasında anlaşmazlıklar çıkması üzerine, Mısır kuvvetleri **Filistin** ve **Suriye**’ye saldırarak Osmanlı ordularını yendi ve Kütahya’ya kadar ilerledi (1833). Mısır ordusunun İstanbul’a ulaşması ancak **Rus** müdahalesiyle önlenildi.

Mısır 1840’a kadar Filistin ve Suriye’yi elinde tuttu. Osmanlı-İngiliz askerî müdahalesiyle, Mehmed Ali Paşa bu bölgelerden çekilmek zorunda kaldı; ama verasetle geçmek üzere Mısır valiliği hakkını elde

etti. Resmen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmasına karşın, Mısır Mehmed Ali Paşa'nın sülalesince yönetilen yarı bağımsız bir monarşiye dönüştü. Süveyş Kanalı'nın açılması (1869) Mısır'ın stratejik önemini artırdı ve sonunda **Büyük Britanya** tarafından işgal edilmesine (1882) yol açtı. **Lozan Antlaşması**'yla (1923) Mısır resmen Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldı. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ; CEBEL-İ LÜBNAN; HÜNKÂR İSKELESİ ANTLAŞMASI; NÜFUS; ŞİHAB AİLESİ.*

MİDHAT PAŞA (1822–1884). Birinci **Meşrutiyet Dönemi**'ndeki programın mimarı sayılan **sadrazam** ve reformcu. Asıl adı Ahmed Şefik'tir. **İlmiye** sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak, özel hocalardan ders aldı ve **medrese eğitimi** gördü. Erken yaşta **memuriyete** girdi. **Balkanlar**'da kargaşaya ve eşkıyalığa son vermedeki başarısıyla (1854–1856) **Tanzimat** bürokratları arasında şöhrete ulaştı. Niş valiliği (1861–1868) sırasında yeni benimsemiş **vilâyet** sisteminin Balkanlar'da oturmasını sağladı ve daha sonra **Ziraat Bankası**'na dönüşecek kredi kurumunun (*Memleket Sandukları*) temelini attı. 1868'de **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**'yi yeniden düzenleyerek **Şûrâ-yı Devlet** ve Divân-ı Muhâsebât adlı iki kuruma dönüştürdü. Bağdat valiliği (1869 ve 1872) sırasında büyük çaplı altyapı yatırımlarına girişti. Üç aylığına sadrazamlık (1873), ayrıca adliye nâzırlığı (1873, 1875) yaptı. Bu görev sürelerinin kısalığı, meşrutî bir rejime eğilimli olmasındandı.

İmparatorluğun 1875–1876'da karşılaştığı malî ve diplomatik krizler, Midhat Paşa'ya **Abdülaziz**'in **tahttan indirilmesini** ve 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsî**'nin yürürlüğe konulmasını sağlama fırsatını verdi. Böylece ikinci kez sadrazam oldu. **II. Abdülhamid** ilk başta yeni rejimi onaylamasına karşın, çok geçmeden onu azledip zorla İtalya'ya gönderdi. Bir felâketle sonuçlanan **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'nın ardından meşrutiyet denemesine son verdi ve otokratik bir yönetim kurdu. 1878'de geri dönmesine izin verilen Midhat Paşa, **Suriye** (1878–1880) ve ardından Aydın (1880–1881) valiliğine atandı. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in öldürülmesini planlanıp yürütmekle suçlandı. Yargılama sonunda çarptırıldığı ölüm cezası Abdülhamid tarafından ömür boyu hapse çevrildi. **Hicaz**'daki Taif kalesinde hapis yatarken boğduruldu. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; REFORM; YENİ OSMANLILAR.*

Midhat Paşa.

Kaynak: *The Life of Midhat Paşa: A Record of His Services, Political Reforms, Banishment, and Judicial Murder*, Ali Haydar Midhat, J. Murray, 1903.

MİLLET. Osmanlı devletince resmen tanınan dinî cemaat. **İslam**'la aynı tektanrıci İbrahimî geleneği paylaşan Hıristiyanlık ya da Musevilik itikatlarına bağlı olanlar **Bâbîâli** tarafından “ehli kitap” sayılırdı. Osmanlı seferleri sırasında silahlı direniş göstermeksizin teslim olan Hıristiyan ve **Yahudi** topluluklara, Müslümanların siyasi üstünlüğünü kabul etme şartıyla can, mal ve serbestçe ibadet güvencesi verildi. Böyle toplulukların mensupları **zimmî** (“koruma altında”) olarak anılırdı ve cemaat temelinde örgütlenirdi.

Osmanlı topraklarındaki başlıca milletler **Rum Ortodokslar**, **Ermeniler** ve Yahudilerdi. Bunlara 19. yüzyılda Katolik (1831), Protestan (1850) ve **Bulgar Ortodoks** (1870) gibi başka milletler eklendi. Milletler **İstanbul**'da patriğe ya da hahambaşına ve **şehir**, kasabaya da köy düzeyinde piskoposlara ya da muhtarlara (“çorbacı”, “kocabaşı”) bağlı kendi dinî kuruluşlarınca idare edilirdi. Bu dinî kuruluşlar ilk başta evlilik, miras, **eğitim** gibi alanlardaki cemaat ilişkilerini düzenlemekten sorumluydu. 16. yüzyıl sonlarından itibaren **iltizam** uygulamasının gelişmesiyle birlikte, dinî makamlar **cizye** de dâhil yerel vergilerin tahsilatında görevlendirilmeye başladı.

Milletler her zaman etnik ayrımlarla çakışmazdı. Rum Ortodoks milleti 19. yüzyıldan önce Yunanca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Rumence, Arapça ve Türkçe konuşan etnik toplulukları kapsamaktaydı. Bu yüzden Bulgar milliyetçiler ulusal kurtuluş mücadelesine giriştiklerinde, karşılıklarına sadece Bâbîâli değil, Yunan etnik kökenli rahiplerin hâkim olduğu **Rum Ortodoks Patriklığı** de bir siyasi engel olarak çıktı. 19. yüzyılda **Tanzimat** bürokratları Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında hukuki eşitliği sağlama, hukuk sistemini sekülerleştirme ve **Osmanlılık** ideolojisini benimsetme yoluyla, millet yapısına dayalı dinî ayrışmanın üstesinden gelmeye çalıştılar. Ancak millet sistemi 1923'e kadar varlığını sürdürdü. *Ayrıca bkz. MİLLİYETÇİLİK.*

MİLLİYETÇİLİK. Osmanlı İmparatorluğu içinde milliyetçi hareketler Avrupa'daki **Aydınlanma** ve romantizm akımlarının sonucunda ortaya çıktı. Çeşitli din ve dil toplulukları arasında etnik bilinç her zaman bir ölçüde bulunmakla birlikte, imparatorluğun Hıristiyan uyrukları arasında ancak Osmanlıların Hıristiyan devletler karşısındaki zayıflığının gittikçe belirginleşmesiyle milliyetçiliğe dönüşmeye başladı. Milliyetçi bir çizgiye 18. yüzyıl sonlarında yönelen Rumları daha sonra Sırlar, **Bulgarlar**, **Ermeniler** ve Hıristiyan Araplar izledi. Rumlar ve Ermeniler sadece **Bâbîâli**'yle uğraşırken, Sırp, Bulgar ve Hıristiyan **Arap** milliyetçilikleri Ortodoks **millet** üzerindeki Yunan üstünlüğüyle de mücadele etmek zorunda kaldı. Bu durum 19. yüzyılda ayrı ulusal Ortodoks kiliselerin kurulmasına yol açtı.

Müslüman Osmanlı uyrukları arasında milliyetçilik oldukça yavaş bir süreçle ortaya çıktı; bunda Osmanlı **padişahının** bütün **Sünni** âleminin **halifesi** konumunu taşıması kısmen etkili oldu. **Arnavut**, Arap ve **Kürt** milliyetçiliklerinin ortaya çıkışının ardındaki ana etkenler bir yandan **Tanzimat reformlarının** idari merkezileşmeye ve yerel ayrıcalıkların ortadan kalkışına yol açması, diğer yandan Osmanlı uyrukları arasında hukuki eşitliği sağlama girişimleri sonucunda gayrimüslimler karşısındaki üstünlüğün kaybedilmesi idi. Sünni Müslüman Türkler arasında çok eskiden beri devlet ve hanedan yönelimli bir yurtseverliğin bulunmasına karşın, bu duygu esas itibarıyla imparatorluktaki diğer milliyetçiliklere karşı bir tepki olarak bir Türk milliyetçiliğine dönüştü. 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan bu süreç, **1908 Devrimi** sonrası dönemde doruğa çıktı. *Ayrıca bkz. BEDİRHAN AİLESİ; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; RUM ORTODOKS PATRIKLİĞİ; RUSYA; SIRBİSTAN; SURİYE; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ; YUNANİSTAN; ZİYA GÖKALP.*

MİMAR KEMALEDDİN (1870–1927). Mimar. Tam adı Ahmed Kemaleddin'di. **İstanbul**'da doğdu. Hendese-i Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 1895'te Almanya'ya giderek **mimarlık** öğrenimi gördü. İstanbul'a dönüşünde (1900), Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde hocalık yaptı. 1901'de Harbiye Nezâreti'ne bağlı askerî binaların mimarlığına atandı. **1908 Devrimi**'nin ardından, Evkaf Nezâreti'ne bağlı İnşaat ve Tamirat Dairesi'nin başına getirildi. Ayrıca Osmanlı Mimarlar ve Mühendisler Cemiyeti'nin idare heyetinde yer aldı. Modern inşaat ilkelerini Osmanlı klasik dönemine özgü mimari unsurlarla kaynaştırmaya çalışan neo-klasik Osmanlı Türk ulusal mimari üslubunun kurucularından biri olarak üne kavuştu. İstanbul'daki ve 1923'ten sonra Ankara'daki birçok kamu binası Mimar Kemaleddin'in imzasını taşır.

MİMAR SİNAN (1490–1588). Mimar. Ağırnas'ta (Kayseri) Hıristiyan, bir olasılıkla **Ermeni** bir ailenin çocuğu olarak doğdu. **I. Selim** döneminde **devşirme** yoluyla **Yeniçeri** Ocağı'na alındı. **I. Süleyman**'ın düzenlediği bir dizi sefere katılarak, istihkâm alanındaki hüneriyle dikkat çekti. Saray baş mimarı ("sermimârân-ı hassa") makamına terfi ettirildi ve **I. Süleyman**, **II. Selim** ve **III. Murad** dönemlerinde yürüttüğü bu görevi ölümüne kadar sürdürdü. Mimar Sinan'ın 1540'tan itibaren kurmaya başladığı binalar **84 cami**, **57 medrese**, **22 türbe**, **17 imâret**, **3 hastane**, yaklaşık **hamam** ve **20 kervansaray**ı kapsar. **Süleymaniye Camii Külliyesi** ve **Selimiye Camii** mimari şaheserleri sayılır. Mimar Sinan bu eserleriyle klasik Osmanlı mimari üslubunun oluşmasına en büyük katkıda bulundu.

MİMARİ. Büyük Osmanlı **şehirlerinin** çoğunda mimarların uğraşları **imâret** denen kamusal yapılara yönelikti. Bir imâret içinde **caminin** yanı sıra çarşı, **kervansaray**, fırın, değirmen ve başka benzer ticari kuruluşlar, ayrıca bazen bir mektep, bir **medrese** ve bir **hastane** yer alırdı. Özel kullanıma dönük yapıların çoğunlukla ahşap olması nedeniyle, 18. yüzyıl öncesine ait özel konutların hiçbir örneği günümüze ulaşmamıştır. Taşın inşaat malzemesi olarak kullanılmış olması nedeniyle, kamusal amaçlı yapılar mevcut mimari örneklerin çoğunu oluşturur.

Tek tek camiler dışında, kamusal kullanıma dönük önemli binalar arasında **türbeler**, **dergâhlar**, **bedestenler**, çeşmeler, **hamamlar**, su kemerleri, köprüler ve kaleler sayılabilir. Özel kullanıma dönük yegâne taş yapılar padişah **sarayları** ile hükümet yetkililerinin ve **âyânların** konaklarıydı. Osmanlı mimarisinin tek örneği, bir okul ve meslek kuruluşu olarak imparatorluğun her yanında inşaat projelerini denetleyen Hassa Mimarlar Ocağı kurumuna bağlanabilir.

Avrupa'nın Barok ve Rokoko üslupları 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na girdi. 19. yüzyılda camilerde ve hükümet binalarında Art Nouveau ve Gotik tarzlarına dayalı emperyal üslup kullanılmaya başladı. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başları **vilâyetlerde** modernist merkezî iktidarın sembolleri olarak gösterişli hükümet binalarının, idadilerin ve saat kulelerinin inşasına sahne oldu. *Ayrıca bkz. BALYAN AİLESİ; ÇİNİ; MİMAR KEMALEDDİN; MİMAR SİNAN.*

MİNYATÜR. Kâğıt, parşömen ya da fildişi üzerine hiç bir ışık gösterimi ve çoğunlukla perspektif olmaksızın yapılan küçük ölçekli resim. Türk minyatür sanatının kökleri, genelde İslam minyatür sanatının gelişmesine de etkide bulunan 8.yüzyıldaki Uygur minyatürlerine kadar iner. Osmanlılarda minyatür **II. Mehmed** döneminde gelişmeye başladı. Ardından bir **saray** sanatı olarak icra edildi ve esas itibarıyla kitap bezemeye sınırlı kaldı. **I. Selim**'in İran'a yönelik seferi sonucunda bir dizi İranlı minyatür ressamının **İstanbul**'a götürülmesi, Osmanlı sarayında minyatür sanatının zenginleşmesini sağladı. **I. Süleyman** dönemi Osmanlı minyatür sanatının ilk klasik eserlerinin ortaya çıkışına sahne oldu. **Padişahlara** ithaf edilmiş şiirsel tarih kitaplarında ("şehnâme") ve komutanların kahramanlıklarını anlatan kitaplarda ("gazavatnâme") minyatürler kullanıldı.

Osmanlı minyatür üslubu konunun gösterişsiz bir tarzda sunulmasıyla, doğal ortama yer verilmesiyle, elbiselerin, binaların ve olayların gerçekçi ve ayrıntılı biçimde tasvir edilmesiyle ayırt edilir. Özellikle **Matrakçı Nasuh** gördüğü **şehirleri**, kaleleri ve limanları topografik ayrıntılarla resmeden minyatür albümleri hazırladı. Bu gerçekçi yaklaşım üstün nitelikli minyatür portrelerin ortaya çıktığı 16. yüzyıl sonlarında daha da ileriye götürüldü. Osmanlı minyatürünün son ihtişamlı dönemi 18.yüzyılın ilk yarısı oldu. **Levni** minyatür resimde perspektif kullanmayı da içeren yeni deneylere girişti. Bu dönemden sonra Osmanlılarda minyatür sanatı önemini kaybetti ve zamanla yerini Batı tarzı **resim** sanatına bıraktı. *Ayrıca bkz. EBRU; SANATLAR.*

MİRİ. Genel anlamda Osmanlı devletinin mülklerini ve gelirlerini belirten, ama çoğunlukla **tarım sistemine** ilişkin olarak kullanılan idari terim. *Ayrıca bkz. ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ; EKONOMİ; TIMAR; TIMAR SİSTEMİ.*

MİRMİRANLIK. 1. **Beylebeyliğiyle** eşanlamli unvan. 2. **Reform** dönemindeki **memuriyet** sisteminde **vezir** rütbesinden sonra gelen ikinci yüksek **mülkiye** rütbesi. Bu rütbeye ulaşanlara **paşa** unvanı verilirdi.

MİSTİSİZM. *Bkz. TASAVVUF.*

MİZÂN. Murad Bey (**Mizancı Murad Bey**) tarafından çıkarılan haftalık gazete. **İstanbul**'da 21 Ağustos 1886'dan 11 Ocak 1890'a kadar yayımlandı. Bu dönemde sivil idarenin yoğun biçimde eleştirildiği bir **muhafiz** yayım organı olarak öne çıktı. Murad Bey sansür heyetince kapatılan *Mizân*'ı 1896'dan sonra Kahire, Paris ve Cenevre'de **Jön Türklerin** bir yayım organı olarak çıkarmayı sürdürdü. Gazete **1908 Devrimi**'nin ardından İstanbul'da tekrar yayım hayatına başladığında, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin yönetimini eleştiren bir tutum izledi. **31 Mart İsyanı**'ndan sonra kapatıldı (1909). *Mizân* muhalif yaklaşımla ve edebi tartışmalara yer vermesiyle dikkat çeken bir gazeteydi. *Ayrıca bkz. BASIN.*

MİZÂNCI MURAD BEY (1854–1917). Siyasetçi, yayımcı ve tarihçi. **Kafkasya**'nın Dağıstan bölgesinde doğdu. **Rusya**'da öğrenim gördü ve 1873'te Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti. **Mekteb-i Mülkiye**'de tarih hocası yaptı (1877–1895). 1886'dan itibaren çıkardığı günlük *Mizân*, siyasi bakımdan etkili bir gazete haline geldi; idaredeki yolsuzlukları ve yetersizlikleri sert biçimde eleştirdi. **II. Abdülhamid**'e **devlet** aygıtının yeniden yapılandırılması yönünde bir rapor sunan Mizancı Murad Bey, bundan bir sonuç çıkmayınca Paris'e kaçtı ve **Jön Türk** hareketinin başına geçti (1895). Aktivist ve darbeci çizgiyi savunmasından ve İslamcılığa yatkınlığından ötürü evrimci ve pozitivist bir siyasal yaklaşımı temsil eden **Ahmed Rıza Bey** ile anlaşamadı. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Abdülhamid'e sağladığı itibar üzerine Murad Bey **hükümetin** gerekli **reformların** yapılacağı vaadine inanarak **İstanbul**'a döndü (1897). Ama hiç bir reforma girişilmediğini gördü; bir yandan **Şûrâ-yı Devlet** üyeliğine atanırken, diğer yandan **polis** gözetimi altına alındı.

1908 Devrimi'nin ardından *Mizân*'ı yeniden çıkarmaya başladı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne karşı **muhafiz** bir tutum takındı, siyasal özgürlüklere cephe alarak saltanatçı ve hilafetçi bir çizgide yer aldı; bu yüzden 1909'daki **31 Mart İsyanı**'nın tertipçilerinden biri olmakla suçlandı. Ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. 1912'de affedildi. Hatıratını, genel Osmanlı tarihi üzerine bir eser, çeşitli edebi makaleler ve bir roman yazdı. Hayatına ve dönemine ilişkin canlı gözlemleri aktardığı bu kitaplarda, imparatorluğun sosyal ve siyasi çöküşünün sebeplerini tartıştı. *Ayrıca bkz. BASIN; TARİHYAZIMI.*

MOHAÇ MUHAREBESİ. Bağımsız **Macaristan**'ın ortadan kalkmasıyla ve Macar topraklarının Osmanlılar ve **Habsburglar** arasında paylaşılmasıyla sonuçlanan Osmanlı-Macar muharebesi (29 Ağustos 1526).

Osmanlıların 1521'de Belgrad'ı Macarlardan almasıyla başlamış olan çatışma Orta Avrupa'da Osmanlı hâkimiyetinin sağlanmasına kadar sürdü. İran şahı I. Tahmasb'ın Osmanlılara karşı bir askerî ittifak için Macar kralı II. Lajós'a ve Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'a (Şarlken) elçiler göndermesi üzerine, **I. Süleyman** bu gelişmeyi Güneydoğu Avrupa'daki güvenliği için bir tehdit olarak gördü. Fransa kralı François'nın Pavia'da Habsburglara yenilmesi (1525), V. Karl'ın Orta Avrupa'da mutlak hâkimiyet sağlayabileceğine işaret etti. Fransız elçiler Habsburglara karşı Osmanlılardan destek istemek için **İstanbul**'un yolunu tuttular. Bu etkenler Osmanlıları Orta Avrupa'da bir sefere girişmeye yöneltti. II. Lajós diğer Hıristiyan devletlerden yardım istedi; ama I. Süleyman çabuk davrandı ve Macarların askerî destek almasına fırsat vermedi. İki **ordu** Mohaç ovasında karşı karşıya geldiğinde, Osmanlılar hem insan

gücü, hem de ateş gücü açısından üstündü. Ağır zırhlı Macar süvarileri Osmanlı topçularınca yok edildi ve II. Lajós Osmanlılara tutsak düşmemek için kaçmaya çalışırken bataklıkta öldü.

Macaristan 1541'e kadar bir krallık olarak varlığını sürdürmekle birlikte, fiilen Osmanlılara bağlı bir devlet konumuna düştü. Orta Macaristan 1541'ten itibaren bir Osmanlı beylerbeyliği haline geldi. *Ayrıca bkz. DİPLOMASI; FRANSA.*

MOLLA FENARÎ (?–1430/31). İlk **şeyhülislâm**. Osmanlı bilim yaşamının kurucu atası olarak kabul edilir. Tam adı Şemseddin Mehmed Fenarî'ydi. İznik, Karaman ve **Mısır**'daki **medreselerde eğitim** gördü. Başta **şeriat** olmak üzere İslam bilimlerinde, ayrıca mantık ve **matematik** alanlarında saygın bir otoriteydi. **I. Bayezid** ve **I. Mehmed** dönemlerinde **Bursa kadılığı** yaptı ve Manastır (**Makedonya**) medresesinde **müderris** olarak ders verdi. **II. Murad** döneminde şeyhülislâm unvanını aldı (1424). *Fenarî* adlı mantık eseri Osmanlı medreselerinde 20. yüzyıla kadar ders kitabı olarak kullanıldı. *Ayrıca bkz. DAVUD ÜL-KAYSERÎ; MOLLA GÛRÂNÎ; MOLLA HÛSREV.*

MOLLA GÛRÂNÎ (1416–1488). **Şeyhülislâm** ve âlim. Asıl adı Şemseddin Ahmed bin İsmail'di. Goran'da (Kuzey **Irak**, Kürdistan) doğdu. Bağdat, Diyarbekir, Şam ve Kahire **medreselerinden** mezun oldu. Kahire'de **müderrislik** yaptı. **Memlûk Sultanlığı** tarafından siyasi sebeplerle Şam'a sürülünce, **II. Murad** döneminde Osmanlı hizmetine girdi. **Bursa** medreselerinde ders verirken, Şehzâde Mehmed'in (**II. Mehmed**) lalalığını yaptı. II. Mehmed tarafından **kadıaskerliğe** atandıysa da, siyasi konulardaki oldukça bağımsız tutumu görevden alınmasına yol açtı. Bursa kadılığı sırasında, **padişahın bir fermanını şeriata** aykırı olduğu gerekçesiyle yırtıp attı. Tekrar görevden alındı. 1480'de şeyhülislâmlığa atandı. Geniş bilgisiyle ve kişisel dürüstlüğüyle seçkin bir âlim olan Molla Gûrânî hadis, **fıkıh** ve Kur'an tefsiri üzerine bir dizi eser yazmıştı. *Ayrıca bkz. DAVUD ÜL-KAYSERÎ; İSLAM; MOLLA FENARÎ; MOLLA HÛSREV.*

MOLLA HÛSREV (?–1480). **Şeyhülislâm** ve **fıkıh** âlimi. Asıl adı Mehmed'di. Kökeni hakkında çok az şey bilinmektedir. **Türkmen** ya da Fransız asıllı olabilir. **Medrese eğitimi** gördükten sonra, **Edirne** medreselerinde **müderrislik** yaptı. **II. Murad** tarafından **kadıasker** olarak atandı (1429). Daha tahta çıkışından önce **II. Mehmed**'e yakınlığından dolayı, 1459'da **İstanbul kadısı** oldu ve 1469'dan ölümüne kadar şeyhülislâmlık yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en seçkin fıkıh âlimlerinden biriydi. En önemli eseri olan *Dürrerü'l-Ahkâm* ("Hükümlerin İncileri", 1477), imparatorluğun sonuna kadar bütün Osmanlı medreselerinde **Hanefî** fikhinin standart bir ders kitabı olarak okutuldu. Molla Hüsrev sonraki kuşağın bir dizi tanınmış âliminin yetişmesinde de önemli bir rol oynadı. *Ayrıca bkz. DAVUD ÜL-KAYSERÎ; İSLAM; HUKUK; MOLLA FENARÎ; MOLLA GÛRÂNÎ.*

MOLLA KAABIZ. (?–1527). **Fıkıh** âlimi ve Hz. İsa savunucusu. Kökeni ve yaşantısı hakkında bir bilgi yoktur. Ama iyi eğitilmiş olduğu muhtemeldir. Şöhret kazanmasının nedeni **Sünni İslam**'ın büyük bir siyasal önem kazandığı ve bir yandan **Habsburglarla**, öte yandan **İran**'la gerginliğin sürdüğü **I. Süleyman** döneminde açıkça Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e göre daha üstün olduğunu savunmasıdır. Padişahın Macaristan sefer dönüşünden üç ay sonra payitahtta yankılanan bu dinsel tartışma, yapılan şikayet üzerine **Divân-ı Hümâyûn**'a yansımıştır. Divân'da Rumeli **kadıaskeri** Fenarîzâde Muhittin Çelebi ve Anadolu kadıaskeri Kadirî Çelebi Molla Kaabız'ın iddiasını çürütmeyi başaramayıp öfkeyle idamı görüşünde ısrar etmişlerdir. Ancak **sadrızam İbrahim Paşa (Pargalı)** bu koşullarda idam kararı verilmesini keyfilik olarak görmüş ve Molla Kaabız'ı serbest bırakmıştır. Divân'da kafes arkasında müzakereyi dinleyen padişah kızarak yeniden yargılama istemiş, bunun üzerine Molla Kaabız yakalanarak bir gün sonra bu sefer **şeyhülislâm Kemal Paşazâde** ve zamanın seçkin âlimlerinden Sadettin Efendi huzurunda yargılanmıştır. Hz. Muhammed'in Hz. İsa'ya göre üstünlüğü hususunda sunulan İslamî delillere ve yapılan tartışmalara karşın Molla Kaabız'ın görüşünde ısrar etmesi dolayısıyla söz konusu âlimler onu şer' en kâfir ilan ederek idamı fetvası vermişler, zanlı da kararı metanetle karşılamıştır (28 Ekim 1527) *Ayrıca bkz. LÜTFİ TOKADÎ.*

MOLLA LÜTFÎ. *Bkz. LÜTFİ TOKADÎ.*

MUHALEFET. Osmanlı İmparatorluğu'nda **1908 Devrimi**'nden önce muhalefetin meşru bir statüsü yoktu. Sosyal-siyasi bir gerçekliğe denk düşen muhalefet, esas itibarıyla Osmanlı **devletinin** merkezileştirmeye dönük idari ve ekonomik politikalarına bir tepki olarak ortaya çıktı. Osmanlıların

topraklarını genişlettikleri dönemde, **Balkan** sınır boylarında başını **Türkmen** beylerinin çektiği yarı bağımsız akıncılar merkezî denetime karşı koyabilecek güçteydi. **Anadolu**'da ilhak edilen **Türkmen beyliklerinin** başındaki hanedanların kalıntıları, **devşirme** yoluyla yetiştirilmiş yeni idareci ve komutan zümresinin gittikçe hâkim olduğu merkezî otoriteye karşı başka bir muhalefet kaynağıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından itibaren, Türkmen göçebeler **vergilere**, asker alımına, zorla iskâna ve **Sünniliğe** direnerek, devlete karşı ana muhalefeti temsil etti. **Aykırı inançları** savunan tarikatlar, Osmanlı yönetiminin çoğu kez mevcut siyasi düzen için bir tehdit sayıldı.

Payitahtta **kullar**, **ilmiye**, **saray kadınları** ve **Yeniçeriler** gibi rakip kliklerin öteki zümrelerden birinin ya da birkaçının siyasi hâkimiyetine muhalefet ettiği olurdu. 18. yüzyıldan itibaren gayrimüslimler arasındaki **milliyetçilik** ve Yeniçeriler ile ilmiye sınıfının modernleştirme **reformlarına** karşı koalisyonu, yeni siyasi muhalefet türleri olarak ortaya çıktı. 19. yüzyılda **âyânlar** idari merkezileşmeye ana muhalefet odağını oluştururken, gazetelere dayalı bir **basının** ortaya çıkışı bir **meşruti rejim** talep eden **Yeni Osmanlı** aydın tabakasını yarattı.

II. Abdülhamid'e karşı Jön Türk muhalefeti, **Meclis-i Mebusân**'ı yeniden açtırma ortak hedefinde birleşen liberallerin, Türk milliyetçilerinin, ulemanın ve **Ermeni** ayrılıkçıların bir koalisyonuydu. Meşru **siyasi partiler** ise ancak **1908 Devrimi**'nden sonra kuruldu. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin 1913–1918 arasındaki askerî diktatörlüğü sırasında her türlü muhalefet partisi yasaklandı. *Ayrıca bkz.* BEDİRHAN AİLESİ; DEMOKRASİ; HÜRRIYET; LIBERALİZM; LÜTFİ FİKRİ.

MUHYİDDİN İBNU'L-ARABÎ (1165–1240). Arap mutasavvıf ve filozof. Murcia'da (Mersiye, **İspanya**) doğdu. Eğitimini Sevilla'da tamamladı. Yerel valilerin kâtipliğini yaptı. Bir hastalığın psikolojik etkisiyle çekildiği inzivada tasavvufî öğretilerini geliştirdi. 1201'den sonra yaşamını Doğu İslam ülkelerinde sürdürdü. **Mısır**, **Hicaz** ve **Anadolu**'yu dolaştı ve sonunda Şam'a yerleşti. Tutarlı bir "vahdet-i vücüt" öğretisini ortaya koyan ilk İslam filozofuydu. Fikirlerinde "İhvanu's-Safa" olarak bilinen İslam gnostisizminin ve Yunan felsefesinin etkisi vardı. Bir mutasavvıf olarak, özellikle Anadolu Türkleri arasında rağbet gördü ve Türk **tasavvufunu** hatırı sayılır ölçüde şekillendirdi. **I. Selim** Suriye seferinde **Memlûk Sultanlığı**'nı alt edince, Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Şam'daki türbesinde Osmanlıların bu filozofa derin saygısının simgesi olarak bir cami yaptırdı. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; DAVUD ÜL-KAYSERÎ; MELÂMÎ TARİKATI; MEVLEVÎ TARİKATI.

MUKATAA. *Bkz.* İLTİZAM.

MURAD I (1326–1389). **Balkanlar** ve Batı **Anadolu** üzerinde hâkimiyet sağlayan Osmanlı **padişahı**. **Orhan**'ın ve Nilüfer'in oğlu ve ardılı. Murad Hüdâvendigâr olarak da bilinir. Tahta 1362'de çıktı. Onun döneminde Osmanlılar Orta Balkanlar'da hızlı yayıldı. Sırp kuvvetleri karşısındaki Çirmen zaferi (1371) ve **Bulgarların** Samakov'da yenilgiye uğratılması, **Sırbistan**, Bulgaristan ve **Bizans**'ı Osmanlı hegemonyasını tanımak zorunda bıraktı. 1375'ten itibaren Anadolu'daki yayılmaya ağırlık verildi. **Türkmen beylikleri** Germiyanogulları ve Hamitogulları 1380'e doğru ilhak edildi. 1385–1386'da Sofya, Niş ve Konya ele geçirildi; ama Konya tekrar Karamanlılara bırakıldı.

Osmanlı kuvvetlerinin Ploşnik'te bir Sırp, Boşnak ve Bulgar koalisyonuna mağlup düşmesinin (1388) ardından Bulgar krallığı işgal edildi. Osmanlı ilerlemesini önlemek üzere Sırp, Boşnak, Arnavut, Leh ve Macar birliklerinden oluşan bir **Haçlı** koalisyonu oluşturuldu; ama **Kosova Muharebesi** (1389) Osmanlı zaferiyle sonuçlandı. Sırp kralı ve I. Murad muharebe alanında öldü.

I. Murad'ın yönetimi sırasında **sadrızamlık** ve **kadıaskerlik** idari makamlarının oluşturulmasıyla merkezî bir iktidarın kurumsal temeli hazırlandı. Aynı şekilde, **tımar sistemi** ve **devşirme** yöntemi ortaya çıktı ve ilk **Yeniçeri** ocağı kuruldu. *Ayrıca bkz.* BAYEZİD I.

MURAD II (1403–1451). **Anadolu**'da ve **Balkanlar**'da Osmanlı yönetimini istikrara kavuşturan Osmanlı **padişahı**. **I. Mehmed**'in oğlu ve ardılı. İlk yılları (1421–1423) komşu **Bizans İmparatorluğu**'ndan ve **Türkmen beyliklerinden** destek alan düzmece şehzâdelerin kışkırttığı yerel isyanlarla geçti. Amaç Osmanlıların **Fetret Devri**'nden sonra eski güçlerine kavuşmalarını önlemektir. 1423–1439 arasında Türkmen beyliklerinin çoğu yeniden ele geçirildi ya da boyun eğdi; Selanik ve Yanya ilhak edildi; **Sırbistan** Osmanlı egemenliğini tanıdı ve **Bosna** bağımlı bir devlet haline geldi. Osmanlılar 1441–1444 arasında Macarlar karşısında bir dizi yenilgiye uğradı. II. Murad'ın isteği üzerine **Macaristan**'la imzalanan Segedin Antlaşması (1444) uyarınca, Sırbistan'ın eski konumuna kavuşması ve **Eflâk** üzerindeki Macar hegemonyası kabul edildi. Aynı yıl II. Murad tahttan çekilerek yerini 12 yaşındaki oğlu Mehmed'e (**II. Mehmed**) bıraktı.

Genç ve tecrübesiz bir padişahın başa geçmesi, Hıristiyan Avrupa'yı ve Karamanlıları saldırıya yöneltti. Macar, Sırp ve Ulah birliklerinden oluşan bir **Haçlı** ordusu Varna'ya kadar ilerledi. II. Mehmed babasından yardım istemek zorunda kaldı. Haçlıları Varna'da bozguna uğratan (1444) II. Murad, bir **Yeniçeri** isyanından sonra ikinci kez padişahlığı üstlendi (1446). **Arnavutluk**'ta İskender Bey'in direnişini kırmaya çalıştığı sırada (1447), Macarlardan oluşan yeni bir Haçlı kuvveti Sırbistan üzerine yürüdü. İki ordu Kosova'da karşılaştı ve ikinci **Kosova Muharebesi** Macar ordusunun toptan yok edilmesiyle sonuçlandı (1448).

II. Murad sanatlara ve bilimlere büyük ilgi duyan bir hükümdardı. Diğer İslam ülkelerinden gelen çok sayıda âlime kucak açtı ve klasik Arapça eserlerin Türkçeye tercüme edilmesini teşvik etti. *Ayrıca bkz. BAYEZİD I; MURAD I.*

MURAD III (1546–1595). Osmanlı **padişahı. II. Selim**'in ve Nur Banu'nun oğlu ve ardılı. Babasının öldüğü 1574'te Manisa **sancak beyiydi**. Tahta çıktıktan sonra, beş kardeşinin idam emrini verdi. Osmanlılar 1578'de iç kargaşaya boğulmuş **İran**'a savaş ilan etti. Bu sefer aslında aralıklarla 1639'a kadar sürecek olan uzun bir Osmanlı-İran mücadelesine yol açtı. Osmanlılar 1590'a doğru bütün **Kafkasya**'yı ele geçirdi. Fas'taki Portekiz kuvvetlerinin 1578'de yenilmesi, bu ülkenin Osmanlı himayesine girmesini sağladı. Akdeniz'de **İspanya**'ya karşı güçlü bir müttefik arayan İngiliz kraliçesi Elizabeth, III. Murad'la diplomatik ilişki kurdu (1579). Aynı yıl güçlü **Sadrızam Sokullu Mehmed Paşa**'nın öldürülmesi, padişaha kendi politikalarını geliştirme fırsatını verdi. 1581'de **Fransa**'ya geniş kapsamlı **kapitülasyonlar** tanıdı; İngiliz gemileri hariç olmak üzere, Osmanlı limanlarındaki bütün yabancı gemilere Fransız bayrağı çekme zorunluluğu getirildi.

Yeniçeri Ocağı'nın kurumsal düzeni 1580'lerde **devşirme** kökenli olmayan askerlerin alınmasıyla gittikçe bozuldu. Bu dönemde III. Murad'ın eşi Safiye Sultan siyasette daha büyük bir rol oynadı. Üst düzey resmî makamların parayla satılması yaygınlaştı ve yolsuzluklar arttı. Yönetimin Yeniçerilere düşük değerli sikkelerle maaş ödemesi yüzünden **İstanbul**'da çıkan büyük çaplı bir isyan, sorumlulardan bazılarının idamıyla sonuçlandı (1589).

Osmanlı-**Habsburg** barışı **Bosna**'daki Osmanlı valisinin düzenlediği sınır baskınları üzerine sona erdi (1592). Bu savaş sırasında **bağlı devletler** konumundaki **Eflâk, Boğdan ve Erdel**'in Habsburg safında yer alması kritik bir dönüm noktası oldu (1594). Osmanlı-Habsburg savaşı 1606'ya kadar sürdü.

III. Murad 1595'te öldü. **Tasavvuf** konularını işleyen bir şair ve yazardı. Döneminde devlet aygıtında rüşvetçilik yaygın hale geldi. *Ayrıca bkz. MEHMED III.*

MURAD IV (1612–1640). Bir askerî güç ve iç düzen dönemi sağlayan Osmanlı **padişahı. I. Ahmed**'in ve **Kösem Sultan**'ın oğlu. Akıl bozukluğu olan amcası **I. Mustafa**'nın **tahttan indirilmesiyle** (1623) başa geçti. Henüz küçük olduğundan, yönetiminin ilk dokuz yılında **devlete** annesi ve **Yeniçeri** ağaları hâkim oldu. Bu dönemde Bağdat **İran**'a kapıtrıldı (1624), Kırım Tatarları Osmanlılara başkaldırdı, Don Kazakları **İstanbul Boğazı**'na baskın düzenledi (1625) ve Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa Yeniçeri hâkimiyetindeki **İstanbul**'a karşı bir isyan başlattı.

IV. Murad'ın üstünde, imzasız, 17.yüzyıl ortaları, minyatür, 46-38 cm (TSM, H.2134/1a). Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

Annesinin vesayetinden 1632'de kurtulan IV. Murad, **saray** üzerinde sıkı denetim kurduktan sonra, İstanbul'da tütün ve içki tüketimini yasakladı. Yasağı çiğneyenlerin anında idam edilmesi emrini verdi. 1635'te İran'a karşı bir sefer başlattı, daha önce Safevilerce işgal edilmiş olan **Kafkasya** ve **Irak** bölgelerini geri aldı. Bir dizi Osmanlı başarısının ardından imzalanan **Kasr-ı Şirin Antlaşması**'yla (1639) Osmanlı-İran sınırı belirlendi. Bu hat bazı ufak değişikliklerle hâlâ İran'ın batı sınırını oluşturmaktadır. **Kırım Hanlığı** üzerindeki Osmanlı otoritesi 1637'de yeniden sağlandı.

İçkiyi yasaklamasına karşın, IV. Murad'ın kendisi de içki müptelasıydı ve sirozdan öldü. Osmanlı tarihindeki en acımasız padişahlardan biri olduğu söylenebilir. Osmanlı devletine güç ve dinamizm kazandırması ve iç düzeni geri getirmesi takdire şayan olsa da, ölümü uyruklarını rahatlattı. *Ayrıca bkz. MAHMUD II; SELİM I.*

MURAD V (1840–1904). Osmanlı **padişahı. Abdülmecid**'in ve Şevketefza'nın oğlu. Amcası **Abdülaziz**'in yerine başa geçti. Kapsamlı bir **eğitim** gördü. Sultan Abdülaziz'in kідeme dayalı **veraset** sistemini kendi oğlu Yusuf İzzeddin lehine değiştirmeye kalkışması üzerine, meşrutiyetçi çevrelerle işbirliğine girdi ve amcasının **tahttan indirilmesini** (30 Mayıs 1876) sağlayan tertipte yer aldı. Tahta çıkmayı başarmasına karşın, asabi mizacının içki düşkünlüğüyle bir araya gelmesi sinir krizi geçirmesine

yol açtı. **Midhat Paşa** ve yönetici elit tabaka büyüyen **Balkan** krizi ve devletin fiilen bağımsız kalmasının yarattığı konjonktürel baskı yüzünden onu tahttan indirip (31 Ağustos 1876) yerine küçük kardeşi **II. Abdülhamid**'i başa geçirmek zorunda kaldı. Osmanlı hanedanının en kısa süre başta kalmış padişahı olan V. Murad, geri kalan ömrünü II. Abdülhamid'in ayrılmasına hiç izin vermediği Çırağan Sarayı'nda geçirdi. *Ayrıca bkz. ANAYASA; İBRAHİM; MUSTAFA I; YENİ OSMANLILAR.*

MUSTAFA I (1591?–1639). Osmanlı **padişahı**. **III. Mehmed**'in oğlu. Kardeşi **I. Ahmed**'in yerine başa geçti. İki kez padişahlık yaptı. Tahta ilk çıkışında (22 Kasım 1617) ruhsal bakımdan aşırı dengesiz olduğu açıkça görüldü. Üç ay başta kaldıktan sonra, **saray** erkânı ve **Divân-ı Hümayûn** tarafından mecburen tahttan indirildi (26 Şubat 1618). Yerine geçirilen yeğeni **II. Osman**'ı dört yıl sonra bir isyanla deviren **Yeniçerilerin** baskısıyla ikinci kez tahta çıktı (19 Mayıs 1622). Bu ikinci padişahlık dönemi iki yıldan az sürdü ve 10 Eylül 1623'te tahttan indirildi. *Ayrıca bkz. İBRAHİM; MURAD V.*

MUSTAFA II (1664–1703). Osmanlı **padişahı**. **IV. Mehmed**'in ve Rabia Emetullah Gülnüş Sultan'ın oğlu. Amcası **II. Ahmed**'in yerine başa geçti. Tahta çıktığı 1695'te Osmanlılar ve **Kutsal İttifak** arasındaki savaş (1683–1699) hâlâ sürüyordu. Lalası Feyzullah Efendi'yi **Şeyhülislam** olarak atadıktan sonra, **Habsburglara** karşı **ordunun** başına geçmek üzere cepheye gitti. Temeşvar'da Lipova kalesini aldı, Lugoş'ta Avusturya ordusunu yendi ve bir Sakson ordusunu Banat'tan püskürttü (1695 sonbaharı–1696 ilkbaharı). Ama Bačka'ya yönelik saldırısı Savoia prensi Eugen tarafından Zenta'da durduruldu (11 Eylül 1697). Osmanlılar ağır bir yenilgiye uğradı ve **Macaristan**'ı geri alma umudunu yitirdi. II. Mustafa'nın onaylamak zorunda kaldığı **Karlofça Antlaşması**'yla (26 Ocak 1699) Macaristan ve **Erdel** Habsburglara, Mora **Venedik**'e ve Azak kalesi **Rusya**'ya bırakıldı.

Savaş bittikten sonra, II. Mustafa siyasi ve idari işleri Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye bırakarak **Edirne**'ye çekildi. Ama Feyzullah Efendi'yle bağlantılı akraba iltimasının ve yolsuzlukların artması, **Yeniçerilerin** ve esnafın katıldığı bir halk isyanına yol açtı. **1703 İsyanı** Feyzullah Efendi'nin öldürülmesiyle ve padişahın **tahttan indirilmesiyle** sonuçlandı. II. Mustafa birkaç ay sonra öldü. *Ayrıca bkz. AHMED III; AMUCAZÂDE HÜSEYİN PAŞA; RAMİ MEHMED PAŞA.*

MUSTAFA III (1717–1774). Osmanlı **padişahı**. **III. Ahmed**'in ve Mihrişah Kadın'ın oğlu ve **III. Osman**'ın ardılı. Tahta 1757'de çıktı. **Sadrazam Koca Râgıb Paşa**'nın 1763'e kadar süren yönetimi sırasında, payitahtta **reform** önlemleri alındı. Buna karşılık, eyaletler yerel **âyânların** denetiminde kaldı.

Koca Râgıb Paşa ve ardılı Muhsinzâde Mehmed Paşa, komşu devletlere karşı barışçı bir politika izledi. Ama **Rusya**'nın **Kafkasya** üzerinde artan nüfuzu ve **Lehistan**'ı denetim altına alma politikası, Osmanlılar ve Rusya arasında gerginlikler yarattı. III. Mustafa'nın Rusya'ya savaş açma konusundaki ısrarı, barıştan yana olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesine yol açtı (1768). Padişah Ruslar karşısında kolay bir zafer beklemekteydi. Oysa Osmanlılar uzun bir savaşa hazırlıklı değildi. **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** Osmanlı İmparatorluğu açısından feci sonuçlar doğurdu. Rus orduları **Kırım**'ı, **Romanya**'yı ve **Bulgaristan**'ın bazı kesimlerini işgal etti. III. Mustafa Küçük Kaynarca'da barış müzakerelerinin başlamasından önce öldü.

Savaş sırasında Fransız subay Baron de Tott'un yardımıyla, topçu ocağının modernleştirilmesini ve **Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn**'un kurulmasını (1773) kapsayan askerî reformlara girişildi. Oğlu **III. Selim Nizâm-ı Cedîd reformlarını** başlatmıştır. *Ayrıca bkz. KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI.*

MUSTAFA IV (1779–1808). Osmanlı **padişahı**. **I. Abdülhamid**'in ve Ayşe Sineperver Sultan'ın oğlu. Amcası **III. Selim**'in yerine başa geçti. Daha tahta çıkışından önce, reformcu politikalara karşı çıkan siyasi çevrelerle irtibat içindeydi. **Kabakçı Vakası** (1807) III. Selim'in **tahttan indirilmesiyle** ve IV.

Mustafa'nın tahta çıkmasıyla sonuçlandı. **Nizâm-ı Cedîd** reformları yürürlükten kaldırıldı, yeni ordu dağıtıldı ve reform yanlılarının çoğu öldürüldü. Geri kalanlar Bulgaristan'ın kuzey kesimindeki Rusçuk'a kaçarak, III. Selim'in bir destekçisi olan **Alemdâr Mustafa Paşa** adlı güçlü **âyânın** korumasına girdi.

O sırada 1806–1812 Osmanlı-Rus Savaşı hâlâ sürmekte ve Osmanlılar hem karada, hem de denizde yenilgilere uğramaktaydı. Bir ateşkesin imzalandığı 1808'de, Alemdâr Mustafa Paşa padişahı devirmek için sadrazamın desteğini elde etti. Birlikleriyle 28 Temmuz'da **İstanbul**'u işgal etti ve zorla sadrazamlık makamına oturdu. Asıl niyetinin açığa çıkması üzerine, IV. Mustafa hemen III. Selim'in ve kendi kardeşi Şehzâde Mahmud'un idam emrini verdi. III. Selim öldürüldü. Ama kaçmayı başaran ve IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle padişah olan **II. Mahmud**, Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'ya karşı bir **Yeniçeri** isyanı çıkınca, IV. Mustafa'yı idam ettirdi (17 Kasım 1808).

MUSTAFA ÂLÎ. *Bkz.* GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ.

MUSTAFA BEHCET EFENDİ (1774–1834). Bilgin ve hekim. **İstanbul**'da doğdu. **Süleymaniye Camii Külliyesi**'ndeki tıp **medresesinden** mezun oldu ve 1791'de **müderrisliğe** başladı. Beş yıl sonra **saray** hekimliğine atandı. **III. Selim**'in ve daha sonra **II. Mahmud**'un başhekimisi oldu. 1824'te **Rumeli kadıaskerliğine** getirildi. **Yeniçeri Ocağı**'nın dağıtılmasından sonra, ilk modern tıp okulu olan Tıbhâne-i Âmire'yi kurdu (1827). Bir askerî okul olan Cerrahhâne-i Mâmure'nin kurulmasında da önemli rol oynadı. **İstanbul**'da karantina önlemleri alınmasını sağladı. Kolera üzerine *İllet-i Cedide Risalesi*'ni (1831) ve ilaçların hazırlanmasını anlatan *Tertib-i Ecza*'yı (1817) yazdı. Edward Jenner'in çiçek aşısı ve frengi üzerine kitabını İtalyancadan Türkçeye tercüme etti. Batı tıp uygulamalarının Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılışında en büyük paye Mustafa Behcet Efendi'ye verilir. *Ayrıca bkz.* ŞÂNİZÂDE ATAULLAH EFENDİ; TIP.

MUSTAFA REŞİD PAŞA (1800–1858). **Tanzimat reformlarının** mimarı olan **sadrizam**. **İstanbul**'da doğdu. **Medreselerde** okumakla birlikte, **eğitimi**ni tamamlayamadı. 1821'de memur olarak sadaret kalemine girdi. Edirne'deki Rus-Osmanlı barış görüşmelerine görev aldı (1829) ve **Mısır**'a gönderilen Osmanlı heyetine katıldı (1830). Mısır birliklerinin Osmanlı ordusunu yenip Kütahya'ya ulaşmasından sonra, barış antlaşması müzakerelerini yürüttü (1833). Diplomatik başarıları üzerine Paris ve Londra'da sefirlik yaptı (1834–1837). Ardından hariciye nâzırı oldu (1837) ve **Büyük Britanya**'yla İngiliz tüccarlarına avantajlı koşullar sağlayan bir **ticaret** anlaşmasına varılmasını sağladı (1838). Hariciye nâzirliği uhdesinde bulunmak kaydıyla tekrar Londra sefirliğinde bulundu (1838–1839). **II. Mahmud**'un ölümünün ardından **İstanbul**'a döndü döndü. **Koca Hüseyin Paşa**'nın kendisini tasfiye girişimini önledi. Yeni **padışah Abdülmecid**'i **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'nu (1839) çıkarmaya teşvik etti.

Toplam altı kez sadrazamlık yapan Mustafa Reşid Paşa, bu görev dönemlerinde imparatorluğu idari, malî, adli ve askerî alanlarda yeniden düzenlemeye çalıştı. Ancak yolsuzlukların ve kötü yönetimin önüne geçmeyi başaramadı. Halil Rifat Paşa, Said Paşa, Fethi Paşa ve Mehmed Ali Paşa gibi saraya mensup damatların engellemeleri de bu başarısızlıkta rol oynadı. Becerikli bir diplomat olarak, **Büyük Britanya** ve **Fransa**'yı **Kırım Savaşı**'na (1853–1856) sürükledi. **Rusya**'nın yenilgisiyle sonuçlanan bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Uyumu'na alınmasını sağladı. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; BATILILAŞMA; 1838 TİCARET ANLAŞMASI; LİBERALİZM.

Mustafa Reşid Paşa.

Kaynak: A History of All Nations from the Earliest Times, John Henry Wright, L.A. Brothers & Co., 1906, Philadelphia ve New York, c. 19, s. 43, resim 11.

MUZİKA-İ HÜMÂYÛN. II. Mahmud'un geleneksel **mehterân** yerine kurdurduğu **saray** orkestrası (1826). Batı tarzı **müziğin** ve nota sisteminin Osmanlılarca benimsenmesini sağladı. Bir bakıma Batı müziğinin öğretildiği ilk konservatuar işlevini gördü. 1881'den sonra çeşitli ordu ve eğitim kurumlarının yanı sıra, **Bursa**, İzmir, Selanik, Üsküp ve Konya gibi **şehirler** de kendi Batı tarzı müzik topluluklarını oluşturdu. Şimdiki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası temelde Muzika-i Hümayûn'un kurumsal ardıdır.

MÜDERRİS. 1. Bir **medresenin** baş hocası ve idarecisi. İslami **yükseköğretimde** en üst makamı temsil eden müderrisin dinî konularda ve bilimlerde otorite kabul edilen bir kişi olması beklenirdi. Müderristen uzmanlık eğitimi alan ve derslerinde başarılı olan bir talebeye bizzat müderris tarafından icâzet verilirdi. Medreseye tahsis edilen kaynaklar, idareci sıfatıyla müderrise emanet edilirdi. Talebeleri seçmek ve medrese kaynaklarını talebelere dağıtmak müderrisin sorumluluğu altındaydı. Müderrisler arasında görev yaptıkları medresenin kademesine göre bir ayırım yapılırdı. Bir müderrisin **kadı** olarak atanması mümkündü. Bir hâriç medresenin müderrisi ancak küçük bir **şehrin** kadılığına atanabilirken, itibarlı Semâniye (**Fatih Camii Külliyesi**) ya da **Süleymaniye** medreselerinin müderrisleri imparatorluğun önde gelen şehirlerinin ve hatta **İstanbul**'un kadısı olabilirdi. 17. yüzyıldan itibaren müderris sayısındaki artış, bu mesleğin itibarının düşmesine yol açtı. Müderrislik makamları **parayla** satılmaya başladı ve hatta düşük konumlu müderrisler daha üst makamlara terfi ettirildi. 2. Reformlarla birlikte 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında kurulan yükseköğretim kurumlarındaki hocalara verilen unvan. *Ayrıca bkz.* İLMİYE; İMÂRET.

MÜFTÜ. Günlük yaşama ilişkin sorunlara ve sorulara **şeriata** uygun olarak çözümler bulması gereken **fıkıh** âlimi. Büyük şehir merkezlerinin yanı sıra taşra şehir ve kasabalarında da bulunan müftülerin mertebeleri mezun oldukları medreselerin seviyesine denkti. En üst kademedeki müftü, **şeyhülislâm** olarak

anılan **İstanbul** müftüsüydü; onun hukuki sorulara verdiği cevaplar Osmanlı **devletinin** resmî dinî görüşünü oluştururdu.

MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ-İ HÜMÂYÛN. III. Mustafa döneminde deniz subayları yetiştirmek üzere kurulan okul (1773). Osmanlı **donanmasının** teknik düzeyindeki düşüklüğün **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı**’nda açığa çıkmasıyla böyle bir yola gidildi. Müfredatı doğa bilimleri derslerinin yanı sıra Fransızca öğrenimine dayanan okul, ilk başta ilk, orta ve yüksek dereceli sınıflardan oluşmaktaydı. Bunlar 1842’de orta ve yüksek dereceli birimler olarak yeniden düzenlendi. Deniz subaylarının yanı sıra makine mühendisleri yetiştiren Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn, cumhuriyet döneminde Deniz Harp Okulu’na dönüştü. *Ayrıca bkz.* MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN; YÜKSEKÖĞRETİM.

MÜHENDİSHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN. III. Selim döneminde topçu subaylarını eğitmek üzere oluşturulan kurum (1795). Bu okul **Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn**’un yanındaydı. Öğrenim süresi dört yıldır ve eğitim programı Fransız askerî okullarından uyarlanmıştı. Mezunları **Nizâm-ı Cedîd** Ocağı’na girmeye hak kazanırdı. 1847’de adı Topçu ve Mimar (İstihkâm) Mektebi olarak değiştirildi ve ortaöğretim seviyesinde bir okul haline getirildi. Cumhuriyet döneminde İstanbul Teknik Üniversitesi’nin temelini oluşturacak bir yapı kazandı. *Ayrıca bkz.* ORDU; YÜKSEKÖĞRETİM.

MÜLKİYE. II. Mahmud döneminde getirilen düzenlemeyle, üst düzey sivil memurlardan oluşan sınıf. 1810’larda ve 1820’lerde **eyaletlerdeki âyânların** bastırılması ve gittikçe artan idari merkezileşme, payitahtta ve taşrada merkezî iktidarın kurumlaşmasına hizmet etmek üzere, “kalemiye” denen kâtiplerden daha üst kademede yeni bir memur sınıfı oluşturmayı zorunlu kıldı. Eyalet idarecileri, **Bâbîâlî**’nin üst düzey yetkilileri ve yeni kurulan nezaretlerdeki kilit bürokratlar mülkiye sınıfı içinde sayıldı. İlk başta dört ana mülkiye kademesine dayanan yeni bir rütbe sistemi getirildi; ama bu 19. yüzyılda beş kademeli bir sisteme dönüştü. Mülkiye mensupları fes takar ve makama göre süsler ve nişanlar taşıyan redingot giyerdi. *Ayrıca bkz.* DEVLET; HÜKÜMET; MEKTEB-İ MÜLKİYE; MEMURİYET; MERKEZ TEŞKİLÂTI.

MÜLKİYE MEKTEBİ. *Bkz.* MEKTEB-İ MÜLKİYE.

MÜNİF PAŞA (1828–1910). Bilgin, yazar ve bürokrat. Tam adı Mehmed Tahir Münif’tir. Ayıntâb’da doğdu. Ayıntâb, Şam ve Kahire **medreselerinden** mezun oldu. **İstanbul**’a gitti ve **Bâbîâlî**’ye bağlı **Tercüme Odası**’nda çalıştı (1852–1854). Osmanlı sefirlik kâtibi olarak 1855’te Berlin’e gönderildi; bu görevini sürdürürken, Berlin Üniversitesi’nde öğrenim gördü. İstanbul’a dönüşünde, ticaret mahkemesi reisi oldu (1860). Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye’yi kurdu (1861). Bu kurumun ertesi yıl çıkarmaya başladığı *Mecmua-i Fünûn* dergisi, yeni bilimsel ve teknolojik gelişmeler, keşifler ve icatlar hakkındaki bilgileri Osmanlı kamuoyuna aktardı.

II. Abdülhamid döneminde üç kez maarif nâzırlığı yapan (1877–1891) Münif Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’nda doğa bilimleri alanında bir araştırma geleneğinin gelişmesine katkıda bulunan kültürlü bir kişiydi. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye bünyesinde kurduğu **kütüphane** imparatorlukta ilk modern araştırma kütüphanesiydi. Ayrıca Fransızcadan Osmanlıcaya bizzat bilimsel ve edebi tercüme yaptı. *Ayrıca bkz.* AHMED MİDHAT EFENDİ; AHMED VEFİK PAŞA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.

MÜTERCİM ÂSİM (1755–1819). Sözlük yazarı ve tarihçi. Ayıntâb’da doğdu. **Medrese eğitimi** gördü. Farsça *Burhan-ı Katî*’ (1799) ve Arapça *Kamusü’l-Muhîd* (1814–1818) sözlüklerini Türkçeye tercümeleriyle adını duyurdu. Bu tercümelerde Farsça ve Arapça terimlerin tam ve ayrıntılı Türkçe karşılıklarını vermenin yanı sıra, yaptığı yeniden düzenlemeler ve eklemeler bu iki sözlüğü Farsça ve Arapça öğrenimi açısından en güvenilir kaynaklar haline getirdi. Mütercim Âsım Farsça sözlük tercümesini **III. Selim**’e ve üç ciltlik Arapça sözlük tercümesini **II. Mahmud**’a sundu. 1807’de saray vakanüvisliğine atandı; 1791–1808 arasında olayları ele alan *Âsım Târîhi*’ni yazdı. *Ayrıca bkz.* DİL; NAİMÂ; ŞANİZÂDE ATAULLAH EFENDİ; TARİHYAZIMI.

MÜZE. Osmanlı İmparatorluğu’nda müze açma fikri **Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu**’nun (1839) ardından ortaya çıktı. Harbiye Nâzırı Ahmed Fethi Paşa 1846’da imparatorluğun değişik kesimlerinden getirilmiş eski Osmanlı silahları, üniformaları ve antika eşyalarından oluşan Mecmua-i Âsâr-i Atîka’yı kurdu. Bu kurum halkın ziyaretine ancak 1869’da Müze-i Hümâyûn’a dönüştürüldükten sonra açıldı. 1873’ten itibaren, kazılarda ortaya çıkan antika eserler bu koleksiyona eklendi. Modern anlamda müzecilik **Osman**

Hamdi Bey'in Müze-i Hümâyûn (1881) müdürlüğüne getirilmesiyle başladı. Kurumun adı 1908'de Âsâr-i Atîka Müzesi olarak değiştirildi. *Ayrıca bkz.* KÜTÜPHANE.

MÜZİK. Osmanlı İmparatorluğu'nda dört temel müzik türü vardı: Saray müziği, halk müziği, dinî (**tasavvufî**) müzik ve askerî müzik (**mehterân**). Bu müzik türlerinde bazı küçük farklılıklarla ortak olan notalar, ezgi sistemleri ("makamlar") ve müzikal formlar temelde Avrupa müziğinden farklıydı. Müzik aletleri esas olarak insan sesine eşlik etmeye yarardı. Dolayısıyla, geleneksel çalgılardan (ut, tambur, kemençe, ney, santur, kudüm, bendir, tef, bağlama, klarnet, davul vs.) çoğunun perdesi iki oktavı aşmazdı ve müzik aleti çalmada ustalık özellikle revaçta değildi. Saray müziğinin klasik dönemi besteci **İtrî**'yle (ö. 1711) başladı ve 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdü. Ardından **Hacı Arif Bey**'in romantik etkisi öne çıktı. Avrupa çok sesli müziği Osmanlılar arasında 19. yüzyıldan önce bilinmekteydi; ama bu müziğin kurumlaşması **Muzika-i Hümâyûn**'un kurulmasıyla başladı. Dârülelhân adlı konservatuar ancak 1917'de açıldı. *Ayrıca bkz.* DANS; İSMAİL DEDE EFENDİ; RAUF YEKTÂ; ŞEVKÎ BEY; ZEKÂÎ DEDE.

N

NÂBÎ (1642–1712). Şair ve yazar. Asıl adı Yusuf'tur. Urfa'da doğdu ve orada klasik bir eğitim aldı. 1665'te İstanbul'a gitti ve Musahib Mustafa Paşa adlı bir vezirin kâtibi oldu. Şiirleriyle ve IV. Mehmed'e yakınlığıyla kısa sürede tanındı. Bazı şiirleri ve düz yazıları Lehistan seferlerine (1671) ve saray şenliklerine ilişkin gözlemlerini içerir. Mekke'ye hac ziyaretinden (1678) döndükten sonra, Halep'ten başlayıp Suriye ve Kudüs üzerinden Hicaz'a kadar uzanan yolculuğuna dair izlenimlerini kaleme aldı. Bir Arap ve Fars edebiyatı erbabı olarak, Osmanlı edebiyatına yeni bir şiir üslubu getirdi; bilgeliği ve atasözlerini konu olarak işledi; dönemindeki sosyal karışıklığın yanı sıra ahlaki ve siyasi yozlaşmayı eleştirdi. Sonraki Osmanlı şair kuşakları üzerinde Nâbî'nin hatırı sayılır etkisi vardır. *Ayrıca bkz. KOCA RÂGİB PAŞA.*

NÂBÎZÂDE NAZİM (1862–1893). Romancı ve hikâye yazarı. İstanbul'da doğdu. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'u bitirdi (1884) ve kurmay subay oldu. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de ders verdi ve Suriye'de görev yaptı. Eserlerinde gerçekçiliği ve natüralizme başvuran ilk Osmanlı yazarlarından biri olarak tanınır. *Zehra* (1896) adlı romanı ve *Yadigârlarım* (1886), *Karabibik* (1890), *Bir Hatıra* (1890) ve *Haspa* (1891) kitaplarındaki hikâyeleri, İstanbul'daki orta ve alt sınıfların günlük yaşamını ve Anadolu köylülerinin zorlu sosyal koşullarını tasvir eder. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; EDEBİYAT-I CEDİDE; UŞAKLIGİL, HALİT ZİYA.*

NAİMÂ (1655–1716). Tarihçi. Asıl adı Mustafa Naim'dir. Halep'te doğdu. Genç yaşta İstanbul'a gitti, bürokrasiye girdi ve Divân-ı Hümayûn kâtipliğine yükseldi. Sadrazam Amucazâde Hüseyin Paşa tarafından 1700'de saray vakanüvisliğine atandı. 1704'ten sonra İstanbul defter emini, baş muhasebeci (1713) ve Mor adefter emini (1715) olarak görev yaptı. Yunanistan'ın Balyabarda (Patras) kasabasında öldü. Osmanlı tarihinin 1574–1655 dönemini kapsayan eseriyle tanınır. Kısaca *Naîmâ Târîhi* olarak bilinen *Ravzatü'l-Hüseyin fî Hulâsât-ı Ahbari'l-Hâfîkayn* ("Doğu ve Batı Üzerine Bilgi Özetleri İçeren Zarafet Bahçesi"), 16. yüzyıl sonlarındaki ve 17. yüzyıl başlarındaki Osmanlı sosyal tarihine ilişkin başlıca kaynaklardan biridir. İbn Haldun'un tarih felsefesinden etkilenen Naîmâ, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş aşamasında olduğunu ve tarihsel determinizmin kuvvetlerinden dolayı kaçınılmaz olarak ortadan kalkacağını kötümser bir yaklaşımla vurguladı. *Ayrıca bkz. MÜTERCİM ÂSİM; ŞÂNİZÂDE ATAULLAH EFENDİ; TARİHYAZIMI.*

NAKİBÜLEŞRAF. Hazreti Muhammed'in soyundan gelenlerin (seyyidler, şerifler) payitahttaki temsilcisi. Osmanlı İmparatorluğu'nda seyyidler ve şerifler son derece itibarlı ve imtiyazlı bir sosyal zümreydi. Vergi ve askerlik yükümlerinden muaftı ve çoğu kez seçkin tabakanın bir parçası olarak yerel idareye katılırdı. Nakibüleşrafın görevleri arasında imparatorluğun her yanındaki seyyid ve şerif ailelerinin şecere kayıtlarını tutmak ve bu kesimin hukuka aykırı davranan mensuplarını cezalandırmak vardı. Eyaletlerde bu konularda ona yardımcı olan görevliler "nakibüleşraf kaymakamı" olarak anılırdı. Saray protokolü törenlerde nakibüleşrafa öncelik verirdi; bir padişahın tahta çıkışında bağlılık yemini ("biat") eden ve yeni hükümdara başarı dileyen ilk kişi nakibüleşraf olurdu. *Ayrıca bkz. ASKERİ SINIF.*

NAKŞİBENDÎ TARİKATI. Sünniliğe bağlı olan ve zikri esas alan tarikat. Köklerinin 10. yüzyılda Gazneli topraklarına kadar inmesine karşın, kurumsal yapısına Bahaeddin Nakşibend'in (1318–1389) etkisiyle ulaşmıştır. Nakşibendîler nâfile namazı ve zikir yoluyla Allah'a ulaşmaya çalışırlar. Zikir açık ("celî") ya da gizli ("hâfî") olabilir; günlük uğraşlar sırasında bireysel olarak ya da cemaat meclislerinde yapılabilir. Bir müridin manevi olgunluk düzeyini ve yapacağı zikrin çeşidini ve süresini mürşit belirler.

Asıl beşiği Horasan ve Maverâünnehir olan Nakşibendî tarikatı, **Şeyh** Abdullah Simavî (1403–1490) aracılığıyla Osmanlı topraklarına yayıldı. Ancak Nakşiliğin siyasi ve toplumsal güç kazanması Süleymaniye’li Kürt bir şeyh olan Halid-i Bağdadî’nin 19. yüzyıl başlarında geliştirdiği Halidî-Müceddidî çizgisi sayesinde oldu. Söz konusu çizgi Avrupa yayılmacılığı karşısında zor duruma düşen İslam dünyasında dinin ihyasını ve toplumsal disiplin kurmayı amaçlıyordu.

Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından (1826) sonra yasaklanan **Bektaşî tarikatına** karşı bir denge unsuru olarak Halidî-Müceddidî çizgi Osmanlı yönetiminden belirgin destek gördü. Hatta **Kırım Savaşı**’na değin Nakşibendîler **saray** ve **Bâbîâlî** çevrelerinde güçlü bir nüfuza sahip oldular. Bir Sünni tarikat olarak, Nakşibendîler asla **devlet** otoritesini sorgulama eğilimine girmediler. *Ayrıca bkz. DERGÂH; DERVİŞ.*

NÂME. 1. Mektup, gönderi. 2. Yazılı belge.

NÂME-İ HÜMÂYÛN. **Padişah**tan gelen mektup.

NAMIK KEMAL (1840–1888). **Yeni Osmanlılar** içinde yer alan yazar, gazeteci ve siyasetçi. Tekirdağ’da doğdu. Dedesinin yanında büyüdü; onunla birlikte imparatorluğun değişik kesimlerini dolaştı. Özel hocalardan ders aldı. 1857’de **İstanbul**’a giderek, **memuriyete** girdi. **Bâbîâlî**’ye bağlı **Tercüme Odası**’nda çalışırken, **İbrahim Şinasi**’yle tanıştı. Şinasi’nin çıkardığı **Tasvir-i Efkâr** gazetesine makaleler yazmaya başladı (1863). Onun Paris’e kaçması üzerine, gazetenin yönetimini üstlendi (1865). İdaredeki yolsuzluklara ve keyfi uygulamalara ilişkin makaleleri, **Âlî Paşa**’nın hükümete eleştirileri yasaklayan **Matbuât Nizamnâmesi**’ni çıkarmasına yol açtı.

Namik Kemal, Ziya ve başka aydınlar 1865’tebir **muhallif** çevre oluşturarak, Yeni Osmanlı hareketinin nüvesini yarattı. Hükümetin artan baskısı üzerine, Namık Kemal ve Ziya Paris’e kaçtı (1867) ve oradan Londra’ya geçti. İkili Avrupa’da 1870’e kadar kalarak, **Hürriyet** gazetesini yayımladı. Namık Kemal bu gazetede bir **meşrutî rejimî** savunan siyaset ideolojisini geliştirip yaydı. Âlî Paşa’nın ölümünden sonra döndüğü İstanbul’da, yakın çevresiyle birlikte çıkardığı (1872) **İbret** gazetesinde hükümeti eleştirmeyi sürdürdü. Bu arada yurtseverlik temasını işleyen **Vatan yahud Silistre** adlı tiyatro oyununun İstanbul’da bir heyecan dalgası yaratması, **Kıbrıs**’taki Magosa kalesine hapsedilmesine yol açtı (1873). **Abdülaziz**’in tahttan indirilmesinin (1876) ardından affedildi. İktidara gelen **Midhat Paşa**’nın etrafındaki liberal çevreye katıldı ve ilk Osmanlı anayasasının hazırlanmasına aktif olarak katıldı. Ama **II. Abdülhamid** tarafından tekrar hapse atıldı (1877); Midilli’ye, Rodos’a ve ölümüne kadar bir yerel idareci olarak görev yaptığı Sakız’a sürüldü.

Namik Kemal yurtseverlik ve hürriyet anlayışlarını birleştiren bir ideolog olarak, Osmanlı Türk fikir ve siyaset tarihinde çok önemli bir yer tutar. Ayrıca, İslami hükümet kavramlarını Rousseau’nun sosyal sözleşme ve genel irade teorileriyle sentezleştirmeye çalışan romantik bir İslamcı olarak öne çıkar. Edebiyat ve gazetecilik yazılarıyla sonraki Osmanlı kuşaklarını ve özellikle meşrutî rejimi geri getirmek için mücadele veren **Jön Türkleri** derinden etkileyen Namık Kemal, Türk **tiyatrosuna** Batı etkilerinin taşınmasındaki rolüyle de tanınır. *Ayrıca bkz. BATILILAŞMA; İSLAMÎ MODERNİZM.*

NASREDDİN HOCA (13. yüzyıl?). Hicvedici fıkralarıyla tanınan Türk halk bilgisi. Bu tarihsel kişiliğe dair doğrulanmış bilgilerin bulunmamasına karşın, otantik Nasreddin Hoca fıkralarının Sivrihisar’da doğmuş, Konya’da eğitim görmüş ve hayatını Akşehir’de geçirmiş bir **kadıya** işaret ettiği söylenebilir. Günümüze kadar ulaşan Nasreddin Hoca fıkralarının gördüğü rağbet esas olarak içerdikleri hiciv unsuruna dayanır. Bir Nasreddin Hoca fıkrası şu kalıbı izler: Gündelik yaşamın akışı içinde akıl dışı bir iş yapılması, Nasreddin Hoca’yı aynı ölçüde saçma bir tepki vermeye kıskırtır. Bu durum fikra dinleyicisini eğlendirdiği gibi, kıssadan hisse çıkarmaya, akıl ve sağduyu temelinde meseleye kafa yormaya da yönelir. Nasreddin Hoca fıkralarının ilk yazma kayıtları 16. yüzyıla kadar iner. Türk halkının hayal gücü aynı kalıpta birçok yeni fikra ürettiğinden, bunların hepsi Nasreddin Hoca’ya yakıştırılır. *Ayrıca bkz. EDEBİYAT.*

NECATÎ (?–1509). Şair. Asıl adı İsa’dır. **Edirne**’de doğdu. Gençliğini geçirdiği Kastamonu’da bir hattat ve şair olarak tanındı. **II. Mehmed**’in şiirlerini beğenmesi üzerine, **Divân-ı Hümâyûn** kâtipliğine atandı. Ölümüne kadar çeşitli resmî görevlerde bulundu ve **saraya** yakın bir kişi olarak kaldı. Osmanlı divân **şiiirinin** 15. yüzyıldaki en seçkin ustalarından biri olarak kabul edilir. Eserleri günlük yaşamı ve dünyevi zevkleri işler. Fars edebiyatından daha az etkilendiği için, çoğu şiiirinde konuşulan Türkçeyi kullanmış, doğanın gerçekçi ve canlı tasvirlerini vermiştir. *Ayrıca bkz. BAYEZİD II; DİL; EDEBİYAT.*

NECİB ASIM. *Bkz.* YAZIKSIZ, NECİB ASIM.

NECİB MELHAME PAŞA (1841–1911). Vezir ve gizli polis teşkilâtı şefi. Beyrut'ta Katolik bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Aynı şehirde hukuk eğitimi aldıktan sonra, İstanbul'a giderek memuriyete girdi. Maliye Nezâreti'nde görev yaptı. II. Abdülhamid tarafından 1880'de vezir rütbesine yükselterek, gizli polis teşkilâtının başına geçirildi. 1908 Devrimi'nden sonra, Nafia Nezâreti'nde müsteşarlık yaptı. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin (1909) ardından, gizli polis şefliği sırasındaki davranışlarının ve hakkındaki yolsuzluk suçlamalarının gündeme gelmesi üzerine Viyana'ya kaçtı. *Ayrıca bkz.* ABDÜLAZİZ; TEŞKİLÂT-I MAHSUSA.

NEDİM (1681–1730). Şair ve müderris. Asıl adı Ahmed'dir. İstanbul'da doğdu. İlimiye sınıfından bir aileye mensuptu. İstanbul medreselerinden mezun oldu ve ölümüne kadar müderrislik yaptı. Ama esas olarak şairlik yönüyle tanınır. Dönemindeki sadrazamların himayesi altında, yönetici çevrenin gözde şairleri ve aydınları arasına girdi. Şiirleri Lale Devri'nin oldukça dünyevi ve hazcı havasını yansıtır. Bir ilmiye mensubu olmasına karşın, şiirlerinde hiçbir dinî ya da tasavvufi unsur yoktur; bunun yerine hayatın zevkleri, müzik, cinsel aşk, içki ve benzer konular yüceltilir. Nedim Türk edebiyat tarihinin en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilir ve Osmanlı divân şiirinin yaratıcılarından biri sayılır. Aşırı sarhoşluk sonucunda veya Patrona Halil Ayaklanması sırasında öfkeli bir kalabalıktan kaçmaya çalışırken düşerek öldü. *Ayrıca bkz.* AHMED III; İBRAHİM PAŞA (NEVŞEHİRLİ DAMAD); LEVİNİ.

NEF'Î (1572–1635). Şair. Asıl adı Ömer'dir. Pasinler'de (Erzurum) doğdu. Medreseden mezun oldu. Önce Kırım hanı Canbeg Giray'ın maiyetinde bulundu. Ardından Edirne'ye yerleşti ve bir vakfın mütevellisi olarak çalıştı. Daha sonra İstanbul'a gitti; iltizam ve cizye idarelerinde muhasiplik ve kâtiplik yaptı. Döneminin padişahlarına, sadrazamlarına ve diğer ileri gelenlerine yazdığı methiye şiirleriyle, yönetici çevrelerde rağbet ve himaye gördü. Öte yandan, bazı vezirleri ve döneminin diğer şairlerini hedef alan hicivleri ve yergileriyle de tanındı. *Siham-ı Kazâ* ("Kaderin Okları") adlı kitapta toplanan bu parlak şiirler yüzünden düşmanlar kazandı ve hiciv yazması IV. Murad tarafından yasaklandı. Bu işi sürdürünce idam edildi. *Ayrıca bkz.* EŞREF; EDEBİYAT; NEYZEN TEVFİK.

NEŞRÎ (?–1520). Müderris ve tarihçi. Medrese eğitimini Bursa'da tamamladı ve ilmiye sınıfına girdi. II. Mehmed döneminin yönetici çevresine yakınlığından dolayı, padişahın Gebze'de ölümüne (1481) tanık oldu. Sonraki yıllarda Bursa medreselerinde müderrislik yaptı. Daha çok *Cihânnümâ* adlı dünya tarihiyle tanınır. Günümüze sadece Osmanlılarla ilgili kısmı ulaşan bu eser, Osmanlı devletinin 1485'e kadar olan dönemi üzerine epeyce bilgi verir. Eserde kaynaklar eleştirel bir yaklaşımla kullanılmıştır ve doğruyu belirlemeye ağırlık verilmiştir. *Ayrıca bkz.* ÂŞIKPAŞAZÂDE; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; KEMAL PAŞAZÂDE; TARİHYAZIMI.

NEYZEN TEVFİK (1879–1953). Şair. Asıl adı Tevfik Kolaylı'dır. Bodrum'da doğdu. İzmir İdadisi'nde okudu; ardından İzmir ve İstanbul'un Mevlevî dergâhlarında sanat öğrenimi gördü ve Semâniye (Fatih Camii Külliyesi) medreselerinde İslam bilimleri dersleri aldı. Bektaşî tarikatına katıldı ve Türk edebiyat tarihinin en büyük hiciv şairlerinden biri olarak adını duyurdu. Sosyal göreneklere aldırmayan düzensiz bir hayat sürdü. Eserlerinde II. Abdülhamid otokrasisine, Jön Türklere ve cumhuriyet hükümetlerine karşı eleştirel bir tutum takındı. Her türlü baskıyı ve bağnazlığı, bireyler arasında eşitsizliği ve yüzeysel Batılılaşmayı kınadı. Şiirleri *Hiç* ve *Azab-ı Mukaddes* adlı kitaplarda toplanmıştır. *Ayrıca bkz.* EŞREF; NEF'Î; MUHALEFET.

NİŞANCI. Fermanlara, beratlarla ve mektuplara çekilen tuğrayı taşıma yetkisi verilmiş Divân-ı Hümayûn üyesi. Saray mâbeynini temsil eden kişi olarak, resmî kararların ve mektupların devlet mevzuatıyla uyumlu olduğunu tasdik ederdi. Şahsen padişahın huzuruna çıkma hakkına sahip az sayıdaki yetkililerden biriydi ve sadece ona karşı sorumluydu. Devletçe ödenen maaşların ve tımarlara atamaların denetimi de nişancının yetki alanı içindeydi. Nişancılığa genellikle ilmiye sınıfına mensup biri getirilirdi. Tarihsel örnekler nişancıların çoğu kez daha sonra sadrazam olduklarını göstermektedir. Bu makam 1836'da kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* HÜKÜMET; MAHMUD II.

NİKÂH. Şeriata göre, nikâh hukuki ve dinî yönleri olan bir akitti. İmam gibi bir din yetkilisinin, çiftin ve iki şahidin varlığı nikâh akdinin yürürlüğe girmesi için yeterliydi. Ancak nikâh kamusal anlamda

bağlayıcılığı zayıf bir işlem olduğundan evliliğin kurumsal gücü ve devamlılığını garantileyecek yaptırımlar azdı.

Bir erkek hukuki bakımdan en fazla dört **kadınla** evlenme hakkına sahipti. Müslüman bir kadın gayrimüslim biriyle evlenemezdi. Bir koca ayrılma isteğini üç defa belirterek, karısından **boşanma** yoluna gidebilirdi. Buna karşılık, kadın boşanmak için bir **kadıya** başvurmak ve gerekli hukuki koşulların mevcut olduğunu, yani erkeğin kocalık görevlerini yerine getiremediğini ispatlamak zorundaydı. Uygulamada çokeşlilik Osmanlı toplumundan oldukça nadirdi; ama kızların hukuken on yaşından itibaren cinsel olgunluğa varmış (“müştehâ”) sayılmalarından dolayı, çocuk denecek yaştaki kızların daha yaşlı erkeklerle evlendirilmesinin birçok örneği vardı.

19. yüzyılda kadınların modern **eğitim** görme olanaklarının gittikçe genişlemesi ve okul hocası, yazar, gazeteci olarak kamusal yaşama daha fazla katılması, geçerli evlilik âdetlerine dönük eleştiriler getirdi. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** döneminde, Hukuk-i Aile Nizamnamesi'yle yeni bir **aile** hukukuna geçildi (1917). Evlilik kurumuna kamusal bir ağırlık ve kurumsal bir kalıcılık sağlanmaya çalışıldı. İlk eşin yazılı rızası alınmadan çokeşlilik ve çocuk yaşta evlilik yasakladı.

NİZÂM-I ÂLEM. Klasik dönemdeki Osmanlı anlayışına göre, Osmanlı **devletinin** ve Osmanlı toplumunun uyması gereken doğru dünya düzeni. Dayandığı kaynaklar **şeriat**, kadim Yakındoğu (**İran**, **Bizans**) devlet adabı, Orta Asya siyasi gelenekleri ve bir ölçüde yerel âdetlerdi. Bunların sonucu olan normatif siyasi anlayışa göre, toplum yönetici sınıf (**askerî sınıf**) ve yönetilen üretici sınıf (**reâyâ**) olarak ikiye ayrılmalıydı; aidiyetler dinî kimlik temelinde belirlenmeliydi; devlet **İslam**, adalet ve refahın hizmetinde olmalıydı. Her sosyal kesimin ihlal edilmemesi gereken hakları ve sınırları (hadd) olmalıydı. Aslında, Osmanlı devleti ve Osmanlı toplumu hiçbir zaman bu “ideal” tasavvura pek yaklaşmadı. *Ayrıca bkz. MİLLET; ZİMMÎ.*

NİZÂM-I CEDİD. III. Selim tarafından uygulamaya konulan kurumsal **reform** program. **Rusya** ve **Habsburg İmparatorluğu** karşısında sürekli alınan yenilgiler, **eyaletlerde** merkezî idarenin gittikçe dağılması ve **maliyenin** bozulması, III. Selim'i bir dizi reforma girişmeye yöneltti (1792). Program eyaletlerin idari bakımdan yeniden düzenlenmesini, malî ve askerî reformlar yapılmasını öngörmekteydi. İmparatorluk 28 eyalete ayrıldı, **memuriyette** terfiler ve atamalar için yeni kurallar belirlendi, ekonomik kalkınmaya dönük girişimlerde bulunuldu ve özellikle **kapitülasyonların** etkilerini azaltmak amacıyla, yerel düzeyde üretilen malların tüketilmesi teşvik edildi. Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Madrid'de ilk daimi Osmanlı sefarehleri açıldı.

Fakat Nizâm-ı Cedid reformlarının esas kısmı askerî alanla ilgiliydi. Fransız modeline göre yeni bir askerî ocak oluşturuldu, donatıldı ve talimden geçirildi. Yeni **ordu**ya subaylar yetiştirmek üzere **Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn** kuruldu (1795). **Donanma** için ilave tersaneler kuruldu ve yeni savaş gemileri yaptırıldı. Yeni ocağın Akkâ'da Napolyon'un kuvvetlerine karşı başarılar elde etmesinden (1799) sonra, birliklerin sayısı artırıldı.

Mevcut **Yeniçeri Ocağı**'nın ve **ilmiye** sınıfı içindeki bazı muhafazakâr çevrelerin bu reformlara karşı gittikçe artan husumeti özellikle 1806'dan sonra belirginleşti. Öte yandan reformlarla birlikte patlak veren yolsuzluklar halkın tepkisini çekti. **Muhalefetin** doruğa çıkmasıyla 1807'de patlak veren Yeniçeri isyanı (**Kabakçı Vakası**), III. Selim'in **tahttan indirilmesine** ve Nizâm-ı Cedid reformlarına son verilmesine yol açtı. *Ayrıca bkz. MAHMUD II; MUSTAFA IV; BATILILAŞMA.*

NİZÂMIYE MAHKEMELERİ. Ticaret ve ceza mahkemeleri olarak da bilinir. 19. yüzyıla kadar Müslüman **kadı** mahkemelerinin yanı sıra, her cemaatin kendi mahkeme sistemi vardı. Kadılar **şeriat** ve seküler **kanun** çerçevesinde davalara bakıp hüküm verme yetkisine sahipti. Buna karşılık, gayrimüslim kilise mahkemelerinin yetki alanı, cemaati ilgilendiren medeni hukuk davalarını sonuca bağlamakla sınırlıydı. İdare ya da ceza hukuku davalarında gayrimüslim uyruklar, kadı mahkemesine başvurmak zorundaydı.

Avrupa'nın ekonomik nüfuzunun artması 19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupalı tüccarlar ve Osmanlı uyrukları arasında anlaşmazlıkları çözmek üzere karma adli heyetlerin oluşturulmasını getirdi. Bunlar 1840'ta resmî statü kazandı. Heyet üyeleri Müslüman ve gayrimüslim uyrukların yanı sıra yabancılardan da oluşurdu. Ticaret ve ceza hukuku alanlarında bütün uyrukları eşit sayılmasını sağlayan **reformlar**, bu davalara bakan mahkeme sistemini yeniden düzenlemeyi zorunlu kıldı. 1865'den itibaren kadı mahkemelerinin yanı sıra nizâmiye mahkemeleri oluşturulmaya başladı. Müslüman kadıların reislik ettiği, ama gayrimüslim üyelerin de yer aldığı yeni mahkemelere Müslüman ve gayrimüslim taraflar arasındaki ticaret ve ceza davalarına bakma yetkisi verildi. Buna karşılık, şeriatı aykırı bir karar almamaları şartı

konuldu. Kadı mahkemeleri Müslümanlar arasındaki hukuk ve ceza davalarında yetkili olmaya devam etti. Bu ikili yapı 1924'te kadı mahkemelerinin kaldırılmasıyla sona erdi. *Ayrıca bkz.* AHMED CEVDET PAŞA; FIKIH; MECELLE; MİLLET; TANZİMAT.

NÜFUS. Son derece bürokratik bir idareye dayanan Osmanlı İmparatorluğu, ilk döneminden itibaren vergi mükellefi tebaanın sayımına dönük oldukça ileri yöntemler geliştirdi. 16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı askerî-idari-tarım sal aygıtının omurgası, vergi mükelleflerinin ayrıntılı bir sayımını gerektiren **tımar sistemi**ydi. Ama sayımda esas olarak vergi ödeyen **hâne** birimlerinin temel alınması nedeniyle, modernlik öncesi dönemin Osmanlı sayım kayıtları kişilere ilişkin doğrudan bilgilerden yoksundur. Dolayısıyla 19. yüzyıldan önceki nüfus belirlemeleri esas olarak vergi verilerine dayalı tahminlerdir. Doğrudan nüfus sayımı uygulamasına 1831'de geçilmesine karşın, ancak 1880'den sonraki sayımlar "modern" olarak kabul edilebilir.

Osmanlı nüfus kayıtlarındaki başka bir sorun, nüfusta etnik kimlik (**Türk, Rum, Arnavut**, Ermeni, Arap vs.) açısından değil, sadece cemaat (Müslüman, **Rum Ortodoks**, Gregoryen **Ermeni, Yahudi** vs.) açısından bir ayırım yapılmasıdır. Bu durum **Rumların, Bulgarların** ve Ortodoks Arnavutların 19. yüzyıl ortalarına kadar aynı **millete** mensup olduğu **Balkanlar**'da etnik topluluklara ilişkin demografik tahminlerde bulunmayı güçleştirir. Aynı şey Türklerin, **Kürtlerin** ve Arapların Müslüman cemaat mensubu olduğu Halep ya da Diyarbakir gibi **vilâyetler** için de geçerlidir. Öte yandan, etnik toplulukların mensuplarının ileri sürülen nüfus saptamaları çoğunlukla taraflıdır ve dolayısıyla güvenilir değildir.

Tahminlere göre, **Mısır** ve Kuzey Afrika dışında Osmanlı İmparatorluğu'nun 1535'teki toplam nüfusu 11 milyon 700 bin dolayındaydı. Bu rakam yaklaşık 5 milyon Hıristiyan'ı (Rum Ortodokslar ve Ermeniler) kapsamaktaydı. Dört yüzyıl sonra, imparatorluğun 1844'teki nüfusu 15,5 milyon Balkanlar'da (**Eflâk, Boğdan** ve **Sırbistan** dâhil), 16 milyonu **Anadolu, Suriye**, Mezopotamya ve **Hicaz**'da, 3,8 milyonu Mısır, Libya ve **Tunus**'ta olmak üzere, 35 milyon 350 bin olarak belirlendi. Aynı tahmine göre, Müslümanlar 21 milyon, Rum Ortodokslar ve Ermeniler 13 milyon, Katolikler 900 bin, Yahudiler 150 bin ve geri kalanlar 300 bin kişiyi bulmaktaydı. Libya, **Yemen**, Hicaz ve Arnavut sancakları Debar ve Elbasan'ın dışta tutulduğu 1881–1893 sayımı bize 16,5 milyonluk toplam nüfus içinde 12 milyon Müslüman, 2 milyon Rum Ortodoks, 800 bin Ermeni, 800 bin Bulgar, 140 bin Katolik, 140 bin Yahudi, 35 bin Protestan, 60 bin başka cemaat mensubu ve 141 bin yabancıların yer aldığını bildirir. Son olarak, 1914 sayımı 18,5 milyonluk toplam nüfusun dökümünü şöyle verir: 15 milyon Müslüman, 1,7 milyon Rum Ortodoks, 1,1 milyon Ermeni, 187 bin Yahudi, 67 bin Ermeni Katolik, 62 bin Rum Katolik, 66 bin Protestan, 47 bin Marunî ve 25 bin Latin.

Osmanlı topraklarında 1878–1914 döneminde meydana gelen hatırı sayılır düzeydeki küçülmeye karşın, Osmanlı nüfusunun hâlâ arttığına dikkat çekmek gerekir. Bu durum **I. Dünya Savaşı** öncesinde Osmanlı demografik büyümesinin ivme kazanan hızına işaret eder.

En önemli Osmanlı şehir merkezleri **İstanbul**, Kahire, Şam, Halep, **Bursa, Edirne** ve Selanik'ti. Osmanlı toplumunun 19. yüzyılda dünya ekonomisiyle bütünleşmesi sonucunda, bunlar arasına İzmir ve Beyrut gibi ticaret limanları da katıldı. 1530'daki tahminlere göre, İstanbul 400 bin, Kahire (1517) 150 bin, Şam 57 bin, Halep 56 bin, Bursa 35 bin ve Edirne (1530) 22 bin kişiyi barındırmaktaydı. 1890'da İstanbul 900 bin, İzmir 200 bin, Şam (1898) 158 bin, Halep (1898) 120 bin, Edirne 87 bin, Selanik 78 bin, Bursa 76 bin, Urfa 55 bin, Maraş 52 bin ve Anteb, Sivas ve Beyrut (1898) 43 bin kişilik nüfusa ulaştı. *Ayrıca bkz.* MİLLET; İSTATİSTİK.

O

OĞUZ TÜRKLERİ. Orta Asya'nın Türkçe konuşan başlıca boylarından biri. Selçuklu ve Osmanlı imparatorluklarının kurucuları köken olarak bu boydan gelir. İlk yurtları şimdiki Moğolistan topraklarında yer alan Oğuzlar, Uygur devletinin yıkılmasının (840) ardından Batı Asya'ya doğru göçe yöneldiler. Bazı Oğuz kolları **İslam** dinini benimsedi ve paralı askerler (**Memlûkler**) olarak Abbasi halifeliğinin hizmetine girdi. İslamlaşan Oğuzlar **Türkmen** olarak anılmaya başladı. Bir Oğuz boyunun kurduğu Selçuklu İmparatorluğu (1040–1157) Malazgirt'te (1071) **Bizanslıları** yendi ve **Anadolu**'yu yeni Oğuz göçlerinin önünü açtı. Selçuklu hanedanının bir kolu Rum (Anadolu) Selçuklu Sultanlığı'nı (1075?–1308) kurdu. Rum Selçuklularının zamanla dağılmasının ardında yatan sebeplerden biri 1243'te başlayan Moğol istilasıydı. Anadolu **Türkmen beylikleri** arasında öne çıkan Osmanlılar, diğer yerel Oğuz Türk devletlerine üstünlük sağladılar. Anadolu, Azerbaycan, **Balkanlar**, **Kıbrıs**, **Irak**, **İran** ve Türkmenistan'da konuşulan Türkçe lehçeleri, Türkî dil öbeğinin Oğuz koluna girer. *Ayrıca bkz.* TÜRKLER.

OKULLAR. *Bkz.* EĞİTİM; YÜKSEKÖĞRETİM; İLKÖĞRETİM; ORTAÖĞRETİM.

ORDU. Modernlik öncesi dönemde Osmanlı ordusunun direkleri geleneksel silahlarla (ok, yay, kargı vs.) donatılmış süvari **sipahiler** ve doğrudan **saraya** bağlı, **ateşli silahlarla** donatılmış seçkin piyade birlikleri olan **Yeniçerilerdi**. 16. yüzyıl sonlarında ateşli silahların gittikçe önem kazanması sipahileri işlevsiz hale getirdi ve sonraki yüzyıllarda Yeniçeriler ve **sekbân** denen Anadolu'daki paralı askerler de Avrupa'nın ilerleyen askerî teknolojisi ve üniform disipline dayalı yeni örgütlenme modelleri karşısında etkisiz kaldı.

Yeniçeri Ocağı nihayet 1826'da dağıtıldı ve yerine Avrupa tarzında örgütlenmiş bir ordu geçirildi. Meslekten ordu sisteminden vazgeçilerek, zorunlu askerlik hizmeti getirildi. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye 1834'te kuruldu ve bir askerî rüşdiyye ağıyla yeni subaylar eğitildi. 19. yüzyılın sonuna varıldığında, **İstanbul**, **Edirne**, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat ve San'a'da (**Yemen**) yedi ordu vardı.

Yeniçeriler döneminde olduğu gibi, yeni ordu da Osmanlı siyasetinde önemli bir rol oynadı. **Abdülaziz** 1876'da ordunun desteğiyle tahttan indirildi. **II. Abdülhamid** sıkı gözetimle orduyu denetim altına almaya çalıştıysa da, **Jön Türk** hareketine bağlı subayların **Makedonya**'da isyan etmesini ve ardından Meclis-i Mebusân'ı yeniden açtırmasını önleyemedi. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ordu imparatorlukta ana siyasi güç olmaya devam etti. **Mahmud Şevket Paşa** 1909-1913 döneminde **İttihat ve Terakki Cemiyeti** üzerinde vesayet güttü. 23 Ocak 1913 darbesi sonrasında egemen olan **Talât**, **Enver** ve **Cemal**'den son ikisi askerdi. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; 1908 DEVRİMİ; KOCA HÜSREV PAŞA; MÜHENDİŞHÂNE-İ BERRÎ-İ HÜMÂYÛN; NİZÂM-I CEDÎD; OSMAN II; TIMAR SİSTEMİ.

ORHAN GAZİ (1281?–1362). Osmanlı hükümdarı. **I. Osman**'ın ve Şeyh Edebali'nin kızının oğlu ve ardılı. Daha tahta çıkışından (1326) önce, Bilecik, Yarhisar, Ulubat ve **Bursa**'nın **Bizans İmparatorluğu**'ndan alınmasında aktif rol oynadı. Yönetimi sırasında Osmanlı beyliği Kuzeybatı **Anadolu**'ya ve Trakya'nın bazı kesimlerine hâkim oldu. Eski Bizans **şehirleri** İznik, Gemlik ve İzmit ile çevrelerindeki topraklar ele geçirildi (1331–1341). Karesi ve Gerede **Türkmen beylikleri** ilhak edildi (1345 ve 1354). Ankara şehri Eretna beyliğinden alındı (1354). Ardından **Balkanlar**'a yönelik seferlere girişen Orhan Gazi'nin ölümünden (1361) kısa bir süre önce **Edirne** fethedildi.

Orhan Gazi Osmanlı **devletinin** asıl kurucusu olarak kabul edilir. Onun döneminde ilk Osmanlı sikkeleri bastırıldı (1326), bir bürokrasinin nüvesi teşekkül etti, **vezirlerin** ve **ilmiyenin** statüsü belirlendi, nizami **ordu** birlikleri kuruldu ve İznik'te ilk **medrese** açıldı (1331). *Ayrıca bkz.* ÇANAKKALE BOĞAZI; DAVUD ÜL-KAYSERÎ; GELİBOLU; MURAD I; PARA.

ORTAÖĞRETİM. İlk modern ortaöğretim kurumları 1847'den itibaren kurulan rüşdiyye mektepleri idi. Ama yeterli bir **ilköğretimin** yokluğu ve vakıflara bağlı mahalle mekteplerinin bir türlü ıslah edilememesi nedeniyle normalde ilkokullarda verilmesi beklenen derslere rüşdiyyelerde yer verilmesi bir zorunluluk oldu. Bundan ötürü rüşdiyye mektepleri üst düzeyde bir ilkokul durumuna düştü. Rüşdiyyelerde geleneksel eğitimle modern eğitim bir arada sunulmaktaydı. Okuma yazma, Kur'an ve dinî bilgilerin yanı sıra Arapça, Farsça, Osmanlıca, aritmetik , coğrafya, ahlâk gibi derslere yer veriliyordu. 1858'den başlayarak kızlara yönelik inâs rüşdiyyeleri açılmaya başlandı. Rüşdiyyelerin ortaöğretim boşluğunu dolduramamaları nedeniyle İstanbul'da 1850'den itibaren sırasıyla Dârülmaarif, Mahrec-i Eklâm, **Mekteb-i Sultanî** ve **Dârüşşafaka** gibi ortaokul ve lise düzeyinde bazı kurumlar açılmıştır.

Ancak örgün anlamda liselere duyulan ihtiyaç ve özellikle de yeterli eğitime sahip yeni bir idareci kuşağı yönündeki acil talep, idâdî mekteplerinin kurulmasını getirdi (1872). İlk başta tüm idadîlerde beş yıllık eğitim sunulurken **II. Abdülhamid** devrinde vilayet merkezlerinde bulunan idadîlerde süre yedi yıla yükseltildi. Bu süreç içerisinde mevcut rüşdiyye mektepleri idâdî mekteplerine entegre edildi. 1908'e gelindiğinde neredeyse tüm vilayet merkezlerinde ve sancak merkezinin önemli bir kısmında idâdîler mevcuttu. Bu okulların modern liselere denk düzeydeki müfredatında geometri, cebir, fizik, kimya, biyoloji, mekanik, astronomi gibi derslerin yanı sıra Fransızca, bölgesel dil (Bulgarca, Ermenice, Rumca) tarih, hukuk, ekonomi, muhasebe gibi dersleri de kapsamaktaydı. İdadî mezunlarına memuriyet başvurularında öncelik tanınıyordu. *Ayrıca bkz. YÜKSEKÖĞRETİM.*

OSMAN I (1258?–1326). Osmanlı beyliğinin kurucusu. Osman Gazi olarak da bilinir. Gençlik dönemine ilişkin güvenilir bilgiler yoktur. Yerel bir **Türkmen** beyi olarak, Hıristiyan **Bizans İmparatorluğu**'na karşı yürüttüğü **gazâyla** ve Kuzeybatı **Anadolu**'daki Bizans **şehirlerini** fethetmesiyle üne kavuştu. Özellikle **Koyunhisar Muharebesi** (1301) beyliğinin diğer Türkmen gazilerce tanınmasını sağladı. Onun döneminde Osmanlı beyliğinin sınırları Marmara'dan Karadeniz'e kadar uzandı. Ölümünden önce **Bursa** da ele geçirildi. *Ayrıca bkz. OĞUZTÜRKLERİ; ORHAN GAZİ.*

*I. Osman (Şemailname, Nakkaş Osman, TSM, H.1563).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.*

OSMAN II (1604–1622). Bir iç isyanda öldürülen ilk Osmanlı **padişahı**. Genç Osman olarak da bilinir. **I. Ahmed**'in ve Mahfiruz'un oğlu. Akıl bozukluğu nedeniyle tahttan indirilen (1618) amcası **I. Mustafa**'nın yerine 14 yaşında başa geçti. Genç ve tecrübesiz olmasına karşın, imparatorluğu eski şanına kavuşturmada kararlıydı. **Lehistan**'a karşı giriştiği seferde (1621) bazı kazanımlar elde ettiyse de, bunlar harcanan çabalara değecek düzeyde değildi. **İstanbul**'a dönüşünde, **Yeniçeri** Ocağı'nı dağıtmayı tasarladı; **Anadolu**, **Suriye** ve **Mısır**'da yeni askerî birlikler toplanması için gizli emirler gönderdi. Ama bu tasarının açığa çıkması Yeniçerilerin tepkisini çekti. Payitahtı İstanbul'dan **Bursa**'ya taşıma, **şeyhülislâmın** yetkilerini sınırlama ve **ilmiyenin** gelirlerini azaltma yönündeki başka planlar, bu zümrenin de padişahın aleyhine dönmesine yol açtı. II. Osman hacca gitme niyetini açıklayınca, payitahttaki bütün siyasi kesimler bunu eyaletlerdeki birlikleri İstanbul'a getirtmeye dönük stratejinin bir parçası olarak gördü. Böylece halkın desteğiyle başlayan Yeniçeri isyanında tahttan indirilip ağır işkenceler çekerek idam edildi (1622). *Ayrıca bkz. MAHMUD II; REFORM; SELİM III.*

OSMAN III (1699–1757). Osmanlı **padişahı**. **II. Mustafa**'nın ve Şehsuvar Kadın'ın oğlu. Kardeşi **I. Mahmud**'un yerine başa geçti (1754). Kısa yönetimi sırasında önemli bir uluslararası çatışma çıkmadı. Ama payitaht iki büyük yangın ve bir veba salgını geçirdi. III. Osman'ın **sadrzamları** sıkça değiştirmesi, bürokrasinin yanı sıra taşra teşkilâtında da idari istikrarsızlığa yol açtı. **İstanbul**'daki Nuruosmaniye Camii onun döneminde tamamlandı. *Ayrıca bkz. MUSTAFA III.*

OSMAN GAZİ. *Bkz. OSMAN I.*

OSMAN HAMDİ BEY (1842–1910). Arkeolog, müzeci ve ressam. **Sadrzâam** İbrahim Edhem Paşa'nın oğluydu. Ortaöğrenimden sonra **hukuk** okumak üzere Paris'e gitti (1857). Orada ayrıca arkeoloji ve **resim** dersleri aldı. **İstanbul**'a döndükten (1869) sonra, Pera şehreminiliği (1877) dâhil çeşitli resmî görevlerde bulundu. Müze-i Hümayun müdürlüğüne atanmasının (1881) ardından, dikkatini kültür ve sanatlar üzerinde topladı. İmparatorluktaki arkeolojik buluntulardan çoğunun bu **müze**ye taşınmasında önemli rol oynadı. **Sanâyi-i Nefise Mektebi**'ni kurdu (1883). Bir ressam olarak, ağırlıklı biçimde Doğu motifleri taşıyan eserler verdi. Tablolarında **kadınları** resmeden ilk Türk sanatçısı oldu. *Ayrıca bkz. AYDINLANMA; BATILILAŞMA.*

OSMAN PAŞA. *Bkz.*GAZİ OSMAN PAŞA.

OSMANLI BANKASI. *Bkz.*BANK-I OSMÂNÎ-İ ŞÂHÂNE.

OSMANLILIK. Osmanlıca İttihâd-ı Osmânî ya da İttihâd-ı Anâsır. **Bâbîâli**'nin eşit haklara sahip, aynı anavatanı paylaşan, **devlete** ve **padişaha** sadık bireylerden oluşmuş tek bir Osmanlı milleti anlayışını benimsetmek için izlediği resmî politika. Bu politikanın ifadesini bulduğu ilk belge **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'ydu (1839). Osmanlılık özellikle gayrimüslim topluluklar arasında **milliyetçiliğin** ortaya çıkmasını önlemek için geliştirildi. Bu doğrultuda bütün uyruklar için geçerli bir hukuk sistemini yaratmaya dönük **reformlara** girişildi. **Islahat Fermanı**'ndan (1856) sonra, gayrimüslimler **memuriyete** girme hakkını elde etti. Farklı dinlere mensup öğrencilerin karma **eğitim** görmesi için **Galatasaray Lisesi** kuruldu. 1876 tarihli **Kanûn-i Esâsi**'de farklı cemaat mensuplarının eşitliği vurgulandı. Ne var ki, Osmanlılık bir politika olarak başarısızlığa uğradı. İmparatorluğu ayakta tutmada en büyük çıkarı olan kesimin **Türkler** olması nedeniyle, Osmanlıcılığa en içten bağlılık gösteren de onlar oldu. Bu tutum Türk milliyetçiliğinin geç ortaya çıkmasının sebeplerinden biriydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askerî darbesinden (1913) sonra, bir resmî politika anlamında Osmanlılıktan kesinlikle vazgeçildi. *Ayrıca bkz.* HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI; MİLLET; TÜRKÇÜLÜK.

31 MART İSYANI. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) iktidarına karşı girişilen ve sonuçta **II. Abdülhamid**'in tahttan indirilmesine yol açan isyan. Meşrutî rejime dönülmesini sağlayan **1908 Devrimi** aynı zamanda İTC'nin **hükümette**, **Meclis-i Mebusân**'da ve **orduda** siyasi hâkimiyet kurmasını getirmişti. İTC'nin muhalif gazetecilere yönelik suikastlarla liberal ve muhafazakâr İslami **muhalefeti** sindirmeye kalkışması üzerine, Ahrâr Fırkası ve Derviş Vahdetî öncülüğündeki İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, **İstanbul**'daki Arnavut askerleri İTC'ye karşı ayaklandırdı (13–24 Nisan 1909).

İlk başta maksat sadece İTC'ye saldırmaktı; ama âsiler ayrıca **şeriata** tam uyulmasını ve II. Abdülhamid otokrasisine dönülmesini talep etti. İstanbul âsilerin denetimine girdi ve bazı İTC mensupları öldürüldü. İsyanın şiddete dönük ve gerici mahiyeti, İTC'nin isyanı bastırmak üzere Hareket Ordusu adı altında kendisine bağlı birlikleri Selanik'ten İstanbul'a sevk etmesi için uygun gerekçe yarattı. Derviş Vahdetî ve arkadaşları ölüm cezasına çarptırıldı, **Prens Sabahaddin** kısa bir süre hapiste tutuldu, II. Abdülhamid tahttan indirildi, yerine **V. Mehmed** geçirildi ve Meclis-i Mebusân'ın padişahıtan siyasi bağımsızlığını sağlayacak anayasa değişiklikleri yapıldı. Öte yandan liberallerin siyasi itibarı düştü ve İTC'nin iktidarı güçlendi. İsyanın adı 13 Nisan'ın Rumî takvimde 31 Mart'a denk gelmesinden kaynaklanır. *Ayrıca bkz.* KABAĞÇI VAKASI; MEŞRUTİYET DÖNEMİ; MAHMUD ŞEVKET PAŞA; PATRONA HALİL İSYANI; SİYASİ PARTİLER.

OTLUKBELİ MUHAREBESİ. *Bkz.* BAŞKENT MUHAREBESİ.

Ö

ÖMER SEYFEDDİN (1884–1920). Hikâyeleriyle tanınan **milliyetçi** yazar. Balıkesir’de doğdu. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye’den mezun oldu (1903) ve askerlik mesleğini seçti. İmparatorluğun değişik kesimlerinde görev yaptıktan sonra, askerliği bırakarak **edebiyata** yöneldi (1910). Selanik’te **Ziya Gökalp** ve Ali Canib Yöntem’le birlikte **Genç Kalemler** adlı edebiyat dergisini çıkardı (1911). **Balkan Savaşları** çıkınca, tekrar **orduya** girdi ve **Yunanlılara** esir düştü. **İstanbul**’a döndükten (1913) sonra, bir dizi edebiyat dergisine hikâye yazmaya devam etti. Halk arasında konuşulan Türkçeyle yazma gereğini savundu ve **Edebiyat-ı Cedide**’nin yaklaşımını eleştirdi. Hikâyelerinde ayrıntılı tasvirlerden ve bireylerin psikolojik tahlilinden ziyade olaylara ağırlık verdi. Ona göre, edebiyat topluma hizmet etmeliydi. Nitekim eserleri büyük ölçüde döneminin siyasi olaylarıyla ve sosyal gelişmeleriyle ilgilidir. Hikâyeleri imparatorluğun son döneminde Osmanlı Türklerinin yaşadığı sarsıcı tecrübeleri yansıtır. Ancak ortaya koyduğu aşırı milliyetçi yaklaşım, diğer unsurları ötekileştirici bakış açısı, sosyal darvinist fikriyatı ve otoriteye kayıtsız şartsız itaat felsefesi Ömer Seyfeddin’e proto-faşist bir kimlik kazandırmıştır. *Ayrıca bkz. DİL; TÜRKÇÜLÜK.*

ÖRF. Göreneksel **hukuk**. Osmanlılar yeni ele geçirdikleri bölgelerde çoğu kez daha önceki usulleri ve âdetleri korumayı tercih ettiler; bunun sebebi aksi yönde bir tutumun yerel huzursuzluğa ve beklenen vergi gelirlerinde bir gerilemeye yol açacağı düşüncesiydi. Bu bakımdan **şeriata** aykırı âdetler dışında, mevcut yerel mevzuat her **sancağın** tahrir defterine işlenirdi. Bazı örf kuralları ancak bölgenin Osmanlı sosyo ekonomik sistemiyle tam bütünleşmesi sağlandıktan sonra standart **kanunlar** doğrultusunda değiştirilirdi. *Ayrıca bkz. VERGİ.*

ÖRFÎ HUKUK. *Bkz. KANUN.*

ÖŞR. *Bkz. ÂŞÂR.*

P

PADİŞAH. Osmanlı sultanlarına verilen unvan. Kelime olarak “şahların şahı” ya da “büyük şah” anlamına gelir. *Ayrıca bkz.* SALTANAT.

PAN-İSLAMCILIK. Osmanlıca İttihâd-ı İslâm. **İslam devletlerini** ve halklarını Avrupa sömürgeciliğine ve kültürel egemenliğine karşı birleştirmeye yönelik siyasi ve kültürel akım. Önce **Yeni Osmanlıların** ve daha sonra İranlı din âlimi Cemaleddin el-Afgani'nin formüle ettiği Pan-İslamcılık projesi aslında **İslami modernizm** fikir akımıyla yakından bağlantılıydı. Osmanlı İmparatorluğu özellikle 1870'ten sonra okullar açarak, hocalar atayarak ve kitaplar göndererek, Orta Asya, GüneyAfrika, Güney Asya ve Endonezya'daki Müslüman halklarla dinî ve kültürel bağları güçlendirmeye dönük adımlar attı.

II. Abdülhamid döneminde Pan-İslamcılığa esas itibarıyla **Arap milliyetçiliğini** zayıflatıp **halifeye** ve **padişaha** İslami bağlılığı güçlendirmeye dönük bir iç politika aracı olarak başvuruldu. **Hicaz** demiryolunun inşası (1908) Pan-İslamcılığın bir atılımı gibi tanıtıldı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) ise **I. Dünya Savaşı** sırasında müttefiki **Almanya** ile birlikte Pan-İslamcılığı imparatorluk dışındaki Müslüman halklardan siyasi ve askerî destek almaya dönük bir politika olarak kullandı. **V. Mehmed** İtilaf devletlerine karşı **cihâd** ilan etti (1914). İTC'nin gizli kolu **Teşkilât-ı Mahsusa** İtilaf devletlerinin sömürgelerinde, Kafkasya, Orta Asya ve Kuzey Afrika'da Müslüman ayrılıkçı hareketleri aktif biçimde destekledi. *Ayrıca bkz.* AÇESULTANLIĞI; HİNDİSTAN.

PAN-TÜRKÇÜLÜK. *Bkz.* TÜRKÇÜLÜK.

PARA. Tarıma dayalı bütün ortaçağ imparatorluklarında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da 17. yüzyıldan önce para esas olarak **şehir** merkezlerinde kullanılırdı. **Ticaret, imalat, iltizam** ve **Yeniçeri** askerlerine maaş ödemeleri para dolaşımının başlıca alanlarıydı. Ticari ürünler yetiştiren köyler de para sisteminin bir parçasıydı. 16. yüzyıl sonlarından itibaren **eyaletlerde tımar sisteminin** gerilemesi ve iltizamın yayılması, tarım sektörünü de kapsamak üzere Osmanlı **ekonomisinde** parasallaşmayı artırdı.

Basılan ilk Osmanlı sikkesi gümüş akçeydi (1327). Gümüş esaslı para birimi 1477'ye kadar sürdü. O tarihte Osmanlıların ilk altın sikkeyi (“sultanî”) bastırmasıyla, gümüşe ve altına dayalı bir çift metal sistemi kuruldu. Sikkeler idari ve ticari bakımdan önem taşıyan ve aynı zamanda gümüş madenlerine yakın olan şehirlerde basılırdı. Darphaneler ve sağladıkları gelirler **devlet** tarafından mezat yoluyla özel şahıslara verildi. Darphanelerin işleyişi ve basılan sikkelerin metal standardı yerel **kadılarca** sıkı biçimde denetlenirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyıldan itibaren yayılmasıyla birlikte, bütün topraklarda tek bir para sistemini sürdürmek imkânsız hale geldi. Uzak eyaletlerde çeşitli Osmanlı sikkelerinin yanı sıra, yabancı para birimleri yaygın olarak kullanılmaya başladı. Osmanlı siyasi, ekonomik ve malî kurumlarının 16. yüzyıl ortalarına kadar istikrarlı oluşu, kullanılan para birimlerinin de istikrarını sağladı.

Fakat 1585'ten sonra bu kurumların bozulması yüzünden Osmanlı para sistemi çöktü. Akçenin değeri birçok kez düşürüldü ve Osmanlı pazarlarına yabancı sikkeler hâkim oldu (1585–1690). Para kargaşasına ve malî istikrarsızlığa son vermek için, yeni bir gümüş sikke olan kuruşa (1690) geçildi. Bu tedbir 1760'lara kadar bir ölçüde para istikrarını sağladı. Ama malî ve siyasi krizlerin ortaya çıkması, kuruşun değerinde köklü düşüşlere yol açtı.

Yeni bir çift metal sistemine geçilmesiyle ve yeni bir gümüş kuruşun, gümüş mecdidiyenin ve altın liranın basılmasıyla Osmanlı para sisteminde bir konsolidasyon gerçekleştirildi (1844–1914). Kâğıt para 1840'tan 1860'ların başlarına kadar ara sıra basıldı. 1863'te **Bank-ı Osmânî-i Şâhâne**'ye banknot sürme tekelisi verildi. Dünya pazarlarında gümüş fiyatının gerilemesi yüzünden altının standart olarak kabul edilmesine (1878) karşın, gümüş sikkeler imparatorlukta 1916 gibi geç bir tarihe kadar dolaşımda kaldı. *Ayrıca bkz.* MALİYE; VERGİ.

PARİS ANTLAŞMASI. **Kırım Savaşı**'nı (1853–1856) sona erdirmek üzere **Fransa, Büyük Britanya, Rusya,** Osmanlı İmparatorluğu, **Avusturya, Prusya** ve Piemonte'nin imzaladığı uluslararası anlaşma (30 Mart 1856).

Antlaşma uyarınca, Rusya'nın Doğu **Anadolu**'da işgal ettiği topraklardan ve müttefiklerin de **Kırım**'dan çekilmesi öngörüldü. Tuna Nehri deltası Osmanlılara bırakılırken, Tuna voyvodalıkları (**Eflâk** ve **Boğdan**) ve **Sırbistan** yarı bağımsız statüyle Osmanlı egemenliğinde kaldı. Karadeniz'in tarafsız bölge olması, hiçbir ülkenin savaş gemileri bulundurmaması ve kıyılarında askerî tersaneler kurmaması kararlaştırıldı. Tuna'daki ulaşım yedi imzacı ülkenin temsilcilerinden oluşacak bir uluslararası komisyonun yönetimine verildi. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa Uyumu'na alındı ve toprak bütünlüğü büyük devletlerce güvence altına alındı. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu resmen bir Avrupa devleti olarak kabul edildi.

Antlaşmayı imzalayan **Âli Paşa**, ağır savaş yüklerine ve **Bâbüali**'nin verdiği tavizlere kıyasla Osmanlı kazanımlarının çok az olduğu gerekçesiyle **Mustafa Reşid Paşa** tarafından çok sert biçimde eleştirildi. Özellikle Paris Antlaşması metninde de atıfta bulunulan **İslahat Fermanı**'nın gayrimüslimlere sağladığı eşitlikçi haklar Müslüman ve Türk vicdanında derin bir rahatsızlık yarattı. Bu nedenlidir ki esasen Ruslara karşı kazanılan parlak bir zaferi belgeleyen ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya dahil eden bu antlaşma halen Türk tarih yazımında yeterli ilgi ve itibar görmemektedir. *Ayrıca bkz. BALKANLAR; BOĞAZLAR; ROMANYA.*

PARLAMENTO. *Bkz. MECLİS-İ MEBUSÂN.*

PASAROFÇA ANTLAŞMASI. Osmanlı-Habsburg ve Osmanlı-Venedik savaşlarını (1714–1718) sona erdiren uluslararası anlaşma (21 Temmuz 1718). Avusturyalılar Belgrad'ı, Semendire'nin çevresindeki yöreyi, Temeşvar'ı, Banat'ı ve **Eflâk**'ın güneybatı kesimini Osmanlılardan aldılar. **Venedik** Mora'ı Osmanlılara bırakırken, Dalmaçya'nın kıyı bölgelerini elinde tuttu. *Ayrıca bkz. BALKANLAR; ROMANYA; SIRBİSTAN.*

PAŞA. Osmanlı sivil ve askerî yetkililerine **vezir** rütbesiyle birlikte verilen en yüksek unvan. 1908'den sonra paşa unvanı miralay (albay) rütbesinin yukarısındaki subaylarla ve sadrazamlarla sınırlandırıldı. Böylece sadrazam bu unvanı taşıyan tek sivil yetkili olarak kaldı. *Ayrıca bkz. AĞA; BEY; ÇELEBİ; EFENDİ; ŞEYH.*

PATRONA HALİL İSYANI. III. Ahmed'in tahttan indirilmesine yol açan ve **Lale Devri**'ni (1718–1730) sona erdiren **Yeniçeri** ayaklanması (28 Eylül–2 Ekim 1730). Yönetici elit tabakanın ve varlıklı sınıfların aşırı debdebeli yaşam tarzı ve **Sadrazam İbrahim Paşa**'nın (Nevşehirli Damad) akraba iltimasçılığı, **İran**'la savaştaki yenilgilerin ve toprak kayıplarının yanı sıra **Anadolu**'da artan eşkıyalıktan dolayı halk arasında belirli bir rahatsızlık yaratmıştı. İmar işleri için yeni vergiler konulması, **İstanbul**'un alt tabakalarının kızgınlığını daha da artırdı. **Padişah** İran'a karşı seferde **ordunun** başına geçmeye yanaşmayınca, eski bir Yeniçeri olan Patrona Halil bir kalabalığı etrafında topladı ve Yeniçerilerin desteğiyle şehrin denetimini ele geçirdi. İbrahim Paşa öldürüldü ve III. Ahmed tahttan indirildi. Âsiler yeni padişah **I. Mahmud**'un bir tertiple elebaşlarını idam ettirdiği 15 Kasım'a kadar İstanbul'u denetim altında tuttular. *Ayrıca bkz. KABAKÇI VAKASI; MUHALEFET; OSMAN II; 31 MART İSYANI.*

PEÇEVÎ (1574–1649'dan önce). Tarihçi. Asıl adı İbrahim'dir. **Macaristan**'ın Peç şehrinde doğdu. **Sadrazam** Lala Mehmed Paşa'nın hizmetine girdi ve **Osmanlı-Habsburg** savaşlarına (1593–1606) katıldı. Habsburglarla barış müzakerelerinde tercüman olarak bulundu. Lala Mehmed Paşa'nın ölümünden (1606) sonra, çeşitli **Balkan sancaklarında** tahrir memurluğu, Diyarbekir, Tokat, Tuna ve **Anadolu**'da **defterdârlık** ve Balkanlar'da sancak beyliği (1632–1641) yaptı. Osmanlı yönetimindeki Macaristan'ın 1520–1640 arasındaki tarihini konu alan eseriyle tanınır. Kendi adıyla anılan bu kitap Osmanlı ve Macar kaynaklarının yanı sıra doğrudan gözlemlerine dayanır. *Ayrıca bkz. EVLİYÂ ÇELEBİ; TARİHYAZIMI.*

PÎR SULTAN ABDAL (16.yüzyıl). **Kızılbaş** halk şairi. Asıl adı Haydar'dır. Hayatı hakkında güvenilir bilgiler yoktur. Sözlü gelenekten ve **şüirlerinden** anlaşıldığı kadarıyla, Sivas'taki Kızılbaş topluluğunun bir mensubuydu. Bölgedeki Kızılbaşlar bir kurtarıcı olarak dünyaya adalet getirecek olan On İkinci İmam Mehdi'nin **İran** şahı Tahmasb (hd 1524–1576) olduğuna inanmaktaydı. Pîr Sultan Abdal muhtemelen

Sünni Osmanlı devletine karşı Kızılbaş ayaklanmalarına öncülük ettiği için, Sivas valisince yakalanıp idam ettirildi.

Kızılbaşların önde gelen dinî şairlerden biri saydığı Pîr Sultan Abdal'ın şiirleri halk **edebiyatının** en güzel örnekleri arasındadır. Kızılbaş inançlarını, bu inançlar uğruna mücadeleyi, Osmanlı yönetiminin yolsuzluklarını ve haksızlıklarını anlatır. Ayrıca doğayı, güzelliği ve aşkı işler. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; MUHALEFET; TÜRKMENLER.

PİRÎ REİS (1470–1554). Donanma komutanı ve haritacı. Asıl adı Muhyiddin Pîrî'dir. **Gelibolu**'da doğdu. Amcası Kemal Reis'in son Endülüs emirliğine askerî destek sağlamak için Batı Akdeniz'de yürüttüğü harekâta katıldı (1487). Fransızlara yönelik baskınlar düzenledi (1491–1493) ve bir Osmanlı kadırga reisi olarak Venedik seferinde (1500–1502) yer aldı. Gelibolu'da 1513'te hazırladığı ünlü dünya haritasını **I. Selim**'e sundu. **Memlûk Sultanlığı**'na yönelik sefere (1516–1517) katıldı. Akdeniz kıyı şeridi ve limanları üzerine ayrıntılı bilgiler içeren *Kitâb-ı Bahriyye*'yi (1521–1525) yazdı. **I. Süleyman**'a 1528'de ikinci bir dünya haritası sundu. Kızıldeniz filosunun reisliğine atandıktan (1547) sonra, Aden'i (**Yemen**) ve Maskat'ı (Umman) Portekizlilerden geri aldı. Hürmüz kalesini ele geçirme girişimi sonuçsuz kaldı. Bir Portekiz filosunun yaklaştığı haberini alınca, gemilerini Basra Körfezi'nde bırakıp Süveyş'e döndü. Bunun Osmanlı **devletince** bir suç sayılması nedeniyle idam edildi (1554). Pîrî Reis dönemine göre oldukça doğru olan **haritacılık** çalışmalarıyla tanınır. *Ayrıca bkz.* COĞRAFYA; SEYDÎ ALİ REİS.

POLİS. Osmanlı şehirlerinde güvenliği **Yeniçeri** Ocağı'nın "Kulluk" olarak bilinen bir alt birimi sağladı. Yeniçeri Ocağı'yla birlikte 1826'da kaldırılan bu birimin görevini yeni **ordu**ya bağlı bir birlik devraldı. 1846'da bir jandarma teşkilâtı kuruldu. Erkânı Harbiye'nin denetimi altındaki Zabtiyye Müşiriyeti'ne bağlı olarak çalışan bu teşkilâtın yapısı 1879'da şehirlerdeki ve kırsal kesimdeki güvenliğin ayrı kuruluşlara verilmesiyle değişikliğe uğradı. Modern anlamda bir polis teşkilâtı 1898'de oluşturuldu ve ordu dışında sivil polisler görevlendirildi. 1907 tarihli Polis Nizamnamesi yeni teşkilâtın hukuki çerçevesini sağladı. **1908 Devrimi**'nden sonra 1909'da kurulan Emniyyet-i Umûmiyye Müdiriyyeti 1913'te idari bakımdan Dâhiliye Nezâreti'ne bağlandı. *Ayrıca bkz.* NECİB MELHAME PAŞA; TEŞKİLÂT-I MAHSUSA; ZEÂMET.

POLONYA. Bkz. LEHİSTAN

PORSELEN. Bkz. ÇİNİ.

POSTA İDARESİ. Geleneksel Osmanlı düzeninde haberleşme konakları ("menzilhâneler") ve posta ulakları ("tatarlar") sadece idari ve askerî amaçlara hizmet ederdi. **II. Mahmud** 1838'de özel şahısların **devlete** ait posta hizmetini ücret karşılığında kullanmalarına izin veren bir **ferman** çıkardı. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**'ndan (1839) sonra posta kamusal hizmetler arasında sayılmaya başladı. 1840'ta Posta Nezâreti kuruldu ve tatarlara dayalı önceki sistem kaldırıldı. **Eyalet** merkezlerinde 1843'ten itibaren postaneler açıldı. **Telgraf** haberleşmesinin 1855'te başlaması üzerine Telgraf Nezâreti adıyla oluşturulan ayrı teşkilât 1871'de Posta ve Telgraf Nezâreti adı altında posta idaresiyle birleştirildi. Posta pulları ilk kez 1863'te çıkarıldı. Posta ve Telgraf Nezâreti 1911'de hükümette yer alan nâzırlık statüsü kazandı. *Ayrıca bkz.* ULAŞIM.

POZİTİVİZM. Osmanlı Türk aydınları üzerinde büyük etki bırakan Fransız felsefe akımı. Auguste Comte'un bütün felsefi ve bilimsel uğraşların fenomenlere ilişkin deneylerle doğrulanmış gözlemlere dayandırılması ve bu gözlemlerin nedensellik yasalarına bağlanması gerektiği yolundaki fikri, yeni sosyoloji biliminin ana temelini oluşturmaktaydı. Pozitivisler toplumların belli nesnel yasalarla uyumlu olarak, "pozitif" bilimlere dayalı nihai bir aşamaya doğru evrim gösterdiği, böylece dini ve metafiziği bir yana bırakıp "bilimsel" bir kültüre ve ahlaka yöneldiği kanısındaydı.

Ahmed Rıza gibi Osmanlı aydınları, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) kurucuları pozitivistlere bağlıydı. Hem seküler, hem de muhafazakâr bir ideoloji sunan pozitivistler düzene ve otoriteye ağırlık verirken, Hıristiyanlığa karşı düşmanca bir tutum içindeydi. Bunlar da akımı çoğunlukla resmî görevli olan ve Osmanlı devletinin kurtuluşunu merkezîyetçi tedbirlerde gören İTC mensupları için çekici kılan özelliklerdi. Pozitivistlerin fikri etkisi cumhuriyet döneminde de siyasi elitler arasında sürdü. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; AYDINLANMA; BAHÂ TEVFİK; BATILILAŞMA; BEŞİR FUAD.

PRENS SABAHADDİN (1878–1948). Siyasetçi ve sosyolog. **II. Abdülhamid**'in yeğeni. Özel hocalardan ders aldı. II. Abdülhamid'le şahsi meselelerden dolayı kavga eden babasıyla ve erkek kardeşleriyle birlikte Paris'e kaçtı (1899). Orada Jön Türk **muhalefetine** katıldı, kendi siyasi çevresini oluşturdu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne (İTC) karşı mücadele yürüttü. **1908 Devrimi**'nden sonra **İstanbul**'a döndü; muhalif Ahrâr Fırkası'nı ve daha sonra **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**'nı destekledi. **Sadrızam Mahmud Şevket Paşa**'ya yönelik suikastın (1913) ardından Avrupa'ya kaçtı ve **İstanbul**'a ancak İTC yönetimi sona erdiğinde (1918) geri gelebildi. **Anadolu**'daki milliyetçi harekete destek vermesine karşın, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ülkeden ayrılmak zorunda kaldı (1924) ve Paris'te öldü.

Prens Sabahaddin katıksız bir liberal düşünür olarak, Osmanlı Türk fikir tarihinde seçkin bir yer tutar. Frédéric Le Play ve Edmond Demolins sosyoloji ekolünün etkisiyle, Osmanlı toplumunda bireyciliğin ve özel girişimin yokluğunu ilerlemenin önündeki ana engel olarak gördü. İmparatorluk için siyasi ve idari iktidarın ademi merkezîliğine dayalı alternatif bir siyasi model önerdi. Osmanlı çok dinli ve çok uluslu yapısının gönüllü birliktelik yoluyla bir arada tutulabileceğini savundu. Sosyolojik ve siyasi fikirleri *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* (1918), *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsi-i Mezûniyyet Hakkında Bir İzâh* (1908) ve *Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyyet Hakkında Bir İzâh* (1908) adlı kitaplarında yer alır. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; AHMED RIZA; AYDINLANMA; DEMOKRASİ; EL-HUSRÎ, SATI; LİBERALİZM; OSMANLILIK; POZİTİVİZM; ZİYA GÖKALP.

PREVEZE DENİZ SAVAŞI. Osmanlı donanması ve bir Haçlı koalisyonu arasında deniz savaşı (28 Eylül 1538). Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünün sağlanmasıyla sonuçlandı. Osmanlı **kaptanıderyası Barbaros Hayreddin Paşa**'nın Batı Akdeniz'deki askerî faaliyetleri üzerine, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Papalık ve **Venedik** Osmanlı deniz gücünü bertaraf etmeye yönelik bir **Haçlı seferi** çağrısında bulundu. **İspanya**, Portekiz, Malta ve Cenova'nın da katılımıyla, Habsburg amirali Andrea Doria komutasında yaklaşık 600 gemilik bir armada, sayısal gücü daha düşük Osmanlı donanmasına (122 gemi) Preveze'de (Batı **Yunanistan**) saldırdı. Barbaros Hayreddin Paşa, Turgud Reis ve **Seydi Ali Reis**'in başarılı taktiklerinin yanı sıra, Haçlı donanmasının kötü yönetilmesi Hristiyan ittifakının ezici bir yenilgi almasına yol açtı. Preveze Deniz Savaşı Osmanlıların Batı Hıristiyanlığına karşı elde ettiği en büyük deniz zaferiydi. *Ayrıca bkz.* İNEBAHTI DENİZ SAVAŞI; SÜLEYMAN I.

PRUSYA. *Bkz.* ALMANYA.

R

RAGIB PAŞA. *Bkz.* KOCA RÂGIB PAŞA.

RAMÎ MEHMED PAŞA (1654–1707). **Sadrizam**, reformcu ve şair. **İstanbul**'da doğdu. Kalemeye girdi. Şiirleriyle ve nesirleriyle şöhrete kavuştu. 1696–1702 arasında **reisülküttâblık** yaptı. Karlofça barış müzakerelerini (1698–1699) yürüten Osmanlı heyetinde yer aldı ve usta bir diplomat olduğunu gösterdi. 1702'de **vezir** oldu ve ertesi yıl sadrazamlığa atandı. Kısa görev döneminde Paşa malî sistemde **reform** yapmaya, iç güvenliği yeniden sağlamaya ve **Anadolu**'daki **Türkmen** oymaklarını iskân etmeye çalıştı. Dokuma imalatını teşvik ederek ve dokuma ithalatını yasaklayarak, merkantilist bir ekonomik politikayı benimsetmek için de uğraştı. Sadrazamlığı **1703 İsyanı**'yla sona erdi. **Mısır**'a (1704) ve daha sonra **Kıbrıs**'a vali olarak gönderildi. Rodos zindanında öldü. Şiirler *Divân*'ında toplanmıştır. Kutsal İttifak'la müzakerelere ilişkin gözlemleri *Vakayi-i Müsâlahâ* ("Barışa Varma Sürecindeki Olaylar"), diğer düz yazıları ise *Münşeât* ("İnşa Metinleri") adlı kitabında yer alır. *Ayrıca bkz.* DİPLOMASİ; EKONOMİ; KARLOFÇA ANTLAŞMASI; MALİYE.

RAUF YEKTÂ (1871–1935). Müzik nazariyecisi ve besteci. Asıl adı Mehmed Rauf'tur. **İstanbul**'da doğdu. Geleneksel bir **eğitim** aldıktan sonra, **memuriyete** girdi ve **Bâbîâli**'den emekli oluncaya (1922) kadar çeşitli kademelerde görev yaptı. Gençliğinde **Mevlevî tarikatına** bağlı **dergâhlarda** bulunarak, klasik Türk **müziği** konusunda ustalaştı. Ayrıca, müzikli ayinler üzerine daha eski Mevlevî kitaplarını ("edvâr kitâbları") inceledi ve akustik bilimini öğrendi. Mevlevî **şeyhleri** Ataulah, Celaleddin ve Fahreddin'le birlikte klasik Türk müziğini akustikle açıklamaya çalıştı ve bu müziğin Batı nota sistemiyle kayda geçirilebilmesi için özel bemol ve diyez notaları geliştirdi. İstanbul'un konservatuarı olan Dârülelhân'da Türk müziği tarihi ve nazariyesi dersleri verdi. Klasik Türk müziği üzerine makaleleri ve kitapları arasında "La Musique turque" (1902), *Hoca Zekâî Dede Efendi* (1900), *Hâce Abdülkadir Meragî* (1900), *Dede Efendi* (1924) ve *Türk Mûsikîsi Nazâriyâtı* (1924–29) sayılabilir. Rauf Yektâ bizzat klasik Türk müziği besteleri de yaptı. *Ayrıca bkz.* HACI ARÎF BEY; ITRÎ; İSMÂİL DEDE EFENDİ; ŞEVKÎ BEY; ZEKÂÎ DEDE.

REÂYÂ. Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi mükellefi olan üretici sınıf, yani yönetici **askerî sınıf** dışında kalan kesim. Tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler bu kategoriye girerdi. Reâyâ terimi ilk başta hem Müslümanları, hem de gayrimüslimleri kapsayacak şekilde kullanılırken, özellikle 18. yüzyıldan sonra gittikçe yalnız gayrimüslimleri kapsayan bir anlam kazandı. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** (1839) reâyâ ve yönetici sınıf arasındaki ayrımı resmen kaldırdı. *Ayrıca bkz.* DEMOKRASİ; HÜRRİYET; LİBERALİZM.

RECAİZÂDE MAHMUD EKREM (1847–1914). Yazar ve şair. **İstanbul**'da doğdu. Bürokrat bir ailedendi. İstanbul askerî idadisinde öğrenim gördükten sonra, **memuriyete** girdi ve zamanla **Şûrâ-yı Devlet** üyeliğine yükseldi. **1908 Devrimi**'nden sonra, maarif nâzırlığı yaptı ve **Meclis-i Âyân**'a seçildi. Edebiyat çevrelerinde seçkin bir yer edindi ve Osmanlı Türk **edebiyatının Batılılaşmasını** teşvik etti.

Namık Kemal'den ve **Yeni Osmanlılardan** köklü biçimde etkilenen Recaizâde Mahmud Ekrem, 1870'lerden itibaren kendisini ağırlık olarak edebiyata verdi; şiirler, hikâyeler, romanlar, oyunlar ve makaleler yazdı. **Basında** eski edebi geleneğin destekçileriyle tartışmalara girdi ve **Edebiyat-ı Cedide** çevresinin ortaya çıkmasında önemli rol oynadı. Şiirlerinde doğa, aşk ve ölüm temalarını işlerken, diğer edebi eserlerinde gerçekçi bir yaklaşımla 19. yüzyıl sonlarındaki İstanbul'un sosyal özelliklerini yansıttı. *Araba Sevdası* (1896) romanı, *Çok Bilen Çok Yanılır* (1916) tiyatro oyunu ve *Nağme-i Seher* (1871) şiir derlemesi en çok bilinen eserleridir. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; DİL.

REDHOUSE, SIR JAMES WILLIAM (1811–1892). İngiliz Türkolog ve sözlük yazarı. Londra’da doğdu. Yoksulluk içinde büyüdü ve 1826’da **İstanbul**’a gitti. **Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn**’da teknik ressam olarak çalışırken, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Bir Türkçe-İngilizce-Fransızca sözlük yayımlamak üzere 1834’te Londra’ya döndü, ama tasarısını gerçekleştiremedi. Londra’daki Osmanlı seferatinde bir süre tercümanlık yaptıktan sonra, 1837’de tekrar İstanbul’un yolunu tutarak, bu görevi Bâbiâli’de ve Hariciye Nezâreti’nde sürdürdü. Yeni kurulan **Encümen-i Dâniş**’in onursal üyelerinden biri oldu (1851). İngiliz hükûmetince 1888’de şövalyelik nişanıyla ödüllendirildi. Sözlük çalışmalarının ürünü olan *Müntehâbât-ı Lugât-ı Osmâniyye* (“Osmanlıca Kelimelerden Seçmeler”, 1852–53), *The Turkish Campaigner’s Vade-Mecum of Ottoman Colloquial Language* (1855), *A Lexicon, English and Turkish* (1861) ve *A Turkish and English Lexicon Showing in English the Significations of the Turkish Terms* (1890) hâlâ günümüz Türkçe-İngilizce sözlüklerinin temel kaynaklarıdır. *Ayrıca bkz. DİL; EDEBİYAT.*

REFORM. Osmanlıca ıslâhât. Osmanlı **devletinin** düzen, disiplin ve verimlilik ilkeleri temelinde merkezî otoriteyi güçlendirme gibi nihai bir amaçla aldığı çeşitli önlemleri kapsar. Merkezî idareyi ve **orduyu** düzeltmek gerektiği fikri 17. yüzyıl başlarında ortaya çıktı; yönetici elit tabaka içindeki reform tartışmaları imparatorluğun dağılmasına kadar sürdü ve **Atatürk**’ün radikal reformlarıyla doruğa ulaştı.

Reform önerilerinin ve politikalarının niteliği dört tarihsel aşamaya göre sınıflandırılabilir: **Koçi Bey** gibi kişilerin ilk gözlemleri, emperyal güçteki gerilemeyi yüzyıllar önce belirlenmiş sisteme ve kurallara uyulmamasına bağlamaktaydı. Bu durumda çözüm 16. yüzyıl başlarının sosyal ve siyasi düzenine dönme idi. **IV. Murad** dönemi ve baskıcı yöntemlerle düzeni sağlama politikası bu birinci aşamaya girer. Aynı şekilde, **Kâtib Çelebi**’nin imparatorluğun geleceği konusundaki kötümserliği ve asayişî sağlayacak bir “güçlü adam” arayışı birinci aşamadaki reformcu görüşler içinde sayılabilir.

Özellikle **Kutsal İttifak**’la savaşların (1683–1699) ardından Hıristiyan Avrupa’nın teknolojik üstünlüğünün kabul edilmesi ikinci aşamayı, yani orduyu güçlendirmek amacıyla Avrupa teknolojisini kısmen alma sürecini başlattı. **İbrahim Müteferrika** gibi yazarlar, orduyu düzeltmek için Batı’nın doğa ve askerlik bilimlerini benimseme gereğini vurguladı. 1789’a kadar askerî teknik okullar açıldı ve Fransız eğitimci ordu birliklerini modernleştirmeye çalıştı. Aynı dönemde Bâbiâli toprak bütünlüğünü korumanın bir aracı olarak gittikçe **diplomasiye** başvurdu. **Lale Devri** (1718–1730) sırasında **Fransa**’nın sınırlı bir kültürel ve estetik etkisi gözlemlendi.

Özellikle **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı**’ndan sonra Osmanlı askerî ve idari sisteminin bir çöküşün eşiğine gelmesiyle birlikte, daha geniş çaplı reformlara girişimin kaçınılmazlığı belirginleşti. O sırada merkezî otorite **eyaletler** üzerindeki denetimi yitirmiş ve **âyânlar** fiilen yerel yöneticiler haline gelmişti. Buna **Balkanlar**’da Yunan ve Sırp **milliyetçiliklerinin** ortaya çıkışı eşlik etti. Osmanlı reformcu kadroları askerî alanın yanı sıra idari ve adli alanlarda Batı kurumlarını benimseme yönünde adımlar attı. **III. Selim**’in **Nizâm-ı Cedîd** reformlarıyla başlayan bu süreç, **Yeniçerilerin** ve mevcut düzenden yararlananların **muhalefetinin** kırılmasından sonra, **II. Mahmud**, **Tanzimat** ve **II. Abdülhamid** reformlarıyla sürdü.

“Aydın despotizmi”nin damgasını taşıyan 1789–1908 arasındaki dönemde taşrada merkezî otorite hatırı sayılır ölçüde sağlandı, eski idari ve ekonomik kurumların köhne kalıntıları temizlendi, bütün Müslüman ve gayrimüslim sakinlerin vatandaş olduğu anlayışı ileriye götürüldü. **Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu** (1839) ve **Islahat Fermanı** (1856) bireylerin dokunulmaz haklarını vurguladı. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu kendisini bir Avrupa devleti olarak görmeye başladı ve nitekim Avrupa Uyumu’na girdi (1856).

Bu reform döneminde ordu, **maliye** ve **vergi**, sivil idare, adalet ve **eğitim** alanlarını yeniden şekillendirme ve daha tekörnek hale getirme yönünde girişimlerde bulunuldu. Reform bir bakıma aydın Bâbiâli bürokratlarının imparatorlukta uyruk halklara “uygarlaştırma misyonu”yla erişme çabasının bir ifadesiydi. Böylece uzak yöreleri denetim altına almak üzere “heyet-i ıslâhiyye” adlı askerî birlikler aracılığıyla **Anadolu**’da, **Arnavutluk**’ta ve **Arap ülkelerinde** göçebelerin yerleşik yaşama geçmesini sağlama yönünde çabalar gösterildi. Gayrimüslim cemaatlerin idaresinde 1850’li ve 1860’lı yıllarda girişilen reformlar benzer şekilde ruhban kesimin konumunu zayıflatmaya ve merkezî otoriteyi güçlendirmeye yönelik girişimlerdi. Taşra **şehirleri** yeni hükümet binaları, caddeler ve parklarla merkezî iktidarın varlığını yansıtacak çehreye kavuştu. **Vilâyet** merkezlerinde belediyelerin (“dâire-i belediyye”) ve **idare meclislerinin** kurulması yerel eşrafi reform sürecine katma amacına dönüktü. Bu önlemler imparatorlukta geleneksel statü ilişkilerini zamanla zayıflattı ve siyasi merkeze daha aktif katılım için bir temel çerçeve yarattı.

Bu geniş kapsamlı politikalara rağmen, Osmanlılar **Rusya**’ya ve **Habsburg İmparatorluğu**’na toprak kaptırmaya devam etti, Türk olmayan halkların milliyetçiliğini dizginleyemedi ve kronik malî sıkıntılarla

karşılaştı. Öte yandan, **Yeni Osmanlıların** ve daha sonra **Jön Türklerin** yürüttüğü meşrutiyetçi muhalefet, Bâbîâli bürokrasisini siyasi katılımı engellemekle suçladı. Böylece imparatorluğu “kurtarmaya” dönük Osmanlı reformlarında, **Büyük Britanya** ve Fransa gibi liberal devletlerin siyasi desteğini alarak, idari istismarlara ve ayrılıkçılığa son vermeyi amaçlayan meşrutiyet rejimiyle yeni bir aşamaya girildi. Gerek 1877–1878’deki parlamenter deney, gerekse **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin (İTC) öncülük ettiği **1908 Devrimi** bu hedeflere ulaşmaya yönelik girişimlerdi.

Askerî modernleşmeden meşrutiyet reformlarına kadar uzanan bütün bu önlemler, belli yapısal sorunların ve imparatorluğun dağılmasını hızlandıran olayların üstesinden gelemedi. Çok-etnisiteli bir toplumda milliyetçiliğin yayılmasının önüne uzun vadede ne **Tanzimat** döneminin **Osmanlıcılığıyla**, ne de II. Abdülhamid döneminin **Pan-İslamcılığıyla** geçilebilirdi. Sürekli malî güçlükler sağlam bir idare, eğitim ve **ulaşım** altyapısının tamamlanmasını engelledi. Son olarak, **Balkan** monarşilerinin toprak taleplerinin yanı sıra, büyük devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşmayı öngören uzun vadeli tasarıları vardı.

Osmanlıcılığın ve Pan-İslamcılığın Türk olmayan halklar arasında merkezî otoriteyi meşrulaştırmada uzun vadede yetersiz kalması, yönetici elit tabakada **Türkçülüğün** güçlenmesine yol açtı. İTC’nin önde gelen mensupları Türk milliyetçiliği kadar **pozitivizme** de eğilimliydi; bu nedenle geleneksel **İslam**’ı ilerlemenin önünde bir engel saydılar. Özellikle **Balkan Savaşları**’ndan sonra İTC’nin reform adımlarının hedefleri bir ulusal **ekonomi** oluşturmak, taşra teşkilâtını tam anlamıyla merkeze bağlamak, mahkeme sistemini ve eğitimi sekülerleştirmek, **kadın** haklarını genişletmek ve Türk ulusal bilincini güçlendirmekti. Bu arada imparatorluğun etnik bakımdan homojen olmaması ulus-devlet saplantısına kapılmış İTC açısından bir sorundu. Dolayısıyla 1913’den sonra **Ermeniler** ve **Rumlar** gibi Hıristiyan unsurlara karşı sindirme ve **I. Dünya Savaşı** sırasında tehcir ve etnik temizlik kampanyaları sürdürülmüştür. Söz konusu merkezileştirici ve homojenize edici yaklaşımlar savaş sonunda Osmanlıların teslim olmasıyla kesintiye uğradı; ama cumhuriyet döneminde daha da etkin bir biçimde yeniden uygulamaya konuldu. *Ayrıca bkz.* ÂLÎ PAŞA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; FUAD PAŞA; HALİL HÂMİD PAŞA; KOCA RÂĞİB PAŞA; MİDHAT PAŞA; MUSTAFA REŞİD PAŞA; OSMAN II; SEKÜLARİZM; TÜRKİYE.

REİS. Osmanlı **donanmasında** gemi kaptanı.

REİSÜLKÜTTÂB. **Sadrazama** bağlı dairelerin başında bulunan ve 18. yüzyıldan itibaren dış ilişkilerden resmen sorumlu olan kişi. **Divân-ı Hümâyûn**’un bir üyesi olmamasına karşın, resmî yazışmaların büyük bölümünü denetlemesinden dolayı en önemli **devlet** görevlileri arasında sayılırdı. Divân-ı Hümâyûn’un 17. yüzyıldan sonra **saray** yerine **Bâbîâli** diye anılmaya başlayan sadrazamlık konağında toplanmaya başlaması, reisülküttâbın siyasi konumunu yükseltti. Osmanlıların barışı ve toprak bütünlüğünü korumak için **diplomasiye** daha bağımlı hale gelmesi, diplomatik yazışmaların hacmini büyük ölçüde artırdı. Bu da reisülküttâbın dış ilişkilerde öne çıkmasını getirdi. Reisülküttâblık makamı 1836’da hariciye nâzirliğine çevrildi. *Ayrıca bkz.* MEMURİYET; MÜLKİYE.

RESİM. Geleneksel Osmanlı resmine **minyatür** hâkimdi. Tuval üzerinde resim sanatı 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında askerî mühendislik okullarında teknik çizim dersleriyle birlikte başladı. 19. yüzyıl ortalarındaki ve sonlarındaki Osmanlı ressamlarının birçoğu subaydı: Aksaraylı Mustafa, Osman Nuri Paşa, **Şeker Ahmed Paşa**, **Osman Hamdi Bey**, Süleyman Seyyid, Halil Paşa, Hüseyin Zekâî Paşa ve Hoca Ali Rıza. Ağırıklı olarak Gustave Courbet’in gerçekçilik üslubunun etkisi altında olan ilk Osmanlı ressamları, fotoğraf niteliğinde eserleri verdikleri için “Osmanlı Primitifleri” diye anıldılar. Bu kuşağı Osmanlı resmine empresyonizmi getiren **Avni Lifij**, Feyhaman Duran, İbrahim Çallı, Namık İsmail ve Nazmi Ziya’nın oluşturduğu “Çallı kuşağı” ya da “1914 kuşağı” izledi. Osmanlı resmi **Sanâyi-i Nefise Mektebi**’nin açılmasıyla (1883) kurumlaştı ve yurtdışında resim öğrenimi için devlet bursları verildi. 1908’den sonra Osmanlı Ressamlar Cemiyeti kuruldu. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; BATILILAŞMA; EBRU; SANATLAR.

RIZA TEVFİK. *Bkz.* BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFİK.

RİDANİYE MUHAREBESİ. Osmanlı ve **Memlûk** orduları arasında Kahire (**Mısır**) yakınındaki son muharebe. **Memlûk Sultanlığı**’nın yıkılmasını getirdi (22 Ocak 1517).

Osmanlılar Mercidabık Muharebesi’nin ardından **Suriye** ve **Filistin**’i topraklarına katmışlardı. **I. Selim** 16 Ocak 1517’de Sina çölünü aşarak Afrika’ya geçti. Memlûk sultanı Kansu Gavri’nin ardılı Tumanbay, **ordusunu** Ridaniye köyü yakınında topladı ve topçu birliklerini Kahire’ye giden ana yola yerleştirdi. Ama

düşman topçunun mevzilerini önceden haber alan I. Selim, sabit konumdaki Memlûk toplarının çevresinden dolandı ve Memlûk ordusuna Ridaniye’de arkadan saldırdı. Gün boyunca süren muharebe Memlûk yenilgisiyle sonuçlandı.

Osmanlı zaferine karşın, Sultan Tumanbay ve komutanları Kahire’de Osmanlılara karşı bir halk direnişini örgütlemeyi başardı (27–30 Ocak). Bu direniş ancak büyük çapta kan dökülerek bastırılabilirdi. Şehir halkı Tumanbay’ın Kahire’den kaçmasından sonra Osmanlılara teslim oldu. Gizlenen Tumanbay 30 Mart’ta yakalandı; yerel ayrılıkçılar arasında bir kurtuluş umudu olarak görülmesi nedeniyle, Osmanlılarca 13 Nisan’da idam edildi. *Ayrıca bkz. ARAP ÜLKELERİ.*

RİFAT PAŞA. *Bkz. SADIK RİFAT PAŞA.*

RİĞAS VELESTİNLİS (1757–1798). Rigas Feraios olarak da bilinir. İlk Osmanlı demokratik **anayasa** projesini ortaya koyan Yunanlı devrimci militan ve yazar. **Yunanistan**’ın Tesalya bölgesindeki Velestino’da toprak sahibi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Öğrenim için 1770’lerin başlarında **İstanbul**’a gitti. Bir süre özel öğretmenlikle ve tüccarlıkla geçimini sağladıktan sonra, **Eflâk** voyvodaları Aleksandros İpsilanti’nin (1782) ve Nikola Mavrogenes’in (1786) kâtipliğini yaptı. Bu voyvodaların **Fenerli Rumlarla** yakın bağlantısı sayesinde, Bükreş’teki Fenerli çevresine girdi. Bu dönemde öğrenimini sürdürerek Fransızca, İtalyanca ve Almanca öğrendi.

1787–1792 Rus-Osmanlı Savaşı sırasında Rusya ve Avusturya birliklerinin Bükreş’i işgal etmesi (1790) üzerine, Avusturyalılara katılarak Viyana’ya gitti. Orada yayımladığı Yunanca kitaplarda Fransız Aydınlanma ideallerini işledi. Fransız Devrimi’ni izleyen yeni gelişmeler onda otoriter Osmanlı monarşisinin bertaraf edilebileceği umudunu doğurdu. Fransız diplomatlarla temas kurdu ve Napolyon Bonapart’a ulaşmaya çalıştı.

Rıgas Yunan ulusal hareketi içinde yer almakla birlikte, Hıristiyanların ve Müslümanların bir arada yaşayacağı eşitlikçi ve çok-etnisiteli bir sosyal düzeni tasarlamaktaydı. 1793 tarihli Fransız anayasasından ilhamla, Osmanlı topraklarında demokratik cumhuriyeti öngören bir anayasa metni hazırladı. Fakat Avusturya yönetimine tutuklandı (1797) ve Belgrad’daki Osmanlı yetkililerine teslim edildikten sonra idam edildi.

Rıgas Velestinlis cumhuriyetçi ve demokratik türden bir **Osmanlıcılığın** ilk destekçileri arasında sayılabilir. Anayasa metnindeki bireysel haklarla ilgili hükümlerden bazıları daha sonra **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**’nda (1839) yer aldı. *Ayrıca bkz. ALEKSANDR EKZARH EFENDİ; DEMOKRASİ; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; İBRAHİM ŞİNASİ; MİLLİYETÇİLİK; ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ.*

ROBERT KOLEJ. **İstanbul**’un Avrupa yakasında Dr. Cyrus Hamlin adlı bir Protestan misyonerin 1863’te kurduğu ve malî bakımdan Christopher R. Robert’in desteklediği Amerikan lisesi. Kuruluş amacı yerel Hıristiyan halkın yanı sıra yabancıların eğitim ihtiyacını karşılamaktı. Osmanlı yönetimindeki **Balkanlar**’da ve **Anadolu**’da Amerikan misyoner okullarının bulunması sayesinde, çok sayıda genç **Bulgar** ve **Ermeni** yüksek öğrenimini Robert Kolej’de sürdürdü. Buna karşılık, **Rumlar** oğullarını bu okula göndermeye daha az eğilimliydi. Bulgaristan’ın 1878’de özerkliğe kavuşmasına karşın, önemli sayıda Bulgar genci Robert Kolej’de öğrenim görmeyi tercih etti. Nitekim dört Bulgar başbakanı (İvan Geşov, Todor İvançov, Konstantin Muravyev ve Konstantin Stoylov) bu kurumun mezunlarıydı. **1908 Devrimi**’nden önce Müslüman Osmanlıların Robert Kolej’de öğrenim görmesi yasaktı. Bu yasağın kalkmasından sonra bile, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşüne kadar **Türkler** gayrimüslim öğrenciler arasında bir azınlık olarak kaldı. Robert Kolej eğitime liberal ve hümanist yaklaşımıyla, Osmanlı topraklarındaki liselerin hemen hepsinden daha ileri konumdaydı. *Ayrıca bkz. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.*

ROMANYA. Güneydoğu Avrupa’da, büyük bölümü 1372’den 1878’e kadar Osmanlılara **bağlı devlet** konumunda kalan ülke. Osmanlılar **Balkanlar**’a yayıldığı sırada, şimdiki Romanya toprakları dört bölgeden oluşmaktaydı. Eflâk ve Boğdan 14. yüzyıl başlarında **Macaristan**’dan bağımsızlık elde etmiş prensliklerdi. Erdel Macar denetiminde özerk bir devletti; Dobruca kıyı şeridi yerel Bulgar aristokratların yönetimindeydi. **Aykırı inançlarıyla** tanınan Sarı Saltuk öncülüğündeki bazı **Türkmenler** daha 13. yüzyılda Dobruca’ya göç etmişlerdi.

Osmanlılara 1372’de bağlanan Dobruca, Bulgar Krallığı’nın yıkılmasından (1395) ve Niğbolu Muharebesi’nden (1396) sonra ilhak edildi. Aynı tarihte Osmanlılara bağlı bir devlet haline gelen Eflâk, **Ankara Muharebesi**’nden (1402) sonra tekrar bağımsızlığını elde ettiyse de, 1417’de Osmanlı üstünlüğünü yeniden tanımak zorunda kaldı. Boğdan da **İstanbul**’un fethinden sonra Osmanlı

donanmasının Karadeniz’de hâkimiyet sağlaması üzerine 1455’te aynı statüyü kabul etti. Erdel’e yönelik Osmanlı saldırıları 1391’den 16. yüzyıl başlarına kadar kesin bir toprak kazanımı olmaksızın sürdü. Bölge ancak Mohaç’taki Macar yenilgisinden (1526) sonra Osmanlılara bağlandı. Güneybatı kesimi Temeşvar ve Arad **sancakları** olarak doğrudan Osmanlı yönetimine girdi (1552).

Romanya üzerindeki Osmanlı denetimi **Karlofça Antlaşması**’yla (1699) zayıflamaya başladı. Erdel ve Arad’ın ardından Temeşvar 1718’de **Habsburg İmparatorluğu**’na bırakıldı. Eflâk ve Boğdan’ın hâlâ Osmanlı egemenliği altında olmasına karşın, Habsburg topraklarına yakınlık ve yerel voyvodaların zayıflık dönemlerinde Osmanlılara başkaldırma eğilimi **Bâbiâli**’yi güvenilir **Fenerli Rumları** Eflâk ve Boğdan voyvodaları olarak atamaya yöneltti (1718–1822). **Rusya**’nın Karadeniz bölgesinde artan varlığıyla birlikte **1768–1774** ve **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşları** her iki bölgedeki Rus nüfuzunu güçlendirdi. Ruslar **Edirne Antlaşması**’yla (1829) yerel voyvodaların seçiminde veto hakkı elde etti.

Eflâk ve Boğdan’daki Rus nüfuzu **Kırım Savaşı**’yla (1853–1856) sona erdi. **Paris Antlaşması** (1856) bölgenin uluslararası koruma altına alınmasını sağladı. Voyvodalıklar resmen Osmanlılara bağlı kaldıkları 1856–1878 arasında bir ulus-devletine dönüşme yoluna girdi. Dobruca ise (Tulça sancağı) 1878’e kadar merkeze doğrudan bağlı bir Osmanlı sancağı olarak kaldı. **Bâbiâli 1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**’ndan sonraki **Berlin Kongresi**’nde Romanya’nın tam bağımsızlığını tanıdı. *Ayrıca bkz. KANTEMİR, DİMİTRİ.*

RUM. Kökeni “Romalılar” anlamındaki Yunanca *Rhomaioi* kelimesinden gelir. 1. Yunanlı. 2. **Rum Ortodoks** cemaati mensubu. 3. **Anadolu** ve **Balkanlar**’daki eski **Bizans** toprakları. 4. Anadolu. 5. Amasya **eyaleti** (15. yüzyıl). 6. Sivas eyaleti (16.–19. yüzyıllar). *Ayrıca bkz. RUMLAR.*

RUM ORTODOKS CEMAATİ. Osmanlı yönetimindeki Ortodokslar **II. Mehmed** döneminde tek bir cemaat olarak düzenlendi. Buna göre, **İstanbul**’daki Rum Ortodoks Kilisesi’nin başındaki kişi, imparatorluktaki bütün Ortodoks halkların sivil yöneticisi konumunu kazandı. Sadece etnik Yunanlılar değil, Ortodoks **Bulgarlar**, Sırlar, Arnavutlar, Rumenler, **Anadolu**’nun Türkçe konuşan Ortodoks toplulukları ve 1517’den sonra Ortodoks Araplar Rum Ortodoks cemaati içinde sayıldı. Ortodoks nüfusun ve alt kademe rahiplerin karışık bileşimine rağmen, üst makamlardaki rahipler etnik bakımdan çoğunlukla Yunan kökenliydi. 19. yüzyılda **milliyetçiliğin** yükselmesiyle birlikte, Sırlar ve Bulgarlar gibi Ortodoks halklar müstakil kiliseler oluşturma mücadelesine girişti.

Öte yandan, **Bâbiâli**’nin **Osmanlıcılık** politikası ve **Islahat Fermanı**’nın hükümleri, sekülerleşme ve kilise dışındaki dünyevî kesimin cemaat kararlarını katılımını artırma yönünde cemaatlerin yeniden düzenlenmesini gerektirdi. Böylece Rum Ortodoks cemaatinin kabul ettiği *Genikoi Kanonismoï* (“Genel Nizamnâme”, 1862) patriğin bir avam meclisince seçilmesine, ayrıca sinod (ruhanî meclis) dışında rahiplerin yanı sıra sivillerin yer aldığı bir karma meclisin (cismanî meclis) kurulmasına olanak verdi. Bu gelişme Rum Ortodoks cemaatinde sekülerleşmenin başlamasında bir dönüm noktası oldu. *Ayrıca bkz. YUNANİSTAN; RUM ORTODOKS PATRİKLİĞİ; MİLLET; ZİMMİ.*

RUM ORTODOKS PATRİKLİĞİ. **Konstantinopolis**’in fethinden sonra, **II. Mehmed** Ortodoks tebaanın idaresini Rum Ortodoks Patrikliği altında merkezileştirme yoluna gitti. Ortodoks geleneği ve Osmanlı politikası **İstanbul** patrikliğinin imparatorlukta hâkim bir konum kazanmasını sağladı. Aslında, Rum Ortodoks Patrikliği Osmanlı **devletinin** bir idari birimiydi ve patrik **vezir** mertebesindeydi. Cemaatin **nikâh**, miras, **eğitim** ve **vergi** gibi alanlardaki sivil yönetimi başından itibaren patriğin sorumluluğu altındaydı. İmparatorluğun idari ve malî alanlarda gittikçe ademi merkezileşmesi, Rum Ortodoks Patrikliği’nin yetki alanını genişletti. Kilise devlet hazinesine vergi toplamadaki rolünü güçlendirdi.

Avrupa’nın **Aydınlanma** fikirlerinin etkisiyle, antik Yunan ve **Bizans** geçmişinin şanına hayranlığın Rum Ortodoks Patrikliği çevrelerinde belirginleşmesi, Yunan kökenli olmayan Ortodoksları “Helenleştirme” yönünde bir kültür ve eğitim politikasına yol açtı. Bu asimile edici gelişme karşısında **Sırların, Bulgarların, Arnavutların** ve Romenlerin duyduğu tepki **Balkan** milliyetçi hareketlerinin ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerden biri oldu. Bağımsız bir Yunan krallığının kurulmasına (1830) karşın, Rum Ortodoks Patrikliği bütün cemaati kendi yönetimi altında tutma uğruna Osmanlı toprak bütünlüğünü desteklemeye devam etti. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği konusunda seküler Yunan **milliyetçiliği** ve Rum Ortodoks Patrikliği birbirine karşıt siyasi çıkarılara sahipti. **Bâbiâli** ve Rum Ortodoks Patrikliği ortak tehlike olarak gördükleri Balkan milliyetçiliklerine, sözcüleri Bulgarlara ve Arnavutlara karşı çoğu kez işbirliğine girdiler.

RUMELİ. 1. Bir bütün olarak Osmanlı Avrupa’sı için kullanılan terim. 2. **Balkanlar**’da bir **beylerbeyi** tarafından yönetilen Osmanlı **eyaleti**. 16. yüzyılda şimdiki Bulgaristan, Güney **Sırbistan**, **Makedonya**,

Bosna, Karadağ, **Arnavutluk** ve Tesalya'yı (Orta **Yunanistan**) kapsamaktaydı. 17. ve 19. yüzyıllar arasında yeni eyaletlerin oluşturulmasıyla sürekli küçüldü. Sadece Arnavutluk'u ve Batı Makedonya'yı kapsadığı 1864'de **vilâyet** sistemine geçilmesiyle birlikte, bir eyalet olarak ortadan kalktı.

RUMELİ HİSARI. **Mehmed II** ("Fatih") tarafından **İstanbul Boğazı**'nın Avrupa yakasında inşa ettirilen kale. Boğaz'ın en dar noktasında **Anadolu Hisarı**'nın karşısındadır. **İstanbul**'un fethinin arifesinde yapıldı. Mehmed II tahta çıktıktan sonra hisarı 1452'de dört ay gibi çok kısa bir sürede inşa ettirdi. İnşa sürecinde katkıda bulunan vezirlerden **Çandarlı Halil Paşa**, **Sarıca Paşa** ve **Zağanos Paşa**'nın adları hisarın en büyük kulelerine verildi. *Boğazkesen*, *Başkesen Hisarı*, *Yenihisar*, *Nikhisar* diye de bilinen Rumeli Hisarı'nın yapım amacı **Konstantinopolis**'in kuşatılması sırasında Kefe, Sinop ve Amasra'daki Ceneviz kolonilerinden veya Tuna üzerinden gelebilecek **Haçlı** gemilerini durdurmaktır. Bu niteliğiyle Rumeli Hisarı İstanbul'un fethi sırasında etkin bir işlev görmüştür. İstanbul'un fethinden sonra stratejik işlevi azalan bu kale daha ziyade **askerî sınıf** mensuplarının cezalandırıldığı veya yabancı diplomatların hapsedildiği bir tesis özelliğini kazanmıştır. Son onarımı **Selim III** tarafından yapılan Rumeli Hisarı daha sonraları terk edilmiş ve çevre halkı tarafından iskân edilmiştir. Kalenin restorasyonu 1953'ten sonra gerçekleşti. *Ayrıca bkz. BOĞAZLAR; MİMARİ.*

İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasındaki Rumelihisarı.

RUMLAR. Etnik kökenden ziyade Ortodoks inancı ve Yunan uygarlığını paylaşma temelinde tanımlanan Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli gayrimüslim topluluktu. **Balkanlar**'ın Yunan kökenli olmayan Ortodoks halkları arasında Yunan kültürü başat bir konuma sahipti ve aslında Yunanca Osmanlı Balkan **şehirlerinin** ortak diliydi. Yunanistan anakarası, Ege adaları, **Girit**, **Kıbrıs**, **Anadolu**'nun Marmara ve Doğu Karadeniz (Pontus) bölgelerinde etnik Yunanlıların nüfus yoğunluğu yüksekti. 19. yüzyılda benzer bir yapı kazanan Batı Anadolu'daki Rum köyleri çoğunlukla zeytinyağı ve şarap üretimiyle uğraşmaktaydı.

Osmanlı beyliğinin kuruluşundan itibaren, **Türkler** ve Rumlar idari düzeyde olduğu gibi, sosyal yaşamda da yakın ilişki içindeydi. **İstanbul**'daki Rum **Ortodoks Patrikliği** ve yerel Rum ruhban sınıfı Balkanlar, Anadolu ve Arap ülkelerindeki bütün Ortodoksların sivil idaresinden sorumluydu. Osmanlı şehir yaşamının ana gayrimüslim unsuru olan ve çoğu yerde ekonomik alanda etkin bir yer tutan Rumlar, uluslararası **ticaret**le ve **bankacılık**la uğraşmaktaydı. Bankacılık işleri **iltizam**ı da kapsamaktaydı; Palaeologos, Kantakuzenos ve Halkokondilos gibi eski Bizanslı aristokrat ailelerin mensupları tanınmış mültezimlerdi.

Osmanlı ticaretinde özellikle 17. yüzyıldan sonra Müslüman ve **Yahudi** tüccarların nüfuzu azalırken, Rumların rolü belirgin olarak öne çıktı. 18. yüzyılda uluslararası ticaretteki büyüme Lwów, Leipzig, Viyana ve Trieste gibi Doğu ve Orta Avrupa şehirlerinde Rum tüccar kolonilerinin kurulmasını getirdi. Bunlar Avrupa'nın **Aydınlanma** değerlerinin Osmanlı topraklarına aktarılmasında epeyce etkili oldu.

Bâbüâlî'yle karşılıklı çıkara dayalı yakın ilişki içinde olan bir kesim **Fenerli Rumlardı**. 17. yüzyıl sonlarında kurulu Osmanlı düzeninin bir unsuru haline geldiler ve Osmanlı hükümetince Eflâk ve Boğdan (**Romanya**) voyvodaları olarak atanmaya başladılar. Fenerliler bir veraset vergisi ödemek zorunda olan adaylara malî destek sağlayarak, patriklik makamına atamaları da denetim altına aldılar.

Osmanlı merkezî idaresinin gerilemesi, başta **cizye** tahsilatı olmak üzere **vergilendirmede** keyfiliğin artması ve kırsal kesimde güvenliğin ortadan kalkması, Rumların Osmanlı yönetiminden gittikçe hoşnutsuzluk duymalarına katkıda bulunan etkenlerdi. Bunlara Mora'da topraksız köylülerin sayıca artması ve milliyetçi fikirlerin yayılması eşlik etti. **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** sırasında, Rus donanması Mora kıyılarına ulaştığında, bu bölgede ve Epir'de bir Rum isyanını (1770) kışkırtmakta güçlük çekmedi. İsyanın bastırılmasına karşın, **Küçük Kaynarca Antlaşması** (1774) **Rusya**'ya Osmanlı içişlerine Rum Ortodokslardan yana müdahalede bulunmak için gerekli hukuki çerçeveyi sağladı.

Rumlar arasında **milliyetçilik** sosyal sınıflara göre farklı biçimlere büründü. Fenerli Rumlar gibi seçkin tabakalar ve **Rum Ortodoks Patrikliği** mensupları Yunan kültürel milliyetçiliğini desteklerken, topraksız Rum kitleleri yerel rahiplerin öncülüğünde Müslüman toprak sahiplerine yönelik bir köylü hareketi başlattılar. Öte yandan, seküler Yunan milliyetçiliği Avrupa'nın Aydınlanma fikirlerine aşina olan Yunan tüccar sınıfından destek gördü. Aleksandros İpsilanti öncülüğündeki milliyetçi Filiki Eterya örgütünün faaliyetlerinde (1814–1820) başarısızlığa uğramasından sonra, nüfuzlu âyânlardan **Tepedelenli Ali Paşa** ile Osmanlı devleti arasındaki çatışma (1820–1822) Yunanlılara ayaklanma fırsatını verdi (1821–1829). Bu ayaklanmanın 1827'ye doğru büyük ölçüde bastırılmasına karşın, **Büyük Britanya**, **Fransa** ve Rusya'nın

diplomatik ve askerî müdahalesi, ardından **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı** bağımsız bir **Yunanistan**'ın ortaya çıkmasını sağladı.

Bir Yunan krallığı kurulduysa da, Rumların çoğunluğu **Balkan Savaşları**'na(1912–1913) kadar Osmanlı sınırları içinde yaşamaya devam etti. Şehirli Rumlar 19. yüzyıl boyunca doktor, mühendis, diplomat ve avukat gibi serbest meslek sahipleri yetiştirerek Osmanlı orta sınıfını temsil etti. Balkan Savaşları'ndan sonra Balkan topraklarının hemen hepsinin ve Ege adalarının kaybedilmesiyle, Rumlar imparatorlukta daha önemsiz bir unsur haline geldi. Osmanlıların **I. Dünya Savaşı**'nın sonunda teslim olması **İstanbul**, Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz'de Yunan yönetimi kurma umudunu doğurdu; ama **Atatürk**'ün öncülük ettiği Anadolu hareketi bu emellerin gerçekleşmesini engelledi. Yunanistan ve **Türkiye** arasındaki ahali mübadelesi (1923) Anadolu'daki Yunan demografik varlığının son bulmasını getirdi. *Ayrıca bkz.* ERMENİLER; KASAB, TEODOR; MAVROKORDATOS, ALEKSANDROS; OSMANLILIK; RİGAS VELESTİNLİS; RUM ORTODOKS CEMAATİ.

RUSYA. Karadeniz'in kuzeyinde yer alması itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun komşusu sayılan ve dağılmasında başlıca dış etkenlerden biri olan ülke. 18. yüzyılın ortalarına değin **Bâbüâli**'nin resmi yazışmalarında Rusya'nın adı *Moskof*, Rus çarının adı *Moskof çarı* idi. 1740 Belgrat Antlaşması sonrasında Bâbüâli Ukrayna üzerinde hak iddiasından vazgeçmesiyle birlikte resmen *Rusya* terimini kullanmayı kabul etmiştir.

Osmanlılarla diplomatik ilişkilere 1495'te girdi. Ancak Osmanlılar uzun bir süre Rusya'yı diplomatik dengi olarak görmeyip kendisine tâbi **Kırım Hanlığı** üzerinden ilişkilerini yürüttü. Bu bağlamda Kırım Tatarları **İstanbul**'a çok sayıda Slav kölesi sağlamaktaydı. Rusların Astrahan Hanlığı'nı ilhakıyla İpek Yolu'nun kesilmesi, **Sokullu Mehmed Paşa**'yı Don ve Volga nehirleri arasında bu ticaret güzergâhına yeniden işlerlik kazandıracak bir kanal açmaya dönük sonuçsuz bir girişimde bulunmaya yöneltti (1569). İlk Rus-Osmanlı kapışması **Lehistan** tahtına Osmanlı aday Stefan Batory'nin geçmesiyle çıktı (1575). Ukrayna üzerinde hâkimiyet için Rusya ve Osmanlılar arasında bir büyük çaplı bir askerî çatışma yaşandı. Rusya sonunda Osmanlıların Güney Ukrayna'yı ilhakını tanımak zorunda kaldı (1676, 1681).

İkinci **Viyana kuşatması** ve 1683–1699 savaşı Rus-Osmanlı ilişkilerinde önemli bir değişim yarattı. Kutsal İttifak içinde yer alıp savaşa katılan Rusya, Azak kalesini elde etti (1700, İstanbul Antlaşması). Prut Savaşı'nın (1711–1712) ardından bu kaleyi Osmanlılara geri vermek zorunda kalmasına karşın, Osmanlılar imparatorluğun dağılmasına kadar savunma konumunda kaldı. Bunda Rusya'yı radikal bir Batılılaşma hamlesiyle modernleştirmeye başlayan ve 1709'da **İsveç**'i yenerek Avrupa'nın büyük bir gücü konumuna getirmeyi başaran Çar I. Petro'nun rolü büyüktür.

Lehistan veraset meselesinden kaynaklanan **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** Osmanlı ordusunun Ruslara direnecek güçte olmadığını açığa çıkardı. İmzalanan **Küçük Kaynarca Antlaşması** (1774) Karadeniz üzerindeki Osmanlı denetimini sona erdirdi; Kırım'da, bitişik kıyı şeridinde ve **Kafkasya**'da önemli toprak kayıplarına yol açtı. Ruslar Kırım Hanlığı'nı ilhak ettiğinde (1783), Bâbüâli bu bölgeyi koruyamadı. Osmanlıların Kırım'ı geri almak, ayrıca **Eflâk** ve **Boğdan**'a Rus müdahalesini önlemek amacıyla Rusya'ya saldırması (1787–1792) Besarabya'nın kaybedilmesiyle sonuçlandı (Yaş Antlaşması, 1792). Öte yandan, Napolyon'un **Mısır**'ı istilası (1798) **Fransa**'ya karşı bir Rus-Osmanlı Savunma Paktı'nın (1799) imzalanmasına yol açtı. Bu pakt Fransa ve Bâbüâli'nin yakınlaşma içine girdiği 1806'da iptal edildi. Bunun üzerine çıkan 1806–1812 Rus-Osmanlı Savaşı'nın sonunda Ruslar küçük çaplı toprak tavizleri verdi (Bükreş Antlaşması, 1812).

18.yüzyıl sonlarındaki ve 19. yüzyıldaki Rus-Osmanlı ilişkilerinin önemli bir vechesi, Rusya'nın Osmanlı "baskısı" altındaki Ortodoksları koruma iddiası oldu. **Sırp**, **Rum** ve **Bulgar milliyetçilikleri** Ruslardan destek gördü. Yunan bağımsızlık savaşının bastırılması (1821–1829) **Büyük Britanya** ve Fransa'yla birlikte Rusya'nın 1827'de Bâbüâli'den özerk bir **Yunanistan**'ı tanımmasını istemesine yol açtı (Londra Protokolü). Osmanlıların isteği geri çevirmesiyle çıkan **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı** Osmanlı yenilgisiyle sonuçlandı. **Edirne Antlaşması** (1829) Yunan bağımsızlığını ve Sırpların daha geniş siyasi özerkliğe kavuşmasını sağlamanın yanı sıra, Rusya'ya Kafkasya'da yeni topraklar kazandırdı. Buna rağmen Osmanlılar kısa bir süre sonra **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'ya karşı askerî destek için Rusya'ya başvurdu (**Hünkâr İskeleyi Antlaşması**, 1833). Rusya'nın Osmanlı Ortodoks tebaanın koruyucusu gibi davranmayı sürdürmesi **Kırım Savaşı**'na (1853–1856), **Girit** krizine (1866-69), Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına (1875–1876) yol açtı.

Büyük çaplı son Rus-Osmanlı askerî kapışması 1877–1878 savaşı oldu. Rus birlikleri batıda İstanbul'un dış mahallelerine, doğuda Erzurum'a kadar ulaştı. Savaşı sona erdirmek için Rusya'nın dayattığı **Ayastefanos Antlaşması** (1878) uyarınca, büyük bir Bulgar prensliği kuruldu. Ama Balkanlar'daki bu köklü güç dengesi değişimini önlemek isteyen diğer büyük devletlerin müdahalesiyle

Berlin Kongresi (1878) toplandı. Böylece Osmanlılar Balkan topraklarının bir bölümünü elde tutmayı başardı. Bulgaristan Balkan sıradağları ve Tuna arasında dar bir bölgeye sıkıştırıldı. Rusya ise **Anadolu**'da Batum, Artvin, Ardahan ve Kars'ı elde etti.

Osmanlı ve Rus otokrasileri 1878'den sonra siyasi katılıma ve meşruti rejimlere karşı çıkma gibi ortak bir hedef doğrultusunda yakınlaştı. Ancak Balkanlar'daki Avusturya-Macaristan sızmasına karşı Rusya'nın bir denge unsuru olarak Balkan Slav milliyetçiliğini desteklemeye yönelmesi, bölgedeki Osmanlı yönetimini zayıflattı. Rus **diplomasisinin** desteğiyle Osmanlı devletine karşı Balkan ittifakının oluşması **Balkan Savaşları**'na (1912–1913) yol açtı. **I. Dünya Savaşı**'nda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu karşı cephelerde yer aldı. Rus birlikleri bütün Doğu Anadolu'yu işgal etti; ama Ekim Devrimi'nin (1917) ardından geri çekildi. Şimdiki Türk-Kafkas sınır hattı Kars Antlaşması'yla (13 Ekim 1921) belirlendi. *Ayrıca bkz.* BREST-LİTOVSK ANTLAŞMASI; DOĞU SORUNU; GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA; GAZİ OSMAN PAŞA; HABSBURG İMPARATORLUĞU; İSPANYA; İSVEÇ; KUTSAL YERLER; ROMANYA; RUM ORTODOKS CEMAATİ.

RÜŞDİYYE MEKTEPLERİ. *Bkz.* ORTAÖĞRETİM.

S

SABAH. İstanbul'da 1876–1922 arasında çıkan gazete. Papadopulos Efendi tarafından yayımlanmaya başladı; ilk başyazarı **Şemseddin Sami Fraşeri**'ydi. 1882'de Mihran Efendi tarafından satın alındı. **Diran Kelekyan**, Hüseyin Cahid Yalçın ve Yahya Kemal Beyatlı gibi aydınların makaleler yazdığı gazete, 1918'den sonra yayını *Peyâm-ı Sabah* adıyla sürdürdü. Başyazarı Ali Kemal'in yönetiminde İtilaf devletlerinden yana bir tutum takındı ve **Anadolu**'daki **milliyetçi** harekete karşı çıktı. Ali Kemal'in 1922'de öldürülmesinden kısa bir süre sonra yayınına son verdi. *Ayrıca bkz.* BASIN.

SABETAY SEVİ (1626–1675). Müritleri sonradan **Dönmeler** topluluğunun temelini oluşturan **Yahudi** din önderi. Bir tüccarın oğlu olarak İzmir'de doğdu. Din eğitimi görek haham oldu. 1648'e doğru insanlığın kurtuluşu için Tanrı tarafından gönderilmiş Mesih olduğuna inanmaya başladı. **İstanbul**, Selanik, Kudüs ve **Mısır**'ı kapsayan gezilerinde çok sayıda mürit edinmeyi başardı. Şöhreti Osmanlı sınırlarının ötesine taşarak, Doğu Avrupa'nın yanı sıra Amsterdam'a kadar ulaştı.

Fakat Yahudi elit tabakanın düşmanlığını çekti ve Yahudi cemaati önderlerinin şikâyeti üzerine Osmanlı yetkililerince İzmir'de yakalanıp İstanbul'a götürüldü (1666). Sözü ettiği mucizeleri gerçekleştirilemeyince, **İslam**'a dönmeye zorlandı. Mehmed Aziz Efendi adını almasına karşın, önceki dinî faaliyetlerini sürdürdü. Bunun üzerine sürgün edildiği Ülkün'de (**Arnavutluk**) öldü. Görünüşte İslam'ı benimsemesi müritleri arasında anlaşmazlıklar yarattı ve bazıları onun yolundan giderek İslam'a döndü. Bu yeni Müslüman topluluk Dönmeler olarak anılan ayrı bir gizli Yahudi cemaat olarak varlığını sürdürdü. Diğer Müslümanlarla karışmaları ancak 1908 sonrasında gerçekleşti. Selânik Dönmeleri 19. yüzyılda açtıkları modern okullarla (Fevziye ve Terakki mektepleri) Osmanlı eğitimine katkı sağladılar. *Ayrıca bkz.* MİLLET; ZİMMÎ.

SADIK RİFAT PAŞA (1807–1856). 19. yüzyıl başlarındaki **reform** döneminin ideoloğu olan devlet adamı ve yazar. **İstanbul**'da doğdu. Önce **saray** hizmetine girdi; ama kâtip olarak **Bâbüâlî**'ye nakledildi ve kısa sürede üst makamlara yükseldi. 1837'de Viyana'ya sefir olarak gönderildi. 1840'ta Hariciye Nezâreti müsteşarı ve kısa bir süre sonrada maliye nâzırı oldu. 1842'de hariciye nâzırlığına ve ardından **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye** reisliğine atandı. **Avusturya devlet** kurumlarından ve Prens Metternich'in politikalarından etkilenecek, idarede ve **maliyede** reform üzerine bir dizi risale yazdı ve bunları **II. Mahmud**'a sundu. Bir devletin **kanunlarla** tanımlanıp sınırlanması ve hükümdar ile bürokratlarının topluma hizmet amacıyla hareket etmesi gerektiğini vurguladı. Ahlak üzerine yazdığı ders kitabı geleneksel mahalle mekteplerinde 1870'lere kadar okutuldu. Yazılarından birçoğu *Müntahabât-ı Âsâr* ("Eserlerinden Seçmeler", 1873–1876) kitabında toplanmıştır. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; HÜKÜMET; TANZİMAT.

SADRAZAM. Padişahın sivil idaredeki ve serasker sıfatıyla **ordudaki** mutlak vekili. Vezîr-i âzam olarak da bilinir. Padişahın yokluğunda **Divân-ı Hümâyûn**'a sadrazam başkanlık ederdi. Mutlak vekâlet konumunun bir sembolü olarak padişah mührü ona teslim edilirdi. Sadrazam görevden alınınca, padişah mührü **saraya** iade edilirdi. Sadrazam özellikle seferler sırasında padişaha danışmadan kararlar alabilirdi. Tek bir kişinin elinde böyle bir yetki yoğunlaşması, sadrazamın otoritesine belli denetimler getirme ihtiyacını doğurdu. **II. Mehmed** döneminden itibaren, sadrazamlar padişahın kulları arasından seçilmeye başladı. Sadrazamın kararlar almadan önce, kural olarak Divân-ı Hümâyûn üyelerine danışması zorunluluğu getirildi. Aynı dönemde **defterdârlar** ve **kadıaskerler** kendi yetki alanlarında padişahın doğrudan temsilcileri konumunu kazandı.

II. Mahmud döneminde sadrazamlık makamı kaldırılarak yerine "başvekillik" makamı oluşturuldu. Bu değişiklik sadrazamın gücünü azaltmaya ve hükümdara daha bağımlı hale gelmesini sağlamaya yönelikti.

II. Mahmud'un ölümünden sonra sadrazamlık makamı yeniden canlandırıldı. 19. yüzyılda kabinelere başkanlık etmesine karşın, sadrazamın kendi nâzırlarını seçme gibi bir resmî yetkisi yoktu. Kabinenin **Meclis-i Mebusân**'a karşı kolektif sorumluluğunun olmadığı Birinci **Meşrutiyet Dönemi**'nde (1877-1878) bu durum sürdü. Sadrazam ancak 1909'daki anayasal **reformların** ardından modern anlamda "başbakan" konumunu kazandı ve nâzırlarını seçmeye başladı. *Ayrıca bkz.* HÜKÜMET; KUL; MURAD I; SALTANAT.

SAFEVİLER. *Bkz.* İRAN.

SAİD PAŞA. *Bkz.* MEHMED SAİD PAŞA.

SALİH ZEKİ (1864–1921). Matematikçi. **İstanbul**'da doğdu. **Devlet** okullarından mezun oldu. Posta ve Telgraf Nezâreti'nde çalışırken gönderildiği Paris'te elektrik mühendisliği öğrenimi gördü. İstanbul'a döndükten (1887) sonra, posta idaresinde müfettiş olarak çalıştı; aynı zamanda **Mekteb-i Mülkiye**'de fizik ve kimya dersleri verdi. 1895'te İstanbul'daki Kandilli Rasathanesi'nin müdürü oldu. **1908 Devrimi**'nden sonra, **Galatasaray Lisesi**'nin müdürlüğüne atandı; ardından **Dârülfünûn**'un rektörlüğünü yaptı (1913–1917). Fen Şubesi'nde ölümüne kadar ders verdi. *Âsâr-ı Bakıyye* ("Kalıcı Eserler", 1913) adlı kitabı erken ve klasik dönemlerdeki Osmanlı matematikçilerinin bilimsel katkılarını analiz eder. *Ayrıca bkz.* ASTRONOMİ; MATEMATİK.

Salih Zeki.

Kaynak: Adnan Sayar Özel Koleksiyonu, İstanbul.

SALNÂME. Osmanlı **devletiyle**, nezâretleriyle ve **vilâyetleriyle** ilgili olarak kurumsal yapı, idare, **maliye**, demografi ve **eğitim** alanlarındaki değişiklikleri ve **istatistikleri** içeren resmî belgelerin yer aldığı yıllık. Bütün imparatorluğu kapsayan ilk Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye 1847'de yayımlandı. Vilâyet salnâmeleri 1868'den itibaren, nezâret salnâmeleri ise 1890'lardan itibaren yayımlanmaya başladı. Teknik anlamda devlet istatistiklerinin yayınlandığı *İhsâyât Mecmuaları* 1908'den sonra basıldı. *Ayrıca bkz.* ARŞİVLER.

SALTANAT. 1. Bir **sultan** tarafından yönetilen **Sünni** monarşi. Osmanlı saltanatı 15. ve 16. yüzyıllarda tam mutlakiyetçiliğe dayalıydı; ahaliyle ve mal varlığıyla bütün imparatorluk sultanın mülkiyetindeydi. **Şeriat** dışında hükümdarı bağlayan kurallar yoktu. Osmanlı padişahı bir **halife** ve "yeryüzünde Allah'ın gölgesi" sıfatıyla ilahi payeye sahipti. Bir padişahın saltanatı döneminde vaz edilen kanunlar esas olarak padişahı bağladığından yeni bir padişahın tahta çıkışı **devlet** ve **hukuk** düzeninde çok büyük bir değişimi getirebilirdi. Bu mutlakiyetçi saltanat anlayışının bir ideal olarak 19. yüzyıla kadar sürmesine karşın, 16. yüzyıl sonlarından itibaren padişahların zayıflığı ve devlet aygıtının kurumlaşması, birkaç istisna bir yana bırakılırsa, tam mutlakiyetçiliği imkânsız hale getirdi. Başta **saray** olmak üzere **Yeniçeriler**, **ilmiye** ve zaman içerisinde **Bâbüalî** bürokrasisi, taşrada ise **âyânlar** padişah otoritesini dengeliyordu. **II. Mahmud** söz konusu dengeleyici unsurları etkisizleştirerek gerçek anlamda mutlakiyetçiliği canlandırmış olmasına karşın bunun bedeli imparatorluğu uçurumun kenarına sürüklemek olmuştur. Bu padişahın keyifliliğine karşı bir tepki olarak gelişen **Tanzimat** dönemi ise **1908 Devrimi**'nden sonra tam anlamıyla yerine oturan **meşrutî** monarşiye doğru bir geçiş devresiydi. 2. Bir padişahın başta kaldığı dönem. 3. Bir padişah yönetimi sırasında yaptığı işler. *Ayrıca bkz.* DEMOKRASİ; MECLİS-İ MEBUSÂN; ŞEHZÂDE; TAHTTAN İNDİRME; VERASET.

SANATLAR. *Edebi sanatlar için bkz.* EDEBİYAT; KARAGÖZ; TİYATRO; *müzik için bkz.* HACI ARİF BEY; İSMAİL DEDE EFENDİ; İTRÎ; MEHTERÂN; MUZİKA-İ HÜMÂYÛN; MÜZİK; SAZ, LEYLÂ; ŞEVKÎ BEY; ZEKÂÎ DEDE; *görsel sanatlar için bkz.* CAMÎ; CİLTÇİLİK; ÇİNİ; DANS; EBRU; HALI; HAT SANATI; HEYKEL; LEVNÎ; MATRAKÇI NASUH; MİMARİ; MİMAR KEMALİDDİN; MİMAR SİNAN; MİNYATÜR; OSMAN HAMDİ BEY; RESİM; SANÂYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ; SERAMİK; ZÜCCACIYE.

SANAYİ. *Bkz.* İMALAT.

SANÂYİ-İ NEFİSE MEKTEBİ. Osman Hamdi Bey tarafından 1883'te kurulan güzel sanatlar okulu. **Resim**, **heykel** ve **mimari** bölümlerinden oluşan kurum ilk başta Ticaret Nezâreti'ne bağlıyken, 1886'da Maarif Nezâreti'ne bağlandı. 1914'te kız öğrenciler için İnâs Sanâyi-i Nefise Mektebi adıyla ikinci bir okul

kuruldu. **Abdülhamid II** devrinde açılan Sanâyi-i Nefise Mektebi çağdaş sanatların Osmanlı topraklarında yüksek eğitim seviyesinde öğretildiği bir öncü kurum niteliğini taşımıştır. Bu kurum Mimar Sinan Üniversitesi'nin temelini oluşturmuştur. *Ayrıca bkz. YÜKSEKÖĞRETİM.*

SANCAK. 1. Modernlik öncesi dönemde bir **sancak beyi** tarafından yönetilen temel Osmanlı idari birimi. **Beylerbeyliklerin** alt birimleri olan sancaklar doğrudan merkezî otoritenin denetimi altındaydı. Her sancak **tımarlı sipahilerin** sorumluluğu altındaki subaşılıklardan oluşurdu. **Tımar sistemi** esas olarak sancaklarda uygulanırdı. 2. Doğu Anadolu'nun aşiret düzeni altındaki bölgelerinde aşiret reislerinin verasete dayalı bir hakla yönettiği idari birim. "Hükûmet sancağı" olarak da bilinen böyle yöreler **vergiden** muaf yarı bağımsız bir yapıya sahipti ve sadece savaş zamanlarında asker vermekle yükümlüydü. 3. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında bir mutasarrıf tarafından yönetilen idari birim. Bir **vilâyeti** oluşturan sancaklar idari açıdan **kazâlara** ayrılırdı. 1867'den sonra sancak için livâ terimi de kullanılmaya başladı. *Ayrıca bkz. TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

SANCAK BEYİ. Modernlik öncesi dönemde, bir **sancağın** beylerbeyine bağlı yöneticisi. **Saray** içinde üst hizmet makamlarına yükselen yetenekli **kulların** sancak beyi olarak atanması mümkündü. Savaş döneminde **sipahiler** ve subaşılar emirlerindeki askerlerle birlikte sancak beyinin sancağı altında toplanırdı ve bu birliklerin hepsi ana **ordunun** bir parçası olarak beylerbeyinin komutasına girerdi.

SARAY. Osmanlı **padişahının** ikamet yeri ve siyasi iktidarın merkezi. Klasik dönemin ana sarayı, yapımı 1478'de tamamlanan ve "Saray-ı Hümâyûn" olarak anılan **Topkapı Sarayı**'ydı. Osmanlı padişahlarının mutlak iktidarının cisimleşmiş bir yapısı olan bu sarayda, padişaha kayıtsız şartsız hizmet edecek **kullar** yetiştirilirdi. Birçok **sadrızam** ve komutan Topkapı Sarayı'nda eğitim görmüş kullardı.

Padişahların kişisel iktidarının zayıfladığı 17. ve 18. yüzyıllarda, saraydaki **Divân-ı Hümâyûn** önemini kaybetti ve sadrazamlık konağı, yani **Bâbüâlî** öne çıktı. 19. yüzyıl başlarında Topkapı Sarayı terk edildi ve onun yerine **İstanbul Boğazi** kıyılarında Avrupa tarzı saraylar inşa edildi. Bu saraylar padişahın ailesiyle birlikte oturduğu "harem" ve dış dünyayla ilişkileri yürüten makamların bulunduğu "mâbeyn" olmak üzere iki bölümlüydü.

Yeni saraylar arasında **Dolmabahçe Sarayı** ve **Yıldız Sarayı** anılmaya değerdir. 19. yüzyılın büyük bölümünde ve 20. yüzyıl başlarında padişahlardan çoğunun oturduğu Dolmabahçe Sarayı esas olarak bir konak işlevini gördü. **II. Abdülhamid**'in oturduğu Yıldız Sarayı ise Bâbüâlî bürokrasisi üzerinde siyasi denetim uygulayan ayrı hiyerarşik yapısıyla emperyal iktidarın ana merkezi olması açısından Topkapı Sarayı'nı andırmaktaydı. *Ayrıca bkz. HAREM; HÜKÜMET; KAPI; SALTANAT.*

SARRAFLAR. *Bkz. BANKACILIK*

SAZ, LEYLÂ (1850–1936). Besteci ve şair. **İstanbul**'da doğdu. Seçkin bir ailedendi. Babasının **saray** hekimi olması sayesinde, ilk **müzik** derslerini sarayda aldı. Hayatını bir taşra idarecisi olan kocasıyla birlikte, imparatorluğun değişik kesimlerinde geçirdi. 1895'te İstanbul'a yerleşti ve sanatsal uğraşlarını sürdürdü. Geleneksel Türk müziği tarzında birçok parça besteledi. En büyük Osmanlı kadın bestecilerinden biri sayılan Leylâ Saz, Harem-i Hümâyûn'un sözlü geleneklerini kayda geçirmiş olmasıyla da tanınır (*Le Harem impérial et les sultans au XIXème siècle*, Paris, 1925). *Ayrıca bkz. EDEBİYAT; KADINLAR; ŞİİR.*

SEBİLÜRREŞÂD. Modernist bir **İslamcı** eğilime sahip fikir dergisi. Eşref Edib (Fergan) tarafından 1908–1925 arasında (1912'ye kadar *Sıratu Müstakîm* adıyla) yayımlandı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne yakın bir siyasi çizgiyi destekledi ve İslami âkidelere uyulması şartıyla modernleşmeyi savundu. Dergi sadece **İstanbul**'da değil, imparatorluk taşrasında ve **Rusya** Müslümanları arasında da ilgiyle izlenmekteydi. Derginin ünlü yazarları arasında **Babanzâde Ahmed Nâim**, **Mehmed Akif Ersoy**, M. Şemseddin Günaltay, Manastırlı İsmail Hakkı gibi isimler vardı. *Ayrıca bkz. BASIN; İSLAMİ MODERNİZM; PAN-İSLAMCILIK.*

SEHÎ BEY (1471?–1548). Yazar ve şair. Şehzâde Mahmud ve Süleyman'ın (daha sonra **I. Süleyman**) kâtipliğini, **Edirne** ve Ergene'de çeşitli **vakıfların** mütevelliliğini yaptı. Daha çok I. Süleyman'a 1538'de sunduğu *Heşt Bihişt*'le tanınır. Bu kitap Osmanlı şairleri üzerine bilinen ilk biyografi derlemesi ve **şiiir** antolojisidir. İlk Osmanlı şairlerini incelemek için temel bir kaynaktır. Sehî Bey'in kendi şiiirleri

Divân'ında toplanmıştır. *Ayrıca bkz.* BURSALI MEHMED TAHİR; İNAL, İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL; LATİFİ; TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSAMEDDİN AHMED.

SEKBAN. Kelime olarak “tazi bakıcısı” anlamına gelir. 1. Osmanlı **ordusunda** av köpeklerini yetiştiren özel birim. 2. Topraksız köylüler arasından devşirilen paralı asker. 16. yüzyılda Avrupa’da askerî teknolojinin gelişmesi **sipahileri** işlevsiz hale getirince, **Yeniçeri** sayısını artırma ve orduya sekbanları alma yoluna gidildi. Merkezî otoritenin savaş dönemiyle sınırlı olmak üzere sekban tutarken esas aldığı ölçü **ateşli silahları** kullanma becerisiydi. Barış döneminde maaş almamalarından dolayı, sekbanların işsiz kalması **Anadolu**’nun kırsal kesiminde asayişsizliğe ve eşkıyalığa yol açmaya başladı. Sekbanlar 16. yüzyıl sonlarındaki ve 17. yüzyıl başlarındaki **Celâli ayaklanmalarında** önemli bir rol oynadı. Genelde sekbanlar tek bir ocağa bağlanmak yerine, bir bölükbaşının komutasındaki yerel bağımsız birimler halinde düzenlenirdi. Âsi yerel valilerin ve daha sonraları **âyânların** hazır bir insan gücü kaynağı sekbanlardı. *Ayrıca bkz.* LEVEND.

SEKÜLARİZM. Dünyevîleşme anlamında kullanılan bir kavram. Osmanlı **devleti** İslami bir yapıya sahipti ve **padişah** bütün Müslümanların **halifesi** sayılmaktaydı. **Şeriat** ve seküler **kanun** biçiminde iki **hukuk** düzeninin varlığına karşın, ikincisi birincisine uymak zorundaydı. Osmanlı uyrukları farklı hukuki yükümlülöklere ve ayrıcalıklara sahip cemaatlere ayrılmış durumdaydı.

Gayrimüslimler arasında **milliyetçi** hareketlerin güçlenmesi, gayrimüslimlerin büyük devletlerce himaye edilmesi ve Osmanlı yönetiminin artık toprak bütünlüğünü askerî yollarla koruyamaması üzerine, sekülarizm yönünde bir eğilim ortaya çıktı. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** (1839) ve **Islahat Fermanı** (1856) gayrimüslimlerin Osmanlı devletine bağlılığını sağlamak amacıyla, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında hukuki eşitliği getirdi. İki belge sekülarizme doğru temel adımları oluşturdu. Hukuki reformlar ve resmî **Osmanlılık** politikası süreci daha da ileriye götürdü.

Eğitim modernleşmesi, özellikle **1908 Devrimi**’nden sonra pratik uygulama ve bilim derslerine ağırlık verilmesi ve 1917’de mahalle mekteplerinin ve medreselerin Maarif Nezâreti’nin seküler otoritesi altına alınması, sürecin önemli bir parçasıydı. Türkiye Cumhuriyeti **halifeliği** kaldırarak, medreseleri lağv ederek (1924) ve **Türkiye**’nin bir İslam devleti olduğu yolundaki maddeyi **anayasadan** çıkararak (1928) hukuki sekülerleşmeyi sürdürdü. *Ayrıca bkz.* ABDULLAH CEVDET; ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BATILILAŞMA; POZİTİVİZM; REFORM.

SELÂMLIK. 1. Geleneksel bir Osmanlı Türk evinin erkeklere mahsus kısmı. 2. Bir **dergâhın** sadece **şeyh** için ayrılmış bölümü. 3. Padişahın Cuma namazı için bir **camiye** gidişinde düzenlenen tören.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ (?–1600). Tarihçi. **Devlet** hizmetine girdi; **Divân-ı Hümayûn** kâtipliği, Mekke ve Medine **vakflarının** muhasipliğini (“haremeyn mukataacısı”) ve **Anadolu** eyaleti muhasipliğini yaptı. 1563–1600 dönemine ilişkin olarak resmî belgelerle birlikte günü gününe gözlemlerini aktardığı bir tür günce olan *Selânikî Târîhi* adlı eseriyle tanınır. Osmanlı devletinin idari mekanizmasının yanı sıra, **Habsburg İmparatorluğu**’na (1566) ve **İran**’a (1588–1589) karşı seferler üzerine önemli bilgiler içerir. Yazar döneminin olayları hakkında eleştirel yorumlarda bulunmaktan da geri kalmaz. *Ayrıca bkz.* GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ; KINALİZÂDE ALÎ ÇELEBÎ; TARİHYAZIMI.

SELÇUKLULAR. 11. yüzyılda şimdiki **İran, Irak, Suriye, Kafkasya,** Türkistan, Afganistan ve Kuzey Pakistan’ı kapsayan bir imparatorluk kuran **Oğuz** Türk hanedanı.

Oğuzlar 10. yüzyılın ilk yarısında hâlâ boyların gevşek bir konfederasyonu halindeydi. Selçuklu hanedanı onlara merkezî otoriteyi kabul ettirerek, bir güç odağı olarak örgütlenmelerini sağladı. Gaznelileri Dandanakan’da (Türkmenistan) yenerek (1040) öne çıkan Selçuklular zamanla Horasan’a hâkim oldu. Baştaki iki kardeş Tuğrul ve Çağrı beyler Selçuklu topraklarını Kuzey ve Orta İran (1041–1048), Doğu **Anadolu** (1049–1053), Irak (1055) ve Kuzey Afganistan’ı (1050–1059) kapsayacak biçimde genişletti. Tahran yakınındaki Rey, imparatorluğun başkenti oldu. Tuğrul Bey’in Abbasi **halifeliğinin** merkezi Bağdat’a girmesiyle (1055), Selçuklular İslam dünyasının koruyucusu konumuna ulaştı.

Çağrı Bey’in oğlu ve Tuğrul Bey’in ardılı olan Sultan Alparslan (hd 1063–1072) Kafkasya’ya yönelerek, Ani ve Kars’ı ele geçirdi (1064). Bu arada Selçuklu idaresince Anadolu’ya yöneltilen **Türkmen** oymakları başlarına buyruk halde **Bizans** topraklarına sızarak, 1067’de Kayseri’ye ve 1070’te Marmara kıyılarına kadar ulaştı. Türkmenlerin Anadolu’ya girişini önlemek ve Selçukluları Orta Asya’ya püskürtmek üzere bir sefer düzenleyen Bizans imparatoru Romanos Diogenes Malazgirt Muharebesi’nde (1071) Alparslan’a yenildi. Bu zaferle Selçukluların Anadolu’yu Türkleştirmesi fiilen başladı.

Alparslan'ın oğlu Melikşah (hd 1072–1092) Suriye ve Filistin'i (1075), ardından Gürcistan'ı (1076–1086) aldı. Mısır'daki Fatimilere yönelik seferinde ise yenilgiye uğradı (1077). Onun ölümünden sonra bir yandan veraset kavgaları, diğer yandan yerel emirlerin ve akıncıların ayrılıkçı eğilimleri Selçuklu İmparatorluğu'nun tedricen dağılmasına yol açtı. Son büyük Selçuklu sultanı Sencer'in (hd 1118–1157) ölümüyle imparatorluk yıkıldı.

Malazgirt Muharebesi'nin ardından başına buyruk Türkmen akıncıları Anadolu'nun büyük bölümünü Bizanslılardan aldı. Selçuklu hanedanının Süleymanşah (hd 1075–86) öncülüğündeki bir kolu, İmparatorluktan bağımsız bir devlet kurmayı başardı. Anadolu Selçuklu Sultanlığı, Rum Selçuklu Sultanlığı veya Konya Sultanlığı olarak anılan bu devlet önce İznik'i, ardından Konya'yı başkent edindi. Anadolu'da Türk İslam uygarlığının kurulmasında ve 1147–1204 arasında **Haçlılara** karşı savaşlarda can alıcı bir rol oynadı.

Ama Anadolu Selçukluları Köseadağ Muharebesi'nde (1243) Moğollara yenilince egemenliklerini kaybettiler. Özellikle 1277'den sonra Anadolu Selçuklu topraklarında siyasi istikrarın hızla bozulması, Anadolu'nun batı ve güney kesimlerinde **Türkmen beyliklerinin** güçlenmesine yol açtı. Bu beyliklerden birinin başında Osmanlı hanedanının kurucusu **Osman Gazi** vardı. Son Selçuklu sultanı III. Mesud'un (hd 1284–1298; 1302–1308) ölümüyle Anadolu Selçuklu Sultanlığı sona erdi. *Ayrıca bkz. TÜRKLER.*

SELİM I (1470–1520). Osmanlı **padişahı**. “Yavuz Sultan” lakabıyla tanınır. **II. Bayezid**'in oğlu ve ardılı. Amasya'da doğdu. Babasıyla ve kardeşi Ahmed'le askerî çatışmalardan sonra tahta çıktı (1512). Başa geçer geçmez kardeşlerini öldürttü ve muhtemelen babasını da zehirletti. Yönetimi bir fetih ve dehşet dönemi olarak geçti. İlk hamlesi **Anadolu**'daki **Kızılbaşlarca** desteklenen Safevilerin yönetimindeki **İran**'a karşı harekete geçmek oldu. Seferden önce yaklaşık 40 bin Kızılbaş'ın öldürülmesi emrini verdi. **Çaldıran Muharebesi**'nde (1514) Safevileri yendi ve Tebriz'e girdi. Bu seferin sonunda Doğu Anadolu, **Kafkasya** ve Kuzey **Irak**'ı Osmanlı topraklarına kattı.

Ardından **Mısır**'daki **Memlûk Sultanlığı**'na karşı bir sefere girişti. İki ordunun karşı karşıya geldiği Mercidabık'ta (Halep, 1516) Memlûklar yenildi ve Memlûk sultanı Kansu Gavri öldürüldü. Bu zaferle **Suriye, Lübnan** ve **Filistin** toprakları Osmanlılara açıldı. Tarafların ikinci kez karşılaştığı **Ridaniye Muharebesi** (Kahire, 1517) Osmanlıların Mısır'ı fethetmesini sağladı.

İran'la ve Memlûklarla savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun kimliğini ve niteliğini değiştirici önemde olmuştur. Yavuz Sultan Selim öncesinde Osmanlı toprakları **Balkan** ağırlıklıydı ve nüfusun çoğu gayrimüslimdi. 1500 öncesinde **Sünni İslam** önemli olmakla beraber imparatorluğun egemen kimliği değildi. Ancak 1514–1518 arasındaki fetihler Osmanlı İmparatorluğu'nu Ortadoğu bölgesinde tek başına hükümlan kıldı. Fetihler sonrasında ilk kez nüfus çoğunluğu Müslüman oldu. **Hicaz** ve bu arada Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirler üzerinde hâkimiyet kurulması Osmanlı İmparatorluğu'nu dünyanın başta gelen İslam devleti konumuna getirdi. Öte yandan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ın fethi **Kürtlerin** büyük çoğunluğunun Osmanlı bünyesine katılmasını sağladı. *Ayrıca bkz. HALİFE; HALİFELİK; MERCİDABIK MUHAREBESİ; SÜLEYMAN I.*

*I. Selim (Şemâilname, Nakkaş Osman, TSM, H.1563).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.*

SELİM II (1524–1574). Osmanlı **padişahı**. “Sarhoş Selim” lakabıyla tanınır. **I. Süleyman**'ın ve **Hürrem Sultan**'ın oğlu ve ardılı. Gençliğinde kapsamlı bir **eğitim** aldı. Üç kardeşinin (Mehmed, Mustafa, Bayezid) aksine iktidara dönük bir siyasi hırs taşımaması, babasının hışmından kurtulmasını sağladı. Diğer şehzâdelerin hepsi 1561'den önce öldüğü veya idam edildiği için, II. Selim babasının ölümünden (1566) sonra **aileden** hiçbir rakibi olmaksızın tahta çıktı.

Padişahlığı boyunca **sadrazamlık** görevini **Sokullu Mehmed Paşa** yürüttü. Döneminin başlıca siyasi olayları **Yemen**'de isyan çıkması (1567), Portekizlilere karşı **Açe** sultanı Alaeddin'e askerî yardım gönderilmesi (1569), **Ruslara** karşı bir sefer düzenlenmesi (1569), **Tunus**'un alınması (1569), **Venedik**'in elindeki **Kıbrıs**'ın fethi (1570–1571), **İnebahtı Deniz Savaşı**'nda **İspanya**, Venedik ve Papalık karşısında alınan yenilgi (1571), Tunus'un elden çıktıktan (1572) sonra geri alınması (1574) ve **Boğdan**'a bir askerî harekât düzenlenmesiydi (1574). **Mimar Sinan**'ın ustalık eseri **Selimiye Camii**'nin yapımı 1574'te tamamlandı. II. Selim aynı yıl öldü. *Ayrıca bkz. MURAD III.*

SELİM III (1761–1808). Osmanlı **padişahı**. **III. Mustafa**'nın ve Mihrişah Valide Sultan'ın oğlu. Amcası **I. Abdülhamid**'in ölümünden (1789) sonra başa geçti. O sırada Osmanlılar **Habsburg İmparatorluğu**'yla ve **Rusya**'yla savaş halindeydi. Avusturya'yla (1791) ve Rusya'yla (1792) barış antlaşmalarının imzalanmasından sonra, idari, ekonomik ve askerî modernleşmeyi kapsayan **Nizâm-ı Cedîd reformlarını**

uygulamaya girdi. Napolyon'un 1798'de **Mısır**'a saldırarak Akkâ'ya kadar ilerleyen kuvvetleri, orada Nizâm-ı Cedîd birliklerince yenilgiye uğratıldı. Bu devrede Osmanlı Devleti **Fransa**'ya karşı Rusya ve **İngiltere** ile bir askerî ittifaka (üçüncü koalisyon) girdi.

III. Selim bir kabul töreninde, *Kostantin Kapıdağlı* (1803, TSM, 17/30).
Topkapı Sarayı Müzesi'nin izniyle.

III. Selim Fransa'nın Mısır'dan çekilmesinden (1801) sonra Napolyon'la yakınlaştı ve onun imparator unvanını tanıdı (1804). Fransa'yla dostluk Rusya ve İngiltere'nin düşmanlığını çekti. Eflâk ve Boğdan'ın işgal eden Rusya'yla savaşa (1806–1812) girildi. Bir İngiliz filosu **Çanakkale Boğazı**'nı abluka altına aldı (1807).

Padişahın Fransa'ya yakınlık eğilimi yönetici çevrelerde geniş çapta benimsenmedi. Askerî reformlar için sağlam bir idari ve ekonomik temel hazırlanamadı. **Yeniçeri** Ocağı'nın ve **ilmiye** sınıfının yeniliklere karşı gittikçe artan muhafazakâr husumeti **Kabakçı Vakası**'na (1807) yol açtı. Tahttan indirilen III. Selim, bir yıl sonra **sarayda** öldürüldü.

Askerî reformları imparatorlukta genel reformun bir parçası olarak gören ve modernleşme yönünde kurumsal adımlar atan ilk Osmanlı padişahı III. Selim'di. *Ayrıca bkz.* ALEMDÂR MUSTAFA PAŞA; BATILILAŞMA; MAHMUD II; MUHALEFET.

SELİM SÂBİT EFENDİ (1829–1910). Modern Osmanlı **ilköğretiminin** mimarı sayılan pedagog ve yazar. Vize'de (Trakya) doğdu. **İstanbul medreselerinden** ve Dârülmuallimin'den mezun oldu (1855). Paris'teki Mekteb-i Osmânî'de hocalık yaptı (1857–1861). **Galatasaray Lisesi** müdür yardımcılığına atandı (1868). Maarif Nezâreti'ne bağlı Meclis-i Kebîr-i Maârif üyeliği ve reisliği görevlerinde bulundu (1869–1885). Potansiyel bir siyasi muhalif olarak görüldüğü için görevden alındıktan sonra hayatını yoksulluk içinde geçirdi.

Pedagoji üzerine yazdığı *Rehnumâ-yı Muallimîn* ("Öğretmenlere Kılavuz", 1870) risalesinde özel hoca, kolektif ve işteşlik eğitim yaklaşımlarının sentezine dayalı "yeni eğitim yöntemi"ni ("usûl-ı cedîd") önerdi. Bu yöntemi uygulayan devlet okulları 1880'lerin başlarından itibaren **vilâyetlerde** yaygınlaştı. Selim Sâbit ayrıca yeni bir okuma kitabı ile tarih, coğrafya, aritmetik ve mantık ders kitapları yazdı.

SELİMİYECAMİİ. **Edirne**'de bulunan ve Osmanlı uygarlığının en önemli **mimari** eseri sayılan **camii**. **II. Selim**'in talimatı üzerine **Mimar Sinan** tarafından inşa edildi (1569–1575). Mimar Sinan'a göre, ustalık dönemini yansıtan şaheseriydi.

Selimiye Camii 31,28 metre çapındaki kubbesiyle dünyadaki en ferah camilerden biridir. Caminin iç kısmındaki mermer işleri, **çini** süslemeleri, sedef bezemeler ve ahşap işleri de Osmanlı güzel sanatlarının şaheserleri olarak kabul edilir. Özellikle Mihrap ve minber, mermer işçiliğindeki zarafetle dikkat çeker. Dört minaresi olan Selimiye Camii'nin bitişiğinde bir **medrese**, hadis öğretimine dönük özel bir medrese ("dârülhadîs"), bir sıbyan mektebi ve Kuran öğrenimine yönelik bir "dârülkurra" vardır. *Ayrıca bkz.* AYASOFYA; FATİH CAMİİ KÜLLİYESİ; SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ; SÜLEYMANİYE CAMİİ KÜLLİYESİ.

SENED-İ İTTİFAK. **II. Mahmud** ve önde gelen bazı **âyânlar** tarafından imzalanan, **padişahın** keyfi iktidarını sınırlayan ve âyânların yerel otoritesini tanıyan metin (7 Ekim 1808).

Payitahtta reformcular ve muhafazakârlar arasındaki silahlı çatışmalar 1807'den beri sürmekteydi. Reformcuları destekleyen Rusçuk âyanı **Alemdâr Mustafa Paşa**, muhafazakârlarca başa geçirilmiş olan **IV. Mustafa**'yı devirmek ve **III. Selim**'in yeniden tahta çıkmasını sağlamak üzere **ordusuyla** birlikte **İstanbul** üzerine yürüdü. Ancak III. Selim'in öldürülmesi üzerine, IV. Mustafa'nın küçük kardeşi Mahmud'u yeni padişah olarak destekledi. **II. Mahmud** tarafından **sadrızamlığa** atandıktan sonra, **Anadolu**'nun ve **Balkanlar**'ın önde gelen âyânlarını İstanbul'a çağırdı. Padişah "meşverret-i amme" olarak anılan âyân heyetince hazırlanan (29 Eylül–7 Ekim) Sened-i İttifak'ı kabul etmek zorunda kaldı.

Bu belgede **devletin** yasama ve yürütme organları arasında belirgin bir ayırım yapıldı. Âyânların **hükümet** kararlarının uygulanmasını düzenleme yetkisi tanındı. Ayrıca haksız gördükleri hükümet girişimlerine direnme haklarının olduğu kabul edildi. Âyânlar bu hükümlerin teminatçısı olarak görüldü. Fakat II. Mahmud büyük âyânları bertaraf ederek ya da etkisizleştirerek ve otokrasiyi yeniden kurarak metnin hayata geçirilmesini önledi. Sened-i İttifak ademi merkezîyetçi taşra güçleri açısından bir doruk noktasıydı. *Ayrıca bkz.* KABAKÇI VAKASI; MECLİS-İ MEBUSÂN; REFORM; TAŞRA TEŞKİLÂTI.

SERAMİK. Anadolu’da metal dışı minerallerden ürünler imal etmenin geçmişi Neolitik çağlara kadar iner. **Selçuklu** hâkimiyetiyle (12. yüzyıl) birlikte, turkuaz sır altında rumî, palmiye biçimli, nilüfer biçimli ve geometrik süslerin yer aldığı seramik eşyalar ortaya çıktı. İnsan ve hayvan motifleri de kullanıldı.

14. yüzyıldan itibaren Osmanlı seramik üretiminin merkezi olan İznik’te ilk başta çoğunlukla kâseler ve tabaklar üretildi. Bu eşyalar genellikle orta kısımda bir çiçek motifleriyle ya da bir geometrik formla süslenirken, kenarlar ışına benzer çizgilerle doldurulurdu. 15. yüzyılda rumî, hatayî, palmiye ve nilüfer biçimli desenlerin bulunduğu mavi-beyaz seramikler revaçtaydı.

En ünlü Osmanlı seramik çeşidi İznik’te 16. yüzyılın ilk çeyreğinden 17. yüzyılın sonuna kadar üretilen **çiniydi**. Seramik üretiminin başka bir dikkate değer merkezi Kütahya’ydı. En yaygın kullanılan renkler kobalt mavisi, yeşil, turkuaz, beyaz ve siyahtı. Çeşitli seramik ürünleri vardı. Seramikten yapılan tabaklar, kâseler, kulplu ve kulpsuz tencereler, fincanlar, vazolar, şekerlikler, **camî** kandilleri ve kadehler hatırı sayılır bir düzeydeydi.

17. yüzyılın sonuna doğru seramik ürünlerinin kalitesi dikkat çekecek ölçüde geriledi. 18. yüzyıldan itibaren Kütahya seramik üretiminin başlıca merkezi haline geldi. Osmanlı seramikleri çiçek, stilize yaprak, damla, sarmaşık, kuş ve balık gibi motiflerle süslenirdi. *Ayrıca bkz. SANATLAR; İMALAT.*

SERASKER. 1. **Orduya** komuta eden **vezir**. 2. 1826’dan sonra erkânî harbiye reisi ve Osmanlı ordularının komutanı. 1908’e kadar aynı zamanda harbiye nâzırının işlevlerini yerine getirirdi ve kabine toplantılarına katılabilirdi.

SERDÂR. **Ordu** komutanı. **Padişah** bir sefere şahsen katılmadığında, orduyu yönetmek üzere bir serdâr atardı. Bu makama genellikle **sadrâzamlar** ve **vezirler** getirilir, lojistiği sağlamaktan stratejiyi planlamaya kadar seferin bütün sorumluluğu verilirdi. Serdârın atamalar ve görevden almalar konusunda geniş yetkisi vardı; **tımar** verilecek kişileri belirleyebilirdi. Seferden sonra da bütün işlemlerinin hesabını padişaha vermek zorundaydı.

SERDÂR-I EKREM. **Padişah** tarafından **ordu** komutanlığına atanmış **sadrâzam**. Serdâr-ı ekremın askerî ve idari yetkisi hükümdarınkine yakın olurdu. **İstanbul**’daki önde gelen **hükümet** yetkilileri payitahtta vekillerini bırakarak sefere katılmak zorundaydı. Sefer sırasında bütün **beylerbeyleri** serdâr-ı ekremın komutası altına girerdi. Yanında baş tarafına **tuğra** çekilmiş boş varaklar taşınması, serdâr-ı ekreme mutlak icra gücü kazandırırdu. 19. yüzyıldan itibaren başkomutanlar serdâr-ı ekrem olarak anılmaya başladı.

SERVET-İ FÜNÛN. Belli dönemlerde Osmanlı **edebiyatındaki** yeni akımlar için bir forum işlevini gören dergi. Yayın hayatına *Servet* gazetesinin haftalık bir eki olarak başladı (1891). **Edebiyat-ı Cedide** akımının temsilcileri 1896–1901 arasında eserlerini bu dergide yayımladı ve çeşitli konuları tartıştı. Resmî sansür heyetince iki ay kapatıldıktan (1901) sonra, **1908 Devrimi**’ne kadar edebi yazılara yer vermedi. Fecr-i Âtî edebiyat topluluğuna mensup daha genç bir yazar ve şair kuşağı 1909–1912 arasında dergiyi mecra olarak kullandı. *Servet-i Fünûn* 1944’e kadar yayımını sürdürdü. Bu dergi basıldığı süre içerisinde ağırlıklı olarak Batılılaşmacı düşünsel ve siyasal çizgide kalmıştır. *Ayrıca bkz. BASIN; DİL; GENÇ KALEMLER.*

SEVR ANTLAŞMASI. İtilaf devletler ile Osmanlı **hükümeti** arasında imzalanan ve **Anadolu**’yu da kapsamak üzere Osmanlı topraklarının İtilaf devletleri arasında paylaşılmasını öngören uluslararası anlaşma (10 Ağustos 1920). Paris’teki barış konferansına katılan ilk Osmanlı heyeti, İtilaf devletlerinin ağır koşullarını kabul etmeye yanaşmadı (10 Mayıs 1920). Ancak İtilaf devletlerinin **VI. Mehmed** üzerindeki baskısı ve Batı Anadolu’daki Yunan işgali **Sadrâzam** Damad Ferid Paşa’yı dayatılan koşulları kabul etmeye yöneltti. Yeni bir heyet Sevr’e giderek antlaşmayı imzaladı.

Sevr Antlaşması **Irak**, **Ürdün** ve **Filistin**’in **Büyük Britanya**’ya, **Suriye** ve Güneydoğu Anadolu’nun **Fransa**’ya, Anadolu’nun Akdeniz kıyı şeridinin İtalya’ya, **İstanbul**’un batısından kalan Trakya topraklarının ve Ege bölgesinin **Yunanistan**’a, Doğu Anadolu’nun Ermenistan ve Kürdistan’a bırakılmasını öngörmekteydi. İstanbul, **Bursa** ve **Çanakkale Boğazı** dâhil Marmara havzası bir uluslararası komisyonca yönetilecekti. İstanbul’un Osmanlı payitahtı olarak kalmasına karşın, ekonomi, para birimi ve **bütçe** İtilaf devletlerince denetlenecekti; antlaşma koşullarına herhangi biçimde uyulmaması Osmanlı hükümetinin İstanbul’dan sürülmesine yol açacaktı. **Bâbüalî** imparatorlukta **Rumların** ve **Ermenilerin** maddi zararlarını tazmin edecekti; gayrimüslimler imparatorluğun eşit vatandaşları olarak kabul edilecekti. **Ordu** dağıtılacak ve Osmanlı hükümeti sadece **polis** ve jandarma kuvvetleri bulunduracaktı. **Kapitülasyonlar** Portekiz, **Romanya** ve Ermenistan gibi başka ülkelere de tanınacaktı.

Bu koşullar Anadolu hareketince hiçbir şekilde kabul edilmedi ve Sevr Antlaşması ölü bir metin olarak kaldı. Kemalist hareketin zafere ulaşmasından sonra, **Türkiye** ve İtilaf ülkeleri Sevr Antlaşması'nın yerine geçmek üzere Lozan Antlaşması'nı imzaladı. *Ayrıca bkz.* ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; BOĞAZLAR; DİPLOMASİ; DOĞU SORUNU.

SEYDÎ ALİ REİS (1498?–1563). Donanma komutanı, coğrafyacı ve astronomi bilgini. **İstanbul**'da doğdu. Gençliğinde **Barbaros Hayreddin Paşa**'nın deniz seferlerine katıldı. Trablus'un fethindeki hizmetleriyle reisliğe yükseldi (1551).

Pirî Reis'in ölümünden sonra, Osmanlı donanmasını Basra'dan Süveyş'e götürmekle görevlendirildi (1554). Ama Kızıldeniz'deki üstün Portekiz kuvvetleri karşısında tutunamadı; geri döndüğü Umman Denizi'nde tropikal fırtınalara yakalanarak **Hindistan** kıyılarına sürükledi. Bir süre Gucerat sultanının ve Babürlü imparatoru Humayun'un misafiri olarak kaldıktan sonra, geri kalan denizcilerle birlikte Hindistan, Horasan, Orta Asya ve **İran** üzerinden yolculuk ederek 1557'de İstanbul'a döndü. Görevini yerine getirememiş sayıldığı için, sürülerek Diyarbakır'deki **tımarların** defter emniğine atandı.

Seydî Ali Reis **coğrafya** ve **matematik** üzerine eserleriyle tanınır. Hindistan'dan dönüş yolculuğunda başından geçenleri *Mirâtü'l-Memâlik* ("Memleketlerin Aynası", 1557) adlı kitapta aktardı; deniz ulaşımı ve **astronomi**, üzerine *Mirâtü'l-Kâinat* adıyla genel bir eser yazdı. En önemli eseri sayılan *Kitâbü'l-Muhîf fî İlmi'l-Eflâk ve'l-Ebhûr*'da ("Göklerin ve Denizlerin Bilimine İlişkin Okyanus Kitabı", 1554), Sumatra'dan Macellan Boğazı'na yolculuklar için güncel astronomi ve deniz ulaşımı bilgilerini verdi. *Ayrıca bkz.* HARİTACILIK.

SEYYİD. 1. Bir topluluğun ileri geleni, efendi. 2. Temiz ve faziletli kişi. 3. **Halife** Ali'nin oğlu Hüseyin yoluyla Hazreti Muhammed'in soyundan gelen kişi. Osmanlı İmparatorluğu'nda seyyidler **şeriflerden** ayrıt edilmeleri için sarı renkte sarık takarlardı. *Ayrıca bkz.* İSLAM; NAKİBÜLEŞRAF.

SİRBİSTAN. Güneydoğu Avrupa'da **Macaristan**, Hırvatistan, **Arnavutluk** ve Bulgaristan arasında yer alan ve 1459'dan 1815'e kadar doğrudan Osmanlı yönetimi altında kalan ülke. Osmanlıların bölgede yükselişi, Kral Stefan Dušan'ın ölümünden sonra Sırbistan'ın bir feodal dağılma sürecine girdiği döneme denk geldi.

İlk Osmanlı-Sırp çatışması 1371'de Çirmen'de gerçekleşti; Sırlar, Macarlar, **Boşnaklar**, **Bulgarlar** ve Ulahlardan oluşan bir **Haçlı** ittifakı Osmanlı ordusuna yenildi. Sırbistan ve **Bizans** bu muharebeden sonra Osmanlı üstünlüğünü tanıdı. Bunu kırmaya dönük ortak Sırbistan-Bosna girişimi **Kosova Muharebesi**'nde (1389) başarısızlığa uğradı ve **Balkanlar**'daki Osmanlı hâkimiyeti kesinleşti. Sırbistan'ın Belgrad dışındaki kesimi **tımar sisteminin** uygulandığı **Rumeli beylerbeyliğine** 1459'da bağlandı. Belgrad Macarlardan ancak 1521'de alınabildi. Doğrudan yönetimle birlikte kaldırılmış olan Sırp Patrikliği'nin 1557'de yeniden kurulması, Sırp kültürel geleneklerinin imparatorluk içinde sürmesini sağladı.

16. yüzyıl sonuna doğru yaşanan ekonomik ve yapısal kriz üzerine **cizyenin** çok yüksek oranda artırılması, Sırp köylüleri arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. **Kutsal İttifak**'le 1683–1699 savaşı sırasında, binlerce Sırp ailesi Avusturya işgali altındaki Voyvodina'ya göç etti. Belgrad ve çevresindeki bölge 1718–1739 arasında **Habsburg** yönetimi altında kaldı. **Rusya**'nın büyük bir Ortodoks gücü olarak yükselişi, Sırları bu devleti koruyucu gibi görmeye yöneltti. Belgrad **Yeniçerilerinin** yerel ahaliye yönelik zulmünün kıvılcımını tutuşturduğu Sırp ayaklanması (1804), Rusya'dan destek gördü ve sonunda Sırlara sınırlı bir özerklik getirdi (1812).

1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı'nın ardından imzalanan **Edirne Antlaşması** (1829), Sırbistan'ın tam özerk bir prenslik haline gelmesini sağladı; **II. Mahmud** başa geçen Miloš Obrenović'in verasete dayalı hükümdarlık hakkını tanıdı. Osmanlı birlikleri Belgrad'da ve diğer Sırp şehirlerinde 1867'ye kadar kaldı. Hersek ayaklanmasına (1875) verilen Sırp ve Rus desteği bir Osmanlı-Sırp savaşına yol açtı (1876). Berlin Kongresi Sırbistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdı (1878). Sırların 1878–1912 arasındaki başlıca siyasi hedefi, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine topraklarını Kosova bölgesine ve **Makedonya**'ya doğru genişletmek oldu. **Balkan Savaşları**'yla (1912–1913) bu hedefe ulaşıldı. *Ayrıca bkz.* ROMANYA; YUNANİSTAN.

SİNAN. *Bkz.* MİMAR SİNAN.

SİNAN PAŞA (1440?–1486). Bilgin, matematikçi ve yazar. **İstanbul**'un ilk kadısının oğlu. **Medrese** eğitimi gördü; **Bursa** ve **Edirne** medreselerinde **müderrislik** yaptı. Genç yaşta **II. Mehmed**'in akıl hocası ("hâce-i sultan") oldu. Bu dönemde **matematik**, **astronomi**, **fıkıh** ve kelâm üzerine şerhler yazdı.

Özellikle Merkür gezegeninin güneşe uzaklığını hesaplamaya ilişkin risalesiyle tanındı. Geniş bilgisiyle **padişahın** güvenini kazandığı için **sadrızamlığa** atandı (1476). Ama muhtemelen dinî inançlar konusundaki hoşgörülü tutumundan dolayı kısa sürede azledilip Sivrihisar'a sürüldü (1476). Yeni padişah **II. Bayezid** (hd 1481–1512) tarafından affedildikten sonra, hayatını Edirne'de müderris olarak geçirdi. Tasavvuf üzerine *Tazarrûnâme* ("Niyaz Kitabı") ve ahlak üzerine *Nasihât-nâme* kitaplarını yazdı. İkinci eserinde bilimin yararları ve adaletsiz haksız hükümdarların topluma zararları üzerinde durdu. *Ayrıca bkz. İLMİYE; LÜTFİ TOKADÎ.*

SİPAHÎ. 1. **Eyaletlerde** bir **tımarı** idare eden süvari. Sipahiler ilk başta **devşirme** yoluyla **saraya** alınıp yetiştirilmiş **kullardı**. Merkezî otoritenin temsilcileri olarak, kendi tımarlarında idarecilik, kolluk ve vergi tahsildarlığı görevlerini yerine getirirlerdi. Topladıkları vergileri her köyden tam teçhizatlı bir süvari ("cebelü") yetiştirip savaşa hazırlamak için kullanırlardı. Bir sipahi yedi yıl içinde herhangi bir sefere katılmaya yanaşmayınca, statüsünü kaybederek bir **reâyâ** haline gelirdi. Sipahi statüsünün ilke olarak verasetle geçmemesine karşın, ölen bir sipahinin oğulları genellikle **devletçe** tımarları idare etmekle görevlendirilirdi. Klasik dönemde Osmanlı **ordusunun** temelini, emirlerindeki süvarilerle beraber sipahi birlikleri oluştururdu. Ok, mızrak ve kılıç gibi geleneksel silahlarla donatılmış sipahiler 16. yüzyıldan itibaren **ateşli silahlara** dayalı askerî teknolojinin gelişmesiyle birlikte gittikçe işlevsizleşti. Bir sosyal zümre olarak sipahilerin varlığı 1847'e kadar sürdü. 2. Saraydaki süvari birliğinin mensubu. *Ayrıca bkz. TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

SİYASİ PARTİLER. Merkezî otorite dışında iktidara katılmayı açıkça amaçlayan kurumlaşmış siyasi örgütler **II. Abdülhamid** dönemine kadar ortaya çıkmadı. Bir **muhalefet** hareketi olmakla birlikte, **Yeni Osmanlıların** doğrudan **devlet** iktidarını ele geçirme gibi bir amacı yoktu. Ama **Jön Türkler** ve özellikle **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) Abdülhamid otokrasisine son vermek ve bir **meşrutî rejime** geçişi sağlamak için aktif mücadeleye girdi. Kuruluşu 1889'a kadar inen İTC, yeraltında olduğu evrede bile idari organlarıyla, üyelik yapısıyla ve taşradaki yaygın tabanı ile ilk Osmanlı siyasi partisi sayılabilir.

1908 Devrimi'nden sonra, siyasi partilerin kurulması meşrulaştı. 1913'e kadar değişik siyasi renklerde birçok siyasi parti kuruldu. Bunlar arasında Ahrâr Fırkası ve ardılı **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, İTC'ye muhalefetin başını çeken örgüt olarak öne çıktı. Diğer partilerden bazıları İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Ahâli Fırkası, Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası ve Osmanlı İştirakiyyûn Fırkası'ydı.

İTC 1912–1913 dönemi dışında devlete ve **Meclis-i Mebusân**'a hâkim oldu. **Balkan Savaşları**'ndaki Osmanlı yenilgileri İTC'nin bir askerî darbe düzenlemesine ve diğer siyasi partilerin faaliyetlerini yasaklamasına (1913–1918) bahane sağladı. Bu tek parti rejimi **I. Dünya Savaşı**'nın bitiminde İTC liderlerinin ülkeden ayrılmasıyla sona erdi. Savaş öncesinin partilerinden bazıları 1918–1922 arasında **İstanbul**'da faaliyet göstermeye devam etti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, **Atatürk**'ün radikal reform programı çok partili bir rejime geçişi 1945'e kadar önledi. *Ayrıca bkz. DEMOKRASİ; LİBERALİZM; PRENS SABAHADDİN; TASAVVUF.*

SOKULLU MEHMED PAŞA (1505–1579). **Sadrızam.** **Bosna**'da doğdu. **Devşirme** yoluyla **saray** hizmetine girdi ve üst makamlara hızla yükseldi. 1546'da **kaptanıderya**, 1550'de **Rumeli eyaleti beylerbeyi** oldu. Dört yıl sonra **vezir** rütbesini aldı. Şehzâde Selim'in önünü açmak üzere Şehzâde Bayezid'in tasfiyesinde önemli bir rol oynadı. 1565'te getirildiği sadrazamlık görevini **II. Selim** dönemi boyunca ve **III. Murad**'ın **padişahlığının** ilk yıllarına kadar sürdürdü. Onun yönetiminde Osmanlılar Sakız'ı aldı (1568); Portekiz baskısı altındaki **Açe** sultanına (Sumatra) bir destek filosu gönderdi (1569); Astrahan'da Rusları püskürtmeye ve gelecekteki **İran**'a karşı harekâtlar için Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açmaya yönelik bir sefere girişti (1569); **Kıbrıs**'ı ele geçirdi (1571). Fakat aynı yıl **İnebahtı Deniz Savaşı**'nda Osmanlı **donanması** ağır bir yenilgiye uğradı. Sokullu Mehmed Paşa Lehistan tahtına Osmanlıların tercih ettiği iki adayın (Henryk Walezy ve Stefan Batory) art arda seçilmesini sağladı. Ancak III. Murad Sokollu'nun gücünden rahatsız olduğundan onun döneminde gittikçe tecrit oldu ve siyasi nüfuzunu büyük ölçüde yitirdi. 1579'da Bosnalı bir **tımar** sahibince öldürüldü. *Ayrıca bkz. RUSYA.*

Sokullu Mehmed Paşa.

Kaynak: J. Schrenk von Notzing, *Augustissimorum Imperatorum . . . Imagines*, Innsbruck, 1601 (Avusturya Literature Online aracılığıyla; erişim kısıtlaması yok: Dijital yayın, Tirol Üniversitesi ve Eyalet Kütüphanesi: 29.5.2003).

SPOR. Osmanlılarda 19. yüzyıla kadar okçuluk, güreş ve binicilik gibi sporlar revaçtaydı. Esas olarak askerî amaçlara hizmet eden bu sporlar Okçular Tekkesi, Pehlivanlar Tekkesi gibi yerlerde veya **Enderun**'da yapılırdı. Modern anlamda spor **eğitimi** Batı tarzı beden derslerinin verildiği **Galatasaray**

Lisesi'nde başladı (1868). İlk futbol kulüpleri 1901'den sonra kuruldu. **Selim Sırrı Tarcan** 1908'de Osmanlı Olimpiyat Ulusal Komitesi'ni oluşturdu. Yelkenli, kayak, voleybol ve basketbol kulüpleri 1912'den sonra ortaya çıktı.

SULTAN. 1. Önde gelen **Sünni** bir hükümdara verilen unvan. İlk Osmanlı hükümdarları **Osman, Orhan** ve **I. Murad** dönemin kaynaklarında “bey” ve “emir” olarak anılırdı. **I. Bayezid** sultan olarak anılan ilk hükümdardı. 2. Padişahın annesi, kız kardeşi, eşi ve kızı için, adının sonuna eklenerek kullanılan unvan. *Ayrıca bkz. PADİŞAH; SALTANAT; ŞEHZÂDE.*

SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ. İstanbul'da 17. yüzyılda inşa edilen en görkemli **mimari** eser. **I. Ahmed** tarafından yaptırıldı. Mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'ydı. Yapımı 1606'dan 1617'ye kadar sürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nda altı minareli ilk camidir. Mimari üslubu **Mimar Sinan** tarzına çok benzer. İç duvarların süslemeleri yapının dikkate değer unsurunu oluşturur. Duvarları kaplayan **çinilerde** mavi, yeşil, kırmızı, turkuaz ve siyah gibi zengin renk bileşimleriyle farklı çiçek motifleri görülür. Kapılar ve pencere kanatları sedefle süslenmiştir.

Cami külliyesi medrese, sıbyan mektebi, çeşmeler, bedesten, **hastane**, bîmârhâne ve **türbeden** oluşur. Türbede **I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad** ve **Kösem Sultan** gibi kişiler gömülüdür. *Ayrıca bkz. AYASOFYA; FATİH CAMİİ KÜLLİYESİ; SELİMİYECAMİİ; SÜLEYMANİYE CAMİİ KÜLLİYESİ.*

Sultan Ahmed Camii.

SURİYE. Ortadoğu'da **Türkiye, Irak** ve İsrail arasında kalan Akdeniz ülkesi. Osmanlılar 1516'da **Memlûk Sultanlığı**'ndan aldıkları Suriye'yi Halep, Şam ve Trablusşam **beylerbeylerine** bağlı olarak yönetti. Doğrudan Osmanlı idaresi başlıca **şehirlerle** ve hinterlandlarıyla sınırlı kalırken, kırsal kesim yerel Dürzi, Alevi ve **Türkmen** derebeylerin denetimine girdi. Bu derebeylerinden biri de 1583'te Lübnan'ın kıyı bölgesinin bağımsızlığını ilan eden Dürzi emiri **Maanoğlu Fahreddin**'di. Osmanlıların **Celâli ayaklanmalarıyla** meşgul olduğu 1600'lerde Halep valisi Canbulad Ali Paşa Kuzey Suriye ve Güney Anadolu'da otorite sağlayarak hükümrancılığını ilan etti (1605). **Kuyucu Murad Paşa**'nın seferiyle bu bağımsız devlete son verildi (1607). İmparatorlukta 16. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıla kadar süren ademi merkezileşme döneminde Suriye'nin Şam, Halep ve Kudüs gibi şehirlerinde **devlet** ile yerel ahali arasında bir tür aracılık rolü oynayan nüfuzlu **âyân** aileleri (Azm, Muradi vs.) öne çıktı.

Bu modernlik öncesi koşullar **Mısır** kuvvetlerinin Suriye'yi işgaliyle (1831–1840) değişti. Ardından merkezî ve tekörnek bir idareye geçildi. Bu gelişmeyi sürdüren **Tanzimat reformları** Suriye'de yerel tepkiler doğurdu. Müslümanların ve gayrimüslimlerin hukuki eşitliğinin sağlanması ve yerel Hıristiyanların ekonomik gücünün artması, **Lübnan**'da bir iç savaşa ve Şam'da bir katliama (1860–1861) yol açtı. Büyük devletlerin diplomatik müdahalesiyle Suriye'nin geri kalan kesiminden ayrılan Lübnan özerk bir statü kazandı (1861).

Bölgedeki merkezîyetçi Osmanlı idari nüfuzu **Arap ülkelerinde** önce yerel Hıristiyanlar, ardından Müslümanlar arasında **milliyetçiliğin** güçlenmesini tetikledi. Buna karşılık **Bâbüali**'nin Osmanlı **padışahınca** temsil edilen **halifelik** makamını ve İslami bağları öne çıkaran yaklaşımı **II. Abdülhamid** döneminin sonuna (1908) kadar sürdürüldü. **Balkan Savaşları**'nın (1912–1913) ardından **İttihat ve Terakki Cemiyeti** rejiminin gittikçe Türk milliyetçiliğini vurgulaması Suriyeli aydınları özerklik arayışına yöneltti. **I. Dünya Savaşı** patlak verdiğinde, Suriye'nin askerî valisi **Cemal Paşa** bu aydınlardan birçoğunu ihanetle suçlayıp keyfi surette idam ettirdi (1915). Geri kalan aydınlar **Hicaz**'daki Arap isyanını (1916) destekledi. Suriye'deki Osmanlı hâkimiyeti I. Dünya Savaşı'nın bitiminde İngiliz işgaliyle sona erdi.

SÜLEYMAN I (1495–1566). Osmanlı gücünü doruğuna ulaştıran **padışah**. “Kanuni Sultan” lakabıyla anılır. Babası **I. Selim**'in ölümünden (1520) sonra tahta çıktı. İlk işlerinden biri babasının sert yönetimi altında hapse atılmış, sürgüne gönderilmiş ve mağdur olmuş kişileri affetmek oldu. Can, mal ve onuru koruyan ve hukuka uygun idareyi destekleyen **kanunlar** çıkardı. İdari makamlara tayin ve terfilerde liyakat ilkesini pekiştirdi. Babası döneminde keyfi biçimde davranmış idarecileri yargılattı. Vergi tahsilatında adaletsizliği önlemeye yönelik tedbirler aldı.

Osmanlı topraklarındaki genişlemenin Orta Avrupa'da **Viyana**'ya ve Asya'da Hint Okyanusu'na kadar ulaştığı I. Süleyman dönemi birçok siyasi gelişmeye sahne oldu. İlk ciddi olay Şam beylerbeyi Canberdi Gazali'nin başkaldırarak **Suriye**'nin bağımsızlığını ilan etmesiydi (1521). Bu ayaklanma çarçabuk bastırıldı. Yıllık vergi ödemesini sürdürmeye yanaşmayan Macarlara karşı bir sefer düzenlendi. Ağustos

1521’de Belgrad ele geçirildi. Sonraki hedef St. Jean Şövalyeleri’nin elindeki Ege adası Rodos oldu. Bu adanın Aralık 1522’de fethedilmesi, **İstanbul** ve **Mısır** arasında deniz bağlantısını güvenceye aldı.

Pavia Muharebesi’nde (1525) Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl’a (Şarlken) esir düşen **Fransa** kralı I. François’nın annesinin İstanbul’a bir mektup göndererek, oğlunun serbest bırakılması için yardım istemesi üzerine, I. Süleyman Avrupa siyasetiyle yakından ilgilenmeye yöneldi. Avrupa’da **Habsburg** hâkimiyetini önlemenin bir aracı olarak Fransa’yla bir ittifaka girmeyi tasarlayan Osmanlılar, **Macaristan**’a saldırdı ve **Mohaç Muharebesi**’ndeki (Ağustos 1526) zaferin ardından János Zápolya’yı bağlı bir kral olarak başa geçirdi. Böylece Habsburglar üzerinde doğrudan baskı kuruldu. V. Karl’ın kardeşi Avusturya arşidükü Ferdinand’ın Macaristan tahtı üzerinde hak iddia edip Buda’yı işgal etmesi ve Zápolya’yı kovması üzerine, Osmanlılar hemen karşılık verip Zápolya’nın dönmesini sağladı (Eylül 1529). I. Süleyman ardından Ferdinand’ı Macaristan’a dönük emellerinden caydırmak amacıyla **Viyana**’yı kuşattı (Ekim 1529). Macaristan meselesi yüzünden Habsburglarla girişilen yeni bir savaşta Güns ve Graç kuşatma altına alındı (1531–1533).

Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa arasında 1536’da resmen bir askerî ittifak kuruldu ve Fransız tüccarlara **kapitülasyonlar** tanındı. V. Karl’ı hedef alan ortak bir plan çerçevesinde Fransız kuvvetleri Kuzey İtalya’ya girerken, Osmanlı kuvvetleri güneyde Venedik limanlarına saldırdı (1537–1540). Misillemeye girişen Haçlı donanmasına karşı **Preveze Deniz Savaşı**’nda (1538) elde edilen zafer, Osmanlılara Akdeniz’de **İnebahtı Deniz Savaşı**’ndaki (1571) yenilgiye kadar süren bir üstünlük kazandırdı.

Zápolya’nın ölümünü (1541) fırsat bilen Ferdinand’ın Buda’yı kuşatması üzerine, Süleyman bir kez daha Habsburglara yönelmek zorunda kaldı. Avusturya kuvvetlerinin püskürtülmesinden sonra, Macaristan doğrudan İstanbul’a bağlı bir **beylerbeylik** haline getirildi. 1541–1547 Osmanlı-Habsburg Savaşı sırasında Estergon ve İstolni Belgrad ele geçirildi (1543). Bu arada **Barbaros Hayreddin Paşa** komutasındaki Osmanlı **donanması** Habsburg kaleleri Messina, Reggio ve Nice’i işgal etti (1543). Savaşın sonunda varılan barışla, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun İstanbul’a bir yıllık vergi ödemesi öngörüldü.

Barış **Erdel**’i denetim altına almaya yönelik Habsburg girişimiyle bozuldu (1550). Bu girişimin boş çıkarılmasından sonra, Osmanlılar Habsburg kaleleri sayılan Eğri, Malta ve Trablus’a saldırdı; ama sadece Trablus ele geçirildi (Ağustos 1551). Aynı dönemde I. Süleyman **Almanya**’nın Protestan prensleriyle yakınlaşma içine girdi ve onları Katolik Habsburglara karşı Fransa’yla işbirliğine yöneltti. Amacı Hıristiyanlar arasına ayrılık tohumları ekmektir. Bir barış anlaşmasının imzalanmasına (1562) karşın, husumetler yeniden başladı. Malta’ya karşı düzenlenen Osmanlı deniz seferi sonuçsuz kaldı (Mayıs–Eylül 1565). Habsburgların yıllık vergi ödemeyi ve Erdel kasabaları Tokaj ve Serencz’ten çekilmeyi reddetmesi üzerine, I. Süleyman son seferine çıktı ve Zigetvar kuşatması sırasında öldü (Eylül 1566).

Osmanlıların I. Süleyman döneminde doğudaki asıl uğraşı, Safevilerin yönetimindeki **İran**’ın **Şiilik** etkisinin **Anadolu**’ya yayılmasını önlemek ve İslam ülkeleri üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini genişletmektir. İran’a karşı sefer (1533–1535) Tebriz ve Bağdat’ın fethiyle sonuçlandı. Safevi şahı I. Tahmasb’ın kardeşi Elkas Mirza’nın isyan edip Osmanlılara sığınması, I. Süleyman’a Safevilere karşı ikinci bir sefer (1548–1555) düzenleme fırsatını verdi. Van ve Azerbaycan ele geçirildi, Gürcistan ilhak edildi. Bu toprak kazanımları **Amasya Antlaşması**’yla (Mayıs 1555) teyit edildi.

I. Süleyman döneminde Osmanlı donanmasının nüfuz alanı Batı Akdeniz’den Doğu Afrika’ya ve **Hindistan**’ın batı kıyılarına kadar genişledi. Barbaros Hayreddin Paşa’nın **Cezayir**’i Osmanlı yönetimine bırakmasıyla (1533), Batı Akdeniz Osmanlı gemilerinin dolaştığı bir alana dönüştü. Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa Osmanlı Kızıldeniz filosunu güneye yöneltti ve Aden’i ele geçirdi (**Yemen**); ama Diu kalesini (Gucerat, Hindistan) Portekizlilerden alamadı (1538). Basra Osmanlı yönetimine girdikten (1538) sonra, Süveyş’le birlikte Hint Okyanusu’ndaki harekâtlar için bir deniz üssü haline geldi.

I. Süleyman dönemi Osmanlı uygarlığının sanat ve **edebiyat** alanlarında başlıca klasik eserlerinin ortaya çıkışına sahne oldu. **Bâkî** ve **Fuzulî** gibi şairler, **Celâlzâde Mustafa Çelebi**, **Kınalızâde Ali Çelebi**, **Latîfî**, **Lütfî Paşa**, **Sehî Bey** ve **Taşköprülüzâde İsameddin Ahmed** gibi yazarlar, **Ebussuud Efendi** gibi fıkıh âlimleri ve **Mimar Sinan** gibi mimarlar eserlerini bu yıllarda verdiler. Öte yandan, kurumsal gerilemenin belirtileri de aynı dönemin sonuna doğru görülmeye başladı. *Ayrıca bkz. KAFKASYA; PİRÎ REİS; ROMANYA; SEYDÎ ALİ REİS; TUNUS; VENEDİK.*

Kanuni Sultan Süleyman (Şemailname, *Nakkaş Osman, TSM, H.1563*).
Topkapı Sarayı Müzesi’nin izniyle.

SÜLEYMAN II (1642–1691). Osmanlı **padîşahı**. Sultan **İbrahim**’in ve Saliha Dilaşub’un oğlu. Tahttan indirilen kardeşi **IV. Mehmed**’in yerine başa geçti (1687). Yönetiminin ilk ayları isyancı **Yeniçerilerin**

yol açtığı iç kargaşayla geçti. **Sadrızam** Nişancı İsmail Paşa payitahtın yanı sıra **Anadolu** ve **Balkan eyaletlerinde** asayiş sağladı.

Bu arada Kutsal İttifak'la savaş (1683–1699) sürmekteydi. Avusturya kuvvetleri Eğri, İstolni Belgrad ve Belgrad'ı ele geçirdi (1688). Venedik'in Eğriboz'a ve Rusların **Kırım**'a yönelik saldırıları ise püskürtüldü.

II. Süleyman **Habsburgların** Niş ve Vidin'e kadar ilerlemesi üzerine, **Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa**'yı sadrazamlığa atadı (1689). **Orduyu** ve **maliyeyi** yeniden düzenledikten sonra Avusturyalılara karşı bir sefere girişen Fazıl Mustafa Paşa Niş, Semendire ve Belgrad'ı geri almayı başardı (1690). **Macaristan**'ı geri almaya yönelik yeni bir seferin başlayacağı sırada, II. Süleyman **Edirne**'de öldü (1691). *Ayrıca bkz. AHMED II.*

SÜLEYMANİYE CAMİİ KÜLLİYESİ. Osmanlı döneminde **İstanbul**'da inşa edilen en görkemli ve en önemli **mimari** eser. **I. Süleyman**'ın talimatıyla **Mimar Sinan** tarafından yapıldı. Yapımı 1550'den 1557'ye kadar sürdü. **Devletin** bütün kaynaklarını ayırarak imparatorluğun her yanından zanaatkarları ve sanatçıları seferber ettiği bu süreçte yaklaşık üç bin işçinin çalıştığı tahmin edilmektedir.

Süleymaniye Camii Külliyesi İstanbul'un başlıca tepelerinin birinde yer aldığı için, uzaktan daha da anıtsal görünür. Mimar Sinan tarafından en büyük eseri sayılmamasına karşın, umumiyetle bir yandan genel mimarisinin sadeliğiyle, diğer yandan farklı mimari unsurlarının orantılarındaki ustaca uyumuyla kusursuz bir sentez olarak kabul edilir.

Külliye içinde ayrı kademelerdeki dört **medrese**, **türbeler**, bir dârü'ttüb, bir dârüşşifâ, bir bimârhâne, bir sıbyan mektebi, bir dârülkurra, bir **kervansaray**, bir **hamam**, bir alışveriş alanı ve bir **kütüphane** yer alır. Süleymaniye medreseleri kurulduktan sonra imparatorlukta mertebe bakımından **Fatih Camii Külliyesi** medreselerini geride bırakarak ilk sıraya yükseldi. Süleymaniye Kütüphanesi daha sonraları İslam dünyasının en büyük yazma kütüphanelerinden birine dönüştürüldü. *Ayrıca bkz. AYASOFYA; SELİMİYE CAMİİ; SULTAN AHMED CAMİİ KÜLLİYESİ.*

Süleymaniye Medresesi.

Süleymaniye Camii.

SÜNNİLİK. Kur'an hükümlerine ve hadislerle sıkı sıkıya uyulmasını savunan **İslam** anlayışı. Hazreti Muhammed'in uyulması gereken sözlerine ve davranışlarına ("sünnet") bağlı olmayı öngörür. Allah'a ve vasıflarına, Allah ile insanlar arasındaki ilişkiye, kâinatın doğuşuna ve yok oluşuna dair bütün bilgilerin yazılı olarak Kur'an'da ve hadislerde belirtilmiş olmasından hareketle, bu konularda her türlü felsefi akıl yürütmeyi reddeder. **Şiiliğin** aksine, Ebubekir (ö. 634), Ömer (ö. 644) ve Osman'ın (ö. 656) halifeliklerini tarihsel bakımdan meşru sayar. Sünnilik kendi içinde **şeriatı** yorumlama temelinde dört ana mezhebe ayrılmıştır.

Sünniler dünyadaki Müslümanların çoğunluğunu oluştururlar. Kur'an hükümlerine ve hadislerle sıkı bağlılıktan dolayı genelde muhafazakâr eğilimli olmalarına karşın, aralarında **fıkıh** açısından görüş ayrılıkları vardır. **Hanefi mezhebi** dinî kaynaklar temelinde kıyas ve muhakeme yöntemlerine daha geniş yer verirken, özellikle Malikî ve Hanbelî mezhepleri Kur'an'ı ve hadisleri esas olarak lafzi temelde anlamaya eğilimlidir. Vahhabîlik gibi köktenci akımlar sadece Hanbelî mensupları arasında ortaya çıkmıştır. *Ayrıca bkz. İSLAMİ MODERNİZM; PAN-İSLAMCILIK.*

S

ŞAHKULU İSYANI. Osmanlı devletine karşı büyük çaplı **Kızılbaş** isyanı (9 Mart–12 Temmuz 1511). Antalya civarındaki Kızılbaşlar arasında “Şahkulu” olarak anılan Karabıykoğlu Hasan’ın öncülüğünde başladı. Antalya sancak beyi Şehzâde Korkud’un bir **veraset** krizi nedeniyle bölgeden ayrılması, âsiler faaliyet alanlarını genişletme fırsatını verdi. İsyan merkezî idareden hoşnutsuz eski **sipahiler** gibi Kızılbaş olmayan kesimlerin de desteğiyle büyüdü. Âsiler **Sünni** köylerini yakıp yıktı ve iki Osmanlı **ordusunu** yendi. Ardından isyanın **Bursa** yakınlarına kadar yayılması üzerine, **II. Bayezid**’in göndermek zorunda kaldığı **Yeniçeriler** âsileri Sivas’a kadar püskürttü; orada Karabıykoğlu Hasan yenildi ve öldürdü. Sağ kurtulan âsiler **İran**’a kaçtı. Şahkulu İsyanı güçlükle bastırılabilen büyük bir başkaldırıydı. Vardığı boyutlar sonraki **padîşah I. Selim**’i Anadolu Kızılbaşlarına karşı sert tedbirler almaya ve İran’a savaşa açmaya yöneltti. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; ÇALDIRAN MUHAREBESİ; PÎR SULTAN ABDAL; ŞİİLİK.

ŞÂNİZÂDE ATAULLAH EFENDİ (1771–1826). Bilgin ve tarihçi. **Süleymaniye Camii Külliyesi**’nin tıp **medresesinden** mezun oldu ve **Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn**’da doğa bilimleri öğrenimi gördü. Ardından **müderris** ve **kadı** olarak görev yaptı. 1819’da **saray** vakanüvisliğine atandı. Latince karşılıklar temelinde modern Osmanlı tıp terminolojisinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. *Târîh* adlı eserinde 19. yüzyıl başlarındaki olayları konu aldı. Bir ansiklopedik bilgin olarak, **tıp**, **matematik** ve askerî bilimler üzerine eserler verdi. **Yeniçeri** Ocağı’nın dağıtıldığı 1826’da, **Bektaşî tarikatıyla** bağlantılarından dolayı Tire’ye sürüldü ve orada öldü. Şânizâde Atullah imparatorlukta bilimlerin **Batılılaşmasını** erken bir aşamada savunan **ilmiye** mensuplarından biriydi. *Ayrıca bkz.* MAHMUD II; MÜTERCİM ÂSİM; NAÎMÂ; TARİHYAZIMI.

ŞEBBENDERZÂDE AHMED HİLMİ (1865–1913). Mutasavvıf ve filozof. Filibe’de (**Bulgaristan**) doğdu. **Galatasaray Lisesi**’nden mezun oldu ve **Düyûn-ı Umûmiyye**’ye kâtip olarak girdi. Beyrut’ta çalıştığı sırada, **II. Abdülhamid**’e karşı **muhalefet** faaliyetlerinde yer aldı, **Mısır**’a kaçtı ve **Jön Türklere** katıldı. **İstanbul**’a dönüşünde tutuklandı ve Libya’nın iç kesiminde çöllük Fizan’a sürüldü (1901). Oradaki yerel tarikatlar dolayısıyla **tasavvufla** ilgilenmeye başladı. **1908 Devrimi**’nden sonra, İstanbul’da *İttihad-ı İslâm* ve *Hikmet* gibi tasavvufî gazeteler yayımladı. Makalelerinde materyalizme ve **Batılılaşmaya** karşı çıkarak, manevî olguların maddî etkenlerle açıklanamayacağını ısrarla savundu. Fikirlerini *Huzûr-ı Akl ü Fennde Maddiyûn Meslek-i Dalâleti* (“Akıl ve Bilim Karşısında Sapkın Materyalizm Yolu”, 1916) adlı kitabında ortaya koydu. *Ayrıca bkz.* İSLAM; İSLAMİ MODERNİZM.

ŞEHİR. Modernlik öncesi dönemde bir Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden biri farklı dinsel toplulukların ayrı **mahallelerde** oturmasıydı. Her mahalleyi bir dinî önder (**imam**, rahip ya da haham) ve sivil halktan tayin edilmiş bir **kethüda** temsil ederdi. Bu ayırım ekonomik yaşamda daha belirsizdi; çeşitli cemaatlerin mensupları ticari faaliyetlerde ve üretim sürecinde bir araya gelirdi. **Loncalar** zanaat üretiminin temel kurumsal çerçevesiydi ve devletin sıkı gözetimi altındaydı.

Başka bir temel özellik **imâretlerin**, yani **vakıflar** temelinde kamusal hizmetleri sağlayan kurumların varlığıydı. **Evlîyâ Çelebi**’ye göre, şehirler **bedestenlerin** varlığı açısından kategorilere ayrılabilir. Bedestenler buldukları yerlerin önemli **ticaret**, **bankacılık** ve üretim merkezleri olarak gelişmesini sağlardı. Bu şehir merkezleri genellikle ana bölgesel ve uluslararası kervan yolları üzerinde yer alırdı. Şehirde belediye başkanlığı görevini yerine getiren **kadı**, **şeriat** adına adil fiyatları sağlar, pazarlarda **ağırlıkları ve ölçüleri** denetler, lonca nizamnamelerini ve kararlarını kayda geçirirdi.

17. yüzyıldan artan ademi merkezileşme ve yerel **âyânların** yükselişi, belli taşra şehirlerinin merkezi iktidar karşısındaki özerkliğinin genişlemesini getirdi. Şehir meclisleri eşraf temsilcileri, lonca reisleri ve **Yeniçeri** komutanlarından oluşurdu; yerel kadı **Bâbiâli**'nin dayattığı yeni **vergi** tedbirlerine çoğu kez direnebilirdi. Şehir meclisleri, 1839 sonrasında başlatılan katılımcı yerel idare reformları açısından bir model teşkil etmiştir. 19. yüzyıldaki belediye reformları (1864 ve 1877) eski şehir meclislerinin belediye meclislerine dönüşmesine ve imparatorlukta bir belediye sistemine geçilmesine olanak verdi. Dünya ticaretiyle bütünleşme sonucunda, orta sınıfa sahip Selanik, İzmir ve Beyrut gibi ticaret şehirleri ortaya çıktı. *Ayrıca bkz.* EKONOMİ; ESNAF; NÜFUS.

ŞEHZÂDE. Osmanlı **padişahının** oğullarına ve erkek torunlarına verilen unvan. **I. Mehmed** dönemine kadar Osmanlı hükümdarlarının oğulları için kullanılan **çelebi** unvanı daha sonra yerini şehzâdeye bıraktı. 19. yüzyılda şehzâde yerine **efendi** unvanı kullanılmaya başladı. Şehzâdeler 16. yüzyıl sonlarına kadar lalalarının gözetiminde idari tecrübe kazanmaları için **sancaklara** yönetici olarak atanırlardı. Ama **veraset** konusunda girdikleri askerî çatışmalar bu âdete son verilmesini getirdi. 17. yüzyıldan itibaren şehzâdeler **saray** içinde **kafes** olarak anılan bölmede sıkı gözetim altında tutuldu. Bir şehzâde buradan ancak büyük kardeşinin yerine tahta geçme sırası geldiğinde ayrılabilirdi. Artık orta ya da ileri yaşta, yetersiz eğitilmiş ve tecrübesiz biri olması nedeniyle, yeni padişahın girdiği ortamda yönlendirilmesi kolay olurdu. 19. yüzyıla birlikte bırakılan kafes sistemi **II. Abdülhamid** dönemi dışında uygulanmadı. *Ayrıca bkz.* HADİM AĞASI; HAREM; SALTANAT.

ŞEKER AHMED PAŞA (1841–1907). Ressam. **İstanbul**'da doğdu. Tıbhâne-i Âmire'de ve Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'de öğrenim gördü. **Resme** ve sanatsal çalışmalara ilgi duyduğu için, daha ileri sanat **eğitimi** görmek üzere **devlet** desteğiyle Paris'e gönderildi (1864). Resimleri Paris sanat sergilerinde yer aldı (1867–1870). İstanbul'a döndükten (1871) sonra, çeşitli sivil ve askerî okullarda resim hocalığı yaptı. İstanbul'da çeşitli Osmanlı ve yabancı ressamın yer aldığı ilk sanat sergisini düzenledi (1873). Bu uğraşlarından dolayı, Sultan **Abdülaziz**'in yaverliğine getirildi (1875). **Sanâyi-i Nefise Mektebi**'nin açılması (1883) için **Osman Hamdi Bey**'le birlikte çalıştı. Bir ressam olarak Gustave Courbet'nin gerçekçi üslubundan etkilenen Şeker Ahmed Paşa daha çok manzara resimlerini tercih etti. *Ayrıca bkz.* LİFİJ, AVNİ.

ŞEMSEDDİN SAMİ FRAŞERİ (1850–1904). Arnavut ve Türk kültürel **aydınlanmasma** ve **milliyetçiliğine** öncülük etmiş aydın ve ansiklopedici. **Arnavutluk**'ta doğdu. Yanya'daki Rum Zosimaia Lisesi'nden mezun oldu. 1871'de gittiği **İstanbul**'da **memuriyete** girdi ve gazetecilikle uğraştı. Çok sayıda gazete makalesi ve özgün edebi eser yazdı; Fransızcadan ve İngilizceden kitaplar tercüme etti, sözlükler derledi ve didaktik metinler kaleme aldı. Eserlerinden *Taaşşuk-i Talât ve Fitnat* (1872) ilk Osmanlıca roman sayılır. Osmanlıca yazı dilini sadeleştirmenin ilk destekçilerinden biriydi. Bu anlamda Türk kültürel milliyetçiliğinin öncülerinden biri sayılır. Ayrıca bir Arnavut yurtseveriydi ve Tosk lehçesi için bir alfabe önerdi. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı**'ndan sonra, Arnavutlar için kültürel ve idari özerklik talep etti.

Şemseddin Sami ayrıca eserlerinde **kadın** hakları savunuculuğu yaptı. Ona göre sağlıklı **aile** karı ve kocanın yaşam yükümlülüklerini ve çocuk yetiştirme sürecini birlikte ve ortak olarak yürütecekleri bir ortamda söz konusu olabilirdi. Son yıllarını polis gözetimi altında geçirdi. Eserleri arasında *Kamûs-i Fransevî* ("Fransızca-Türkçe Sözlük", 1882–1883, 1885), *Kamûs-i Türkî* ("Türkçe Sözlük", 1899) ve *Kamûsü'l-Âlâm* ("Dünyaların Sözlüğü", 1889–1898) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* AHMED MİDHAT EFENDİ; BASIN; DİL; EDEBİYAT; EL-BUSTANÎ, BUTRUS; İBRAHİM ŞİNASÎ; TÜRKÇÜLÜK.

ŞERİAT. Şeriatın kaynakları Kur'an, hadis, ilk İslamî yüzyıllarda yaşamış fıkıh âlimlerinin fikir birliği ettiği konular ("icma") ve karşılaştırma usulüdür ("kıyâs"). Bu dört kaynağın farklı uygulamaları dört İslami mezhebin ortaya çıkmasını getirdi. Hanbelî ve Malikî mezhepleri asıl kaynakları oluşturan Kur'an ve hadise sıkı bağlılıklarından kıyâs düzeyinde muhafazakârlığı korurken, Şafîî ve hele Hanefî mezhepleri kıyâsı uygulamada daha serbest davranır. Türkî halkların çoğu gibi, Osmanlılar da **Hanefî mezhebine** mensuptu. **İstanbul**'dan taşra **şehirlerine** atanan Osmanlı **kadıları** bu mezhebi temsil ederdi.

Şeriat imparatorlukta uygulanan tek hukuk sistemi değildi. Medeni hukukta şeriatın ağır basmasına karşın, malî, idari ve siyasi alanlarda şeriatla birlikte örfe ve **kanuna** da başvurulurdu. Ama bu iki hukuk sisteminin şeriat ilkeleriyle çatışmasına izin verilmezdi. 19. yüzyıldaki idari ve hukuki **reformlar** sürecinde, padişah kanunları geleneğinin yerini **Bâbiâli** tarafından yürürlüğe konulan seküler kanunlar alırken, şeriat 1860'lı ve 1870'li yıllarda **Ahmed Cevdet Paşa** tarafından **Mecelle** kapsamında kurallara

bağlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde şeriat medeni hukuk davalarıyla sınırlandı. İsviçre Medeni Kanunu'nun 1926'da benimsenmesiyle, **Türkiye**'de şeriat yürürlükten kalktı. *Ayrıca bkz.* FIKİH; İSLAM; MAHKEMELER.

ŞERİF. 1. Kutsal. 2. Soylu, yüce. 3. **Halife** Ali'nin oğlu Hasan yoluyla Hazreti Muhammed'in soyundan gelen kişi. Osmanlı İmparatorluğu'nda şerifler kendilerini **seyyidlerden** ayırmak için yeşil sarık takarlardı. 4. Bu soy bağından dolayı Mekke'yi yöneten kişi. Osmanlı döneminde **Hicaz eyaletinin** Mekke şerifi ve **İstanbul**'dan atanmış vali tarafından temsil edilen ikili bir yönetim yapısı vardı. *Ayrıca bkz.* İSLAM; NAKİBÜLEŞRAF.

ŞEVKİ BEY (1860–1891). Besteci. **İstanbul**'da doğdu. Bir devlet idadîsini bitirdikten sonra, **Muzika-i Hümayûn**'da **müzik** dersleri aldı. Geri kalan hayatını Gümrük İdaresi'nde kâtip olarak geçirmesine karşın, Türk klasik müziğinde beste çalışmalarını sürdürdü. Hocası **Hacı Arif Bey** gibi, onun eserlerinde de güçlü bir lirizm ve romantizm görülür.

ŞEYH. Arapçada “yaşlı” anlamına gelir. 1. Bir **tarikatin** kurucusu ya da pîri. 2. Bir esnaf **loncasının** dinî reisi. 3. **Padişahın** manevi hocası. *Ayrıca bkz.* AĞA; BEY; ÇELEBİ; EFENDİ; PAŞA.

ŞEYH BEDREDDİN (1358–1416). Mutasavvıf, âlim ve halk ayaklanması önderi. Tam adı Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'dur. **Bursa** ve Konya **medreselerinde** öğrenim gördü, ardından **Mısır**'a gitti (1383). **Şeriat** alanında çok bilgili olmasına karşın, **tasavvufa** yöneldi ve bir **şeyh** oldu. **Muhyiddin İbnu'l-Arabî**'nin vahdet-i vücud öğretisinin etkisiyle, Allah ve doğanın aynı olgunun farklı görünümleri olduğu inancına vardı. Doğaya özgü mutlak çeşitliliğin ve Allah'a özgü mutlak birliğin, insana birbirinden ayrılmaz madde ve ruh biçiminde görüldüğünü savundu. Kıyamet, cennet ve cehennem kavramlarını reddederek, bunları günlük yaşamı yorumlamaya dönük imgeler saydı. Siyasi öğretilerine göre, **kadınlar** dışında her şey ortak mal olmalıydı.

Osmanlıların **Venedik**'le savaşa girdiği 1416'da, Şeyh Bedreddin müritleriyle birlikte Batı **Anadolu**'da ve **Balkanlar**'da bir isyan başlattı. Eflâk prensi Mircea tarafından korunmasına karşın, Osmanlı kuvvetlerince yakalandı, Serez'deki bir şer'î mahkemede yargılandı, dinden çıkmakla suçlandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Dinî düşünceleri devrimci eyleme çevirmiş bir âlim ve mutasavvıf olan Şeyh Bedreddin'in takipçileri imparatorlukta 17. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürdüler. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; KIZILBAŞLAR.

ŞEYH BEDREDDİN AYAKLANMASI. Batı **Anadolu**'da ve **Balkanlar**'da 1416 yazından kışına kadar süren büyük halk isyanı. **Fetret Devri** göçebe **Türkmenlerin**, sınır savaşı **gazilerin**, eski **Türkmen beyliklerinin** ve Hıristiyan **bağlı devletlerin** Osmanlı merkezî otoritesinden kopmasına fırsat sağlamıştı. **I. Mehmed** taht kavgasından üstün çıktıktan (1413) sonra, merkezî idareyi yeniden oturtmaya, **Sünniliği** resmî kültür olarak öne çıkarmaya, yerel beylikler ve bağlı devletler üzerinde yeniden denetim sağlamaya yöneldi. Bu politikardan duyulan hoşnutsuzluk **Şeyh Bedreddin** ile müritleri Börklüce Mustafa Aydın ve Torlak Kemal'in başını çektiği bir isyana dönüştü. Savunulan dinî ve ekonomik eşitlikçilik öğretisi Türkmen göçebelerin, gayrimüslimlerin, hoşnutsuz **derişlerin**, **sipahilerin** ve **medrese** talebelerinin desteğini sağladı. Bütün Osmanlı topraklarına yayılan isyan büyük güçlüklerle ve binlerce âsinin katledilmesiyle bastırılabilirdi. İsyandan sağ kurtulanların o dönemde ortaya çıkan **Kızılbaş** hareketi içinde eridiği sanılmaktadır. *Ayrıca bkz.* ŞAHKULU İSYANI.

ŞEYH GÂLİB (1758–1799). Şair ve **Mevlevî tarikatı şeyhi**. Asıl adı Mehmed'dir. **İstanbul**'da doğdu. Özel hocalardan **eğitim** aldı ve ergenlik çağında **tasavvufa** yöneldi. **Bâbîâli**'deki kısa süreli kâtipliğinin dışında, hayatını bir Mevlevî **deriş**i ve şeyhi olarak geçirdi. Şiirleri Osmanlı divân ve tasavvuf **edebiyatının** en iyi örnekleri arasında sayılır. Hakiki Allah aşkına ulaşmanın güçlükleri üzerinde yoğunlaşan şaheseri *Hüsn u Aşk*, tasavvuf felsefesinin alegorik ve soyut bir yaklaşımla işlenen bütün veçhelerini içerir.

ŞEYHÜLİSLÂM. **İstanbul müftüsü** ve **ilmiye** hiyerarşisinin başındaki kişi. 16. yüzyıla kadar siyasi ve idari önemi daha azdı. Ama Ali Cemalî, **Kemal Paşazâde** ve **Ebussuud Efendi** gibi seçkin âlimlerin bu makama atanmasıyla, şeyhülislâmlığın konumu güçlendi. 16. yüzyıldan itibaren şeyhülislâm atanacak ve görevden alınacak **kadılar** önerme yetkisini elde etti ve **padişahın** dinî otoritesinin mutlak temsilcisi haline geldi. 1600'lerden sonra zayıf padişahların başa geçmesi, şeyhülislâmlara siyasette daha büyük

nüfuz fırsatını verdi. **Veziirleri** azlettirmek ya da padişahları tahttan indirtmek üzere çoğu kez **Yeniçerilerle** işbirliğini girdiler; böyle girişimlerini bir **fetvâyla** meşrulaştırdılar. **II. Mahmud** döneminden başlayarak şeyhülislâm bir kabine üyesi oldu. Şeyhülislâmın hükümetteki bu mevkii 1917'ye değin sürdü. 1917'de **İttihat ve Terakki Cemiyeti** şeyhülislâmları kabineden çıkararak yönetsel hiyerarşideki rütbesini düşürdü. Şeyhülislâmlığa genellikle Rumeli **kadıaskeri** atanırdı. Günümüzde T.C. Başbakanlığı'na bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı, şeyhülislâmın başında bulunduğu Meşihat kurumunun devamı niteliğindedir.

ŞİHAB AİLESİ. Kökeni Mekke'deki Kureyş kabilesine dayanan Lübnanlı sülale. Nüfuzlu Maanoğlu ailesinin soyca ortadan kalkması üzerine, Şihab ailesinin mensupları 1697'de **Lübnan**'daki **iltizam** görevlerini üstlenerek bölgeyi denetim altına aldılar. Aile içinde I. Beşir, Haydar, Malham, Yusuf, II. Beşir ve III. Beşir gibi isimler öne çıktı. Aslında **Sünni** olan Şihaboğulları zamanla **Dürzilere** karşı Hristiyan Marunilerle ittifaka girdiler. En seçkin Şihab emirlerinden biri olan II. Beşir (hd 1788–1840) Marunî inancını benimsedi ve kişisel egemenlik alanını Lübnan'ın yanı sıra **Suriye** ve **Filistin**'in bazı kesimlerine kadar genişletti. **Bâbîali**'yle 1831'de çatışmaya giren **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'yı destekleyerek, Osmanlı birliklerini yenmesine ve Suriye'yi işgal etmesine yardımcı oldu. Elindeki topraklarda tam özerklik umarken, yeni Mısır idaresi Osmanlı idaresine kıyasla daha yüksek düzeyde bir merkezileştirmeyi getirdi. Mısır kuvvetlerinin 1840'ta Suriye'den çekilmesinin ardından, Osmanlılar II. Beşir'i makamından indirip sürgüne gönderdi. Şihab ailesinin Lübnan'da vergi toplama tekeli 1842'de **kaymakamlık** idare sistemine geçişle birlikte sona erdi. Ama siyasi nüfuzu 20. yüzyılın başlarına kadar sürdü. *Ayrıca bkz. BEDİRHAN AİLESİ; ÇAPANOĞLU SÜLALESİ; İLTİZAM; MAANOĞLU FAHREDDİN; KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ; TEPEDELENLİ ALİ PAŞA.*

ŞİİLİK. Hazreti Muhammed'in ölümünden (632) sonra, yeğeni ve damadı Ali'nin (ö. 661) ilk **halife** olması ve bu makamın ancak onun soyundan gelenlere ("ehl-i beyt") geçmesi gerektiğini kabul edenlerin ayrılarak kurdukları **İslam** mezhebi. Şia olarak da bilinen mezhebin adı "Ali'nin takipçileri" anlamındaki "Şiatü'l-Âli"den gelir. İslam içinde ilk dinî ve siyasi muhalif akım olan Şiilik, Hazreti Muhammed'den sonra Ebubekir (ö. 634), Ömer (ö. 644) ve Osman'ın (ö. 656) halifelige seçilmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Şiiliği inanç açısından **Sünnilikten** ayıran noktalar şunlardır: Ali Hazreti Muhammed'den sonra en kâmil ve en faziletli insandır. Halifelik (Şii anlayışında "imamlık") esasen ümmetin kararına ya da seçimine bırakılamayacak bir dinî kurumdur ve Ali ile soyundan gelenlere aittir. Hazreti Muhammed yerine Ali'nin geçmesini öngördüğü için, onu ve ardıllarını halife olarak tanımak bir dinî vecibedir. Ali ve soyundan gelenler her türlü günahattan azadedir ("masumiyet"); Ebubekir, Ömer ve Osman'ın "haksız" biçimde halifeliliğini gasp etmesini kabul edenlerden, yani Sünnilerden uzak durmak gerekir ("teberrâ").

Bu temel inançları paylaşmakla birlikte, Şiilik kendi içinde de bir dizi kola ayrılmıştır. İmamiye (**İran, Irak, Lübnan**) ve Zeydilik (**Yemen**) kolları **şeriat** açısından Sünniliğe, özellikle de **Hanefi** ve Şafî mezheplerine yakındır. Daha aşırı Şiilik kolları (**Kızılbaşlar**, Nusayriler, İsmaililer) Ali'ye ve soyundan gelenlere yarı ilahi vasıflar atfederler. Sünniliğin aksine, Şiilik **medreselerde** rasyonel bilimleri ve antik Yunan felsefesini öğretme yönündeki Abbasi geleneğini korumuştur.

Şiiler Sünni otoriteyi tanımadıkları ve Sünni halifeliliği meşru saymadıkları için, merkezî otoriteye kafa tutma eğilimini taşımışlardır; Sünni **hükümetler** de Şii topluluklara hep kuşkuyla bakmıştır. Hazreti Muhammed'in ölümünden hemen sonra ortaya çıkmasına karşın, Şiilik İran, Irak, **Anadolu** ve **Suriye**'nin bazı kesimleri dışında İslami tarihi boyunca azınlıklıkta kalmış bir mezheptir. *Ayrıca bkz. AYKIRI İNANÇLAR; DÜRZİLER; SELİM I; ŞAHKULU İSYANI.*

ŞİİR. Eski Türk şiirinin en iyi bilinen örnekleri Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk* (1074) kitabında yer alır. İslam öncesi dönemde Türk şairlerin ilahi güçlerden ilham aldıklarına inanılırdı ve şiirler ağırlıklı olarak dinî içerikliydi. Türkî halkların İslamlaşmasından sonra, bu gelenek tasavvufî şiir biçiminde sürdü. Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* (12. yüzyıl) kitabı en iyi örneklerden biridir. Eski Türk şiirlerinde hece vezni kullanılırdı.

Dinî şiir geleneği **Anadolu**'da hem tekke edebiyatı (**tasavvuf** şiiri), hem de **aykırı inançlara** bağlı **Türkmen** halk şiirliği biçiminde devam etti. Çoğunlukla anonim olan halk şiirlerinde doğa, güzellik ve aşk gibi lirik temalar ve Osmanlı merkezî otoritesiyle çatışmalar da işlenirdi. Bu şiirlerde hâlâ hece vezni geçerliydi. En usta Türkmen halk şairleri arasında Bayburtlu Zihni, Dadaloğlu, Gevherî, **Karacaoğlan**, **Köroğlu** ve **Pîr Sultan Abdal** sayılabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda edebiyat alanında başka bir gelişim çizgisi, büyük şehirlerde ve **eyalet** valilerinin etrafındaki edebi çevrelerde divân şiirinin ortaya çıkışıydı. Bu şiirlerde Farsça ve Arapça klasik kalıplar ve motifler örnek alındı ve Ortadoğu'ya özgü aruz vezni kullanıldı. **Dile** zamanla Arapça ve Farsça kelimeler hâkim oldu. Genellikle iyi eğitilmiş Osmanlıların anlayabildiği bu tarzdaki şiirleri yazmak, bir **askerî sınıf** mensubu için görgülülüğün ve kibarlığın bir işaretiydi. **Padişahlar, vezirler** ve **devletin** diğer üst düzey yetkilileri böyle şairleri himaye ederdi. Klasik dönemden 19. yüzyıla kadar birçok Osmanlı bürokratinin bir **divânı** olduğu bilinmektedir. **Ahmedî, Bâkî, Hayalî, Fuzulî, Koca Râgıb Paşa, Leskofçalı Gâlib, Nâbî, Necatî, Nedim, Nef'î, Süleyman Çelebi, Şeyh Gâlib, Taşlıcalı Yahya, Yenişehirli Avnî ve Zatî** gibi isimler bu tarzın tanınmış temsilcileriydi.

Divân şiiri 19. yüzyılda yapaylığından, sosyal içerik ve yurtseverlik duyguları taşımasından yakından yeni bir yazarlar kuşağının gittikçe sertleşen eleştirilerine uğradı. **İbrahim Şinasi, Namık Kemal** ve Ziya Paşa gibi aydınlar hâlâ arzu veznini kullanmakla birlikte, yurtseverliği işleyen şiirler yazmaya başladılar. Kültürel **Türkçülüğün** ortaya çıkışı, dilde ivme kazanan bir sadeleşmeyle birlikte Arapça ve Farsça kelime dağarcığının tasfiyesini getirdi. **1908 Devrimi**'nden sonra, Türkmen halk şiirleri bir ulusal model olarak kabul edildi ve aruz vezni yerine hece vezni revaç kazandı. *Ayrıca bkz.* BÖLÜKBAŞI, RIZA TEVFKİ; ERSOY, MEHMED AKİF; EŞREF; NEYZEN TEVFKİ; RECAİZÂDE MAHMUD EKREM; TARHAN, ABDÜLHAK HÂMİD; TEVFKİ FIKRET.

ŞİNASİ. *Bkz.* İBRAHİM ŞİNASİ.

ŞÛRÂ-YI DEVLET. Bir yüce divan özelliklerine ve danışma işlevlerine sahip yasama organı. Ortaya çıkışı Osmanlı hukuk sisteminde gittikçe gelişen sekülerleşmenin bir sonucuydu. Bu süreç kanun çıkarma yetkisine ve belli adli işlevlere sahip organların yaratılmasını zorunlu kıldı.

Böyle bir organ oluşturma yönünde ilk girişim 1838'de **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye**'nin kurulmasıydı. Sonraki 30 yılda bu kurumun geçirdiği yapısal değişimler, 1868'de Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasıyla sonuçlandı. Şûrâ-yı Devlet'in önceki organlardan başlıca farklılığı, **vilâyetlerdeki** meclislerle bağlantıda yatmaktaydı. Şûrâ-yı Devlet beş uzmanlık alanına (sivil işler, **reform** düzenlemeleri, bayındırlık işleri, **maliye** ve idari yargı) göre belirlenen 50 üyeden oluşmaktaydı. Vilâyetlerin umumi meclislerinden gelen heyetlerle yılda bir kez toplanması ve farklı gayrimüslim cemaatlerin din önderlerine yer vermesi açısından sınırlı bir temsili mahiyeti vardı.

Bir yasama organı olmasına karşın, Şûrâ-yı Devlet'in kendi başına kanun çıkarma yetkisi yoktu ve üyelerinin atanması **hükümetin** denetimi altındaydı. **1908 Devrimi**'nden sonra Şûrâ-yı Devlet yasama işlevini yitirdi ve idari yargı alanındaki çatışmaları çözen bir mahkeme konumuna indirildi. *Ayrıca bkz.* HUKUK; İDARE MECLİSİ; MECLİS-İ MEBUSÂN; TAŞRA TEŞKİLÂTI.

T

TAHTA ÇIKMA. *Bkz.* VERASET.

TAHTTAN İNDİRME. Osmanlı tarihinde toplam 36 padişahın 14'ü tahtı bırakmaya zorlandı. Tahttan indirilen padişahlardan üçü hemen öldürüldü. **II. Mehmed** (1446), **II. Bayezid** (1512), **II. Osman** (1622), **IV. Mehmed** (1687), **II. Mustafa** (1703), **III. Ahmed** (1730), **III. Selim** (1807), **IV. Mustafa** (1808), **Abdulaziz** (1876) ve **II. Abdülhamid** (1909) siyasi krizler sonucunda tahttan indirildi. **I. Mustafa** (1618; 1623), **İbrahim** (1648) ve **V. Murad** (1876) akıl hastalığı gerekçesiyle tahttan çekilmek zorunda bırakıldı. Son Osmanlı padişahı **VI. Mehmed** (1922) yakında bir siyasi rejim ihtimaliyle karşı karşıya gelince, ülkeden ayrıldı. Adı geçen padişahlar içerisinde sadece II. Mehmed (1451) ve I. Mustafa (1622) ikinci kez cülus edebilmiştir. *Ayrıca bkz.* DEVLET; VERASET; SALTANAT.

TAKİYÜDDİN (1526–1585). Astronomi bilgini ve matematikçi. Tam adı Takiyüddin bin Muhammed bin Ahmed bin el-Maruf'tur. Muhtemelen Kahire'de doğdu. Yerel medreselerde eğitim gördü; **Mısır**'da müderris ve kadı olarak görev yaptı. **III. Murad** döneminde **İstanbul**'a gitti ve saray münecimbaşılığına atandı. **Uluğ Bey**'in astronomi cetvellerini düzeltmek amacıyla ilk Osmanlı rasathanesini kurdu (1575). Muhafazakâr çevrelerce dine aykırı görülen rasathane 1580'de yıkıldı. Takiyüddin aritmetik ve trigonometri üzerine de eserler yazdı. *Ayrıca bkz.* ASTRONOMİ; MATEMATİK.

TAKVİM. **İslam**'ı benimsemelerinden önce **Türkler** güneş yılına dayalı bir takvim sistemi kullanırdı. Her yılın bir hayvan adıyla anıldığı bu takvimde 12 yıllık ya da 60 yıllık bir döngü vardı. **İslam**'la birlikte Türk devletleri, ayın evrelerine dayalı İslami hicri takvimi benimsedi. Bu sistemde yıllar Muhammed'in ve yakın çevresinin Mekke'den Medine'ye göçüyle (MS 622) başlar. (Dolayısıyla 2000 yılı hicri takvimde 1420/1421 yılına denk düşer.) Güneş takviminden farklı olan taraf, ayların yıl içindeki mevsimlere denk düşmek yerine, ay yılının ilerleyişiyle birlikte kademeli olarak kaymasıdır. Hicri takvim 17. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı yönetiminin kullandığı asıl takvimdi. **İltizamın** gittikçe devletin başlıca gelir kaynağına dönüşmesiyle birlikte, 1677'den itibaren malî işlemlerde güneş yılına dayalı ek bir takvim kullanılmaya başlandı. Jülyen takviminin biraz değiştirilmiş bir biçimi olan ve rûmî takvim ya da malî takvim olarak anılan bu sistem 1840'ta resmî işlemlerde ikinci ana takvim olarak kabul edildi. 1917'de Jülyen takviminden Gregoryen takvime geçildi. Gregoryen takvim ancak 1926'da **Türkiye**'de kullanılan tek takvim sistemi haline geldi. *Ayrıca bkz.* BATILILAŞMA.

TAKVİM-İ VAKAYİ. İlk Osmanlıca gazete. Fransız Alexandre Blacque tarafından 1831'de kuruldu ve **Bâbîâlî** tarafından yayımlandı. Bir haftalık resmî gazete olarak, Arapça, Ermenice, Fransızca, Yunanca ve Farsça da basılırdı. 1860'a kadar resmî duyuruların yanı sıra, başlıca iç ve dış olaylarla ilgili haberlere yer verdi. Türk sivil **basınının** ortaya çıkmasından sonra, sadece hükümet açıklamalarını ve hukuki belgeleri vermekle yetindi. **II. Abdülhamid** döneminin büyük bölümünde (1878–1891, 1892–1908) çıkmadı. **1908 Devrimi**'nin ardından yayın hayatına yeniden başladı. Cumhuriyet döneminde yerini *Resmî Gazete*'ye bıraktı.

TALÂT PAŞA (1874–1921). **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) sivil kanadının başında yer alan siyaset ve devlet adamı. Tam adı Mehmed Talât'tır. **Edirne**'de doğdu. Askerî rüşdiyyede öğrenim gördü. Edirne posta ve telgraf idaresinde kâtiplik yaparken, **II. Abdülhamid** rejimine karşı **muhalefete** katıldı. Tutuklanıp 1895–1898 arasında hapis yattıktan sonra, İTC'nin ülke içindeki gizli şebekesinin başına geçti. Örgütçü özelliğiyle **1908 Devrimi**'nin başarısına büyük bir katkıda bulundu.

Meclis-i Mebusân'a seçildi ve reis vekilliğine getirildi. Posta ve telgraf nâzırı, ardından dâhiliye nâzırı olarak hükümette 1912'ye kadar etkili oldu. İTC'nin tam bir diktatörlük kurmasını sağlayan 1913 darbesinin planlayıcıları arasında yer aldı. Dâhiliye nâzirliğini üstlendiği 1913–1917 arasında, Ermeni nüfusun Anadolu'dan Suriye'ye tehcirini örgütledi (1915). Tehcir sırasında çok sayıda Ermeni yaşamını yitirdi ve Anadolu'daki Ermeni varlığı sona erdi.

Talât Paşa 1917'de atandığı **sadrızamlık** görevini Ekim 1918'e kadar sürdürdü. Mihver devletlerinin bir ateşkes arayışına girmesi üzerine, **hükümetin** istifasını verdi. Diğer İTC liderleriyle birlikte ülkeden ayrıldı. 1921'de Berlin'de suikasta uğradı. Siyasi anılarını içeren *Talât Paşa'nın Hâtıraları* 1958'de yayımlandı. *Ayrıca bkz.* CEMAL PAŞA; ENVER PAŞA; JÖN TÜRKLER; ORDU.

Talât Paşa.

Kaynak:George Grantham Koleksiyonu, ABD Kongre Kütüphanesi Baskılar ve Fotoğraflar Bölümü, Röprodüksiyon Sayısı LC-DIG-ggbain-31323.

TANİN. Günlük siyasi gazete. **İstanbul**'da 1908'den 1925'e kadar çıktı. **1908 Devrimi**'nden kısa bir süre sonra Hüseyin Cahid (Yalçın), **Tevfik Fikret** ve Hüseyin Kâzım Kadri tarafından kuruldu. Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri daha sonra yayın kurulundan ayrıldı. **İttihat ve Terakki Cemiyeti** (İTC) milletvekili olarak **Meclis-i Mebusân**'a giren Hüseyin Cahid'in yönlendirmesiyle *Tanin* bu partinin sözcüsü durumuna geldi. Temmuz 1912'de başa geçen liberal **hükümete** yönelik sert eleştirileri yüzünden kapatıldı. İTC'nin bir askerî diktatörlük kurmasına (1913) kadar farklı adlarla (*Renin*, *Cenin* vs.) yayımını sürdürdü. Sahipliği 1914'te İTC'ye geçti. İstanbul'un İtilaf işgali altında olduğu 1920–1922 arasında çıkmadı.

Hüseyin Cahid'in yeniden yayımladığı *Tanin* 1925'te diğer bağımsız gazeteler ve dergilerle birlikte Ankara hükümeti tarafından kapatıldı. Daha sonraları yine Hüseyin Cahid'in yönetiminde 1943–1947 arasında çıktı. *Ayrıca bkz.* BASIN.

TANZİMAT. Siyasi, adli, idari ve malî **reformlar** dönemi (1839–1876). **Bâbîâli**'nin etkili idari merkezleşmeyle birlikte **hukuka** dayalı bir **devlet** anlayışını benimseterek, siyasi iktidarının kurumsal yapısını güçlendirme girişiminin sonucuydu.

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun (1839) Tanzimat döneminin resmî başlangıcı olarak kabul edilmesine karşın, reformlar için gerekli siyasi ve idari temel **II. Mahmud** tarafından atılmıştı. Döneme damgasını vuran ikinci belge **Islahat Fermanı**'ydı (1856). Yönetici sınıf ile **reâyâ** arasındaki ayrıma ve Müslümanlar ile gayrimüslimlerin hukuki eşitsizliğine ilişkin geleneksel anlayışlar Tanzimat döneminde bir yana bırakıldı; **eyaletlerdeki** feodal ayrıcalıkları tasfiye etmeye yönelik girişimlerde bulunuldu. Reformların **Arnavutluk**, **Bosna**, Doğu **Anadolu** ve **Suriye**'de yerel halkın direnişiyle karşılaşması, bu bölgelerde hayata geçirilmelerini haliyle köstekledi.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve **Şûrâ-yı Devlet** gibi yasama organları gittikçe siyasi karar alma sürecine katıldı ve keyfî yönetim olayları azaldı. Seküler ticaret ve ceza kanunları çıkarılırken, **şeriata** dayalı medeni hukuk **Mecelle**'yle kurallara bağlandı. Müslüman ve gayrimüslim hâkimlerin yer aldığı karma mahkemeler oluşturuldu. İdari reformlar çerçevesinde **vilâyetlerde** yerel Müslüman ve gayrimüslim cemaat temsilcilerinin karar alma sürecine katılmasını sağlayan **idare meclisleri** kuruldu. **Vergi** ve zorunlu askerlik alanlarında düzensiz usullerin yerine, hakkaniyet anlayışına dayalı kurumsal usuller geçirildi. **Köle** ticareti yasaklanmakla birlikte, **kölelik** 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürdü. Tanzimat döneminin ikinci evresinin (1856–1876) en bariz ideolojik unsuru sekülerist **Osmanlıcılık** anlayışındı.

Ne var ki, Tanzimat reformları Slav ve **Yunan** ayrılıkçı faaliyetlerinin yoğunlaşmasını önleyemedi. Daha sonra gelen **II. Abdülhamid** dönemi kurumsal reform sürecini en üst düzeye çıkarmakla birlikte, Tanzimat döneminin sonlarındaki daha sekülerist eğilime karşı bir İslamcı tepkiyi de getirdi. Öngörülen reformların hepsi başarıya ulaşmasa da, Tanzimat dönemi modern **Türkiye**'nin gelişmesi için gerekli siyasi ve kurumsal temeli yarattı. *Ayrıca bkz.* ÂLÎ PAŞA; ASKERÎ SINIF; BATILILAŞMA;FUAD PAŞA; MUSTAFA REŞİD PAŞA; PAN-İSLAMCILIK; SEKÜLARİZM.

TARCAN, SELİM SIRRI (1874–1956). Osmanlı İmparatorluğu'nda modern **sporun** öncüsü. Yenişehir'de (Larisa, **Yunanistan**) doğdu. **Galatasaray Lisesi**'nden ve **Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn**'dan (1896) mezun oldu. Devlet okullarında beden eğitimi hocalığı yaptı ve **Servet-i Fînân** dergisinin spor sayfalarının yönetmenliğini üstlendi. İsveç'e giderek Kraliyet Beden Eğitimi ve Jimnastik Askerî Akademisi'nde öğrenim gördü (1909–1911). Dönüşünde ilk özel spor okulunu açtı ve Osmanlı okullarında İsveç tarzı beden eğitimi derslerinin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Modern spor üzerine *Terbiye-i Bedeniyye* (1903), *Spor* (1914) ve *Beden Terbiyesi* (1932) gibi kitaplar yazdı. *Ayrıca bkz.* EĞİTİM.

TARHAN, ABDÜLHAK HÂMÎD (1852–1937). Şair ve oyun yazarı. Köklü bir ulema ailesindendi. Dönemin aydınlarından özel dersler aldı ve öğrenimini Paris’teki Collège Hortus’ta sürdürdü (1863–1864). Ardından **memuriyete** girdi; hariciyeye geçerek 1912’ye kadar çeşitli diplomatlık ve sefirlik görevlerinde bulundu. **Meclis-i Âyân**’da yer aldı (1914–1919). Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne seçildi.

Abdülhak Hâmîd daha çok edebi uğraşlarıyla tanınır. **Tanzimat** döneminin son yazar kuşağının bir mensubu olarak, geleneksel divân **şiiirinden** vazgeçilmesinde ve o zamana kadar genellikle işlenmemiş olan günlük yaşam, sosyal sorunlar, **kadın** hakları ve siyasi baskılar gibi temaların, ayrıca antik Yunan, Fars, İslam ve Türk tarihlerinden alınma konuların benimsenmesinde etkili oldu. Yeni şiiir kalıplarında ve üsluplarında denemelere girişti. Shakespeare, Corneille ve Racine’in etkisi altında yazdığı tiyatro oyunları, sahneye konulmaktan ziyade okunmaya elverişliydi. Osmanlı şairlerinin en büyüğü (“şair-i âzam”) sayılmasına karşın, cumhuriyet döneminde şöhreti geriledi. En çok bilinen eserleri arasında *Nesteren* (1878), *Makber* (1886) ve *Finten* (1918) sayılabilir. *Ayrıca bkz. AHMED VEFİK PAŞA; AYDINLANMA; BATILILAŞMA; EDEBİYAT.*

TARIM SİSTEMİ. Tahıl yetiştirilen toprakların çoğu **devlete** ait (“**mirî**”) arazilerdi. Arazi tasarrufunun köylülere bırakılmasına karşın, devlet arazinin statüsünü değiştirme konusunda mutlak bir hakka sahipti. Mirî araziler **nişancının** sorumluluğu altındaydı. Mirî arazi sahipliğinin tapulu ve **mukataalu** olmak üzere iki ana biçimi vardı. Birincisi devlete karşı belirlenmiş yükümlülükleri olan ve **tımar sisteminin** bir parçası olan köylü hânelerince işlenen küçük birimlere uygulanırdı; ikincisinde ise araziler **âşâr** tahsilatı için devlete önceden ödeme yapan kişilere kiralanırdı. Mirî araziler dışında, padişah özel mülkiyet için ya da **vakıflar** için arazi bağışında bulunabilirdi. Her iki durumda da köylüler **vergiden** muaf tutulurdu. Devletin 1580’lerden sonra artan **para** ihtiyacı, Osmanlı yönetimini tapulu arazileri doğrudan mültezimlere kiralamaya yöneltti. Mültezimlerin mirî araziler üzerinde artan malî gücü ve yarı-sahiplik haklarının genişletilmesi yeni bir toprak sahibi sınıfının (**âyân**) ortaya çıkışına katkıda bulundu. Devlet 19. yüzyılda kırsal kesim üzerindeki malî denetimi geri almaya çalıştı; 1858 Arâzi Kanûnnâmesi bu politikayı yansıtır. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu**’yla **iltizamın** kaldırıldığı bildirildiyse de, bu iş Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar fiilen gerçekleştirilemedi. *Ayrıca bkz. ÇİFT-HÂNESİSTEMİ; TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

TÂRÎH-İ OSMÂNÎ ENCÜMENİ. 1908 **Devrimi**’nden sonra, **V. Mehmed**’in himayesi altında bir grup tarihçi, sanat tarihçisi ve nümismatik uzmanı tarafından kuruldu (1909). Tarihsel araştırmalara dönük ilk Osmanlı bilim kurumu olarak, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuâsı*’nı yayımladı. Kurucuları arasında Abdurrahman Şeref, **Ahmed Refik Altmay**, Halil Edhem Eldem, **Diran Kelekyan**, Pavli Karolidi, **Ahmed Midhat Efendi** ve **Necib Asım Yazıksız** vardı.

Târîh-i Osmânî Encümeni’nin tarihsel araştırmalara yaklaşımının olguların dar bir anlatımıyla sınırlı olması, daha genç kuşağa mensup **Fuad Köprülü** ve **Ziya Gökalp** gibi tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin eleştirilerine yol açtı. Türkçü tarihçiler sosyal tarihe ağırlık verirken, Târîh-i Osmânî Encümeni’nin ilgi alanı **devlet** kurumlarına ya da siyasi olaylara odaklı kaldı.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra adı Türk Târîh Encümeni (1924) olarak değiştirilen kurum 1930’da yerini Türk Tarih Kurumu’na bıraktı. *Ayrıca bkz. TARİHYAZIMI.*

TARİHYAZIMI. Başlangıçta Osmanlı tarihyazımı destansı **edebiyatla** iç içeydi. **Ahmedî**’nin *İskendernâme*’si (1390, 1405) Osmanlı tarihi üzerine destan biçiminde yazılmış bir anlatıyı içeren ilk örnek sayılabilir. Osmanlı kültüründe kesintisiz bir anlatı türü olarak tarihyazımı özellikle **Konstantinopolis**’in fethinden sonra ortaya çıktı. **Aşıkpaşazâde**’nin *Tevârih-i Âl-i Osman* (1503?) adlı eseri, Osmanlı beyliğinin kuruluş dönemine ilişkin ilk önemli kaynaktır.

Osmanlı tarihinin resmî olarak kayda geçirilişi müneccimbaşı, şehnâmeçi (“sarayın methiye şairi”) ve vakanüvis kurumlarıyla, sürekli ve oturmuş bir yapıya kavuştu. Başlangıcından 1908’e kadar Osmanlı tarihyazımı **devlet** ve hanedan yönelimli bir bakış açısı taşıdı. İmparatorluğun gittikçe zayıflaması üzerine, gerileyişin olası sebepleri üzerinde durmaya ve olası çözümler aramaya yöneldi. **Kâtib Çelebi** ve **Naîmâ** gibi yazarlar, Osmanlı tarihine dünya uygarlıklarının gelişimine ve yıkılışına ilişkin döngüsel bir görüş ortaya koyan İbn Haldun’un tarih felsefesi çerçevesinde bakmaya başladı. **Ahmed Cevdet Paşa** son büyük vakanüvistisi; 1774–1826 kriz döneminin tarihini kısmen Avrupa kaynaklarını kullanarak yazdı.

İkinci **Meşrutiyet Dönemi**’nde Osmanlı tarihiyle ilgili ilk akademik kurumlar ortaya çıktı. Milliyetçi tarihyazımı sosyal tarihe dönük araştırmalara belirli bir ilgi uyandırdı. *Ayrıca bkz. ALTINAY, AHMED REFİK; ARŞİVLER; CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; HOCA SADEDDİN EFENDİ; İDRİS-İ*

BİTLİSÎ; KEMAL PAŞAZÂDE; KÖPRÜLÜ, MEHMED FUAD; LÜTFİ PAŞA; MÜTERCİM ÂSİM; NEŞRÎ; PEÇEVÎ; ŞÂNİZÂDE ATAULLAH EFENDÎ; TÂRÎH-İ OSMÂNÎ ENCÜMENÎ.

TARİKATLAR. Tekil haliyle *tarikaat* Arapça’da “yollar” anlamına gelmektedir. Osmanlı kültür ve sosyal yaşamında tarikatların yeri önemliydi. En alt tabakadan en üst tabakaya değin farklı toplumsal kesimler kendilerine hitap eden tarikatlarla iç içe bir hayat sürdürürlerdi. Yeniçerilerin, bürokrasinin, esnaf kesiminin, hatta aşiretlerin yakın durduğu tarikatlar mevcuttu. Tarikatların faaliyet gösterdiği **dergâhlar** birer kültür merkezi mahiyetindeydiler. Çoğunlukla devletten bağımsız duran tarikatlar bir bakıma Osmanlı sivil toplum örgütü niteliğini taşımışlardır.

Çoğu tarikatın kökeni bir ya da birkaç manevi kurucu ataya (“pîr”) dayandırılır. Pîrin **tasavvuf** öğretisi, tarikat mensupları için mutlak bir geçerlilik taşırdı. Bu durum tarikatlar arasında dine bakış açısı ya da ibadet açısından farklılaşmalara yol açtı. Müritler tarikatın başındaki **şeyhe** manevi bağlılık duyardı. Bir tarikattaki en yaygın ruhani meşkler, Allah’ın sıfatlarının birlikte anılması (“zikir”) ve manevi tefekkürdü (“seyr ü sülûk”); tefekkür aynı zamanda inzivaya çekilmeyi ve oruç tutmayı (“çile”) içerirdi.

Osmanlı sınırları içindeki tarikatlar dine bakış açısına göre kabaca muhafazakâr ve **Sünnilik** dışı, siyasi bakış açısına göre sadık ve **muhalif** diye ikiye ayrılabilir. Bu anlamda tarikatlar halk arasında ve yönetici çevrelerde hatırı sayılır nüfuzla sahip olmaları nedeniyle, bazı durumlarda **siyasi partilere** bile benzetilebilir. *Ayrıca bkz.* BEKTAŞÎ TARİKATI; CELÂLEDDİN RÛMÎ; DERVİŞ; HALVETÎ TARİKATI; MELÂMÎ TARİKATI; MEVLEVÎ TARİKATI; MUHYİDDİN İBNU’LARABÎ; NAKŞİBENDÎ TARİKATI; TÜRBE.

TASAVVUF. Allah’ın varlığını sezgiyle anlamaya ve ona ulaşmaya yönelik dinî âdetler ve yaşam tarzı. Türk tasavvufu dört ana gelenek ve öğretiden etkilenmişti. Bunlardan ikisi (Cüneyd-i Bağdadî’nin öğrettiği riyazet ve **İmam Gazali**’nin vardığı sentez) **Sünni** eğilimleri yansıtırken, diğer ikisi Bayezid-i Bistamî’nin vicede dönük zikirlerine ve **Muhyiddin İbnu’l-Arabî**’nin vahdet-i vücüt anlayışına dayanır. Osmanlı topraklarındaki bütün tarikatların bu geleneklerden en az birinin etkisini taşıdığı söylenebilir. **Halvetî**, **Celvetî**, **Kadirî** ve **Nakşibendî** gibi tarikatlar ilk iki Sünni öğretiden etkilenirken, **Bektaşî**, **Kalenderî**, **Melâmî** ve **Mevlevî** tarikatları son iki tasavvufi yaklaşımı esas almıştır. Osmanlılara, yani Sünni **devlet** otoritesine karşı **muhalif** halk hareketlerine çoğu kez öncülük eden tarikatlar ikinci kesime girer. *Ayrıca bkz.* AYKIRI İNANÇLAR; İSMAİL MAŞUKÎ; KADIZÂDELİLER HAREKETİ; ŞİİLİK.

TASVİR-İ EFKÂR. Siyasi gazete. **İstanbul**’da 1862’den 1868’e kadar çıktı. **Tanzimat** reformcularının otoriter yönetim politikalarını ve özellikle **İslahat Fermanı**’nın yarattığı sonuçları eleştirip Müslüman kentli nüfus dahilinde güçlü bir muhalif kamuoyu oluşturmak amacıyla **İbrahim Şinasi** tarafından kuruldu. Haftanın beş günü yayımlanan ve **Namık Kemal**, Ebüzziya Tevfik gibi yazarların makale yazdığı *Tasvir-i Efkâr*’da **Bâbiâli** politikaları mercek altına alındı; kararname, **kanunlar** ve nizamnameler üzerine eleştirel yorumlara yer verildi. İbrahim Şinasi’nin İstanbul’dan ayrılıp Paris’e gitmesi üzerine, gazetenin sorumluluğunu Namık Kemal üstlendi (1865). Yeni yönetim altında *Tasvir-i Efkâr* hükümete yönelik eleştiri dozunu daha da artırdı. Bâbiâli **basındaki** saldırıların önünü kesmek için Namık Kemal’i Erzurum vali yardımcılığına atadı; ama Namık Kemal ve diğer **Yeni Osmanlılar** Paris’e kaçtı (1867). *Tasvir-i Efkâr*’ın başına **Recaîzâde Mahmud Ekrem**’in geçmesine karşın, artan hükümet baskısı sonunda kapanmasını beraberinde getirdi (1868). Ebüzziya Tevfik 1909’dan sonra aynı adlı bir gazete çıkardı. Ama 1860’lı yıllardaki sürümüne kıyasla kamuoyu etkisi cılız kaldı. *Bkz.* MUHALEFET.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSAMEDDİN AHMED (1495–1561). Bilgin ve ansiklopedici. **Bursa**’da doğdu. **Medrese eğitimi**ni tamamladıktan sonra, Dimetoka, Üsküp, **Edirne** ve **İstanbul**’da **müderrislik** yaptı. Kısa sürelerle Bursa (1545–1547) ve İstanbul (1551–1554) **kadıhlığı** görevlerinde de bulundu. Kuruluştan 1558’e kadar olan dönemi kapsamak üzere, Osmanlı âlimlerinin biyografilerine ilişkin bir ansiklopedik çalışma olan *Şakaiku’n-Numâniyye* ve sanatlar ile bilimlere sınıflandırdığı *Miftâhü’s-Saâde* (“Mutluluk Anahtarı”) adlı eserleriyle tanınır. Bunlardan birincisi ilk Osmanlı **ilmiye** mensuplarının hayatları konusunda temel bir kaynaktır. *Ayrıca bkz.* BURSALI MEHMED TAHİR; LATİFÎ; SEHÎ BEY.

TAŞRA TEŞKİLÂTI. Taşra teşkilâtında icrai ve adli görevleri yerine iki ayrı makam bulunurdu. Bir **sancakta** vali icra yetkisini temsil ederken, **kadı** padişahın adli yetkisi adına hareket ederdi. Vali kadılık kararı olmadan bir ceza talimatı veremezdi; kadı da aldığı kararların hiçbirini şahsen icra edemezdi. Birkaç sancaktan oluşan **beylerbeylik** bazen **eyalet** olarak da anılırdı. Sancak sisteminin ve Osmanlı **hukukunun** sağlam temellere oturduğu yerlerde **tımar sisteminin** uygulanması mümkündü. Bu sistem en değerli tarım

arazilerinin devlete ait (“**mirî**”) olması ilkesine dayanırdı. Tımarın başında bulunan sipahi devletin köy düzeyindeki temsilcisi sıfatıyla asayiş sağlar, **aşarı** tahsil eder ve asker toplardı. **İltizamın** hâkim hale geldiği 16. yüzyıl sonlarından itibaren, tımarlar işlerliğini yitirmeye başladı. Böylece ortaya çıkan toprak sahipleri sınıfı, yani **âyânlar** taşra teşkilâtında görevler üstlendi; onların yükselişine idari ademi merkezileşme eşlik etti. 19. yüzyıldaki reformlar yeniden merkezileşme nihai hedefiyle, taşra teşkilâtının organları olarak yerel **idare meclislerin** (“muhasıllık meclisi”; “memleket meclisi”; “meclis-i idâre”) devreye girmesini getirdi. 1864’te **vilâyet** sistemi oluşturuldu. *Ayrıca bkz.* KAYMAKAM; REFORM; TANZİMAT; TARIM SİSTEMİ; ZEÂMET.

TELGRAF. Mors telgraf sisteminin ABD’de icat edilmesinden on yıl sonra, **İstanbul**’daki Beylerbeyi Sarayı’nda Sultan **Abdülmeccid** için ilk telgraf deneyi yapıldı (1847). Ama Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk elektrikli telgraf haberleşmesi **Kırım Savaşı** (1853–1856) sırasında başladı. İngilizler Sivastopol, Varna ve İstanbul arasında bir denizaltı telgraf hattı döşerken, Fransızlar da Varna ve **Viyana** arasında bir telgraf bağlantısı sağladılar (1855). Aynı yıl **Bâbüâli** İstanbul, **Edirne** ve Şumnu (**Bulgaristan**) arasında devlete ait ilk hattı kurdu. 1870’ler **Yemen** ve Kuzey Afrika da dâhil olmak üzere, imparatorluğun bütün vilâyet **merkezleri** payitahta telgraf hatlarıyla bağlandı. Telgraf teknisyenleri yetiştirmek için bir okul açıldı (1860), telgraf cihazları üretecek bir fabrika kuruldu (1869) ve Morse kodu Osmanlıcaya uyarlandı (1870).

İmparatorluğun her tarafında telgraf hatlarının yaygınlaşması geniş çaplı idari ve siyasi sonuçlar doğurdu. Yetersiz **karayolu** ve **demiryolu** altyapısı hızlı telgraf haberleşmesiyle bir ölçüde telafi edildi; bu durum **taşra teşkilâtının** merkezileşmesini artırdı. **II. Abdülhamid** telgrafi ahali üzerinde sıkı gözetim kurmanın bir aracı olarak kullandı. Öte yandan, **Jön Türk muhalefeti** de devlete karşı etkili bir direniş sağlamak için taşradaki telgraf istasyonları görevli adamlarından yararlandı. **1908 Devrimi** sırasında **Meclis-i Mebusân**’ın yeniden açılması talebiyle **Makedonya**’dan **Yıldız Sarayı**’na binlerce telgraf mesajı gönderildi. *Ayrıca bkz.* POSTA İDARESİ.

TEODOR KASAB. *Bkz.* KASAB, TEODOR.

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA (1741?–1822). **Âyân** ve vali. **Arnavutluk**’un Tepedelen köyünde doğdu. Bölge âyânlarından Buşatlı Mahmud Paşa’nın himayesinde yükseldi. 1780’lerde Gardiki, Delvine ve Ergiri’deki (Kuzeybatı **Yunanistan** ve Güney Arnavutluk) bütün rakiplerini bertaraf etti ve şimdiki Yunanistan, **Makedonya** ve Güney Arnavutluk’un büyük bölümünü tam denetimi altına aldı. İktidarının merkezi Yanya’ydı. Resmen **Bâbüâli** adına hareket ederek, âsi Sulyotları ve **Bulgaristan**’ın kuzeybatı kesiminde başka bir âyân olan Pazvantoğlu’nu sindirdi. 1800 dolaylarında **Rumeli beylerbeyi** oldu. Napolyon savaşları sırasında Napolyon Bonapart kendisini **Balkanlar**’da ayrı bir siyasi güç olarak tanıdı ve Fransız top teçhizatıyla güçlendirdi. Nüfuz alanı içindeki bütün Yunan ayrılıkçı hareketlerini bastırmasına karşın, Bâbüâli bir için bir baş belası haline geldi. 1820’de hapse atılmak istenince, Yanya gölündeki kale adaya çekilerek direndi. Ancak Şubat 1822’de teslim olmayı kabul ettikten sonra, Osmanlı kuvvetlerinin komutanınca öldürüldü. **II. Mahmud**’un Ali Paşa’yı bastırma çabaları ve bölgede meydana gelen güç boşluğu Yunanlı milliyetçilere Balkanlar’da geniş çapta bir isyan çıkarma fırsatını sağladı. *Ayrıca bkz.* BEDİRHAN AİLESİ; ÇAPANOĞLU SÜLALESİ; İLTİZAM; KARAOSMANOĞLU SÜLALESİ; ŞİHAB AİLESİ.

TERCÜMÂN-I AHVÂL. Müslüman **Türklerce** yayımlanan ilk özel siyasi gazete. **İstanbul**’da 1860’tan 1866’ya kadar çıktı. Kurucuları **İbrahim Şinasi** ve Çapanzâde Agâh Efendi, yayına başlarken Osmanlı uyruklarının doğru habere ulaşma ve her konuda görüşlerini belirtme hakkına sahip olduğunu vurguladılar. İlk başta hafta bir gün çıkan gazete, yayın süresini çok geçmeden haftada üç güne ve sonunda beş güne çıkardı.

Ahmed Vefik Paşa ve Ziya Paşa gibi yazarlar *Tercümân-ı Ahvâl*’e makaleler yazdılar. İbrahim Şinasi’nin sahne komedisi *Şâir Evlenmesi* (1859) önce bu gazetede tefrika edildi. Ziya Paşa’nın yaygın eğitim konusunda sert eleştiriler yöneltince, gazete **hükümetçe** iki hafta kapatıldı. İbrahim Şinasi’nin 1862’de kendi gazetesini çıkarmak üzere ayrılmasından sonra, Çapanzâde Agâh Efendi yayını tek başına sürdürdü. Onun enerjisini daha çok **Yeni Osmanlılar** hareketinin faaliyetlerine yöneltmesiyle *Tercümân-ı Ahvâl* kapandı (1866). *Ayrıca bkz.* BASIN; *TASVİR-İ EFKÂR*.

TERCÜMÂN-I HAKİKAT. **Ahmed Midhat Efendi** tarafından **İstanbul**’da çıkarılan günlük gazete. 1878’de başlayan yayın hayatını 1922’ye kadar sürdürdü. Üstlendiği görev Müslüman kamuoyuna haberlerin yanı sıra Batı’daki kültürel gelişmeleri aktarmaktı. Bu bakımdan sayfalarının yarısı Avrupa

romanlarının tercümelerine, **Fransa**'daki yeni edebi akımlara ilişkin bilgilere, iktisat, tarih ve bilimsel buluşlar hakkındaki makalelere ayrılmıştı. Esasen Müslüman halkı "aydınlatmak" gibi bir amacı vardı. Verdiği edebiyat ve eğitim ekleriyle edebi konuklarda canlı bir fikir tartışması ortamı yarattı. Öte yandan, **II. Abdülhamid** idaresine yakınlığından dolayı siyasi eleştirilere hiç yer vermedi.

1908 Devrimi'nden sonra, *Tercümân-ı Hakikat* bir **muhafif** gazete olarak öne çıktı. Ahmed Midhat Efendi'nin ölümünden sonra sorumluluğunu üstlenen (1912) **Ahmed Agayef**'in yönetiminde, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin politikalarını sert biçimde eleştiren makaleler yayımladı. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; BASIN.

TERCÜME ODASI. Bâbîâli'nin Avrupa ülkeleriyle yazışmalardan sorumlu dairesi. **Rumlardan** tercüman olarak yararlanma geleneğinin bırakıldığı 1821'de kuruldu. Bu kurum aynı zamanda genç memurların Fransızca öğrendiği, Avrupa'nın siyasi ve idari meselelerine aşinalık kazandığı bir tür okul işlevini gördü. **Tanzimat** döneminin **Âli Paşa** ve **Fuad Paşa** gibi devlet adamları bürokratik kariyerlerinin başlangıcında Tercüme Odası'nda çalıştılar. Aynı şekilde **İbrahim Şinasi** ve **Namık Kemal** gibi muhalif aydınlar da Tercüme Odası'nda görev yaptı. *Ayrıca bkz.* MEMURİYET.

TEŞKİLÂT-I MAHSUSA. Batı Trakya'daki Müslüman halkı **Bulgaristan**'a karşı örgütlemek amacıyla **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) asker mensupları tarafından 1913 başlarında kurulan gizli örgüt. Batı Trakya'da Gümölcine, Kırcaali ve Dedeağaç bölgelerini kapsayan kısa ömürlü bir Türk devleti oluşturmayı başardı.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletlerinin sömürgelerinde (Cezayir, **Tunus**, Libya, **Mısır**, **Kafkasya**, Orta Asya ve İngiliz **Hindistan**'ı), **İran**'da ve Afganistan'da Müslüman halklar arasında isyanlar çıkarmak için aktif olarak çalıştı. Ama sadece Kuzey Afrika ve Kafkasya'daki faaliyetleri yerel Müslümanlardan belirli bir karşılık gördü.

Aynı zaman dilimi içerisinde Teşkilât-ı Mahsusa, İTC'nin yasadışı ve gayrimeşru siyasi projeleri için kullanıldı. Batı Anadolu'da **Rumlara** yönelik terör kampanyaları ve **Ermenilere** yönelik tehcir siyaseti bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir.

Osmanlı devletinin 1918'de teslim olmasından sonra, dağıtılmış olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın eski mensupları **İstanbul**'da İtilaf devletlerine karşı direnişi örgütlemeye önemli rol oynadı ve Anadolu hareketinin gelişmesine katkıda bulundu. *Ayrıca bkz.* BALKAN SAVAŞLARI; NECİB MELHAME PAŞA; POLİS.

TEVFİK FİKRET (1867–1915). Şair ve yurtsever. Asıl adı Mehmed Tevfik'tir. **İstanbul**'da doğdu. **Galatasaray Lisesi**'nden mezun oldu ve **Bâbîâli**'de memur olarak çalıştı. 1896'da **Robert Kolej**'de öğretmenliğe başladı ve **Edebiyat-ı Cedide** olarak bilinen çevreye katıldı. 1901'e kadar yönetimini üstlendiği **Servet-i Fünûn**'da şiirlerini yayımladı. **1908 Devrimi**'nden önce, despotizme karşı çıkan, siyasi hürriyeti ve yurtseverliği öven ve gizlice dağıtılarak okunan şiirleriyle genç Osmanlı kuşağının sevgisini kazanmış ünlü bir kişiydi.

Önceleri **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'ne yakın olmasına karşın, bu partinin otoriter çizgiye yönelmesi üzerine yeni rejime karşı eleştirel bir tutum takındı. 1910–1915 arasındaki şiirleri siyasi yozlaşmaya ve dönemin güçlüklerine ilişkin gözlemler içerir. Avrupa'daki **Aydınlanma** fikirlerinden etkilenen Tevfik Fikret, akla yol gösterici bir rol verdi ve aydın insan eyleminin sonuçları konusunda iyimserliğini ifade etti. Önemli eserleri arasında *Rubâb-ı Şikeste* (1900), *Târîh-i Kadîm*, *Millet Şarkısı*, *Halûk'un Defteri* (1911) ve *Şermin* (1914) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* BATILILAŞMA; EDEBİYAT; POZİTİVİZM.

TEZKİRE. 1. Genel anlamda resmî belge. 2. Resmî yazışma. 3. Resmî tasdikname. 4. Rapor. 5. Memorandum; muhtıra; andıç. 6. Pasaport. 7. Biyografik hatırat.

TEZKİRECİ. **Vezirlerin** ve devlet ricalinin başkâtiplerine verilen unvan. Sadrazam tezkirecisi **Bâbîâli**'nin en üst mertebedeki kâtiplerinden biriydi; konum olarak **reisülküttâbdan** sonra gelirdi; **Divân-ı Hümayûn**'a resmî yazışmaları ve dilekçeleri sunardı. *Ayrıca bkz.* MEMURİYET.

TEZKİRECİ KÖSE İBRAHİM EFENDİ (17. yüzyıl). Astronomi bilgini. Zigetvar (Güney **Macaristan**) asıllıydı. Hayatına dair hemen hiç bilgi bulunmamasına karşın, Latince bilmesi bir dönme olması ihtimalini güçlendirir. Unvanı bir kalemiye mensubu olduğuna işaret eder. Fransız astronomi bilgini Noel Duret'nin (ö. 1650) *Ephemerides Motuum Celestium Richeliause ex Landsbergi Tabulis* (Paris, 1651) adlı eserini 1660'ların başlarında önce Arapçaya ve ardından Türkçeye (*Seceneli'l-Eflâk fî Gayreti'l-İdrâk*) tercüme

etti. Bu tercümeyle Kopernik'in güneş merkezli sisteminin Osmanlı düşüncesine girmesini sağladı. *Ayrıca bkz.* ASTRONOMİ; KÂTİB ÇELEBİ.

TIMAR. Tahıl yetiştirilen ve bir **sipahinin** idaresine bırakılan **mirî (devlete ait)** tarım arazisi birimi. Bir timar sipahinin özel kullanımına tahsis edilmiş bölüm (kılıç ya da hassa **çiftliği**) ile köylü rençperlerce işlenen bölümden (**reâyâ** çiftlikleri) oluşurdu. Sipahi **âşâr** ve çift resmi gibi vergileri toplamakla görevliydi. **Cizye** ve olağanüstü vergiler ise merkezî otorite tarafından atanmış görevlilerce toplanırdı. Köylü ilke olarak toprağa bağlıydı. Timardan ayrılmak için sipahiye “çift bozan akçesi” ödemesi gerekirdi. Gizlice timardan kaçtığında, zorla getirtilip on yıla kadar çiftlikte tutulabilirdi. Sipahinin temel görevlerinden biri, savaş zamanlarında devlete tam teçhizatlı süvariler (“cebelü”) sağlamaktı; bunların sayısı timar arazisinin büyüklüğüne ve gelirine göre belirlenirdi. İdari, malî ve askerî yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınan sipahiler azledilirdi. Daha büyük gelire ve askerî öneme sahip timar arazileri (**zeâmet, hass**) valilere, komutanlara ve **vezirlere** verilirdi; onlar da genellikle arazilerini **iltizam** yoluyla kiralardı. *Ayrıca bkz.* ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ; TARIM SİSTEMİ; TIMAR SİSTEMİ.

TIMAR SİSTEMİ. 16. yüzyıl sonlarından önce Osmanlı bileşik askerî-idari-tarımsal yapısının esasını oluşturan **timar** sistemi esas olarak **Anadolu ve Balkanlar**'daki ana **eyaletlerde** bulunan **devlet** arazilerinde uygulanırdı. Bu yapı kırsal kesimin askerî bir sistem altında idare edilmesini ve böylece klasik Osmanlı **ordusunun** omurgasını oluşturan **sipahilerin** savaş zamanlarında hizmete hazır olmasını sağladı. Sipahilere bağlı süvari birlikleri timarların tarımsal üretiminden sağlanan gelirle donatıldığından, timar sistemi ilave **paraya** gerek kalmaksızın bir ordu toplamaya olanak verirdi. Ancak 16. yüzyıl sonlarına doğru **ateşli silahlarla** donatılmış piyade birlikleri karşısında süvari kuvvetlerinin önemi azaldı. Bu durum yeni nakit gelir kaynaklarını gerektirdi ve Osmanlı devleti timar arazilerinin gittikçe artan miktarda **iltizama** vermek zorunda kaldı. Böylece timar sistemi fiilen dağıldı. Varlığını sürdüren kalıntılar da 1831'de **II. Mahmud** tarafından tamamen kaldırıldı. *Ayrıca bkz.* ÇİFT-HÂNESİSTEMİ; MURAD I; SEKBAN; TARIM SİSTEMİ; YENİÇERİLER; ZEÂMET.

TIP. Osmanlı topraklarında tıp bilimleri **I. Murad** döneminde gelişmeye başladı. Murad bin İshak'a ait *Havassü'l-Edviyye* (“Devaların Özellikleri”, 1387) muhtemelen ilaçlar üzerine yazılmış ilk kitaptı ve esas itibariyle İbni Sina'nın *El-Kanun fi't-Tıbb* adlı eserine dayalıydı. Ali bin Abbas el-Mecusi'nin 14. yüzyıl sonlarında bir Bergama **kadısı** tarafından Türkçeye tercüme edilen *Kâmilü's-Sınaa* (“Sanatlarda Olgunlaşma”) adlı tıbbi tedavi eseri önemli bir kaynaktı. Anadolu'nun dikkate değer ilk tıp bilgini olan Konyalı **Hacı Paşa**, Galenos'u ve İbni Sina'yı esas alan, ama kendi gözlemlerini ve hekimlik tecrübelerini de içeren bir dizi risale yazdı. Aşağı yukarı aynı sıralarda **Şeyh** Cemâleddin Aksarayî (ö. 1388), İbn el-Nefis'in küçük kan dolaşımını ilk kez ele aldığı *Mucezû'l-Kanun* (“Kısaca Kanun”) kitabını Arapçadan Türkçeye tercüme etti.

I. Bayezid 1400'de **Bursa**'da bir **hastane** ve tıp okulu (“dârü't-tıbb”) kurdu. **İstanbul**'da **II. Mehmed**'in kurduğu Semâniye **medreselerinin** bünyesinde bir hastane (“dârü's-şifâ”) vardı. **I. Süleyman** döneminde Süleymaniye **imâreti** içinde tıp öğrenimine dönük özel bir medrese açıldı. Kaynaklara göre, 16. yüzyılın sonuna doğru imparatorlukta yaklaşık 90 hastane vardı. Sabuncuoğlu Şerefeddin Ali ve İbrahim bin Abdullah gibi bilginler 15. ve 16. yüzyıllarda Arapça ya da Yunanca tıp kaynaklarından tercümeler yaptılar. Bu dönemin belki de en özgün Osmanlı tıp bilgini olan Davud bin Ömerü'l-Antakî (1511-1599), *Tezkiretü'l-Elbab* (“Özler Üzerine İnceleme”) ve *En-Nüzhetü'l-Mübhice fi Teşhizü'l-Ezhân* (“Zihinleri Bileyerek Elde Edilen Sevince Bağlı Ferahlık”) kitaplarında patoloji deneylerine ve ilaçların etkilerine dayalı bilgiler verdi. Anatomi konusunda daha geniş bilgi edinmek üzere insan kadvraları ya da maymunlar üzerinde teşrih gereğini muhtemelen ilk savunan Osmanlı hekimi, **IV. Murad** döneminde hekimlik yapan ve *Enmuzecü't-Tıbb* (“Tıp Örnekleri”) kitabını yazan **Emir Çelebi**'ydi.

Osmanlılar 17. yüzyıldan itibaren Batı tıbbındaki gelişmelerin farkına vardılar; Osmanlıca eserlerde Avrupalı yazarlara göndermeler gittikçe arttı. Ama Batı'dan aktarılan bilgiler systemsiz ve yetersizdi. Paracelsus'un Derviş Ömer Şifâî (ö. 1742) tarafında popülerleştirilen sözde bilimsel yaklaşımları 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyılda rağbet gördü. Aynı dönemde medrese **eğitiminin** genelde bozulmaya yüz tutması da tıp öğrenimini olumsuz etkiledi. Medreselerde veya hastanelerde kurallara bağlı bir eğitim yerine, hekimler ecza dükkânlarında vasıfları müphem ustaların yanında yetişti. Batı dünyasından bilimsel bir tıp eserinin ilk tam tercümesi, Hermann Boerhave'nin *Aphorisma* kitabının Subhizâde Abdülaziz Efendi tarafından çevrilmesiyle gerçekleşti (1771). Modern tıp 1827'de kurulan Tıbhâne-i Âmire'de resmen öğretilmeye başladı. *Ayrıca bkz.* MAVROKORDATOS, ALEKSANDROS; MUSTAFA BEHCET EFENDİ; ŞÂNİZÂDE ATAULLAH EFENDİ.

TİCARET. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Asya ve Doğu Avrupa ile Arap ülkeleri arasındaki kavşakta yer alan bir coğrafi konuma sahip olması transit ticaretin gelişmesi için elverişli koşullar yarattı. **İran**'dan gelen ipek kervanları **Bursa**'ya ulaşmakta ve **Hindistan**'dan gelen baharat Basra yoluyla Osmanlı pazarlarına aktarılmaktaydı. Bursa'nın 15. yüzyıl başlarında ipek ve baharat ticareti açısından önemli bir merkeze dönüşmesi Floransalı ve Cenovalı tüccarları çekti. Doğu'dan gelen diğer ticaret kalemleri arasında misk, ravent ve Çin porseleni vardı. 1516–1517'deki **Suriye** ve **Mısır** fetihleri Halep, Şam ve Kahire gibi uluslararası ticaret merkezlerinin de Osmanlı topraklarına katılmasını getirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1570'lere kadar ticaret yaptığı başlıca Hıristiyan güçler **Venedik**, Cenova ve Floransa'ydı. Fakat Venedik'in Akdeniz'deki stratejik çıkarlarının çoğunlukla Osmanlıların çıkarlarıyla çatışması bir dizi savaşa (1463–1479, 1499–1503, 1537–1540, 1570–1573) yol açtı. Osmanlı yönetimi böyle dönemlerde rakip İtalyan devletleri Cenova ve Floransa'ya geniş kapsamlı ticari ayrıcalıklar tanıdı. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir devlet konumunda olan **Dubrovnik** (Ragusa), Bursa ve İtalyan devletleri arasında bir tür aracılık işlevi gördüğü için, önemli bir ticaret merkezi olarak öne çıktı.

İran'la ipek ticareti Osmanlı-İran çekişmeleri ve savaşları (1512–1520, 1533–1535, 1548–1555, 1578–1590, 1603–1611) yüzünden gittikçe bozulurken, 1573'ten sonra **Fransa**, **Felemenk** ve **Büyük Britanya** gibi Batı Avrupa ülkeleri ticarete İtalyan şehir devletlerinin yerini aldı. Onlara verilen **kapitülasyonların** dış ticareti canlandırmasına ve Osmanlı devleti açısından gümrük gelirlerini artırmasına karşın, artan mamül mal akışı Osmanlı **ekonomisini** merkantilist devletlerin ekonomilerine bağımlı hale getirdi. 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında **Habsburg İmparatorluğu**'yla ve **Rusya**'yla savaşlar, bu ülkelerin tüccarlarına Karadeniz ve Tuna'da ticaret ayrıcalıkları sağladı. İngilizler ve Osmanlılar arasındaki **1838 Ticaret Anlaşması** Osmanlı ticaret rejiminde köklü bir liberalleşmeyi getirdi.

Ama **Bâbiâli** 19. yüzyıl ortalarından itibaren yerel **imalatı** korumak amacıyla gümrük vergilerini gittikçe yükseltti. **Balkan Savaşları**'ndan sonra **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin bir ulusal ekonomi anlayışı benimsemesiyle kapitülasyonlar tek taraflı olarak iptal edildi (1914). *Ayrıca bkz. DENİZ ULAŞIMI; MALİYE.*

TİMUR (1336–1405). Timurlenk olarak da bilinir. Batı Asya ve Doğu Avrupa'yı kapsayan geniş bir imparatorluğun kurucusu. Keş'te (Maverainnehir, şimdiki Özbekistan) doğdu; Semerkantlı yerel bir soylu ailedendi. Ebeveynlerinin Moğol hükümdarı Cengiz Han'la genetik bağı kanıtlanmış olmasa da, daha sonraları Orta Asya'daki yönetimini meşrulaştırmak için bu savı ortaya attı. Gençliğinde çeşitli yerel hükümdarların hizmetinde komutanlık yaptı ve siyasi konumunu güçlendirmeye yönelik entrikalara girişti. 1370'te Keş'te kendi devletini kurdu ve nüfuz alanını zamanla Harezmi (1379), Afganistan (1383), Doğu **İran** (1384), Azerbaycan ve Gürcistan (1386), Kürdistan (1387) ve Güney İran'ı (1388) kapsayacak biçimde genişletti. 1380'lerde ve 1390'larda Timur'un başta gelen hasmı Altın Ordu hanı Toktamış'tı. İki taraf arasında kapışmalar Azerbaycan'da (1385) ve Maverainnehir'de (1387) geçti; sonunda Timur şimdiki **Rusya**'da Volga (İdil) Nehri kıyısında yer alan Altın Ordu başkenti Saray'ı ele geçirdi (1395). Bu sefer sırasında Timur'un kuvvetleri Kiev, Odessa (şimdiki Ukrayna) ve Moskova'ya kadar ulaştı. Timur 1397–1399 arasında **Hindistan**'a yönelerek, Multan'ı (şimdiki Pakistan) ve Delhi'yi (şimdiki Hindistan) ele geçirdi. Doğu Türkistan'ı (şimdiki Çin'in Sinkiang Uygur bölgesi) 1399'da topraklarına kattı.

Bunu Ortadoğu'ya yönelik yeni bir sefer izledi; Timur'un saldırısına uğrayan Karakoyunlu devletinin (Doğu **Anadolu** ve **Irak**, 1400-01) yöneticileri **I. Bayezid**'in sarayına sığındı. Bayezid'in onları teslim etmeye yanaşmamasıyla ve Anadolu şehirleri Sivas ve Erzincan üzerindeki karşılıklı hak iddialarıyla tırmanan husumet **Ankara Muharebesi**'ne (1402) yol açtı. Bayezid'i yenip esir alan Timur, bu zaferle Anadolu'yu ele geçirdi ve Ege kıyılarına kadar ilerledi. İzmir'i Hıristiyan Hospitalier Şövalyeleri'nden aldı (1402). Anadolu'daki **Türkmen beyliklerini** tekrar bağımsızlığa kavuşturup himayesi altına aldıktan sonra Semerkant'a döndü (1404). Çin'e karşı yeni bir seferi düzenlerken 1405'te öldü. Timur'un Osmanlılar karşısındaki zaferi **Fetret Devri**'ne (1402–1413) yol açtı; böylece **Konstantinopolis**'in fethini yarım yüzyıl ve Anadolu'nun fethini bir yüzyıl geciktirdi.

TİYATRO. Osmanlılarda tiyatro 19. yüzyıldan önce çeşitli geleneklere dayalıydı: Orta Asya kökenli kukla oyunları ("çadır-hayal"); kadim **Anadolu** köy bereket törenleri; 16. yüzyılda **Mısır**'dan **İstanbul**'a taşınan meddahlığa ve gölge oyunu **Karagöz**'e özgü taklit sanatı. Gölge oyunundaki ana karakterlerin daha sonraları sahne sanatçılarınca canlandırılmasıyla "orta oyunu" gelişti. Pera'da 19. yüzyıldan önce var olan Avrupa tiyatrosu esas olarak yabancı seyircilere yönelikti.

Batı'yla artan temaslar Osmanlı yönetici çevrelerinde Avrupa tiyatrosuna dönük bir ilgi uyandırdı ve Sultan **Abdülmedid Dolmabahçe Sarayı** içinde bir tiyatro binası yaptırdı. **İbrahim Şinasi** bir tiyatro

oyunu (*Şâir Evlenmesi*, 1859) yazan ilk Osmanlı Türk yazarı oldu. 19. yüzyıl ikinci yarısında **Güllü Agob** ve **Mardiros Minakyan**'ın kurduğu **Ermeni** tiyatro kumpanyaları modern Osmanlı tiyatrosunun ortaya çıkışına büyük katkıda bulundu. **Ahmed Vefik Paşa**, Ziya Paşa ve Âli Bey gibi aydın valiler, vilâyet merkezlerinde modern tiyatronun gelişmesine destek verdi. **Ahmed Midhat**, **Şemseddin Sami Fraşeri**, **Namık Kemal** ve **Abdülhak Hâmid Tarhan** gibi edebiyatçılar 1908'den önceki önemli oyun yazarları arasındaydı. Osmanlı tiyatro tarihinde 1908'den sonraki başlıca olay 1914'te Dârülbendâyî adıyla bir tiyatro okulunun kurulmasıydı. Müslüman **kadınlar** tiyatro oyunlarında ancak 1920'den itibaren oynamaya başladı.

TOPÇULUK. *Bkz.* ATEŞLİ SİLAHLAR.

TOPKAPI SARAYI. Klasik dönemin başta gelen padişah sarayı. 1475–1478 arasında inşa edildi ve 19. yüzyıla kadar padişahın ikamet yeri olarak kaldı.

Sarayın bina topluluğu **Enderun** ve Birun bölümlerinden oluşmaktaydı. Padişah özel yaşamını iç kısımdaki Enderun'da geçirirdi. Dış kısımdaki Birun'da hükümdarın dış dünyayla ilişkilerini düzenleyen daireler yer alırdı. Bu iki bölüm **Divân-ı Hümâyûn**'un bulunduğu Dârü's-Saâde Kapısı'yla birbirine bağlanırdı. Enderun aynı zamanda **devşirme** yoluyla saraya alınmış **kulların** idareci ve komutan olarak yetiştirildiği ve padişaha kayıtsız şartsız hizmet anlayışının aşılandığı bir okul işlevini görürdü. Bu kullar aldıkları **eğitimden** sonra yeteneklerine ve ulaştıkları mertebeye göre **tımarlı sipahi**, **sancakbeyi**, komutan ya da **beylerbeyi** olarak atanırdı. Enderun içinde ayrı bir birim olan **Harem-i Hümâyûn**'un kendine özgü bir düzeni vardı. 16. yüzyıl ortalarında saray halkı harem **kadınları**, **Yeniçeriler** ve saray sipahileri dışında on bin kişiye kadar ulaşmaktaydı.

Padişahların kişisel iktidarının 17. ve 18. yüzyıllarda zayıflamasıyla birlikte, Divân-ı Hümâyûn'un toplanmaya başladığı sadrazamlık konağı, yani **Bâbüâli** önem kazandı. Topkapı Sarayı 19. yüzyıl başlarında terk edildi ve padişahların ikametleri için **İstanbul Boğazı** kıyılarında Avrupa tarzı saraylar inşa edildi. *Ayrıca bkz.* DOLMABAHÇE SARAYI; YILDIZ SARAYI.

Topkapı Sarayı: Dârü's-Saâde Kapısı.

Topkapı Sarayı: Bâbü's-Selâm.

Topkapı Sarayı: Denizden görünüş.

TUĞRA. Osmanlı **padişahlarının** resmî Osmanlı mührü işlevini gören stilize imzası. Baş tarafında tuğra bulunan bir belge hukuken bağlayıcı sayılırdı. Her padişahın tuğrası öncekilerinkiyle aynı üslupta bir monogramdı, ama kendine özgüydü. Çoğu durumda **sadrzamlara** da **nişancılarca** çizilen tuğra oluşturma yetkisi verilirdi. *Ayrıca bkz.* DİVÂN-I HÜMÂYÛN; HÜKÜMET; SALTANAT; SERDÂR-I EKREM.

TUNUS. Kuzey Afrika'da Arapça konuşulan ve 1569–1881 arasında Osmanlı egemenliğinde kalan ülke. **İspanya** tarafından korunan yerel Hafsi hanedanının (1569) alt edilmesiyle **II. Selim** devrinde Osmanlı topraklarına katıldı. 1590'lara kadar **İstanbul**'dan gönderilen **beylerbeyleri** tarafından yönetildi. Daha sonra yerel **Yeniçeri** ağalarının “dayı” unvanıyla başa geçmeleri, Tunus **eyaletini** fiilen özerk bir askerî devlete dönüştürdü. Bu durum 1705'te **Girit** kökenli Hüseyini hanedanının verasete dayalı valiliği üstlenmesiyle değişti. Fransızların **Cezayir**'i işgali (1830) ve Libya'da doğrudan Osmanlı yönetimine geçiş (1835), Tunus'u idari ve askerî modernleşmeye yöneltti; böylece zamanla Müslüman dünyadaki ilk meşrutî rejimlerden biri ortaya çıktı (1861). Fakat kronik ekonomik zaafılar ve **Fransa**, **Büyük Britanya** ve İtalya'nın artan malî sızması, Tunus'un Osmanlı siyasi çerçevesi içinde özerkliğini korumasını önledi.

Tunus'u Fransız nüfuz alanı içinde sayan **Berlin Kongresi**'nin (1878) ardından, Fransız birlikleri ülkeyi işgal etti (1881) ve bu oldubittiyi baştaki dayıya Bardo Antlaşması'yla kabul ettirdi. *Ayrıca bkz.* ARAP ÜLKELERİ; BAĞLI DEVLETLER; TAŞRA TEŞKİLÂTI.

TÜRBE. Bir devlet adamının ya da seçkin kişinin mimari bir yapıyla örtülü mezarı. Ünlü mutasavvıfların türbeleri çoğu kez dindarların ermişlerden yardım diledikleri gözde ziyaretgâhlara dönüşürdü. *Ayrıca bkz.* MİMARİ; TASAVVUF.

II. Mahmud, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in türbeleri.

TÜRKÇÜLÜK. Türk etnik kimliğine dayalı **milliyetçilik**. Osmanlı döneminde Türkçe her ne kadar idarenin resmî **dili** olsa da, yönetici **askerî sınıf** “resmen” kendisini esas itibarıyla **İslam**’ın, **devletin** ve **padişahın** hizmetinde bir topluluk olarak görmekteydi. Etnik bir Türklük bilinci Türk köylüler ve **Türkmen** göçebeler arasında muhtemelen vardı. Öte yandan, Osmanlı vakayinameleri de Osmanlı hanedanının Orta Asya kökenini vurgulamaktan geri kalmadı.

Balkanlar’daki gayrimüslim milliyetçiliklerinin ve 19. yüzyıldaki sekülerleşme **reformlarının** sonuçta Türkçülüğün ortaya çıkışı için bir temel yarattığı söylenebilir. Bir gazete **basımının** doğuşu ve Osmanlıca yazı dilini sadeleştirme meselesi kültürel Türkçülüğü teşvik etti. **Ahmed Vefik Paşa**, **Şemseddin Sami Fraşeri** ve **Necib Asım Yazıksız** gibi yazarlar 19. yüzyıldaki kültürel Türkçülüğün temsilcileriydi. Türk etnik bilincini geliştirdiler ve Osmanlı öncesindeki Türk tarihine ağırlık verdiler. Türkçülüğün diğer kaynakları, **Macaristan** merkezli akademik Türkoloji ve **Rusya**’dan gelen Türkî kökenli aydınlarıydı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nun hâlâ çok milliyetli bir ülke olmasından dolayı, Türkçülük devlet yönetimine talip hiçbir **siyasi parti** tarafından açıkça savunulamadı. Resmî açıklamalar **Osmanlıcılıkla** uyumlu kaldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) liderleri Türkçü bir tutumu paylaşmakla birlikte, **Balkan Savaşları**’ndaki (1912–1913) yenilgilere kadar, bu politikayı resmen izleyemediler. İzleyen dönemde Türkçülük Arap halkına dönük dil kısıtlamalarını da kapsamak üzere, gittikçe **hükümet** politikasının bir parçası haline geldi. **I. Dünya Savaşı** sırasında İTC Pan-Türkçülüğü benimsedi ve Rusya’ya karşı Türkî halklarla işbirliğini teşvik etti. Pan-Türkçülük 1918’den sonra gözden düştü; Türkiye Cumhuriyeti sırf bir Türk ulusal devletini ayakta tutmayı amaçlayan ölçülü bir Türkçülük versiyonunu esas aldı. *Ayrıca bkz.* AHMED AGAYEF; AKÇURA, YUSUF; EDEBİYAT; EL-HUSRÎ, SATI; TÜRKİYE; ZİYA GÖKALP.

TÜRKMEN BEYLİKLERİ. Orta Asya’dan **Bizans İmparatorluğu**’nun sınır bölgelerine göç etmiş **Türkmen** boyları tarafından **Anadolu**’da kurulan küçük ve orta boy devletler. Artukoğulları, Saltukoğulları, Mengücekoğulları ve Danişmendoğulları gibi ilk Türkmen beylikleri Anadolu Selçuklu Devleti’nden önce kurulmuştu. Söz konusu devletler Anadolu’da Türk ve İslam kültürünün yayılmasında ciddi bir rol oynadılar. Ama Türkmen beyliklerinin çoğu Moğolların Köseadağ Muharebesi’ndeki (1243) zaferin ardından Anadolu **Selçukluları** üzerinde hâkimiyet sağlamasıyla ayrı birer siyasi yapı olarak ortaya çıktı. Bu olay Konya’nın sınır bölgeleri üzerindeki siyasi denetimini zayıflattı ve zaten özerk olan boy beylerinin güçlü Moğol İlhanlılarının nüfuzu altındaki Selçuklulara bağlılığı sadece göstermelik hale geldi.

Türkmen beyliklerinden Karamanlılar, Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamidoğulları ve Dulkadiroğulları daha kurumlaşmış idari yapılar geliştirdiler. İlk başta diğer Türkmen beyliklerine oranla önemsiz bir konum taşıyan Osmanlı beyliği, çökmekte olan Bizans’a yakınlığı sayesinde büyük bir güç olarak öne çıktı.

Balkanlar’daki hızlı genişlemenin aksine, Anadolu’daki Osmanlı yayılması bu beyliklerin varlığıyla kösteklendi; çünkü Müslümanın Müslümanla savaşını meşrulaştırmak zordu. Dahası, **Memlûk Sultanlığı** gibi daha büyük İslam devletleri Osmanlılara karşı Türkmen beyliklerine destek verdi. **I. Bayezid**’in Osmanlı topraklarına kattığı Türkmen beyliklerinin çoğu, Osmanlıların **Timur** karşısında **Ankara Muharebesi**’nde (1402) aldığı yenilgiyle tekrar bağımsızlaştı. **II. Murad** bazı Türkmen beyliklerini yeniden Osmanlı yönetimine bağladı.

Anadolu Türkmen beylikleri arasında en kuvvetlisi Karamanoğullarıydı. Anadolu Selçuklularının çökmesiyle birlikte Karamanoğulları başta Konya olmak üzere eski Selçuklu merkezlerini devralarak kendilerini Selçuklu Devleti’nin yegâne mirasçısı ilan ettiler. Osmanlılarla mücadele halindeyken diğer beylikler üzerinde nüfuz iddiasında bulundular. Giderek ezici hale gelen Osmanlı varlığına karşı **Venedik** ve Papalık gibi Hıristiyan güçlerle veya doğuda Akkoyunlularla ittifak kurdular.

Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak’ta Karakoyunlu Türkmen federasyonu (1380-1468) egemen haldeydi. Daha sonra onlara rakip Akkoyunlu Türkmen federasyonu bölgede hâkimiyet kurarak Diyarbakır’ı payitaht kıldı. Osmanlılar, Memlûklular ve Akkoyunlular tarafından çevrili olmasına karşın Maraş merkezli Dulkadiroğulları siyasal varlıklarını 16. yüzyıla değin sürdürmeyi başardılar.

Karamanlılar ve Dulkadiroğulları gibi son büyük Türkmen devletleri **II. Mehmed** ve **I. Selim** dönemlerinde ilhak edildi. *Ayrıca bkz.* BAĞLI DEVLETLER; OĞUZ TÜRKLERİ.

TÜRKMENLER. **Anadolu**’ya, **Balkanlar**’a ve Bereketli Hilâl’e 11. yüzyıldan itibaren göç eden Müslüman Oğuz oymakları. **Selçuklu** devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamalarına karşın, merkezî ve kurumsal otoriteyle yaratılan koşullara oymak düzeninden dolayı ayak uyduramadıkları için, Anadolu’nun Bizans sınır boylarına yöneldiler. Bu göçler Anadolu’nun Türkleşmesine katkıda bulundu. Anadolu’da Türk devletlerinin kurulmasından sonra bile, yağmacı Türkmen oymakları idari yapılar ve yerleşik topluluklar için ciddi bir tehdit oluşturdular. Aynı dönemde kısmen İslami, kısmen Şamanist

unsurlar barındıran ve **şehirlerde** benimsenmiş **Sünnilikten** ayrılan **aykırı inançlara** bağlı kalmaları kültürel gerginlikler yarattı.

Türkmenlerin 14. yüzyılda tersine bir göç eğilimine girmesi, doğudaki Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi (**İran**) devletlerinin demografik temelini oluşturdu. 1514'teki Osmanlı-İran savaşı Osmanlı topraklarında Safevi yanlısı çok sayıda Türkmen'in katledilmesine yol açtı. Osmanlı otoritesini kabul eden Türkmen oymakları "Yörük" olarak anılmaya başladı. Anadolu'daki Yörüklerin çoğu 17. ve 19. yüzyıllar arasında zorla yerleşik düzene geçirildi; bu süreç Kilikya ovasında 1860'larda tamamlandı. *Ayrıca bkz. KIZILBAŞLAR; OĞUZTÜRKLERİ; SELİM I; TÜRKİYE; TÜRKLER; TÜRKMEN BEYLİKLERİ.*

TÜRKİYE. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı sayılan, coğrafi bakımdan **Balkanlar** ile Ortadoğu arasında yer alan ve **Anadolu** ile Doğu Trakya'dan oluşan **devlet**. Batı dillerinde ortaçağ sonlarından itibaren Osmanlı devleti için kullanılan bu ad, Türk tarih bilincinde sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni ifade eder; bu anlamda **Mustafa Kemal Atatürk** tarafından 29 Ekim 1923'te kurulduğu kabul edilir.

Türkiye Cumhuriyeti bir dizi siyasi ve askerî olayın sonucunda ortaya çıktı: **Balkan Savaşları** (1912–1913) çok-etnisiteli ve çok-dinli bir imparatorluğu ayakta tutmanın mümkün olmadığını gösterdi. **Arap ülkelerindeki halklar I. Dünya Savaşı** sırasında Arap **milliyetçiliğine** yöneldi. Osmanlıların 1918'de teslim olması İtilaf devletlerine imparatorluk kalıntılarını paylaşma fırsatını verdi ve Sevr Antlaşması (1920) bu paylaşımı resmîleştirdi. Bu arada komşu **Yunanistan Megali İdea** hedefi doğrultusunda topraklarını genişletmek üzere Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti.

Bâbüâlî'nin Türk ulusal çıkarlarını koruyamayacağını düşünen Atatürk ile **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin (İTC) bazı eski mensupları **Anadolu**'ya geçerek bir Türk ulusal direniş hareketi örgütledi. **Ankara**'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı (23 Nisan 1920) ve alternatif bir **hükümet** kuruldu. İlk başta sadece Sovyetler Birliği'nin tanıdığı bu hükümet, kısa bir süre sonra İtalya ve **Fransa**'yla müzakereye oturmayı başardı. Şimdiki Kafkasya sınırı Türk-Sovyet Moskova Antlaşması'yla (16 Mart 1921) kesinleşti ve İtalyan birlikleri Anadolu'nun Akdeniz kıyı şeridinden çekildi. Türk-Fransız Ankara İtilafnamesi (20 Ekim 1921) Fransız birliklerinin Kilikya'dan çekilmesini ve **Suriye** sınırının belirlenmesini sağladı. Bu düzenlemede Suriye içinde kalan eski Hatay **sancağı** daha sonra Haziran 1939'da Türkiye'ye katıldı.

Yunan kuvvetleri Ankara yakınlarına kadar ilerlediyse de, Sakarya Muharebesi'nde (24 Ağustos 1921) yenilgiye uğradı. Ardından 30 Ağustos 1922'deki Büyük Taarruz sonucunda Anadolu'dan çekildi ve İzmir 9 Eylül 1922'de geri alındı. **Büyük Britanya** Mudanya Mütarekesi'yle (11 Ekim 1922) Türk kuvvetlerinin **İstanbul**'a ve Doğu Trakya'ya girmesini kabul etmek zorunda kaldı. İtilaf devletleri ve Türkiye arasında imzalanan **Lozan Antlaşması**'yla (24 Temmuz 1923) Osmanlı İmparatorluğu resmen ortadan kalktı ve egemen bir Türk devletinin varlığı tanındı.

Başta Atatürk olmak üzere birçoğu **pozitivizme** bağlı olan Türk milliyetçileri, Osmanlı geçmişinden köklü bir kopuşu amaçladı; ulusal egemenlik ve laiklik ilkeleri temelinde modern bir Batılı devlet kurmayı tasarladı. Böylece **padişahlık** (1 Kasım 1922) ve **halifelik** (3 Mart 1924) kaldırdı; **İslam**'ın devlet dini olduğu hükmü **anayasadan** çıkarıldı (Nisan 1928). Ayrı cemaatler (Müslüman, Rum Ortodoks, Ermeni ve Yahudi **milletler**) anlayışının yerine, dine bağlı olmayan eşit vatandaşlık fikri geçirildi. Kültürel düzeyde Osmanlı geçmişiyle bağlantılı her şeyi silmeye dönük bir girişimde bulunuldu. Arap alfabesinde Latin alfabesine geçildi; **dil** reformuyla Türkçe yazı dili birçok Arapça ve Farsça kelimededen arındırıldı. Tam seküler bir **aile hukuku** benimsendi ve **kadınlara** eşit haklar tanındı.

Ne var ki, bu **reformların** uygulanması esas olarak şehir merkezleriyle sınırlı kaldı. Kırsal kesimdeki etkileri zayıf oldu. Yarım yüzyılı aşkın bir süre verilen laik resmi **eğitime** karşın, İslamcılık günümüz Türkiye'sinde ana siyasi akımlardan birini oluşturmaktadır. Milliyetçilerin başka bir hedefi olan etnik bakımdan homojen bir ülke kurmada kısmen başarıya ulaşıldı. Yunanistan ve Türkiye arasındaki ahali mübadelesi (1923) Anadolu'daki gayrimüslim toplulukları önemsiz bir sayıya düşürdü. Ama bir siyasi terim olarak "Türk" ibaresinin din ve ırk ayrımı gözetilmeksizin bütün vatandaşları ifade etmesine karşın, gerek Doğu Anadolu'daki Kürt isyanları (1925; 1930; 1937–1938), gerekse 1980'li ve 1990'lı yıllardaki Kürt ayrılıkçı faaliyetleri Türkiye Cumhuriyeti'nin Anadolu **Kürtlerini** mevcut siyasi yapıyla bütünleştirmeyi başaramadığını açığa vurdu. Aynı dönemde resmi bakımdan laik devlete şu ya da bu ölçüde **Sünnilik** egemen olurken, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir tarihsel mirası olarak oldukça geniş Alevi (**Kızılbaş**) azınlık genellikle siyasi sistemin dışında kaldı. *Ayrıca bkz. BAŞLIKLAR; BATILILAŞMA; TÜRKÇÜLÜK; TÜRKLER; TÜRKMENLER; YAZI.*

TÜRKLER. Osmanlı devletini kuran etnik topluluk. Çoğunlukla ortak bir kökene dayanmalarına karşın, yönetici **askerî sınıfın** devlet iktidarının bürokratikleşmesi sürecinde geri kalan **Türkmenlerden** ayrışması

kültürel ve dinî bakış açısında bir ayrılığa yol açtı. Osmanlı elitleri kendilerini yerleşik bir şehir yaşamına dayalı daha kozmopolit ve gelenekçi **İslam** uygarlığının taşıyıcı olarak görürken, oymak esaslı göçebe bir sosyal yapıya sahip Türkmenler Osmanlı devletinin merkezileştirme eğilimlerine karşı koydular ve **Sünnilik** dışı İslam'a bağlı kaldılar. Askerî sınıf "Türk" ibaresini köylüler ve göçebeler için kullanır hale geldi.

Öte yandan, **Balkanlar**'da aynı ibare Türk, Slav ya da Arnavut kökenli bütün Müslümanları belirten bir anlam kazandı. Aslında **Anadolu**'daki oldukça büyük bir **Rum Ortodoks** ve **Ermeni** Gregoryen Hıristiyan topluluğu Türkçeyi anadil olarak konuşmakla birlikte, tıpkı Osmanlı yönetiminin bakış açısıyla kendisini Türk saymamaktaydı. İmparatorluğun sonuna doğru, Türkmen ya da diğer Türk kökenli Müslüman toplulukların yanı sıra, Osmanlı kültürüyle bütünleşmiş ve Türkçeyi benimsemiş Müslümanlar da gerek kendilerinin, gerekse ötekilerin gözünde Türklükle özdeşleşmeye başladılar. *Ayrıca bkz. MİLLİYETÇİLİK; TÜRKÇÜLÜK; TÜRKİYE.*

U

UHÛD-I ATÛKA. *Bkz.*KAPÛTÛLASYONLAR.

ULAŖIM. Osmanlı İmparatorluğu'nda temel ulaŖım araçları 19. yÛzyılına ortaları kadar deve kervanları ve gemilerdi. BaŖlıca kervan gÛzergâhları aŖađı yukarı eski Roma **yollarını** izlemekteydi; klasik dönemde pek bozulmamıŖ halde olan bu yolların bakımını ve onarımını ũstlenen belli kÛyler olađanũstÛ vergilerden muaftı. Belli aralıklarla yolcular için **kervansaraylar** kurulmuŖtu.

Fakat imparatorluğun uzak bÛlgelerindeki aŖiretlerin zapturapt alınmasına kadar, gÛebelerin sıklıkla kervanları yağmalaması kara ulaŖımını gÛvensiz kılan bir etkendi. Aslında **deniz ulaŖımı** deve kervanlarından daha ucuz ve daha randımanlıydı. Bu nedenle kıyı kesimleri payitahtla sıkı bağlantı içindeyken, i kesimlerdeki kasabalar ve **Ŗehirler** az çok merkezden kopuktu. Bu durum özellikle Doğu **Anadolu** ve **Irak** için geçerliydi.

Anadolu'dan geçen Bađdat demiryolunun dÛŖendiđi 1890'lara kadar, **İstanbul**'un buğday ihtiyacı deniz ulaŖımıyla **Romanya**'dan sağlanmaktaydı. Merkezî otoritenin uzak bÛlgeler ũzerinde nśfuz kurması, demiryolu hatlarının 1855'ten itibaren kademeli olarak yaygınlaŖmasıyla mśmkśn oldu. Öte yandan, ulaŖım maliyetlerinin azalmasıyla Avrupa mamśl mallarının iç kesimlere yoğun biçimde girmesi sonuçta yerel imalatçıların aleyhine iŖledi. *Ayrıca bkz.* DEMİRYOLLARI; İMALAT; POSTA İDARESİ; TELGRAF.

ULEMA. *Bkz.*İLMİYE.

ULUĐ BEY (1394–1449). Timurlu hśkśmdarı ve astronomi bilgini. Ŗahruh'un ođlu ve **Timur**'un torunu. Sultaniye'de (**İran**) dođdu. Valiliđini yaptıđı Semerkant'ı İslam dśnyasının ana kśltśr merkezlerinden biri haline getirdi. Bilime meraklı bir hśkśmdar olarak, śnde gelen İslam âlimlerini, bilginlerini ve Ŗairlerini sarayına davet etti. Asıl ilgi alanı **astronomiydi**; Semerkant'ta bir rasathane kurdu. Adını taŖıyan astronomi cetvellerinin ("Zic-i Uluđ Beg") hazırlanmasında **Kadıẖâde-i Rumî** diđer diđer astronomi bilginleriyle birlikte alıŖtı. *Ayrıca bkz.* ALİ KUŖCU; MATEMATİK.

ULVİYE MEVLÂN. *Bkz.*CİVELEK, ULVİYE MEVLÂN.

UŖAKLIGİL, HALİD ZİYA (1866–1945). Modern Tśrk **edebiyatının** ustalarından biri sayılan romancı ve deneme yazarı. **İstanbul**'da dođdu. İstanbul ve İzmir'de resmî ve śzel okullarda śđrenim gÛrdś. Babasının ticarethanesinde, bankalarda ve malî kurumlarda alıŖtı. Bu arada edebiyatla da uđraŖtı; ilk Ŗiirleri, denemeleri ve romanları İzmir'deki *Nevruz* (1884) dergisinde ve *Hizmet* (1886) gazetesinde ıktı. İstanbul'a kalıcı olarak yerleŖtikten (1893) sonra, **Edebiyat-ı Cedide** evresine katıldı. *Mâi ve Siyah*'la (1896–1897) Osmanlı nesrinin modernleŖmesi açısından Tśrk edebiyatında bir çıđır açtı. *AŖk-ı Memnś* (1899–1900) edebî deđeri kalıcı nitelikli ilk gerçek Tśrk romanı sayılır. UŖaklıgil **1908 Devrimi**'nden sonra **Dârślfśnśn**'da Tśrk edebiyatı dersleri verdi. **II. Abdślhamid**'in tahttan indirilmesinin ardından, **İttihat ve Terakki Cemiyeti** tarafından **V. Mehmed**'in mâbeyn baŖkâtipliđine getirildi (1909–1918). Tśrkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, kamusal yaŖamdan çekildi. *Ayrıca bkz.* İBRAHİM ŖİNASİ; NÂBİẖÂDE NAZİM; NAMİK KEMAL; RECAİẖÂDE MAHMUD EKREM.

V

VAKA-İ HAYRİYYE. Yeniçeri Ocağı'nın 15–17 Haziran 1826'da dağıtılmasına verilen ad. **II. Mahmud**'a sadık birliklerin **İstanbul**'da **Yeniçerileri** sindirip ortadan kaldırması, kurumsal modernleşme için gerekli koşulları sağladı. Yeniçeriler askerî modernleşmenin önünde bir siper oluşturdukları gibi, şehirlî bir esnaf kitlesine dönüşmelerinden ötürü modern ordularla artık çarpışabilecek güçte de değildi. 1821–1829 Yunan bağımsızlık savaşını bastıramamaları üzerine, II. Mahmud Avrupa tarzı eğitim ve donanım temelinde yeni bir ocak kurma yoluna gitti. Bu **reforma** karşı girişilen ayaklanma İstanbul'daki Yeniçerilerin topluca katledilmesiyle önlendi.

Yeniçerilerin ortadan kaldırılması aynı zamanda loncaların o zamana değin yararlandıkları korumacı ve tekelselci ekonomik siyasetin de sonu anlamına gelmiştir. Zira Yeniçeriler şehir esnafının ekonomik çıkarlarını koruyan eli silah tutan bir kesim niteliğindedeydi. Böylelikle 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın yolu açılmış oldu. *Ayrıca bkz.* BEKTAŞÎ TARİKATI; MEHMED ALİ PAŞA (KAVALALI); NİZÂM-I CEDÎD; ORDU; SELİM III.

VAKIFLAR. Din ya da hayır işleri için **padişahın** arazi bağışıyla ya da başka bir gelir kaynağıyla oluşturulan kurumlar. Merkezî otoritenin imar işlerini bir özel girişim konusu sayması nedeniyle, vakıflar Osmanlı **şehir** yaşamı açısından temel öneme sahipti. Şehirlere kamusal hizmetler ve çarşılar sağlayan **imâretlerin** malî dayanağı vakıflardı.

Malî ve idari bakımdan özerk olan vakıflar, padişahın hukuki koruması altındaydı ve yerel **kadıların** gözetimine tâbiydi. Bir vakfın kuruluş senedinde amacı, vakfedilme şartları ve idare biçimi belirlenir ve bu bilgiler kadı siciline işlenirdi. Vakfın emanet edildiği asıl kişi “müteveli” olarak anılırdı.

Zengin idareciler, devlet adamları ve **saray kadınları** çoğu kez vakıf kurumunu istismar ettiler. Padişahın **devlet** arazileri üzerinde mülkiyet hakları bağışı (“temlik”) olarak oluşturdukları vakıfların başına bir **aile** mensubunu müteveli olarak geçirme yoluyla, ailelerine ve sonraki kuşaklara sürekli bir gelir sağladılar. *Ayrıca bkz.* EKONOMİ; MALİYE.

VALİ. Bir **eyaletin** ya da **vilâyetin** başındaki yönetici. *Ayrıca bkz.* TAŞRA TEŞKİLÂTI.

VÂLİDE SULTAN. Baştaki **padişahın** annesi. Bir padişah tahta çıktığında, annesi **Harem-i Hümayun**'nun en üst yetkilisi konumuna gelirdi ve **hadım ağaları** onun emrine verilir. Vâlîde sultanlara gelir kaynağı olarak **hass** seviyesinde arpalıklar tahsis edilirdi. 17. yüzyıldan itibaren padişahların küçük yaşta tahta çıkmalarıyla birlikte, vâlîde sultanlar fiilen naibelik yapmaya başladı ve emperyal siyasette önemli roller oynadı. Bir padişahın ölümü üzerine vâlîde sultanı değişikliğiyle birlikte, öncekinin güçlü konumu sona ererdi. *Ayrıca bkz.* HATİCE TURHAN SULTAN; HÜRREM SULTAN; KÖSEM SULTAN.

VENEDİK. Adriyatik Denizi'nin kuzey kıyısında, ortaçağ sonlarının ve modern çağ başlarının önde gelen İtalyan şehir-devletlerinden biri. Dördüncü **Haçlı Seferi'nin** ve Latinlerin **Konstantinopolis**'i fethinin (1204) ardından, **Girit**'i, Mora'yı, Ege adalarının çoğunu ve Trakya'nın bazı kesimlerini Bizans **İmparatorluğu**'ndan alarak, Doğu Akdeniz'de büyük bir güç odağı haline geldi. Bu topraklarda kurduğu ticaret limanlarıyla Doğu Akdeniz **ticaretinde** aktif bir rol üstlendi.

Osmanlılar **Balkanlar**'da yayılmaya başlayınca, Ege adalarında ve Mora'da Venedik nüfuzuyla karşı karşıya geldi. Venedik Aşağı Tuna üzerinde denetime dönük olan ve Niğbolu Muharebesi'ne (1396) yol açan Osmanlı-**Macar** çekişmesinde yer aldı. Donanmasıyla Osmanlıların **Anadolu** ve Balkanlar arasındaki bağlantısını **Çanakkale Boğazı**'nda kesmeye çalıştı. **I. Mehmed**'in **Fetret Devri**'ne (1402–1413) son vermesiyle Osmanlı merkezî iktidarının yeniden güçlenmesi 1416'da Bizans ve Eflâk (**Romanya**) tarafından desteklenen bir dizi yerel isyana yol açtı; bu arada Osmanlı **donanması Gelibolu**'da Venedik

donanmasıyla yok edildi. Venedik Bizans'a egemen olmaya yönelik bir politika izledi ve 1423'te askerî destek karşılığında Selanik'i almayı başardı. Osmanlı kuvvetleri 1430'da Venedik'in elindeki bu şehri ele geçirdi. Küçük yaşta **II. Mehmed**'in tahta çıkması üzerine, Venedik 1444'te Çanakkale Boğazı'nı abluka altına alarak Haçlıları destekledi.

Osmanlıların Konstantinopolis'i fethi (1453) Venedik'in Doğu Akdeniz'deki siyasi ve ekonomik çıkarlarına büyük bir darbe indirdi. Uzun süreli Osmanlı-Venedik savaşı (1460-1479) Osmanlıların Mora'yı ve İşkodra da dâhil Kuzey **Arnavutluk**'u ele geçirmeleriyle sonuçlandı. Bu çatışma sırasında Arnavut isyancı Cerc Kastrioti (İskender Bey, 1405-1468) ve Osmanlıların Doğu Anadolu'daki hasmı **Türkmen** Akkoyunlu devleti Venediklilerle işbirliği yaptı. Sonraki Osmanlı-Venedik savaşında (1499-1503) Osmanlı deniz zaferiyle **Yunanistan**'ın batı kesimindeki stratejik İnebahtı, Modon ve Koron limanları alındı.

Orta Avrupa'daki Osmanlı-Fransız işbirliği çerçevesinde Venedik'e ve **Habsburg İmparatorluğu**'na karşı düzenlenen seferde Korfu kuşatıldı ve Güney İtalya kıyılarına saldırılar düzenlendi (1537). Venedik de Osmanlılara karşı Safevi **İran**'ıyla bir ittifak kurmaya çalıştı. Osmanlılar büyük çaplı bir harekâtle **Kıbrıs**'ı Venediklilerden aldı (1570-1571). Venedik'in de içinde yer aldığı **Kutsal İttifak** buna misilleme olarak **İnebahtı**'da demirli Osmanlı donanmasını bir baskınla bozguna uğrattı (1571). Ancak Venedik bir daha Kıbrıs'ı geri alamadı.

Bu savaşlara rağmen, Venedikliler Osmanlı limanlarındaki baharat **ticaretinde** aktif olarak yer aldı ve hatta Osmanlı devleti 1546'da Venedik'e boksit madenlerini işletme tekeli verdi. Girit'in Osmanlılara kaptırılması (1669) Venedik'in Doğu Akdeniz'deki nüfuzunun fiilen sona ermesini beraberinde getirdi. Osmanlıların ikinci **Viyana kuşatmasının** (1683) ardından Kutsal İttifak'la kapışması sırasında, Venedik bu ittifaka katılarak Dalmaçya kıyılarını ve Mora'yı işgal etti; **Karlofça Antlaşması**'yla (1699) resmen Venedik'e bırakılan bu bölgelerden Mora, Osmanlı-Venedik savaşının (1714-1718) sonunda geri alındı.

Napolyon'un işgaliyle (1797) Venedik'in bağımsızlığı sona erdi; Dalmaçya'yı ilhak eden **Fransa** böylece Osmanlı İmparatorluğu'yla sınırdaş oldu. *Ayrıca bkz. BAYEZİD II; MURAD II; PASAROFÇA ANTLAŞMASI; PREVEZE DENİZ SAVAŞI; SÜLEYMAN I; YUNANİSTAN.*

VERASET. I. Ahmed dönemine (1603-1617) kadar **saltanatın** babadan oğula geçmesine karşın, Osmanlılarda oturmuş bir veraset kuralı yoktu. Bir **padişah** ardılına belirlemeden öldüğünde, oğulları taht üzerinde eşit hak taşırdı. Kadim Orta Asya geleneğine göre, tahta geçişin ilahi takdire bağlı olduğuna inanılırdı. Her padişahın vefatında bir veraset krizi çıkardı. O sırada **sancak beyliği** yapan **şehzâdeler** askerî kuvvetlerinin başına geçerek birbiriyle çatıştırdı. Bu esnada coğrafya ve ulaştırma açısından payitahta yakın olan **sancakların** başındaki şehzâdelerin padişah olma şansı diğerlerine göre daha yüksek olurdu; payitahtı ele geçirip **ordunun** ve **hükümetin** desteğini alan şehzâde meşru hükümdar olurdu.

Dolayısıyla belirlenmiş veraset kurallarının yokluğunda, hükümdarın ölümüyle siyasi krizin ve iç savaşın çıkması sık görülen bir durumdu. **II. Mehmed** çıkardığı kanunnâmede, böyle krizleri önlemek amacıyla kardeş katli hakkına yer verdi. **III. Murad** ve **III. Mehmed** gibi padişahlar tahta çıktıklarında bebek yaşından yetişkinliğe erişmiş tüm erkek kardeşlerini öldürttüler. Söz konusu katliamlar o zamanın **İstanbul** kamuoyunun tepkisini çekti. Söz konusu tepkinin yanı sıra kurumlaşmış bir **devlet** yapısının ve bürokrasinin artık köklü hale gelişi ve padişahların gittikçe belirginleşen zayıflığı 1617'den itibaren ekberiyet, yani kıdemlilik ilkesinin uygulanmasını getirdi. Buna göre veraset hanedanın erkek mensuplarının yaşına göre düzenlendi. Uygulamada 1617'den 1922'ye kadar verasette büyük kardeşler birbirini izledi.

Bu dönüşüm Osmanlı şehzâdelerinin kamusal işlevlerinde değişiklikleri de getirdi. I. Ahmed öncesinde, **sancak beyliği** yaparak, idare ve askerî komuta alanında tecrübe kazanan şehzâdeler, yeni dönemde tahta çıkana değin **saray** içindeki **kafes** adlı bölmede kapalı bir hayat sürmek zorunda bırakıldı. Böylelikle tecrübesiz ve bazen ileri yaşta tahta çıkan padişahların siyasetteki etkileri iyice azaldı. 19. yüzyıldan itibaren şehzâdelere daha fazla özgürlük tanındı. Ama **II. Abdülhamid** kafes sistemini bir bakıma yeniden canlandırdı.

VERGİ. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na kadar vergiler esas olarak reâyânın üretici kesiminden alınırken, yönetici **askerî sınıf** vergiden muaftı. Belli reâyâ toplulukları da özel kamusal hizmetleri yerine getirdiklerinde olağanüstü vergilerden muaf tutulurdu. Osmanlı vergileri şer'î ve **örfi** olmak üzere iki temel kategoriye ayrılırdı. Şer'î vergiler arasında **âşâr**, zekât, **cizye** ve gayrimüslim **bağlı devletler** tarafından **Bâbîâlî**'ye ödenen harac vardı. Bu vergiler **devlet** hazinesine nakit olarak aktarılırdı. **Timar** arazilerinde âşârı nakde çevirmekten sipahiler sorumluydu. İki çeşit örfi vergi vardı: Toprak işlemeye bağlı olan çift resmi ve ilk başta savaş ya da kriz dönemlerinde halktan toplanan olağanüstü vergiler. Osmanlı

öncesi dönemde çift resminin toprak sahibine sunulan geleneksel köylü işgücü hizmetini kapsamına karşın, Osmanlılar uzun seferlerin masraflarını karşılamak açısından, bunun nakdî olarak sipahilere ödenmesini yeğ tuttular.

Osmanlı **ekonomisinin** bozulmasıyla, Orta Avrupa’da ve **İran**’da birbirini izleyen sonuçsuz savaşlarla birlikte, olağanüstü vergiler tedricen düzenli vergi sisteminin bir parçası haline geldi. Düzenli vergilerin oranlarındaki aşırı artışların eşlik ettiği bu gelişme reâyâ arasında hoşnutsuzluk yarattı. Başlıca olağanüstü vergiler **avârız**, nüzul, sürsat, salariyye, imdad-ı hazeriyye ve imdad-ı seferiyyeydi. Bunlardan son ikisi alışılmamış bir uygulamayla, 1683–1699 savaşı sırasında yönetici sınıftan vergi geliri sağlamak üzere konuldu. **Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa** gibi reformcu devlet adamlarının kimi zaman cizyeyi ve olağanüstü vergileri azaltmalarına karşın, Osmanlı vergi sistemi 19. yüzyıla kadar halka ağır yük getirdi.

Ekonomik üretkenliği artırmayı ve gayrimüslim tebaanın siyasi kopuşunun önüne geçmeyi gözetten bir bakışla 19. yüzyılda girilen **maliye** reformları aşırı ve keyfi vergileri bertaraf etmeye yönelikti. **Gülhane Hatt-ı Hümayûnu** (1839) olağanüstü vergileri, **Islahat Fermanı** (1856) cizyeyi kaldırdı; ama cizye aslında askerlikten muafiyet vergisi olarak varlığını sürdürdü. Âşâr 1925’e kadar devletin ana gelir kaynağı olmaya devam etti. **Bulgaristan**, **Romanya** ve **Sırbistan** gibi gayrimüslim bağlı devletler tam bağımsızlık elde edinceye kadar harac ödediler. *Ayrıca bkz.* EKONOMİ; İLTİZAM; TARIM SİSTEMİ; ZEÂMET.

VEZİR. Genellikle **paşa** unvanını taşıyan en üst rütbeli hükümet yetkilisi. **Divân-ı Hümayûn** üyesi olan vezirler “bakanlık” görevini yerine getirirdi. **Mısır** ve **Macaristan** gibi stratejik bakımdan önemli **eyaletlerin** valileri, **Yeniçeri** Ocağı ağası ve **kaptanıderya** çoğu kez vezir rütbesinde olurdu. *Ayrıca bkz.* SADRAZAM; SERDÂR-I EKREM.

VİLÂYET. Vilâyet Nizamnâmesi’ne (1864) göre, taşra teşkilâtındaki en büyük idari birim. Vilâyetler **Bâbiâli**’nin atadığı valilerce idare edilirdi. Aynı düzenlemeyle getirilen **idare meclisi** (meclis-i idâre) başlıca vilâyet memurlarından, gayrimüslim cemaat önderlerinden ve eşraf temsilcilerinden oluşurdu; **kanunların** yerel düzeyde uygulanmasını sağlamak üzere yarı yasama yetkisine sahip bir danışma organı işlevini görürdü. Bir vilâyet genellikle **sancaklara** ayrılırdı ve sancakların altında **kazâlar** yer alırdı. Her sancağın ve kazânın vilâyet idare meclisine benzer yapıda kendi idare heyeti vardı. Kazâlara bağlı nâhiyeler çoğunlukla merkezî otoritenin daha güçlü varlığa sahip olduğu yörelerde oluşturulurdu. Önce Tuna **eyaletinde** uygulanan vilâyet sistemine 1867’den sonra imparatorluğun büyük bölümünde tatbik edildi. Bu yapı bazı ufak değişikliklerle imparatorluğun sonuna kadar sürdü. *Ayrıca bkz.* DEVLET; HÜKÜMET; REFORM; TANZİMAT.

VİYANA KUŞATMASI. 1. Birinci Viyana kuşatması. **I. Süleyman**’ın Avusturya kralı Ferdinand’ı **Macaristan** tahtı üzerindeki hak iddiasından vazgeçirmek ve Osmanlı üstünlüğünü tanımaya zorlamak için düzenlediği sefer (26 Eylül–16 Ekim 1529). 2. İkinci Viyana kuşatması. **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa**’nın Macar tahtına bir Habsburg adayı yerine Prens İmre Tököli’ye oturtmak amacıyla giriştiği sefer (14 Temmuz–12 Eylül 1683). Bozgunla biten kuşatmanın ardından Osmanlılar ve Kutsal İttifak arasındaki bir dizi savaş (1683–1699) **Karlofça Antlaşması**’yla son buldu. *Ayrıca bkz.* HABSBERG İMPARATORLUĞU.

VOYVODA. 1. **Bağlı devlet** konumundaki Eflâk ve Boğdan’ın (**Romanya**) yöneticilerine verilen unvan. 2. **Hükümetçe** atanmış **mültezim**. 3. **Vezirlerce** ve diğer devlet ricalince **hass** gelirlerini toplamak üzere atanmış vekil. *Ayrıca bkz.* ÂYÂN.

Y

YAHUDİLER. Tıpkı Hıristiyanlar gibi, Yahudiler de Müslümanların gözünde “ehli kitap” bir halktı ve imparatorluk içinde **zimmî** statüsüne sahipti. Sefardi Yahudileri 1492’den sonra İber yarımadasından göçlerle Yahudi cemaati önemli bir nüfusa ulaştı. Ayrıca 16. yüzyıldaki **Suriye, Mısır ve Irak** fetihleri yerli Yahudi topluluklarının imparatorluk bünyesine katılmalarını getirdi.

Ağırlıklı olarak **İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne** ve Saraybosna’da yoğunlaşan Sefardi Yahudileri uluslararası **ticaretle** ve bankacılıkla uğraşan varlıklı bir topluluktu. Yasef Nassi gibi sarraflar **I. Süleyman**’ın seferlerini finanse ettiler. Fakat 16. yüzyılın ortalarından başlayarak ticaretin Akdeniz havzasından Atlantik kıyılarına kayması, Osmanlı Yahudilerinin ekonomik ve sosyal bakımdan gerilemesine yol açtı. Aynı şekilde **Sabetay Sevi** vakası Yahudiler içerisinde ciddi bir bölünme yaratarak cemaatin zayıflamasına katkıda bulundu. Yahudi sarrafların 19. yüzyıl başlarına değin önemli bir kamusal işlevi **Yeniçerilerin** malî işlerini düzenlemektir. **Vaka-i Hayriye** ve Yeniçeriliğin ilgası İstanbul Yahudi ileri gelenleri açısından hayatî bir darbe niteliğini taşımıştır.

Osmanlı Yahudilerinin kültürel aydınlanması Fransız Yahudilerince desteklenen “Evrensel Yahudi İttifakı” (*Alliance Israélite Universelle*) örgütünün 1870’lerden başlayarak okullar açmasıyla başladı. O zamana değin cematte egemen dil Yahudi İspanyolcası (Ladino) iken eğitilmiş Yahudiler Fransızca konuşmayı yeğlemişlerdir. Diğer bir deyişle, Osmanlı Yahudiliği bünyesinde Fransız kültür hegemonyası ortaya çıkmıştır.

1908 Devrimi’nden sonra, Yahudiler Osmanlı siyaset hayatında aktif bir rol oynadı. **Almanya** ve Doğu Avrupa kökenli Siyonist hareketin güçlenmesi Yahudi aydınlarını siyasi açıdan ikiye bölmüştür. Birçok Yahudi okumuşu Osmanlı bütünlüğünü savunurken bir kısmı ise Filistin’de bir Yahudi vatani düşüncesini câzip bulmuştur. Bazı Yahudi aydınlar **İttihat ve Terakki Cemiyeti**’nin tanınmış mensupları ve Türk **milliyetçiliğinin** destekçisi olmuştur. *Ayrıca bkz. ERMENİLER; İSPANYA; MİLLET; RUMLAR.*

YAYIMCILIK. Osmanlı İmparatorluğu’na matbaa ilk kez 1493’te **İspanya**’dan göç eden **Yahudiler** aracılığıyla girdi. **Ermeniler** 1567’de, **Rumlar** da 1627’de kendi matbaalarını kurdular. İlk Osmanlı Türk matbaası 1727’de **İbrahim Müteferrika** ve Mehmed Said Çelebi tarafından kuruldu. İlk basılı kitap Vankulu’nun yazdığı bir Türkçe-Arapça sözlüktü. Kur’an’ı ya da dinî kitapları basmak sıkı sıkıya yasaktı. 1729–1797 arasında sadece 24 kitap yayımlandı; bunlar esas olarak tarih ya da dilbilim üzerine eserlerdi. 1795’te faaliyete geçen ikinci matbaayı 1802’de ve 1831’de diğerleri izledi. **İstanbul**’da özel matbaalar 1850’lerde yaygınlaştı. Merkezî idare 1860’lardan itibaren vilâyet merkezlerinde matbaalar açtı. **1908 Devrimi**’nden önce yayımlanacak her kitap için Maarif Nezâreti’nden ruhsat alınması şarttı. Arap harfleriyle yayımcılık 1928’de Latin alfabesine geçilmesine kadar sürdü. 1729–1928 arasında yaklaşık 28 bin kitap yayımlandı. *Ayrıca bkz. BASIN; KÜTÜPHANE.*

YAZI. Türkî halklar arasında yazının geçmişi 8. yüzyılda Köktürklerin Orta Moğolistan’da “runik” alfabeyle yazılmış Orhun Yazıtları’nı dikmelerine kadar iner. Türkî halkların ve devletlerin 10. yüzyıldan itibaren İslam uygarlığı alanını girmesi Arapça yazının benimsenmesini getirdi.

Osmanlılar yüzyıllar boyunca Arapça yazıyı geliştirdiler ve farklı tarzlarını kullandılar. İdarenin her kolu kendine has bir yazı tarzını esas alırdı. Padişah fermanları ve **beratları** gösterişli “divânî” tarzıyla yazılırken, malî hesaplar çözülmesi hatırı sayılır bir uzmanlık gerektiren gizli “siyâkat” yazısıyla kayda geçirilirdi. Osmanlı standart el yazısı tarzı 19. yüzyılda geliştirilen ve 1928’deki alfabe reformuna kadar yaygın olarak kullanılan “rik’a”ydı.

Arapça yazının sesli harflerin gösteriminde yetersiz oluşu, sesli harfler bakımından zengin olan Türkçenin yazılmasında sürekli sorunlar yarattı. Arapça yazıda reform için 19. yüzyıldan itibaren çeşitli girişimlerde bulunuldu. Azeri bilgin Mirza F. Ahundov 1850’lerde Latin yazısının benimsenmesini öneren

ilk kişi oldu. Bu adım ancak cumhuriyet döneminde, **Türkiye**'nin Batı uygarlığının bir parçası olmaya karar vermesiyle 1928'de atıldı. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; BATILILAŞMA; DİL; REFORM.

YAZIKSIZ, NECİB ASIM (1861–1935). **Türkçülüğün** temsilcileri arasında yer alan dilbilimci ve tarihçi. Kilis'te doğdu. Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye'den mezun oldu (1880). Askerî okullarda Fransızca, Türkçe ve tarih öğretmenliği yaptı. Aynı dönemde Türk tarihi ve **dili** üzerine bağımsız araştırmalar yürüttü; çalışmalarını **İstanbul**, Budapeşte ve Paris'teki gazete ve dergilerde yayımladı. Osmanlı Türkçesini Arapça ve Farsça kelimelerden arındırma fikrini yaydı. **1908 Devrimi**'nin ardından **Dârülfünûn**'da Türk tarihi hocası oldu. Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildi. Kitapları arasında *Ural ve Altay Lisanları* (1895), *En Eski Türk Yazısı* (1897), *Türk Târîhi* (1898) ve *Orhun Âbideleri* (1914) sayılabilir. *Ayrıca bkz.* AKÇURA, YUSUF; KÖPRÜLÜ, MEHMED FUAD; TARİHYAZIMI; ZİYA GÖKALP.

YEMEN. Arabistan yarımadasının güneybatı köşesinde, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyısında yer alan ülke. Kıyı şeridi **Memlûk Sultanlığı**'nın yıkılmasından (1518) sonra Osmanlı yönetimine girdi. Ama Yemen'e **İstanbul**'dan ilk **sancakbeyi** 1538'de atandı. Zabid bölgesinin Osmanlı topraklarına katılmasıyla Yemen bir **beylerbeylik** oldu (1539). Özdemir Paşa ve **Pirî Reis** Taiz, San'a' ve Aden'i bu **eyalette** kattı (1546–1548). Ama yerel Zeydi imamı Osmanlı varlığına etkili bir direniş gösterdi ve Osmanlı birlikleri 1567'de iç kesimlerden çıkarıldı. **Mısır**'dan gelen Osmanlı kuvvetlerinin San'a' ve Taiz'i alması (1568–1570) İmam Mutahhar'ı Osmanlı yönetimini tanımak zorunda bıraktı. 16. yüzyıl sonlarında imparatorlukta artan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık ortamında, yerel halk İstanbul'a başkaldırma, San'a'ya hâkim olma (1592) ve sonunda Osmanlıları bütün Yemen'den çıkarma (1635) fırsatını buldu.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa komutasında Vahhabileri püskürtmek üzere girişilen harekâtle Osmanlılar yeniden Yemen'e girdi (1812). Kıyılarda doğrudan Osmanlı yönetimi 1849'da başladı; ama iç kesimler ancak Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra geri alınabildi (1871). Bölge San'a', El-Hudeyde, Taiz ve Asir sancaklarından oluşan bir **vilâyet** olarak düzenlendi. Burada **Tanzimat** kurumlarını ve **reformlarını** hayata geçirme yönündeki Osmanlı girişimleri sonuçsuz kaldı ve buna ayrıca kötü yönetimin de eklenmesi sürekli Zeydi isyanlarına (1891–1911) açtı.

İslam dininin beşiği Hicaz'a yakınlığın yanı sıra Aden ve Mısır'daki İngiliz varlığı nedeniyle Yemen'in stratejik konum taşıması, **Bâbîâli**'yi iç kesimlerde ağır kayıplara yol açan maliyetli bir savaşı sürdürmek zorunda bıraktı. Sonunda 1911'de Yemen'e Zeydi imamının ve Osmanlı valisinin ortak yönetimi biçiminde özerklik tanındı. Osmanlıların **I. Dünya Savaşı** sonunda teslim olmasıyla, Yemen (Kuzey Yemen) bağımsızlığına kavuştu (Kasım 1918). *Ayrıca bkz.* ARAP ÜLKELERİ; SÜNNİLİK; ŞİİLİK.

YENİ OSMANLILAR. **Tanzimat** rejimini eleştirerek, siyasi özgürlük ve meşruti sistem propagandası yapan **muhalefet** grubu. Bu hareketin yeni gelişen **basının** bir yan ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. **İbrahim Şinasi**'nin gazete makalelerinde **hükümetin** keyfi girişimlerine yönelik eleştirileri, Matbuât Nizamnamesi çerçevesinde sansürün uygulanmasına yol açtı (1864). Şinasi'nin fikirlerinden ve tavrından etkilenen **Namık Kemal**, Ziya Paşa, Ali Suavi, Çapanzâde Ağâh Efendi, Menâpirzâde Mehmed gibi genç kuşak memurlar ve gazeteciler, **Sadrazam Âlî Paşa**'yı öldürmek ve yerine **Mahmud Nedim Paşa**'yı geçirmek amacıyla gizli bir cemiyet kurdu. Hıdivlik veraset hakkı elinden alınmak istenen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa ağabeyisi Hıdiv İsmail Paşa'yla ve Sultan **Abdülaziz**'le kavgalı olduğu için, Yeni Osmanlılara malî destek sağladı. Mustafa Fazıl Paşa Paris'te 1867'de Abdülaziz'e hitaben yayımladığı bir açık mektupta, bir **anayasa** çıkararak meşruti rejime geçmesini istedi.

Mektubun **İstanbul**'da öğrenilmesi ve suikast planının hükümetçe açığa çıkarılması üzerine, Namık Kemal, Ziya Paşa ve diğer Yeni Osmanlılar Paris'e kaçtı (1867). Orada Namık Kemal ve Ziya Paşa **Hürriyet**'i çıkardı. Yeni Osmanlılar aynı yıl **padîşahın** resmî bir ziyarette bulunması üzerine, **Fransa**'dan ayrılmak zorunda kaldı. Namık Kemal ve Ziya Paşa Londra'ya geçip gazetenin yayını sürdürürken, başka bir grup (Menâpirzâde Mehmed, Reşad, Nuri) Cenevre'ye yerleşip **İnkılâb**'i çıkarmaya başladı. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın aksine, ikinci kadro Bâbîâli'nin izlediği politikalara karşı çıkmanın ötesinde padîşahın kişiliğine saldırdı. Bu arada Ali Suavi Paris'te *Ulûm*'u yayımladı.

Âlî Paşa'nın ölümünden sonra Yeni Osmanlı muhalefeti dağıldı. Namık Kemal ve Ziya Paşa İstanbul'a döndü; diğerleri yurtdışında yaşamaya devam etti. Yeni Osmanlılar belirgin bir örgütlenmeden ve tutarlı siyasi hedeflerden yoksun spontane bir akım olarak görülebilir. Namık Kemal ve Ziya Paşa **şeriatı** meşruti fikirlerle bağdaştırmaya çalışan bir İslamcı çizgi izlediler; Ali Suavi ve Menâpirzâde Mehmed ise cumhuriyetçi idealleri ifade etme ve hatta **Türkçülüğü** vurgulama noktasına vardılar. Yeni Osmanlıların başlıca ortak noktaları Tanzimat devlet adamlarına (Âlî Paşa, **Fuad Paşa**) muhalefet ve meşruti bir rejim

idealiydi. Onlara yakın görüşlere sahip **Midhat Paşa** 1876–1878’de kısa bir süreliğine meşrutiyeti hayata geçirebildi. Yeni Osmanlı akımı imparatorlukta aydın tabakasının daha geniş siyasi katılım talebiyle giriştiği ilk muhalefet olması açısından önemlidir. *Ayrıca bkz. İBRET; İSLAMİ MODERNİZM; JÖN TÜRKLER; SİYASİ PARTİLER; TASVİR-İ EFKÂR; TERCÜMAN-I AHVÂL.*

YENİÇERİLER. Doğrudan **sarayın** komutası altında olan seçkin birlikler. Bu askerî ocak **devşirme** yoluyla **devlet** hizmetine giren kişilerden oluşurdu. Padişahın **kulları** konumunda olan Yeniçerilere yoğun eğitimle askerî beceriler kazandırılır ve padişaha tam sadakat anlayışı aşılanırdı. Düzenli maaş almaları ve padişaha hizmet etmeleri açısından, Yeniçeriler Osmanlı yönetici sınıfına mensuptu. Komutan olarak sivrilenenler çoğu kez **vezir** ve hatta **sadrızam** makamına kadar yükselirdi. Ocaktan terhis edilen Yeniçerilerin **eyaletlere tımar** idarecileri (tımarlı sipahi) olarak gönderilmeleri mümkündü.

Yeniçeriler esasen ateşli silahlarla donatılmış piyade birlikleriydi; buna karşılık bir bütün olarak **ordu** çoğunlukla ok, mızrak ve kılıç gibi geleneksel silahları kullanan **sipahi** adlı süvarilerden oluşurdu. 16. yüzyılda Avrupa’da askerî teknolojinin gelişmesi sipahileri işlevsizleştirdi ve Yeniçerilere ihtiyacı artırdı. Bu da ancak sıradan Müslümanlar arasında asker toplamaya sağlanabildiği için, devşirme yöntemiyle ocağa alınanların oranı düştü. Böylece Yeniçeri Ocağı’nın profesyonel karakteri zayıfladı.

Yeniçeri alımında ve eğitiminde kontrol ve disiplinin azalması, bu askerlerin gittikçe **şehirlerdeki loncalarla** ve zanaatkârlarla iç içe geçmelerini getirdi. Siyasi ve ekonomik bir çıkar grubuna dönüşen Yeniçeriler özellikle sikke değerinin düşürüldüğü 16. yüzyılın sonuna doğru serkeş hale geldi. Profesyonel karakterin ortadan kalkışını özellikle 1683’ten sonra Avrupa orduları karşısında askerî yetersizlik izledi. Bu durum **Bâbüâlî**’yi Yeniçeri Ocağı’nda Avrupa anlayışı doğrultusunda **reform** girişimine yöneltti. Böyle çabalar Yeniçeri direnişiyi karşılaştı ve isyanlar çıktı. Sonunda Yeniçeri Ocağı 15–17 Haziran 1826’da dağıtıldı ve yerine Avrupalı tarzda düzenlenmiş bir ordu geçirildi. *Ayrıca bkz. ASKERİ SINIF; BEKTAŞİ TARİKATI; KAPI; KAPIKULU; KÖLELİK; MAHMUD II; NİZÂM-I CEDİD; OSMAN II; SELİM III; VAKA-İ HAYRİYYE.*

YEREL İDARE. *Bkz. TAŞRA TEŞKİLÂTI.*

YILDIZ SARAYI. İstanbul’da **II. Abdülhamid**’in (1876–1909) asıl ikamet yeri olan **saray** kompleksi. **Dolmabahçe Sarayı**’nın kuzeyinde yer alır; daha küçük saraylar, köşkler ve hizmet binalarından oluşur. İlk köşk **III. Selim** döneminde 1800’lerin başında, diğer köşkler **II. Mahmud**, **Abdülmeccid** ve **Abdülaziz** dönemlerinde inşa edildi.

II. Abdülhamid 1877’de Dolmabahçe Sarayı’ndan Yıldız Sarayı’na taşındı. Yeni binaların eklenmesiyle ayrı bir şehre dönüşen Yıldız Sarayı’nda kışlalar, bir postane ve **telgraf** merkezi, bir **tiyatro**, bir **kütüphane** ve **arşiv**, atölyeler ve bir eczane vardı. **Meclis-i Mebusân**’ın kapatılmasından (1878) sonra, II. Abdülhamid mutlak iktidarını burada yoğunlaştırdı. Saray imparatorluk üzerindeki idari denetim açısından Bâbüâlî’yi gölgede bırakan ayrı bir bürokratik organa dönüştü; istihdam edilen memur sayısı 1908’e doğru 10 bini aştı.

II. Abdülhamid’in 1909’da tahttan indirilmesinin ardından, **V. Mehmed** Dolmabahçe Sarayı’nda oturmayı tercih etti. *Ayrıca bkz. DEVLET; HÜKÜMET; MEMURİYET.*

YÖNETİCİ ELİT. *Bkz. ASKERİ SINIF.*

YUNANİSTAN. Güneydoğu Avrupa’da, İtalya, **Türkiye** ve **Bulgaristan** arasında kalan ülke. Osmanlıların **Balkanlar**’a girdiği 1354’te, şimdiki Yunanistan’ı oluşturan coğrafi bölge **Bizans İmparatorluğu**, **Sırbistan**, Latin toprakları, **Venedik** ve Cenova arasında bölünmüş durumdaydı. Trakya ile Korinthos ve Mora Yunan despotlukları Bizans denetimindeydi. **Makedonya**, Epir ve Tesalya Sırpların hâkimiyetindeydi. Latin nüfuz alanı Atina dükalığını, Akhaia prensliğini ve St. Jean Şövalyeleri’nin kontrolü altındaki Rodos’u kapsamaktaydı. Euboia (Eğriboz), Naksos (Nakşa), Modon, Koron ve **Girit** adaları Venedik’in, Lesbos (Midilli), Khios (Sakız) ve Samos (Sisam) adaları ise Cenova’nın elindeydi. Coğrafi güçlüklerden ve bölgede çeşitli devletlerin varlığından dolayı, Yunanistan üzerinde tam Osmanlı denetiminin sağlanması yüzyılları aldı. Yunan anakarası 1460’ta tamamen Osmanlıların eline geçerken, Girit ancak 1669’da alındı. Korfuz ve İyon adaları Osmanlı yönetimine hiç girmedi.

Osmanlıların Çirmen’de (1371) Sırlar karşısındaki zaferi ve Makedonya’nın fethi Balkanlar’da uzun süreli bir Osmanlı varlığının dönüm noktası oldu. Osmanlılar 1383’te Serez’i, 1387’de de Selanik’i Bizans’tan aldı. Tesalya 1394’te ele geçirildi. Osmanlıların **Timur** karşısında aldığı yenilginin (1402) ardından, **Fetret Devri** sırasında Şehzâde Süleyman Selanik’i Bizans’a bıraktı (1403). Osmanlı yönetimini

tekrar istikrara kavuşturmaya çalışan **I. Mehmed**, Balkanlar'da yayılmaya yeltenmedi. Ondan sonra tahta çıkan **II. Murad Yanya'yı** işgal etti ve Selanik'i 1430'da Venedik'ten geri aldı.

Yunanistan'ın geri kalan kesimleri ve Ege adaları ancak **Konstantinopolis'in** fethinden (1453) sonra Osmanlı topraklarına katıldı. Lemnos (Limni), Samothraki (Semadirek) ve Thassos (Taşoz) adaları 1456'da, Midilli 1462'de alındı. Cenevizlerin elindeki Sakız ise ancak 1566'da ele geçirildi. Atina Latin dükalığı 1456–1458'de, Mora Yunan despotluğu 1458–1460'ta Osmanlı yönetimine girdi. Bunları Venedik'in elindeki Eğriboz (1470), Koron, İnebahtı, Modon ve Navarin'in (1499–1500) fethi izledi. Bölgedeki son Latin varlığı, St. Jean Şövalyeleri'nden Rodos'un alınmasıyla (1522) sona erdirildi. Yerel Ortodokslar üzerindeki Latin Katolik baskısı ve Osmanlıların onları ayrı bir kilise ve cemaat olarak tanıması, eski Venedik ve Latin topraklarında Osmanlı yayılmasına ciddi bir Yunan direnişinin ortaya çıkmamasında etkili oldu.

Yunanistan anakarası imparatorluk içinde **tımar sisteminin** uygulandığı bölgelerden biri olan **Rumeli beylerbeyliğinin** bir parçası oldu. **Kaptanıderyanın** yetki alanı içinde kalan Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd beylerbeyliği kurulduğunda (1533), Ege adaları bu eyalete bağlandı. İzleyen yüzyıllarda bölge halkı kısmen Müslümanlaştı; köylerde ve başlıca **şehirlerde** Ortodoksların varlığı sürdü. 19. yüzyılın başında, Mora nüfusunun yaklaşık üçte biri Müslüman'dı. Selanik Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'da **Edirne'den** sonraki ikinci büyük şehirdi. **İspanya'dan** sürüldükten sonra Osmanlılara sığınan Sefardi **Yahudilerinin** birçoğu Selanik'e yerleştirildi. Bu şehir 16. yüzyılda bir Osmanlı-Yahudi metropolüne dönüştü. Atina'nın nüfusunda da bir artış oldu. Atina 16. yüzyılda Balkanlar'ın üçüncü büyük şehri konumuna kavuştu. Ama uzun süren Osmanlı-Venedik Savaşı (1645–1669), ayrıca 17. yüzyıl sonlarındaki ve 18. yüzyıldaki iç karışıklıklar şehrin gerilemesine yol açtı.

Avrupa'yla **ticaret** yapan bir Rum tüccar orta sınıfının ortaya çıkması, **Aydınlanma** ideallerinin **Rumlar** arasında etkili olması ve **Rusya'nın** önemli bir Ortodoks devlet olarak öne çıkması Yunan **milliyetçiliğinin** doğmasını sağlayan başlıca etkenlerdi. **1768–1774 Rus-Osmanlı Savaşı** sırasında, Mora ve Epir'deki Yunanlılar ayaklandı Rusya'nın ve **Habsburg İmparatorluğu'nun** paylaşım planlarından ve neo-Bizans projesinden cesaret alan Yunan milliyetçileri, Osmanlı hâkimiyetini yıkmak için gizli örgütler kurdular. **Rigas Velestinlis'in** (ö. 1798) ve Aleksandros İpsilanti'nin (1814–1820) başlattığı isyanlar başarısızlığa uğradı. Fakat Balyabarda (Patras) başpiskoposu Germanos'un 1821'de ilk kıvılcımını çaktığı ayaklanma, yakın adaları ve Girit'i de kapsamak üzere Yunanistan'ın her tarafına yayıldı. Bu arada Mora'nın yerel Müslüman ahalisi Yunan milliyetçilerince katledildi. Osmanlı tepkisi sert oldu ve **İstanbul'daki** Rum Ortodoks patriği ve diğer kilise ileri gelenleri idam edildi.

İsyancıların Ocak 1822'de bağımsızlık ilan etmelerine karşın, bu hareket **Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın** birliklerince 1826–1827'de bastırıldı. İlk başta ayaklanmayı desteklemede gönülsüz olan **Büyük Britanya, Fransa** ve Rusya devreye girdi ve özerk bir Yunanistan talebini bildirdi (Londra Protokolü, 6 Temmuz 1827). **Bâbîâli'nin** bildiriye gözdardı etmesi üzerine, ortak bir İngiliz, Fransız ve Rus **donanması** Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını yok etti (20 Ekim 1827) ve Rusya Osmanlılara savaş açtı. **1828–1829 Rus-Osmanlı Savaşı** Osmanlı yenilgisiyle sonuçlandı ve barışı sağlayan **Edirne Antlaşması'nda** (14 Eylül 1829) özerk bir Yunan devletinin kurulması öngörüldü. Büyük devletlerin baskısı altında, Bâbîâli Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı (24 Nisan 1830).

Yunan monarşisi ilk başta Mora'nın yanı sıra, Arta ve Volos körfezleri arasında çizilen bir hattın güneyinde kalan bölgeyi kapsamaktaydı. Bağımsızlığa kavuşmasından kısa bir süre sonra, Yunanca konuşan toplulukların bulunduğu Tesalya, Epir, Girit, Ege adaları, **Kıbrıs, Arnavutluk, Makedonya, Trakya, İstanbul ve Anadolu'yu** topraklarına katmaya yönelik bir genişleme politikası (*Megali İdea*) izlemeye başladı. Böylece Tesalya ve Epir'de (1854–1856), daha sonra Girit'te (1866–1869) Yunanistan'ın kıskırttığı isyanlar çıktı. **1877–1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndaki** Osmanlı yenilgisi Yunanistan'a Tesalya'yı ilhak etme fırsatını verdi. Girit'te yeni bir ayaklanmanın (1896) yol açtığı Yunan-Osmanlı Savaşı'nda (1897) Yunanistan yenildi. Ama büyük devletlerin diplomatik baskısıyla, Bâbîâli Girit'e özerklik tanıdı (İstanbul Antlaşması, Aralık 1897). Girit 1912'de Yunanistan'a katıldı. Yunan krallığı **Balkan Savaşları** (1912–1913) sırasında, Batı Trakya dışında şimdiki Kuzey Yunanistan'ı oluşturan toprakları ve Ege adalarını ele geçirdi.

Yunanistan 1915–1917 arasındaki siyasi çalkantıdan sonra, **I. Dünya Savaşı'nın** son yılında İtilaf devletlerinin yanında yer aldı. Böylece Batı ve Doğu Trakya'nın yanı sıra Batı Anadolu'nun Yunan yönetimine bırakılmasıyla ödüllendirildi (Neully Antlaşması, Kasım 1919; **Sevr Antlaşması**, Ağustos 1920). Türk milliyetçi hareketinin bu düzenlemeleri kabul etmemesi üzerine, Yunan ordusu Anadolu'nun iç kesimlerini ele geçirmeye yönelik bir askerî harekâta girişti (1920–1922). Yunanlıların Türkler karşısında uğradığı yenilgi *Megali İdea* politikasının iflâsını getirdi. Yunanistan ve Türkiye arasındaki ahali mübadelesiyle (1923) Anadolu'daki Helen varlığının yanı sıra, Yunanistan'daki Türk Müslüman

varlığı son buldu. *Ayrıca bkz.* DÖNMELER; FENERLİ RUMLAR; KARLOFÇA ANTLAŞMASI; LOZAN ANTLAŞMASI; PASAROFÇA ANTLAŞMASI; RUM ORTODOKS CEMAATİ; RUM ORTODOKS PATRİKLİĞİ.

YUNUS EMRE (13. yüzyıl). Anadolu mutasavvıf ve hümanist şair. Kendi şiirleri, bazı methiyeler ve birkaç tarihsel belge dışında, hayatına dair doğrudan bilgiler yoktur. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen **medrese eğitimi** almış ve İslam bilimleri konusunda derin bilgili bir kişiydi. Ama **tasavvufa** yönelerek, Tapduk Emre'nin müridi oldu. Vahdet-i vücud anlayışını yansıtan şiirlerinde insanlara sabır, hoşgörü, sevgi ve dürüstlük çağrısında bulundu. **Şeriatın** öngördüğü usullere uymaya pek eğilim göstermedi. Hayat ve ölüm temalarını da işleyen şiirleri günümüzde bile Türklerce anlaşılabilen yalın bir dile sahiptir. *Ayrıca bkz.* EDEBİYAT.

YUSUF AKÇURA. *Bkz.* AKÇURA, YUSUF.

YÜKSEKÖĞRETİM. 18. yüzyıl sonlarında önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlara dönük yükseköğretimi **medreseler** sağlamaktaydı. Geleneksel Kur'an mekteplerinden (sıbyân mektepleri) daha yüksek düzeyde olan medreseler arasında da eğitim aşamalarına göre bir hiyerarşi vardı. Sadece Semâniye (**Fatih Camii Külliyesi**), Süleymâniye (**Süleymaniye Camii Külliyesi**) ve El-Ezher (Kahire, **Mısır**) yükseköğretim düzeyinde medreseler sayılabilirdi. Bu kurumlarda tefsir, **şeriat** ve kelâm gibi dinî ilimlerde daha yüksek düzeyde ders verilmekteydi.

Doğa bilimlerinin öğretildiği ilk yükseköğretim kurumları sırasıyla 1773'te ve 1795'te kurulan **Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn** ve **Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn**'du. İlk askerî tıp okulu 1827'de kuruldu; onu 1866'da bir sivil tıp okulu izledi. Yükseköğretim kurumlarının gerçek anlamda çeşitlilik kazanması **II. Abdülhamid** döneminde başladı. **Mekteb-i Mülkiye** 1877'de bir yükseköğretim kurumu haline geldi. Mekteb-i Hukuk (1880), ardından **Sanâyi-i Nefise Mektebi** (1883) açıldı. 1847'deki ve 1866–1871 arasındaki başarısız girişimlerden sonra, ilk üniversite **Dârülfünûn** 1900'de kuruldu. **Kadınlar** için 1915'te İnâs Dârülfünûnu adıyla bir üniversite açıldı. İmparatorluğun son yıllarında Selanik, Beyrut, İzmir, Konya, Şam ve Bağdat gibi önemli vilâyet merkezleri de yükseköğretim kurumlarına kavuştu. *Ayrıca bkz.* AYDINLANMA; REFORM.

Z

ZANAATKÂRLAR. *Bkz.* LONCALAR; İMALAT; ŞEHİR.

ZÂVİYE. *Bkz.* DERGÂH.

ZEÂMET. **Tımar sistemi** çerçevesinde 20 bin ilâ 100 bin akçe yıllık gelir sağlayan büyük askerî arpalık. “Zâim” olarak anılan zeâmet sahibi, bir tımarlı **sipahininkine** benzer görevlerle yükümlüydü. Ayrıca tımarın süvari birliğine komuta eder ve yerel kolluk gücünün başı (“subaşı”) olarak görev yapardı. Sipahilerin aksine, zâimler kendi zeâmetleri üzerine tam yetkiliydi; hem şer’î, hem de örfî vergileri toplardı. Savaş dönemleri dışında, **sancakbeylerinin** denetimine tabi değildi. *Ayrıca bkz.* TAŞRA TEŞKİLÂTI; VERGİ.

ZEKÂÎ DEDE (1825–1897). Besteci ve **tasavvuf şeyhi.** **İstanbul**’da doğdu. Geleneksel bir **eğitim** gördü; **İsmail Dede Efendi** ve Eyyubî Mehmed Bey’den **müzik** dersleri aldı. 1845’te Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa’nın hizmetine girdi. 1858’e kadar kaldığı **Mısır**’da Arap müziğini inceledi ve Arapça şarkılar besteledi. 1868’de İstanbul’da Mevlevî şeyhi Selahaddin Dede’nin müridi oldu ve müzik çalışmalarını sürdürdü. 1884’te Mevlevî şeyhi mertebesine yükseldi. Ölümüne kadar **Dârüşşafaka**’da müzik dersleri verdi. Hem dinî, hem de seküler nitelikte sayısız Türk klasik müziği parçası besteleyen Zekâî Dede, Mevlevî ezgilerinin sayısı bakımından İsmail Dede Efendi’den sonra ikinci sırada yer alır. *Ayrıca bkz.* MEVLEVÎ TARİKATI.

ZİMMÎ. “Korunan kişi” anlamına gelir. Osmanlı devletince resmen “ehl-i kitap” sayılan, yani Hıristiyan ya da **Yahudi** bir gayrimüslim cemaatin mensubu. İslam siyasi hâkimiyeti altında yaşamaya razı olan gayrimüslimlere zimmî statüsü verilir. Can ve mal güvenliğinin korunmasına karşın, bir zimmî **şeriat** açısından bir Müslüman’a eşit değildi. **Cizye** ödemenin yanı sıra, **memuriyete** ya da düzenli **ordu**ya giremezdi; **kadı** mahkemelerinde şahitliği Müslümanlarınkine eşit sayılmazdı. Gayrimüslim eşitsizliğinin sembolik işaretlerinden biri silah edinme ve ata binme yasağıydı; bazen ayrı kıyafet giyme yükümlülüğü de uygulanırdı. Fakat genelde zimmîler Osmanlı sosyal sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı ve ekonomik refaha sahipti.

Zimmî statüsü 19. yüzyılda **Gülhane Hatt-ı Hümayînu**’nun (1839) ve **Islahat Fermanı**’nın (1856) gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında hukuki eşitliği getirmesiyle ortadan kalktı. *Ayrıca bkz.* ERMENİLER; LEVANTENLER; MİLLET; RUMLAR; RUM ORTODOKS CEMAATİ.

ZİRAAT BANKASI. Ziraat Bankası’nın kökleri 19. yüzyılda **bürokratların** çiftçilere tefecilerin verdiği daha ucuz kredi sağlayacak ve böylece Osmanlı devletinin ana malî temeli olarak, küçük tarım birimlerini topluca koruyacak bir mekanizma oluşturma çabalarına kadar iner. **Midhat Paşa** 1863’te Niş **sancağında** (şimdiki **Sırbistan**) Memleket Sandıkları’nın kurulmasına önayak oldu; uygulama zamanla imparatorluğun diğer kesimlerine yayıldı. Vilâyet düzeyinde bayındırlık işlerini destekleme gibi ek bir işlev yüklenen Memleket Sandıkları için gerekli kaynak 1883’te **aşara** yüzde 1’lik ek vergi konularak sağlandı. “Menâfi Sandıkları” olarak anılmaya başlayan yerel fonlar nihayet 1888’de Ziraat Bankası çatısı altında birleştirildi. *Ayrıca bkz.* ÇİFT-HÂNE SİSTEMİ; MALİYE; TARIM SİSTEMİ; VERGİ.

ZİTVATOROK ANTLAŞMASI. Osmanlılar ve **Habsburg İmparatorluğu** arasında 1593’ten beri süren savaşı sona erdiren barış anlaşması (11 Kasım 1606). Avusturya saldırılarının yanı sıra, **bağlı devletler** konumundaki **Eflâk** ve **Erdel**’in Osmanlılara başkaldırması, **Celâli** âsilerin **Anadolu**’da bazı bölgelere hâkim olması ve **İran** kuvvetlerinin doğudaki topraklara girmesi, **İstanbul** açısından savaşın maliyetini

gittikçe artırdı. Önemli toprak kazanımları elde edemeyen, hatta savunmaya geçmek zorunda kalan ve iç kargaşayla sıkışan Osmanlılar sonunda Habsburglardan barış istedi.

Macaristan'ın kuzey kesimindeki Zitvatorok'ta imzalanan anlaşmanın getirdiği ana hükümler şunlardı: İstanbul'a 1533'ten beri düzenli vergi ödeyen Habsburglar bu yükümlülükten kurtuldu. Osmanlı **padışahı** ve Habsburg imparatoru denk hükümdarlar olarak kabul edildi. Osmanlılar artık Habsburg imparatoruna "kral" yerine kayzer diye hitap edecekti. Her iki taraf sınır ihlallerinden kaçınacaktı; baskınlarda alınan esirler karşı tarafa geri verilecek ve maddi hasarlar saldırgan tarafça tazmin edilecekti. Anlaşmanın geçerliliği sadece baştaki hükümdarlar için değil, ardılları için de bağlayıcı olacaktı.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu karşısında 73 yıldan beri süren Osmanlı diplomatik üstünlüğü Zitvatorok Anlaşması'yla sona erdi. *Ayrıca bkz. AHMED I; DİPLOMASİ; MACARİSTAN; MEHMED III; MURAD III.*

ZİYA GÖKALP (1876–1924). Türk **milliyetçiliğinin** ve **Batılılaşmanın** ideoloğu olarak kabul edilen sosyolog. Diyarbekir'de doğdu. Memleketinde askerî rüşdiyye ve idadi eğitimi aldıktan sonra **İstanbul**'daki Baytar Mektebi'ne kaydoldu (1895). **Jön Türklerle** gizli bağlantılarından dolayı tutuklandı ve Diyarbekir'e zorla geri gönderildi.

1908 Devrimi'nden sonra, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin önde gelen mensupları arasına girdi. 1912'de **Meclis-i Mebusân**'a seçildi. Kısa bir süre sonra, **Dârülfünûn**'da sosyoloji ("içtimaiyat") hocası oldu. Diyarbekir'de *Peyman* gazetesini, *Yeni Mecmua* ve *Küçük Mecmua* adlı fikir dergilerini çıkardı. Bu yayınlarda ve başka dergilerde uygarlık ("medeniyet") ve kültür ("hars") arasında ayırım yaparak, kültürün ulusal, uygarlığın uluslararası olduğunu vurguladı. **Türklerin** kendi ulusal kültürlerinden vazgeçmeksizin Doğu uygarlığı yerine Batı uygarlığını benimsemesi gerektiğini savundu ve bu hedefe ulaşma yolları üzerinde durdu.

Gökalp baba tarafından ilmiye kökenli akrabalarından sağlam bir Şark-İslam kültürü edinmişti. Bu kültürel altyapıyla kolektivist eğilimli Batı toplumbilim kuramlarını sentezlemeye çalıştı. Durkheim'deki kolektivist yaklaşımı Tasavvufi vahdet-i vücudçulukla bütünleştirerek toplumun veya milletin bireyden üstün olduğunu iddia etti. Eğitimin amacının sağlam ve psikolojisi sağlıklı bireyler değil, topluma veya millete hizmet edecek kişiler yetiştirmek olduğunu savundu.

Kemalist reform programının temellerini oluşturan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve **kadınların** özgürlüğü kavramları ilk kez Ziya Gökalp'ın yazılarında ortaya konulmuştur. *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabı ideolojik çizgisini özetler. *Ayrıca bkz. ABDULLAH CEVDET; AHMED RIZA; ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; EL-HUSRÎ, SATI; PRENS SABAHADDİN.*

ZÜCCACİYE. Klasik dönemde züccaciye üretimi, devlet denetimi altında bir **lonca** olarak örgütlenen ayrı bir **imalat** dalının elindeydi. **İstanbul**'un fethinden sonra, Osmanlı cam sanayisi yeni payitahtta yoğunlaştı. 16. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı sosyal yaşamını tasvir eden **minyatürlerde** züccaciye aletleri ve üretim süreci görülür. Seri üretime dayalı ucuz cam ürünlerinin piyasaya girdiği 18. yüzyıl sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında, Osmanlılar Avrupa üretim yöntemlerini öğrenerek ve yeni cam fabrikaları açarak yeni koşullara ayak uydurmaya çalıştılar. İlk modern cam fabrikası 1899'da kuruldu. Geleneksel Osmanlı cam imalatına özgü becerilerle çiçek vazosu, ibrik, şamdan, sürahi, şişe, kâse, şekerlik, fincan, tabak ve çeşimbülbül gibi çok-renkli ve zengin bezemeli nesnelere üretilirdi. *Ayrıca bkz. ÇİNİ; SERAMİK.*

Bibliyografya

İÇİNDEKİLER

Başvuru Eserleri ve Birincil Basılı Kaynaklar

Genel Eserler

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, 1301–1452

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

Osmanlı Klasik Dönemi, 1453–1606

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

Ademi Merkezileşme Dönemi, 1607–1773

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

Osmanlı Reform Dönemi, 1774–1922

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

GİRİŞ (İngilizce 1. Baskı)

Günümüzde Osmanlı tarihyazımı bu imparatorluğun kapsamlı tarihsel varlığının bir sonucu olarak, Doğu Akdeniz havzasındaki birçok ülkeyi ilgilendirir. Söz konusu ülkelerin Osmanlı tarihini kendi ulusal geçmişlerinin ayrılmaz bir parçası saymaları ölçüsünde, bu geniş alandaki akademik araştırmaların çokluğu dikkat çeker. Bu açıdan Balkan ülkeleri, özellikle Bulgaristan ve eski Yugoslavya (Sırbistan, Bosna ve Makedonya), Macaristan ve ayrıca İsrail kayda değerdir. Öte yandan, Türkiyeli tarihçiler çalışmalarında esas olarak Anadolu'ya ağırlık verirler. Bu "tarihyazımı iş bölümü" Osmanlı araştırmaları üzerine ağırlıklı olarak Türkçe, İngilizce (İsrail'de), Bulgarca ve Sırpça-Hırvatça yayımlanmış temel bibliyografya kaynaklarında kendisini açığa vurur. Balkanlar'daki ve Macaristan'daki birçok akademik yayında Fransızca ve Almanca da kullanılır.

Batı ülkelerine gelince, Osmanlı tarihine ilişkin araştırmalara geçmişte Avusturya, Almanya ve Fransa öncülük etmiştir. Ama 1970'lerden beri Anglosakson dünyasında (ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya) Osmanlı tarihine dönük ilgide bir artış olduğu görülmektedir. Aslına bakılırsa, hâlihazırda Batı araştırma literatürü çoğunlukla ABD kaynaklıdır.

Tarihyazımındaki bu duruma bağlı olarak, Osmanlı tarihi üzerine zengin bir literatürü kapsayan çeşitli ulusal ve bölgesel bibliyografyalar vardır. Ama konuyu ilk kez ele alan öğrenciler için en uygun yaklaşım işe iki temel bibliyografyadan başlamaktır. Bunlardan *Index Islamicus* (1958, 1972, 1975, 1989, 1993, 1999, 2000, 2001, 2006, 2007) 1665'ten günümüze kadar olan İslam dünyasına ilişkin tarih literatürünü içerir. Bütün Müslüman dünyasını ele almakla birlikte, bu bibliyografyanın önemli bir kısmı Osmanlı tarihiyle ilgilidir; dizinin başlıca zayıf yanı Avrupa dillerindeki (İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça) kaynaklara ağırlık vermesidir. Diğer bibliyografya olan *Turkology Annual / Türkologischer Anzeiger* (1975-) Osmanlı, Türk ve Türkî kültür ve tarihine ilişkin yayınlar için temel bir kaynaktır; esas olarak Avrupa ve Balkan dillerinde, Türkçe, Türkî dillerde, Arapça ve İbranice yayınları içerir. Bu iki temel bibliyografyaya ek olarak, Osmanlı Avrupa'sı üzerine H. J. Kornrumpf (*Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, 1973) ve K. Kreiser (*Historische Bücherkunde Südosteuropas, c.2: Neuzeit: Teil I. Osmanisches Reich, Makedonien, Albanien*, 1988) tarafından yayımlanmış tarih literatürleri vardır.

Osmanlıca bilenler için, Enver Koray'ın *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası, 1729-1984* (1729-1984; 1987), Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (1971-1982) ve Hasan Duman'ın *Union Catalogue of the Periodicals in Arabic Script in the Libraries of Istanbul* (1986) çalışmaları başvurulması gereken kaynaklardır. En yakın tarihli yayınlar açısından temel başvuru kaynakları, her ikisi de Milli Kütüphane tarafından yayımlanmış olan *Türkiye Bibliyografyası* ve *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'dir. 1990'lardan beri İstanbul'daki İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM) araştırmacılara kapsamlı bibliyografya destek hizmeti sunmaktadır.

Ana Osmanlı arşivleri İstanbul ve Ankara'dadır (*bkz. ARŞİVLER*). İstanbul'daki başlıca yazma koleksiyonları Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kütüphanesi ve Millet Kütüphanesi'ndedir. Ankara'da Milli Kütüphane, Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi başlıca koleksiyonları barındırmaktadır. Konya'da Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Yusuf Ağa Kütüphanesi ve Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi Türk ve İslam yazmalarından oluşan geniş koleksiyonlara sahiptir. Adana, Bursa, Kayseri, Edirne, Diyarbakır, Manisa, Akhisar ve başka şehirlerdeki il ve ilçe kütüphanelerinin yerel yazma koleksiyonları vardır.

Günümüz Türkiye sınırları dışında belki de en önemli Osmanlı arşiv koleksiyonu Sofya'daki Bulgar Ulusal Kütüphanesi'ndedir ve başlangıcından 1878'e kadar Osmanlı tarihinin bütün dönemlerini kapsamaktadır. Osmanlı belgelerine ilişkin başka bir kayda değer koleksiyon Hırvatistan'ın Dubrovnik şehrindeki resmî kütüphanede korunmaktadır; hâlâ taranmayı bekleyen bir kaynak olarak, Osmanlıların Avrupa'ya ticari ilişkileri üzerine kapsamlı belgeler sağlayabilecek niteliktedir. Eski imparatorluk topraklarının mirasçısı ülkelerin başkentlerinin çoğunda Osmanlı belgeleriyle ilgili koleksiyonlar esas olarak ulusal kütüphanelerde korunmaktadır.

Batı kütüphanelerindeki Osmanlı malzemeleri koleksiyonlarına gelince, Büyük Britanya'daki Türkçe yazmaların çoğu Londra'da *British Library*'nin Doğu Yazmaları ve Basılı Kitapları Bölümü'ndedir. Geri kalanlar Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nun (SOAS) kütüphanelerinde,

Manchester Üniversitesi John Rylands Kütüphanesi'nde ve Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'ndedir. Fransa'da *Bibliothèque Nationale* Türkçe yazmalardan oluşan önemli bir koleksiyona sahiptir. Almanya'daki Osmanlı malzemelerinin çoğu Berlin Eyalet Kütüphanesi'nin Prusya Kültür Mirası Bölümü'ndedir. Az sayıdaki diğer belgeler Leipzig, Dresden, Halle ve Jena üniversite kütüphanelerinde, Halle'deki Alman Doğu Araştırmaları Derneği Kütüphanesi'ndedir. Avusturya Ulusal Kütüphanesi (eski Emperyal ve Kraliyet Saray Kütüphanesi) Osmanlı yazmalarından oluşan geniş bir koleksiyon barındırmaktadır. Hollanda'daki Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Avrupa'daki başlıca Türkçe yazma koleksiyonlarından birine sahiptir.

ABD'de başlıca Türkçe arşiv koleksiyonları California Üniversitesi (Los Angeles) Araştırma Kütüphanesi'nde, Stanford Üniversitesi'ndeki (Palo Alto, California) Hoover Koleksiyonları'nda, Yale Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Columbia Üniversitesi Kütüphaneleri'ndedir.

İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeleri sınıflandırma işinin henüz tamamlanmamış olmasının da gösterdiği üzere, Osmanlı tarih disiplini hâlâ emekleme aşamasındadır. Ancak Osmanlı tarihinin dönemleri açısından akademik araştırmalarda belli bir yoğunlaşma vardır; “klasik dönem” ve “reform dönemi” açısından bu eğilim belirgindir. Buna karşılık, erken dönem Osmanlı tarihinin yanı sıra 17. ve 18. yüzyıllar nispeten daha az araştırılmıştır. Araştırmalardaki bu genel durum, elinizdeki sözlüğün seçilmiş bibliyografya bölümünde güçlü ve zayıf yanlarıyla kendisini göstermektedir.

Yer darlığından dolayı, seçilmiş bibliyografya esas olarak İngilizce ve çoğunlukla yayımlanmış kitapları ve monografileri kapsamaktadır. İngilizceye çevrilmemiş olan Fransızca ya da Almanca kitaplardan sadece kesinlikle gerekli olanlara yer verilmiştir. Dolayısıyla bibliyografya Balkan dillerinde, Arapça, İbranice, Lehçe ve Rusça yazılmış birçok değerli eseri içermemektedir. Ama bu alanda yeni çalışmaya başlayanlara, Osmanlı tarihinin farklı dönemlerine ve çeşitli alt alanlarına dönük araştırmaları derinleştirmeye temel oluşturacak gerekli çerçeveyi sağlamaktadır.

Osmanlı tarihine kolay bir giriş isteyenler, işe Jason Goodwin'in *Ufukların Efendisi Osmanlılar: Bir İmparatorluğun Gayriresmi Tarihi* (2007) kitabıyla başlayabilir. Osmanlı tarihinin altı yüzyılı üzerine popüler ve derli toplu bir çalışma olan bu kitap, Osmanlı İmparatorluğu'na, kurumlarına ve sosyoekonomik tarihine genel bir bakış sunar. Aynı şey Lord Kinross'un *Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü* (2008) kitabı için de söylenebilir. Bu eser Goodwin's kitabından farklı olarak, Osmanlı siyasi, diplomatik ve askerî tarihine ilişkin zengin ayrıntılar içerir ve çok sayıda görsel malzemeye yer verir.

Bernard Lewis'in *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti* (2006), Philip Mansel'in *Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453–1924* (2011) ve Klaus Kreiser'in *İstanbul: Ein historisch-literarischer Stadtführer* (2001) kitapları esas olarak Osmanlı payitahtının tarihini konu almakla birlikte, Osmanlı kültür tarihine giriş açısından yararlı kaynaklardır. Mansel'in kitabı içerinde en popüler olanıdır ve renkli bir yaklaşımı vardır; mimariyi ve gayrimüslimlerin günlük yaşamını öne çıkarır. Lewis'in incelemesi genel okura dönük kısa ve özlü yapısına karşın, Osmanlı kültürel kurumlarının bilimsel bir sentezini sunar. Kreiser'in eseri ise büyük ölçüde Osmanlı kaynaklarına dayanır; okur yerli perspektifle Osmanlı günlük yaşamının çeşitli veçhelerini görme fırsatını bulur. Müslümanların günlük yaşamına ve aile yapısına meraklı okurlar, Justin McCarthy'nin *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923* (1996) kitabına bakabilir.

Andrew Wheatcroft'un *Korkunç Türk: Batı'nın Gözüyle Osmanlı* (2004) kitabı, Batı dünyasında Osmanlı tarihine ve Türklere ilişkin basmakalıp görüşleri düzeltmeye yönelik popüler bir girişimdir. Uzmanca bir temelden yoksun olmasına karşın, özellikle harem, Yeniçeriler ve II. Abdülhamid gibi konuları ele alırken renkli bir anlatımla Osmanlı tarihine bir giriş sunar. Başka bir kaynak olan Douglas A. Howard'ın *The History of Turkey* (2001), tarihöncesinden günümüze kadar uzanmak üzere Anadolu tarihini konu alır. Ama ağırlık verdiği konu 20. yüzyıl Türkiye tarihidir.

Osmanlı tarihine sistematik bir yaklaşımla girmek isteyenler, işe Andrina Stiles'in *The Ottoman Empire, 1450–1700* (1991) kitabıyla başlayabilir. Lisans öğrencilerine yönelik bu çalışma, Osmanlı siyasi ve kurumsal tarihi için analitik bir çerçeve sunar. Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (2009) kitabı, 19. ve 20. yüzyıllara ağırlık vermekle birlikte, ilk üç bölümünde 1400–1808 arasındaki Osmanlı tarihine ve kültürüne yetkin bir genel bakışı ortaya koyar.

Bir bütün olarak Osmanlı tarihine daha kapsamlı uzmanca yaklaşımlar arasında, Stanford J. Shaw'un *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (2 cilt, 1994) kitabının ilk sırada yer aldığı söylenebilir. Bu çalışma Osmanlıların kuruluşundan cumhuriyet döneminin 1970'li yıllarına kadar Türk tarihini kapsar; altı yüzyıllık siyasi, ekonomik ve sosyal tarihin temel olgularını aktarır. Her bölümün sonunda yer alan analitik bibliyografyalar hem yeni başlayanlar, hem de akademisyenler için yararlıdır. Editörlüğünü Halil İnalçık

ve Donald Quataert'in yaptığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300–1914*, (2 cilt, 2004) bu konudaki araştırmaların geniş kapsamlı ve uzmanca bir sentezidir. Son yılların Batı, Türk, Balkan ve Ortadoğu tarih yazımlarını göz önünde tutar; günümüzdeki tarih sorunsallarını ve daha geniş araştırma gerektiren alanları ortaya koyar. Editörlüğünü Robert Mantran'ın yaptığı *Osmanlı İmparatorluğu* (2 cilt, 2011) çoğunlukla Fransız Osmanlı uzmanlarının katkıda bulunduğu başka bir derlemedir. Popüler bir üslupla yazılmış olmasına karşın, Fransız tarihçilerin yakın dönemdeki araştırmalarını sentezleştirir. Carl Max Kortepeter'in yayımlanmış dergi makalelerinin bir derlemesi olan *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire* (1991) hem yeni başlayanlara, hem de araştırmacılara Osmanlı tarihinin ana sorunlarına ilişkin yararlı içgörüler sunar. Editörlüğünü M. A. Cook'un yaptığı *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History* hem yeni başlayanlara, hem de profesyonellere tavsiye edilebilir. Bu eser esas olarak siyasi ve diplomatik tarihe ağırlık verir.

Tarihsel dönemlerle ilgili uzmanca çalışmalara bakacak olursak, yine yer darlığından dolayı, sadece yeni başlayanlara tavsiye edilebilir eserler ve makaleler belirtilecektir.

Osmanlı tarihinin erken dönemine (1300–1452) ilişkin bilgilerini derinleştirmek isteyenler, öncelikle Cemal Kafadar'ın *İki Cihan Arasında: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (2010) kitabına başvurmalıdır. Bu çalışma önceki tarih yazımını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirir ve Osmanlı beyliğinin ortaya çıktığı sosyokültürel ortam üzerinde ayrıntılı olarak durur. Editörlüğünü Elizabeth Zachariadou'nun yaptığı *Osmanlı Beyliği (1300–1389)* (1997), Yunanistan'ın Rethimno (Resmo) kentinde 1991'de düzenlenen bir sempozyuma sunulmuş bildirilerin bir derlemesidir. Okur bu eserde erken Osmanlı tarihinin başlıca siyasi ve sosyoekonomik meselelerine ilişkin yararlı değerlendirmeleri bulabilir. Colin Imber'in *Osmanlı İmparatorluğu, 1300–1650* (2006) kitabı, Osmanlı devletinin ortaya çıkışı üzerine kapsamlı bir çalışmadır; ağırlık verdiği konu siyasi ve diplomatik tarihtir.

Klasik dönem (1453–1606) için Halil İnalçık'ın *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ, 1300–1600* (2009) kesinlikle standart ikincil kaynaktır. Okur bu eserde Osmanlı siyasi tarihinin uzmanca bir sentezini ve klasik dönemin hukuki, idari, ekonomik ve kültürel yönlerini bulacaktır. Suraiya Faroqi'nin *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (2011) ve çeşitli makalelerinin bir derlemesi olan *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire* (1986) adlı kitapları, bu dönemin sosyal ve ekonomik tarihi için yararlı bir tarihsel çerçeve sunar. Cornell H. Fleischer'in *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu, 1541–1600* (2008) kitabı Osmanlı kültürel ortamına ve Osmanlı yönetici sınıf mensuplarının fikir hayatına ilişkin temel bir fikir vermesi açısından yararlıdır.

Ademi merkezileşme dönemine (1607–1773) ilgi duyanlar, işe Halil İnalçık'ın iki önemli makalesiyle başlayabilir: *Studies in Eighteenth Century Islamic History* (ed. Thomas Naff ve Roger Owen, 1977) kitabında yer alan “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration” ve *Archivum Ottomanicum* (6, 1980) dergisinde çıkan “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”. Bu makaleler dönemin siyasi ve sosyoekonomik koşullarına dönük daha ileri araştırmalar için sağlam bir temel sunar. Karen Barkey'nin *Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (1999) kitabı 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda devlet-toplum ilişkilerini ele alır. Rusya, Çin ve Fransa'yı kapsayan bir karşılaştırmalı çerçeveyi kullanarak, Osmanlı yönetiminin taşradaki güçlerle pazarlığa girerek ve onları emperyal siyasi yapıyla bütünleştirerek otoritesini koruduğunu inandırıcı bir şekilde ortaya koyar. İstanbul'da 18. yüzyıl siyaseti konusunda, Rifa'at Ali Abou-El-Haj'ın *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics* (1984) kitabı, hânelerin sosyal-siyasi işlevlerine ilişkin yararlı bir içgörü sağlar. Linda T. Darling'in *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660* (1996) kitabı 17. yüzyıldaki Osmanlı ekonomik ve mali tarihi üzerine temel bir eserdir. İmparatorluğun çeper bölgelerinin sosyoekonomik tarihi ve taşradaki toplumun merkezî idareyle ilişkileri konusunda, Dina Rizk Khoury'nin *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540–1834* (2008) kitabı, taşradaki siyasetin ve ekonomik yaşamın karmaşıklıklarına ilişkin çarpıcı bir tarihsel örnek sunar. 18. yüzyıldaki Osmanlı elitlerine ve onların gelenek ile reform arasındaki gerginlikle belirlenen fikir dünyasına ilgi duyanlar için, Virginia Aksan'ın *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devleti Adamı: Ahmed Resmî Efendi (1700–1783)* (1997) kitabı okunması gerekli bir eserdir.

Osmanlı sınırları içinde çalkantılı değişime, dağılma sürecine ve yeni ulusal devletlerin ortaya çıkışına sahne olan reform dönemi (1774–1922) burada tarih yazımı açısından coğrafi bölgelere (genelde Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar, Anadolu ve Arap eyaletleri) göre ele alınacaktır. Genel olarak Osmanlı tarihinin son yüzyıllarına ilgi duyan genel okur için, Donald Quataert'in *Osmanlı İmparatorluğu, 1700–1922* (2009) kitabı uygun bir başlangıç eseridir. Quataert siyaset, toplum, ekonomi ve emek tarihini göz önünde tutarak, konuya geniş bir açıdan yaklaşır. Her bölümün sonunda kitap önerileriyle yararlı bir bibliyografya verir; bu

ekler okurları dönemin daha özgül konularına yönlendirir. Alan Palmer'ın *Bir Çöküşün Yeni Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı* (2008) kitabı, reform dönemini kapsamlı bir yaklaşımla ele alan başka bir eserdir. Quataert'in kitabından farklı olarak, siyasi ve diplomatik olaylara ağırlık verir. Ancak bazı olgusal hatalar içerir; yazarın Türkçe dil becerilerinden apaçık yoksunluğu nedeniyle, çok sayıda Türkçe isim ve terim yanlış verilmiştir.

Hem Osmanlı reform dönemine, hem de cumhuriyet dönemine ilgi duyanlar için, Erik J. Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (2008) sağlam bir sentezdir. Esas olarak siyasi tarihe ağırlık vermesine karşın, Batı'da ve Türkiye'de yakın dönemde yapılmış araştırmaları da göz önünde tutar. Geç dönem Osmanlı ve Türkiye tarihi konusunda önceden temel bir kavrayışa sahip öğrenciler Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw'un *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (1994) kitabını okumalıdır. Bu çalışma Türk tarihinin son 200 yılının çok ayrıntılı bir dökümünü verir. Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (2009) ve Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (2012) kitapları özgün biçimleriyle 1960'larda yazılmış olmalarından dolayı geçerliliği günümüzde tartışmalı olan "modernleşme" yaklaşımına dayanmakla birlikte, kavrayış ve analiz gücü açısından hâlâ dikkate değer çalışmalardır.

Özellikle geç dönem Osmanlı siyasi tarihini ve reformları konu alan kitaplara gelince, açık seçik tercihlerde karar kılmak zordur. Bu konudaki kayda değer çalışmalardan biri Kemal Karpat'ın *İslam'ın Siyasallaşması* (2010) eseridir. Yeni bir Müslüman orta sınıfın yükselişi ve İslami modernizmin ortaya çıkışı çerçevesinde 19. yüzyıl sonlarındaki reformların analiz edildiği bu kitapta, II. Abdülhamid dönemine ağırlık verilir. Roderic Davison'ın *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West* (1990) kitabında toplanan makaleleri siyasi, idari ve hukuki reform sürecinin genel bir panoramasını sunar. Aynı yazarın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856–1876* (2005) kitabı Tanzimat dönemi sonları üzerine değerli bir çalışmadır; reformcu bürokrasinin karşılaştığı güçlükleri ve ikilemleri açıklar. Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* (2002) kitabı, II. Abdülhamid dönemi ve çeper bölgelerini Osmanlı idari çerçevesiyle siyasi ve kültürel bütünleştirme sorunları üzerine ilk derinlemesine analizdir.

Şerif Mardin ve Şükrü Hanioglu merkezî otoriteye karşı siyasi muhalefet ve muhalif siyasi düşünce meselelerini derinlemesine ele almışlardır. Mardin'in *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* (2003) kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl başlarında ve ortalarında Yeni Osmanlı muhalefetini yaratan fikri koşullar üzerine standart bir eserdir. Aynı yazarın *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895–1908* (2003) kitabı tavsiye edilebilecek başka bir kaynaktır. Mardin bu kitapta rakip hiziplere mensup önde gelen Jön Türklerin siyasi fikirlerinin kapsamlı bir analizini yapar. 1908'den önceki Jön Türk faaliyetlerine ilgi duyanlar için, Şükrü Hanioglu'nun *Young Turks in Opposition* (1995) kitabı, Jön Türk hareketinin niteliğine ve dinamiğine sağlam bir bakış için gerekli bir kaynaktır. Hanioglu *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908* (2000) kitabında Jön Türk hizipleri arasındaki kavgaları, izledikleri farklı stratejileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de başarıya ulaşmasının sebeplerini ustalıkla anlatır.

Meşrutiyet dönemi (1908–1922) konusunda, Feroz Ahmad'ın *İttihat ve Terakki, 1908–1914* (1995) ve Erik J. Zürcher'in *Milli Mücadelede İttihatçılık* (2008) kitaplarını belirtmek gerekir. Birincisi 1908–1914 dönemi üzerine standart bir çalışmadır; Osmanlı payitahtındaki çalkantılı siyaseti, katılımcı demokrasi yönündeki başarısız deneyi ve bunu izleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askerî diktatörlüğünü ele alır. Zürcher'in eseri ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, Anadolu'daki ulusal hareket ve Kemalist devlet arasındaki siyasi, kurumsal ve fikri bağlantılara ilişkin inandırıcı savlarıyla dikkate değerdir.

Reform döneminde Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihine ilgi duyanlar, işe *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1992: An Introduction* (ed. Donald Quataert, 2000) kitabıyla başlayabilir. Bu derlemede Osmanlı miras sistemi, Lale Devri'nde tüketim, Osmanlı elit tabakasında gıda tüketimi, seri üretime dayalı moda giyime geçiş, fotoğraflar ve tüketim, şehir mahallerine mal dağıtımı konuları üzerine değerli makaleler yer alır. Donald Quataert'in *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (2008) kitabı, 1830'lardan 1914'e kadar Osmanlı imalatının ilk derinlemesine analizidir. Bu çalışma yerel imalatçıların geçim kaynaklarını korumak, iç ve dış müşterilerini elde tutmak açısından Avrupa'nın sanayi rekabetine ayak uydurabildiklerini açık bir biçimde ortaya koyar. Salınlara ilgi duyan okurlar Daniel Panzac'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850)* (2011) kitabını okumalıdır; bu çalışma imparatorluğun değişik kesimlerinde veba salgınlarının köklü demografik, ekonomik ve psikolojik sonuçlarını ortaya koyar.

İmparatorluğun farklı bölgeleri ve etnik topluluklara ilişkin çalışmalara gelince, *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century* (ed. Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, 1999), en önemli gayrimüslim topluluğu oluşturan Rumlar konusunda dikkate değer bir katkıdır. Anadolu ve Balkan Rumlarının sosyoekonomik yaşamı üzerine makaleler içerir. Okur bu kitapta

İzmir ve Batı Anadolu Rumlarının ekonomik yaşamına, imparatorlukta Rum orta sınıfının gelişmesine, bir Rum sivil toplumunun ortaya çıkışına, demografi meselelerine ve Osmanlı yönetimi ile Rum tebaası arasında ilişkilerin çeşitli boyutlarına ilişkin zengin bilgiler bulacaktır. Halil İnalçık'ın *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* (1942, 1992) Osmanlı yönetimine yönelik Bulgar hoşnutsuzluğunun (1842–1850) sosyoekonomik sebeplerini anlama açısından hâlâ temel bir kaynaktır. Fikret Adanır'ın *Makedonya Sorunu* (2001) 1870–1908 arasında Makedonya milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına yol açan siyasi etkenleri ve sosyal dinamikleri, Bulgar Ekzarhlığı, Bâbüâli, Bulgaristan prensliği, Yunanistan ve Sırbistan arasındaki iç içe geçmiş ilişkileri açık bir anlatımla ortaya koyar. Stavro Skendi'nin *The Albanian National Awakening, 1878–1912* (1967) kitabı, 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyıl başlarındaki Arnavut milliyetçiliği üzerine klasik monografidir. Büyük ölçüde Avusturya arşiv belgelerine dayanır; Arnavut milliyetçiliğinin ortaya çıkışını geciktiren sosyal, siyasi ve kültürel koşulları anlama açısından okunması gerekli bir kaynaktır.

Osmanlı reform döneminde Ermeni topluluğunun tarihi siyasi bakımdan hâlâ hassas bir konudur. Yakın dönem Ermeni tarihi üzerine yazılmış monografilerin hemen hepsi büyük ölçüde siyasi tarafgirliğin etkisini taşır. Elinizdeki sözlüğün bu konuya ilişkin bir tavsiyesi yoktur. Bununla birlikte, Ermenistan ve Doğu Anadolu'yu 1890'larda dolaşan bir Amerikalı görgü tanığının gözlemleri Ermeniler, Osmanlı yetkilileri ve Kürtler arasındaki ilişkiler açısından durumun ne kadar çapraşık olduğunu gösterir (H. F. Lynch, *Armenia: Travels & Studies* [2 cilt; 1901, 1990]).

Kürtlerin tarihi ve sosyal düzeni konusunda, Martin van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh ve Devlet* (2003) kitabı, okunması gerekli bir kaynaktır. Tarihsel bir incelemeden çok antropolojik bir çalışma olmasına karşın, Kürtlerin tarihini, Osmanlılarla ve İranlılarla ilişkilerini şekillendiren sosyal güçlerin yararlı bir analizini sunar. Robert W. Olson'ın *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (1992) Kürtlerin Osmanlı reform döneminin sonlarındaki siyasi tarihi üzerine standart bir eserdir; Kürt milliyetçiliğinin Jön Türk hareketi içindeki bir muhalif kanattan ayrılıkçılığa doğru gelişme sürecini ele alır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan bölgeleri çok sayıda yerel tarihsel geleneğe sahip geniş bir alanı kapsar; ama Osmanlı tarihi bağlamında bu bölgeleri konu alan çalışmalar hâlâ azdır. Tavsiye edilebilecek birkaç kitap arasında, Kuzey Afrika ve Suriye'nin çöllük bölgelerinde Osmanlı reform politikaları üzerine Lisa Anderson'ın ve Eugene L. Rogan'ın yaptığı incelemeler yer alır. Gerek Anderson'ın *State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830–1980* (1987), gerekse Rogan'ın *Frontiers of State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850–1921* (1999) kitapları, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Bedevi kabilelerini siyasi ve idari sistemle bütünleştirmek üzere iskân etmeye dönük Osmanlı politikasını analiz eder. Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908–1918)* (1998) kitabı, 1876–1918 döneminde Türk, Jön Türk ve Arap elitleri arasındaki karmaşık siyasi ilişkileri anlamaya yönelik önemli bir girişimdir. Osmanlı topraklarında Arap düşünce tarihine dikkat çekici bir katkı olan *Intellectual Life in the Arab East, 1890–1939* (ed. Marwan R. Buheiry, 1981), Mısır, Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'de ortaya çıkmış önemli Arap aydınları ve düşünce akımları üzerine makalelerden oluşan bir derlemedir. Reform döneminde Osmanlı Arap şehirlerinin sosyal tarihi konusunda, Leila Tarazi Fawaz'ın *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut* (1983) ve Mahmoud Yazbak'ın *Haifa in the Late Ottoman Period, 1864–1914: A Muslim Town in Transition* (1998) kitaplarını belirtmek gerekir. Bu çalışmalarda bir yandan Avrupa'nın ekonomik sızmasının, diğer yandan Bâbüâli'nin merkezileşme politikalarının sonucunda iki deniz limanının geçirdiği sosyal dönüşüm incelenir.

Elinizdeki kitabın seçilmiş bibliyografyası tarihsel dönemlere ve temalara göre düzenlenmiştir ve altı ana bölüme ayrılmıştır: “Başvuru Eserleri ve Birincil Basılı Kaynaklar”; “Genel Eserler”; “Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, 1301–1452”; “Osmanlı Klasik Dönemi, 1453–1606”; “Ademi Merkezileşme Dönemi, 1607–1773”; ve “Osmanlı Reform Dönemi, 1774–1922”. Birincisi dışında, bu bölümler “Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset”, “Dış İlişkiler ve Savaşlar”, “Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar”, “Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı” temalarına göre alt başlıklara ayrılmaktadır.

Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı İçin Notlar

Osmanlı tarihinin çeşitli yönleri üzerine 2003–2011 arasında sayısız yeni yayın çıkmış bulunuyor. Bu nedenle ikinci baskıda önceki bibliyografyaya, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yakın dönemdeki çalışmalardan oluşan bir seçme eklemek gerekiyor. Yeni yayınlar seçilirken, kitaplara ağırlık verilmiştir. Ayrıca, birinci baskıda yer almayan önceki döneme ait bir dizi çalışma eklenmiştir.

Birinci baskının bibliyografyaya giriş kısmında tarihyazımı literatürü üzerine yapılan değerlendirme hâlâ önemli ölçüde geçerlidir. Yeni baskı için, izleyen paragraflarda Osmanlı tarihi konusunda yararlı

olduğu düşünölen yakın dönemdeki çalışmalar sunulmaktadır. Farklı alanlara ve dönemlere ilişkin bu eserler tarihsel kronoloji sırasıyla ele alınmaktadır.

Stephen Turnbull'ın *Essential Histories: The Ottoman Empire, 1326–1699* (2003) lise düzeyindeki genç okurlara Avrupa ve Ortadoğu'da Osmanlı emperyal yükselişinin kısa bir tarihini sunmaya yönelik az sayıdaki eserlerden biridir. Kolay anlaşılabilir haritalarla ve üstün nitelikli görsel malzemelerle desteklenmiş didaktik bir yaklaşımı vardır. Ancak askerî yayılma dönemine ağırlık verir ve daha yakın Osmanlı dönemleri üzerinde durmaz.

Osmanlı tarihine sistematik bir girişe ilgi duyanlar için, Klaus Kreiser'in *Der osmanische Staat, 1300–1922* (2001, 2008) kitabı, öğrencilere Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin tematik düzenli ve analitik bir genel bakış sunar. Ayrıca farklı dillerdeki yayınlardan oluşan son derece yararlı bir bibliyografya verir.

Caroline Finkel'in *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300–1923* (2010) Osmanlı tarihinin genel bir akademik sentezidir. 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihi konusunda tanınmış bir uzman olan Finkel özellikle 19. yüzyıl öncesiyle ilgili bölümlerde sağlam bilgiler verir. Kitabın sonundaki kronoloji, okura yararlı bir araç sunar.

Osmanlı devletinin kuruluş süreci esas olarak dönemin kaynaklarının azlığından dolayı araştırmacılara hâlâ önemli güçlükler çıkaran bir konudur. Bu bağlamda Paul Wittek'in "gazi tezi", yani İslam'ın akıncı gazileri Osmanlı hükümdarı etrafında kenetlenmeye yönelten bir motivasyon unsuru olarak esaslı bir rol oynadığı teorisi Osmanlı beyliğinin hızlı büyümesini açıklamaya uzun bir süre hizmet etmiştir. Heath Lowry *Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı* (2010) kitabında, önceden bilinen 14. yüzyıl Osmanlı kaynaklarının yanı sıra dönemin Bizans vakayinamelerini yeniden yorumlayarak bu teze karşı çıkar. Ona göre, Osmanlılar ilk başta hem Müslümanları, hem de Hıristiyanları kapsayan "bir yağmacı konfederasyon" yapısındaydı ve dine katı bağlılığın yokluğu sayesinde, bu yapı yerel Hıristiyan aristokrasilerden destek almıştı. Erken dönem Osmanlı tarihine böylesine köklü biçimde farklı yaklaşım, gelecekteki araştırmalar için yeni ufuklar açmış bulunuyor.

The Frontiers of the Ottoman World (ed. Andrew Peacock, 2009) kitabı, Osmanlı sınır boylarını anlamamıza can alıcı katkıda bulunan bir eserdir. Avusturya'dan Basra Körfezi'ne ve 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanmak üzere, Osmanlı siyasi sınırlarındaki çeşitli coğrafi bölgeler konusunda uzman 38 yazara ait makaleler, akademik okura geniş çapta veriler sunar.

Roger Crowley'nin *İmparatorların Denizi Akdeniz* (2008) kitabı ağırlıklı olarak modern çağ başlarındaki Osmanlı deniz yayılması üzerinde durur. Osmanlılar ve Kutsal İttifak, Habsburg, İspanya ve Fransa donanmaları arasındaki amansız mücadeleyi dengeli bir yaklaşımla sunan başarılı bir popüler sentezdir. Yakın dönemdeki başlıca tarih araştırmaları göz önünde tutularak yazılmıştır.

Andrew Wheatcroft ikinci Viyana kuşatması (1683) üzerine popüler bir çalışma olan *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe* (2008) kitabında, olayların tarihsel arka-planının yanı sıra, kuşatma sonrası döneme ilişkin zengin bilgiler sunar. Ancak bakış açısı esas olarak Habsburg merkezlidir.

Virginia Aksan *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700–1870)* (2007) kitabında, Osmanlı bakış açısından askerî gerileme dönemini ele alır. Giriş bölümünde belirttiği üzere, Karlofça Antlaşması sonrasındaki Osmanlı savaşlarına genelgeçer akademik yazılardaki alışılmış tutumla "Doğu Sorunu" açısından değil, "Batı Sorunu" açısından yaklaşır. Güneydoğu Avrupa, Kafkasya ve Ortadoğu'daki bir dizi savaşı etraflı biçimde anlatırken, Avrupa'nın sıkıştırılmalarına bir tepki niteliğindeki askerî yeniden yapılanmaların ve reformların ayrıntılı bir dökümünü de verir.

Reşat Kasaba *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees* (2009) kitabında Osmanlı tarihinin bütünlüğüne farklı bir yaklaşım getirir. Kuruluşundan yıkılışına kadar uzanan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'na, yönetim ile göçebe topluluklar arasında iç içe geçmiş ilişkilerin penceresinden bakar. Merkezî otoriteyi ve yerleşik yaşam tarzını öne çıkaran Osmanlı tarih çalışmalarından çoğunun aksine, Osmanlı iç politikalarında ve uluslararası ilişkilerinde göçebe unsurunun daima önemli bir rol oynadığını ileri sürer.

Kasaba'ninkine benzer bir yaklaşımla, Hakan Özöglü da *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği* (2005) kitabında, Osmanlı tarihi açısından Kürtlerin önemini vurgular. Kürt milliyetçiliğinin başlıca sosyal, siyasi, aşiret temelli ve coğrafi yönlerini ele alır. Tarih ve antropoloji alanlarının metodolojilerini birleştirerek, Osmanlı yönetimi altındaki Kürt siyasi tarihine ilişkin derin bir kavrayış sunar.

François Georgeon'un *Sultan Abdülhamid* (2006) kitabı, bu tartışmalı Osmanlı otokrati üzerine yazılmış en son eserlerden biridir. Osmanlı devletinin son yıllarına ilişkin yeni araştırmalarla artan bilgi birikiminin sentezini sunar. Çeşitli kaynaklardan yararlanan Georgeon'un II. Abdülhamid'i doğru bir tarihsel bağlama başarıyla oturtması, okurun onunla ilgili daha dengeli bir görüşe varmasını sağlar.

M. Şükrü Hanioglu'nun *A Brief History of the Late Ottoman Empire*(2008) kitabı, Osmanlı reform döneminin genel bir değerlendirmesini içerir. Esas itibarıyla siyasi, ideolojik ve ekonomik gelişmeler üzerinde durarak, 1774–1923 arasındaki oldukça karmaşık ve olaylı dönemi özetlemeye çalışır. Fakat bu modernleşme döneminin sosyal, tarihsel ve estetik boyutlarının yanı sıra, çeper bölgelerdeki sosyal ve siyasi gelişmeleri gözardı eder.

Buna karşılık, İlham Khuri-Makdisi'nin *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914* (2010) kitabı, 19. yüzyıl sonlarında Beyrut, İskenderiye ve Kahire'deki radikal siyasi ve kültürel şebekeleri anlamamızı sağlar. Okur sosyalist ve anarşist fikirlerin Arap, Rum ve Levanten aydınlar, işçiler ve edebi kişilikler üzerindeki etkileri, çoğu kez yasadışı yollarla yürüttükleri faaliyetler, ayrıca Jön Türk muhalefetiyle ve Avrupa'daki benzer akımlarla ilişkileri hakkında bilgi edinir. Khuri-Makdisi söz konusu şebekelerin bir Osmanlı Arap sivil toplum nüvesinin ortaya çıkışına katkıda bulunduğunu vurgular. Bu çalışma modernist sosyal akımların devlet otoritesinden özerk olarak hareket ettiğinin bilincine varmamızı sağlaması açısından dikkate değerdir.

Carter V. Findley'nin *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789–2007* (2011) geç dönem Osmanlı ve cumhuriyet dönemi reformlarını konu alır. Modernleşme konusunda şimdiki kadar geçerli teleolojik yaklaşıma karşı çıkarak, yakın dönemdeki Osmanlı araştırmalarına taze bir soluk getirir. Yazarın sunduğu diyalektik yaklaşım hem radikal modernist akımı, hem de muhafazakâr İslami akımı göz önünde tutar; ikinci akım sosyal gelişmenin özerk bir veçhesini oluşturur.

Edebiyat alanına geçecek olursak, Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı'nın *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (2005) kitabı, şiire yansıyan biçimiyle, modern çağ başlarında Osmanlı ve Rönesans Avrupa'sı cinsiyet algılamalarının ve rollerinin karşılaştırmalı bir kesitini sunar bize. Heteroseksüellik ve homoseksüellik arasındaki mevcut kategorik ayrımı sorgular; kültür, iktidar ilişkileri ve toplum konusunda okurun önüne yeni bir ufuk açar.

Yakın dönemdeki dikkate değer bazı eserlere bu genel bakışı tamamlamak açısından, Dror Ze'evi'nin *Müslüman Osmanlı Toplumunda Aşk ve Arzu, 1500–1900* (2006) kitabına da değinmek gerekir. Bu çalışma okura Batı etkisi öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda cinsellik ve cinsiyet üzerine kapsamlı bir bakış sunar. Ze'evi Osmanlı tıbbının Galenos'a dayalı salgı paradigmasını ele aldıktan sonra, Andrews ve Kalpaklı'nın üzerinde durduğu gibi, modern çağ başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda heteroseksüellik ve homoseksüellik arasında belirgin bir ayrımın yokluğunu ortaya koymak üzere hukuk kitapları, rüya tabirleri ve Karagöz tiyatrosu gibi çeşitli kaynakları kullanır. Modernleşme dönemiyle ve Batı tıbbının artan etkisiyle birlikte, modern “iki cinsiyet” modelinin hâkim hale geldiğini ve homoseksüelliğin yanı sıra cinsel konuların genelde tabu statü kazandığını da gösterir.

Web Siteleri

2003'ten bu yana internet devrimi ve sayıları pıtrak gibi artan tarih web siteleri, Osmanlı tarihi verilerine ve bilgilerine erişmenin yeni yollarını yaratmış bulunuyor. Ne var ki, bu durumun beraberinde getirdiği bir sorun da akademik geçerliliği çok az ya da hiç denebilecek bilgi kirliliğiyle karşılaşma riskidir. Uzman olmayan ve tarih bilgilerinin görece sağlamlığı konusunda endişe duyan kişiler açısından, kütüphane, üniversite, akademi ya da araştırma enstitüsü gibi kurumlarla bağlantılı web sitelerinin genellikle güvenilir bilgi kaynakları sayılabileceği söylenebilir.

Osmanlı tarihi üzerine bilgilere erişmek için çok sayıda yararlı kurumsal web sitesinin bulunmasına karşın, bu başlık altında Osmanlı tarihi kaynaklarına ilişkin web sitelerinin sadece küçük bir kısmı tavsiye edilecektir.

Michigan Üniversitesi (Ann Arbor) Yakınoğu Araştırmaları Bölümü'nün Osmanlı tarihi ve kültürü üzerine temel bilgilerin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili başka linkleri veren bir web sayfası vardır: <http://www.umich.edu/~turkish/ottemp.html>.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü 19. yüzyıl sonları Osmanlı tarihi üzerine yararlı bilgiler ve veriler sunmaktadır: <http://www.ata.boun.edu.tr/chronology/mainpage.htm>.

Araştırmalara yeni başlamış olup başka öğrencilerle ve araştırmacılarla irtibat kurmaya çalışanlar için, H-Net tartışma ağlarından H-TURK listesi, Osmanlı tarihi üzerine akademik bilgiler ve tartışmalar için yararlı bir forum sunmaktadır: <http://www2.h-net.msu.edu/~turk/>.

Türk Tarih Kurumu'nun kütüphanesine <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=5>, arşivine ise <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Arsiv> web sayfasından ulaşılabilir.

Milli Kütüphane'nin web sitesinde Türkçe ulusal bibliyografyalar ve Türkiye'de 1995'ten sonra yayımlanmış tarih makaleleri taranabilir: <http://eyayinlar.mkutup.gov.tr/>.

Harvard Üniversitesi Osmanlı ve Türk Araştırmaları web sitesi, Osmanlı tarihinde uzmanlaşmış araştırma merkezlerine ilişkin yararlı bir linkler listesi sunmaktadır: http://www.fas.harvard.edu/~turkish/turk_stud_Harvard.html.

Uzun süreli bir biyografi-bibliyografya başvuru web sitesi projesi geliştirilme sürecindedir; burada Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşamış tarihçilere yer verilecektir. Yayın kurulu Chicago Üniversitesi (Cornell Fleischer, Hakan Karateke) ve Harvard Üniversitesi (Cemal Kafadar) profesörlerinden oluşmaktadır. Tarihçilerle ilgili metinler bu web sitesine bir grup lisansüstü öğrenci tarafından yüklenmektedir. Bkz. <http://www.ottomanhistorians.com/index.htm>.

Benzer bir proje olarak, Mehmet Kalpaklı (Bilkent Üniversitesi) ve Walter G. Andrews (Washington Üniversitesi) tarafından yürütülen Osmanlı Metin Arşivi Projesi, eski yazı halindeki yazma metinlerin yanı sıra transkripsiyonlu Osmanlıca metinleri toplamayı amaçlamaktadır. Bkz. <http://courses.washington.edu/otap/index.html>.

Bir kuruma bağlı olmayan ve Osmanlı birincil kaynaklarına dönük linkler sunan web siteleri arasında, Dr. Mustafa Altın'ın sitesi öğrenciler için yararlıdır: http://www.dilbilimi.net/osmanli_arastirmalari.htm#kitaplar.

Türkçe Baskı İçin Notlar

Elinizdeki Türkçe baskı İngilizce İkinci Baskı'nın gözden geçirilmiş halidir. Dolayısıyla Osmanlı tarihine giriş için yukarıda önerilen kaynaklar esas olarak orijinali İngilizce olan eserlerdir ve dolayısıyla Türkçe yazılmış özgün çalışmaları içermiyor. Bu sözlük Türkçe'ye tercüme edilirken Birinci ve İkinci Baskı'lar için önerilen yabancı dildeki kaynakların içerisinde Türkçeye çevrilmiş olanları Türkiye'de yayımlandığı başlığıyla ve yayın tarihiyle okuyucuya sunulmuştur. Esasında Osmanlı araştırmalarının hatırı sayılır kısmının yabancı dillerde yayımlandığı göz önünde tutulacak olursa sahaya giriş yapacak Türkiyeli genç okuyucular açısından Osmanlı tarihçiliğinin küresel anlamda ulaştığı düzey ve öncü nitelikli disiplinlerarası incelemeler hakkında fikir sahibi olması yararlı olacaktır.

Burada sadece 1980 sonrasında Türkiyeli yazarlar tarafından Türkçe basılan ve belirtilmesi elzem sınırlı sayıda bazı akademik çalışmalar tavsiye edilecektir. Zikredilen eserler konu, çağ ve coğrafya açısından dikkate alınmış olup tarihsel kronolojiye uygun sıralanmıştır. Aşikârdır ki değerli eserler gerçekte sadece bu zikredilenlerden ibaret değildir. Ancak yer ve kapsam açısından ister istemez liste sınırlı tutulmak zorunda kalmıştır.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert (haz.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. Cilt 1. Çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert (haz.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. Cilt 2. Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç ve Serdar Alper. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

Kafadar, Cemal. *İki Cihan Arasında: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. Çev. Ceren Çıkın. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.

Özel, Oktay ve Mehmet Öz (derl.). *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari Tören ve İktidar*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

Hızlı, Mefail. *Bursa Medreseleri: Osmanlı Klasik Döneminde*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Maydaer, Saadet. *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.

Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: 15.-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- Savaş, Saim. *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Cansannav, Sabri vd. (haz.). *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristan'ı*. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Yorulmaz, Hüseyin. *Osmanlı'nın Batı Yakası Bosna*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Marufoğlu, Sinan. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*. İstanbul: Eren, 1998.
- Özbaran, Salih. *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Gülsoy, Ersin. *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2004.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim, 2009.
- Şahin, Gürsoy. *Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler: Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Nagata, Yuzo. *Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde bir İnceleme* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997).
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultan'ın Ordusu (Mora Fethi Örneği, 1714-1716)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- Öksüz, Melek. *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon: Toplum, Kültür, Ekonomi*. Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- Atıl, Esin. *Levni ve Surname: Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*. İstanbul: Koçbank, 1999.
- Beydilli, Kemal. *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Yeşil, Fatih. *Aydınlanma Çağında bir Osmanlı Kâtibi. Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Maliye)*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Karagöz, Rıza. *Canikli Ali Paşa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Aslantaş, Selim. *19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar. Osmanlıda Sırp İsyanları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Millas, Herkül. *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim, 1999.
- İnalcık, Halil ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (haz.). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform: 1836-1856*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

- Gölen, Zafer. *Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları (1839-1878)*. Ankara: Alter Yayıncılık, 2009.
- Çelik, Mehmet. *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği (1864-1868)*. İstanbul: Libra, 2010.
- Çakır, Coşkun. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Martal, Abdullah. *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme: 19. Yüzyıl*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1999.
- Samur, Sebahattin. *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Şam*. Kayseri: Laçın Yayınları, 1999.
- Özlu, Zeynel. *Tanzimat Döneminde Anadolu'da Kır ve Kent Hayatı (Bolu-Göynük Örneği)*. Ankara: Berivan Yayınları, 2007.
- Sakaoğlu, Necdet. *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*. Ankara: Yurt Yayınevi, 1984.
- Albayrak, Hüseyin. *Trabzon Basın Tarihi: Batum, Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Samsun Basını I: 1869-1928*. Ankara, 1994.
- Şentürk, M. Hüdaî. *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi: 1850-1875*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Sağlam, Mehmet Hakan. *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum (1875-1881): Rûsûm-ı Sitte'den Düyûn-ı Umûmiyye'ye*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Öke, Mim Kemal. *Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Badem, Candan. *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2010.
- Adıyeye, Ayşe Nükhet. *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Tokay, Gül. *Makedonya Sorunu. Jön Türk İhtilalinin Kökenleri: 1903-1908*. İstanbul: Afa Yayınları, 1996.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. Çev: İhsan Çatay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Özoğlu, Hakan. *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. Çev: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Çıkkı, Murat Fuat. *Naum Faik ve Süryani Rönesansı*. İstanbul: Belge Yayınları, 2004.
- Çelik, Bilgin. *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*. İstanbul: Bûke Kitapları, 2004.
- Baktıaya, Adil. *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu*. İstanbul: Bengi Yayınları, 2009.

Sırma, İhsan Süreyya. *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.

Toprak, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası. II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.

Macar, Oya Dağlar. *Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri*. İstanbul: Libra, [t.y.].

Köroğlu, Erol. *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı 1914-1918: Propagandanan Milli Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

BAŞVURU ESERLERİ VE BİRİNCİL BASILI KAYNAKLAR

'Abd-al-Rahmân, 'Abd al-Rahîm. *Inventaire des documents des Archives nationalesdu Caire concernant les Balkans (XIXe s.)*. Sofya: Balkan ve Akdeniz Tarih Kaynakları Uluslararası Bilgi Merkezi, 1982.

Abou El-Haj, R. "The Social Uses of the Past: Recent Arab Historiography of OttomanRule", *International Journal of Middle East Studies* 14 (1982): 185–201.

Adanır, Fikret ve Suraiya Faroqhi, ed. *The Ottomans and the Balkans: A Discussionof Historiography*. Leiden: Brill, 2002[*Osmanlı ve Balkanlar*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011].

Ágoston, Gábor ve Bruce Masters. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Facts on File, 2009.

Akarlı, Engin. "Ottoman Documents concerning the Governorate of Mount Lebanon(1861–1918)", *Studies on Turkish-Arab Relations*, no. 1 (1986): 13–19.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9 cilt. İstanbul: FEY Vakfı, OSAV, 1990–1996.

———, et al. *Şeriye Sicilleri*, 2 cilt. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988–1989.

Akyıldız, Ali, Ş. Tufan Buzpınar ve Mustafa Sinanoğlu, ed. *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları: Tespitler- Problemler-Teklifler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.

Alexander, John Christos. *Toward a History of Post-Byzantine Greece: The OttomanKanunnames for the Greek Lands, circa 1500–circa 1600*. Atina: J. C. Alexander, 1985.

Altan, M., J. Mottenry ve R. Jennings. "Archival Materials and Research Facilitiesin the Cyprus Turkish Federated State: Ottoman Empire, British Empire, CyprusRepublic", *International Journal of Middle East Studies* 8 (1977): 29–42.

Amin, Camron Michael, Benjamin Fortna ve Elizabeth Frierson, ed. *The ModernMiddle East: A Sourcebook for History*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Anhegger, R. ve Halil İnalçık, ed. *Kanunname-i Sultanî Ber Muceb-i Orf-i Osmanî: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler. Metni bir giriş ve 38 tıpkıbasımla yay.R.Anhegger, H.İnalçık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.

Les Arabes par leurs archives: XVIe-XXe siècles: [colloque international du Centrenational de la recherche scientifique], Paris, 9–11 avril 1974. Paris: Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi, 1976.

Aristarchi Bey, Grégoire. *Législation ottomane, ou recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations, et autres documents officiels de l'Empire Ottoman*. 6 cilt. Constantinople: Imprimerie Frères Nicolaïdes; Bureau de journalThraki, 1873–1888.

Atasoy, Nurhan. *Türk Minyatür Sanatı Bibliyografyası*. İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası, 1972.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, ed. *Représentants permanents de la France enTurquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991)*, der. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Sinan Kunalalp ve Frédéric Hitzel. İstanbul: Isis, 1991.

Badem, Candan. *Türk-Ermeni Sorunu Bibliyografyası*. İstanbul: Aras, 2007.

Balta, Evangelia. "Ottoman Archives in Greece", *Balkanlar ve İtalya'da Şehirve Manastır Arşivlerindeki Türkçe Belgeler Seminerleri (16–17 Kasım 2000)*, 15–24. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

http://evangeliabalta.com/kitap/37_review.pdf.

Baltacı, Cahit. "The Importance of Kadı Registers for the Islamic World", *Studies onTurkish-Arab Relations* (İstanbul) 2 (1987): 165–69.

Baram, Uzi ve Lynda Carroll, ed. *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire: Breaking New Ground*. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2010.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 3. basım. Ankara: Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010.

- Bayerle, Gustav. *Pashas, Beks, and Effendis: A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*. İstanbul: Isis, 1997.
- Behn, Wolfgang H., der. *Index Islamicus, 1665–1905*. Millersville, PA: Adiyok, 1989. [Dergilerde ve diğer toplanmış yayınlarda İslam konularına ilişkin makalelerin bibliyografyası.]
- Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* [Güneydoğu Avrupa Tarihi Biyografi Sözlüğü], 4 cilt. Münih: Oldenbourg Verlag, 1972–1981.
- Birken, Andreas. *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Beihefte zum TAVO. Wiesbaden: Ludwig Reichert, 1976.
- Birnbaum, Eleazar. “Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued. Parts 1–5” *Journal of the American Oriental Society* 103–4 (1983, 1984).
- Blair, William. “Three Catalogues of Ottoman and Early Turkish Republic Journals and Newspapers” *Turkish Studies Association Bulletin* 15 (1991): 371–78.
- Bonine, Michael, Eckart Ehlers, et al. *The Middle Eastern City and Islamic Urbanism: An Annotated Bibliography of Western Literature*. Bonn: Ferdinand Dümmlers, 1994.
- Buğday, Korkut. *The Routledge Introduction to Literary Ottoman*, çev. Jerold C. Frakes. Londra: Routledge, 2009.
- Burdett, A. L. P., ed. *Armenia: Political and Ethnic Boundaries, 1878–1948*, 2 cilt. Slough, BK: Archive Editions, 1998.
- . *Caucasian Boundaries: Documents and Maps, 1802–1946*. Slough, BK: Archive Editions, 1996.
- . *The Historical Boundaries between Bosnia, Croatia, Serbia: Documents and Maps, 1815–1945*. Slough, BK: Archive Editions, 1995.
- . *Records of the Hijaz: 1789–1925*. 8 cilt. Londra: Archive Editions, 1996.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt. 1333–1343. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1914–1925. Yeni baskı, Westmead, BK: Gregg International Publishers, 1971.
- Busbecq, Ogier Ghislain de. *The Turkish Letters of Ogier Ghislain de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554–1562*, çev. Edward Seymour Forster. Oxford: Clarendon Press, 1927.
- Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic: A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*, 2 cilt. Thousand Oaks, CA: B and R, 1977.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d’Asie: géographie administrative, statistique*, 4 cilt. Paris: E. Leroux, 1890–1895.
- Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 5 cilt. İstanbul: Türkiye Kitabevi, 1971.
- Deny, Jean. *Sommaire des archives turques du Caire*. Kahire: Mısır Coğrafya Derneği, 1930.
- Destani, Beytullah, ed. *Albania and Kosovo: Political and Ethnic Boundaries, 1867–1946*. Slough, BK: Archive Editions, 1999.
- Dimitriadis, Vassilis. “Ottoman Archive Materials in Greece”, *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, ed. Hans Georg Majer, 179–86. Münih: Südosteuropa-Gesellschaft, 1989.
- Duda, Herbert W. ve Galab D. Galabov, ed. *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*. Münih: R. Oldenbourg, 1960.
- Duman, Hasan. *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1828–1928*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1986.
- . *Ottoman Year-Books: Salname and Nevsal: A Bibliograph and a Union Catalogue with Reference to Istanbul Libraries*. İstanbul: İslam Konferansı Örgütü, 1982.
- Dumont, Paul. “Turkey at the Beginning of the Twentieth Century as Seen through the ‘Autochrones’ and the Films of the Albert Kahn Collection” *Turkish Studies Association Bulletin* 3 (1979): 16–23.
- . “Turkey in the Military Archives of the Chateau de Vincennes” *International Journal of Turkish Studies* 2 (1981), 64–88.
- . “Une source pour l’étude des communautés juives de Turquie: les archives de l’Alliance Israélite Universelle” *Prilozi za Orientalnu Filologiju* 36 (1980): 75–106.
- Džaja, Srecko, Günther Weiß, Mathias Bernath ve Karl Nehring. *Austro-Turcica 1541–1552: Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. Münih: R. Oldenbourg, 1995. [Bâbüâlî’ye 1541–1552 yıllarında gönderilen Habsburg elçilerine ait belgeler.]
- Eldem, Edhem, ed. *Banque impériale ottomane: inventaire commenté des archives*. İstanbul: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü/Osmanlı Bankası, 1994.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-i Belediyeye*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*, c. 1. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Fekete, Lajos. *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*. Budapest: Königliche Ungarische Universitätsdruckerei, 1926.
- . *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550–1580; türkischer Text*. Hrsg. von L. Fekete und Gy. Káldy-Nagy. [Budapeşte]: Akadémiai Kiadó, 1962.
- Fisher, Alan. “Sources and Perspectives for the Study of Ottoman-Russian Relations in the Black Sea Area” *International Journal of Turkish Studies* 1 (1980): 77–84.
- Flügel, Gustav. *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Viyana: K. u. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1865–67.

- Freeman-Grenville, S. P. *The Muslim and Christian Calenders, Being Tables for the Conversion of Muslim and Christian Dates from the Hijra to the Year A.D. 2000*. Londra: Oxford University Press, 1963.
- Georgetown Üniversitesi Kütüphanesi. *A Catalogue of Books on Asia Minor and the Turkish Ottoman Empire, Georgetown University, the George C. McGhee Library*, ed. Joseph E. Jeffs. Washington, DC: Georgetown Üniversitesi Kütüphanesi, 1984.
- Goodrich, T. "Strolling through Istanbul Libraries", *Turkish Studies Association Bulletin* 9 (1985): 1–19.
- Gökbilgin, M. Tayyip. "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler* 1, 2 (1964): 119–220.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Konya'da Mevlânâ Dergâhının Arşivi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 17 (1955–1956): 156–178.
- . *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, 3 cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967–1972.
- Güngen, C., ed. *Türk Denizcilik Tarihi Bibliyografyası*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995.
- Harvard University Library Catalogue of Arabic, Persian and Turkish Books*, 5 cilt. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.
- Hazai, György ve Barbara Kellner-Heinkele. *Bibliographisches Handbuch der Turkologie: eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jahrhundert bis 1979*. Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1986.
- Heidborn, A. *Manuel de droit public et administratif de l'Empire ottoman*. Viyana: C. W. Stern, 1908.
- Heyd, Uriel. *Ottoman Documents on Palestine, 1552–1615*. Londra: Oxford University Press, 1960.
- Hinz, Walther. *Islamische Masse und Gewichte; Umgerechnet ins metrische System*. Leiden, E. J. Brill, 1955.
- Hokayem, Antoine. *Les provinces arabes de l'Empire Ottoman aux Archives du Ministère des affaires étrangères de France, 1793–1918*. Beyrut: Lübnan Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Hurewitz, J. C., ed. *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, 1535–1956*, 2 cilt. Gerrards Cross, BK: Archive Editions, 1987.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, ed. *Bibliography on Manuscript Libraries in Turkey and the Publications on the Manuscripts Located in These Libraries*, haz. Nimet Bayraktar ve Mihin Lugal. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995.
- . *Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası: (Basmalar 1830–1928) ve Modern Kimya Biliminin Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşuna Kadar Olan Durumu ve Gelişmesi*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1985.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, A. Topaloğlu, K. Çelik ve M. Z. Ören, ed. *Mimar Sinan ve Yapılarıyla İlgili Eserler Bibliyografyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- İlhan, M. "Studies in the Medieval History of Diyarbakır Province: Some Notes on the Sources and Literature", *Belleten* (Ankara) 53 (1989): 199–231.
- İlter, Erdal. *Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1997.
- İnal, İbnülemin Mahmud. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 3. bas., 4 cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- . *Son Asır Türk Şairleri*, 14 sayı, İstanbul: Devlet Basımevi, 1930–1942; 3. bas., 4 cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- İnalçık, Halil. "Fermans of Fatih Sultan Mehmed in the Bursa Şer'iye Sicilleri", *Belleten* (Ankara) 11 (1947): 693–708.
- . "Introduction to Ottoman Metrology", *Turcica* 15 (1983): 311–48.
- . "Ottoman Archival Materials on Millets", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. B. Braude ve B. Lewis, 437–49. 2 cilt. New York: Holmes and Meier, 1982.
- . *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea. Osmanlı Karadeniz'i Üzerinde Kaynaklar ve Araştırmalar*. Cambridge, MA: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü, 1995.
- İnalçık, Halil ve Şevket Pamuk, ed. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik. Data and Statistics in the Ottoman Empire*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- Index Islamicus, Supplement*, 4 cilt. Londra: Mansell, 1956/60–1971/77.
- Index Islamicus, 1976–1980*, 2 cilt, der. J. D. Pearson ve W. Behn. Londra: Mansell, 1983.
- Index Islamicus, 1981–1985: A Bibliography of Books and Articles on the Muslim World*, 2 cilt, der. ve ed. G. J. Roper. Londra: Mansell, 1991.
- Index Islamicus*. No. 1 (1993–94); no. 1–3 (1998); no. 2–3 (1999); no. 1 (2000); no. 3 (2001); no. 2 (2006); no. 1–2 (2007); no. 3 (2007). East Grinstead, BK: Bowker-Saur, 1994–2007.
- İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*. İstanbul: Maarif Vekilliği, 1943.
- Jeffs, Joseph E. *The George C. McGhee Library: A Catalogue of Books on Asia Minor and the Turkish Ottoman Empire*. Washington, DC: Georgetown Üniversitesi Kütüphanesi, 1984.
- Jennings, Ronald. "The Judicial Registers (Şer'i mahkeme sicilleri) of Kayseri (1590–1630) as a Source for Ottoman History", doktora tezi, California Üniversitesi (Los Angeles), 1972.
- Jones, James Felix. *Memoirs of Baghdad, Kurdistan and Turkish Arabia, 1857: Selections from the Records of the Bombay Government*. Oxford: Archive Editions, 1998.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*. İstanbul: Metis, 1992.
- Kahya, Emel. *Geleneksel Türk Evleri Bibliyografyası (Deneme)*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1998.

- Káldy-Nagy, Gyula. "Bevölkerungsstatistischer Quellenwert der Gizye-Defter und der Tahrir-Defter", *Acta Orientalia* 2 (1960): 259–69.
- Kappert, Petra. "Zur Charakteristik osmanischer historisch-narrativer Quellen des 16. Jahrhunderts", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Ek III-2 (1977): 1204–9.
- Kara, György, ed. *Between the Danube and the Caucasus: A Collection of Papers concerning the Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
- Karatay, Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu*, 2 cilt. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1961.
- Karateke, Hakan T. *An Ottoman Protocol Register: Containing Ceremonies from 1736 to 1808, BEO Sadaret defterleri 350 in the Prime Ministry Ottoman State Archives, İstanbul*. Karaköy, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi; Londra: Royal Asiatic Society, 2007.
- Karayalçın, Yaşar ve Ahmet Mumcu. *Türk Hukuk Bibliyografyası 1727–1928*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- Karayan, S. "Bibliography: Histories of Armenian Communities in Turkey", *Armenian Review* 33 (1980): 89–96.
- Kellner-Heinkele, Barbara ve G. Hazai. *Bibliographisches Handbuch der Turkologie. Eine Bibliographie der Bibliographien vom 18. Jh. bis 1979*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1986.
- Kissling, Hans Joachim. *Hintergrundprobleme in der islamistischen Geschichtsforschung*. Graz, Avusturya: Schödl Weiz, 1979.
- . "Zur Frage der Ortsnamen-Identifizierungen in osmanisch-türkischen Quellen", *Dona Bibliothecaria. Gertrud Krallert zum 65. Geburtstag*, 63–78. München: R. Trofenik, 1979.
- Kołodziejczyk, Dariusz. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*. Leiden: Brill, 2000.
- Koraltürk, Murat. *Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin Türkçe Makaleler Bibliyografyası Denemesi (1910–1997)*. İstanbul: Creative, 1998.
- Koray, Enver. *Türkiye Tarih Yayınları Bibliyografyası, 1729–1984*, 4 cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1987.
- Kornrumpf, Hans-Jürgen. *Fremde im Osmanischen Reich, 1826–1912/13: bio-bibliographisches Register*. Stutensee, Almanya: Kornrumpf, 1998.
- . *Osmanische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*. Leiden: E. J. Brill, 1973.
- Kraelitz-Greifendorff, Friedrich. *Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches, aus dem osmanisch-türkischen übers. und zusammengestellt*. Leipzig: R. Haupt, 1909.
- . *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts; ein Beitrag zur osmanischen Diplomatie*. Ekim 1920'deki toplantıda sunulmuştur. Viyana: In Kommission bei A. Hölder, 1921.
- Kreiser, Klaus. "Archivalisch überlieferte Inschriften aus İstanbul (Beiträge zur osmanischen Inschriftenkunde I)", *Istanbul Mitteilungen (Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung İstanbul)* 31 (1981): 91–208.
- . "Clio's Poor Relation: Betrachtungen zur osmanischen Historiographie von Hammer-Purgstall bis Stanford Shaw", *Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit* 10 (1983): 24–43.
- . *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*. Freiburg: Schwarz, 1975.
- . *Die Siedlungsnamen Westthakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*. Freiburg: Schwarz, 1978.
- . *Historische Bücherkunde Südosteuropas, c. 2, Neuzeit. Teil I. Osmanisches Reich, Makedonien, Albanien*. München: R. Oldenbourg, 1988.
- . "Quellen zur Landeskunde und Geschichte des Jemen in türkischer Sprache. Resultate aktueller Jemen-Forschung, eine Zwischenbilanz", *Bamberger Geographische Schriften* 1 (1978): 93–122.
- Kreiser, Klaus ve Christoph K. Neumann, ed. *Das osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken: Nejat Göyünç zu Ehren*. İstanbul: F. Steiner Verlag, Stuttgart, 1997.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970.
- Kut, Günay. "Union Catalogue of Manuscripts on Turkey", *Middle East Studies Association Bulletin* 25 (1991): 38–39. Library Catalogs of the Hoover Institution, Stanford. *Catalogs of the Turkish and Persian Collections*. Boston: G. K. Hall, 1969.
- Little, D. ve A. Turgay. "Documents from the Ottoman Period in the Khalidi Library in Jerusalem", *Die Welt des Islams* 20 (1980): 44–72.
- Lorimer, John Gordon. *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman, and Central Arabia*, ed. R. L. Birdwood, 9 cilt. Kalküta: Superintendent Govt. Printing, 1908–1915. Yeni baskı, Gerrards Cross, BK: Archive Editions, 1986.
- Lowry, Heath W. "The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations", *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, 3–18. İstanbul: Isis, 1992.
- Mandaville, J. "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *Journal of American Oriental Society*, no. 3 (1966): 311–18.
- Mantran, Robert. *Inventaire des documents d'archives turcs du Dar el-Bey*. Tunus: Tunus Üniversitesi, PUF, 1961.
- . *der Archives générales de la Présidence du Conseil du Gouvernement tunisien. Inventaire des documents d'archives turcs du Dar El-Bey (Tunis)*. Paris: Presses universitaires de France, 1961.

- Matuz, Josef. *Herrscherurkunden des Osmanensultans Süleyman des Prächtigen. Einchronolog. Verz.* Freiburg: Schwarz, 1971.
- McCarthy, Justin. *The Arab World, Turkey and the Balkans (1878–1914): A Handbook of Historical Statistics.* Boston: G. K. Hall, 1982.
- . “The Defters of the Late Ottoman Period”, *Turkish Studies Association Bulletin* 8 (1984): 5–15.
- . “Ottoman Imperial and Provincial Salnames”, *Middle East Studies Association Bulletin* 13 (1979): 10–20.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, 4 cilt. 1308–1315. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1890/91–1897.
- Menage, V. “On the Constituent Elements of Certain Sixteenth-Century Ottoman Documents”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 48 (1985): 283–304.
- Mikaeljan, Wardges, ed. *Die armenische Frage und der Genozid an den Armeniern in der Türkei, 1913–1919: Dokumente aus dem politischen Archiv des Deutschen Auswärtigen Amts.* Erivan: Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften Armeniens, 2004.
- Mimar Sinan Bibliografyası.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Mitler, Louis. *Ottoman Turkish Writers: A Bibliographical Dictionary of Significant Figures in Pre-Republican Turkish Literature.* New York: Peter Lang, 1988.
- Moran, Berna. *A Bibliography of the Publications in English Concerning the Turks, XV–XVIIIth Centuries.* İstanbul: İstanbul Matbaası, 1964.
- Morkoç, Selen B. *A Study of Ottoman Narratives on Architecture: Text, Context and Hermeneutics.* Bethesda, MD: Academica Press, 2010.
- Mostras, C. *Dictionnaire géographique de l’empire ottoman.* İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Limited, 1995.
- Noradounghian, Gabriel. *Recueil d’actes internationaux de l’Empire ottoman*, 4 cilt. Paris: Librairie Cotillon; F. Pichon, Successeur, 1897–1903.
- Özbaran, S. “A Review of Portuguese and Turkish Sources for the Ottomans in Arabia and the Indian Ocean in the 16th Century”, *Belleterin* (Ankara) 49 (1985): 65–78.
- Özege, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, 5 cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971–1979.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Partington, David H. “Turkish Collections in the U.S.: The Harvard College Library”, *Turkish Studies Association Bulletin* 5 (1981): 20–21.
- Pedani, Maria Pia. *Inventary of the lettere e scrittura Turchesche in the Venetian State Archives.* Alessio Bombaci tarafından derlenen malzemelere dayanmaktadır. Leiden: Brill, 2010.
- Petritsch, Ernst Dieter. *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs.* Ek 10/1. Viyana: Österreichisches Staatsarchiv, 1991.
- Poyraz, Türkân. *Tiyatro Bibliografyası, 1859–1928.* Ankara: Milli Kütüphane, 1967.
- Procházka-Eisl, Gisela ve Claudia Römer. *Osmanische Beamtenschreiben und Privatbriefe der Zeit Süleymans des Prächtigen aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien.* Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2007.
- Rafeq, Abdul-Karim. “The Law Court Registers of Damascus, with Special Reference to Craft Corporations during the First Half of the Eighteenth Century”, *Les Arabes par leurs archives (XVIe-XXe siècles)*, ed. Jacques Berque ve Dominique Chevallier, 141–59. Paris: Editions du CNRS, 1976.
- Reed, Howard A. “Perspectives on the Evolution of Turkish Studies in North America since 1946”, *Middle East Journal* 51 (1997): 15–31.
- Reychman, Jan ve Ananiasz Zajaczkowski. *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomats*, çev. ve ed. Andrew S. Ehrenkreutz, Fanny Davis ve Tibor Halasi-Kun. Lahey: Mouton, 1968.
- Rieu, Charles. *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum.* Londra: Trustees of the British Museum, 1881.
- Ritter, Hellmut. “Autographs in Turkish Libraries”, *Oriens* 6 (1953): 63–90.
- Rose, Richard. “The Ottoman Fiscal Calendar”, *Middle East Studies Association Bulletin* 25 (1991): 157–67.
- Sarafian, Ara, ed. *United States Official Documents on the Armenian Genocide.* Watertown, MA: Armenian Review, 1993–1995.
- . *United States Official Records on the Armenian Genocide, 1915–1917.* Princeton, NJ: Gomidas Institute, 2004.
- Sassounian, Harut, ed. *The Armenian Genocide: Documents and Declarations, 1915–1995.* Glendale, CA: Ermeni Soykırımının 80. Yıldönümünü Anma Komitesi, 1995.
- Schofield, Richard, ed. *The Iran-Iraq Border: 1840–1958*, 11 cilt. Oxford: Archive Editions, 1989.
- Schofield, Richard ve Gerald Blake, ed. *Arabian Boundaries: Primary Documents*, cilt 1–29. Farnham Common, BK: Archive Editions, 1988–1990.
- Schwarz, Klaus. *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in türkischer Sprache.* Freiburg: Schwarz Verlag, 1970.
- . *Osmanische Sultansurkunden: Untersuchungen zur Einstellung und Besoldung osmanischer Militärs in der Zeit Murads III.* Stuttgart: F. Steiner, 1997.

- Seng, Yvonne. "The Şeriyeh Sicilleri of the Istanbul Müftülüğü as a Source for the Study of Everyday Life", *Turkish Studies Association Bulletin* 15 (1991): 293–306.
- Shaw, Stanford J. "Recent Catalogs and Inventories of the Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *International Journal of Turkish Studies* 1(1979–1980): 114–19.
- . "Yıldız Palace Archives", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971): 214–226.
- Shmuelevitz, Aryeh. *Ottoman History and Society: Jewish Sources*. İstanbul: Isis, 1999.
- Skilliter, S. A. "List of Works Towards a Bibliography of Current British Turcological Studies", *Turcica* (Paris) 9 (1977): 252–63.
- Soysal, İ., Mihin Eren. *Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar. Kılavuz*. Ankara, 1977.
- Sturminger, Walter. *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Viennas 1529 und 1683*. Graz: Verlag Böhlau, 1955.
- Şakiroğlu, Mahmut. "The Importance of the Venetian Archives in Turkish-Arab Studies", *Studies on Turkish-Arab Relations* (İstanbul) 2 (1987): 91–94.
- Şeşen, Ramazan, Cemil Akpınar ve Cevad İzgi. *Catalogue of Islamic Manuscripts (in Arabic, Turkish and Persian) in the Libraries of Turkey*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1984.
- . *Catalogue of the Manuscripts in the Köprülü Library*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1986.
- Şimşir, Bilal N., ed. *British Documents on Ottoman Armenians, 1856–1895*, 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1982–1990.
- . *Documents diplomatiques ottomans: affaires arméniennes*. 4 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985–1999.
- Temimi, Abdeljelil. *Recherches et documents d'histoire maghrébine: L'Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine, 1816–1871*, 2. bas. Tunus: [Revue d'histoire maghrébine], 1980.
- . *Sommaire des registres arabes et turcs d'Alger*. Tunus: Revue d'histoire maghrébine, 1979.
- Testa, Le Baron I. de. *Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères. Depuis le premier traité conclu, en 1536, entre Suléyman I et François I jusqu'à nos jours*, 11 cilt. Paris: Amyot, Éditeur des Archives Diplomatiques; Ernest Leroux, 1864–1901.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, 2 fasikül, hharfinden sonrası yok. İstanbul: Maarif Vekilliği, 1938–1940.
- Toye, Patricia, ed. *Palestine Boundaries, 1833–1947*, 4 cilt. Slough, BK: Archive Editions, 1989.
- Trench, R., ed. *Gazetteer of Arabian Tribes*, 18 cilt. Londra: Archive Editions, 1996.
- Turkologischer Anzeiger. Turkology Annual*. Viyana: Im Selbstverlag des Orientalischen Institutes, 1975–. [Osmanlı tarihine ve genel olarak Türk araştırmalarına ilişkin temel yıllık bibliyografya kaynağı.]
- Tuson, P., ed. *Records of Qatar: Primary Documents, 1820–1960*, 8 cilt. Oxford: Archive Editions, 1991.
- Türkiye Bibliyografyası. Turkish National Bibliography*. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı, 2003–.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası*. Ankara: Kültür Bakanlığı, Milli Kütüphane Yayınları, 1952–1995. Not: 1995'ten sonra yayımlanmış makaleler için, bu kitabın Seçilmiş Bibliyografya bölümünün Giriş alt başlığında web siteleriyle ilgili açıklamaya bakınız.]
- Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. The Union Catalogue of Manuscripts in Turkey*, 24 cilt. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane, 1979–2000.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, ed. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968. 3. bas. 1992.
- Ursinus, Michael. *Quellen zur Geschichte des Osmanischen Reiches und ihre Interpretation*. İstanbul: Isis, 1994.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, İbrahim Kemal Baybura ve Ülkü Altındağ. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Fermanlar*, 2 fasikül. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985–1986.
- Varlık, M. Bülent. *Türkiye Basın-Yayın Tarihi Bibliyografyası*. Ankara: Kebiçeç Yayınları, 1995.
- Vassilian, Hamo B. *The Armenian Genocide: A Comprehensive Bibliography and Library Resource Guide*. Glendale, CA: Armenian Reference Books, 1992.
- Witteck, Paul. "Notes sur la *tughra* ottomane", *Byzantion* 18 (1948): 311–34; 20(1950): 267–93.
- Yerasimos, Stephane. *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIVe–XVIe siècles): bibliographie, itinéraires et inventaire des lieux habités*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Matbaası, 1991.
- Young, George. *Corps de droit ottoman; recueil des codes, lois, règlements, ordonnances et actes les plus importants du droit intérieur, et d'études sur le droit coutumier de l'Empire ottoman*, 7 cilt. Oxford: Clarendon Press, 1905–1906.

GENEL ESERLER

- Aksan, Virginia ve Daniel Goffman. *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Anastasopoulos, Antonis, ed. *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645–1840; Halcyon Days in Crete VI: A Symposium Held in Rethymno, 13–15 January 2006*. Rethymno: Crete University Press, 2008.
- Barkey, Karen. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008 [Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar. İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2011].
- Benedict, P., E. Tümertekin ve F. Mansur. *Turkey: Geographic and Social Perspectives*. Leiden: Brill, 1974.

- Cantemir, Demetrius. *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, çev. N. Tindal. Londra: James John and Paul Knapton, 1734–1735.
- Coles, Paul. *The Ottoman Impact in Europe*. New York: Harcourt and Brace and World, 1968.
- Dale, Stephen Frederic. *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Davison, Roderic H. *Turkey: A Short History*, 2. bas. Huntingdon, BK: Eothen Press, 1988 [*Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ebabil Yayıncılık, 2004].
- Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire: A Short History*, çev. Shelley Frisch. Princeton, NJ: Markus Wiener, 2009.
- Finkel, Caroline. *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*. Londra: John Murray, 2005 [*Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300–1923*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010].
- Goodwin, Godfrey. *Ottoman Turkey*. Londra: Scorpion, 1977.
- Goodwin, Jason. *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire*. New York: Holt, 2000 [Ufukların Efendisi Osmanlılar. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2007].
- Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr von. *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, 10 cilt. Pest: C. A. Hartleben, 1827–1835.
- Heywood, Colin ve Colin Imber, ed. *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*. İstanbul: Isis, 1994.
- Howard, Douglas A. *The History of Turkey*. Westport, CT: Greenwood, 2001.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, ed. *History of the Ottoman State, Society & Civilization*. 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2001.
- İnalçık, Halil. *Essays in Ottoman History*. İstanbul: Eren, 1998.
- . “The Place of the Ottoman-Turkish Empire in History”, *Cultura Turcica* (Ankara) 1 (1964): 57–64.
- Iorga, Nicolae. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. N. Jorga'nın kaynaklarına dayanmaktadır. Gotha: F. A. Perthes Aktiengesellschaft, 1908.
- İslamoğlu, Huri. *Ottoman History as World History*. İstanbul: Isis, 2007.
- İslamoğlu, Huri ve Çağlar Keyder. “Agenda for Ottoman History”, *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center* 1 (1977): 31–55.
- İslamoğlu, Huri ve Peter C. Perdue, ed. *Shared Histories of Modernity: China, India, and the Ottoman Empire*. New Delhi: Routledge, 2009.
- Itzkowitz, Norman. *Ottoman Empire and Islamic Tradition*. New York: Alfred A. Knopf, 1972.
- Karpat, Kemal H., ed. *The Ottoman State and Its Place in the World History*. Leiden: E. J. Brill, 1974.
- Kia, Mehrdad. *The Ottoman Empire*. Westport, CN: Greenwood, 2008.
- Kinross, Lord. *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Ottoman Empire*. Londra: Jonathan Cape, 1977 [*Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul: Altın Kitaplar, 2008].
- Kortepeter, Max. *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*. İstanbul: Isis, 1991.
- Kreiser, Klaus. *Der osmanische Staat, 1300–1922*, 2. bas. Münih: R. Oldenbourg Verlag, 2008.
- Kreiser, Klaus ve Christoph K. Neumann. *Kleine Geschichte der Türkei*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 2003 [*Küçük Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008].
- Majer, Hans Georg. *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*. Münih: Selbstverlag der Südosteuropa-Gesellschaft, 1989.
- Mantran, Robert, ed. *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris: Fayard, 1989 [*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011].
- Matuz, Josef. *Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.
- McCarthy, Justin. *The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923*. New York: Longman, 1996.
- Motika, Raoul, Christoph Herzog ve Michael Ursinus, ed. *Studies in Ottoman Social and Economic Life. Studien zur Wirtschaft und Gesellschaft im Osmanischen Reich*. Heidelberg: Heidelberger Orientverlag, 1999.
- Parry, V. J., H. İnalçık, A. N. Kurat ve J. S. Bromley. *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History*, ed. M. A. Cook. New York: Cambridge University Press, 1976.
- Shaw, Stanford J. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 1, *The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808*. New York: Cambridge University Press, 1976–1977.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. New York: Cambridge University Press, 1977 [*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları, 1994].
- Stavrianos, Leften Stavros. *The Balkans since 1453*. New York: New York University Press, 2000.
- Stoianovich, Traian. *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1994.
- . *Between East and West: The Balkan and Mediterranean Worlds*. New Rochelle, NY: A. D. Karatzas, 1992.
- Sugar, Peter F. *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804*. Seattle: University of Washington Press, 1977.
- Turnbull, Stephen. *Essential Histories: The Ottoman Empire, 1326–1699*. Londra: Routledge, 2003.
- Vucinich, Wayne S., ed. *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy*. Princeton, NJ: D. Van Nostrand, 1965.
- Werner, Ernst. *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin: Akademie-Verlag, 1978.

Wheatcroft, Andrew. *The Ottomans: Dissolving Images*. Londra: Penguin, 1995[*Korkunç Türk: Batı'nın Gözüyle Osmanlı*. İstanbul: Aykırı Yayınları, 2004].
Wolf, John Baptist. *The Barbary Coast: Algiers under the Turks, 1500 to 1830*. New York: Norton, 1979.
Woodhead, Christine. *Ottoman World*. Londra: Routledge, 2011.
Zinkeisen, Johann Wilhelm. *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, 7 cilt. Hamburg: F. Perthes, 1840–1863.

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Babinger, Franz. *Die grossherrliche Tughra: ein Beitrag zur Geschichte des osmanischen Urkundenwesens*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii, 1975.
Ertuğ, Ahmet, Filiz Çağman et al. *Topkapı: The Palace of Felicity*. İstanbul: Ertuğ & Koluk [1989–1991].
Farah, Caesar E., ed. *Decision Making and Change in the Ottoman Empire*. Kirksville: Thomas Jefferson University Press at Northeast Missouri State University, 1993.
Fletcher, Joseph. “Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire”, *Harvard Ukrainian Studies* 3 (1979–1980): 236–51.
Gerber, Haim. *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: State University of New York Press, 1994.
Giese, Friedrich. “Das Seniorat im osmanischen Herrscherhaus”, *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* 2 (1923–1926): 248–56.
Goodwin, Godfrey. *The Janissaries*. Londra: Saqi, 1997[*Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011].
Gradeva, Rossitsa. *War and Peace in Rumeli: 15th to Beginning of 19th Century*. İstanbul: Isis, 2008.
Hathaway, Jane. *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire*. Madison: University of Wisconsin Press, 2004[*Osmanlı İmparatorluğu'nda İsyân ve Ayaklanma*. İstanbul: Alkım Kitabevi, 2010].
Heyd, Uriel. *Kanun and Shari'a in Old Ottoman Criminal Justice*. Kudüs: İsrail Bilimler ve Uygurluk Tarihi Akademisi, 1967.
———. “Some Aspects of the Ottoman *fetva*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 32 (1968): 35–56.
———. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Ménage. Oxford: Clarendon Press, 1973.
Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*. Houndmills, NY: Palgrave Macmillan, 2002[*Osmanlı İmparatorluğu, 1300–1650*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006].
———. *Studies in Ottoman History and Law*. İstanbul: Isis, 1996.
İnalçık, Halil. “Arab-Turkish Relations in Historical Perspective (1260–1914)”, *Studies on Turkish-Arab Relations* (İstanbul) 1 (1986): 148–58.
———. “Islamization of Ottoman Laws on Land and Land Tax”, *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, ed. Christa Fragner ve Klaus Schwarz, 101–18. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992.
———. *The Ottoman Empire: Conquest, Organization, and Economy*. Londra: Variorum, 1978.
———. “Tax Collection, Embezzlement and Bribery in Ottoman Finances”, *Turkish Studies Association Bulletin* 15 (1991): 327–46.
Karateke, Hakan T. ve Maurus Reinkowski, ed. *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*. Leiden: Brill, 2005.
Matuz, J. “The Nature and Stages of Ottoman Feudalism”, *Asian and African Studies* 16 (1982): 281–92.
Ménage, V. L., ed. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press, 1973.
Murphey, Rhoads. *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*. Londra: Continuum, 2008.
Peacock, A. C. S., ed. *The Frontiers of the Ottoman World*. Oxford: British Academy by Oxford University Press, 2009.
Röhrborn, Klaus. *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*. Berlin: Walter de Gruyter, 1973.
Sugar, Peter F. *Nationality and Society in Habsburg and Ottoman Europe*. Brookfield, VT: Variorum, 1997.
Vatin, Nicholas ve Gilles Veinstein. *Le sérail ébranlé: essai sur le morts, dépositions et avènements des sultans ottomans, XIVe–XIXe siècle*. Paris: Fayard, 2003.

Dış İlişkiler ve Savaşlar

Ágoston, Gábor. “Habsburgs and Ottomans: Military Change and Shifts in Power”, *Turkish Studies Association Bulletin* 22 (1998): 126–41.
———. “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”, *Acta Orientalia* (Budapeşte) 47 (1994): 15–48.
Berridge, G. R. *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2009.
Biegan, N. *The Turco-Ragusan Relationship*. Lahey: Mouton, 1967.
Darling, Linda. “Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context”, *Studia Islamica* 91 (2000): 133–69.

- Fisher, Alan W. *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars*. İstanbul: Isis, 1998[Kırım Tatarları. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009].
- Groot, Alexander H. de. *The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations; Selected Essays*. İstanbul: Isis, 2009.
- Hale, William ve Ali İhsan Bağış, ed. *Four Centuries of Turco-British Relations: Studies in Diplomatic, Economic and Cultural Affairs*. Walkington, BK: Eothen, 1984.
- İnalçık, Halil. "An Outline of Ottoman-Venetian Relations", *Venezia: Centro di Mediazione Tra Oriente e Occidente (Secoli XV–XVI) Aspetti e Problemi*, c. 1, ed. Hans-Georg Beck, Manoussos Manoussacos ve Agostino Pertusi, 83–90. Florence: Leo S. Olschki Editore, 1976.
- Iorga, Nicolae. *Histoire des États balkaniques à l'époque moderne*. Bükreş: C. Sfetea, 1914.
- Itzkowitz, Norman. *Mubadele: An Ottoman-Russian Exchange of Ambassadors*, ed. veçev. Norman Itzkowitz ve Max Mote. Chicago: University of Chicago Press, [1970].
- Matschke, Klaus-Peter. *Das Kreuz und der Halbmond: die Geschichte der Türkenkriege*. Düsseldorf: Artemis & Winkler Verlag, 2004.
- McNeill, William Hardy. *Europe's Steppe Frontier, 1500–1800*. Chicago: University of Chicago Press, [1964].
- Panaite, Viorel. *The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers*. Boulder, CO: East European Monographs, 2000.
- Streusand, Douglas E. *Islamic Gunpowder Empires: Ottomans, Safavids, and Mughals*. Boulder, CO: Westview, 2011.
- Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. Santa Barbara, CA: Praeger Security International/ABC-CLIO, 2009.
- Vaughan, Dorothy Margaret. *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350–1700*. New York: AMS, 1976.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

- Abdel Nour, Antoine. *Introduction à l'histoire urbaine de la Syrie ottomane (XVIe–XVIIIe siècle)*. Beyrut: Lübnan Üniversitesi, 1982.
- Aboona, Hirmis. *Assyrians, Kurds, and Ottomans: Intercommunal Relations on the Periphery of the Ottoman Empire*. Amherst, NY: Cambria, 2008.
- Adanır, Fikret. "The Ottoman Peasantries, c.1360–c.1860", *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries*, ed. Tom Scott, 269–312. Londra: Longman, 1998.
- Ambraseys, N. N. ve Caroline Finkel. *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas: A Historical Review, 1500–1800*. İstanbul: Eren, 1995 [Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2006].
- Angel, Marc. *Foundations of Sephardic Spirituality: The Inner Life of Jews of the Ottoman Empire*. Woodstock, VT: Jewish Lights, 2006.
- Armanios, Febe. *Coptic Christianity in Ottoman Egypt*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Baer, Gabriel. *Fellah and Townsman in the Middle East: Studies in Social History*. Londra: F. Cass, 1982.
- . "Village and City in Egypt and Syria, 1500–1914", *The Islamic Middle East, 700–1900: Studies in Economic and Social History*, ed. A. L. Udovitch, 595–652. Princeton, NJ: Darwin Press, 1981.
- Balta, Evangelia. *Problèmes et approches de l'histoire ottomane: un itinéraire scientifique de Kayseri à Egriboz*. İstanbul: Isis, 1997.
- Barkan, Ö. L., et al. *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*. Leuven, Belçika: Editions Peeters, 1983.
- Barnes, John Robert. *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*. Leiden: E. J. Brill, 1987.
- Behar, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin nüfusu, 1500–1927. The Population of the Ottoman Empire and Turkey*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.
- Berktaş, Halil ve Suraiya Faroqhi, ed. *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*. Londra: Frank Cass, 1992.
- Berov, Lyuben. *Bulgaria's Economic Development through the Ages*, çev. Bogomil Velichkov. Sofya: Sofia Press, 1980.
- Bierman, Irene A., Rifa'at A. Abou-El-Haj, Donald Preziosi, ed. *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*. New Rochelle, NY: A. D. Karatzas, 1991.
- Boyar, Ebru ve Kate Fleet. *A Social History of Ottoman Istanbul*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Braude, Benjamin ve Bernard Lewis, ed. *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, 2 cilt. New York: Holmes and Meier, 1982.
- Brown, Carl L., ed. *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University Press, 1996 [İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Mirası. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2007].
- Carmel, Alex. *Ottoman Haifa: A History of Four Centuries under Turkish Rule*. Londra: I. B. Tauris, 2010.
- Carter, Francis W., ed. *A Historical Geography of the Balkans*. Londra: Academic Press, 1977.
- Çizakça, Murat. *A Comparative Evolution of Business Partnerships, the Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*. Leiden: Brill, 1996 [İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999].

- . “Incorporation of the Middle East into the European World-Economy”, *Review: A Journal of the Fernand Braudel Center* 8 (1985): 353–78.
- . “A Short History of the Bursa Silk Industry (1500–1900)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 23 (1983): 142–52.
- Cohen, Amnon. *Economic Life in Ottoman Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- . *The Guilds of Ottoman Jerusalem*. Boston: Brill, 2000 [*Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003].
- Cook, M. A., ed. *Studies in the Economic History of the Middle East: From the Rise of Islam to the Present Day*. Londra: Oxford University Press, 1970.
- Cronin, Stephanie, ed. *Subalterns and Social Protest: History from Below in the Middle East and North Africa*. Londra: Routledge, 2008.
- Croutier, Alev Lytle. *Harem: The World Behind the Veil*. New York: Abbeville Press, 1998.
- Dávid, Géza ve Pál Fodor, ed. *Ransom Slavery along the Ottoman Borders: Early Fifteenth–Early Eighteenth Centuries*. Leiden: Brill, 2007.
- De Groot, Alexander. “The Organization of Western European Trade in the Levant, 1500–1800”, *Companies and Trade: Essays on Overseas Trading Companies during the Ancien Régime*, ed. Leonard Blussé and Femme Gaastra, 231–41. Leiden: Leiden University Press, 1981.
- Dedeyan, Gerard, et al. *Histoire des Arméniens*. Toulouse, France: Editions Privat, 1982.
- Deguilhem, Randi, ed. *Le Waqf dans l’espace islamique: outil de pouvoir sociopolitique*. Şam: Şam Fransız Enstitüsü, 1995.
- Duben, Alan. “Turkish Families and Households in Historical Perspective”, *Journal of Family History* (İlkbahar 1985): 75–97.
- Đurdev, Branislav. *Die historisch-ethnischen Veränderungen bei den südslawischen Völkern nach der türkischen Eroberung*. Graz: Historisches Institut der Universität Graz, 1974.
- Eftihios, Gavriel, Matthias Kappler ve Michalis N. Michael, ed. *Ottoman Cyprus—New Perspectives: A Collection of Studies on History and Culture*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman ve Bruce Masters. *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*. New York: Cambridge University Press, 1999 [*Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003].
- Ergin, Nina, Christoph K. Neumann ve Amy Singer, ed. *Feeding People, Feeding Power: Imarets in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2007.
- Farah, Caesar E. *Arabs and Ottomans: A Checkered Relationship*. İstanbul: Isis, 2002.
- Faroqhi, Suraiya. *Artisans of the Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans*. Londra: I. B. Tauris, 2009 [*Osmanlı Zanaatçıları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011].
- . *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich. Vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck, 1995.
- . *Making a Living in the Ottoman Lands, 1480 to 1820*. İstanbul: Isis, [1995].
- . *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans*. Londra: I. B. Tauris, 1993 [*Hacılar ve Sultanlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008].
- Faroqhi, Suraiya ve Randi Deguilhem, ed. *Crafts and Craftsmen of the Middle East: Fashioning the Individual in the Muslim Mediterranean*. Londra: I. B. Tauris, 2005.
- Faroqhi, Suraiya ve Gilles Veinstein. *Merchants in the Ottoman Empire*. Paris: Peeters, 2008.
- Frazee, Charles A. *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1453–1923*. Londra: Cambridge University Press, 1983 [*Katolikler ve Sultanlar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2009].
- Freely, John. *Istanbul: The Imperial City*. Londra: Penguin, 1998 [*Saltanat Şehri İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009].
- Gabanyi, Anneli Ute ve Hans Georg Majer, ed. *Frauen in Südosteuropa*. München: Südosteuropa-Gesellschaft, 1998.
- Gaube, Heinz ve Eugen Wirth. *Aleppo: historische und geographische Beiträge zur baulichen Gestaltung, zur sozialen Organisation und zur wirtschaftlichen Dynamik einer vorderasiatischen Fernhandelsmetropole*. Wiesbaden: L. Reichert, 1984.
- Georgeon, François ve Klaus Kreiser, ed. *Enfance et jeunesse dans le monde musulman*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2007.
- Gerber, Haim. “The Monetary System of the Ottoman Empire”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 25 (1982): 308–24.
- . *State and Society in the Ottoman Empire*. Farnham, BK: Ashgate, 2010.
- Goodwin, Godfrey. *The Private World of Ottoman Women*. Londra: Saqi, 1997 [*Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*. İstanbul: Sabah Kitapları, 1998].
- Gökçalp, Altan. *Tetes rouges et bouches noires. Une confrérie tribale de l’ouest Anatolien*. Paris: Société d’ethnographie, 1980.
- Gradeva, Rossitsa. *Rumeli under the Ottomans, 15th–18th Centuries: Institutions and Communities*. İstanbul: Isis, 2004.
- Greene, Molly. *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterranean*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010.

- . *Minorities in the Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Markus Wiener, 2005.
- Guest, John S. *The Ancient Road: From Aleppo to Baghdad in the Days of the Ottoman Empire*. New York: Kegan Paul International, 1996.
- Handžić, Adem. *Population of Bosnia in the Ottoman Period: A Historical Overview*. İstanbul: İslam Konferansı Örgütü, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994.
- Hanna, Nelly. *An Urban History of Bulaq in the Mamluk and Ottoman Periods*. Kahire: Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, 1983.
- Hasluck, F. W. *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 cilt. Oxford: Clarendon Press, 1929.
- Hinz, Walther. *Islamische Währungen des 11. bis 19. Jahrhunderts umgerechnet in Gold: ein Beitrag zur islamischen Wirtschaftsgeschichte*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1991.
- Hütteroth, Wolf D. “The Influence on Social Structure of Land Division and Settlement in Inner Anatolia”, *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, ed. P. Benedict, E. Tümertekin ve F. Mansur, 19–47. Leiden: Brill, 1974.
- . *Ländliche Siedlungen im südlichen Inneranatolien in den letzten vierhundert Jahren*. Göttingen: Geographisches Institut der Universität Göttingen, 1968.
- İnalçık, Halil. “Bursa and the Commerce of the Levant”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3 (1960): 131–47.
- . “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *Journal of Economic History* 29 (1969): 97–140.
- . *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History*. İstanbul: Isis, 1995.
- . *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*. Bloomington: Indiana University Turkish Studies, 1993.
- . “The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy”, *Studies in the Economic History of the Middle East: From the Rise of Islam to the Present Day*, ed. M. A. Cook, 207–18. Londra: Oxford University Press, 1970.
- . “Social and Economic History of Turkey”, *Social and Economic History of Turkey 1071-1920*, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- . “The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans”, *Turcica* 21–23 (1991): 407–36.
- . *Studies in Ottoman Social and Economic History*. Londra: Variorum Reprints, 1985.
- . “The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *Oriental Carpet and Textile Studies*, ed. R. Pinner and W. Denny, 39–65. Londra: Hai OCTS, 1986.
- İnalçık, Halil, Donald Quataert’le birlikte, ed. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- İslamoğlu-İnan, Huri, ed. *The Ottoman Empire and the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Juhász, Esther. *Sephardi Jews in the Ottoman Empire: Aspects of the Material Culture*. Kudüs: İsrail Müzesi, 1990.
- Kalter, Johannes ve Irene Schönerger, ed. *Der lange Weg der Türken: 1500 Jahre türkische Kultur*. Stuttgart: Linden Museum-Stuttgart, 2003.
- Kedourie, Elie, ed. *The Middle Eastern Economy: Studies in Economics and Economic History*. Londra: Frank Cass, 1977.
- Kia, Mehrdad. *Daily Life in the Ottoman Empire*. Santa Barbara, CA: Greenwood, 2011.
- Kiel, Machiel. “Remarks on the Administration of the Poll-Tax (cizye) in the Ottoman Balkans”, *Études Balkaniques* 26 (1990): 70–104.
- Kohoutkova, Petra. *L’image de l’Autre dans les chroniques arméniennes: Les chroniques Mineures de l’Arménie occidentale-la vie quotidienne des Arméniens dans les provinces frontalières de l’Empire ottoman*. Prague: Editions universitaires européennes, 2010.
- Kolovos, Elias, et al., ed. *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History; Studies in Honor of John C. Alexander*. İstanbul: Isis, 2007.
- Kreiser, Klaus. *Istanbul: Ein historisch-literarischer Stadt-führer*. Münih: Beck, 2001.
- Levy, Avigdor, ed. *The Jews of the Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Darwin Press; Washington, DC: Türk Araştırmaları Enstitüsü, 1994.
- Lewis, Bernard. *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*. Norman: University of Oklahoma Press, 1963 [İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2006].
- Majer, Hans Georg, ed. *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: in memoriam Vančo Boškov*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1986.
- Majer, Hans Georg ve Raoul Motika, ed. *Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte (1071–1920): Akten des IV. Internationalen Kongresses, Munich 1986*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995.
- Mansel, Philip. *Constantinople: City of the World’s Desire, 1453–1924*. New York: St. Martin’s, 1996 [Konstantiniyye: Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453–1924. İstanbul: Everest Yayınları, 2011].
- Marushiakova, Elena ve Vesselin Popov. *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans*, çev. Olga Apostolova. Paris: Centredes recherches tsiganes; Hatfield, BK: University of Hertfordshire Press, 2001 [Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingeneler. İstanbul: Homer Kitapevi, 2006].
- Masters, Bruce Alan. *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*. New York: Cambridge University Press, 2001.

- Mazower, Mark. *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims, and Jews, 1430–1950*. New York: Alfred A. Knopf, 2005[*Selanik: Hayaletler Şehri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007].
- Murphey, Rhoads. “Some Features of Nomadism in the Ottoman Empire”, *Journal of Turkish Studies* 8 (1984): 189–98.
- Nagata, Yuzo. *Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.
- Nezan, Kendal. “The Kurds under the Ottoman Empire”, *People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, ed. Gerard Chaliand, 11–37. Londra: ZedPress, 1986.
- Pamuk, Şevket. *İstanbul ve diğer kentlerde 500 yıllık fiyatlar ve ücretler, 1469-1998. 500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.
- . *A Monetary History of the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2000.
- . *The Ottoman Economy and Its Institutions*. Farnham, BK: Ashgate, 2009.
- Panzac, Daniel, ed. *Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326–1960)*. Louvain: Peeters, 1995.
- . *Les villes dans l'Empire ottoman: activités et sociétés*. Paris: CNRS éditions, 1994.
- Papadopoulos, Stelios A., ed. *The Greek Merchant Marine (1453–1850)*. Atina: Yunanistan Ulusal Bankası, [1972].
- Papadopoulos, T. H. *The History of the Greek Church and People under Turkish Domination*. Brüksel: Bibliotheca graeca aevi posterioris, 1952.
- Parry, V. J. ve M. E. Yapp, ed. *War, Technology and Society in the Middle East*. Londra: Oxford University Press, 1975.
- Peirce, Leslie Penn. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Londra: Oxford University Press, 1993.
- Penzer, Norman Mosley. *The Harem*. New York: AMS Press, 1974.
- Pitcher, Donald Edgar. *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*. Leiden: Brill, 1972[*Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007].
- Planhol, Xavier de. *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens, nomadisme et vie paysanne*. Paris: Dépositaire Librairie Adrien-Maisonneuve, 1958.
- Quataert, Donald. *Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500–1950*. Albany: State University of New York Press, 1994.
- , ed. *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550–1922: An Introduction*. Albany: State University of New York Press, 2000.
- Runciman, Steven, Sir. *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Londra: Cambridge University Press, 1968.
- Sahillioğlu, Halil. *Studies on Ottoman Economic and Social History*. İstanbul: İslam Konferansı Örgütü, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1999.
- Sancar, Aslı. *Ottoman Women: Myth and Reality*. Somerset, NJ: Light, 2007[*Osmanlı Kadını (Efsane ve Gerçek)*. İstanbul: Kaynak Yayın Grubu, 2009].
- Schmitt, Oliver Jens. *Levantiner: Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im “langen 19. Jahrhundert”*, MÜNİH: R. Oldenbourg, 2005.
- Shaw, Stanford J. *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. New York: New York University Press, 1991[*Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008].
- Sluglett, Peter ve Stefan Weber, ed. *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule: Essays in Honour of Abdul Karim Rafeq*. Leiden: Brill, 2010.
- Sonbol, Amira El-Azhary, ed. *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2005.
- Sučeska, Avdo. “The Position of Bosnian Muslims in the Ottoman State”, *International Journal of Turkish Studies* 1 (1979–1980): 1–24.
- Taeschner, Franz. *Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen*, c. 1. Frankfurt am Main: Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi Arap-İslam Bilim Tarihi Enstitüsü, 2008[*Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010].
- Temimi, Abdeljelil. *La vie économique des provinces arabes et leurs sources documentaires à l'époque ottomane*. Zağvan, Tunus: Osmanlı Dönemindeki Arap Eyaletleri Üzerine Araştırmalar Merkezi, 1986.
- Todorov, Nikolai. *The Balkan City, 1400–1900*. Seattle: University of Washington Press, 1983.
- , ed. *Conférence sur la ville balkanique (1969: Moscow). La ville balkanique. XVe–XIXe ss*. Sofya: Bulgar Bilimler Akademisi Yayınları, 1970.
- Tucker, Judith E. *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Vatin, Nicolas ve Gilles Veinstein, ed. *Insularités ottomanes*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2004.
- Ware, Timothy. *Eustratios Argenti: A Study of the Greek Church Under Turkish Rule*. Oxford: Clarendon Press, 1964.
- Winter, Michael. *Egyptian Society under Ottoman Rule, 1517–1798*. Londra: Routledge, 1992.
- Winter, Stefan. *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule, 1516–1788*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Yerasimos, Stéphane. *Constantinople: De Byzance à Istanbul*. Paris: Place des Victoires, 2000 [İstanbul: İmparatorluklar Başkenti. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010].
- Zakaria, Mona, et al. *Mouvements communautaires et espaces urbains au Machreq*. Beyrut: Günümüz Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 1985.
- Zakythinos, Dionysios A. *The Making of Modern Greece: From Byzantium to Independence*, çev. K. R. Johnstone. Oxford: Basil Blackwell, 1976.
- Ze'evi, Dror. *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900*. Berkeley: University of California Press, 2006 [Müslüman Osmanlı Toplumunda Aşk ve Arzu, 1500–1900. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006].
- Zilfi, Madeline C., ed. *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Leiden: Brill, 1997 [Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011].

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

- Akın, Nur, Afife Batur ve Selçuk Batur, ed. *Seven Centuries of Ottoman Architecture: A supra-National Heritage*. İstanbul: YEM Yayın, [2001?].
- And, Metin. *Drama at the Crossroads: Turkish Performing Arts Link Past and Present, East and West*. İstanbul: Isis, 1991.
- . *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey*. Ankara: Forum Yayınları, 1963–1964.
- . *A Pictorial History of Turkish Dancing: From Folk Dancing to Whirling Dervishes, Belly Dancing to Ballet*. Ankara: Dost Yayınları, [1976].
- . *Turkish Miniature Painting*. Ankara: Dost Yayınları, 1974.
- Andrews, Walter G. ve Mehmet Kalpaklı. *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*. Durham, NC: Duke University Press, 2005.
- Andrews, Walter, Najaat Black ve Mehmet Kalpaklı. *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*. Austin: University of Texas Press, 1997.
- Aslanapa, Oktay. *Turkish Art and Architecture*. Londra: Faber, 1971 [Türk Sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011].
- Atasoy, Nurhan. *A Garden for the Sultan: Gardens and Flowers in the Ottoman Culture*. [Türkiye]: Aygaz, 2002.
- . “Ottoman Garden Pavilions and Tents”, *Muqarnas* 21 (2004): 13–19.
- Atasoy, Nurhan ve Julian Raby. *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey*. İstanbul: Institute of Social Sciences of İstanbul University, 1989.
- Babinger, Franz Carl Heinrich. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig: O. Harrassowitz, 1927.
- Baer, Marc David. *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Bombaci, Alessio. *Histoire de la littérature turque*, çev. I. Mélikoff. Paris: C. Klincksieck, 1968.
- Çırakman, Aslı. “Terror of the World” to the “Sick Man of Europe”: *European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries*. New York: Peter Lang, 2001.
- Clayer, Nathalie. *Mystiques, état et société: Les Halvetis dans l’aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*. Leiden: Brill, 1994.
- Curry, John J. *The Transformation of Muslim Mystical Thought in the Ottoman Empire: The Rise of the Halvetî Order, 1350–1650*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Dzaja, Srećko M. *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina: voremanzipatorische Phase 1463–1804*. München: Oldenbourg, 1984.
- Eldem, Edhem ve Nicolas Vatin, ed. *L’épigraphie ottomane musulmane (XVIe–XXesiècles): contribution à une histoire de la culture ottomane*. Paris: Peeters, 2007.
- Farah, Caesar E. *The Ottoman Forts and Castles of Yemen: A Photographic and Architectural Analysis*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2010.
- Faroqhi, Suraiya. *Der Bektaschi-Orden in Anatolien: Vom späten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826*. Viyana: Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien, 1981 [Anadolu’da Bektaşilik. İstanbul: Simurg Yayınları, 2003].
- . *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. Londra: I. B. Tauris, 2000.
- Freely, John. *A History of Ottoman Architecture*. Boston: WIT Press, 2010.
- Goodwin, Godfrey. *A History of Ottoman Architecture*. New York: Thames and Hudson, 1987.
- Günergün, Feza. *14–17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Anorganik İlaçlar*. İstanbul: F. Günergün, 1986.
- . *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1995.
- Günergün, Feza ve Dhruv Raina, ed. *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*. Heidelberg: Springer Science and Business Media, 2010.
- Handzić, Adem. *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the Nineteenth Century in Bosnia*. İstanbul: İslam Konferansı Örgütü, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1996.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Science, Technology, and Learning in the Ottoman Empire: Western Influence, Local Institutions, and the Transfer of Knowledge*. Aldershot, BK: Variorum, 2004.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin, et al. *Osmanlı askerlik literatürü tarihi. History of Military Art and Science Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004.
- , et al. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi. History of Astronomy Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1997.
- , et al. *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi. History of Geographical Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000.
- , et al. *Osmanlı Musiki Literatürü Tarihi. History of Music Literature during the Ottoman Period*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2003.
- , et al. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi. History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period*, 4 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008.
- , et al. *Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi. History of the Literature of Natural and Applied Sciences during the Ottoman Period*, 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis, ed. *Multicultural Science in the Ottoman Empire*. Turnhout: Brepols, 2003.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen ve Cevat İzgi, ed. *Osmanlı matematik literatürü tarihi. History of Mathematical Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1999.
- Kiel, Machiel. *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period: A Sketch of the Economic, Juridical, and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and Its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70–1700; A New Interpretation*. Assen, the Netherlands: Van Gorcum, 1985.
- . *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*. Aldershot, BK: Variorum, 1990.
- Kreiser, Klaus. *Istanbul und das Osmanische Reich: Städte, Bauten, Inschriften Derwische und ihre Konvente*. İstanbul: Isis, 1995.
- Krikorian, Mesrob K. *Die armenische Kirche: Materialien zur armenischen Geschichte, Theologie und Kultur*. Frankfurt am Main: Lang, 2002.
- Krody, Sumru Belger. *Flowers of Silk and Gold: Four Centuries of Ottoman Embroidery*. Londra: Textile Museum, 2000.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Lowry, Heath. *In the Footsteps of the Ottomans: A Search for Sacred Spaces & Architectural Monuments in Northern Greece*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2009 [Osmanlıların Ayak İzlerinde. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2009].
- Majer, Hans Georg. *Vorstudien zur Geschichte der Ilmiye im Osmanischen Reich*. Münih: R. Trofenik, 1978.
- Mardin, Şerif. “Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire”, *Comparative Studies in Society and History* 11 (1969): 258–81.
- Mélikoff, Irène. *Hadji Bektach: un mythe et ses avatars; genèse et évolution du soufisme populaire en Turquie*. Leiden: Brill, 1998.
- . *Sur les traces du soufisme turc: recherches sur l’Islam populaire en Anatolie*. İstanbul: Isis, 1992.
- Meredith-Owens, G. M. *Ottoman Turks: A Cultural History, 1350–1700*. Londra: Chatto and Windus, 1979.
- Newton, Charles. *Images of the Ottoman Empire*. New York: Abrams, 2007.
- Petsopoulos, Yanni, ed. *Tulips, Arabesques and Turbans: Decorative Arts from the Ottoman Empire*. New York: Abbeville Press, 1982.
- Popović, Alexandre. *Cultures musulmanes balkaniques*. Beylerbeyi, İstanbul: Isis, 1994.
- . *Les derviches balkaniques hier et aujourd’hui*. İstanbul: Isis, 1994.
- Singer, Amy, ed. *Starting with Food: Culinary Approaches to Ottoman History*. Princeton: Marcus Wiener, 2009.
- Taeschner, Franz Gustav. *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa*. Zurich: Artemis-Verlag, 1979.
- Vatin, Nicolas. “Aux origines du pèlerinage à Eyüp des Sultans ottomans”, *Turcica* 27 (1995): 91–99.
- Veinstein, Gilles, ed. *Les Ottomans et la mort: permanences et mutations*. Leiden: E. J. Brill, 1996 [Osmanlılar ve Ölüm. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2007].
- Walker, Bethany. *Reflections of Empire: Archaeological and Ethnographic Studies on the Pottery of the Ottoman Levant*. Boston: American School of Oriental Research, 2009.
- Yenişehirlioğlu, Filiz. “Ottoman Ceramics in European Contexts”, *Muğarnas*, 21(2004): 373–82.
- , ed. *Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıtları. Ottoman Architectural Works Outside Turkey*. Ankara: T. C. Dışişleri Bakanlığı, Kültür İşleri Genel Müdürlüğü, 1989.
- Yerasimos, Stéphane. *Hommes et idées dans l’espace ottoman*. İstanbul: Isis, 1997.
- Yetkin, Şerare. *Historical Turkish Carpets*, çev. Maggie Quigley. [Ankara]: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, [1981].

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN DOĞUŞU, 1301–1452

Fleet, Kate, ed. *Byzantium to Turkey, 1071–1453*. Cambridge History of Turkey 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

- Anooshahr, Ali. *The Ghazi Sultans and the Frontiers of Islam: A Comparative Study of the Late Medieval and Early Modern Periods*. Londra: Routledge, 2009.
- Beldiceanu-Steinherr, Irene. *Recherches sur les actes des regnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*. Monachii: Societa Academica Dacoromana, 1967.
- Demetriades, V. "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yenitsa and Its Inscriptions", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 39 (1976): 328–32.
- Flemming, Barbara. "The Reign of Murad II: A Survey", *Anatolica* 20 (1994): 249–67.
- Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300–1481*. İstanbul: İsis, 1990 [*Osmanlı İmparatorluğu, 1300–1650*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006].
- İnalçık, Halil. "Bayezid I", *Encyclopedia of Islam*, 2. bas., c. 1. Leiden: Brill, 1986.
- . "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1988.
- . "The Problem of the Relationship between Byzantine and Ottoman Taxation", *XI. Internationaler Byzantinisten-Kongress 1958*. Münih: C. H. Beck, 1960.
- İnalçık, H., et. al., ed. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi. Araştırmalar*, der. Kadir Atlansoy. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 1996.
- Jennings, Ronald. "Some Thoughts on the Gazi-Thesis", *Viennaer Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986): 151–62.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. Berkeley: University of California Press, 1995 [*İki Cihan Arasında: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010].
- Kastritsis, Dimitris J. *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*. Leiden: Brill, 2007 [*Bayezid'in Oğulları: 1402–1413 Osmanlı İç Savaşında İmparatorluk İnşası ve Temsil*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010].
- Köprülü, Mehmed Fuad. *The Origins of the Ottoman Empire*, çev. ve ed. Gary Leiser. Albany: State University of New York Press, 1992.
- . *Some Observations on the Influence of Byzantine Institutions on Ottoman Institutions*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Lowry, Heath. *The Nature of the Early Ottoman State*. Albany: State University of New York Press, 2003 [*Erken Dönem Osmanlı Devletinin Yapısı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010].
- Ménage, V. L. "Some Notes on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29 (1964): 64–78.
- Papoulia, Basilike D. *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*. Münih, R. Oldenbourg, 1963.
- Repp, R. C. "A Further Note on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 31 (1968): 137–39.
- Spandounes, Theodore. *On the Origin of the Ottoman Emperors*, çev. Donald M. Nicol. New York: Cambridge University Press, 1997.
- Vryonis, Speros. "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirme", *Der Islam* 41 (1965): 224–52.
- Werner, Ernst. *Die Geburt einer Grossmacht, die Osmanen (1300–1481): ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*. 4th ed. Weimar: Böhlau, 1985.
- Zachariadou, Elizabeth, ed. *The Ottoman Emirate (1300–1389)*. Rethymnon: Crete University Press, 1993 [*Osmanlı Beyliği (1300–1389)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997].
- . "Süleyman Çelebi in Rumili and the Ottoman Chronicles", *Der Islam* 60 (1983): 268–96.

Dış İlişkiler ve Savaşlar

- Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda. *La campagne de Timur en Anatolie, 1402*, 2. bas. Londra: Variorum Reprints, 1977.
- Angelov, Dimitur Simeonov. *Les Balkans au Moyen Age: la Bulgarie des Bogomils aux Turcs*. Londra: Variorum Reprints, 1978.
- Balivet, Michel. *Byzantins et Ottomans: Relations, Interaction, Succession*. İstanbul: İsis, 1999.
- Beldiceanu-Steinherr, Irène. "La conquête de la Bithynie maritime: étape décisive dans la fondation de l'état ottoman", *Byzanz als Raum: zu Methoden und Inhaltender historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, ed. K. Belke, F. Hild, J. Koder, P. Soustal, 21–36. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.
- Bryer, Anthony. "Greek Historians on the Turks: The Case of the First Byzantine-Ottoman Marriage", *The Writing of History in the Middle Ages: Essays Presented to Richard William Southern*, ed. R. H. C. Davis and J. M. Wallace-Hadrill, 471–93. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1981.
- Cvetkova, Bistra A. *La bataille mémorable des peuples: le sud-est européen et la conquête ottomane, fin XIVe–première moitié du XVe s.*, çev. Jetcho Obbov. Sofya: Sofia-Press, 1971.
- Dennis, George T. "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *Orientalia Christiana Periodica* 33 (1967): 72–88.
- Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Engel, P. "Janos Hunyadi and the Peace of Szeged", *Acta Orientalia (Budapeşte)* 47 (1994): 241–57.

- Fleet, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999[*Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009].
- İnalçık, Halil. "Byzantium and the Origins of the Crisis of 1444 under the Light of Turkish Sources", *Actes du XIIIème Congrès International des Études Byzantines, Ochrida 1961*, c. 2. Belgrad: Bizans Araştırmaları Yougoslav Komitesi, 1963.
- . "The Conquest of Edirne (1361)", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971): 185–210.
- . "The Ottoman Turks and the Crusades, 1329–1522", *A History of the Crusades*, ed. K. Setton, c. 6, *The Impact of the Crusades on Europe*, ed. H. Hazard ve N. P. Zacour. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.
- . "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen* 9 (1985): 179–217.
- Káldy-Nagy, Gyula. "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia* 31 (1977): 147–83.
- . "The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire", *Harvard Ukrainian Studies* 3/4 (1979): 462–73.
- Matschke, Klaus-Peter. *Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz: Studien zur spätbyzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422*. Weimar: Böhlau, 1981.
- Nicolle, David. *Nicopolis 1396: The Last Crusade*. Westport, CT: Praeger, 2005.
- Runciman, Steven. *The Fall of Constantinople*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965[*Konstantinopolis Düştü*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011].
- Setton, Kenneth Meyer. *Europe and the Levant in the Middle Ages and the Renaissance*. Londra: Variorum Reprints, 1974.
- Vakalopoulos, Apostolos E. *Origins of the Greek Nation: The Byzantine Period, 1204–1461*, c. 1. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1970.
- Vryonis, Speros. *Studies on Byzantium, Seljuks, and Ottomans*, c. 2, *Byzantikakai Metabyzantina*. Malibu, CA: Undena, 1981.
- Vucinich, Wayne S. ve Thomas A. Emmert, ed. *Kosovo: Legacy of a Medieval Battle*. Minneapolis: Minnesota Üniversitesi, 1991.
- Zachariadou, Elizabeth A. "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani* 12 (1970): 246–71.
- . "Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review* 4 (1989): 212–25.
- . "Lauro Quirini and the Ottoman Sanjaks (c.1430)", *Journal of Turkish Studies* 11 (1987): 239–47.
- . "Manuel Palaeologus and the Strife between Bayezid I and Kadi Burhanal-Din Ahmed", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 42 (1980): 471–81.
- . *Romania and the Turks, c.1300–c.1500*. Londra: Variorum Reprints, 1985.
- . *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300–1415)*. Venedik: Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 1983.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

- Ashtor, Eliyahu. *Levant Trade in the Later Middle Ages*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1983.
- . *Technology, Industry, and Trade: The Levant versus Europe, 1250–1500*, ed. B. Z. Kedar. Hampshire, BK: Variorum, 1992.
- Beldiceanu, Nicoara. *Recherche sur la ville Ottomane au XVe siècle, étude et actes*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient, 1973.
- Bryer, Anthony ve Heath Lowry, ed. *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*. Birmingham, BK: University of Birmingham; Washington, DC: Dumbarton Oakes, 1986.
- Cahen, Claude. *Pre-Ottoman Turkey: A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071–1330*, çev. J. Jones-Williams. New York: Taplinger, 1968[*Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011].
- Lindner, Rudi Paul. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Bloomington: Indiana Üniversitesi İÇ Asya Araştırmaları Enstitüsü, Bloomington, 1983.
- Lowry, Heath. *Fifteenth Century Ottoman Realities: Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*. İstanbul: Eren, 2002.
- . *The Shaping of the Ottoman Balkans, 1350–1550: The Conquest, Settlement & Infrastructural Development of Northern Greece*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008[*Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008].
- Vryonis, Speros. *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 1971.

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

- Balivet, Michel. *Islam mystique et révolution armée dans les Balkans ottomans: viedu cheikh Bedreddin, le "Hallâj des Turcs," 1358/59–1416*. İstanbul: Isis, 1995.

- . *Pour une concorde islamo-chrétienne: démarches byzantines et latines à la fin du Moyen-Âge; de Nicolas de Cues à Georges de Trébizonde*. Rome: Pontificio Instituto di studi Arabi e d' Islamistica, 1997.
- Hazai, György ve Andreas Tietze, ed. *Ferec ba' d es-Sidde = Freud nach Leid: (einfrühosmanisches Geschichtenbuch)*, 2 cilt. Berlin: K. Schwarz, 2006.
- Karamustafa, Ahmet T. *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200–1550*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1994 [*Tanrının Kuraltanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200– 1550)*]. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011].
- Köprülü, Mehmet Fuat. *Islam in Anatolia after the Turkish Invasion*, çev. veed. Gary Leiser. Salt Lake City: University of Utah Press, 1993.
- Mélikoff, Irène. *Kiss-i Melik Dânişmend: La geste de Melik Danişmend*. Paris: A. Maisonneuve, 1960.
- Ménage, V. L. “The Islamisation of Anatolia”, *Conversion to Islam*, ed. Nehemia Levtzion, 52–67. New York: Holmes & Meier, 1979.
- , ed. *Neshri's History of the Ottomans: The Sources and Development of the Text*. Londra: Oxford University Press, 1964.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *La révolte de Baba Resul ou la formation de l'hétérodoxie musulmane en Anatolie au XIIIe siècle*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

OSMANLI KLASİK DÖNEMİ, 1453–1606

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

- Alexander, John Christos. “Law of the Conqueror (the Ottoman State) and Law of the Conquered (the Orthodox Church): The Case of Marriage and Divorce”, *XVI Congrès international des sciences historiques. Rapports*, c. 2. Stuttgart, 1985.
- Babinger, Franz. *Mehmed the Conqueror and His Time*, ed. William C. Hickman, çev. Ralph Manheim. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978 [*Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*]. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2003].
- Bakhit, Muhammad Adnan. *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*. Beyrut: Lübnan Kütüphanesi, 1982.
- Bayerle, Gustav. *Ottoman Tributes in Hungary: According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*. Lahey: Mouton, 1973.
- Behrens-Abouseif, Doris. *Egypt's Adjustment to Ottoman Rule: Institutions, Waqf and Architecture in Cairo (16th and 17th Centuries)*. Leiden: Brill, 1994.
- Beldiceanu, Nicoara. *Actes de Mehmed II et de Bayezid II*. Paris: Mouton, 1960.
- . *Recherches sur la province de Qaraman au XVIème siècle*. Leiden: E. J. Brill, [n.d.].
- . *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe siècle)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980.
- , ed. *Code de lois coutumières de Mehmed II*. Wiesbaden, 1967.
- Beldiceanu-Steinherr, Irene. “Règlement Ottoman concernant le recensement (première moitié du XVIème siècle)”, *Südost-Forschungen* 37 (1978): 1–40.
- Berindei, Mihnea ve G. Veinstein. “Règlements de Süleyman Ier concernant le livade Kefe”, *Cahiers du Monde russe et soviétique* 16 (1975): 57–104.
- . “Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Ackerman, 1570.
- Les possessions ottomanes entre Bas-Danube et Bas-Dniepr”, *Cahiers du Monde russe et soviétique* 22 (1981): 251–328.
- Blackburn, J. R. “The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560–976/1568”, *Die Welt des Islams* 19 (1979): 119–76.
- Clot, André. *Suleiman the Magnificent: The Man, His Life, His Epoch*. Londra: Saqi, 1992 [*Muhteşem Süleyman*]. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2005].
- Cvetkova, Bistra A. *Les institutions ottomanes en Europe*. Wiesbaden: Steiner, 1978.
- Dávid, Géza. *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*. İstanbul: Isis, 1997.
- Göyünc, Nejat ve Wolf-Dieter Hütteroth. *Land an der Grenze: osmanische Verwaltung im heutigen türkisch-syrisch-irakischen Grenzgebiet im 16. Jahrhundert*. İstanbul: Eren, 1997.
- Heyd, Uriel, ed. ve çev. *Ottoman Documents on Palestine, 1552–1615: A Study of the Firman according to the Mühimme Defteri*. Oxford: Clarendon Press, 1960.
- Heywood, C. “The Evolution of the Ottoman Provincial Law Code (*Sancak Kanunname*): The Kanunname-i Liva-i Semendire, part 1”, *Turkish Studies Association Bulletin* 15 (1991): 223–51.
- Howard, Douglas A. “The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (*Defter-i hakanî*): Mid-fifteenth to Mid-seventeenth Centuries”, *Archivum Ottomanicum* 11 (1986): 213–30.
- . “Ottoman Administration and the Timar System: kanunname-i Osmanibera-y-i timar daden”, *Journal of Turkish Studies* 20 (1996): 46–125.
- Imber, Colin. “The Persecution of the Ottoman Shi'ites according to the *Mühimme Defterleri*, 1565–85”, *Der Islam* 56 (1979): 245–73.
- İnalçık, Halil. “Adâletnâmeler”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 2 (1965): 49–145.
- . “İstanbul”, *Encyclopaedia of Islam*, 2. bas., c. 4. Leiden: Brill, 1986.

- . “Kanun. Kanunname”, *Encyclopaedia of Islam*. 2. bas., c. 4. Leiden: Brill, 1986.
- . “The Policy of Mehmed II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City”, *Dumbarton Oaks Papers* 23–24 (1969–1970): 213–49.
- . *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ, 1300–1600*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- İnalçık, Halil ve Cemal Kafadar, ed. *Süleyman the Second and His Time*. İstanbul: İsis, 1993.
- Inalçık, Halil ve Rhoads Murphey, ed. *The History of Mehmed the Conqueror*. Tursun Beg. Metin İngilizce çeviriyle birlikte tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. Minneapolis, MN: Bibliotheca Islamica, 1978.
- Kappert, Petra. *Die osmanischen Prinzen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16. Jahrhundert*. [Leiden]: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 1976.
- Kreutel, Richard. *Der fromme Sultan Bayezid: die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*. Graz: Verlag Styria, 1978 [Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezidi Veli (1481–1512)]. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997].
- Kunt, I. Metin. *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*. New York: Columbia University Press, 1983.
- Kunt, Metin ve Christine Woodhead, ed. *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*. Londra: Longman, 1995 [Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002]
- Lybyer, Albert Howe. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913. Yeni baskı, New York: AMS Press, 1978.
- Matuz, Josef. *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*. Wiesbaden: F. Steiner, 1974.
- Peri, Oded. *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*. Leiden: Brill, 2001.
- Reindl, Hedda. *Männer um Bâyezîd: eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bâyezîds II. (1481–1512)*. Berlin: K. Schwarz, 1983.
- Repp, Richard C. *The Mufti of Istanbul: A Study in the Development of the Ottoman Learned Hierarchy*. Londra: Ithaca Press, 1986.
- Röhrborn, Klaus. “Die Emanzipation der Finanzbürokratie im osmanischen Reiche (Ende 16. Jahrhundert)”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 122 (1972): 118–39.
- Römer, Claudia. *Osmanische Festungsbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murâds III: dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1995.
- Schaendlinger, Anton C. von ve Claudia Römer. *Die Schreiben Süleymâns des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.
- Schmitt, Oliver Jens. *Skanderbeg: der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg: Pustet, 2009.
- Shaw, Stanford J. *The Budget of Ottoman Egypt, 1005–1006/1596–1597*. Lahey: Mouton, 1968.
- Singer, Amy. *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-Century Jerusalem*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994 [Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008].
- Sohrweide, Hanna. “Der Sieg der Safaviden in Persien und ihre Rückwirkung auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert”, *Der Islam* 41 (1965): 95–223.
- Stavrides, Theoharis. *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelovic (1453–1474)*. Leiden: Brill, 2001.
- Stiles, Andrina. *The Ottoman Empire, 1450–1700*. Londra: Hodder & Stoughton, 1991.
- Togan, Isenbike. “Ottoman History by Inner Asian Norms”, *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, ed. Halil Berktaş ve Suraiya Faroqhi, 185–210. Londra: Frank Cass, 1992.
- Werner, Ernst. *Sultan Mehmed der Eroberer und die Epochen-wende im 15. Jahrhundert*. Berlin: Akademie-Verlag, 1982.

Dış İlişkiler ve Savaşlar

- Ágoston, Gábor. *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2005 [Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006].
- Ayalon, David. *Studies on the Mamluks of Egypt (1250–1517)*. Londra: Variorum Reprints, 1977.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis. *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins: contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524*. [İstanbul]: Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1987.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Chahryar Adle. *Les Ottomans, les Safavides, et la Géorgie, 1514–1524*. İstanbul: İsis, 1991.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Anne Kroell. *Mamlouks, ottomans et portugais en Mer Rouge: l'affaire de Djedda en 1517*. Kahire: Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, 1988.
- Bayerle, Gustav. *Ottoman Diplomacy in Hungary: Letters from the Pashas of Buda, 1590–1593*. Bloomington: Indiana University, [1972].

- Berindei, Mihnea. *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544–1545: étude et documents*, ed. Mihnea Berindei ve Gilles Veinstein. Paris: Editions de l'Ecole des hautes études en sciences sociales; Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute, 1987.
- Brummett, Palmira. *Ottoman Sea Power and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. Albany, NY: SUNY Press, 1994 [Osmanlı Denizgücü: Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Akdeniz'de Diplomasi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009].
- Crowley, Roger. *Empires of the Sea: The Final Battle for the Mediterranean, 1521–1580*. Londra: Faber and Faber, 2008 [İmparatorların Denizi Akdeniz. Ankara: April Yayıncılık, 2008].
- Eberhard, Elke. *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert nacharabischen Handschriften*. Freiburg: Schwarz Verlag, 1970.
- Finkel, Caroline. *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*. 2 cilt. Viyana: VWGÖ, 1988.
- Fodor, Pál. *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*. İstanbul: Isis, 2000.
- Fodor, Pál ve Géza Dávid, ed. *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Leiden: Brill, 2000.
- Forsey, Alicia McNary. *Queen Isabella Sforza Szapolyai of Transylvania and Sultan Süleyman of the Ottoman Empire: A Case of Sixteenth-Century Muslim-Christian Collaboration*. Lewiston, NY: Edwin Mellen, 2009.
- Goffman, Daniel. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002 [Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300–1700. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009].
- Har-El, Shai. *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491*. Leiden: Brill, 1995.
- Hess, Andrew C. "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries", *American Historical Review* 75 (1970): 1892–1919.
- . *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*. Chicago: University of Chicago Press, 1978.
- İnalçık, Halil. *The History of the Black Sea Trade, I: The Register of Customs of Caffa*. Cambridge, MA: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1993.
- . *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea*. Cambridge, MA: Ukrainian Research Institute, Harvard University, 1996.
- Káldy-Nagy, Gyula. "Suleimans Angriff auf Europa", *Acta Orientalia* (Budapeşte) 28(1974): 163–212.
- Kortepeter, C. Max. *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and the Caucasus*. New York: New York University Press, 1972.
- Krikorian, Mesrob. *Die Eroberung Konstantinopels im Jahre 1453 aus armenischer Sicht: drei Elegien von Abraham von Ankyra, Arak'el von Bilis und Eremia Dpir-Kömürçian; ein Kolophon des Bischofs Dawit von Xarberd*. Graz: Verlag Styria, 1981.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil boyu: 1569 Astarhan seferi, Ten-İdil kanalı ve XVI–XVII. yüzyıl Osmanlı-Rus münasebetleri*. [Ankara]: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.
- Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, 1578–1590*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1962.
- Kütükoğlu, Mubahat. *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1553–1610)*. Ankara, 1974.
- Lesure, Michael. *Lépante, la crise de l'Empire ottoman*, ed. Michel Lesure. [Paris]: Julliard, 1972.
- Maxim, Mihai. *L'Empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle: études et documents*. İstanbul: Isis, 1999.
- Melville-Jones, J. R., çev. *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*. Amsterdam: Hakkert, 1972.
- Murphey, Rhoads. *Ottoman Warfare, 1500–1700*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1999 [Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500–1700. İstanbul: Homer Kitapevi, 2007].
- Niewöhner-Eberhard, Elke. "Machtpolitische Aspekte des osmanisch-safawidischen Kampfes um Bagdad im 16/17 Jahrhundert", *Turcica* 6 (1975): 103–27.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti. Habeş Eyâleti*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1974.
- Özbaran, Salih. *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*. İstanbul: Isis, [1994].
- Papacostea, Serban. *Stephen the Great: Prince of Moldavia, 1457–1504*, çev. Sergiu Celac. Bükreş: Editura Enciclopedica, 1996.
- Pedani, Maria Pia. "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", *Turcica* 32(2001): 9–32.
- Perjés, Géza. *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526–Buda 1541*, çev. Márió D. Fenyő. Boulder, CO: Social Science Monographs; Highland Lakes, NJ: Atlantic Research and Publications, 1989.
- Rogerson, Barnaby. *The Last Crusaders: The Hundred-Year Battle for the Centre of the World*. New York: Overlook Press, 2010.
- Schaendlinger, Anton C. von ve Claudia Römer. *Die Schreiben Süleymâns des Prächtigen an Karl V, Ferdinand I und Maximilian II*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.
- Skilliter, Susan. "The Letters of the Venetian 'Sultana' Nur Banu and Her Kira to Venice", *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, ed. Aldo Gallotta and Ugo Marazzi, 515–36. Naples: Herder, 1982.

———. “Three letters from the Ottoman ‘Sultana’ Safiye to Queen Elizabeth I”, *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S. M. Stern, 119–57. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965.

Stripling, George William Frederick. *The Ottoman Turks and the Arabs, 1511–1574*. Philadelphia: Porcupine Press, 1977.

Valensi, Lucette. *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte*, çev. Arthur Denner. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993 [*Venedik ve Bab-ı Ali: Despot'un Doğuşu*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994].

Vatin, Nicolas. “L’emploi du Grec comme langue diplomatique par les Ottomans (finXVe–début XVIe siècle)”, *Istanbul et les langues orientales: actes du colloque organisé par l’IFEA et l’INALCO à l’occasion du bicentenaire de l’Ecole des langues orientales, Istanbul, 29–30 mai 1995*, ed. Frédéric Hitzel, 41–47. Paris: L’Harmattan, 1997.

———. *L’Ordre de Saint-Jean-de Jérusalem, l’Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522*. Paris: Peeters, 1994. [*Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz’de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004].

———. *Les Ottomans et l’Occident, XVe–XVIe siècles*. İstanbul: Isis, 2001.

———. *Sultan Djem: un prince ottoman dans l’Europe du XVIe siècle d’après deux sources contemporaines: Vâkıât-ı Sultân Cem, OEuvres de Guillaume de Caoursin*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Yerasimos, Stefanos. *Constantinople: de Byzance à Istanbul*. Paris: Editions Placede Victoires, 2000. [*Istanbul: İmparatorluklar Başkenti*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010].

Zombori, István, ed. *Fight against the Turk in Central Europe in the First Half of the Sixteenth Century*. Budapeşte: METEM, 2004.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topuluklar ve Kadınlar

Artuk, İbrahim. *Kanuni Sultan Süleyman adına basılan sikkeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.

Balta, Evangelia. *L’Eubée à la fin du XVIe siècle: économie et population, les registres de l’année 1474*. Atina: Hetaireia Euvoikon Spoudon, 1989.

———. *Rural and Urban Population in the Sancak of Euripos in the Early 16th Century*. Atina: Hetaireia Euvoikon Spoudon, 1992.

Barkan, Ömer Lütfi. “Le declin de Venise dans ses rapports avec la décadence économique de l’empire Ottoman”, *Aspetti di cause della decadenza economicaveneziana nel secolo XVI*. Venedik, 1961.

———. “Les mouvements des prix en Turquie entre 1490 et 1655”, *Histoire économique du monde méditerranéen, 1450–1650: Mélanges en l’honneur de Fernand Braudel*, c. 1. Toulouse, 1973.

———. *Süleymaniye Camii ve imareti inşaatı (1550–1557)*. Ankara: [Türk Tarih Kurumu], 1972–1979.

Beldiceanu, Nicoara. “Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II”, *Acta Historica* 4 (1965): 27–39.

Cohen, Amnon. *Jewish Life under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.

Cohen, Amnon ve Bernard Lewis, ed. *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978.

Cook, M. A. *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450–1600*. Londra: Oxford University Press, 1972.

Cvetkova, Bistra A. *Vie économique de villes et ports balkaniques aux XVIe et XVIIe siècles*. Paris, 1971.

Dávid, Géza. *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*. İstanbul: Isis, 1997.

Dursteler, Eric R. *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2011.

———. *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2006 [*Istanbul’daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Limlik ve Bir Arada Varoluş*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012].

Erdmann, K. *Das anatolische Karavansaray*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1961.

Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.

Faroqhi, Suraiya. *Peasants, Dervishes, and Traders in the Ottoman Empire*. Londra: Variorum Reprints, 1986.

———. *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, Crafts, and Food Production in an Urban Setting, 1520–1650*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984 [*Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011].

Fekete, Lajos. *Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert*. Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1960.

Goffman, Daniel. *Izmir and the Levantine World, 1550–1650*. Seattle: University of Washington Press, 1990. [*Izmir ve Levanten Dünyası, 1550–1650*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995].

Göyünc, Nejat. *XVI. yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Greene, Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

Hütteroth, Wolf-Dieter ve Kamal Abdulfattah. *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*. Erlangen: Fränkische Geographische Gesellschaft, 1977.

İnalçık, Halil. “Çift-Resmi”, *Encyclopedia of Islam*, 2. bas., c. 2. Leiden: Brill, 1986.

- . “The Socio-political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East”, *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. M. E. Yapp, 195–217. Londra: Oxford University Press, 1975.
- İslamoğlu-Inan, Huri. *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power-Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the Sixteenth Century*. Leiden: Brill, 1994.
- , ed. *The Ottoman Empire and the World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press; Paris: Éditions de la Maison des sciences de l’homme, 1987.
- Khalidi, Tarif, ed. *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East*. Beyrut: Beyrut Amerikan Üniversitesi, 1984.
- Lowry, Heath W. *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. İstanbul: Isis, 1992.
- Mantran, Robert. *La vie quotidienne à Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique*. 2. bas. Paris: Hachette, 1990 [16. ve 17. yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991].
- Moačanin, Nenad. *Town and Country on the Middle Danube, 1526–1690*. Leiden: Brill, 2006.
- Mutafchieva, Vera P. *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*. Boulder, CO: East European Monographs, 1988.
- Pascual, Jean-Paul. *Damas à la fin du XVIe siècle: d’après trois actes de waqf ottomans*. Şam: Şam Fransız Enstitüsü, 1983.
- Rozen, Minna. *A History of the Jewish Community in Istanbul: The Formative Years, 1453–1566*. Leiden: Brill, 2002.
- Schwarz, Klaus, Gerd Winkelhane’yle birlikte. *Hoğa Sa’deddîn Efendi, Staatsmann und Gelehrter (gest. 1599), und seine Stiftung aus dem Jahre 1614*. Bamberg: AKU, 1986.
- Schwarz, Klaus, with Hars Kurio. *Die Stiftungen des osmanischen Grosswesirs Koğa Sinân Pascha (gest. 1596) in Uzunğaova, Bulgarien*. Berlin: K. Schwarz, 1983.
- Shefer-Mossensohn, Miri. *Ottoman Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500–1700*. Albany: State University of New York Press, 2009.
- Shmuelevitz, Aryeh. *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal, and Social Relations as Reflected in the Responsa*. Leiden: Brill, 1984.
- Singer, Amy. *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*. Albany: State University of New York Press, 2002 [Osmanlı’da Hayırseverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004].
- Tietze, Andreas, ed. *Hâlât al-Qāhirah min al-‘ādât al-Zāhirah: Mustafa Âli’s description of Cairo of 1599*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975.
- Todorov, Nikolai. “The Socio-economic Life of Sofia in the 16th and 17th Centuries”, *La ville balkanique sous les Ottomans XV-XIXe siècles*. Londra, 1977.
- Vakalopoulos, Apostolos E. *The Greek Nation, 1453–1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, çev. Ian ve Phania Moles, c. 2. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1976.
- Veinstein, Gilles. “Une communauté ottomane: les Juifs d’Avlonya (Valona) dans la deuxième moitié du XVIe siècle”, *Gli Ebrei di Venezia*, ed. G. Cozzi, 781–828. Milano, 1987.
- Watenpaugh, Heghnar Zeitlian. *The Image of an Ottoman City: Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries*. Leiden: Brill, 2004.
- Woodhead, Christine. “From Scribe to Littérateur: The Career of a Sixteenth-Century Ottoman *Katib*”, *British Society for Middle East Studies Bulletin* 9 (1982): 55–74.
- . “Research on the Ottoman Scribal Service”, *Festgabe an Josef Matuz: Osmanistik-Turkologie-Diplomatik*, ed. Christa Fragner ve Klaus Schwarz, 311–28. Berlin: K. Schwarz, 1992.

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

- Aslanapa, Oktay. *Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.
- Atasoy, Nurhan. *İbrahim Paşa Sarayı*. İstanbul: [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi], 1972.
- Atıl, Esin. *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent*. Washington, DC: National Gallery of Art; New York: H. Abrams, 1987.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis. *La première histoire de France en turc ottoman: Chroniques des padischahs de France, 1572*. Paris: L’Harmattan, 1997.
- Beldiceanu-Steinherr, Irene. *Scheich Üftade, der Begründer des Gelvetijje-Ordens*. Münih, 1961.
- Bisaha, Nancy. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Cezar, Mustafa. *Typical Commercial Buildings of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, çev. Ahmet Edip Uysal. [Ankara]: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Fleischer, Cornell H. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986 [Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, 1541–1600. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008].
- Goodrich, Thomas D. *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth-Century Ottoman Americana*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1990.

- Halman, Talat S.,çev. *Süleyman, the Magnificent Poet: The Sultan's Selected Poems*. İstanbul: Dost, 1987.
- Imber, Colin. *Ebu's-su'ud: The Islamic Legal Tradition*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1997 [*Şeriattan Kanuna: Ebusuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004].
- Kafesçioğlu, Çiğdem. *Constantinople/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2009.
- Krstić, Tijana. *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2011.
- Kuban, Doğan. *Sinan'ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Lewis, Bernard. *Studies in Classical and Ottoman Islam, 7th–16th Centuries*. Londra: Variorum Reprints, 1976.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.
- . *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. New York: Architectural History Foundation; Cambridge, MA: MIT Press, 1991 [*15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007].
- . *The Topkapı Scroll: Geometry and Ornament in Islamic Architecture; Topkapı Palace Museum Library MS H. 1956; with an essay on the geometry of themuqarnas by Mohammad al-Asad*. Santa Monica, CA: Getty Center for the History of Art and the Humanities, 1995.
- , ed. *Sinan's Autobiographies: Five Sixteenth Century Texts*. Leiden: Brill, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler: 15.–17. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- Raby, Julian ve Zeren Tanındı. *Turkish Bookbinding in the 15th Century: The Foundation of an Ottoman Court Style*, ed. Tim Stanley. Londra: L'Association Internationale de Bibliophile adına Azimuth Editions, 1993.
- Schmidt, Jan. *Mustafa Âli's Kühnü'l-Ahbar and Its Preface according to the Leiden Manuscripts*. İstanbul: Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1987.
- Stierlin, Henri. *Soliman et l'Architecture ottomane*. Fribourg, İsviçre: Office d'livre, 1985.
- Tietze, Andreas. *Ottoman Melodies, Hebrew Hymns: A 16th Century Cross-Cultural Adventure*. Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1995.
- , ed. *Nasihât al-salâtin: Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581*, 2 cilt. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979–82.
- Yerasimos, Stefanos. *Istanbul: la mosquée de Soliman*. Paris: Paris-Méditerranée, CNRS éditions, 1997.

ADEMİMERKEZİLEŞME DÖNEMİ, 1607–1773

- Faroqhi, Suraiya, ed. *The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. Cambridge History of Turkey 3. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Hathaway, Jane, Karl Barbir'le birlikte. *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516–1800*. Harlow, BK: Pearson Education, 2008.
- Shay, Mary Lucille. *The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed in Despatches of the Venetian Baili*. Westport, CT: Greenwood, 1978 [*Venedik Balyoslarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu: Lale Devri ve Sonrası (1720–1734)*. İstanbul: Ark Kitapları, 2009].

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

- Abou-El-Haj, Rifa'at Ali. *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*. [Leiden]: Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü, 1984.
- . *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. *Provincial Leaderships in Syria, 1575–1650*. [Beyrut]: Beyrut Amerikan Üniversitesi, 1985.
- . *Rebellion, Myth Making and Nation Building: Lebanon from an Ottoman Mountain İltizam to a Nation State*. Tokyo: Tokyo Dış Araştırmalar Üniversitesi, Asya ve Afrika Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Enstitüsü, 2009.
- . *The View from Istanbul: Lebanon and the Druze Emirate in the Ottoman Chancery Documents, 1546–1711*. Londra: I. B. Tauris, 2004.
- Aksan, Virginia. *An Ottoman Statesman in War and Peace, Ahmed Resmî Efendi, 1700–1783*. Leiden: E. J. Brill, 1995 [*Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devleti Adamı: Ahmed Resmî Efendi (1700–1783)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997].
- Artan, Tülay. “From Charismatic Leadership to Collective Rule: Introducing Material on the Wealth and Power of Ottoman Princesses in the Eighteenth Century”, *Toplum ve Ekonomi* 4 (1993): 53–94.
- Bachrouh, Taoufik. *Formation sociale barbaresque et pouvoir à Tunis au XVIIesiècle*. [Tunus: Tunus Üniversitesi], 1977.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca: Cornell University Press, 1994 [*Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999].
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

- Chérif, Mohamed-Hédi. *Pouvoir et société dans la Tunisie de Husayn bin Ali (1705–1740)*. 2 cilt. Tunus: Tunus Üniversitesi, 1984.
- Cohen, Amnon. *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*. Kudüs: Magnes Press, İbrani Üniversitesi, 1973.
- Darling, Linda. *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*. Leiden: E. J. Brill, 1996.
- Ergene, Boğaç A. *Local Court, Provincial Society, and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652–1744)*. Leiden: Brill, 2003.
- Faroqhi, Suraiya. *Coping with the State: Political Conflict and Crime in the Ottoman Empire, 1550–1720*. İstanbul: Isis, 1995.
- Griswold, William J. *The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020/1591–1611*. Berlin: K. Schwarz Verlag, 1983 [Anadolu'da Büyük İsyan, 1591–1611. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000].
- Hathaway, Jane. *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaghlis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997 [Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002].
- Heiss, Gernot ve Grete Klingenstein, ed. *Das Osmanische Reich und Europa, 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung, und Austausch*. Münih: Oldenbourg, 1983.
- Heywood, Colin. “The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century”, *Social and Economic History of Turkey, 1071–1920*, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, 179–86. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- Hickok, Michael Robert. *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*. Leiden: Brill, 1997.
- İnalçık, Halil. “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, ed. Thomas Naff ve Roger Owen, 27–52. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977.
- Koller, Markus. *Eine Gesellschaft im Wandel: Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606–1683)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 2010.
- Mantran, Robert. *L'Empire ottoman du XVIe au XVIIIe siècle: administration, économie, société*. Londra: Variorum Reprints, 1984 [16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995].
- Murphey, Rhoads, ed. *Kanûn-nâme-i Sultânî li Aziz Efendi: Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations; An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.
- Mutafchieva, Vera P. *Sur l'état du système des timars, des XVIIe–XVIIIe ss*. Sofya: Bulgar Bilimler Akademisi, Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 1968.
- Naff, Thomas ve Roger Owen, ed. *Studies in Eighteenth Century Islamic History*. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü, 1691–1696*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1963.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda âyânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Piterberg, Gabriel. *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*. Berkeley: University of California Press, 2003 [Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımın Tarihle Oyunu. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2005].
- Rafeq, Abdul-Karim. *The Province of Damascus, 1723–1783*. Beyrut: Khayats, 1966.
- Serban, Constantin. “Les préliminaires de l'époque Phanariote”, *Symposium: L'époque phanariote*. Salonica, 1974.
- Shaw, Stanford J. *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517–1798*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962.
- Tezcan, Baki. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Dış İlişkiler ve Savaşlar

- Abou-El-Haj, Rifa'at. “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, *Journal of the American Oriental Society* 87 (1967): 498–512.
- Abrahamowicz, Zygmunt, Vojtech Kopčan, Metin Kunt, et al. *Die Türkenkriege in der historischen Forschung*. Viyana: Franz Deuticke, 1983.
- Ackerl, Isabella. *Von Türken belagert—von Christen entsetzt: das belagerte Wien 1683*. Viyana: Österreichischer Bundesverlag, 1983.
- Anderson, Sonia P. *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667–1678*. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, 1989.
- Barker, Thomas M. *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting*. Albany, NY: SUNY Press, 1967.
- Cassels, Lavender. *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717–1740*. New York: T.Y. Crowell, [1968].
- Ciobanu, Veniamin. *Les principautés roumaines et la politique européenne, 1699–1815*. çev. Melania Munteanu. Bükreş: Editura Stiintifica si Enciclopedica, 1984.
- Eickhoff, Ekkehard. *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch im Südosteuropa, 1645–1700*. Münih: Callwey, 1970.
- Erdbrink, G. R. Bosscha. *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelius Calcoen at the Sublime Porte, 1724–1726*. Ankara, 1975.

- Filippini, Jean-Pierre, et al. *Dossiers sur le commerce français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*. Paris: Presses universitaires de France, 1976.
- Fisher, Alan W. *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*. İstanbul: Isis, 1999.
- Grant, Jonathan. "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Journal of World History* 10, no. 1 (1999): 179–201.
- Groot, Alexander H. de. *The Ottoman Empire and the Dutch Republic: A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610–1630*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Leiden/İstanbul, 1978.
- . "The Ottoman Mediterranean since Lepanto (October 7th, 1571): Naval Warfare during the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *Anatolica* 20 (1994): 269–93.
- Grothaus, Maximilian ve Karl Vocelka, ed. *Mitteleuropa und die Türken—politische und kulturelle Beziehungen zwischen zwei Kulturkreisen*. Viyana: ÖBV, 1983.
- Hamilton, Alastair, Alexander de Groot ve Maurits H. van den Boogert, ed. *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*. Leiden: Brill, 2000.
- Hering, Gunnar. *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik, 1620–1638*. Wiesbaden: F. Steiner, 1968.
- Kissling, Hans Joachim. *Rechtsproblematiken in den christlich-muslimischen Beziehungen, vorab im Zeitalter der Türkenkriege*. Graz: Inst. f. Europ. u. Vergleichende Rechtsgeschichte an d. Rechts- u. Staatswissenschaftl. Fak. d. Univ. Graz, 1974.
- Köhbach, Markus. "Çasar oder Imperator?—Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitva-Torok", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 82 (1992): 223–34.
- Kołodziejczyk, Dariusz. *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*. Leiden: Brill, 2000.
- Kreutel, Richard. *Kara Mustafa vor Wien: 1683 aus der Sicht türkischer Quellen*. Graz: Verlag Styria, 1982 [Viyana Önlereinde Kara Mustafa Paşa. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007].
- Leitsch, Walter. "Warum wollte Kara Mustafa Wien erobern?" *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 29, no. 4 (1981): 494–514.
- Olson, Robert W. *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718–1743: A Study of Rebellion in the Capital and War in the Provinces of the Ottoman Empire*. Bloomington: Indiana University, 1975.
- Öz, Mehmet. "Kânûn-ı Kadîm: Osmanlı gelenekçi söyleminin dayanağı mı, ıslahat girişimlerinin meşrulaştırma aracı mı?" *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Parvev, Ivan. *Habsburgs and Ottomans between Vienna and Belgrade, 1683–1739*. New York: Eastern European Monographs, 1995.
- Serjeant, R. B. *The Portuguese off the South Arabian Coast: Hadrami Chronicles, with Yemeni and European Accounts of Dutch Pirates off Mocha in the Seventeenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Setton, Kenneth Meyer. *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.
- Stein, Mark L. *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*. Londra: I. B. Tauris, 2007.
- Wheatcroft, Andrew. *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans, and the Battle for Europe*. Londra: Bodley Head, 2008.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topuluklar ve Kadınlar

- Ágoston, Gábor. "Muslim Cultural Enclaves in Hungary under Ottoman Rule", *Acta Orientalis Academiae Scientiarum Hungariae* 45, no. 2–3 (1991): 181–204.
- Alexander, John Christos. *Brigandage and Public Order in the Morea, 1685–1806*. Atina, 1985.
- Barbir, Karl. *Ottoman Rule in Damascus, 1708–1758*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1979–1980.
- Canbakal, Hülya. *Society and Politics in an Ottoman Town: 'Ayntab in the 17th Century*. Leiden: Brill, 2007 [17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009].
- Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Dankoff, Robert, ed. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588–1662): As Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels (Seyahatname)*. Albany: State University of New York Press, 1991.
- Davis, Ralph. *Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the Eighteenth Century*. Londra: Macmillan, 1967.
- Eldem, Edhem. *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*. Leiden: E. J. Brill, 1999.
- Establet, Colette. *Ultime voyage pour la Mecque: les inventaires après décès de pèlerins morts à Damas vers 1700*.
- Şam: Fransız Arap Araştırmaları Enstitüsü, 1998.
- Faroqhi, Suraiya. *Herrscher über Mekka: die Geschichte der Pilgerfahrt*. Münih: Artemis, 1990.
- . *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987 [Orta Halli Osmanlılar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009].
- Filippini, Jean-Pierre, et al., ed. *Dossiers sur le commerce français en Méditerranée orientale au XVIIIe siècle*. Paris: Presses universitaires de France, 1976.

- Frangakis-Syrett, Elena. *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700–1820)*. Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Genç, Mehmet. “Entreprises d’état et attitude politique dans l’industrie ottomane au XVIIIe siècle”, *L’accession de la Turquie à la civilisation industrielle: facteurs internes et externes: actes du colloque d’Istanbul, 2–4 décembre 1985*, ed. Jacques Thobie et Jean-Louis Bacqué-Grammont. İstanbul: Isis, 1987.
- . “A Study of the Feasibility of Using Eighteenth-Century Ottoman Financial Records as an Indication of Economic Activity”, *The Ottoman Empire and the World Economy*, ed. Huri İslamoğlu-İnan, 345–73. Cambridge: Cambridge University Press ve Maison des Sciences de l’Homme, 1987.
- Gerber, Haim. *Crossing Borders: Jews and Muslims in Ottoman Law, Economy and Society*. İstanbul: Isis, 2008.
- . *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600–1700*. Kudüs: İbrani Üniversitesi, 1988.
- Goffman, Daniel. *Britons in the Ottoman Empire, 1642–1660*. Seattle: University of Washington Press, 1998 [*Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler, 1642–1660*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2001].
- Göyünç, Nejat. “The Procurement of Labor and Materials in the Ottoman Empire (16th and 18th Centuries)”, *Économies et sociétés dans l’Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 327–33. Paris: CNRS, 1983.
- Hamadeh, Shirine. *The City’s Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*. Seattle: University of Washington Press, 2008 [*Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010].
- Hanna, Nelly. *Construction Work in Ottoman Cairo (1517–1798)*. Kahire: Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, 1984.
- İnalçık, Halil. “The Emergence of Big Farms, Çiftlik: State, Landlords and Tenants”, *Collection Turcica III: Contributions à l’histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman*. Louvain: Peeters, 1984.
- . “The Ottoman Decline and Its Effects upon the Reaya”, *Aspects of the Balkans: Continuity and Change*, ed. H. Birnbaum and Speros Vryonis, 338–54. Lahey: Mouton, 1972.
- Jennings, Ronald. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571–1640*. New York: New York University Press, 1993.
- . *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: Isis, 1999.
- Kellner-Heinkele, Barbara. *Aus den Aufzeichnungen des Sa’id Giray Sultān: eine zeitgenössische Quelle zur Geschichte des Chanats der Krim um die Mitte des 18. Jahrhunderts*. Freiburg: K. Schwarz, 1975.
- Khoury, Dina Rizk. *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Koller, Markus. *Bosnien an der Schwelle zur Neuzeit: eine Kulturgeschichte der Gewalt (1747–1798)*. München: R. Oldenbourg, 2004.
- Kreiser, Klaus. *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliyâ Çelebi: e. Beitr. zur Kenntnis d. osman. Stadt*. Freiburg: K. Schwarz, 1975.
- Kreutel, Richard. *Die Autobiographie des Dolmetschers ‘Osmān Aga aus Temeschwar: der Text des Londoner Autographen in normalisierter Rechtschreibung*. [İngiltere]: EJW Gibb Memorial Trust, 1980.
- Laidlaw, Christine. *The British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Londra: Tauris Academic Studies, 2010.
- Mantran, Robert. *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe [i. e. dix-septième] siècle; essai d’histoire institutionnelle, économique et sociale*. Paris: A. Maisonneuve, 1962 [17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990].
- Marcus, Abraham. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Masters, Bruce Alan. *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600–1750*. New York: New York University Press, 1988.
- McGowan, Bruce. *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade, and the Struggle for Land, 1600–1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Mihordea, V. *Maîtres du sol et paysans dans les principautés roumaines au XVIIIe siècle*. Bükreş: Romanya Sosyalist Cumhuriyeti Akademisi Yayınları, 1971.
- Murphey, Rhoads. *Regional Structure in the Ottoman Economy: A Sultanlic Memorandum of 1636 A.D. concerning the Sources and Uses of the Tax-Farm Revenues of Anatolia and the Coastal and Northern Portions of Syria*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1987.
- , ed. *Studies on Ottoman Society and Culture, 16th–18th Centuries*. Burlington, VT: Ashgate, 2007.
- Nagata, Yuzo. *Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of the Notables in Western Anatolia*. Tokyo: Asya ve Afrika Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Enstitüsü, 1976.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 1984.
- Panzac, Daniel. *Commerce et navigation dans l’Empire ottoman au XVIIIe siècle*. İstanbul: Isis, 1996.
- Perenyi, Jozsef. “Villes hongroises sous la domination ottomane aux XVe–XVIIe siècles, les chef-lieux de l’administration ottomane”, *Conférence sur la ville balkanique (1969: Moscow). La ville balkanique. XVe–XIXe ss.*, ed. Nicolaj Todorov. Sofya: Bulgar Bilimler Akademisi Yayınları, 1970.

- Rafeq, Abdul-Karim. "Economic Relations between Damascus and the Dependent Countryside", *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies in Economic and Social History*, ed. A. L. Udovitch, 653–86. Princeton, NJ: Darwin Press, 1981.
- Raymond, André. *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*. 2. bas. Kahire: Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, 1999.
- . *Le Caire des Janissaires: l'apogée de la ville ottomane sous 'Abd al-Rahmân Katkhudâ*. [Paris]: CNRS éditions, 1995 [Yeniçerilerin Kahiresi: Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999].
- . *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction*. New York: New York University Press, 1984 [Osmanlı Döneminde Arap Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995].
- . *La ville arabe, Alep, à l'époque ottomane, XVIe–XVIIIe siècles*. Şam: Institut français de Damas, 1998.
- Sadok, Boubaker. *La régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerciales avec les ports de l'Europe méditerranéenne, Marseille et Livourne*. Zaghouan: CEROMA, 1987.
- Sajdi, Dana. *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*. Londra: Tauris Academic, 2007.
- Salzmann, Ariel. *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*. Boston: Brill, 2004.
- Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi. *Women and Men in Late Eighteenth-Century Egypt*. Austin: University of Texas Press, 1995.
- Semerdjian, Elyse. "Off the Straight Path": *Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2008.
- Steensgaard, Niels. *Carracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European-Asian Trade in the Early 17th Century*. Lund, İsveç: Studentlitteratur, 1973.
- Tietze, Andreas, ed. *Sieben Jahre in Aleppo: (1656–1663). Ein Abschnitt aus den "Reiss-Beschreibungen" des Wolfgang Aigen*. Viyana: Verlag des Verbandes der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1980.
- Veinstein, Gilles. *Etat et société dans l'empire Ottoman, XVIe–XVIIIe siècles: la terre, la guerre, les communautés*. Aldershot, BK: Variorum, 1994.
- Wilkins, Charles L. *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640–1700*. Leiden: Brill, 2010.
- Yedi yıldız, Bahaeddin. *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Yi, Eunjeong. *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage*. Leiden: Brill, 2004.
- Zarinebaf, Fariba. *Crime and Punishment in Istanbul, 1700–1800*. Berkeley: University of California Press, 2010.
- Zarinebaf, Fariba, John Bennet ve Jack L. Davis. *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*. [Princeton, NJ]: Atina Amerikan Klasik Araştırmalar Okulu, 2005.
- Ze'evi, Dror. *An Ottoman Century: The District of Jerusalem in the 1600s*. Albany: State University of New York Press, 1996 [Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000].

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

- Berque, Jacques. *Ulémas, fondateurs, insurgés du Maghreb: XVIIe siècle*. Paris: Sindbad, 1982.
- Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*. Leiden: Brill, 2004 [Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010].
- Erduman-Çalış, Deniz. *Tulpen, Kaftane und Levni: Höfische Mode und Kostumbänder Osmanen aus dem Topkapı Palast Istanbul*. Münih: Hirmer Verlag, 2008.
- Gerber, Haim. *Islamic Law and Culture, 1600–1840*. Leiden: Brill, 1999.
- Göçek, Fatma Müge. *East Encounters West: France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Hazai, György. *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert. Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány*. Lahey: Mouton, 1973.
- Howard, Douglas A. "Ayn 'Ali Efendi and the Literature of Ottoman Decline", *Turkish Studies Association Bulletin* 11 (1987): 18–20.
- . "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian History* 22 (1988): 52–76.
- İnalçık, Halil. "Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work", *Revue Roumaine d'Histoire* 13, no. 1 (1974): 27–29.
- Kuban, Doğan. *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1954.
- Minkov, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670–1730*. Leiden: Brill, 2004.
- Murphey, Rhoads. "Ottoman Historical Writing in the Seventeenth Century: A Survey of the General Development of the Genre after the Reign of Ahmed I", *Archivum Ottomanicum* 13 (1994): 277–311.
- Strauss, Johann. *Die Chronik des 'Isazade: ein Beitrag zur osmanischen Historiographie des 17. Jahrhunderts*. Berlin: K. Schwarz, 1991.

Thomas, Lewis Victor. *A Study of Naima*, ed. Norman Itzkowitz. New York: New York University Press, 1972.
Yenişehirlioğlu, Filiz. “Western Influences on Ottoman Architecture in the 18th Century”, *Das Osmanische Reich und Europa, 1683 bis 1789: Konflikt, Entspannung, und Austausch*, ed. Gernot Heiss ve Grete Klingenstein, 153–78. Münih: Oldenbourg, 1983.
Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600–1800)*. Minneapolis, MN: Bibliotheca Islamica, 1988 [Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2009].

OSMANLI REFORM DÖNEMİ, 1774–1922

Kasaba, Reşat, ed. *Turkey in the Modern World*. Cambridge History of Turkey 4. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
Kenan, Seyfi, ed. *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
Landau, Jacob. *Exploring Ottoman and Turkish History*. Londra: Hurst, 2004.

Devlet, Hukuk, İdare ve Siyaset

Abu Manneh, Butrus. *Studies on Islam and the Ottoman Empire in the 19th Century*. İstanbul: Isis, 2001.
Adanır, Fikret. *Die makedonische Frage: ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908*. Wiesbaden: Steiner, 1979 [Makedonya Sorunu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001].
Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908–1914*. Oxford: Clarendon Press, 1969 [İttihat ve Terakki, 1908–1914. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995].
Akarlı, Engin Deniz. “Abdülhamîd II’s Attempt to Integrate Arabs into the Ottoman System”, *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social, and Economic Transformation*, ed. David Kushner, 74–89. Kudüs: Yad Izhak Ben-Zvi; Leiden: Brill, 1986.
———. *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861–1920*. Berkeley: University of California Press, 1993.
Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970.
———. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*. 2 cilt. İstanbul: Cem Yayınevi, 1976, 1992.
Akyıldız, Ali. *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.
———. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836–1856)*. İstanbul: Eren, 1993.
Anderson, Lisa. *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830–1980*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987.
Arai, Masami. *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*. Leiden: Brill, 1992 [Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği. İstanbul İletişim Yayınevi, 2003].
Bachrouh, Taoufik. *Les élites tunisiennes du pouvoir et de la dévotion: contribution à l'étude des groupes sociaux dominants, 1782–1881*. [Tunus]: Tunus Üniversitesi, 1989.
Bağış, A. İ. *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire: Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776–1794*. İstanbul: Isis, 1984.
Barbir, Karl. “Memory, Heritage, History: Ottomans and Arabs”, *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ed. Carl L. Brown, 100–114. New York: Columbia University Press, 1996.
Barkey, Karen ve Mark Hagen, ed. *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and Russian, Ottoman and Habsburg Empires*. Boulder, CO: Westview, 1997.
Ben-Bassat, Yuval ve Eyal Ginio. *Late Ottoman Palestine: The Period of Young Turk Rule*. Londra: I. B. Tauris, 2011.
Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
Beydilli, Kemal. “III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar”, In *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III.Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
Black, Cyril ve Brown, Carl E., ed. *Modernization in the Middle East: The Ottoman Empire and Its Afro-Asian Successors*. Princeton, NJ: Darwin Press, 1992.
Blumi, Isa. *Rethinking the Late Ottoman Empire: A Comparative Social and Political History of Albania and Yemen, 1878–1918*. İstanbul: Isis, 2003.
Bodman, Herbert Luther. *Political Factions in Aleppo, 1760–1826*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1963.
Bozkurt, Gülnihal. “Tanzimat and Law”, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. Ankara: 31 Ekim–3 Kasım 1989. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
Brown, L. Carl. *The Tunisia of Ahmad Bey, 1837–1855*. [Princeton, NJ]: Princeton University Press, [1974].
Bruinessen, Martin van. *Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan*. Londra: Zed, 1992 [Ağa, Şeyh ve Devlet. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003].
Ceylan, Ebubekir. *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth Century Middle East*. Londra: Tauris Academic Studies, 2011.
Clogg, Richard, ed. *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence*. Londra: Macmillan, [1973].

- Commins, David D. *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*. New York: Oxford University Press, 1990[*Osmanlı Suriyesi'nde Islahat Hareketleri*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993].
- Çetinsaya, Gökhan. *Ottoman Administration of Iraq, 1890–1908*. Londra: Routledge, 2006.
- Dakin, Douglas. *The Greek Struggle for Independence, 1821–1833*. Berkeley: University of California Press, [1973].
- Davison, Roderic H. *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West*. Austin: University of Texas Press, 1990[*Osmanlı Türk Tarihi (1774–1923)*. İstanbul: Alkım Kitabevi, 2004].
- . *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856–1876*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005].
- Deringil, Selim. *The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909*. Londra: I. B. Tauris, 1998[*İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002].
- Devereux, Robert. *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Press, 1963.
- Djordjević, Dimitrije ve Stephen Fischer-Galati. *The Balkan Revolutionary Tradition*. New York: Columbia University Press, 1981.
- Dündar, Fuat. *Crime of Numbers: The Role of Statistics in the Armenian Question (1878–1918)*. New Brunswick, NJ: Transaction, 2010.
- . *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İşkân Politikası, 1913–1918*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2001.
- . *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913–1918*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008.
- Ergut, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin DİYALEKTİĞİ*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.
- Fahmy, Khaled. *All the Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army, and the Making of Modern Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997[*Paşa'nın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010].
- Fawaz, Leila Tarazi. *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Findley, Carter V. *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte, 1789–1922*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980[*Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform: Bâbüâli (1789–1922)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994].
- . *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789–2007*. New Haven, CT: Yale University Press, 2010 [*Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, 1789–2007*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011].
- Gandev, Khristo. *Formation and Establishment of the Bulgarian Nation*. Sofya: Sofia Press, 1987.
- Gawrych, George W. *The Crescent and the Eagle: Ottoman Rule, Islam, and the Albanians*. Londra: I. B. Tauris, 2006.
- Georgeon, François. *Abdülhamid II: le sultan calife (1876–1909)*. Paris: Fayard, 2003[*Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006].
- . *Des Ottomans aux Turcs: naissance d'une nation*. İstanbul: Isis, 1995[*Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900–1930)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006].
- Gerber, Haim. *Ottoman Rule in Jerusalem, 1890–1914*. Berlin: K. Schwarz, 1985.
- Gingeras, Ryan. *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Göçek, Fatma Müge, ed. *Social Constructions of Nationalism in the Middle East*. Albany: State University of New York Press, 2002.
- Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Haddad, William W. ve William Ochsenwald, ed. *Nationalism in a Non-national State: The Dissolution of the Ottoman Empire*. Columbus: Ohio State University Press, 1977.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- . *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*. Çağaloğlu, İstanbul: İletişim Yayınevi, [1986?].
- . *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.
- . *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*. New York: Oxford University Press, 2000.
- . *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University Press, 1995.
- Heinzelmann, Tobias. *Heiliger Kampf oder Landesverteidigung? Die Diskussion um die Einführung der allgemeinen Militärpflicht im Osmanischen Reich 1826–1856*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004.
- Herzog, Christoph ve Malek Sharif, ed. *The First Ottoman Experiment in Democracy*. Würzburg: Ergon, 2010.
- Hourani, Albert. *The Emergence of the Modern Middle East*. Berkeley: University of California Press, 1981.
- Hovannisian, Richard G. *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*. New York: St. Martin's, 1992.
- Hulagu, Metin. *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri 1909–1918: Hususi Doktoru Âtuf Hüseyin Bey'in Hatıratı*. Beşiktaş, İstanbul: Pan, 2003.
- İnalçık, Halil. “Some Remarks on Ottoman Turkey's Modernization Process”, *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: IRCICA, 1992.
- İnalçık, Halil. *Tanzimat ve Bulgar Meselesi. Doktora Tezi'nin 50. Yılı*. İstanbul: Eren, 1992.

- Jelavich, Charles, ed. *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century*. [Hamden, CT]: Archon, 1974.
- Kaligian, Dikran Mesrob. *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule, 1908–1914*. New Brunswick, NJ: Transaction, 2009.
- Karpat, Kemal H. *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*. [Princeton, NJ]: Princeton Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 1973.
- . *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press, 2001 [*Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011].
- Kayalı, Hasan. *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908–1918*. Berkeley: University of California Press, 1997 [*Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908–1918*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998].
- Kieser, Hans-Lukas. *Der verpasste Frieden: Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839–1938*. Zürich: Chronos, 2000 [*İskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet, 1839–1938*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2005].
- . *Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East*. Philadelphia: Temple University Press, 2010.
- Kieser, Hans-Lukas ve Elmar Plozza, ed. *Der Völkermord an den Armeniern, die Türkei und Europa*. Zürich: Chronos, 2006.
- Kırlı, Cengiz. *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri"*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Klein, Janet. *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2011.
- Koloğlu, Orhan. *Abdülhamit Gerçeği*. Sirkeci, İstanbul: Gür Yayınları, 1987.
- Kornrumpf, Hans-Jürgen. *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei vom Berliner Kongress (1878) bis zu den Balkankriegen (1912/13) nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen*. München: R. Trofenik, 1983.
- . *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei vom Erlass der Vilayetordnung (1864) bis zum Berliner Kongress (1878) nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen*. Freiburg: Schwarz, 1976.
- Koumoulides, John T. A. *Cyprus and the War of Greek Independence, 1821–1829*. 2. bas. Londra: Zeno, 1974.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. 2. bas. Londra: Oxford University Press, 1968. Yeni baskı, Oxford: Oxford University Press, 2001 [*Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2009].
- Mandel, Neville J. *The Arabs and Zionism before World War I*. Berkeley: University of California Press, 1976.
- Miller, Ruth A. *Legislating Authority: Sin and Crime in the Ottoman Empire and Turkey*. Londra: Routledge, 2005.
- Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 1963.
- Nieuwenhuis, Tom. *Politics and Society in Early Modern Iraq: Mamluk Pashas, Tribal Shayks and Local Rule between 1802 and 1831*. Lahey: M. Nijhoff, 1982.
- Ochsenwald, William. *Religion, Society, and the State in Arabia: The Hijaz under Ottoman control, 1840–1908*. Columbus: Ohio State University Press, 1984.
- Olson, Robert W. *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880–1925*. Austin: University of Texas Press, 1989 [*Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1992].
- . *Imperial Meanderings and Republican By-ways: Essays on Eighteenth Century Ottoman and Twentieth Century History of Turkey*. İstanbul: Isis, 1996.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayın, 1983.
- . *Studies on Ottoman Transformation*. İstanbul: Isis, 1994.
- . *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. [İstanbul]: Hil Yayın, 1985.
- Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876–1914*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2002.
- Özoğlu, Hakan. *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*. Albany: State University of New York Press, 2004 [*Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005].
- Palmer, Alan. *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*. Londra: John Murray, 1992 [*Bir Çöküşün Yeni Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 300 Yılı*. İstanbul, Turkuvaç Kitap, 2008].
- Philipp, Thomas ve Christoph Schumann, ed. *From the Syrian Land to the States of Syria and Lebanon*. Würzburg: Ergon, 2004.
- Philliou, Christine May. *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Polk, William R ve Richard L. Chambers, ed. *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press, 1968 [*Ortadoğu'da Modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995].
- Prätor, Sabine. *Der arabische Faktor in der jungtürkischen Politik: eine Studie zum osmanischen Parlament der II. Konstitution (1908–1918)*. Berlin: Klaus Schwarz, 1993.

- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire, 1700–1922*. New York: Cambridge University Press, 2000 [*Osmanlı İmparatorluğu, 1700–1922*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2009].
- Reed, Howard. “Ottoman Reform and the Janissaries: The *Eşkıncı Layihası* of 1826”, *Social and Economic History of Turkey, 1071–1920*, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, 193–97. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- Reinkowski, Maurus. *Die Dinge der Ordnung: eine vergleichende Untersuchung über die osmanische Reformpolitik im 19. Jahrhundert*. Münih: R. Oldenbourg, 2005.
- Riedler, Florian. *Opposition and legitimacy in the Ottoman Empire: Conspiracies and Political Cultures*. New York: Routledge, 2011.
- Rogan, Eugene L. *Frontiers of State in the Late Ottoman Empire: Transjordan, 1850–1921*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Rood, Judith Mendelsohn. *Sacred Law in the Holy City: The Khedival Challenge to the Ottomans as Seen from Jerusalem, 1829–1841*. Leiden: Brill, 2004.
- Rubin, Avi. *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Sayyid-Marsot, Afaf Lutfi. *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Schaller, Dominik J. ve Jürgen Zimmerer, ed. *Late Ottoman Genocides: The Dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish Population and Extermination Policies*. Londra: Routledge, 2009.
- Şenişik, Pınar. *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*. Londra: Tauris Academic Studies, 2011.
- Shaw, Stanford J. *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971 [*Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008].
- . “Local Administrations in the Tanzimat”, *150. Yılında Tanzimat*, ed. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- . “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies* 6 (1975): 421–59.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1977 [*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: E Yayınları, 1994].
- Stavrianos, Leften Stavros. *The Balkans, 1815–1914*. New York: Holt, Rinehart and Winston, [1963].
- Sunar, Mehmet Mert. “Ocak-ı Âmire’den Ocak-ı Mülğâ’ya doğru: Nizâm-ı Cedîd reformları karşısında Yeniçeriler”, In *Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Suny, Ronald Grigor, Fatma Müge Göçek ve Norman M. Naimark, ed. *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Tokay, Gül. *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilâlinin Kökenleri, 1903–1908*. İstanbul: AFA Yayınları, 1995.
- Toledano, Ehud R. *State and Society in Mid-Nineteenth-Century Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 3 cilt. [İstanbul]: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984–1989.
- Turfan, Naim. *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse*. Londra: I. B. Tauris, 2000 [*Jön Türklerin Yükselişi*. İstanbul: Alkım Kitabevi, 2005].
- Uras, Esat. *The Armenians in History and the Armenian Question*. İstanbul: Documentary, 1988.
- Ursinus, Michael. *Regionale Reformen im Osmanischen Reich am Vorabend der Tanzimat: Reformen der rumelischen Provinzialgouverneure im Gerichtssprengel von Manastir (Bitola) zur Zeit der Herrschaft Sultan Mahmuds II (1808–39)*. Berlin: K. Schwarz, 1982.
- Uzun, Ahmet. *Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme, 1841*. İstanbul: Eren, 2002.
- Valensi, Lucette. *Le Maghreb avant la prise d’Alger, 1790–1830*. [Paris]: Flammarion, [1969].
- Vucinich, Wayne S., ed. *The First Serbian uprising 1804–1813*. New York: Boulder, 1982.
- Yaycıoğlu, Ali. “Sened-i İttifak (1808): Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Ortaklık ve Entegrasyon Denemesi”, *Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yerasimos, Stefanos. *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2002.
- Zürcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. Londra: British Academic Press; New York: St. Martin’s, 1995 [*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008].
- . *The Unionist Facto: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement, 1905–1926*. Leiden: Brill, 1984 [*Millî Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008].
- . *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk’s Turkey*. Londra: I. B. Tauris, 2010.

Dış İlişkiler ve Savaşlar

- Akmeşe, Handan Nezir. *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*. Londra: I. B. Tauris, 2005.
- Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008 [*Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010].

- Aksan, Virginia. *Ottoman Wars, 1700–1870: An Empire Besieged*. Edinburgh Gate, BK: Longman/Pearson, 2007[*Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700–1870)*]. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007].
- Anderson, M. S. *The Eastern Question, 1774–1923: A Study in International Relations*. Londra: Macmillan, 1966.
- Arnakis, George G. *The Near East in Modern Times*, c. 1, *The Ottoman Empire and the Balkan States to 1900*. Austin, TX: Pemberton Press, 1969.
- Aydın, Mustafa. “III. Selim zamanında Kafkasya” ,*Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: ISAM Yayınları, 2010.
- Badem, Candan. *The Ottoman Crimean War, 1853–1856*. Boston: Brill, 2010.
- Bailey, F. E. *British Policy and the Turkish Reform Movement: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826–1853*. New York: H. Fertig, 1970.
- Berindei, Dan. *Independent Romania, 1877*, çev. Leon Levitchi. Bükreş: Meridiane, 1976.
- . *L’an 1848 dans les pays Roumains*. French translation by Madeleine Costescu. Bükreş: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984.
- . *L’Union des principautés roumaines*, çev. Madeleine Costescu. [Bükreş]: Editions de l’Académie de la République socialiste de Roumanie, [1960s?].
- Berridge, Geoff. *Gerald Fitzmaurice (1865–1939), Chief Dragoman of the British Embassy in Turkey*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2007.
- Beylerian, Arthur. *Les Grandes Puissances, L’Empire Ottoman et les Arméniens: dans les Archives Françaises, 1914–1918*. 3 cilt. Paris: Publications de la Sorbonne, 1983.
- Butler, Daniel Allen. *Shadow of the Sultan’s Realm: The Destruction of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. Washington DC: Potomac, 2011.
- Bryce, James ve Arnold Joseph Toynbee. *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915–1916: Documents Presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce*. Londra: Taderon Press, 2005.
- Clayton, G. D. *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*. Londra: University of London Press, 1971.
- Cooke, W. S. *The Ottoman Empire and Its Tributary States (Excepting Egypt): With a Sketch of Greece*. Amsterdam: B. R. Grüner, 1968.
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul, 1918–1923*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2004.
- Dakin, Douglas. *The Greek Struggle in Macedonia, 1897–1913*. Selanik: Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 1993.
- . *The Unification of Greece, 1770–1923*. New York: St. Martin’s, [1972].
- Davison, Roderic H. *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*. İstanbul: Isis, 1999.
- Deringil, Selim. *The Ottomans, the Turks and World Power Politics: Collected Essays*. İstanbul: Isis, 2000.
- Erickson, Edward J. *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912–1913*. Westport, CT: Praeger, 2003.
- . *Gallipoli: The Ottoman Campaign*. Barnsley, BK: Pen and Sword Military, 2010.
- . *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study*. New York: Routledge, 2007.
- Erickson, Edward J. ve Hüseyin Kıvrıkoğlu. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport, CT: Greenwood, 2000[Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011].
- Farah, Caesar E. “Great Britain, Germany ve the Ottoman Caliphate”, *Der Islam* 66 (1989): 264–88.
- . *The Politics of Interventionism in Ottoman Lebanon, 1830–1861*. New York: I. B. Tauris, 1996.
- Field, James A. *From Gibraltar to the Middle East: America and the Mediterranean World, 1776–1882*. Chicago: Imprint, 1991.
- Fisher, Alan W. *The Russian Annexation of the Crimea, 1772–1783*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Frazer, Charles A. *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821–1852*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
- Friedman, Isaiah. *Germany, Turkey and Zionism, 1897–1918*. Fair Lawn, NJ: Oxford University Press, 1978.
- Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Avon, 1990[*Barışa Son Veren Barış*. İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008].
- Geyikdağı, V. Necla. *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye, 1854–1914*. İstanbul: Hil Yayınları, 2008.
- Grabill, Joseph L. *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy, 1810–1927*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971.
- Hacısalihioğlu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890–1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.
- Heller, Joseph. *British Policy towards the Ottoman Empire, 1908–1914*. Londra, NJ: F. Cass, 1983.
- Hourani, Albert. *Europe and the Middle East*. Londra: Macmillan, 1980[*Avrupa ve Ortadoğu*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001].
- Hovannisian, Richard G. *Armenia on the Road to Independence, 1918*. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Hulagu, Metin. *Pan-İslamizm. Osmanlı’nın Son Umudu*. Üsküdar, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- . *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2001.
- Hurewitz, J. C. “Ottoman Diplomacy and the European State System”, *Middle East Journal* 15 (1961): 141–52.
- Jelavich, Charles. *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Seattle: University of Washington Press, 1977.
- Kayaoğlu, Turan. *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

- Kedourie, Elie. *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914–1921*. Londra: Mansell; Boulder, CO: Westview, 1987.
- Kent, Marian. “Great Britain and the End of the Ottoman Empire, 1900–1923”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire, 1900–1923*, ed. Marian Kent, 172–205. Londra: George Allen and Unwin, 1984[*Osmanlı imparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999].
- Kuneralp, Sinan ve Gül Tokay, ed. *Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of World War I*. İstanbul: Isis, 2008.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984.
- Lowry, Heath W. *The Story behind Ambassador Morgenthau's Story*. İstanbul: Isis, 1990.
- Mango, Andrew. *From the Sultan to Atatürk: Turkey; The Peace Conferences of 1919–23 and Their Aftermath*. Londra: Haus, 2010[*Sultan'dan Atatürk'e Türkiye*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2011].
- McCarthy, Justin. *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821–1922*. Princeton, NJ: Darwin Press, 1995 [Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821–1922. İnkilâp Kitabevi, 1998].
- McMeekin, Sean. *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power*. Cambridge, MA: Belknap, 2010.
- Nicolle, David. *Ottoman Infantryman, 1914–18*. Oxford: Osprey, 2010.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877–1924)*. Ankara: İSAM Yayınları, 1997.
- Puryear, Vernon John. *France and the Levant from the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*. [Hamden, CT]: Archon, 1968.
- Reynolds, Michael A. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908–1918*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Şakul, Kahraman. “Osmanlılar Fransız İhtilâli'ne Karşı: Adriyatik ve İtalya Sularında Osmanlı Donanması”, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Somakian, Manoug Joseph. *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers, 1895–1920*. Londra: I. B. Tauris, 1995.
- Thobie, Jacques. *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman: 1895–1914*. Paris: Impr. nationale, 1977.
- . *La France et l'est méditerranéen depuis 1850: économie, finance, diplomatie*. İstanbul: Isis, [1993].
- Winder, R. Bayley. *Saudi Arabia in the Nineteenth Century*. New York: Octagon, 1980.
- Wolf, John Baptist. *The Diplomatic History of the Bagdad Railroad*. New York: Octagon, 1973.
- Yalçınkaya, M. Alaaddin. “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yasamee, F. A. K. *Ottoman Diplomacy: Abdülhamid II and the Great Powers, 1878–1888*. İstanbul: Isis, 1996.
- Yener, Emir. *From the Sail to the Steam: Naval Modernization in the Ottoman, Russian, Chinese, and Japanese Empires 1830–1905*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic, 2010.
- Yeşil, Fatih. “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Zorlu, Tuncay. *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*. Londra: Tauris Academic Studies, 2008.

Ekonomik ve Sosyal Yaşam, Etnik Topluluklar ve Kadınlar

- Ahmad, Feroz. “The Agrarian Policy of the Young Turks, 1908–1918”, *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe–début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 275–88. Paris: CNRS, 1983.
- Akın, Nur. *19. yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür, 1998.
- Akyıldız, Ali. *Anka'nın Sonbaharı: Osmanlı'da iktisadi modernleşme ve Uluslararası Sermaye*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2005.
- . *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- . *Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.
- Anastasiadou, Meropi. *Salonique, 1830–1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes*. Leiden: Brill, 1997[*Selanik: Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri (1830–1912)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010].
- Anastasiadou, Meropi ve Bernard Heyberger, ed. *Figures anonymes, figures d'élite: pour une anatomie de l'Homo ottomanicus*. İstanbul: Isis, 1999.
- Autheman, André. *Bank-ı Osmanî-i Şahane*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2002.
- Bacqué-Grammont, Jean-Louis ve Paul Dumont, ed. *Economie et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe–début du XXe siècle): actes du colloque de Strasbourg (1er-5 juillet 1980)*. Paris: CNRS, 1983.
- Baer, Gabriel. “Landlord, Peasant and the Government in the Arab Provinces of the Ottoman Empire in the 19th and Early 20th Centuries”, *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe–début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 261–74. Paris: CNRS, 1983.

- . “Ottoman Guilds: A Reassessment”, *Social and Economic History of Turkey, 1071–1920*, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, 95–102. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.
- Baer, Marc David. *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2010 [*Selânikli Dönmeler: Yahudilikten Dönenler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011].
- Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları, 1750–1839*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.
- Balgamış, Deniz A. ve Kemal Karpat, ed. *Turkish Migration to the United States: From Ottoman Times to the Present*. Madison: University of Wisconsin Press, 2008.
- Bartl, Peter. *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878–1912)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968.
- Ben-Arieh, Yehoshua. *Jerusalem in the 19th Century—Emergence of the New City*. Kudüs: Yad Izhak Ben-Zvi; New York: St. Martin’s, 1986.
- . *Jerusalem in the 19th Century: The Old City*. Kudüs: Yad Izhak Ben Zvi Enstitüsü; New York: St. Martin’s, 1984.
- Birdal, Murat. *The Political Economy of Ottoman Public Debt: Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century*. Londra: Tauris Academic Studies, 2010.
- Blumi, Isa. *Foundations of Modernity: Human Agency and the Imperial State*. New York: Routledge, 2011.
- . *Reinstating the Ottomans: Alternative Balkan Modernities, 1800–1912*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Burke, Edmund, III. *Struggle and Survival in the Modern Middle East*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Campos, Michelle U. *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth Century Palestine*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2011.
- Chevallier, Dominique. *Villes et travail en Syrie: du XIXe au XXe siècle*. Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose, 1982.
- Clay, Christopher. *Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856–1881*. Londra: I. B. Tauris, 2001.
- Clogg, Richard. *Anatolica: Studies in the Greek East in the 18th and 19th Centuries*. Aldershot, BK: Variorum, 1996.
- , ed. *Balkan Society in the Age of Greek Independence*. Totowa, NJ: Barnes & Noble, 1981.
- Cottrell, Philip L., Monica Pohle Fraser ve Iain L. Fraser, ed. *East Meets West: Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire*. Aldershot, BK: Ashgate, 2008.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Kadın Araştırmaları, 1994.
- Çelik, Zeynep. *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*. Seattle: University of Washington Press, 1986 [19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998].
- Davis, Fanny. *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*. Westport, CT: Greenwood, 1986 [Osmanlı Hanımı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009].
- Deguilhem, Randi. “Waqf Documents: A Multi-purpose Historical Source—the Case of 19th Century Damascus”, *Les villes dans l’Empire ottoman, activités et sociétés*, c. 1. Paris: Éditions du CNRS, 1991.
- Demirci, Tuba ve Selçuk Akşin Somel. “Women’s Bodies, Demography, and Public Health: Abortion Policy and Perspectives in the Ottoman Empire of the Nineteenth Century”, *Journal of the History of Sexuality* 17, no. 3 (2008): 377–420.
- Doumani, Beshara. *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700–1900*. Berkeley: University of California Press, 1995.
- Duben, Alan ve Cem Behar. *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880–1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991 [İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880–1940. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996].
- Dumont, Paul. “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the XIXth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israélite Universelle”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, c. 1, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, 209–42. New York: Holmes and Meier, 1982.
- Dumont, Paul ve François Georgeon, ed. *Villes ottomanes à la fin de l’Empire*. Paris: L’Harmattan, 1992 [Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996].
- Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Banknotları: Osmanlı Bankası Arşivinden ve Tahsin İşbiroğlu Koleksiyonundan*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 1999.
- , ed. *Banque impériale ottomane: inventaire commenté des archives*. İstanbul: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü; Osmanlı Bankası, 1994.
- Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- Erdem, Y. Hakan. *Osmanlıda Köleliğin Sonu, 1800–1900*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Exertzoglou, Haris. “The Cultural Uses of Consumption: Negotiating Class, Gender, and Nation in the Ottoman Urban Centers during the 19th Century”, *International Journal of the Middle East Studies* 35, no. 1 (2003): 77–102.

- Fawaz, Leila Tarazi. *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
- Findley, Carter V. "Fatma Aliye: First Ottoman Novelist, Pioneer Feminist", *Histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman et de la Turquie (1326–1960)*, ed. Daniel Panzac, 783–94. Louvain: Peeters, 1995.
- . *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989 [Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011].
- Freitag, Ulrike, Malte Fuhrmann, Nora Lafi ve Florian Riedler, ed. *The City in the Ottoman Empire: Migration and the Making of Urban Modernity*. New York: Routledge, 2011.
- Georgeon, François ve Paul Dumont, ed. *Vivre dans l'Empire ottoman: sociabilité et relations intercommunautaires (XVIIIe–XXe siècles)*. Paris: L'Harmattan, 1997 [Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008].
- Gerber, Haim. *The Social Origins of the Modern Middle East*. Boulder, CO: Lynne Rienner; Londra: Mansell, 1987.
- Gerber, Haim ve Nachum T. Gross. *Inflation or Deflation in Nineteenth Century Syria and Palestine*. Kudüs: Kudüs İbrani Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1978.
- Gilbar, Gad, ed. *Ottoman Palestine, 1800–1914: Studies in Economic and Social History*. Leiden: Brill, 1990.
- Gondicas, Dimitri ve Charles Issawi, ed. *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy, and Society in the Nineteenth Century*. Princeton, NJ: Darwin Press, 1999.
- Gounares, Vasiles K. *Stream over Macedonia 1870–1912: Socio-economic Change and the Railway Factor*. Boulder, CO: East European Monographs; New York: Columbia University Press, 1993.
- Göçek, Fatma Müge. *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Gül, Murat. *The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernization of a City*. İstanbul: Ayraç Yayınları, 1999.
- Güran, Tevfik. *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı, 1897. The First Statistical Yearbook of the Ottoman Empire*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- . *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913 ve 1914. Agricultural Statistics of Turkey during the Ottoman Period*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.
- . *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841–1918. Ottoman Financial Statistics, Budgets*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003.
- . *Structure économique et sociale d'une région de campagne dans l'Empire ottoman vers le milieu du XIXe s.: étude comparée de neuf villages de la nahiyede Koyuntepe, Sanjak de Filibe*. Sofya: Balkan ve Akdeniz Tarih Kaynakları Uluslararası Bilgi Merkezi, 1979.
- Hanssen, Jens. *Fin de siècle Beirut: The Making of an Ottoman Provincial Capital*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Hanssen, Jens, Thomas Philipp ve Stefan Weber, ed. *The Empire in the City: Arab Provincial Capitals in the Late Ottoman Empire*. Würzburg: Ergon, 2002.
- Hulagu, Metin. *The Hejaz Railway*. New York: Blue Dome Press, 2011.
- Hurgonje, C. Snouck. *Mekka in the Latter Part of the 19th Century: Daily Life, Customs and Learning of the Moslems of the East-Indian-archipelago*, çev. J.H. Monahan. Leiden: Brill, 1970.
- Ilbert, Robert. *Alexandrie, 1830–1930: histoire d'une communauté citadine*. 2 cilt. Kahire: Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü, 1996.
- İnalçık, Halil. "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, ed. Robert E. Ward and Dankwart Rustow, 42–63. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1964.
- Issawi, Charles. *An Economic History of the Middle East and North Africa*. New York: Columbia University Press, 1982.
- . *The Fertile Crescent, 1800–1914: A Documentary Economic History*. New York: Oxford University Press, 1988.
- , ed. *The Economic History of the Middle East, 1800–1914*. Chicago, University of Chicago Press, [1966].
- Karakışla, Yavuz Selim. *Women, War, and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, 1916–1923*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, 1831, 2. bas.* Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman Population, 1830–1914: Demographic and Social Characteristics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985 [Osmanlı Nüfusu. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010].
- . *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press, 2001 [Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011].
- Kasaba, Reşat. *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*. Seattle: University of Washington Press, 2009.
- . *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*. Albany: State University of New York Press, 1988 [Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi. İstanbul: Nelge Yayınları, 1993].

- Kırlı, Cengiz. "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Khuri-Makdisi, Ilham. *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*. Berkeley: University of California Press, 2010.
- Krikorian, Mesrob K. *Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860–1908*. Londra: Routledge and Kegan Paul, 1977.
- Labaki, Boutros. *Introduction à l'histoire économique du Liban: soie et commerce extérieur en fin de période ottomane (1840–1914)*. Beyrut: Lübnan Üniversitesi, 1984.
- Langensiepen, Bernd ve Ahmet Güleriyüz. *Osmanlı Donanması, 1828–1923*. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2007.
- Leeuwen, Richard van. *Notables and Clergy in Mount Lebanon: The Khazin Sheikhs and the Maronite Church, 1736–1840*. Leiden: Brill, 1994.
- . *Waqfs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus*. Leiden: Brill, 1999.
- Lewis, Bernard. "The Tanzimat and Social Equality", *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 47–54. Paris: CNRS, 1983.
- Lewis, Norman N. *Nomads and Settlers in Syria and Jordan, 1800–1980*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Lynch, H. F. B. *Armenia, Travels and Studies*. 2 cilt. Londra: Longmans, Green, 1901. Yeni baskı, 1990.
- Makdisi, Ussama. *The Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon*. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Maksudyan, Nazan. "Fight over 'Nobody's Children': Religion, Nationality, and Citizenship of Foundlings in Nineteenth-Century Ottoman Empire", *New Perspectives on Turkey* 41 (Kış 2009): 151–80.
- . "Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: *Beslemes* in the Late Ottoman Empire", *Journal of Historical Sociology* 21, no. 4 (Aralık 2008): 488–512.
- . "Guardians of Abandoned Children: Provisions for the Foundlings in Nineteenth-Century Ottoman Empire", *Journal of History of Childhood and Youth* 2, no. 3 (Kış 2009): 361–92.
- . "Walls of Silence: Translating the Armenian Genocide into Turkish and Self-Censorship", *Critique* 37, no. 4 (Aralık 2009): 635–49.
- Ma'oz, Moshe. *Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840–1861: The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*. Oxford: Clarendon, 1968.
- . *Studies on Palestine during the Ottoman Period*. Kudüs: Magnes Press, 1975.
- Marashlian, Levon. *Politics and Demography: Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire*. Cambridge, MA: Zoryan Enstitüsü, 1990.
- Marufoğlu, Sinan. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak, 1831–1914*. İstanbul: Eren, 1998.
- McCarthy, Justin. *The Arab World, Turkey, and the Balkans (1878–1914): A Handbook of Historical Statistics*. Boston: G. K. Hall, 1982.
- . *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*. New York: New York University Press, 1983 [Müslümanlar ve Azınlıklar. İstanbul: İnkilâp Kitabevi, 1998].
- . *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate*. New York: Columbia University Press, 1990.
- Meriwether, Margaret Lee. *The Kin Who Count: Family and Society in Ottoman Aleppo, 1770–1840*. Austin: University of Texas Press, 1999.
- Meriwether, Margaret Lee ve Judith E. Tucker, ed. *Social History of Women and Gender in the Modern Middle East*. Boulder, CO: Westview, 1999.
- Mikhail, Alan. *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Mundy, Martha ve Basim Musallam, ed. *The Transformation of Nomadic Society in the Arab East*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Ochsenwald, William. *The Hijaz Railroad*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1980.
- Owen, Roger, ed. *Studies in the Economic and Social History of Palestine in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Londra: Macmillan; Oxford: St Antony's, 1982.
- Owen, Roger ve Sevket Pamuk, ed. *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998 [20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002].
- Ökçün, Gündüz. *Osmanlı sanayii 1913, 1915 yılları sanayi istatistikii. Ottoman Industrial Census of 1913, 1915*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Pamuk, Şevket. *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti. Ottoman Foreign Trade in the 19th Century*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995.
- . *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme, 1820–1913*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Panzac, Daniel. *La peste dans l'Empire ottoman: 1700–1850*. [Paris]: Association pour le développement des études turques; Leuven, Belçika: Peeters, 1985 [Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700–1850). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011].
- . *Population et santé dans l'Empire ottoman (XVIIIe–XXe siècles)*. İstanbul: İsis, 1996.

- Philipp, Thomas. *Acre: The Rise and Fall of a Palestinian City, 1730–1831*. New York: Columbia University Press, 2001.
- . *The Syrian Land in the Eighteenth and Nineteenth Century: The Common and the Specific in the Historical Experience*. Stuttgart: F. Steiner, 1992.
- Philipp, Thomas ve Birgit Schaebler, ed. *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation: Bilād al-Shām from the 18th to the 20th century*. Stuttgart: F. Steiner, 1998.
- Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2008].
- . *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881–1908: Reactions to European Economic Penetration*. New York: New York University Press, 1983.
- . *Workers, Peasants, and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730–1914*. İstanbul: Isis, 1993.
- Quataert, Donald ve Erik Jan Zürcher, ed. *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839–1950*. Londra: Tauris Academic Studies, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün (Amsterdam) işbirliğiyle, 1995 [Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839–1950. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1998].
- Rogan, Eugene ve Alişar Akpınar. *Aşiret, Mektep, Devlet*. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2001.
- Sagaster, Börte. *Im Harem von Istanbul: osmanisch-türkische Frauenkultur im 19. Jahrhundert*. Hamburg: E. B.-Verlag Rissen, 1989.
- Schatkowski-Schilcher, Linda. *The Decline of Syrian Localism: The Damascene Notables, 1785–1870*. Oxford: University of Oxford, 1978.
- . *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*. Stuttgart: Franz Steiner, 1985.
- Shields, Sarah D. *Mosul before Iraq: Like Bees Making Five-Sided Cells*. Albany: State University of New York Press, 2000.
- Shkodra, Zija. *La ville albanaise au cours de la renaissance nationale: 1831–1912*. Tirana: Académie des sciences de la RPS d'Albanie, Institut d'histoire, 1988.
- Singer, Amy, Christoph K. Neumann ve Selçuk Akşin Somel, ed. *Untold Histories of the Middle East: Recovering Voices from the 19th and 20th Centuries*. New York: Routledge, 2011.
- Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878–1912*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1967.
- Sonyel, Salâhi Ramadan. *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- . *The Ottoman Armenians: Victims of Great Power Diplomacy*. Londra: K. Rustem and Brother, 1987.
- Stein, Sarah Abrevaya. *Making Jews Modern: The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires*. Bloomington: Indiana University Press, 2004.
- Tarzian, Mary Mangigian. *The Armenian Minority Problem, 1914–1934: A Nation's Struggle for Security*. Atlanta, GA: Scholars Press, 1992.
- Thieck, Jean Pierre. “Decentralisation ottomane et affirmation urbaine à Alep à la fin du XVIIIème siècle”, *Mouvements communautaires et espaces urbains au Machreq*, ed. Mona Zakaria et al., 117–68. Beyrut: Günümüz Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 1985.
- Thobie, Jacques. “Conjoncture et stratégie: le groupe financier de l'Ottomane en 1914”, *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 471–83. Paris: CNRS, 1983.
- Thobie, Jacques ve Jean-Louis Bacqué-Grammont, ed. *L'accession de la Turquie à la civilisation industrielle: facteurs internes et externes: actes du colloque d'Istanbul, 2–4 décembre 1985*. İstanbul: Isis, 1987.
- Todorov, Nikolai. “Données démographiques sur la population urbaine de la Province Danubienne (Tuna vilâyeti) en 1866”, *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 235–59. Paris: CNRS, 1983.
- Todorova, Maria Nikolaeva. *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Washington, DC: American University Press, 1993.
- . “The Ottoman Legacy and the Balkans”, *Imperial Legacy. The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, ed. Carl Brown, 45–77. New York: Columbia University Press, 1996.
- Toksöz, Meltem. *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: The Making of the Adana-Mersin Region, 1850–1908*. Leiden: Brill, 2010.
- Toledano, Ehud R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Seattle: University of Washington Press, 1998.
- Toprak, Zafer. *Milli İktisat, Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Trigona-Harany, Benjamin. *The Ottoman Süryânî from 1908 to 1914*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009.
- Tucker, Judith E. *Women in Nineteenth-Century Egypt*. Kahire: American University in Cairo Press, 1985.
- Turgay, A. Üner. “Ottoman-British Trade through Southeastern Black Sea Ports during the Nineteenth Century”, *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 197–215. Paris: CNRS, 1983.
- Veinstein, Gilles, ed. *Salonique, 1850–1918: la “ville des Juifs” et le réveil des Balkans*. Paris: Editions Autrement, 1992.

Weber, Stefan. *Damascus: Ottoman Modernity and Urban Transformation (1808–1918)*. 2 cilt. Aarhus: Universitetsforlag, 2009.

Wirth, Eugen. “Aleppo im 19. Jahrhundert—ein Beispiel für die Stabilität und Dynamikpätosmanischer Wirtschaft”, *Osmanistische Studien zur WirtschaftsundSozial geschichte: in memoriam Vančo Boškov*, ed. Hans Georg Majer, 187–206. Wiesbaden: Harrassowitz, 1986.

Yazbak, Mahmūd. *Haifa in the Late Ottoman Period, 1860–1914: A Muslim Town in Transition*. Leiden: Brill, 1998.

Zilfi, Madeline C. *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Din, Sanat, Kültür ve Fikir Hayatı

Abu Manneh, Butrus. “Shaykh Ahmed Ziya’uddin El-Gümüshanevi and the Ziya’i-Khalidi Suborder”, *Shi’a Islam, Sects, and Sufism: Historical Dimensions, Religious Practice and Methodological Considerations*, ed. Frederick DeJong, 104–17. Utrecht: M.Th. Houtsma Stichting, 1992.

Aksan, Virginia. “Ottoman Political Writing, 1768–1808”, *International Journal of Middle East Studies* 25 (1993): 53–69.

Alkan, Mehmet Ö. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri, 1839–1924. Education Statistics in Modernization from the Tanzimat to the Republic*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Alkan, Necati. *Dissent and Heterodoxy in the Late Ottoman Empire: Reformers, Babis and Baha’is*. İstanbul: Isis, 2008.

Ayalon, Ami. *The Press in the Arab Middle East: A History*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

Brummett, Palmira Johnson. *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908–1911*. Albany: State University of New York Press, 2000.

Buheiry, Marwan R., ed. *Intellectual Life in the Arab East, 1890–1939*. [Beyrut]: Beyrut Amerikan Üniversitesi Arap ve Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 1981.

Cezar, Mustafa. *Müzeci ve Ressam Osman Hamdi Bey*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 1987.

———. *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 1971.

Chambers, Richard L. “The Education of a Nineteenth-Century Ottoman *Alim*, Ahmed Cevdet Paşa”, *International Journal of Middle East Studies* 4 (1973): 440–64.

Clayer, Nathalie, Alexandre Popović ve Thierry Zarcone, ed. *Presse turque et presse de Turquie. Actes des trois colloques organisés par l’Institut français d’études anatoliennes et l’Ecole supérieure de la presse de l’Université de Marmara*. İstanbul: Isis, 1992.

Clogg, Richard. “Elite and Popular Culture under Turkish Rule”, *Hellenic Perspectives: Essays in the History of Greece*, ed. John T. A. Koumoulides. Lanham, MD: University Press of America, 1980.

Çelik, Zeynep. *Empire, Architecture, and the City: French-Ottoman Encounters, 1830–1914*. Seattle: University of Washington Press, 2008.

Fortna, Benjamin C. *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2002 [Mekteb-i Hümayün. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2005].

———. *Learning to Read in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.

Georgeon, François. *Aux origines du nationalisme turc: Yusuf Akçura, 1876–1935*. Paris: ADPF, 1980 [Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura, 1876–1935. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005].

Groc, Gérard. *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours: histoire et catalogue*. İstanbul: Isis, 1985.

Herzog, Christoph. *Geschichte und Ideologie: Mehmed Murad und Celal Nuri über die historischen Ursachen des osmanischen Niedergangs*. Berlin: K. Schwarz, 1996.

Heyd, Uriel. *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*. Westport, CT: Hyperion Press, 1979 [Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2010].

Holbrook, Victoria Rowe. *The Unreadable Shores of Love: Turkish Modernity and Mystic Romance*. Austin: University of Texas Press, 1994 [Aşkın Okunmaz Kıyıları: Türk Modernitesi ve Mistik Romans. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1998].

Hourani, Albert. *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798–1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983 [Çağdaş Arap Düşüncesi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994].

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Başhoca İshak Efendi: Türkiye’de Modern Bilimin öncüsü. Chief Instructor Ishak Efendi: Pioneer of Modern Science in Turkey*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.

İnönü, Erdal. *Mehmet Nadir. Türk Eğitim ve Bilim Öncüsü*. Ankara: TÜBİTAK Bilim Adamı Yetiştirme Grubu Yayınları, 1997.

İnuğur, Nuri. “Naissance et développement de la presse dans l’Empire ottoman”, *Presse turque et presse de Turquie. Actes des Colloques d’ Istanbul*, ed. Nathalie Clayer, Alexandre Popovic ve Thierry Zarcone. 83–91. İstanbul: Isis, 1992.

Kenan, Seyfi. “III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”, *Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Kieser, Hans-Lukas. *Vorkämpfer der neuen Türkei: revolutionäre Bildungseliten am Genfersee, 1870–1939*. Zürich: Chronos, 2005.

- Kitromilides, Paschalis. *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy: Studies in the Culture and Political Thought of South-Eastern Europe*. Aldershot, BK: Variorum, 1994.
- Kreiser, Klaus. "Medresen und Derwischkonvente in Istanbul: Quantitative Aspekte", *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 109–27. Paris: CNRS, 1983.
- Kuran, Ercüment. "The Impact of Nationalism on the Turkish Elite in the Nineteenth Century", *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, ed. William R. Polk ve Richard L. Chambers, 101–19. Chicago: University of Chicago Press, 1968 [Ortadoğu'da Modernleşme. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995].
- Kushner, David. *The Rise of Turkish Nationalism, 1876–1908*. Londra: Cass, 1977 [Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu. İstanbul: Kesit Yayınları, 2009].
- Makdisi, Ussama. *Artillery of Heaven: American Missionaries and the Failed Conversion of the Middle East*. Ithaca: Cornell University Press, 2008.
- . "Ottoman Orientalism", *American Historical Review* 107, no. 3 (June 2002): 768–96.
- Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2000 [Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003].
- . *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895–1908*, 2. baskı. İstanbul: İletişim Yayınevi, 1983.
- Neumann, Christoph. *Das indirekte Argument. Ein Plädoyer für die Tanzimat vermittelt der Historie. Die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşa's Tarih*. Münster, Hamburg: Lit Verlag, 1994.
- Nutku, Özdemir. *II. Mahmut Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Oberling, Pierre. "The State as a Promoter of Technology Transfer: The Early Years of Ottoman Aviation", *Journal of Turkish Studies* 8 (1984): 209–14.
- Okay, M. Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. [Ankara]: Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanlığı, [1989].
- . *Beşir Fuad, ilk Türk Pozitivist ve Natüralisti*. İstanbul: Hareket Yayınları, [1969].
- Özdalga, Elisabeth, ed. *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. Londra: Routledge Curzon, 2005.
- Prätor, Sabine. "Zum Stand der Forschung über die osmanische Presse", *Turkologie heute - Tradition und Perspektive, Materialien der dritten Deutschen Turkologenkonferenz, Leipzig, 4.-7. Oktober 1994*. Wiesbaden: Harrasowitz, 1998.
- Sayar, Ahmet Güner. *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Der, 1986.
- Shaw, Wendy M. K. *Ottoman Painting: Reflections of Western Art from the Ottoman Empire to the Turkish Republic*. Londra: I. B. Tauris, 2011.
- . *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- Somel, Selçuk Akşin. *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839–1908: Islamization, Autocracy and Discipline*. Leiden: Brill, 2001 [Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839–1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010].
- Tayşi, Mehmet Serhan. *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmu'a-i tekaya) / Zâkir Şükrî Efendi*, ed. Klaus Kreiser. Freiburg im Breisgau: Schwarz, 1980.
- Thobie, Jacques. *Les intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant: l'enseignement laïque et en partenariat*. Paris: Peeters, 2008.
- Tunçay, Mete ve Erik Jan Zürcher, ed. *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876–1923*. Londra: British Academic Press ve Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (Amsterdam), 1994 [Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010].
- Wahba, Mourad. "Influences of Occidental Ideologies on the Ottoman Empire", *Économies et sociétés dans l'Empire ottoman (fin du XVIIIe-début du XXe siècle)*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont ve Paul Dumont, 171–201. Paris: CNRS, 1983.
- Weismann, Itzhak. *Taste of Modernity: Sufism, Salafiyya, and Arabism in Late Ottoman Damascus*. Leiden: Brill, 2001.
- Weismann, Itzhak ve Fruma Zachs, ed. *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*. Londra: I. B. Tauris; New York: St. Martin's, 2005.
- Zorlu, Tuncay. "III. Selim Dönemi Osmanlı Teknolojisi", *Nizâm-ı Kâdîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi. Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, ed. Seyfi Kenan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Yazar Hakkında

Selçuk Akşin Somel halen İstanbul'daki Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yardımcı doçenttir. Uzmanlık alanı 19. yüzyılda eğitim, cinsiyet, istatistik ve merkezî bürokrasinin modernleşmesidir. Türk Tarih Kurumu'nun bir muhabir üyesi, ayrıca Tarih Vakfı'nın (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı) bir üyesidir.